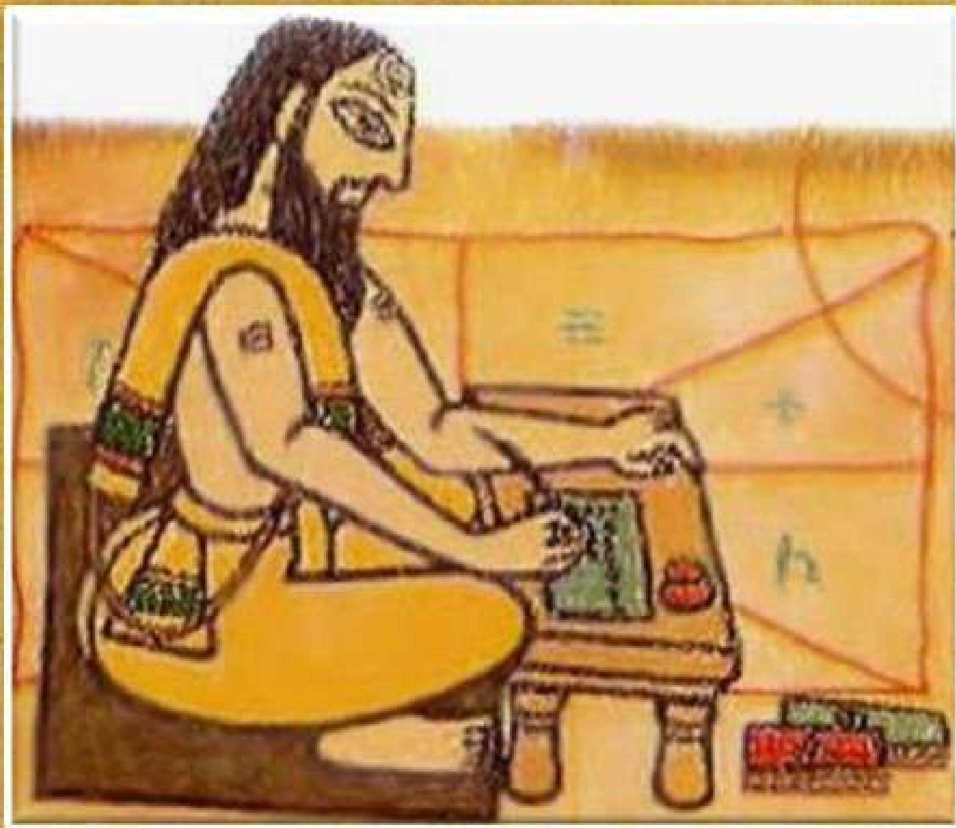
వైయాకరణ సిద్ధాంతకౌముదీ కాశికావృత్తిశ్చ

కారకప్రకరణాంతః ప్రథమో భాగః

1

సంకలనము : ఎన్. వి.అనంతకృష్ణ

అష్టాధ్యాయీ క్రమములో అధ్యాయ పాదములలోని ముఖ్య అంశాలు

1.1	సంజ్ఞాప్రకరణమ్
1.2	అతిదేశప్రకరణమ్, ఏకశ్రుతిప్రకరణమ్, వచననిర్ధారణమ్, ఏకశేషప్రకరణమ్
1.3	ఇత్సంజ్ఞాప్రకరణమ్, ధాతుపదనిర్ణయః
1.4	ఏకసంజ్ఞాప్రకరణమ్, కారకప్రకరణమ్, నిపాతప్రకరణమ్, కర్మప్రవచనీయప్రకరణమ్
2.1	అవ్యయీభావసమాసః, తత్పురుషసమాసః
2.2	బహువ్రీహిసమాసః, ద్వన్ద్వసమాసః, పూర్వనిపాత-పరనిపాతప్రకరణమ్
2.3	విభక్తినిర్ణయః
2.4	సమాసానాం లిఙ్గవచననిర్ధారణమ్, లుక్-ప్రకరణమ్
3.1 నుండి 3.4	ధాతుభ్యః విహితాః సర్వే ప్రత్యయాః
4 మరియు 5	ప్రాతిపదికేభ్యః విహితాః సర్వే ప్రత్యయాః
6.1	ద్విత్వప్రకరణమ్, సమ్ప్రసారణప్రకరణమ్, ఆత్వప్రకరణమ్, అచ్సన్ధిప్రకరణమ్, స్వరప్రకరణమ్
6.2	స్వరప్రకరణమ్
6.3	ఉత్తరపదాధికార, సంహితాధికార
6.4	అసిద్ధవదధికార, ఆర్ధధాతుకప్రకరణమ్, భాధికార
7.1	ప్రత్యయాదేశాః
7.2	ఇడాగమప్రకరణమ్, సార్వధాతుకే పరే అఙ్గకార్యాణి
7.3	సార్వధాతుకే పరే అఙ్గకార్యాణి, విభక్తిప్రత్యయే పరే అఙ్గకార్యాణి
7.4	అఙ్గకార్యాణి, అభ్యాసకార్యాణి
8.1	ద్విరుక్తప్రకరణమ్, పదాధికార
8.2	లోపకార్యాణి, ఝలిపదాన్తే కార్యాణి, ప్లుతాధికార, సంహితాధికార,
8.3	రుత్వమ్, ఆదేశాః, ఆగమాః, షత్వమ్
8.4	ణత్వమ్, హల్సన్ధయః

వైయాకరణసిద్ధాన్తకౌముదీ క్రమములో ప్రకరణములలోని ముఖ్య అంశాలు

ప్రథమో భాగః

సంజ్ఞాప్రకరణమ్

పరిభాషాప్రకరణమ్

అచ్సన్ధిప్రకరణమ్

అచ్సన్ధౌ ప్రకృతిభావః

హల్సన్ధిప్రకరణమ్

విసర్గసన్ధిప్రకరణమ్

స్వాదిసన్ధిప్రకరణమ్

అజన్తపుంలిఙ్గప్రకరణమ్

అజన్తస్త్రీలిఙ్గప్రకరణమ్

అజన్తనపుంసకలిఙ్గప్రకరణమ్

హలన్తపుంలిఙ్గప్రకరణమ్

హలన్తస్త్రీలిఙ్గప్రకరణమ్

హలన్తనపుంసకలిఙ్గప్రకరణమ్

అవ్యయప్రకరణమ్

స్త్రీప్రత్యయప్రకరణమ్

కారకప్రకరణమ్

ద్వితీయో భాగః

అవ్యయీభావసమాసప్రకరణమ్

తత్పురుషసమాసప్రకరణమ్

బహువ్రీహిసమాసప్రకరణమ్

ద్వన్ద్వసమాసప్రకరణమ్

ఏకశేషప్రకరణమ్

సర్వసమాసశేషప్రకరణమ్

సర్వసమాసాన్తప్రకరణమ్

అలుక్సమాసప్రకరణమ్

సమాసాశ్రయవిధిప్రకరణమ్

తద్ధితాధికారప్రకరణమ్

తద్ధితేషు చాతురర్థికప్రకరణమ్

తద్ధితేషు శైషికప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ప్రాగ్దీవ్యతీయప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ప్రాగ్వహతీయప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ప్రాగ్ఘితీయప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ఛయద్విధిప్రకరణమ్

తద్ధితేష్వార్హీయప్రకరణమ్

తద్ధితేషు కాలాధికారప్రకరణమ్

తద్ధితేషు ఠఞ్విధిప్రకరణమ్

తద్ధితేషు భావకర్మార్థాః

తద్ధితేషు పాఞ్చమికప్రకరణమ్

తద్ధితేషు మత్వర్థీయప్రకరణమ్

తృతీయో భాగః

చతుర్థో భాగః

అష్టాధ్యాయి సూత్రక్రమములో సూత్రసంఖ్యలకు సరియైన కౌముదీ సూత్రసంఖ్యల పట్టిక గ్రంథాంతమున కలదు.

వైయాకరణసిద్ధాన్తకౌముదీ ప్రథమో భాగః

1. అఇఉణ్ । 2. ఋఌక్ । 3. ఏఓఙ్ । 4. ఐఔచ్ । 5. హయవరట్ । 6. లణ్ । 7. ఞమఙణనమ్ । 8. ఝభఞ్ । 9. ఘఢధష్ । 10. జబగడదశ్ । 11. ఖఫఛఠథచటతవ్ । 12. కపయ్ । 13. శషసర్ । 14. హల్ ॥

ఇతి మాహేశ్వరాణి సూత్రాణ్యణాదిసంజ్ఞార్థాని । ఏషామన్త్యాః ఇతః । లణ్సూత్రేఽకారశ్చ । హకారాదిష్వకార ఉచ్చారణార్థః ॥

1. హలన్త్యమ్ [1.3.3]

హల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్త్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఉపదేశే అన్త్యమ్ హల్ ఇత్

(సి.కౌ) హల్ (మాహేశ్వరసూత్రమ్ 14) ఇతి సూత్రేఽన్త్యమిత్స్యాత్ ।

(కాశికా) ఉపదేశే ఇతి వర్తతే। అన్తే భవమన్త్యమ్। ధాత్వాదేః సముదాయస్య యదన్త్యమ్ హల్, తదిత్సంజ్ఞం భవతి। అ ఇ ఉ ణ్ - ణకారః। ఋ ఌ క్ - కకారః। ఏ ఓ ఙ్ - ఙకారః। ఐ ఔ చ్ - చకారః। ఉపదేశే ఇత్యేవ। అగ్నిచిత్। సోమసుత్। హస్య ల్ హలితి ద్వితీయమత్ర హల్గ్రహణం తన్త్రేణ ఉపాత్తం ద్రష్టవ్యమ్। తేన ప్రత్యాహారపాఠే హల్ ఇత్యత్ర లకారస్య ఇత్సంజ్ఞా క్రియతే। తథా చ సతి హలన్త్యమ్ 1.3.3 ఇత్యత్ర ప్రత్యాహారే న ఇతరేతరాశ్రయదోషో భవతి।

.

2. ఆదిరన్త్యేన సహేతా [1.1.71]

ఆదిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్త్యేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ సహ అవ్యయమ్ ఇతా తృతీయా-ఏకవచనమ్

అన్త్యేన ఇతా సహ ఆదిః స్వస్య రూపస్య

(సి.కౌ) అన్త్యేనేతా సహిత ఆదిర్మధ్యగానాం స్వస్య చ సంజ్ఞా స్యాత్ ॥ ఇతి హల్సంజ్ఞాయామ్ ॥ ఉపదేశేఽన్త్యం హలిత్స్యాత్ ॥ ఉపదేశ ఆద్యోచ్చారణమ్ ॥ తతః అణ్ అచ్ ఇత్యాదిసంజ్ఞాసిద్ధౌ ॥

(కాశికా) ఆదిరన్త్యేన ఇత్సంజ్ఞకేన సహ గృహ్యమాణః తన్మధ్యపతితానాం వర్ణానాం గ్రాహకో భవతి, స్వస్య చ రూపస్య । అణ్, అక్, అచ్, హల్, సుప్, తిఙ్ । అన్త్యేన ఇతి కిమ్ ? సుట్ ఇతి తృతీయైకవచనేన టా ఇత్యనేన గ్రహణం మా భూత్ ॥

.

3. ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇత్ [1.3.2]

ఉపదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనునాసికః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఉపదేశే అనునాసికః అచ్ ఇత్

(సి.కౌ) ఉపదేశేఽనునాసికోఽజిత్సంజ్ఞః స్యాత్ । ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాః పాణినీయాః । లణ్సూత్రస్థావర్ణేన సహోచ్చార్యమాణో రేఫో రలయోః సంజ్ఞా । ప్రత్యాహారేష్వితాం న గ్రహణమ్ । అనునాసిక ఇత్యాదినిర్దేశాత్ ॥ నహ్యత్ర కకారే పరేఽచ్కార్యం దృశ్యతే । ఆదిరన్త్యేనేత్యేతత్సూత్రేణ కృతాః ప్రత్యాహారశబ్దేన వ్యవహ్రియన్తే ॥

(కాశికా) ఉపదిశ్యతేఽనేన ఇత్యుపదేశః శాస్త్రవాక్యాని, సూత్రపాఠః, ఖిలపాఠశ్చ। తత్ర యోఽచనునాసికః స ఇత్సంజ్ఞో భవతి। ఏధ। స్పర్ధ। ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాః పాణినీయాః। ఉపదేశే ఇతి కిమ్? అభ్ర ఆం అపః। అచితి కిమ్? ఆతో మనిన్క్వనిబ్వనిపశ్చ 3.2.74। అనునాసికః ఇతి కిమ్? సర్వస్య అచో మా భూత్। ఇత్ప్రదేశాః ఆదితశ్చ 7.2.16 ఇత్యేవమాదయః।

.

4. ఊకాలోఽజ్ఝ్రస్వదీర్ఘప్లుతః [1.2.27]

ఊ-కాలః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ హ్రస్వ-దీర్ఘ-ప్లుతః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఊకాలః అచ్ హ్రస్వ-దీర్ఘ-ప్లుతః

(సి.కౌ) ఉశ్చ ఊశ్చ ఊ3శ్చ వః । వాం కాల ఇవ కాలో యస్య సోఽచ్ క్రమాద్ధ్రస్వదీర్ఘప్లుతసంజ్ఞః స్యాత్ । స ప్రత్యేకముదాత్తాదిభేదేన త్రిధా ॥

(కాశికా) ఊ ఇతి త్రయాణామయం మాత్రికద్విమాత్రికత్రిమాత్రికాణాం ప్రశ్లిష్టనిర్దేశః। హ్రస్వదీర్ఘప్లుతః ఇతి ద్వన్ద్వైకవద్ భావే పుంల్లిఙ్గనిర్దేశః। ఉ ఊ ఊ3 ఇత్యేవం కాలో అజ్ యథాక్రమం హ్రస్వదీర్ఘప్లుతః ఇత్యేవం సంజ్ఞో భవతి। ఉకాలో హ్రస్వః దధి। మధు। ఊకాలో దీర్ఘః కుమారీ। గౌరీ। ఊ3కాలః ప్లుతః దేవదత్త3 అత్ర న్వసి। కాలగ్రహణం పరిమాణార్థమ్। దీర్ఘప్లుతయోః హ్రస్వసంజ్ఞా మా భూత్। ఆలూయ, ప్రలూయ, హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ 6.1.71 ఇతి తుజ్ న భవతి। అజ్గ్రహణం సంయోగాచ్సముదాయనివృత్త్యర్థమ్। ప్రతక్ష్య, ప్రరక్ష్య, హ్రస్వాశ్రయస్ తుజ్ మా భూత్। తితౌచ్ఛత్రమ్, దీర్ఘాత్ 6.1.75, పదాన్తాద్ వా 6.1.76 ఇతి విభాషా తుజ్ మా భూత్। హ్రస్వదీర్ఘప్లుతప్రదేశాః హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య 1.2.47। అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః 7.4.25। వాక్యస్య టేః ప్లుత ఉదాత్తః 8.2.82।

.

5. ఉచ్చైరుదాత్తః [1.2.29]

ఉచ్చైః అవ్యయమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఉచ్చైః అచ్ ఉదాత్తః

(సి.కౌ) తాల్వాదిషు సభాగేషు స్థానేషూర్ధ్వభాగే నిష్పన్నోఽజుదాత్తసంజ్ఞః స్యాత్ । ఆ యే ॥

(కాశికా) అచితి వర్తతే। ఉదాత్తాఽదిశబ్దాః స్వరే వర్ణధర్మే లోకవేదయోః ప్రసిద్ధా ఏవ। తే ఇహ తద్గుణేఽచి పరిభాష్యన్తే। ఉచ్చైరుపలభ్యమానో యోఽచ్ స ఉదాత్తసంజ్ఞో భవతి। ఉచ్చైః ఇతి చ శ్రుతిప్రకర్షో న గృహ్యతే, ఉచ్చైర్భాషతే, ఉచ్చైః పఠతీతి। కిం తర్హి? స్థానకృతముచ్చత్వం సంజ్ఞినో విశేషణమ్। తాల్వాదిషు హి భాగవత్సు స్థానేషు వర్ణా నిష్పద్యన్తే। తత్ర యః సమానే స్థానే ఊర్ధ్వభగనిష్పన్నో ఽచ్ స ఉదాత్తసంజ్ఞో భవతి। యస్మిన్నుచార్యమాణే గాత్రాణామాయామో నిగ్రహో భవతి, రూక్షతా అస్నిగ్ధతా స్వరస్య, సంవృతతా క్ణవివరస్య। యే। తే। కే। ఉదాత్తప్రదేశాఃఆద్యుదాత్తశ్చ 3.1.3 ఇత్యేవమాదయః।

.

6. నీచైరనుదాత్తః [1.2.30]

నీచైః అవ్యయమ్ అనుదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

నీచైః అచ్ అనుదాత్తః।

(సి.కౌ) స్పష్టమ్ ॥ అ̲ర్వాఙ్ ॥

(కాశికా) అచితి వర్తతే। నీచైరుపలభ్యమానో యోఽచ్ సోఽనుదాత్తసంజ్ఞో భవతి। సమానే స్థానే నీచభాగే నిష్పన్నో ఽచనుదాత్తః। యస్మిన్నుచ్చార్యమాణే గాత్రాణామన్వవసర్గో మార్దవం భవతి, స్వరస్య మృదుతా స్నిగ్ధతా, కణ్ఠవివరస్య ఉరుతా మహత్తా। త్వ సమ సిమ ఇత్యనుచ్చాని। నమస్తే రుద్ర నీలకణ్ఠ సహస్రాక్ష। అనుదాత్తప్రదేశాః అనుదాత్తౌ సుప్పితౌ 3.1.4 ఇత్యేవమాద్యః।

.

7. సమాహారః స్వరితః [1.2.31]

సమాహారః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్వరితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సమాహారః అచ్ స్వరితః

(సి.కౌ) ఉదాత్తానుదాత్తత్వే వర్ణధర్మౌ సమాహ్రియేతే యస్మిన్సోఽచ్ స్వరితసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) అచితి వర్తతే। ఉదాత్తనుదాత్తస్వరసమాహారో యోఽచ్ స స్వరితసంజ్ఞో భవతి। సామర్థ్యాచ్ చ అత్ర లోకవేదయోః ప్రసిద్ధౌ గుణావేవ వర్ణధర్మావుదాత్తానుదాత్తౌ గృహ్యేతే, నాఽచౌ। తౌ సమాహ్రియేతే యస్మిన్నచి తస్య స్వరితః ఇత్యేషా సంజ్ఞా విధీయతే। శిక్యమ్। కన్యా। సామన్యః। క్వ। స్వరితప్రదేశాః తిత్ స్వరితమ్ 6.1.175 ఇత్యేవమాదయః।

.

౮. తస్యాదిత ఉదాత్తమర్ధహ్రస్వమ్ [1.2.32]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆదితః అవ్యయమ్ ఉదాత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అర్ధహ్రస్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య స్వరితస్య ఆదితమర్ధహ్రస్వముదాత్తః

(సి.కౌ) హ్రస్వగ్రహణమతన్త్రమ్ । స్వరితస్యాదితోఽర్ధముదాత్తం బోధ్యమ్ । ఉత్తరార్ధం తు పరిశేషాదనుదాత్తమ్ । తస్య చోదాత్తస్వరితపరత్వే శ్రవణం స్పష్టమ్ । అన్యత్ర తూదాత్తశ్రుతిః ప్రాతిశాఖ్యే ప్రసిద్ధా । క్వ1 వోఽశ్వాః । రథానాం న యే2రాః ॥ శతచక్రం యో3 హ్యః ॥ ఇత్యాదిష్వనుదాత్తః ॥ అగ్నిమీళే ఇత్యాదావుదాత్తశ్రుతిః ॥ స నవవిధోఽపి ప్రత్యేకమనునాసికాననునాసికత్వాభ్యాం ద్విధా ॥

(కాశికా) ఉదాత్తానుదాత్తస్వరసమాహారః స్వరితః ఇత్యుక్తమ్। తత్ర న జ్ఞాయతే కస్మిన్నంశే ఉదాత్తః కస్మిన్ననుదాత్తః, కియాన్ వా ఉదాత్తః కియాన్ వా అనుదాత్తః ఇతి। తదుభయమనేనాఽఖ్యాయతే। తస్య స్వరితస్య ఆదావర్ధహ్రస్వముదాత్తమ్, పరిశిష్టమనుదాత్తమ్। అర్ధహ్రస్వమ్ ఇతి చ అర్ధమాత్రోపలక్ష్యతే। హ్రస్వగ్రహణమతన్త్రమ్। సర్వేషామ్ ఏవ హ్రస్వదీర్ఘప్లుతానాం స్వరితానామ్ ఏష స్వరవిభాగః। శిక్యమ్ ఇత్యత్ర అర్ధమాత్రా ఆదిత ఉదాత్త, అపరార్ధమాత్రా అనుదాత్తా, ఏకశ్రౌతిర్వా। కన్యా ఇత్యత్ర అర్ధమాత్రా ఆదిత ఉదత్తా అధ్యర్ధమాత్రా అనుదాత్తా। మాణవక3 మాణవక 8.2.103 ఇత్యత్ర అర్ధమాత్రా ఆదిత ఉదాత్తా అర్ధతృతీయమాత్రా అనుదాత్తా।

.

౯. ముఖనాసికావచనోఽనునాసికః [1.1.8]

ముఖ-నాసికా-వచనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనునాసికః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ముఖ-నాసికా-వచనః అనునాసికః

(సి.కౌ) ముఖసహితనాసికయోచ్చార్యమాణో వర్ణోఽనునాసికసంజ్ఞః స్యాత్ । తదిత్థమ్ – అ ఇ ఉ ఋ ఏషాం వర్ణానాం ప్రత్యేకమష్టాదశభేదాః । ఌవర్ణస్య ద్వాదశ, తస్య దీర్ఘాభావాత్ । ఏచామపి ద్వాదశ, తేషాం హ్రస్వాభావాత్ ॥

(కాశికా) ముఖసహితా నాసికా ముఖనాసికా, తయా య ఉచ్చార్యతే వర్ణః సోఽనునాసికసంజ్ఞో భవతి । ఆఙోఽనునాసికశ్ఛన్దసి 6.1.126 । అభ్ర ఆఁ అపః (ఋగ్వేదః 5.48.1) । గభీర ఆఁ ఉగ్రపుత్రే (ఋగ్వేదః 8.67.11) । చ న ఆఁ ఇన్ద్రః । ముఖగ్రహణం కిమ్ ? అనుస్వారస్యైవ హి స్యాత్ । నాసికాగ్రహణం కిమ్ ? కచటతపానాం మా భూత్ । అనునాసికప్రదేశాః ఆఙోఽనునాసికశ్ఛన్దసి 6.1.26 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

10. తుల్యాస్యప్రయత్నం సవర్ణమ్ [1.1.౯]

తుల్య-ఆస్య-ప్రయత్నమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సవర్ణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తుల్య-ఆస్య-ప్రయత్నమ్ సవర్ణమ్

(సి.కౌ) తాల్వాదిస్థానమాభ్యన్తరప్రయత్నశ్చేత్యేతద్ద్వయం యస్య యేన తుల్యం తన్మిథః సవర్ణసంజ్ఞం స్యాత్ । అకుహవిసర్జనీయానాం కణ్ఠః । ఇచుయశానాం తాలు । ఋటురషాణాం మూర్ధా । ఌతులసానాం దన్తాః । ఉపూపధ్మానీయానామోష్ఠౌ । ఞమఙణనానాం నాసికా చ । ఏదైతోః కణ్ఠతాలు । ఓదౌతోః కణ్ఠోష్ఠమ్ । వకారస్య దన్తోష్ఠమ్ ॥ జిహ్వామూలీయస్య జిహ్వామూలమ్ । నాసికానుస్వారస్య । ఇతి స్థానాని । యత్నో ద్విధా – ఆభ్యన్తరో బాహ్యశ్చ । ఆద్యశ్చతుర్ధా – స్పృష్టేషత్స్పృష్టవివృతసంవృతభేదాత్ । తత్ర స్పృష్టం ప్రయతనం స్పర్శానామ్ । ఈషత్స్పృష్టమన్తస్థానామ్ । వివృతమూష్మణాం స్వరాణాం చ । హ్రస్వస్యాఽవర్ణస్య ప్రయోగే సంవృతమ్ । ప్రక్రియాదశాయాం తు వివృతమేవ । ఏతచ్చ సూత్రకారేణ జ్ఞాపితమ్ । తథాహి ॥

(కాశికా) తుల్యశబ్దః సదృశపర్యాయః । ఆస్యే భవమాస్యం, తాల్వాదిస్థానమ్ । ప్రయతనం ప్రయత్నః స్పృష్టతాదిర్వర్ణగుణః । తుల్య ఆస్యే ప్రయత్నో యస్య వర్ణస్య యేన వర్ణేన సహ స సమానజాతీయం ప్రతి సవర్ణసంజ్ఞో భవతి । చత్వార ఆభ్యన్తరాః ప్రయత్నాః సవర్ణసంజ్ఞాయామాశ్రీయన్తే - స్పృష్టతా, ఈషత్స్పృష్టతా, సంవృతతా, వివృతతా చేతి । అ అ॒ అ॑ ఇతి త్రయోఽకారా ఉదాత్తానుదాత్తస్వరితాః ప్రత్యేకం సానునాసికా నిరనునాసికాశ్చ హ్రస్వదీర్ఘప్లుతభేదాదష్టాదశధా భిద్యన్తే । తథా ఇవర్ణః । తథా ఉవర్ణః । తథా ఋవర్ణః । ఌవర్ణస్య దీర్ఘా న సన్తి, తం ద్వాదశప్రభేదమాచక్షతే । సన్ధ్యక్షరాణాం హ్రస్వా న సన్తి, తాన్యపి ద్వాదశప్రభేదాని । అన్తఃస్థా ద్విప్రభేదాః, రేఫవర్జితా యవలాః సానునాసికా నిరనునాసికాశ్చ । రేఫోష్మణాం సవర్ణా న సన్తి । వర్గ్యో వర్గ్యేణ సవర్ణః - దణ్డాగ్రమ్, ఖట్వాగ్రమ్ । ఆస్యగ్రహణం కిమ్ ? కచటతపానాం భిన్నస్థానానాం తుల్యప్రయత్నానాం మా భూత్ । కిం చ స్యాత్

? తర్ప్తి, తర్ప్తుమ్ ఇత్యత్ర ఝరో ఝరి సవర్ణే 8.4.65 ఇతి పకారస్య తకారే లోపః స్యాత్ । ప్రయత్నగ్రహణం కిమ్ ? ఇచుయశానాం తుల్యస్థానానాం భిన్నజాతీయానాం మా భూత్ । కిం చ స్యాత్ ? అరుశ్చ్యోతతి ఇత్యత్ర ఝరో ఝరి సవర్ణే 8.4.65 ఇతి శకారస్య చకారే లోపః స్యాత్ । ఋకారఌకారయోః సవర్ణసంజ్ఞా వక్తవ్యా । హోతృ ఌకారః, హోతౄకారః - ఉభయోః ఋవర్ణస్య ఌవర్ణస్య చాన్తరతమః సవర్ణో దీర్ఘో నాస్తీతి ఋకార ఏవ దీర్ఘో భవతి । సవర్ణప్రదేశాః అకః సవర్ణే దీర్ఘః 6.1.101 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

11. అ అ [8.4.68]

అ అవ్యయమ్ అ అవ్యయమ్

అ అ

(సి.కౌ) ఇతి వివృతమనూద్య సంవృతోఽనేన విధీయతే । అస్య చాష్టాధ్యాయీం సమ్పూర్ణాం ప్రత్యసిద్ధత్వాచ్ఛాస్త్రదృష్ట్యా వివృతత్వమస్త్యేవ । తథా చ సూత్రమ్ ॥

(కాశికా)

.

12. పూర్వత్రాసిద్ధమ్ [8.2.1]

పూర్వత్ర అవ్యయమ్ అసిద్ధమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పూర్వత్ర అసిద్ధమ్

(సి.కౌ) అధికారోఽయమ్ । తేన సపాదసప్తాధ్యాయీం ప్రతి త్రిపాద్యసిద్ధా త్రిపాద్యమపి పూర్వం ప్రతి పరం శాస్త్రమసిద్ధం స్యాత్ । బాహ్యప్రయత్నస్త్వేకాదశధా – వివారః సంవారః శ్వాసో నాదో ఘోషోఽఘోషోఽల్పప్రాణో మహాప్రాణ ఉదాత్తోఽనుదాత్తః స్వరితశ్చేతి ॥ ఖయాం యమాః ఖయః ≍క≍పౌ విసర్గః శర ఏవ చ । ఏతే శ్వసానుప్రదానా అఘోషాశ్చ వివృణ్వతే ॥ కణ్ఠమన్యే తు ఘోషాః స్యుః సంవృతా నాదభాగినః । అయుగ్మా వర్గయమగా యణశ్చాల్పాసవః స్మృతాః ॥ వర్గేష్వాద్యానాం చతుర్ణాం పఞ్చమే పరే మధ్యే యమో నామ పూర్వసదృశో వర్ణః ప్రాతిశాఖ్యే ప్రసిద్ధః । పలిక్క్నీః । చఖ్ఖ్నతుః । అగ్గ్నిః । ఘ్ఘ్నన్తీత్యత్ర క్రమేణ కఖగఘేభ్యః పరే తత్సదృశా ఏవ యమాః । తత్ర వర్గాణాం ప్రథమద్వితీయాః – ఖయస్తథా తేషామేవ యమాః జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ విసర్గః శషసాశ్చేత్యేతేషాం వివారః శ్వాసోఽఘోషశ్చ । అన్యేషాం తు సంవారో నాదో ఘోషశ్చ । వర్గాణాం ప్రథమతృతీయపఞ్చమాః ప్రథమతృతీయయమౌ యరలవాశ్చాల్పప్రాణాః । అన్యే మహాప్రాణా ఇత్యర్థః । బాహ్యప్రయత్నాశ్చ యద్యపి

సవర్ణసంజ్ఞాయామనుపయుక్తాస్తథాప్యాన్తరతమ్యపరీక్షాయాముపయోక్ష్యన్త ఇతి బోధ్యమ్ । కాదయో మావసానాః స్పర్శాః । యరలవా అన్తస్థాః । శషసహా ఊష్మాణః । అచః స్వరాః । ≍క≍పావితీతి కపాభ్యాం ప్రాగర్ధవిసర్గసదృశౌ జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ । అం అః ఇత్యచః పరావనుస్వారవిసర్గౌ । ఇతి స్థానప్రయత్నవివేకః ॥ ఋలృవర్ణయోర్మిథః సావర్ణ్యం వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అకారహకారయోరికారశకారయోర్ఋకారషకారయోర్లృకారసకారయోశ్చ మిథః సావర్ణ్యే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) పూర్వత్ర అసిద్ధమ్ ఇత్యధికార ఆధ్యాయపరిసమాప్తేః। యదిత ఊర్ధ్వమ్ అనుక్రమిష్యామః పూర్వత్రాసిద్ధమ్ ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। తత్ర యేయం సపాదసప్తాధ్యాయీ అనుక్రాన్తా, ఏతస్యామ్ అయం పాదోనోऽధ్యాయోऽసిద్ధో భవతి। ఇత ఉత్తరం చ ఉత్తర ఉత్తరో యోగః పూర్వత్ర పూర్వత్ర అసిద్ధో భవతి అసిద్ధవద్ భవతి। సిద్ధకార్యమ్ న కరోతి ఇత్యర్థః। తద్ ఏతద్ అసిద్ధత్వవచనమ్ ఆదేశలక్షణప్రతిషేధార్థమ్, ఉత్సర్గలక్షణభావార్థం చ। అస్మా ఉద్ధర, ద్వా అత్ర, ద్వా ఆనయ, అసా ఆదిత్యః ఇత్యత్ర వ్యలోపస్యాసిద్ధత్వాత్, ఆద్ గుణః 6.1.87 ఇతి, అకః సవర్ణే దీర్ఘః 6.1.101 ఇతి చ న భవతి। అముష్మై, అముష్మాత్, అముష్మిన్నితి ఉత్వస్య అసిద్ధత్వాత్ స్మాయాదయో భవన్తి। శుష్కికా శుష్కజఙ్ఘా చ క్షామిమానౌజఢత్తథా। మతోర్వత్వే ఝలాం జశ్త్వే గుడలిణ్మాన్ నిదర్శనమ్। శుష్కికా ఇత్యత్ర శుషః కః 8.2.51 ఇత్యస్య అసిద్ధత్వాద్ ఉదీచామాతః స్థానే యకపూర్వాయాః 7.3.46 ఇత్యేతన్న భవతి। శుష్కజఙ్ఘా ఇతి న కోపధాయాః 6.3.37 ఇతి పుంవద్భావప్రతిషేధో న భవతి। క్షామిమాన్ ఇతి క్షామస్య అపత్యం క్షామిః, క్షామో వా అస్య అస్తీతి క్షామీ, క్షామిః క్షామీ వా యస్య అస్తీతి క్షామిమాన్। క్షాయో మః ఇత్యస్య అసిద్ధత్వాన్మాదుపధాయాశ్చేతి వత్వం న భవతి। ఔజఢదితి। వహేర్నిష్ఠాయామూఢః, తమాఖ్యాతీతి ణిచ్, తదన్తాల్ లుఙ్, చఙి 6.1.11 ఇతి ద్విర్వచనే కర్తవ్యే ఢత్వధత్వష్టుత్వఢలోపానామ్ అసిద్ధత్వాణ్ ణౌ చ యః టిలోపః, తస్య స్థానివద్భావాత్ థ ఇత్యేతద్ ద్విరుచ్యతే। అనగ్లోపే ఇతి ప్రతిషేధాత్ సన్వదిత్త్వం నాస్తి, తేన ఔజఢదితి భవతి। ఔజిఢదిత్యేతత్ తు క్తిన్నన్తస్య ఉఢిశబ్దస్య భవతి। గుడలిణ్మానితి గుడలిహోऽస్య సన్తీతి మతుప్, తత్ర ఢత్వజశ్త్వయోరసిద్ధత్వాత్ ఝయః 8.2.10 ఇతి వత్వం న భవతి। యేऽత్ర షష్ఠీనిర్దేశాః, సప్తమీనిర్దేశాః, పఞ్చమీనిర్దేశాశ్చ, తేషాం షష్ఠీ స్థానేయోగా 1.1.49, తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య 1.1.60, తస్మాదిత్యుత్తరస్య ఇతి చ కర్తవ్యే న అసిద్ధత్వం భవతి, కార్యకాలం హి సంజ్ఞాపరిభాషమ్ ఇతి

పూర్వత్వమ్ ఆసాం పరిభాషాణాం నాస్తీతి। విప్రతిషేధే పరమ్ ఇత్యేషా చ పరిభాషా యేన పూర్వేణ లక్షణేన సహ స్పర్ధతే, పరం లక్షణం తత్ప్రతి తస్య అసిద్ధత్వాన్న ప్రవర్తతే। తథా చ విస్ఫోర్యమ్, అగోర్యమ్ ఇతి గుణః పరేణ హలి చ 8.2.77 ఇతి దీర్ఘత్వేన న బాధ్యతే। అపవాదస్య తు పరస్య అపి ఉత్సర్గే కర్తవ్యే వచనప్రామణ్యాద్ అసిద్ధత్వం న భవతి। తేన ద్రోగ్ధా, ద్రోగ్ధుమ్ ఇత్యత్ర ఘత్వస్య అసిద్ధత్వాద్ హో ఢః 8.2.31 ఇతి న భవతి।

@

13. నాజ్ఝలౌ [1.1.10]

న అవ్యయమ్ అచ్-హలౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

అచ్-హలౌ సవర్ణౌ న

(సి.కౌ) ఆకారసహితోఽచ్ ఆచ్ స చ హల్ చేత్యేతౌ మిథః సవర్ణౌ న స్తః । తేన దధీత్యస్య హరతి శీతలం షష్ఠం సాన్ద్రమిత్యేతేషు పరేషు యణాదికం న । అన్యథా దీర్ఘాదీనామివ హకారాదీనామపి గ్రహణకశాస్త్రబలాదచ్త్వం స్యాత్ ॥ తథా హి ॥

(కాశికా) అచ్చ హల్ చ అజ్ఝలౌ, తుల్యాస్యప్రయత్నావప్యజ్ఝలౌ పరస్పరసవర్ణసంజ్ఞౌ న భవతః । అవర్ణహకారౌ - దణ్డహస్తః । ఇవర్ణశకారౌ - దధి శీతమ్ । సవర్ణదీర్ఘత్వం న భవతి । వైపాశో మత్స్యః । ఆనడుహం చర్మేతి, యస్యేతి చ 6.4.148 ఇతి లోపో న భవతి ॥

.

14. అణుదిత్ సవర్ణస్య చాప్రత్యయః [1.1.69]

అణ్-ఉదిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సవర్ణస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అ-ప్రత్యయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అప్రత్యయః అణ్ , ఉదిత్ చ సవర్ణస్య (గ్రాహకః)

(సి.కౌ) ప్రతీయతే విధీయత ఇతి ప్రత్యయః । అవిధీయమానోఽణ్ ఉదిచ్చ సవర్ణస్య సంజ్ఞా స్యాత్ । అత్రాణ్ పరేణ ణకారేణ । కు చు టు తు పు ఏతే ఉదితః । తదేవమ్ । అ ఇత్యష్టాదశానాం సంజ్ఞా । తథేకారోకారౌ । ఋకారస్త్రింశతః । ఏవమ్ ఌకారోఽపి । ఏచో ద్వాదశానామ్ । ఏదైతోరోదౌతోశ్చ న మిథః సావర్ణ్యమ్ । ఐఔజితి సూత్రారమ్భసామర్థ్యాత్ । తేనైచశ్చతుర్వింశతేః సంజ్ఞాః స్యురితి నాపాదనీయమ్ । నాజ్ఝలౌ (కౌముదీ-13) ఇతి నిషేధో యద్యప్యాక్షరసమామ్నాయికానామేవ తథాపి హకారస్యాఽఽకారో న సవర్ణః । తత్రాఽఽకారస్యాపి ప్రశ్లిష్టత్వాత్ । తేన విశ్వపాభిః ఇత్యత్ర హో ఢః (కౌముదీ-324) ఇతి ఢత్వం న భవతి । అనునాసికాననునాసికాభేదేన యవలా ద్విధా । తేనాననునాసికాస్తే ద్వయోర్ద్వయోః సంజ్ఞా ॥

(కాశికా) పరేణ ణకారేణ ప్రత్యాహారగ్రహణమ్ । అణ్ గృహ్యమాణ ఉదిత్ చ సవర్ణానాం గ్రాహకో భవతి, స్వస్య చ రూపస్య, ప్రత్యయం వర్జయిత్వా । ఆద్ గుణః 6.1.87, అస్య చ్వౌ 7.4.32, యస్యేతి చ 6.4.148 । స్వరానునాసిక్యకాలభిన్నస్య గ్రహణం భవతి । ఉదిత్ ఖల్వపి - చుటూ 1.3.7, లశక్వతద్ధితే 1.3.8 - చవర్గటవర్గయోః కవర్గస్య చ గ్రహణమ్ భవతి । అప్రత్యయః ఇతి కిమ్ ? సనాశంసభిక్ష ఉః 3.2.168, అ సామ్ప్రతికే 4.3.9 - దీర్ఘో న భవతి ॥

.

15. తపరస్తత్కాలస్య [1.1.70]

తపరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తత్కాలస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

తపరః తత్కాలస్య

(సి.కౌ)

(కాశికా) తః పరో యస్మాత్ సోఽయం తపరః, తాదపి పరః తపరః । తత్పరో వర్ణస్తత్కాలస్య, ఆత్మనా తుల్యకాలస్య గుణాన్తరయుక్తస్య సవర్ణస్య గ్రాహకో భవతి, స్వస్య చ రూపస్య । విధ్యర్థమ్ ఇదమ్ । అణితి న అనువర్తతే । అణామన్యేషాం చ తపరాణామ్ ఇదమ్ ఏవ గ్రహణకశాస్త్రమ్ । అతో భిస ఐస్ 7.1.9 ఇత్యేవమాదిషు పూర్వగ్రహణకశాస్త్రం న ప్రవర్తత ఏవ । అతపరా అణస్తస్య అవకాశః । కిముదాహరణమ్ ? అతో భిస ఐస్ 7.1.9 - వృక్షైః, ప్లక్షైః ।

.

16. వృద్ధిరాదైచ్ [1.1.1]

వృద్ధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆత్-ఐచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆత్-ఐచ్ వృద్ధిః

(సి.కౌ) ఆదైచ్చ వృద్ధిసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) వృద్ధిశబ్దః సంజ్ఞాత్వేన విధీయతే, ప్రత్యేకమాదైచాం వర్ణానాం సామాన్యేన తద్భావితానామతద్భావితానాం చ । తపరకరణమైజర్థం తాదపి పరస్తపర ఇతి, ఖట్వైడకాదిషు త్రిమాత్రచతుర్మాత్రప్రసఙ్గనివృత్తయే । ఆశ్వలాయనః, ఐతికాయనః ; ఔపగవః, ఔపమన్యవః ; శాలీయః, మాలీయః । వృద్ధిప్రదేశాః సిచి వృద్ధిః పరస్మైపదేషు 7.2.1 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

17. అదేఙ్ గుణః [1.1.2]

అత్-ఏఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అత్-ఏజ్ గుణః

(సి.కౌ) అదేజ్ చ గుణసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) గుణశబ్దః సంజ్ఞాత్వేన విధీయతే, ప్రత్యేకమదేఙాం వర్ణానాం సామాన్యేన తద్భావితానామతద్భావితానాం చ । తపరకరణం త్విహ సర్వార్థమ్ । తరితా, చేతా, స్తోతా ; పచన్తి, జయన్తి, అహం పచే । గుణప్రదేశా మిదేర్గుణః 7.3.82 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

18. భూవాదయో ధాతవః [1.3.1]

భూ-వా-ఆదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ ధాతవః ప్రథమా-బహువచనమ్

భూవాదయః ధాతవః

(సి.కౌ) క్రియావాచినో భ్వాదయో ధాతుసంజ్ఞాః స్యుః ॥

(కాశికా) భూ ఇత్యేవమాదయః శబ్దాః క్రియావచనా ధాతుసంజ్ఞా భవన్తి। భూ భవతి। ఏధ ఏధతే। స్పర్ధ స్పర్ధతే। ధాతుశబ్దః పూర్వాచార్యసంజ్ఞా। తే చ క్రియావచనానాం సంజ్ఞాం కృతవన్తః। తదిహ అపి పూర్వాచర్యసంజ్ఞాశ్రయణాత్ క్రియావాచినామ్ ఏవ భూవాదీనాం ధాతుసంజ్ఞా విధీయతే। భూవాదీనాం వకారోఽయం మఙ్గలార్థః ప్రయుజ్యతే। భూవో వార్థం వదన్తీతి భ్వర్థా వా వాదయః స్మఋుతాః। ధాతుప్రదేశాః ధాతోః 3.1.91 ఇత్యేవమాదయః।

.

19. ప్రాగ్రీశ్వరాన్నిపాతాః [1.4.56]

ప్రాక్ అవ్యయమ్ రీశ్వరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నిపాతాః ప్రథమా-బహువచనమ్

రీశ్వరాత్ ప్రాక్ నిపాతాః

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) అధిరీశ్వరే 1.4.97 ఇతి వక్ష్యతి। ప్రాగేతస్మాదవధేర్యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, నిపాతసంజ్ఞాస్తే వేదితవ్యాః। వక్ష్యతి చాదయోఽసత్త్వే 1.4.57, చ, వా, హ, అహ। ప్రాగ్వచనం సంజ్ఞాసమావేశార్థమ్। గత్యుపసర్గకర్మప్రవచనీయ. సంజ్ఞాభిః సహ నిపాతసంజ్ఞా సమావిశతి। రేఫోచ్చారణమ్ ఈశ్వరే తోసున్కసునౌ 3.4.13 ఇత్యయమవధిర్మా విజ్ఞాయి ఇతి। రీశ్వరాద్వీశ్వరాన్ మా భూత్ కృన్మేజన్తః పరోఽపి సః। సమాసేష్వవ్యయీభావో లౌకికమ్ చ అతివర్తతే।

.

౨౦. చాదయోఽసత్త్వే [1.4.57]

చాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ అసత్త్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

చ-ఆదయః అసత్త్వే నిపాతాః

(సి.కౌ) అద్రవ్యార్థాశ్చాదయో నిపాతసంజ్ఞాః స్యుః ॥

(కాశికా) చాఽఽదయో నిపాతసంజ్ఞా భవన్తి, న చేత్ సత్త్వే వర్తన్తే। ప్రసజ్యప్రతిషేధోఽయమ్। సత్త్వమ్ ఇతి ద్రవ్యముచ్యతే। చ। వా। హ। అహ। ఏవ। ఏవమ్। నూనమ్। శశ్వత్। యుగపత్। సూపత్। కూపత్। కువిత్। నేత్। చేత్। చణ్। కచ్చిత్। యత్ర। నహ। హన్త। మాకిమ్। నకిమ్। మాఙ్। మాఙో ఙకారో విశేషణార్థః, మాఙి లుఙ్ 3.3.175 ఇతి। ఇహ న భవతి, మా భవతు, మ భవిష్యతి। నఞ్। యావత్। తావత్। త్వా। త్వై। ద్వై। రై। శ్రౌషట్। వౌషట్। స్వాహా। వషట్। స్వధా। ఓమ్। కిల। తథా। అథ। సు। స్మ। అస్మి। అ। ఇ। ఉ। ఋ। ఌ। ఏ। ఐ। ఓ। ఔ। అమ్। తక్। ఉఞ్। ఉకఞ్। వేలాయామ్। మాత్రాయామ్। యథా। యత్। యమ్। తత్। కిమ్। పురా। అద్ధా। ధిక్। హాహా। హే। హై। ప్యాట్। పాట్। థాట్। అహో। ఉతాహో। హో। తుమ్। తథాహి। ఖలు। ఆమ్। ఆహో। అథో। నను। మన్యే। మిథ్యా। అసి। బ్రూహి। తు। ను। ఇతి। ఇవ। వత్। చన। బత। ఇహ। శమ్। కమ్। అనుకమ్। నహికమ్। హికమ్। సుకమ్। సత్యమ్। ఋతమ్। శ్రద్ధా। ఇద్ధా। ముధా। నో చేత్। న చేత్। నహి। జాతు। కథమ్। కుతః। కుత్ర। అవ। అను। హాహౌ। హైహా। ఈహా। ఆహోస్విత్। ఛమ్బట్। ఖమ్। దిష్ట్యా। పశు। వట్। సహ। ఆనుషక్। అఙ్గ। ఫట్। తాజక్। అయే। అరే। చటు। బాట్। కుమ్। ఖుమ్। ఘుమ్। హుమ్। ఆఈమ్। శీమ్। సీమ్। వై। ఉపసర్గవిభక్తిస్వరప్రతిరూపకాశ్చ నిపాతాః। ఉపసర్గప్రతిరూపకాః అవదత్తమ్ విదత్తం చ ప్రదతం చ అదికర్మణి। సుదత్తమనుదత్తం చ నిదత్తమ్ ఇతి చేష్యతే। అచ ఉపసర్గాత్ తః 7.4.47 ఇతి తత్వమ్ న భవతి। దుర్నీతమ్। దుర్నయః। దుర్నిర్ణయః। ఉపసర్గాత్ 8.4.14 ఇతి ణత్వం న భవతి। అసత్త్వే ఇతి కిమ్? పశుర్వై పురుషః। పశుః పురోడశః నిపాతప్రదేశాః స్వరాదినిపాతమవ్యయమ్ 1.1.37 ఇత్యేవమాదయః।

.

౨౧. ప్రాదయః [1.4.58]

ప్రాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్

ప్రాదయః అసత్త్వే నిపాతాః

(సి.కౌ) అద్రవ్యార్థాః ప్రాదయస్తథా ॥

(కాశికా) ప్రాఽదయోఽసత్త్వే నిపతసంజ్ఞా భవన్తి। ప్ర। పరా। అప। సమ్। అను। అవ। నిస్। నిర్। రుస్। దుర్। వి। ఆఙ్। ని। అధి। అపి। అతి। సు। ఉద్ । అభి। ప్రతి। పరి। ఉప్। పృతగ్యోగకరనముత్తరసంజ్ఞావిశేషణార్థమ్। ఉపసర్గాః క్రియాయోగే 1.4.59 ఇతి చాఽదీనాముపసర్గసంజ్ఞా మా భూత్। అసత్త్వే ఇత్యేవ, పరా జయతి సేనా।

.

22. ఉపసర్గాః క్రియాయోగే [1.4.59]

ఉపసర్గాః ప్రథమా-బహువచనమ్ క్రియాయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

నిపాతాః ప్రాదయః క్రియాయో ో గే ఉపసర్గాః

(సి.కౌ)

(కాశికా) ప్రాఽదయః క్రియాయోగే ఉపసర్గసంజ్ఞా భవన్తి। ప్రణయతి। పరిణయతి। ప్రణాయకః। పరిణాయకః। క్రియాయోగే ఇతి కిమ్? ప్రగతో నాయకోఽస్మాద్ దేశాత్, ప్రనాయకో దేశః। మరుచ్ఛాబ్దస్య చ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్ కర్తవ్యమ్। మరుద్భిర్దత్తో మరుతః। సంజ్ఞావిధానసామర్థ్యాదనజన్తత్వేఽపి అచ ఉపసర్గాత్ తః 7.4.47 ఇతి తత్త్వం భవతి। శ్రచ్ఛబ్దస్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఆతశ్చోపసర్గే 3.3.106 ఇతి అఙ్ భవతి శ్రద్ధా। ఉపసర్గ. ప్రదేశాః ఉపసర్గే ఘోః కిః 3.3.93 ఇత్యేవమాదయః।

.

23. గతిశ్చ [1.4.60]

గతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

నిపాతాః ప్రాదయః క్రియాయోగే గతిః చ।

(సి.కౌ) ప్రాదయః క్రియాయోగే ఉపసర్గసంజ్ఞా గతిసంజ్ఞాశ్చ స్యుః ॥ ప్ర పరా అప సమను అవ నిస్ నిర్దుస్ దుర్వి ఆఙ్ ని అధి అపి అతి సు ఉద్ అభి ప్రతి పరి ఉప - ఏతే ప్రాదయః ॥

(కాశికా) గతిసంజ్ఞకాశ్చ ప్రాఽదయో భవన్తి క్రియాయోగే। ప్రకృత్య। ప్రకృతమ్। యత్ ప్రకరోతి। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః। ఉత్తరత్ర గతిసంజ్ఞా ఏవ యథా స్యాత్। ఉపసర్గసంజ్ఞా మా భూత్। ఊరీస్యాదిత్యత్ర ఉపసర్గప్రాదుర్భ్యామస్తిర్యచ్పరః 8.3.87 ఇతి షత్వం ప్రసజ్యేత। చకరః సంజ్ఞాసమావేశార్థః। ప్రణీతమ్। అభిషిక్తమ్। గతిరనన్తరః 6.2.49 ఇతి స్వరః, ఉపసర్గాత్ 8.4.14 8.3.65 ఇతి ణత్వషత్వే చ భవతః। కారికాశబ్దస్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। కారికాకృత్య। కారికాకృతమ్। యత్ కారికా

కరోతి। పునశ్చనసౌ ఛన్దసి గతిసంజ్ఞా భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। పునరుత్స్యూతం వాసో దేయమ్। గతిర్గతౌ 8.1.70 ఇతి నిఘాతో భవతి। చనో హితః। గతిరనన్తరః 6.2.49 ఇతి స్వరః। గతిప్రదేశాః కుగతిప్రాదయః 2.2.18 ఇత్యేవమాదయః।

.

౨4. న వేతి విభాషా [1.1.44]

న అవ్యయమ్ వా అవ్యయమ్ ఇతి అవ్యయమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

న, వా ఇతి విభాషా

(సి.కౌ) నిషేధవికల్పయోర్విభాషా సంజ్ఞా స్యాత్ ॥

(కాశికా) న ఇతి ప్రతిషేధః, వా ఇతి వికల్పః । తయోః ప్రతిషేధవికల్పయోః విభాషా ఇతి సంజ్ఞా భవతి । ఇతికరణోఽర్థనిర్దేశార్థః । విభాషాప్రదేశేషు ప్రతిషేధవికల్పావుపతిష్ఠేతే । తత్ర ప్రతిషేధేన సమీకృతే విషయే పశ్చాద్ వికల్పః ప్రవర్తతే । ఉభయత్రవిభాషాః ప్రయోజయన్తి । విభాషా శ్వేః 6.1.30 శుశావ, శిశ్వాయ ; శుశువతుః, శిశ్వియతుః । విభాషాప్రదేశాః విభాషా శ్వేః 6.1.30 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

౨5. స్వం రూపం శబ్దస్యాశబ్దసంజ్ఞా [1.1.68]

స్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ రూపమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శబ్దస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అ-శబ్దసంజ్ఞా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అశబ్దసంజ్ఞా శబ్దస్య స్వం రూపమ్

(సి.కౌ) శబ్దస్య స్వం రూపం సంజ్ఞి శబ్దశాస్త్రే యా సంజ్ఞా తాం వినా ॥

(కాశికా) శాస్త్రే స్వమ్ ఏవ రూపం శబ్దస్య గ్రాహ్యం బోధ్యం ప్రత్యాయ్యం భవతి, న బాహ్యోఽర్థః, శబ్దసంజ్ఞాం వర్జయిత్వా । శబ్దేన అర్థావగతేరర్థే కార్యస్య అసమ్భవాత్ తద్వాచినామ్ శబ్దానామ్ సమ్ప్రత్యయో మా భూదితి సూత్రమ్ ఇదమారభ్యతే । అగ్నేర్ఢక్ 4.2.33 - ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపేత్ (శ్రౌత్రసూత్రమ్ 1.19)- అగ్నిశబ్దోఽగ్నిశబ్దస్యైవ గ్రాహకో భవతి; న జ్వలనః, పావకః, ధూమకేతుః ఇతి , న అతః ప్రత్యయో భవతి । ఉదశ్వితోఽన్యతరస్యామ్ 4.2.19 ఔదశ్విత్కమ్, ఔదశ్వితమ్ - న తక్రమ్, అరిష్టం, కాలశేయం, దణ్డాహతం, మథితమ్ ఇతి, న అతః ప్రత్యయో భవతి । అశబ్దసంజ్ఞా ఇతి కిమ్ ? దాధా ఘ్వదాప్ 1.1.20, తరప్తమపౌ ఘః 1.1.23 - ఘుగ్రహణేషు ఘగ్రహణేషు చ సంజ్ఞినాం గ్రహణమ్, న సంజ్ఞాయాః । సిత్తద్విశేషాణాం వృక్షాద్యర్థమ్ । సిన్నిర్దేశః

కర్తవ్యః, తతో వక్తవ్యమ్ తద్విశేషాణాం గ్రహణం భవతి - ఇతి । కిం ప్రయోజనమ్ ? వృక్షాద్యర్థమ్ - విభాషా వృక్షమృగతృణధాన్యవ్యఞ్జనపశుశకున్యశ్వవడవపూర్వాపరాధరోత్తరాణామ్ 2.4.12 ఇతి ప్లక్షన్యగ్రోధమ్, ప్లక్షన్యగ్రోధాః । పిత్పర్యాయవచనస్య చ స్వాద్యర్థమ్ । పిన్నిర్దేశః కర్తవ్యః, తతో వక్తవ్యమ్ పర్యాయవచనస్య గ్రహణం భవతి, చకారాత్ స్వస్య రూపస్య తద్విశేషాణాం చేతి । కిం ప్రయోజనమ్ ? స్వాద్యర్థమ్ - స్వే పుశః 3.4.40 - స్వపోషం పుష్టః; రైపోశమ్, ధనపోశమ్, అశ్వపోషమ్, గోపోశమ్ । జిత్పర్యాయవచనస్యైవ రాజాద్యర్థమ్ । జిన్నిర్దేశః కర్తవ్యః, తతో వక్తవ్యమ్ పర్యాయవచనస్యైవ గ్రహణం భవతీతి, న స్వరూపస్య, న అపి తద్విశేషాణామ్ । కిం ప్రయోజనమ్ ? రాజాద్యర్థమ్ - సభా రాజా అమనుష్యపూర్వా 2.4.23 - ఇనసభమ్ , ఈశ్వరసభమ్ । తస్యైవ న భవతి - రాజసభా ; తద్విశేషాణాం చ న భవతి - పుష్యమిత్రసభా, చన్ద్రగుప్తసభా । ఝిత్తద్విశేషాణాం చ మత్స్యాద్యర్థమ్ ఝిన్నిర్దేశః కర్తవ్యః, తతో వక్తవ్యమ్ తస్య చ గ్రహణం భవతి తద్విశషాణాం చేతి । కిం ప్రయోజనమ్ ? మత్స్యాద్యర్థమ్ - పక్షిమత్స్యమృగాన్ హన్తి 4.4.35 ఇతి ఠక్ -పాక్షికః , మాత్స్యియకః ; తద్విశేషాణామ్ - శాకునికః ; పర్యాయాణాం న భవతి - అజిహ్మాన్ హన్తి, అనిమిషాన్ హన్తి - ఇతి । అథైకస్యేష్యతే - మీనాన్ హన్తీతి మైనికః ॥

.

26. యేన విధిస్తదన్తస్య [1.1.72]

యేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ విధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తదన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

యేన విధిః, స్వస్య రూపస్య, తదన్తస్య

(సి.కౌ) విశేషణం తదన్తస్య సంజ్ఞా స్యాత్ స్వస్య చ రూపస్య ।సమాసప్రత్యయవిధౌ ప్రతిషేధః (వార్తికమ్) ।ఉగిద్వర్ణగ్రహణవర్జమ్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) యేన విశేషణేన విధిర్విధీయతే స తదన్తస్య ఆత్మాన్ తస్య సముదాయస్య గ్రాహకో భవతి , స్వస్య చ రూపస్య । ఏరచ్ 3.3.56 - ఇవర్ణాన్తాదచ్ప్రత్యయో భవతి - చయః, జయః, అయః । ఓరావశ్యకే 3.1.125, ఉవర్ణాన్తాద్ ణ్యద్ భవతి - అవశ్యలావ్యమ్, అవశ్యపావ్యమ్ । సమాసప్రత్యయవిధౌ తదన్తవిధేః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । ద్వితీయాన్తం శ్రితాదిభిః సహ సమస్యతే 2.1.24 కష్టశ్రితః । ఇహ మా భూత్ - కష్టం పరమశ్రిత ఇతి । ప్రత్యయవిధౌ - నడాఉదిభ్యః ఫక్ 4.1.99 - నడస్య అపత్యం నాడాయనః । ఇహ మా భూత్ - సూత్రనడస్య అపత్యం సౌత్రనాడిః । కిమవిశేషేణ ? న ఇత్యాహ ।

ఉగిద్వర్ణగ్రహణవర్జమ్ ఇతి వాచ్యమ్ । ఉగితశ్చ 4.1.6 ఇతి జీప్ప్రత్యయః తదన్తాదపి భవతి - భవతీ, అతిభవతీ । వర్ణగ్రహణమ్ అత ఇఞ్ 4.1.95 - దాక్షిః, ప్లాక్షిః । యస్మిన్ విధిస్తదాదావల్గ్రహణే । అల్గ్రహణేషు యస్మిన్ విధిస్తదాదౌ ఇతి వక్తవ్యమ్ । అచి శ్నుధాతుభ్రువాం య్వోరియఙువఙౌ 6.4.77 ఇతి - శ్రియః, భ్రువః ॥

.

౨౭. విరామోఽవసానమ్ [1.4.110]

విరామః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అవసానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

విరామః అవసానమ్

(సి.కౌ) వర్ణానామభావోఽవసానసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) విరతిః విరామః। విరమ్యతేఽనేన ఇతి వా విరామః। సోఽవసానసంజ్ఞో భవతి। దధిం। మధుం। వృక్షః। ప్లక్షః। అవసానప్రదేశాః ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః 8.3.15 ఇత్యేవమాదయః। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ ప్రథమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః। ద్వితియోఽధ్యయః ప్రథమః పాదః

.

౨౮. పరః సంనికర్షః సంహితా [1.4.109]

పరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సన్నికర్షః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంహితా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పరః సన్నికర్షః సంహితా

(సి.కౌ) వర్ణానామతిశయితః సన్నిధిః సంహితాసంజ్ఞః స్యాత్ ।

(కాశికా) పరశబ్దోఽతిశయే వర్తతే। సంనికర్షః ప్రత్యాసత్తిః। పరో యః సన్నికర్షః, వర్ణానామర్ధమాత్రాకాలవ్యవధానం, స సంహితాసంజ్ఞో భవతి। దధ్యత్ర। మధ్వత్ర। సంహితాప్రదేశాః సంహితాయామ్ 6.1.72 ఇత్యేవమాదయః।

.

౨౯. సుప్తిఙన్తం పదమ్ [1.4.14]

సుప్-తిఙ్-అన్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పదమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సుప్-తిఙ్-అన్తమ్ పదమ్

(సి.కౌ) సుబన్తం తిఙన్తం చ పదసంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా) సుప్ తిజితి ప్రత్యాహారగరహణమ్। సుబన్తం తిజన్తం చ శబ్దరూపం పదసంజ్ఞం భవతి। బ్రాహ్మణాః పఠనిత్। పదసంజ్ఞాయామన్తగ్రహణమన్యత్ర సంజ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తవిధేః ప్రతిషేధార్థమ్। గౌరీ బ్రాహ్మణితరా। పదప్రదేశాః పదస్య 8.1.13, పదాత్ 8.1.17 ఇత్యేవమాదయః।

.

30. హలోఽనన్తరాః సంయోగః [1.1.7]

హలః ప్రథమా-బహువచనమ్ అనన్తరాః ప్రథమా-బహువచనమ్ సంయోగః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అనన్తరాః హలః సంయోగః

(సి.కౌ) అజ్భిరవ్యవహితా హలః సంయోగసంజ్ఞాః స్యుః ॥

(కాశికా) భిన్న జాతీయైరజ్భిరవ్యవహితాః శ్లిష్టోచ్చారితా హలః సంయోగసంజ్ఞా భవన్తి । సముదాయః సంజ్ఞీ । జాతౌ చేదం బహువచనమ్ । తేన ద్వయోర్బహూనాం చ సంయోగసంజ్ఞా సిద్ధా భవతి । 'అగ్నిః' ఇతి గనౌ । 'అశ్వః' ఇతి శవౌ । 'కర్ణః' ఇతి రణౌ । 'ఇన్ద్రః', 'చన్ద్రః', 'మన్ద్రః' ఇతి నదరాః । 'ఉష్ట్రః', 'రాష్ట్రమ్', 'భ్రాష్ట్రమ్' ఇతి షటరాః । 'తిలాన్స్త్యావపతి' ఇతి నసతరయాః, నతసతరయా వా । హలః ఇతి కిమ్ ? తితఉచ్ఛత్రమ్ - సంయోగాన్తస్య లోపః 8.2.23 ఇతి లోపః స్యాత్ । అనన్తరా ఇతి కిమ్ ? పచతి, పనసమ్ - స్కోః సంయోగాఽద్యోరన్తే చ 8.2.29 ఇతి లోపః స్యాత్ । సంయోగప్రదేశాః సంయోగాన్తస్య లోపః 8.2.23 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

31. హ్రస్వం లఘు [1.4.10]

హ్రస్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లఘు ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హ్రస్వం లఘు

(సి.కౌ)

(కాశికా) మాత్రికస్య హ్రస్వసంజ్ఞా కృతా తస్య అనేన లఘుసంజ్ఞా విధీయతే। హ్రస్వమక్షరం లఘుసంజ్ఞం భవతి। భేతా। ఛేత్తా। అచీకరత్। అజీహరత్। లఘుప్రదేశాః పుగన్తలఘూపధస్య చ ఇత్యేవమాదయః।

.

32. సంయోగే గురు [1.4.11]

సంయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ గురు ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సంయోగే హ్రస్వం గురు

(సి.కౌ) సంయోగే పరే హ్రస్వం గురుసంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా) హ్రస్వమ్ ఇతి వర్తతే। పూర్వేణ లఘుసంజ్ఞాయాం ప్రాప్తాయాం గురుసంజ్ఞా విధీయతే। సంయోగే ప్రతో హ్రస్వమక్షరం గురుసంజ్ఞం భవతి। కుణ్ఠా। హుణ్డా। శిక్షా భిక్షా। గురుప్రదేశాః గురోశ్చ హలః 3.3.103 ఇత్యేవమాదయః।

.

33. దీర్ఘం చ [1.4.12]

దీర్ఘమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

దీర్ఘమ్ గురు చ

(సి.కౌ) దీర్ఘం చ గురుసంజ్ఞం స్యాత్ ॥। ఇతి సంజ్ఞాప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) సంయోగే ఇతి న అనువర్తతే। సామాన్యేన సంజ్ఞావిధాన। దీర్ఘం చ అక్షరం గురుసంజ్ఞం భవతి। ఈహాఞ్చక్రే। ఈక్షాఞ్చక్రే।

.

34. ఇకో గుణవృద్ధీ [1.1.3]

ఇకః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ గుణ-వృద్ధీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

గుణః, వృద్ధిః (ఇత్యేతాభ్యాం నిర్దిష్టౌ) గుణ-వృద్ధీ ఇకః

(సి.కౌ) ॥ అథ పరిభాషాప్రకరణమ్ ॥ గుణవృద్ధిశబ్దాభ్యాం యత్ర గుణవృద్ధీ విధీయేతే తత్రేక ఇతి షష్ఠ్యన్తం పదముపతిష్ఠతే ॥

(కాశికా) పరిభాషేయం స్థానినియమార్థా । అనియమప్రసఙ్గే నియమో విధీయతే । వృద్ధిగుణౌ స్వసంజ్ఞయా శిష్యమాణావిక ఏవ స్థానే వేదితవ్యౌ । వక్ష్యతి - సార్వధాతుకార్ద్ధధాతుకయోః 7.3.84 అఙ్గస్య గుణ - ఇతి । స ఇక ఏవ స్థానే వేదితవ్యః - తరతి, నయతి, భవతి । వృద్ధిః ఖల్వపి - అకార్షీత్, అహార్షీత్, అచైషీత్, అనైషీత్, అలావీత్, అస్తావీత్ । గుణవృద్ధీ యత్ర స్వసంజ్ఞయా విధీయేతే, తత్ర ఇకః ఇత్యేతదుపస్థితం ద్రష్టవ్యమ్ । కిం కృతం భవతి ? ద్వితీయయా షష్ఠీ ప్రాదుర్భావ్యతే । మిదిమృజిపుగన్తలఘూపధర్ఛిదృశిక్షిప్రక్షుద్రేష్వఙ్గేనేగ్ విశేష్యతే । జుసి సార్వధాతుకాదిగుణేషు ఇకాఙ్గం విశేష్యతే । మేద్యతి, అబిభయుః । ఇక ఇతి కిమ్ ? ఆత్సన్ధ్యక్షరవ్యఞ్జనానాం మా భూత్ - యానమ్, గ్లాయతి, ఉమ్భితా । పునర్గుణవృద్ధిగ్రహణం స్వసంజ్ఞయా విధానే నియమార్థమ్, ఇహ మా భూత్ - ద్యౌః, పన్థాః, సః, ఇమమ్ ఇతి ॥

.

35. అచశ్చ [1.2.28]

అచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

హ్రస్వదీర్ఘప్లుతః అచ్ అచః

(సి.కౌ) హ్రస్వదీర్ఘప్లుతశబ్దైర్యత్రాజ్విధీయతే తత్రాచేతి షష్ఠ్యన్తం పదముపతిష్ఠతే ॥

(కాశికా) పరిభాషా ఇయం స్థానినియమార్థా హ్రస్వదీర్ఘప్లుతః స్వసంజ్ఞయా శిష్యమాణా అచ ఏవ స్థానే వేదితవ్యాః। వక్ష్యతి హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య 1.2.47, రైఅతిరి। నౌఅతిను। గోఉపగు। అచః ఇతి కిమ్? సువాగ్ బ్రహ్మణకులమ్। అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః 7.4.25 చీయతే। శ్రూయతే। అచః ఇతి కిమ్? భిద్యతే। ఛిద్యే। వాక్యస్య టేః ప్లుత ఉదాత్తః 7.2.82 దేవదత్త3। యజ్ఞదత్త3। అచః ఇతి కిమ్? అగ్నిచి3త్। సోమసు3త్। తకారస్య మా భూత్। స్వసంజ్ఞయా వధానే నియమః। అచితి వర్తతే। ఇహ మా భూత్। ద్యౌః పన్థాః। సః ద్యౌభ్యామ్। ద్యుభిః। అత్ర నియమో న అస్తి।

.

36. ఆద్యన్తౌ టకితౌ [1.1.46]

ఆది-అన్తౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ టకితౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

ఆది-అన్తౌ టకితౌ

(సి.కౌ) టిత్కితౌ యస్యోక్తౌ తస్య క్రమాదాద్యన్తావయవౌ స్తః ॥

(కాశికా) ఆదిః టిత్ భవతి, అన్తః కిత్ భవతి షష్ఠీనిర్దిష్టస్య । లవితా, ముణ్డో భీషయతే । టిత్ప్రదేశాః ఆర్ధధాతుకస్య ఇడ్ వలాదేః 7.2.35 ఇత్యేవమాదయః । కిత్ప్రదేశాః భియో హేతుభయే షుక్ 7.3.40 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

37. మిదచోఽన్త్యాత్పరః [1.1.47]

మిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్త్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

మిత్ అన్త్యాత్ అచః పరః

(సి.కౌ) చేతి నిర్ధారణే షష్ఠీ । అచాం మధ్యే యోఽన్త్యస్తస్మాత్పరస్తస్యైవాన్తావయవో మిత్స్యాత్ ॥

(కాశికా) అచః ఇతి నిర్ధారణే షష్ఠీ । జాతౌ చ ఇదమ్ ఏకవచనమ్ । అచాం సంనివిష్టానామన్త్యాదచః పరో మిత్ భవతి । స్థానేయోగ ప్రత్యయ పరత్వస్య అయమపవాదః । విరుణద్ధి, ముఞ్చతి, పయాంసి

। మిత్త్వదేశాః రుధాదిభ్యః శ్నమ్ 3.1.78 ఇత్యేవమాదయః । మస్జేరన్త్యాత్ పూర్వం నుమమిచ్ఛన్త్యనుషఙ్గసంయోగాదిలోపార్థమ్ - మగ్నః, మగ్నవాన్, మఙ్క్తా, మఙ్క్తుమ్ ॥

.

38. షష్ఠీ స్థానేయోగా [1.1.49]

షష్ఠీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్థానే-యోగా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

షష్ఠీ స్థానేయోగా

(సి.కౌ) అనిర్ధారితసమ్బన్ధవిశేషా షష్ఠీ స్థానేయోగా బోధ్యా । స్థానం చ ప్రసఙ్గః ॥

(కాశికా) పరిభాషా ఇయం యోగనియమార్థా । ఇహ శాస్త్రే యా షష్ఠీ అనియతయోగా శ్రూయతే, సా స్థానేయోగా ఇవ భవతి, నాన్యయోగా । స్థానేయోగస్య నిమిత్తభూతే సతి సా ప్రతిపత్తవ్యా । స్థానశబ్దశ్చ ప్రసఙ్గవాచీ । యథా - దర్భాణాం స్థానే శరైః ప్రస్తరితవ్యమ్ ఇతి దర్భాణాం ప్రసఙ్గే ఇతి గమ్యతే, ఏవమ్ ఇహాపి అస్తేః స్థానే ప్రసఙ్గే భూః భవతి - భవితా, భవితుమ్, భవితవ్యమ్ । బ్రువః ప్రసఙ్గే వచిర్భవతి - వక్తా, వక్తుమ్, వక్తవ్యమ్ । ప్రసఙ్గే సమ్బన్ధస్య నిమిత్తభూతే బ్రువ ఇతి షష్ఠీ । బహవో హి షష్ఠ్యర్థాః స్వస్వామ్యనన్తరసమీపసమూహవికారావయవాద్యాః । తత్ర యావన్తః శబ్దే సమ్భవన్తి తేషు సర్వేషు ప్రాప్తేషు నియమః క్రియతే - షష్ఠీ స్థానేయోగా ఇతి । స్థానే యోగోఽస్యాః ఇతి వ్యధికరణో బహువ్రీహిః । అత ఏవ నిపాతనాచ్ చ సప్తమ్యా అలుక్ ॥

.

39. స్థానేఽన్తరతమః [1.1.50]

స్థానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్తరతమః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

స్థానే అన్తరతమః

(సి.కౌ) ప్రసఙ్గే సతి సదృశతమ ఆదేశః స్యాత్ । [(పరిభాషా –) యత్రానేకవిధమాన్తర్యం తత్ర స్థానత ఆన్తర్యం బలీయః] ॥

(కాశికా) స్థానే ప్రాప్యమాణానామన్తరతమ ఆదేశో భవతి సదృశతమః । కుతశ్చ శబ్దస్య ఆన్తర్యమ్ ? స్థానార్థగుణప్రమాణతః । స్థానతః - అకః సవర్ణే దీర్ఘః 6.1.101 - దణ్డాగ్రమ్, యూపాగ్రమ్ - ద్వయోరకారయోః కణ్ఠ్య ఏవ దీర్ఘ ఆకారో భవతి । అర్థతః - వతణ్డీ చ అసౌ యువతిశ్చ వాతణ్డ్యయువతిః - పుంవద్భావేన ఆన్తరతమః పుంశబ్దోఽతిదిశ్యతే । గుణతః - పాకః, త్యాగః, రాగః - చజోః కు ఘిణ్ణ్యతోః 7.3.52 ఇతి చకారస్య అల్పప్రాణస్య అఘోషస్య తాదృశ ఏవ కకారో భవతి,

జకారస్య ఘోషవతోఽల్పప్రాణస్య తాదృశ ఏవ గకారః । ప్రమాణతః - అముష్మై, అమూభ్యామ్ - అదసోఽసేర్దాదు దో మః 8.2.80 ఇతి హ్రస్వస్య హ్రస్వః, దీర్ఘస్య దీర్ఘః । స్థానే ఇతి వర్తమానే పునః స్థానేగ్రహణం కిమ్ ? యత్ర అనేకమాన్తర్యం సమ్భవతి తత్ర స్థానత ఏవ ఆన్తర్యం బలీయో యథా స్యాత్ - చేతా, స్తోతా । ప్రమాణతోఽకారో గుణః ప్రాప్తః, తత్ర స్థానత ఆన్తర్యాదేకారౌకారౌ భవతః । తమబ్గ్రహణం కిమ్ ? వాగ్ ఘసతి, త్రిష్టుబ్ భసతి । ఝయో హోఽన్యతరస్యామ్ 8.4.62 ఇతి హకారస్య పూర్వసవర్ణే క్రియమాణే సోష్మణః సోష్మాణః ఇతి ద్వితీయాః ప్రసక్తాః ; నాదవతో నాదవన్తః ఇతి తృతీయాః ; తమబ్గ్రహణాద్ యే సోష్మాణో నాదవన్తశ్చ తే భవన్తి చతుర్థాః ॥

.

40. తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య [1.1.66]

తస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ నిర్దిష్టే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

'తస్మిన్' ఇతి నిర్దిష్టే పూర్వస్య

(సి.కౌ) సప్తమీనిర్దేశేన విధీయమానం కార్యం వర్ణాన్తరేణావ్యవహితస్య పూర్వస్య బోధ్యమ్ ॥

(కాశికా) తస్మినితి సప్తమ్యర్థనిర్దేశే పూర్వస్యైవ కార్యం భవతి, నోత్తరస్య । ఇకో యణచి 6.1.77 దధ్యుదకమ్, మధ్విదమ్, పచత్యోదనమ్ । నిర్దిష్టగ్రహణమానన్తర్యార్థమ్ । 'అగ్నిచిదత్ర' ఇతి వ్యవహితస్య మా భూత్ ॥

.

41. తస్మాదిత్యుత్తరస్య [1.1.67]

తస్మాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ ఉత్తరస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

'తస్మాత్' ఇతి నిర్దిష్టే ఉత్తరస్య

(సి.కౌ) పఞ్చమీనిర్దేశేన క్రియమాణం కార్యం వర్ణాన్తరేణావ్యవహితస్య పరస్య జ్ఞేయమ్ ॥

(కాశికా) నిర్దిష్టగ్రహణమనువర్తతే । తస్మాతితి పఞ్చమ్యర్థనిర్దేశ ఉత్తరస్యైవ కార్యం భవతి, న పూర్వస్య । తిఙ్ఙతిఙః 8.1.28 ఓదనం పచతి । ఇహ న భవతి - పచత్యోదనమ్ ఇతి ॥

.

42. అలోఽన్త్యస్య [1.1.52]

అలః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్త్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

షష్ఠ్యాః అన్త్యస్య అలః

(సి.కౌ) షష్ఠీనిర్దిష్టస్యాన్త్యస్యాల ఆదేశః స్యాత్ ॥

(కాశికా) షష్ఠీనిర్దిష్టస్య య ఉచ్యతే ఆదేశః, సోఽన్త్యస్య అలః స్థానే వేదితవ్యః । ఇద్ గోణ్యాః 1.2.50 పఞ్చగోణిః, దశగోణిః ॥

.

43. ఙిచ్చ [1.1.53]

ఙిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఙిత్ అన్త్యస్య అలః

(సి.కౌ) అయమప్యన్త్యస్యైవ స్యాత్ । సర్వస్య (కౌముదీ-45) ఇత్యస్యాపవాదః ॥

(కాశికా) ఙిత్ చ య ఆదేశః సోఽనేకాలపి అలోఽన్త్యస్య స్థానే భవతి । ఆనఙృతో ద్వన్ద్వే 6.3.25 - హోతాపోతారౌ, మాతాపితరౌ । తాతఙి ఙిత్కరణస్య గుణవృద్ధిప్రతిషేధార్థత్వాత్ సర్వాదేశః తాతఙ్ భవతి - జీవతాద్ భవాన్, జీవతాత్ త్వమ్ ॥

.

44. ఆదేః పరస్య [1.1.54]

ఆదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పరస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

పరస్య ఆదేః అలః

(సి.కౌ) పరస్య యద్విహితం తత్తస్యాదేర్బోధ్యమ్ । అలోఽన్త్యస్య (కౌముదీ-42) ఇత్యస్యాపవాదః ॥

(కాశికా) పరస్య కార్యం శిష్యమాణమాదేరలః ప్రత్యేతవ్యమ్ । క్వ చ పరస్య కార్యమ్ శిష్యతే ? యత్ర పఞ్చమీనిర్దేశః । తద్ యథా ఈదాసః 7.2.83 ఆసీనో యజతే । ద్వ్యన్తరుపసర్గేభ్యోఽప ఈత్ 6.3.97 ద్వీపమ్, అన్తరీపమ్, ప్రతీపమ్, సమీపమ్ ॥

.

45. అనేకాల్శిత్సర్వస్య [1.1.55]

అనేకాల్-శిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అనేకాల్ శిత్ సర్వస్య

(సి.కౌ) స్పష్టమ్ । అలోఽన్త్యసూత్రాపవాదః । అష్టాభ్య ఔశ్ (కౌముదీ-372) ఇత్యాదౌ దేః పరస్య ఇత్యేతదపి పరత్వాదనేన బాధ్యతే ॥

(కాశికా) అనేకాల్ య ఆదేశః శిత్ చ, స సర్వస్య షష్ఠీనిర్దిష్టస్య స్థానే భవతి । అస్తేర్భూః 2.4.52 - భవితా, భవితుమ్, భవితవ్యమ్ । శిత్ ఖల్వపి - జశ్శసోః శిః 7.1.20 కుణ్డాని తిష్ఠన్తి, కుణ్డాని పశ్య ॥

.

46. స్వరితేనాధికారః [1.3.11]

స్వరితేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ అధికారః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

స్వరితేన అధికారః

(సి.కౌ) స్వరితత్వయుక్తం శబ్దస్వరుపమధికృతం బోధ్యమ్ ॥ [(పరిభాషా -) పరనిత్యాన్తరఙ్గాపవాదానాముత్తరోత్తరం బలీయః] ॥ [(పరిభాషా -) అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే] ॥ [(పరిభాషా -) అకృతవ్యూహాః పాణినీయాః] ॥ నిమిత్తం వినాశోన్ముఖం దృష్ట్వా తత్ప్రయుక్తం కార్యం న కుర్వన్తీత్యర్థః ॥। ఇతి పరిభాషాప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) స్వరితేన ఇతి ఇత్థమ్ భూతలక్షణే తృతీయా। స్వరితో నామ స్వరవిశేషో వర్ణధర్మః। తేన చిహ్నేన అధికారో విదితవ్యః। అధికారో వినియోగః। స్వరితగుణయుక్తం శబ్దరూపమధికృతత్వాదుత్తరత్ర ఉపతిష్ఠతే। ప్రతిజ్ఞాస్వరితాః పాణినీయాః। ప్రత్యయః 3.1.1। ధాతోః 3.1.91। జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ 4.1.1। అఙ్గస్య 6.4.1। భస్య 6.4.129। పదస్య 8.1.16।

.

47. ఇకో యణచి [6.1.77]

ఇకః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఇకః యణ్ అచి సంహితాయామ్

(సి.కౌ) ॥ అథ అచ్సన్ధిప్రకరణమ్ ॥ ఇకః స్థానే యణ్ స్యాదచి సంహితాయాం విషయే । సుధీ ఉపాస్యః ఇతి స్థితే । స్థానత ఆన్తర్యాదీకారస్య యకారః । సుధ్య్ ఉపాస్య ఇతి జాతే ॥

(కాశికా) అచి పరతః ఇకో యణాదేశో భవతి। దధ్యత్ర। మధ్వత్ర। కర్త్రర్థమ్। లాకృతిః। ఇకః ప్లుతపూర్వస్య సవర్ణ దీర్ఘబాధనార్థం యణాదేశో వక్తవ్యః। భో3ఇ ఇన్ద్రమ్। భో3యిన్ద్రమ్। అచి ఇతి చ అయమధికారః సంప్రసారణాచ్ చ 6.1.108 ఇతి యావత్।

.

48. అనచి చ [8.4.47]

అనచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అచః యరః అనచి ద్వే వా సంహితాయామ్

(సి.కౌ) అచః పరస్య యరో ద్వే వా స్తో న త్వచి । ఇతి ధకారస్య ద్విత్వమ్ ॥

(కాశికా) అచః ఇతి వర్తతే, యరః ఇతి చ। అనచ్పరస్య అచ ఉత్తరస్య యరో ద్వే వా భవతః। దద్ధ్యత్ర। మద్ధ్వత్ర। అచః ఇత్యేవ, స్మితమ్। ధ్మాతమ్। యణో మయో ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। కేచిదత్ర యణః

ఇతి పఞ్చమీ, మయః ఇతి షష్ఠీ ఇతి వ్యాచక్షతే। తేషాముల్క్కా, వల్మ్మీకః ఇత్యుదాహరణమ్। అపరే తు మయః ఇతి పఞ్చమీ, యణః ఇతి షష్ఠీ ఇతి। తేషామ్ దధ్య్యత్ర, మధ్వ్వత్ర ఇత్యుదాహరణమ్। శరః ఖయో ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। అత్ర అపి యది శరః ఇతి పఞ్చమీ, ఖయః ఇతి షష్ఠీ, తదా స్త్థాలీ, స్త్థాతా ఇతి ఉదాహరణమ్। అథవా ఖయ ఉత్తరస్య శరో ద్వే భవతః। వత్స్సః। ఇక్ష్షుః। క్షీరమ్। అప్స్సరాః। అవసానే చ యరో ద్వే భవత ఇతి వక్తవ్యమ్। వాక్క, వాక్। త్వక్క్, త్వక్। షట్ట్, షట్। తత్త్, తత్।

.

49. స్థానివదాదేశోఽనల్విధౌ [1.1.56]

స్థానివత్ అవ్యయమ్ ఆదేశః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనల్విధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అనల్విధౌ ఆదేశః స్థానివత్

(సి.కౌ) ఆదేశః స్థానివత్స్యాత్ న తు స్థాన్యలాశ్రయవిధౌ । అనేనేహ యకారస్య స్థానివద్భావేనాచ్త్వమాశ్రిత్య అనచి చ (కౌముదీ-48) ఇతి ద్విత్వనిషేధో న శఙ్క్యోఽనల్విధావితీతి తన్నిషేధాత్ ॥

(కాశికా) స్థాన్యాదేశయోః పృథక్త్వాత్ స్థాన్యాశ్రయం కార్యమాదేశే న ప్రాప్నోతి ఇత్యయమతిదేశ ఆరభ్యతే । స్థానినా తుల్యం వర్తతే ఇతి స్థానివత్ । స్థానివదాదేశో భవతి స్థాన్యాశ్రయేషు కార్యేష్వనలాశ్రయేషు, స్థాన్యలాశ్రయాణి కార్యాణి వర్జయిత్వా । న అల్విధిరనల్విధిః ఇత్యర్థః । కిముదాహరణమ్ ? ధాత్వఙ్గకృత్తద్ధితావ్యయసుప్తిఙ్పదాదేశాః । ధాత్వాదేశో ధాతువద్ భవతి - అస్తేర్భూః 2.4.52, బ్రువో వచిః 2.4.53 । ఆర్ధధాతుకవిషయే ప్రాగేవ ఆదేశేషు కృతేషు ధాతోః 3.1.91 ఇతి తవ్యాదయో భవన్తి - భవితా, భవితుమ్, భవితవ్యమ్ ; వక్తా, వక్తుమ్, వక్తవ్యమ్ । అఙ్గాఽఽదేశోఽఙ్గవద్ భవతి - కేన, కాభ్యామ్, కైః । కిమః కః 7.2.103 ఇతి కాదేశే కృతేఽఙ్గాశ్రయా ఇన-దీర్ఘత్వైస్భావాః భవన్తి । కృదాదేశః కృద్వద్ భవతి - ప్రకృత్య, ప్రహృత్య । క్త్వో ల్యబాదేశే కృతే హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ 6.1.71 ఇతి తుగ్ భవతి । తద్ధితాదేశః తద్ధితవద్ భవతి - దాధికమ్, అద్యతనమ్ । కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ 1.2.46 ఇతి ప్రాతిపదికసంజ్ఞా భవతి । అవ్యయాదేశోఽవ్యయవద్ భవతి -ప్రస్తుత్య, ప్రహృత్య, ఉపహృత్య, ఉపస్తుత్య । అవ్యయాదాప్సుపః 2.4.82 ఇతి సుబ్లుగ్ భవతి । సుబాదేశః సుబ్వద్ భవతి - వృక్షాయ, ప్లక్షాయ । సుపి చ 7.3.102 ఇతి దీర్ఘత్వం భవతి । తిఙాదేశః

తిఙ్వద్ భవతి - అకురుతామ్, అకురుతమ్ । సుప్తిఙన్తం పదమ్ 1.4.14 ఇతి పదసంజ్ఞా భవతి । పదాదేశః పదవద్ భవతి - గ్రామో వః స్వమ్, జనపదో నః స్వమ్ । పదస్య 8.1.16 ఇతి రుత్వం భవతి । వత్కరణం కిమ్ ? స్థానీ ఆదేశస్య సంజ్ఞా మా విజ్ఞాయి - ఇతి । స్వాశ్రయమపి యథా స్యాత్ - ఆఙో యమహనః 1.3.28 - ఆహత, ఆవధిష్ట ఇతి ఆత్మనేపదముభయత్ర అపి భవతి । ఆదేశగ్రహణం కిమ్ ? ఆనుమానికస్య అప్యాదేశస్య స్థానివద్భావో యథా స్యాత్ - పచతు ఏరుః 3.4.86 । అనల్విధౌ ఇతి కిమ్ ? ద్యుపథిత్యదాదేశా న స్థానివద్ భవన్తి - ద్యౌః, పన్థాః, సః ఇతి । హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్ సుతిస్యపృక్తం హల్ 6.1.68 ఇతి సులోపో న భవతి ॥

.

50. అచః పరస్మిన్ పూర్వవిధౌ [1.1.57]

అచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పరస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వవిధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అచః ఆదేశః పరస్మిన్ పూర్వవిధౌ స్థానివత్

(సి.కౌ) అల్విధ్యర్థమిదమ్ । పరనిమిత్తోఽజాదేశః స్థానివత్స్యాత్స్థానిభూతాదచః పూర్వత్వేన దృష్టస్య విధౌ కర్తవ్యే । ఇతి యణః స్థానిద్భావే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) పూర్వేణానల్విధౌ స్థానివద్భావ ఉక్తః । అల్విధ్యర్థమిదమారభ్యతే । ఆదేశః స్థానివతితి వర్తతే । అచః ఇతి స్థాననిర్దేశః । పరస్మిన్నితి నిమిత్తసప్తమీ । పూర్వవిధౌ ఇతి విషయసప్తమీ । అజాదేశః పరనిమిత్తకః పూర్వవిధౌ కర్తవ్యే స్థానివద్ భవతి - పటయతి, అవధీత్, బహుఖట్వకః । 'పటుమాచష్టే' ఇతి ణిచి టిలోపే కృతే తస్య స్థానివద్భావాత్ అత ఉపధాయాః 7.2.116 ఇతి వృద్ధిర్న భవతి । 'అవధీత్' - అతో లోపస్య స్థానివద్భావాత్ అతో హలాదేర్లఘోః 7.2.7 ఇతి హలన్తలక్షణా వృద్ధిర్న భవతి । బహుఖట్వకః ఇతి - ఆపోఽన్యతరస్యామ్ 7.4.15 ఇతి హ్రస్వస్య స్థానివద్భావాద్ హ్రస్వాన్తేఽన్త్యాత్ పూర్వమ్ 6.2.174 ఇతి స్వరో న భవతి । అచః ఇతి కిమ్ ? ప్రశ్నః, ఆక్రాష్టామ్, ఆగత్య । 'ప్రశ్నః' ఇతి - ప్రచ్ఛేః నఙ్ప్రత్యయే చ్ఛ్వోః శూడనునాసికే చ 6.4.19 ఇతి ఛకారస్య శకారః పరనిమిత్తకః తుకి కర్తవ్యే న స్థానివద్ భవతి । 'ఆక్రాష్టామ్' ఇతి - ఝలో ఝలి 8.2.26 ఇతి సిచో లోపః పరనిమిత్తకః కృషేః షకారస్య షఢోః కః సి 8.2.41 ఇతి కకారే కర్తవ్యే న స్థానివద్ భవతి । 'ఆగత్య' ఇతి - వా ల్యపి 6.4.38 ఇత్యనునాసికలోపః పరనిమిత్తకః తుకి కర్తవ్యే న స్థానివద్ భవతి । పరస్మిన్నితి కిమ్ ? యువజానిః, వధూటీజానిః ; వైయాఘ్రపద్యః ; ఆదీధ్యే । 'యువజానిః' ఇతి - జాయాయాః నిఙ్ 5.4.134 న

పరనిమిత్తకః, తేన యలోపే న స్థానివద్ భవతి । 'వైయాఘ్రపద్యః' ఇతి - న పరనిమిత్తకః పాదస్య అన్తలోపః పద్భావం న ప్రతిబధ్నాతి । 'ఆదీధ్యే' ఇతి - దీధీఙ ఉత్తమపురుషైకవచనే టేరేత్వస్యాపరనిమిత్తకత్వాద్ యీవర్ణయోర్దీధీవేవ్యోః 7.4.53 ఇతి లోపో న భవతి । పూర్వవిధౌ ఇతి కిమ్ ? హే గౌః, బాభ్రవీయాః, నైధేయః । 'హే గౌః' ఇతి - వృద్ధిరజాదేశః సమ్బుద్ధిలోపే కర్తవ్యే న స్థానివద్ భవతి । 'బాభ్రవీయాః' ఇతి - బాభ్రవ్యస్య అమీ చ్ఛాత్రాః ఇతి వృద్ధాచ్ ఛః 4.2.114 ఇతి ఛః । హలస్తద్ధితస్య 6.4.150 ఇతి యకారలోపే కర్తవ్యే అవాదేశో న స్థానివద్ భవతి । 'నైధేయః' - ఆతో లోప ఇటి చ 6.4.64 ఇత్యాకారలోపః, ఇతశ్చానిఞః 4.1.122 ఇతి ద్వ్యజ్లక్షణే ప్రత్యయవిధౌ న స్థానివద్ భవతి ॥

.

51. న పదాన్తద్విర్వచనవరేయలోపస్వరసవర్ణానుస్వారదీర్ఘజశ్చర్విధిషు [1.1.58]

న అవ్యయమ్ పదాన్త-ద్విర్వచన-వరే-యలోప-స్వర-సవర్ణ-అనుస్వార-దీర్ఘ-జశ్-చర్-విధిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

పదాన్త-ద్విర్వచన-వరే-యలోప-స్వర-సవర్ణ-అనుస్వార-దీర్ఘ-జశ్-చర్-విధిషు అచః ఆదేశః పరస్మిన్ స్థానివద్ న

(సి.కౌ) పదస్య చరమావయవే ద్విర్వచనాదౌ చ కర్తవ్యే పరనిమిత్తోఽజాదేశో న స్థానివత్ । ఇతి స్థానివద్భావనిషేధః ॥

(కాశికా) పూర్వేణ అతిప్రసక్తః స్థానివద్భావ ఏతేషు విధిషు ప్రతిషిధ్యతే । పదాన్తవిధిః - పదాన్తవిధిం ప్రత్యజాదేశో న స్థానివద్ భవతి - కౌ స్తః, యౌ స్తః ; తాని సన్తి, యాని సన్తి । శ్నసోరల్లోపః క్ఙితి సార్వధాతుకే ఇతి పరనిమిత్తకః, స పూర్వవిధౌ ఆవాదేశే యణాదేశే చ కర్తవ్యే స్థానివత్ స్యాత్, అస్మాద్ వచనాన్న భవతి । ద్విర్వచనవిధిః - ద్విర్వచనవిధిం ప్రతి అజాదేశో న స్థానివద్ భవతి - దద్ధ్యత్ర, మద్ధ్వత్ర । యణాదేశః పరనిమిత్తకః, తస్య స్థానివద్భావాద్ అనచి చ 8.4.47 ఇతి ధకారస్య ద్విర్వచనం న స్యాద్, అస్మాద్ వచనాద్ భవతి । వరేవిధిః - వరే యోఽజాదేశః స పూర్వవిధిం ప్రతి న స్థానివద్ భవతి -అప్సు యాయావరః ప్రవపేత పిణ్డాన్ । యాతేః యఙన్తాత్ యశ్చ యఙః 3.2.176 ఇతి వరచి కృతే అతో లోపః 6.4.48 పరనిమిత్తకః, తస్య స్థానివత్త్వాద్ అతో లోప ఇటి చ 6.4.64 ఇత్యాకారలోపః స్యాద్, అస్మాద్ వచనాన్ న భవతి । యలోపవిధిః - యలోపవిధిం ప్రత్యజాదేశో న స్థానివద్ భవతి -

కణ్డూతిః । కణ్డూయతేః క్తిచి కృతే, అతో లోపః పరనిమిత్తకః, లోపో వ్యోర్వలి 6.1.66 ఇతి యలోపే స్థానివత్ స్యాద్ , అస్మాద్ వచనాన్ న భవతి । స్వరవిధిః - స్వరవిధిం ప్రతి అజాదేశో న స్థానివద్ భవతి - చికీర్షకః, జిహీర్షకః । ణ్వులి కృతే అతో లోపః పరనిమిత్తకః, లితి 6.1.193 ప్రత్యయాత్ పూర్వముదాత్తమ్ - ఇతి స్వరే కర్తవ్యే న స్థానివద్ భవతి । సవర్ణవిధిః - సవర్ణవిధిం ప్రతి అజాదేశో న స్థానివద్ భవతి - శిణ్ఢి, పిణ్ఢి । శిషేః పిషేశ్చ లోణ్మధ్యమపురుషైకవచనే రుధాదిభ్యః శ్నమ్ 3.1.78, హిత్వ-ధిత్వ-ష్టుత్వ-జశ్త్వేషు కృతేషు, శ్నసోరల్లోపః 6.4.111 క్ఙితి సార్వధాతుకే పరనిమిత్తకః, అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణే కర్తవ్యే న స్థానివద్ భవతి । అనుస్వారవిధిః - అనుస్వారవిధిం ప్రతి అజాదేశో న స్థానివద్ భవతి - శింషన్తి, పింషన్తి । నశ్చాపదాన్తస్య ఝలి 8.3.24 ఇతి అనుస్వారే కర్తవ్యే శ్నసోరల్లోపః న స్థానివద్ భవతి । దీర్ఘవిధిః - దీర్ఘవిధిం ప్రతి అజాదేశో న స్థానివద్ భవతి - ప్రతిదీవ్నా, ప్రతిదీవ్నే । ప్రతిదివన్ ఇత్యేతస్య భస్య 6.4.129 ఇత్యధికృత్య తృతీయైకవచనే చతుర్థ్యేకవచనే చ అల్లోపోఽనః 6.4.134 ఇత్యకారలోపః పరనిమిత్తకః, తస్య స్థానివద్భావాద్ హలి చ 8.2.77 ఇతి దీర్ఘత్వం న స్యాత్, న హ్యయం వకారో హల్పరః ఇతి, అస్మాద్ వచనాద్ భవతి । జశ్విధిః - జశ్విధిం ప్రత్యజాదేశో న స్థానివద్ భవతి - సగ్ధిశ్చ మే సపీతిశ్చ మే ; బబ్ధాం తే హరీ ధానాః । అదేః క్తిని బహులం ఛన్దసి 2.4.39 ఇతి ఘస్లాదేశః, ఘసిభసోర్హలి చ 6.4.100 ఇత్యుపధాలోపః, ఝలో ఝలి 8.2.26 ఇతి సకారలోపః, ఝషస్తథోర్ధోఽధః 8.2.40 ఇతి ధత్వమ్ । ఉపధాలోపస్య స్థానివత్త్వాత్ ఝలాం జశ్ ఝశి 8.4.53 ఇతి ఘకారస్య జశ్త్వం న స్యాత్, అస్మాద్ వచనాద్ భవతి । సమానా గ్ధిః - సమానస్య సభావః, సగ్ధిః । 'బబ్ధామ్' ఇతి - భసేర్లోడ్ద్వివచనే శపః శ్లుః, ద్విర్వచనమ్, అభ్యాసకార్యమ్, ఘసిభసోర్హలి చ 6.4.100 ఇతి ఉపధాలోపః, ఝలో ఝలి 8.2.26 ఇతి సకారలోపః, ఝషస్తథోర్ధోఽధః 8.2.40 ఇతి ధత్వమ్ । ఉపధాలోపస్య స్థానివత్త్వాత్ ఝలామ్ జశ్ ఝశి 8.4.53 ఇతి ధకారస్య జశ్త్వం న స్యాత్, అస్మాద్ వచనాద్ భవతి । చర్విధిః - చర్విధిం ప్రతి అజాదేశో న స్థానివద్ భవతి - జక్షతుః, జక్షుః । అక్షన్ పితరోఽమీమదన్త పితరః । లిడ్ద్వివచనబహువచనయోరదేర్ఘస్లాఽదేశః , గమహనజనఖనఘసాం లోపః క్ఙిత్యనఙి 6.4.98 ఇతి ఉపధాలోపః, ద్విర్వచనమ్, అభ్యాసకార్యమ్ । తత్ర ఉపధాలోపస్య స్థానివత్త్వాత్ ఖరి చ 8.4.55 ఇతి ఘకారస్య చర్త్వం న స్యాద్, అస్మాద్ వచనాద్ భవతి । శాసివసిఘసీనాం చ 8.3.60 ఇతి షత్వమ్ । 'అక్షన్' ఇతి - అదేః లుఙ్ బహువచనే ఘస్లాదేశః,

ఛ్లేరాగతస్య మన్త్రే ఘసహ్వర... 2.4.80 ఇతి లుక్ । గమహనజనఖనఘసాం లోపః క్ఙిత్యనఙి6.4.98 ఇత్యుపధాలోపః, తస్య స్థానివత్త్వాత్ ఖరి చ 8.4.55 ఇతి చర్త్వం న స్యాత్, అస్మాద్ వచనాద్ భవతి । స్వరదీర్ఘయలోపేషు లోపాజాదేశో న స్థానివద్ భవతి, అన్యత్ర తు స్థానివదేవ - తేన బహుఖట్వకః, కిర్యోః, గిర్యోః, వాయ్వోః ఇతి స్థానివత్త్వాత్ స్వరదీర్ఘయలోపా న భవన్తి ॥

.

52. ఝలాం జశ్ ఝశి [8.4.53]

ఝలామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ జశ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఝశి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఝలాం ఝశి జశ్

(సి.కౌ) స్పష్టమ్ । ఇతి ధకారస్య దకారః ॥

(కాశికా) ఝలాం స్థానే జశాదేశో భవతి ఝశి పరతః। లబ్ధా। లబ్ధుమ్। లబ్ధవ్యమ్। దోగ్ధా। దోగ్ధుమ్। దోగ్ధవ్యమ్। బోద్ధా। వోద్ధుమ్। బోద్ధవ్యమ్। ఝశి ఇతి కిమ్? దత్తః। దత్థః। దధ్మః।

.

53. అదర్శనం లోపః [1.1.60]

అదర్శనం ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అదర్శనమ్ లోపః

(సి.కౌ) ప్రసక్తస్యాదర్శనం లోపసంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా) అదర్శనమ్, అశ్రవణమ్, అనుచ్చారణమ్, అనుపలబ్ధిః, అభావః, వర్ణవినాశః ఇత్యనర్థాన్తరమ్ । ఏతైః శబ్దైః యోఽర్థోఽభిధీయతే, తస్య లోపః ఇతి ఇయం సంజ్ఞా భవతి । అర్థస్యేయం సంజ్ఞా, న శబ్దస్య । ప్రసక్తస్య అదర్శనం లోపసంజ్ఞం భవతి । గోధాయా ఢ్రక్ 4.1.129 - గౌధేరః ; పచేరన్ ; 'జీవేరదానుక్' (ఉణాదిపాఠః 1.163) - జీరదానుః । స్త్రివేర్మనిన్ ఆస్రేమాణమ్ । యకారవకారయోరదర్శనమ్ ఇహ ఉదాహరణమ్ । అపరస్య అనుబన్ధాదేః ప్రసక్తస్య । లోపప్రదేశాః లోపో వ్యోర్వలి 6.1.66 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

54. సంయోగాన్తస్య లోపః [8.2.23]

సంయోగాన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సంయోగాన్తస్య పదస్య లోపః

(సి.కౌ) సంయోగాన్తం యత్పదం తదన్తస్య లోపః స్యాత్ । ఇతి యలోపే ప్రాప్తే ॥యణః ప్రతిషేధో వాచ్యః (వార్తికమ్) ।యణో మయో ద్వే వాచ్యే (వార్తికమ్) ॥ మయ ఇతి పఞ్చమీ యణ ఇతి షష్ఠీ ఇతి పక్షే యకారస్యాపి ద్విత్వమ్ । తదిహ ధకారయకారయోర్ద్విత్వవికల్పాచ్చత్వారి రూపాణి ॥ ఏకధమేకయమ్ । ద్విధం ద్వియమ్ । ద్విధమేకయమ్ । ఏకధం ద్వియమ్ । సుద్ధ్యుపాస్యః । మద్ధ్వరిః । ధాత్త్రంశః । లాకృతిః ।

(కాశికా) సంయోగాన్తస్య పదస్య లోపో భవతి। గోమాన్। యవమాన్। కృతవాన్। హతవాన్। ఇహ శ్రేయాన్, భూయానితి రుత్వమ్ పరమపి అసిద్ధత్వాత్ సంయోగాన్తసయ్ లోపం న బాధతే। జశ్త్వే తు నాప్రాప్తే తదారభ్యాతే ఇతి తస్య బాధకం భవతి, యశః, పయః ఇతి। దధ్యత్ర, మధ్వత్ర, ఇత్యత్ర తు యణాదేశస్య బిహిరఙ్గలక్షణస్య అసిద్ధత్వాత్ సంయోగాన్తలోపో న భవతి।

.

55. నాదిన్యాక్రోశే పుత్రస్య [8.4.48]

న అవ్యయమ్ ఆదినీ లుప్తవిభక్తికమ్ (సప్తమ్యా విపరిణమ్యతే)ఆక్రోశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పుత్రస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

పుత్రస్య యరః ద్వే న ఆదిన్యామాక్రోశే

(సి.కౌ) పుత్రశబ్దస్య న ద్వే స్త ఆదినీశబ్దే పరే ఆక్రోశే గమ్యమానే । పుత్రాదినీ త్వమసి పాపే । ఆక్రోశే కిమ్ । తత్వకథనే ద్విర్వచనం భవత్యేవ । పుత్త్రాదినీ సర్పిణీ ।తత్పరే చ (వార్తికమ్) ॥ పుత్రపుత్రాదినీ త్వమసి పాపే ॥వా హతజగ్ధయోః (వార్తికమ్) ॥ పుత్రహతీ । పుత్త్రహతీ । పుత్రజగ్ధీ । పుత్త్రజగ్ధీ ॥

(కాశికా) ఆదిని పరతః ఆక్రోశే గమ్యమానే పుత్రశబ్దస్య న ద్వ భవతః। అనచి చ 8.4.47 ఇతి ప్రాప్తిః ప్రతిషిధ్యతే। పుత్రాదినీత్వమసి పాపే। ఆక్రోశే ఇతి కిమ్? తత్త్వకథనే ద్విర్వచనం భవత్యేవ, పులత్రానత్తీతి పుత్త్రాదినీ। శిశుమారీ వ్యాఘ్రీ। తత్పరే చేతి వక్తవ్యమ్। పుత్రపుత్రాదినీ త్వమసి పాపే। వా హతజగ్ధపర ఇతి వక్తవ్యమ్। పుత్త్రహతీ, పుత్రహతీ। పుత్త్రజగ్ధీ, పుత్రజగ్ధీ। చయో ద్వితీయాః శరి పౌష్కరసాదేః। చయో ద్వితీయా భవన్తి శరి పరతః పౌష్కరసాదేరాచార్యస్య మతేన। తకారస్య థకారః వథ్సః। కకారస్య ఖకారః ఖ్షీరమ్। పకారస్య ఫకారః అఫ్సరాః।

.

56. త్రిప్రభృతిషు శాకటాయనస్య [8.4.50]

త్రి-ప్రభృతిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ శాకటాయనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

త్రిప్రభృతిషు యరః ద్వే న - శాకటాయనస్య

(సి.కౌ) త్ర్యాదిషు సంయుక్తేషు వా ద్విత్వమ్ । ఇన్న్ద్రః । ఇన్ద్రః । రాష్ట్ట్రమ్ । రాష్ట్రమ్ ॥

(కాశికా) త్రిప్రభృతిషు వర్ణేషు సంయుక్తేషు శాకటాయనస్య మతేన ద్విత్వం న భవతి। ఇన్ద్రః। చన్ద్రః। ఉష్ట్రః। రాష్ట్రమ్। భ్రాష్ట్రమ్।

.

57. సర్వత్ర శాకల్యస్య [8.4.51]

సర్వత్ర అవ్యయమ్ శాకల్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

సర్వత్ర ద్వే న శాకల్యస్య

(సి.కౌ) ద్విత్వం న । అర్కః । బ్రహ్మ ।

(కాశికా) శాకల్యస్య ఆచర్యస్య మతేన సర్వత్ర ద్విర్వచనం న భవతి। అర్కః। మర్కః। బ్రహమా। అపహ్నుతే।

.

58. దీర్ఘాదాచార్యాణామ్ [8.4.52]

దీర్ఘాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆచార్యాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

దీర్ఘాత్ యరః ద్విత్వమ్ న - ఆచార్యాణామ్

(సి.కౌ) ద్విత్వం న । దాత్రమ్ । పాత్రమ్ ।

(కాశికా) దీర్ఘాదుత్తరస్య ఆచార్యాణాం మతేన న ద్విత్వం భవతి। దాత్రమ్। పాత్రమ్। మూత్రమ్। సూత్రమ్।

.

59. అచో రహాభ్యాం ద్వే [8.4.46]

అచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ రహాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ద్వే ప్రథమా-ద్వివచనమ్

అచః రహాభ్యామ్ యరః ద్వే వా

(సి.కౌ) అచః పరాభ్యాం రేఫహకారాభ్యాం పరస్య యరో ద్వే వా స్తః । హర్య్యనుభవః । నహ్య్యస్తి ॥

(కాశికా) యరః ఇతి వర్తతే। అచ ఉత్తరౌ యౌ రేఫహకారౌ తాభ్యాముత్తరస్య యరో ద్వే భవతః। అర్క్కః మర్క్కః। బ్రహ్మ్మ। అపహ్న్నుతే। అచః ఇతి కిమ్? కిన్ హ్నుతే। కిమ్ హ్మలయతి।

.

60. హలో యమాం యమి లోపః [8.4.64]

హలః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ యమామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ యమి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హలః యమామ్ యమి అన్యతరస్యామ్ లోపః

(సి.కౌ) హలః పరస్య యమో లోపః స్యాద్వా యమి । ఇతి లోపపక్షే ద్విత్వాభావపక్షే చైకయం రూపం తుల్యమ్ । లోపారమ్భఫలం తు, ఆదిత్యో దేవతాఽస్యేత్యాదిత్యం హవిరిత్యాదౌ । యమాం యమీతి యథాసఙ్ఖ్యవిజ్ఞానాన్నేహ । మాహాత్మ్యమ్ ॥

(కాశికా) అన్యతరస్యామ్ ఇతి వర్తతే। హల ఉత్తరేషాం యమాం యమి పరతో లోపో భవతి అన్యతరస్యామ్। శయ్య్యా ఇత్యత్ర ద్వౌ యకారౌ, క్రమజస్తృతీయః, తత్ర మధ్యమస్య వా లోపో భవతి। శయ్యా, శయ్య్యా। అదితేరపత్యమాదిత్య్యః ఇత్యత్ర తకారాత్ పరః ఏకః యకారః,యణో మయః ఇతి క్రమజో ద్వితీయః, తత్ర మధ్యమస్య వా లోపో భవతి। ఆదిత్యః, ఆదిత్య్యః। ఆదిత్యో దేవతా అస్య స్థాలీపాకస్య ఇతి ఆదిత్య్యః ఇత్యత్రాపి ద్వౌ యకారౌ క్రమజస్తృతీయః। తత్ర మధ్యమస్య మధ్యమయోర్వా లోపో భవతి। హలః ఇతి కిమ్? ఆన్నమ్। యమామ్ ఇతి కిమ్? అగ్నిః। అర్ధ్యమ్। యమి ఇతి కిమ్? శార్ఙ్గమ్।

.

61. ఏచోఽయవాయావః [6.1.78]

ఏచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అయ్-అవ్-ఆయ్-ఆవః ప్రథమా-బహువచనమ్

ఏచః అచి అయ్-అవ్-ఆయ్-ఆవః

(సి.కౌ) ఏచః క్రమాదయ్ అవ్ ఆయ్ ఆవ్ ఏతే స్యురచి ॥

(కాశికా) ఏచః స్థానే అచి పరతః అయవాయావిత్యేతే ఆదేశాః యథాసఙ్ఖ్యమ్ భవన్తి। చయనమ్। లవనమ్। చాయకః। లావకః। కయేతే। యయేతే। వాయావవరుణద్ధి।

.

62. తస్య లోపః [1.3.9]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

తస్య ఇతః లోపః

(సి.కౌ) తస్యేతో లోపః స్యాత్ । ఇతి యవయోర్లోపో న । ఉచ్చారణసామర్థ్యాత్ । ఏవం చ ఇత్సంజ్ఞాపీహ న భవతి । హరయే । విష్ణవే । నాయకః । పావకః ।

(కాశికా) తస్య ఇత్సంజ్ఞకస్య లోపో భవతి. తథా చ ఏవ ఉదాహృతమ్. తస్య గ్రహణం సర్వలోపార్థమ్, అలోఽన్త్యస్య 1.1.52 మా భూతాదిర్ ఞిటుడవః 1.3.5 ఇతి.

.

63. వాన్తో యి ప్రత్యయే [6.1.79]

వాన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రత్యయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఏచః యి-ప్రత్యయే వాన్తః సంహియాతామ్

(సి.కౌ) యకారాదౌ ప్రత్యయే పరే ఓదౌతోరవ్ ఆవ్ ఏతౌ స్తః । గోర్వికారో గవ్యమ్ । గోపయసోర్యత్ (కౌముదీ-1538) ఇతి యత్ । నావా తార్యం నావ్యమ్ । నౌవయోధర్మం (కౌముదీ-1643) ఇత్యాదినా యత్ ॥గోర్యూతౌ ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ।అధ్వపరిమాణే చ (వార్తికమ్) (కౌముదీ-3544) ॥ గవ్యూతిః । ఊతియూతి (కౌముదీ-3274) ఇత్యాదినా యూతిశబ్దో నిపాతితః । వాన్తః ఇత్యత్ర వకారాద్గోర్యూతావిత్యత్ర ఛకారాద్వా పూర్వభాగే లోపో వ్యోర్వలీ (కౌముదీ-873) తి లోపేన వకారః ప్రశ్లిష్యతే । తేన శ్రూయమాణవకారాన్త ఆదేశః స్యాత్ । వకారో న లుప్యత ఇతి యావత్ ॥

(కాశికా) యోఽయమ్ ఏచః స్యానే వన్తాదేశః ఓకారస్య అవ్, ఔకారస్య ఆవ్, స యకారాదౌ ప్రత్యయే పరతో భవతి। బాభ్రవ్యః। మాణ్డవ్యః। శఙ్కవ్యం దారు। పిచవ్యః కార్పాసః। నావ్యో హ్రదః। వాన్తః ఇతి కిమ్? రాయమ్ ఇచ్ఛతి రైయతి। యి ఇతి కిమ్? యోభ్యామ్। నౌభ్యామ్। ప్రత్యయే ఇతి కిమ్? గోయానమ్। నౌయానమ్। గోర్యూతౌ ఛన్దసి। గోశబ్దస్య యూతౌ పరతః ఛన్దసి విషయే వాన్తాదేశో వక్తవ్యః। ఆ నో మిత్రావరుణా ఘృతైర్గవ్యూతిముక్షతమ్। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? గోయూతిః। అధ్వపరిమాణే చ। గోర్యూతౌ పరతో వాన్తాదేశో వక్తవ్యః। గవ్యూతిమాత్రమధ్వానం గతః।

.

64. ధాతోస్తన్నిమిత్తస్యైవ [6.1.80]

ధాతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తన్నిమిత్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్

ధాతోః యి-ప్రత్యయే తన్నిమితస్యైవ ఏచః వాన్తః సంహితాయామ్

(సి.కౌ) యాదౌ ప్రత్యయే పరే ధాతోరేచశ్చేద్వాన్తాదేశస్తర్హి తన్నిమిత్తస్యైవ నాన్యస్య । లవ్యమ్ । అవశ్యలావ్యమ్ । తన్నిమిత్తస్యైవేతి కిమ్ । ఓయతే । ఔయత ॥

(కాశికా) ఏచః ఇతి వర్తతే, వాన్తో యి ప్రత్యయే ఇతి చ। ధాతోర్య ఏచ్ తన్నిమిత్తో యకారాదిప్రత్యయనిమిత్తః, తస్య యకారాదౌ ప్రత్యయే పరతో వాన్తాదేశో భవతి। లవ్యమ్। పవ్యమ్। అవశ్యలావ్యమ్। అవశ్యపావ్యమ్। ధాతోః ఇతి కిమ్? ప్రాతిపదికస్య నియమో మ భూత్। తత్ర కో దోషః? బాభ్రవ్యః ఇత్యత్రా ఏవ స్యాత్, ఇహ న స్యాత్ గవ్యమ్, నావ్యమ్ ఇతి। తన్నిమిత్తస్య ఇతి కిమ్?

అతన్నిమిత్తస్య మా భూత్। ఉపోయతే। ఔయత। లౌయమానిః। పౌయమానిః। అత ఇఞ్ 4.1.95। ఏవకారకరణమ్ కిమ్? ధాత్వవధారణమ్ యథా స్యాత్, తన్నిమిత్తావధారణమ్ మా భూతితి తానిమిత్తస్య హి ధాతోశ్చ అధాతోశ్చ భవతి। బాభ్రవ్యః। అవశ్యలావ్యమ్। లవమ్।

.

65. క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే [6.1.81]

క్షయ్య-జయ్యౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ శక్యార్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

శక్యార్థే క్షయ్య-జయ్యౌ

(సి.కౌ) యాన్తాదేశనిపాతనార్థమిదమ్ । క్షేతు శక్యం క్షయ్యమ్ । జేతు శక్యం జయ్యమ్ । శక్యార్థే కిమ్ । క్షేతుం యోగ్యం క్షేయం పాపమ్ । జేయం మనః ॥

(కాశికా) క్షి జి ఇత్యేతయోర్ధాత్వోః యతి రత్యయే పరతః శక్యార్థే గమ్యమానే ఏకారస్య అయాదేశో నిపాత్యతే। శక్యః క్షేతుమ్ క్షయ్యః। శక్యో జేతుమ్ జయ్యః। శక్యార్థే ఇతి కిమ్? క్షేయం పాపమ్। జేయో వృషలః।

.

66. క్రయ్యస్తదర్థే [6.1.82]

క్రయ్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తదర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

క్రయ్యః తదర్థే శక్యార్థే

(సి.కౌ) తస్మై ప్రకృత్యర్థాయేదం తదర్థమ్ । క్రేతారః క్రీణీయురితి బుద్ధ్యా ఆపణే ప్రసారితం క్రయ్యమ్ । క్రేయమన్యత్ । క్రయణార్హమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) క్రీణాతేః ధాతోః తదర్థే క్రయార్థం యత్ తస్మిన్నభిధేయే యతి ప్రత్యయే పరతః అయాదేశో నిపాత్యతే। క్రయ్యో గౌః। క్రయ్యః కమ్బలః। క్రయార్థం యః ప్రసారితః స ఉచ్యతే। తదర్థే ఇతి కిమ్? క్రేయం నో ధాన్యం, న చ అస్తి క్రయ్యమ్।

.

67. లోపః శాకల్యస్య [8.3.19]

లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శాకల్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

పదస్య అపూర్వయోః వ్యోః అశి శాకల్యస్య లోపః

(సి.కౌ) అవర్ణపూర్వయోః పదాన్తయోర్యవయోర్వా లోపోఽశి పరే ॥ పూర్వత్రాసిద్ధమ్ (కౌముదీ-12) ఇతి లోపశాస్త్రస్యాసిద్ధత్వాన్న స్వరసన్ధిః । హర ఏహి । హరయేహి । విష్ణ ఇహ । విష్ణవిహ । శ్రియా ఉద్యతః । శ్రియాయుద్యతః । గురా ఉత్కః । గురావుత్కః ॥ కాని సన్తి కౌ స్తః ఇత్యత్రాస్తేరల్లోపస్య

స్థానివత్త్వేన యణావాదేశౌ ప్రాప్తౌ న పదాన్తే (కౌముదీ-51) తి సూత్రేణ పదాన్తవిధౌ తన్నిషేధాన్న స్తః ॥

(కాశికా) వకారయకారయోః పదాన్తయోః అవర్ణపూర్వయోః లోపో భవతి శాకల్యస్య ఆచార్యస్య మతేన అశి పరతః। క ఆస్తే కయాస్తే। కాక ఆస్తే, కాకయాస్తే। అస్మా ఉద్ధర, అస్మాయుద్ధర। ద్వా అత్ర, ద్వావత్ర। అసా ఆదిత్యః, అసావాదిత్యః। శాకల్యగ్రహణం విభాషార్థమ్। తేన యదాఽపి లఘుప్రయత్నతరో న భవతి ఆదేశః, తదాపి వ్యోః పక్షే శ్రవణం భవతి।

.

68. ఏకః పూర్వపరయోః [6.1.84]

ఏకః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పూర్వపరయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

ఏకః పూర్వపరయోః

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ।

(కాశికా) అధికారోఽయమ్। ఖ్యత్యాత్ పరస్య 6.1.112 ఇతి ప్రాగేతస్మాత్ సూత్రాతితి ఉత్తరం యద్ వక్ష్యామస్ తత్ర పూర్వస్య పరస్య ద్వయోరపి స్థానే ఏకాదేశో భవతి ఇత్యేతద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి ఆద్ గుణః 6.1.87 ఇతి। తత్ర అచి పూర్వస్య అవర్ణాత్ చ పరస్య స్థానే ఏకో గుణో భవతి। ఖట్వేన్ద్రః మాలేన్ద్రః। పూర్వపరగ్రహణం ద్వయోరపి యుగపదాదేశప్రతిపత్త్యర్థమ్, ఏకస్య ఏవ హి స్యాత్, నోభే సప్తమీపఞ్చమ్యౌ యుగపత్ ప్రకల్పికే భవతః ఇతి। ఏకగ్రహణమ్ పృథగాదేశనివృత్త్యర్థం, స్థానిభేదాద్ ధి భిన్నాదిషు నత్వవద్ ద్వావాదేశౌ స్యాతామ్।

.

69. ఆద్గుణః [6.1.87]

ఆత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆద్ అచి పూర్వపరయోః ఏకః గుణః

(సి.కౌ) అవర్ణాదచి పరే పూర్వపరయోరేకో గుణ ఆదేశః స్యాత్సంహితాయామ్ । ఉపేన్ద్రః । రమేశః । గఙ్గోదకమ్ ॥

(కాశికా) అచి ఇత్యనువర్తతే। అవర్ణాత్పరో యోఽచ్ చ పూర్వో యోఽవర్ణః తయోః పూర్వపరయోః అవర్ణాచోః స్థానే ఏకో గుణ ఆదేశో భవతి। తవేదమ్। ఖట్వేన్ద్రః। మాలేన్ద్రః। తవేహతే। ఖట్వేహతే।

తవోదకమ్। ఖట్వోదకమ్। తవర్శ్యః। ఖట్వర్శ్యః। తవల్కారః। ఖట్వల్కారః। ఌకారస్య స్థానే యోఽనే యోఽణ్ తస్య లప్రత్వమ్ ఇష్యతే।

.

౭౦. ఉరణ్ రపరః [1.1.51]

ఉః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అణ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ రపరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఉః రపరః అణ్

(సి.కౌ) ఋ ఇతి త్రింశతః సంజ్ఞేత్యుక్తమ్ । తత్స్థానే యోఽణ్ స రపరః సన్నేవ ప్రవర్తతే । తత్రాన్తరతమ్యాత్ కృష్ణర్ద్ధిరిత్యత్రాఽర్ । తవల్కార ఇత్యత్రాఽల్ । అచో రహాభ్యామ్ (కౌముదీ-51) ఇతి పక్షే ద్విత్వమ్ ॥

(కాశికా) ఉః స్థానే అణ్ ప్రసజ్యమాన ఏవ రపరో వేదితవ్యః । కర్తా, హర్తా ; కిరతి, గిరతి ; ద్వైమాతురః, త్రైమాతురః । ఉః ఇతి కిమ్ ? ఖేయమ్ , గేయమ్ । అణ్-గ్రహణం కిమ్ ? సుధాతురకఙ్ చ 4.1.97 సౌధాతకిః ॥

.

౭౧. ఝరో ఝరి సవర్ణే [8.4.65]

ఝరః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఝరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సవర్ణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

హలః ఝరః సవర్ణే ఝరి అన్యతరస్యామ్ లోపః

(సి.కౌ) హలః పరస్య ఝరో లోపో వా స్యాత్సవర్ణే ఝరి । ద్విత్వాభావే లోపే సత్యేకధమ్ । అసతి లోపే ద్విత్వలోపయోర్వా ద్విధమ్ । సతి ద్విత్వే లోపే చాసతి త్రిధమ్ । కృష్ణర్ధిః । కృష్ణర్ద్ధిః । కృష్ణర్ద్ద్ధిః । యణ ఇతి పఞ్చమీ మయ ఇతి షష్ఠీతి పక్షే కకారస్య ద్విత్వమ్ । లస్య తు అనచి చ (కౌముదీ-48) ఇతి । తేన తవల్కార ఇత్యత్ర రూపచతుష్టయమ్ ॥ ద్విత్వం లస్యైవ కస్యైవ నోభయోరూభయోరపి । తవల్కారాదిషు బుధైర్బోధ్యం రూపచతుష్టయమ్ ॥

(కాశికా) హలః ఇతి వర్తతే, అన్యతరస్యామ్ ఇతి చ। హల ఉత్తరస్య ఝరో ఝరి సవర్ణే పరతో లోపో భవతి అన్యతరస్యామ్। ప్రత్తమ్, అవత్తమ్ ఇత్యత్ర త్రయస్తకారాః, క్రమజశ్చతుర్థః। తత్ర మధ్యమస్య మధ్యమయోర్వా లోపో భవతి। మరుత్తః ఇత్యత్ర చత్వారస్తకారాః క్రమజః పఞ్చమః। తత్ర మధ్యమస్య మధ్యమయోః మధ్యమానాం వా లోపో భవతి। మరుచ్ఛబ్దస్య హి ఉపసఙ్ఖ్యానసామర్థ్యాతచ ఉపసర్గాత్తః 7.4.47 ఇతి తత్వం భవతి। ఝరః ఇతి కిమ్? శార్ఙ్గమ్। ఝరి ఇతి కిమ్? ప్రియపఞ్చ్నా। అల్లోపస్య చ పూర్వత్ర అసిద్ధే న స్థానివతితి స్థానివద్భావప్రతిషేధాత్ చకారస్య ఇకారే లోపః స్యాత్। సవర్ణే ఇతి

కిమ్? తర్స్తా తప్తుమ్। తర్ప్తవ్యమ్। సవర్ణగ్రహణసామర్థ్యాతిహ సఙ్ఖ్యాతానుదేశో న భవతి, సవర్ణమాత్రే లోపో విజ్ఞాయతే। తేన శిణ్ఢి, పిణ్ఢి ఇతి ఢకారే డకారస్య లోపో భవతి।

.

౭౨. వృద్ధిరేచి [6.1.88]

వృద్ధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆత్ ఏచి పూర్వపరయోః ఏకః వృద్ధి

(సి.కౌ) ఆదేచి పరే వృద్ధిరేకాదేశః స్యాత్ । గుణాపవాదః । కృష్ణైకత్వమ్ । గఙ్గౌఘః । దేవైశ్వర్యమ్ । కృష్ణౌత్కణ్ఠ్యమ్ ॥

(కాశికా) ఆతితి వర్తతే। అవర్ణాత్ పరో య ఏచ్, ఏచి చ పూర్వో యః అవర్ణః, తయోః పూర్వపరయోః అవర్ణైచోః స్థానే వృద్ధిరేకాదేశో భవతి। ఆద్గుణస్య అపవాదః। బ్రహ్మైడకా। ఖట్వైడకా। బ్రహ్మైతికాయనః। ఖట్వైతికాయనః। బ్రహ్మౌదనః। ఖట్వౌదనః। బ్రహ్మౌపగవః। ఖట్వౌపగవః।

.

౭౩. ఏత్యేధత్యూఠ్సు [6.1.89]

ఏతి-ఏధతి-ఊఠ్సు సప్తమీ-బహువచనమ్

ఆత్ ఏచి ఏతి-ఏధతి-ఊఠ్సు ఏకః పూర్వపరయోః వృద్ధిః

(సి.కౌ) అవర్ణాదేజాద్యోరేత్యేధత్యోరూఠి చ పరే వృద్ధిరేకాదేశః స్యాత్ । పరరూపగుణాపవాదః । ఉపైతి । ఉపైధతే । ప్రష్ఠౌహః । ఏజాద్యోః కిమ్ । ఉపేతః । మా భవాన్ప్రేదిధత్ । పురస్తాదపవాదన్యాయేనేయం వృద్ధిః ఏఙి పరరూపమ్ (కౌముదీ-78) ఇత్యస్యైవ బాధికా న తు ఓమాఙోశ్చ (కౌముదీ-80) ఇత్యస్య । తేనావైహీతి వృద్ధిరసాధురేవ ।అక్షాదూహిన్యాముపసఙ్ఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ అక్షౌహిణీ సేనా ।స్వాదీరేరిణోః (వార్తికమ్) ॥ స్వేనేరితుం శీలమస్యేతి స్వైరీ । లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా స్వైరిణీ ।ప్రాదూహోఢోఢ్యేషైష్యేషు (వార్తికమ్) ॥ ప్రౌహః । ప్రౌఢః । [(పరిభాషా -) అర్థవద్గ్రహణే నానర్థకస్య గ్రహణమ్] । వ్రశ్చే (కౌముదీ-294) తి సూత్రే రాజేః పృథగ్భ్రాజిగ్రహణాజ్జ్ఞాపకాత్ ॥ తేన ఊఢగ్రహణేన క్తాన్తమేవ గృహ్యతే న తు క్తవత్వన్తస్యైకదేశః । ప్రోఢవాన్ । ప్రౌఢిః । ఇష ఇచ్ఛాయాం తుదాదిః । ఇష గతౌ దివాదిః । ఇష ఆభీక్ష్ణ్యే క్ర్యాదిః । ఏషాం ఘఞి ణ్యతి చ ఏషః ఏష్యః ఇతి రూపే । తత్ర పరరూపే ప్రాప్తేఽనేన వృద్ధిః । ప్రైషః । ప్రైష్యః ॥ యస్తు ఈష ఉఞ్ఛే । యశ్చ ఈష గతిహింసాదర్శనేషు । తయోర్దీర్ఘోపధత్వాత్ । ఈషః । ఈష్యః । తత్రాద్గుణే । ప్రేషః । ప్రేష్యః ॥ఋతే చ తృతీయాసమాసే (వార్తికమ్) ॥ సుఖేన ఋతః సుఖార్తః । తృతీయేతి కిమ్ । పరమర్తః ॥ప్రవత్సతరకమ్బలవసనార్ణదశానామృణే (వార్తికమ్)

॥ ప్రార్ణమ్ । వత్సతరార్ణమిత్యాది ॥ ఋణస్యాపనయనాయ యదన్యదృణం క్రియతే తదృణార్ణమ్ । దశార్ణో దేశః । నదీ చ దశార్ణా । ఋణశబ్దో దుర్గభూమౌ జలే చ ॥

(కాశికా) వృద్ధిరేచి ఇతి వర్తతే, ఆతితి చ। తదేతతేజ్గ్రహణమ్ ఏతేరేవ విశేషణం , న పునరేధతేః, అవ్యభిచారాత్, ఊఠశ్చ సమ్భవాత్। ఇణ్ గతౌ ఇత్యేతస్మిన్ ధాతౌ ఏచి, ఏధ వృద్ధౌ ఇత్యేతస్మిన్నూఠి చ పూర్వం యదవర్ణం తతశ్చ పరో యోఽచ్, తయోః పూర్వపర్యోః అవర్ణాచోః స్థానే వృద్ధిరేకాదేశో భవతి। ఉపైతి। ఉపైషి। ఉపైమి। ఉపైధతే। ప్రైధతే। ప్రష్ఠౌహః। ప్రష్ఠౌహా। ప్రష్ఠౌహే। ఊఠి ఆద్గుణాపవాదో వృద్ధిర్విధీయతే। ఏత్యేధత్యోః తు ఏఙి పరరూపాపవాదః। ఓమాఙోశ్చ 6.1.95 ఇత్యేతత్ తు పరరూపం న బాధ్యతే, యేన న అప్రాప్తే యో విధిరారభ్యతే స తస్య బాధకో భవతీతి, పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్ విధీన్ బధన్తే ఇతి వా। తేన ఇహ న భవతి, ఉప ఆ ఇతః ఉపేతః ఇతి। ఏచి ఇతేవ, ఉప ఇతః ఉపేతః। అక్షాదూహిన్యాం వృద్ధిర్వక్తవ్యా। అక్షౌహిణీ। స్వాదీరేరిణ్యోర్వృద్ధిర్వక్తవ్యా। స్వైరమ్। స్వైరిణీ। ప్రాదూఢోఢ్యేషైష్యేషు వృద్ధిర్వక్తవ్యా। ప్రౌఢః। ప్రౌఢిః। ప్రైషః। ప్రైష్యః। ఋతే చ తృతీయాసమాసేఽవర్ణాద్ వృద్ధిర్వక్తవ్యా। సుఖేన ఋతః సుఖార్తః। దుఃఖేన ఋతః దుఃఖార్తః। ఋతః ఇతి కిమ్? సుఖేన ఇతః సుఖేతః। తృతీయా ఇతి కిమ్? పరమర్తః। సమాసే ఇతి కిమ్? సుఖేనర్తః। ప్రవత్సతరకమ్బలవసనానామృణే వృద్ధిర్వక్తవ్యా। ప్ర ప్రార్ణమ్। వత్సతర వత్సతరార్ణమ్। కమ్బల కమ్బలార్ణమ్। వసన వసనార్ణమ్। ఋణదశాభ్యాం వృద్ధిర్వక్తవ్యా। ఋణార్ణమ్। దశార్ణమ్।

.

౭4. ఉపసర్గాదృతి ధాతౌ [6.1.91]

ఉపసర్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఋతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ధాతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆత్ ఉపసర్గాత్ ఋతి ధాతోః పూర్వపరయోః ఏకః వృద్ధిః

(సి.కౌ) అవర్ణాన్తాదుపసర్గాదృకారాదౌ ధాతౌ పరే వృద్ధిరేకాదేశః స్యాత్ । ఉపార్చ్ఛతి । ప్రార్చ్ఛతి ॥

(కాశికా) ఆతిత్యేవ। అవర్ణాన్తాదుపసర్గాత్ఋకారాదౌ ధాతౌ పరతః పూర్వపరయోః స్థానే వృద్ధిరేకాదేశో భవతి। ఆద్గుణాపవాదః। ఉపార్చ్ఛతి। ప్రార్చ్ఛతి। ఉపార్ధ్నోతి। ఉపసర్గాతితి కిమ్? ఖట్వర్చ్ఛతి। మాలర్చ్ఛతి। ప్రగతా ఋ చ్ఛకా అస్మాద్ దేశాత్ ప్రర్చ్ఛకో దేశః। యత్క్రియాయుక్తాః ప్రాదయః తం ప్రతి గత్యుపసర్గసంజ్ఞకాః ఇతి। ఋతీతి కిమ్? ఉప ఇతః ఉపేతః। తపరకరణమ్ కిమ్? ఉప ౠకరీయతి ఉపర్కారీయతి। వా సుప్యాపిశలేః 6.1.92 ఇతి వికల్పః స్యాత్। ఉపసర్గగ్రహణాదేవ

ధాతుగ్రహణే సిద్ధే ధాతుగ్రహణం శాకలనివృత్త్యర్థమ్। ఋత్యకః 6.1.128 ఇతి హి శాకల్యస్య ప్రకృతిభావః ప్రాప్నోతి।

.

75. అన్తాదివచ్చ [6.1.85]

అన్త-ఆదివత్ అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్

పూర్వపరయోః ఏకాదేశః అన్త-ఆదివత్।

(సి.కౌ) యోఽయమేకాదేశః పూర్వస్యాన్తవత్పరస్యాదివత్స్యాత్ । ఇతి రేఫస్య పదాన్తత్వే ॥

(కాశికా) ఏకః ఇతి వర్తతే, పూర్వపరయోః ఇతి చ। ఏకః పూర్వపరయోః 6.1.84 ఇతి యోఽయమ్ ఏకాదేశో విధీయతే స పూర్వస్య అన్తవద్ భవతి, పరస్యాదివద్ భవతి। యథా తస్యాన్తః ఆదిర్వా తదన్తర్భూతః తద్గ్రహణేన గృహ్యతే, తద్వదేకాదేశోఽపి తద్గ్రహణేన గృహ్యతే ఇత్యేషోఽతిదేశార్థః। బ్రహ్మబన్ధూః ఇత్యత్ర బ్రహ్మబన్ధు ఇతి ప్రాతిపదికమ్, ఊఙితి అప్రాతిపదికమ్, తయోః ప్రాతిపదికాప్రాతిపదికయోర్యః ఏకాదేశః స ప్రాతిపదికస్య అన్తవద్ భవతి, యథా శక్యతే కర్తుం ఙ్యాప్ ప్రాతిపదికాత్ 4.1.1 ఇతి స్వాదివిధిః। వృక్షౌ ఇత్యత్ర సుబౌకారః అసుబకారః, తయోః సుబసుపోరేకాదేశః సుపః ఆదివద్ భవతి, యథా శక్యతే వక్తుం సుబన్తం పదమ్ ఇతి। వర్ణాశ్రయవిధౌ అయమనతాదివద్భావో నిష్యతే। తథా హి ఖట్వాభిః ఇత్యత్ర అన్తవద్భావాభావాతతో భిస ఐస్ 7.1.9 ఇతి న భవతి। హ్వయతేః జుహావ ఇతి సమ్ప్రసారణపూర్వత్వస్య ఆదివద్భావాహావాతాత ఔ ణలః 7.1.34 ఇతి న భర్వాత। అస్యై అశ్వః, అస్యా అశ్వః ఇతి వృద్ధిరేచి 6.1.88 ఇతి వృద్ధిః, ఏఙః పదాన్తాదతి 6.1.109 ఇత్యత్ర విధౌ ఆదివన్ న భవతి। పూర్వపరసముదాయ ఏకాదేశస్య స్థానీ, స హి తేన నివర్తయతే। తత్ర అవయవయోరానుమానికం స్థానిత్వమ్ ఇతి తదాశ్రయం కార్యం స్థానివద్భావాదప్రాప్తమ్ ఇత్యన్తాదివద్భావో విధీయతే।

.

76. ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః [8.3.15]

ఖర్-అవసానయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ విసర్జనీయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పదస్య రః ఖర్-అవసానయోః విసర్జనీయః సంహితాయామ్

(సి.కౌ) ఖరి అవసానే చ పరే రేఫస్య విసర్జనీయః స్యాత్పదాన్తే । ఇతి విసర్గే ప్రాప్తే । అన్తవద్భావేన పదాన్తరేఫస్య న విసర్గః । ఉభయథర్క్షు (కౌముదీ-3630) కర్తరి చర్షిదేవతయో (కౌముదీ-3167)

రిత్యాదినిర్దేశాత్ । ఉపసర్గేణైవ ధాతోరాక్షేపే సిద్ధే ధాతావితి యోగవిభాగేన పునర్వృద్ధివిధానార్థమ్ । తేన ఋత్యకః (కౌముదీ-92) ఇతి పాక్షికోఽపి ప్రకృతిభావోఽత్ర న భవతి ॥

(కాశికా) రః ఇతి వర్తతే। రేఫాన్తస్య పదస్య ఖరి పరతోఽవసానే చ విసర్జనీయాదేశో భవతి। వృక్షశ్ఛాదయతి। ప్లక్షశ్ఛాదయతి। వృక్షస్తరతి। ప్లక్షస్తరతి। అవసానే వృక్షః। ప్లక్షః। ఖరవసానయోః ఇతి కిమ్? అగ్నిర్నయతి। వాయుర్నయతి। ఇహ నృకుట్యాం భవః నార్కుటః, నృపతేరపత్యం నార్పత్యః ఇతి వృద్ధేర్బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్ తదాశ్రయస్య రేఫస్య అసిద్ధం బహిరఙ్గమ్ ఇతి అసిద్ధత్వాద్ విసర్జనీయో న భవతి।

.

౭౭. వా సుప్యాపిశలేః [6.1.92]

వా అవ్యయమ్ సుపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఆపిశలేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఆత్ ఉపసర్గాత్ ఋతి సుపి ధాతౌ పూర్వపరయోః వృద్ధి-ఏకాదేశః వా।

(సి.కౌ) అవర్ణాన్తాదుపసర్గాదృకారాదౌ సుబ్ధాతౌ పరే వృద్ధిర్వా స్యాత్ । ఆపిశలిగ్రహణం పూజార్థమ్ । ప్రార్షభీయతి । ప్రర్షభీయతి । సావర్ణ్యాత్ ౡవర్ణస్య గ్రహణమ్ । ప్రాల్కారీయతి । ప్రల్కారీయతి । తపరత్వాద్దీర్ఘే న । ఉపఋకారీయతి । ఉపర్కారీయతి ॥

(కాశికా) ఆతిత్యేవ, ఉపసర్గాతృతి ధాతౌ ఇతి చ। సుబన్తావయవే ధాతౌ ఋకారాదౌ పరతః అవర్ణాన్తాతుపసర్గాత్ పూర్వపరయోః ఆపిశలేరాచార్యస్య మతేన వా వృద్ధిరేకాదేశో భవతి। ఉపర్షభీయతి, ఉపార్షభీయతి। ఉపల్కారీయతి, ఉపాల్కారీయతి। ఋకారౡకారయోః సావర్ణ్యవిధిః ఇతి ఋతీతి ౡకారోఽపి గృహ్యతే। ఆపిశలిగ్రహణం పూజర్థమ్, వా ఇతి హ్యుచ్యతే ఏవ।

.

౭8. ఏఙి పరరూపమ్ [6.1.94]

ఏఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పరరూపమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆత్ ఉపసర్గాత్ ఏఙి ధాతౌ పూర్వపరయోః ఏకః పరరూపమ్

(సి.కౌ) ఆదుపసర్గాదేఙాదౌ ధాతౌ పరే పరరూపమేకాదేశః స్యాత్ । ప్రేజతే । ఉపోషతి । ఇహ వాసుపీత్యనువర్త్య వాక్యభేదేన వ్యాఖ్యేయమ్ । తేన ఏఙాదౌ సుబ్ధాతౌ వా । ఉపేడకీయతి । ఉపైడకీయతి । ప్రోఘీయతి । ప్రౌఘీయతి ॥ఏవే చానియోగే (వార్తికమ్) ॥ నియోగోఽవధారణమ్ । క్వేవ భోక్ష్యసే । అనవక్ౢప్తావేవశబ్దః । అనియోగే కిమ్ । తవైవ ॥

(కాశికా) ఆతిత్యేవ, ఉపసర్గాద్ ధాతౌ ఇతి చ। అవర్ణాన్తాతుపసర్గాతేజాదౌ ధాతౌ పూర్వపరయోః పరరూపమ్ ఏకాదేశో భవతి। వృద్ధిరేచి 6.1.88 ఇత్యస్య అపవాదః। ఉపేలయతి। ప్రేలయతి। ఉపోషతి। ప్రోషతి। కేచిత్ వా సుప్యాపిశలేః 6.1.92 ఇత్యనువర్త్యన్తి, తచ్ చ వాక్యభేదేన సుబ్ధాతౌ వికల్పం కరోతి। ఉపేడకీయతి, ఉపైడకీయతి। ఉపోదనీయతి, ఉపౌదనీయతి। శకన్ధ్వాదిషు పరరూపం వాచ్యమ్। శక అన్ధుః శకన్ధుః। కుల అటా కులటా। సీమన్తః కేశేషు। సీమ్నో ఽన్తః సీమన్తః। అన్యత్ర సీమాన్తః। ఏవే చానియోగే పరరూపం వక్తవ్యమ్। ఇహ ఏవ ఇహేవ। అద్య ఏవ అద్యేవ। అనియోగే ఇతి కిమ్? ఇహైఅ భవ, మా అన్యత్ర గాః। ఓత్వోష్ఠయోః సమాసే వా పరరూపం వక్తవ్యమ్। స్థూల ఓతుః స్థూలౌతుః, స్థూలోతుః। బిమ్బౌష్ఠీ, బిమ్బోష్ఠీ। సమాసే ఇతి కిమ్? తిష్ఠ దేవదత్తౌష్ఠం పశ్య। ఏమన్నాదిషు ఛన్దసి పరరూపం వక్తవ్యమ్। అపాం త్వా ఏమనపాం త్వేమన్। అపాం త్వా ఓద్మనపాం త్వోద్మన్।

.

79. అచోఽన్త్యాది టి [1.1.64]

అచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్త్య-ఆది ప్రథమా-ఏకవచనమ్ టి ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అచః అన్త్యాది టి

(సి.కౌ) అచాం మధ్యే యోఽన్త్యః స ఆదిర్యస్య తట్టిసంజ్ఞం స్యాత్ ।శకన్ధ్వాదిషు పరరూపం వాచ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ తచ్చ టేః ॥ శకన్ధుః । కర్కన్ధుః । కులటా ।సీమన్తః కేశవేశే (వార్త్తికమ్) ॥ సీమాన్తోఽన్యః । మనీషా । హలీషా । లాఙ్గలీషా । పతఞ్జలిః । సారఙ్గః పశుపక్షిణోః । సారాఙ్గోఽన్యః । ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥ మార్త్తణ్డః ।ఓత్వోష్ఠయోః సమాసే వా (వార్త్తికమ్) ॥ స్థూలోతుః । స్థూలౌతుః । బిమ్బోష్ఠః । బిమ్బౌష్ఠః । సమాసే కిమ్ । తవౌష్ఠః ॥

(కాశికా) అచః ఇతి నిర్ధారణే షష్ఠీ । జాతావేకవచనమ్ । అచాం సన్నివిష్టానామ్ యోఽన్త్యోఽచ్ తదాది శబ్దరూపం టిసంజ్ఞం భవతి । 'అగ్నిచిత్' - ఇత్-శబ్దః, 'సోమసుత్' - ఉత్-శబ్దః । 'ఆతామ్', 'ఆథామ్' - ఆమ్-శబ్దః - పచేతే, పచేథే । టిప్రదేశాః టిత ఆత్మనేపదానాం టేరే 3.4.79 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

80. ఓమాఙోశ్చ [6.1.95]

ఓమ్-ఆఙోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఓమ్-ఆఙోః ఆత్ పూర్వపరయోః ఏకః పరరూపమ్

(సి.కౌ) ఓమి ఆఙి చాత్పరే పరరూపమేకాదేశః స్యాత్ । శివాయోం నమః । శివ ఏహి । శివేహి ॥

(కాశికా) ఆతిత్యేవ। అవర్ణాన్తాతోమి ఆఙి చ పరతః పూర్వపరయోః స్థానే పరరూపమ్ ఏకాదేశో భవతి। కా ఓమ్ ఇత్యవోచత్, కోమ్ ఇత్యవోచత్। యోమ్ ఇత్యవోచత్। ఆఙి ఖల్వపి ఆ ఊఢా ఓఢా। అద్య ఓఢా అద్యోఢా। కదా ఓఢా కదోఢా। తదా ఓఢా తదోఢా। వృద్ధిరేచి 6.1.88 ఇత్యస్య పవాదః। ఇహ తు ఆ ఋశ్యాతర్శ్యాత్, అద్య అర్శ్యాతద్యర్శ్యాతితి అకః సవర్ణే దీర్ఘత్వం బాధతే।

.

81. అవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతౌ [6.1.98]

అవ్యక్తానుకరణస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అవ్యక్తానుకరణస్య అతః ఇతౌ పూర్వపరయోః ఏకః పరరూపమ్

(సి.కౌ) ధ్వనేరనుకరణస్య యోఽచ్ఛబ్దస్తస్మాదితౌ పరరూపమేకాదేశః స్యాత్ । పటత్ ఇతి పటితి ।ఏకాచో న (వార్తికమ్) ॥ శ్రదితి ॥

(కాశికా) అవ్యక్తమపరిస్ఫుటవర్ణమ్, తదనుకరణం పరిస్ఫుటవర్ణమ్ ఏవ కేనచిత్ సాదృశ్యేన తదవ్యక్తమనుకరోతి, తస్య యో అత్శబ్దః తస్మాతితౌ పూర్వపరయోః స్థానే పరరూపమ్ ఏకాదేశో భవతి। పటతితి పటితి। ఘటతితి ఘటితి। ఝటతితి ఝతితి। ఛమితితి ఛమితి। అవ్యక్తానుకరణస్య ఇతి కిమ్? జగతితి జగదితి। అతః ఇతి కిమ్? మరటితి మరడితి। ఇతౌ ఇతి కిమ్? పటతత్ర పటదత్ర। అనేకాచేతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, శ్రతితి శ్రదితి। కథమ్ ఘటదితి గమ్భీరమమ్బుదైర్నదితమ్ ఇతి? దకారాన్తమ్ ఏతదనుకరణం ద్రష్టవ్యమ్।

.

82. నామ్రేడితస్యాన్త్యస్య తు వా [6.1.99]

న అవ్యయమ్ ఆమ్రేడితస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్త్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తు అవ్యయమ్ వా అవ్యయమ్

ఆమ్రేడితస్య అవ్యక్తానుకరణస్య అన్త్యస్య అతః ఇతౌ పూర్వపరయోః ఏకః పరరూపమ్ తు వా

(సి.కౌ) ఆమ్రేడితస్య ప్రాగుక్తం న స్యాదన్త్యస్య తు తకారమాత్రస్య వా స్యాత్ ॥డాచి బహులం ద్వే భవత తి బహులవచనాద్విత్వమ్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) అవ్యక్తానుకరణస్య ఆమ్రేడితస్య యో అత్శబ్దః ఇతౌ తస్య పరరూపం న భవతి, తస్య యోఽన్త్యస్తకారస్తస్య వా భవతి। పటత్పటదితి, పటత్పటేతి కరోతి। నిత్యవీప్సయోః 8.1.4 ఇతి ద్విర్వచనమ్। యదా తు సముదాయానుకరణం తదా భవత్యేవ పూర్వేణ పరరూపమ్, పటత్పటేతి కరోతి।

.

83. తస్య పరమామ్రేడితమ్ [8.1.2]

తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆమ్రేడితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సర్వస్య ద్వే, తస్య పరమామ్రేడితమ్

(సి.కౌ) ద్విరూక్తస్య పరం రూపమామ్రేడితసంజ్ఞం స్యాత్ । పటత్పటేతి ॥

(కాశికా) తస్య ద్విరుక్తస్య యత్ పరం శబ్దరూపం తదామ్రేడితసంజ్ఞం భవతి। చౌర చౌర 3, వృషల వృషల 3, దస్యో దస్యో 3 ఘాతయిష్యామి త్వా, బన్ధయిష్యామి త్వా। ఆమ్రేడితప్రదేశాః ఆమ్రేడితం భర్త్సనే 8.2.95 ఇత్యేవమాదయః।

.

84. ఝలాం జశోఽన్తే [8.2.39]

ఝలామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ జశః ప్రథమా-బహువచనమ్ అన్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

పదస్య అన్తే ఝలామ్ జశః

(సి.కౌ) పదాన్తేఝలాం జశః స్యుః । పటత్పటదితి ॥

(కాశికా) ఝలాం జశః ఆదేశా భవన్తి పదస్యాన్తే వర్తమానానామ్। వాగత్ర। శ్వలిడత్ర। అగ్నిచిదత్ర। త్రిష్టుబత్ర। అన్తగ్రహణం ఝలి ఇత్యేతస్య నివృత్త్యర్థమ్। వస్తా। వస్తవ్యమ్।

.

85. అకః సవర్ణే దీర్ఘః [6.1.101]

అకః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సవర్ణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అకః సవర్ణే అచి పూర్వపరయోః ఏకః దీర్ఘః

(సి.కౌ) అకః సవర్ణేఽచి పరే దీర్ఘ ఏకాదేశః స్యాత్ । దైత్యారిః । శ్రీశః । విష్ణూదయః । అచి కిమ్ । కుమారీ శేతే । నాజ్ఝలావితి సావర్ణ్యనిషేధస్తు న దీర్ఘశకారయోః । గ్రహణకశాస్త్రస్య సావర్ణ్యవిధినిషేధాభ్యాం ప్రాగనిష్పత్తేః । అకః కిమ్ । హరయే ॥ అకోఽకి దీర్ఘ ఇత్యేవ సువచమ్ ।ఋతి సవర్ణే ఋ వా (వార్తికమ్) ॥ హోతౄకారః ॥ఌతి సవర్ణే ఌ వా (వార్తికమ్) ॥ హోత్ఌకారః । పక్షే ఋకారః సావర్ణ్యాత్ । ఋతి ఋ వా ఌతి ఌ వా ఇత్యుభయత్రాపి విధేయం వర్ణద్వయం ద్విమాత్రమ్ । ఆద్యస్య మధ్యే ద్వౌ రేఫౌ తయోరేకా మాత్రా । అభితోఽజ్భక్తేరపరా । ద్వితీయస్య తు మధ్యే ద్వౌ లకారౌ । శేషం ప్రాగ్వత్ । ఇహోభయత్రాపి ఋత్యకః (కౌముదీ-92) ఇతి పాక్షికః ప్రకృతిభావో వక్ష్యతే ॥

(కాశికా) అకః సవర్ణే అచి పరతః పూర్వపరయోః స్థానే దీర్ఘ ఏకాదేశో భవతి। దణ్డాగ్రమ్। దధీన్ద్రః। మధూదకే। హోతౄశ్యః। అకః ఇతి కిమ్? అగ్నయే। సవర్ణే ఇతి కిమ్? దధ్యత్ర। అచి ఇత్యేవ, కుమారీ

శేతే। నాజ్ఝలౌ 1.1.10 ఇత్యత్ర యతచితి ప్రత్యాహారగ్రహణం తత్ర గ్రహణకశాస్త్రస్య అనభినిర్వృత్తత్వాత్ సవర్ణా న గృహ్యన్త ఇతి సవర్ణత్వమీకారశకారయోరప్రతిషిద్ధమ్। సవర్ణదీర్ఘత్వే ఋతి ఋ వా వచనమ్। ఋతి సవర్ణే పరభూతే తత్ర ఋ వా భవతీతి వక్తవ్యమ్। హోతృ ఋకారః హోతృకారః। యదా న ఋ తదా దీర్ఘ ఏవ హోతౄకారః। ఌతి ఌ వా వక్తవ్యమ్। ఌతి సవర్ణే పరతో ఌ వా భవతీతి వక్తవ్యమ్। హోతృ ఌకారః హోత్ఌకారః। హోతౄకారః। ఋకారఌకారయోః సవర్ణసంజ్ఞావిధిరుక్తః। దీర్ఘపక్షే తు సముదాయాన్తరతమస్య ఌవర్ణస్య దీర్ఘస్య అభావాదృకారః క్రియతే।

.

86. ఏఙః పదాన్తాదతి [6.1.109]

ఏఙః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పదాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

పదాన్తాత్ ఏఙః అతి పూర్వః

(సి.కౌ) పదాన్తాదేఙోఽతి పరే పూర్వరూపమేకాదేశః స్యాత్ । హరేఽవ । విష్ణోఽవ ॥

(కాశికా) ఏఙ్ యః పదాన్తః తస్మాదతి పరతః పూర్వపరయోః స్థానే పూర్వరూపమ్ ఏకాదేశో భవతి। అగ్నేఽత్ర। వాయోఽత్ర। అయవాదేశయోరయమపవాదః। ఏఙః ఇతి కిమ్। దధ్యత్ర। మధ్వత్ర। పదాన్తాతితి కిమ్? చయనమ్। లవనమ్। అతీతి ఇమ్। వాయో ఇతి। భానో ఇతి। వాయవితి। భానవితి। తపరకరణమ్ ఇతి కిమ్? వాయవాయాహి।

.

87. సర్వత్ర విభాషా గోః [6.1.122]

సర్వత్ర అవ్యయమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

పదాన్తాత్ గోః ఏఙః అతి సర్వత్ర ప్రకృత్యా విభాషా

(సి.కౌ) లోకే వేదే చైఙన్తస్య గోరతి వా ప్రకృతిభావః స్యాత్పదాన్తే । గో అగ్రమ్ । గోఽగ్రమ్ । ఏఙన్తస్య కిమ్ । చిత్రగ్వగ్రమ్ । పదాన్తే కిమ్ । గోః ॥

(కాశికా) సర్వత్ర ఛన్దసి భాషాయాం చ అతి పరతో గోః ఏఙ్ ప్రకృత్యా భవతి విభాషా। గోఽగ్రమ్, గో అగ్రమ్। ఛన్దసి అపశవో వా అన్యే గోఅశ్వేభ్యః పశవో గోఅశ్వాన్।

.

88. అవఙ్ స్ఫోటాయనస్య [6.1.123]

అవఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స్ఫోటాయనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

పదాన్తాత్ గోః అచి అవఙ్ విభాషా స్ఫోటాయనస్య

(సి.కౌ) అతీతి నివృత్తమ్ । అచి పరే పదాన్తే గోరవఙ్ వా స్యాత్ । గవాగ్రమ్ । పదాన్తే కిమ్ । గవి । వ్యవస్థితవిభాషయా గవాక్షః ॥

(కాశికా) అతీతి నివృత్తమ్। అచి ఇత్యేతత్ త్వనువర్తత ఏవ। అచి పరతః గోః స్ఫోటాయనస్య ఆచార్యస్య మతేన అవఙాదేశో భవతి। గవాగ్రమ్, గోఽగ్రమ్। గవాజినమ్, గోఽజినమ్। గవౌదనమ్, గవోదనమ్। గవోష్ట్రమ్, గవుష్ట్రమ్। ఆద్యుదాత్తశ్చ అయమాదేశో నిపాత్యతే, స నిపాతనస్వరో బహువ్రీహౌ ప్రకృతిస్వరవిధానే భవతి। గావః అగ్రమస్య గవాగ్రః ఇతి। అన్యత్ర తు సమాసాన్తోదాత్తత్వేన బాధ్యతే। స్ఫోటాయనగ్రహణం పూజార్థం, విభాషా ఇత్యేవ హి వర్తతే। వ్యవస్థితవిభాషా ఇయం, తేన గవాక్షః ఇత్యత్ర నిత్యమవఙ్ భవతి।

.

८७. ఇన్ద్రే చ నిత్యమ్ [6.1.124]

ఇన్ద్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

గోః ఇన్ద్రే అవఙ్ నిత్యమ్

(సి.కౌ) గోరవఙ్ స్యాదిన్ద్రే । గవేన్ద్రః ॥। ఇతి అచ్సన్ధిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) ఇన్ద్రశబ్దస్థే అచి పరతో గోర్నిత్యమవఙాదేశో భవతి। గవేన్ద్రః। గవేన్ద్రయజ్ఞస్వరః।

.

८८. ప్లుతప్రగృహ్యా అచి నిత్యమ్ [6.1.125]

ప్లుత-ప్రగృహ్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్లుత-ప్రగృహ్యాః అచి నిత్యమ్ ప్రకృత్యా

(సి.కౌ) ॥ అథ ప్రకృతిభావప్రకరణమ్ ॥

(కాశికా) ప్లుతాశ్చ ప్రగృహ్యాశ్చ అచి ప్రకృత్యా భవన్తి। దేవదత్త3అత్ర న్వసి। యజ్ఞదత్త3ఇదమానయ। ఆశ్రయాదత్ర ప్లుతః సిద్ధః। ప్రగృహ్యాః అగ్నీ ఇతి। వాయూ ఇతి। ఖట్వే ఇతి। మాలే ఇతి। అచి ఇత్యనువర్తమానే పునరజ్గ్రహణమాదేశనిమిత్తస్య అచః పరిగ్రహార్థమ్। తేన ఇహ న భవతి, జాను ఉ అస్య రుజతి జాన్వస్య రుజతి। ప్రగృహ్యాదుకారాత్ పరస్య అకారస్య సవర్ణదీర్ఘత్వం ప్రత్యనిమిత్తత్వాదత్ర ప్రకృతిభావో న భవతి। నిత్యగ్రహణమ్ ఇహ అనువర్తతే। ప్లుతప్రగృహ్యాణాం నిత్యమయమ్ ఏవ ప్రకృతిభావో యథా స్యాద్, ఇకోఽసవర్ణే శాకల్యస్య హ్రస్వశ్చ 6.1.127 ఇత్యేతన్ మా భూతితి।

.

౭౧. ఇకోఽసవర్ణే శాకల్యస్య హ్రస్వశ్చ [6.1.127]

ఇకః ప్రథమా-బహువచనమ్ అసవర్ణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శాకల్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఇకః పదాన్తాత్ అసవర్ణే అచి ప్రకృత్యా హ్రస్వః చ

(సి.కౌ)

(కాశికా) ఇకోఽసవర్నే అచి పరతః శాకల్యస్య ఆచార్యస్య మతేన ప్రకృత్యా భవన్తి, హ్రస్వశ్చ తస్య ఇకః స్థానే భవతి। దధి అత్ర, దధ్యత్ర। మధు అత్ర, మధ్వత్ర। కుమారి అత్ర, కుమార్యత్ర। కిశోరి అత్ర, కిశోర్యత్ర। ఇకః ఇతి కిమ్? ఖట్వేన్ద్రః। అసవర్ణే ఇతి కిమ్। కుమారీన్ద్రః। శాకల్యస్య గ్రహణం పూజార్థమ్। ఆరమ్భసామర్థ్యాదేవ హి యణాదేశేన సహ వికల్పః సిద్ధః। సిన్నిత్యసమాసయోః శాకలప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సితి అయం తే యోనిరృత్వియః। నిత్యసమాసే వ్యాకరణమ్। కుమార్యర్థమ్। ఈషా అక్షాదిషు ఛన్దసి ప్రకృతిభావమాత్రం వక్తవ్యమ్। ఈషా అక్షో హిరణ్యయః। కా ఇమరే పిశఙ్గిలా। పథా అగమన్।

.

౭౨. ఋత్యకః [6.1.128]

ఋతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అకః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

పదాన్తస్య అకః అసవర్ణే ఋతి హ్రస్వః ప్రకృత్యా శాకల్యస్య

(సి.కౌ)

(కాశికా) శాకల్యస్య హ్రస్వశ్చ ఇత్యేతదనువర్తతే। ఋకారే పరతః శాక్ల్యస్య ఆచార్యస్య మతేన అకః ప్రకృత్యా భవన్తి హ్రస్వశ్చ తస్యకః స్థానే భవతి। ఖట్వ ఋశ్యః। మాల ఋశ్యః। కుమారి ఋశ్యః। హోతృ ఋశ్యః। ఋతీతి కిమ్? ఖట్వేన్ద్రః। అకః ఇతి కిమ్। వృక్షావృశ్యః। సవర్ణార్థమనిగర్థం చ వచనమ్।

.

౭౩. వాక్యస్య టేః ప్లుత ఉదాత్తః [8.2.82]

వాక్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ టేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ప్లుతః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

వాక్యస్య టేః ప్లుతః ఉదాత్తః

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) అధికారోఽయమ్। వాక్యస్య టేః ఇతి, ప్లుతః ఇతి చ, ఉదాత్తః ఇతి చ, ఏతత్ త్రయమప్యధికృతం వేదితవ్యమాపాదపరిసమాప్తేః। యతితి ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః వాక్యస్య టేః ప్లుత ఉదత్తః ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్।

.

౯4. ప్రత్యభివాదేఽశూద్రే [8.2.83]

ప్రత్యభివాదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అశూద్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అశూద్రవిషయే ప్రత్యభివాదే వాక్యస్య టేః ప్లుతః ఉదాత్తః।

(సి.కౌ) అశూద్రవిషయే ప్రత్యభివాదే యద్వాక్యం తస్య టేః ప్లుతః స్యాత్ స చోదాత్తః । అభివాదయే దేవదత్తోఽహమ్ । భో ఆయుష్మానేధి దేవదత్త3 ।స్త్రియాం న (వార్తికమ్) ॥ అభివాదయే గార్గ్యహమ్ । భో ఆయుష్మతీ భవ గార్గి ॥ నామ గోత్రం వా యత్ర ప్రత్యభివాదవాక్యాన్తే ప్రయుజ్యతే తత్రైవ ప్లుత ఇష్యతే । నేహ । ఆయుష్మానేధి ।భోరాజన్యవిశాం వేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఆయుష్మానేధి భోః3 । ఆయుష్మానేధీన్ద్రవర్మ3న్ । ఆయుష్మానేధీన్ద్రపాలిత3 ॥

(కాశికా) అభివాదయే దేవదత్తోఽహమ్, భో ఆయుష్మానేధి దేవదత్త3। పదాధికారోఽనువర్తతే ఏవ। వాక్యగ్రహణమనన్త్యస్య పదస్య ప్లుతనివృత్త్యర్థమ్। టిగ్రహణం వ్యఞ్జనాన్త్యస్య అపి టేరచః ప్లుతో యథా స్యాత్, అగ్నిచి3తితి। ప్రత్యభివాదేఽశూద్రే 8.2.83। ప్రత్యభివాదో నామ యదభివాద్యమానో గురురాశిషం ప్రయుఙ్క్తే, తత్ర అశూద్రవిషయే యద్ వాక్యం వర్తతే తస్య టేః ప్లుత ఉదాత్తో భవతి। అభివాదయే దేవదత్తోఽహమ్, భో ఆయుష్మానేధి దేవదత్త3। అశూద్రే ఇతి కిమ్? అభివాదయే తుషజకోఽహన్, భో అయుష్మానేధి తుషజక। స్త్రియామపి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అభివాదయే గార్గ్యహమ్, భో ఆయుష్మతీ భవ గార్గి। అసూయకేఽపి కేచిత్ ప్రతిషేధమ్ ఇచ్ఛన్తి, అభివాదయే స్థాల్యహం భోః, ఆయుష్మానేధి స్థాలిన్। యావచ్ చ తస్య అసూయకత్వం న జ్ఞాయతే తావదేవ ప్రత్యభివాదవాక్యమ్। తస్మింస్త్వసూయకత్వేన నిర్జ్ఞాతే ప్రత్యభివాదః ఏవ న అస్తి, కుతః ప్లుతః। తథా హ్యుక్తమసూయకస్త్వం జాల్మ, న త్వం ప్రత్యభివాదనమర్హసి, భిద్యస్వ వృషల స్థాలినితి। అభివాదనవాక్యే యత్ సఙ్కీర్తితం నామ గోత్రం వా, తద్ యత్ర ప్రత్యభివాదవాక్యాన్తే ప్రయుజ్యతే తత్ర ప్లుతిః ఇష్యతే। ఇహ న భవతి, దేవదత్త కుశల్యసి, దేవదత్త ఆయుష్మానేధి ఇతి। భో రాజన్యవిశాః వేతి వక్తవ్యమ్। భో అభివాదయే దేవదత్తోఽహమ్, ఆయుష్మానేధి దేవదత్త భోః3, ఆయుష్మనేధి దేవదత్త భోః। రాజన్య అభివాదయే ఇన్ద్రవర్మా అహం భోః, ఆయుష్మానేధి ఇన్ద్రవర్మ3న్, ఆయుష్మానేధి ఇన్ద్రవర్మన్। విశ్ అభివాదయే ఇన్ద్రపాలితోఽహమ్ భోః, ఆయుస్మానేధి ఇన్ద్రపాలిత3, ఆయుష్మానేధి ఇన్ద్రపాలిత।

.

౨౫. దూరాద్ధూతే చ [8.2.84]

దూరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ హూతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

దూరాత్ హూతే వాక్యస్య టేః ప్లుతః ఉదాత్తః

(సి.కౌ) దూరాత్సంబోధనే యద్వాక్యం తస్య టేః ప్లుతః స్యాత్ । సక్తూన్పిబ దేవదత్త3 ॥

(కాశికా) దూరాద్ ధూతే యద్ వాక్యం వర్తతే తస్య టేః ప్లుతో భవతి, స చ ఉదాత్తః। ఆహ్వానం హూతమ్, శబ్దేన సమ్బోధనమ్। ఆగచ్ఛ భో మాణవక దేవదత్త3। ఆగచ్ఛ భో మాణవక యజ్ఞదత్త3। దూరం యద్యప్యపేక్షాభేదాదనవస్థితమ్, తథాపి హూతాపేక్షం యత్ తదాశ్రీయతే ఇతి యత్ర ప్రాకృతాత్ ప్రయత్నాద్ యత్నవిశేషే ఆశ్రీయమాణే శబ్దః శ్రూయతే తద్ దూరమ్। హూతగ్రహణ చ సమ్బోధనమాత్రోపలక్షణార్థం ద్రష్టవ్యమ్। తేన యత్ర అప్యాహ్వానం న అస్తి తత్ర అపి ప్లుతిర్భవతి, సక్తూన్ పిబ దేవదత్త3, పలాయస్వ దేవదత్త3 ఇతి। అస్యాశ్చ ప్లుతేరేకశ్రుత్యా సమావేశః ఇష్యతే। దూరాతితి కిమ్? ఆగచ్ఛ భో మాణవక దేవదత్త। దూరాదాహ్వానే వాక్యస్యాన్తే యత్ర సమ్బోధనపదం భవతి తత్ర అయం ప్లుతః ఇష్యతే, తేన ఇహ న భవతి, దేవదత్త ఆగచ్ఛ।

.

౨౬. హైహేప్రయోగే హైహయోః [8.2.85]

హైహేప్రయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ హైహయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

హై-హే-ప్రయోగే దూరాత్ హుతే వాక్యస్య హై-హే ప్లుతః ఉదాత్తః

(సి.కౌ) ఏతయోః ప్రయోగే దూరాద్ధూతే యద్వాక్యం తత్ర హైహయోరేవ ప్లుతః స్యాత్ । హే3 రామ । రామ హై3 ॥

(కాశికా) హైహేప్రయోగే యద్ వాక్యం వర్తతే తత్ర హైహయోః ఏవ ప్లుతో భవతి। హై3 దేవదత్త। హే3 దేవదత్త। దేవదత్త హై3। దేవదత్త హే3। పునర్హైహయోర్గ్రహణమన్త్యయోరపి యథా స్యాత్।

.

౨౭. గురోరనృతోఽనన్త్యస్యాప్యేకైకస్య ప్రాచామ్ [8.2.86]

గురోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనృతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనన్త్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్ ఏకైకస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

దూరాత్ హుతే వాక్యస్య అనృతః అనన్త్యస్య అపి ఏకైకస్య గురోః ప్రాచామ్ ప్లుతః ఉదాత్తః

(సి.కౌ) దూరాద్ధూతే యద్వాక్యం తస్య ఋద్భిన్నస్యానన్త్యస్యాపి గురోర్వా ప్లుతః స్యాత్ । దే3 వదత్త । దేవద3త్త । దేవదత్త3 । గురోః కిమ్ । వకారాత్పరస్యాకారస్య మా భూత్ । అనృతః కిమ్ । కృష్ణ3 । ఏకైకగ్రహణం పర్యాయార్థమ్ । ఇహ ప్రాచామ్ ఇతి యోగో విభజ్యతే । తేన సర్వః ప్లుతో వికల్ప్యతే ॥

(కాశికా) ప్రత్యభివాదేఽశూద్రే 8.2.83 ఇత్యేవమాదినా యః ప్లుతో విహితః, తస్య ఏవ అయం స్థానివిశేషః ఉచ్యతే। ఋకారవర్జితస్య గురోః అనన్త్యస్య, అపిశబ్దాదన్త్యస్య అపి టేః ఏకైకస్య సమ్బోధనే వర్తమానస్య ప్లుతో భవతి ప్రాచామాచార్యాణాం మతేన। దేస్3వదత్త, దేవద3త్త, దేవదత్త3। య3జ్ఞదత్త, యజ్ఞద3త్త, యజ్ఞదత్త3। గురోః ఇతి కిమ్? వకారాత్ పరస్య మా భూత్। అనృతః ఇతి కిమ్? కృష్ణమి3త్ర, కృష్ణమిత్ర3। ఏకైకగ్రహణం పర్యాయార్థమ్। ప్రాచామ్ ఇతి గ్రహణం వికల్పార్థమ్। ఆయుష్మానేధి దేవదత్త। తదనేన యదేతదుచ్యతే, సర్వ ఏవ ప్లుతః సాహసమనిచ్ఛతా విభాషా కర్తవ్యః ఇతి తదుపపన్నం భవతి।

.

౨౮. అప్లుతవదుపస్థితే [6.1.129]

అప్లుతవత్ అవ్యయమ్ ఉపస్థితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ప్లుతః అవస్థితే అప్లుతవత్

(సి.కౌ) ఉపస్థితోఽనార్ష ఇతి శబ్దః తస్మిన్పరే ప్లుతోఽప్లుతవద్భవతి । అప్లుతకార్యం యణాదికం కరోతీత్యర్థః । సుశ్లోకేతి । వత్కిమ్ । అప్లుత ఇత్యుక్తేఽప్లుత ఏవ విధీయేత ప్లుతశ్చ నిషిధ్యేత । తథా చ ప్రగృహ్యాశ్రయే ప్రకృతిభావే ప్లుతస్య శ్రవణంన స్యాత్ । అగ్నీ3 ఇతి ॥

(కాశికా) ఉపస్థితం నామ అనార్షః అతికరణః, సముదాయాదవచ్ఛిద్య పదం యేన స్వరూపేఽవస్థాప్యతే। తస్మిన్ పరతః ప్లుతః అప్లుతవద్ భవతి। ప్లుతకార్యం ప్రకృతిభావం న కరోతి। సుశ్లోక3 ఇతి సుశ్లోకేతి। సుమఙ్గల3 ఇతి సుమఙ్గలేతి। వత్కరణం కిమ్? అప్లుత ఇతి ఉచ్యమానే ప్లుత ఏవ ప్రతిషిధ్యతే। తత్ర కో దోషః? ప్రగృహ్యాశ్రయే ప్రకృతిభావే ప్లుతస్య శ్రవణం న స్యాత్, అగ్నీ3 ఇతి, వాయూ3 ఇతి।

.

౨౨. ఈ3 చాక్రవర్మణస్య [6.1.130]

ఈ3 లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చాక్రవర్మణస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఈ3 అచి అప్లుతవత్ - చాక్రవర్మణస్య

(సి.కౌ) ఈ3 ప్లుతోఽచి పరేఽప్లుతవద్వా స్యాత్ । చినుహీ3 ఇతి । చినుహీతి । చినుహీ3 ఇదమ్ । చిను హీదమ్ । ఉభయత్రవిభాషేయమ్ ॥

(కాశికా) ఈ3కారః ప్లుతోఽచి పరతః చాక్రవర్మణస్య ఆచార్యస్య మతేన ప్లుతవద్ భవతి। అస్తు హీత్యబ్రూతామ్, అస్తు హీ3 ఇత్యబ్రూతామ్। చిను హీదమ్। చిను హీ3 ఇదమ్। చాక్రవర్మణగ్రహణమ్ వికల్పార్థమ్, తదుపస్థితే నివృత్త్యర్థమనుపస్థితే ప్రాప్త్యర్థమ్ ఇత్యుభయత్రవిభాషా ఇయమ్। ఈకారాదన్యత్ర అప్యయమప్లుతవద్భావ ఇష్యతే। వశా3 ఇయమ్ వశేయమ్।

.

100. ఈదూదేద్ద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్ [1.1.11]

ఈత్-ఊత్-ఏత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ద్వివచనం ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రగృహ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఈత్-ఊత్-ఏత్ ద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్

(సి.కౌ) ఈదూదేదన్తం ద్వివచనం ప్రగృహ్యసంజ్ఞం స్యాత్ । హరీ ఏతౌ । విష్ణూ ఇమౌ । గఙ్గే అమూ । పచేతే ఇమౌ । మణీవోష్ట్రస్యేతి తు ఇవార్థే వశబ్దో వాశబ్దో వా బోధ్యః ॥

(కాశికా) ఈత్ ఊత్ ఏత్ ఇత్యేవమన్తం ద్వివచనశబ్దరూపం ప్రగృహ్యసంజ్ఞం భవతి । అగ్నీ ఇతి, వాయూ ఇతి, మాలే ఇతి, పచేతే ఇతి, పచేథే ఇతి । ఈదూదేదితి కిమ్ ? వృక్షావత్ర, ప్లక్షావత్ర । ద్వివచనమితి కిమ్ ? కుమార్యత్ర, కిశోర్యత్ర । తపరకరణమసన్దేహార్థమ్ । ప్రగృహ్యప్రదేశాః ప్లుతప్రగృహ్యా అచి... 6.1.125 ఇత్యేవమాదయః । ఈదాదీనాం ప్రగృహ్యత్వే మణీవాదీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః । మణీవోష్ట్రస్య లమ్బేతే ప్రియౌ వత్సతరౌ మమ । (మహాభారతమ్ 12.177.12) । దమ్పతీవ (ఋగ్వేదః 2.38.2), జమ్పతీవ, రోదసీవ ॥

.

101. అదసో మాత్ [1.1.12]

అదసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ మాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

అదసః ఈత్-ఊత్-ఏత్ మాత్ ప్రగృహ్యమ్

(సి.కౌ) అస్మాత్పరావీదూతౌ ప్రగృహ్యౌ స్తః । అమీ ఈశాః । రామకృష్ణావమూ ఆసాతే । మాత్ కిమ్ । అముకేఽత్ర । అసతి మాద్గ్రహణే ఏకారోఽప్యనువర్తేత ॥

(కాశికా) అదసః సమ్బన్ధీ యో మకారస్తస్మాత్పరా ఈదూదేతః ప్రగృహ్యసంజ్ఞా భవన్తి । అమీ అత్ర, అమీ ఆసతే ; అమూ అత్ర, అమూ ఆసాతే । ఏకారస్య నాస్త్యుదాహరణమ్ । అదస ఇతి కిమ్ ? శమ్యత్ర, దాడిమ్యత్ర । మాదితి కిమ్ ? అముకేఽత్ర ॥

.
102. శే [1.1.13]

శే లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

శే ప్రగృహ్యమ్

(సి.కౌ) అయం ప్రగృహ్యః స్యాత్ । అస్మే ఇన్ద్రాబృహస్పతీ ॥

(కాశికా) శే ఇత్యేతత్ ప్రగృహ్యసంజ్ఞం భవతి । కిమిదం శే ఇతి ? సుపామాదేశశ్ఛన్దసి । న యుష్మే వాజబన్ధవః (ఋగ్వేదః 8.68.19), అస్మే ఇన్ద్రాబృహస్పతీ (ఋగ్వేదః 4.49.4), యుష్మే ఇతి, అస్మే ఇతి, త్వే రాయః, మే రాయః, త్వే ఇతి, మే ఇతి । ఛాన్దసమేతదేవైకముదాహరణమ్ - అస్మే ఇన్ద్రాబృహస్పతీ ఇతి । తత్ర తథా పాఠాత్ । ఇతరత్ తు లౌకికమనుకరణమ్ - యుష్మే ఇతి, అస్మే ఇతి, త్వే ఇతి, మే ఇతి ॥

.
103. నిపాత ఏకాజనాఙ్ [1.1.14]

నిపాతః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏకాచ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనాఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఏకాచ్ అనాఙ్ నిపాతః ప్రగృహ్యమ్

(సి.కౌ) ఏకోఽజ్నిపాత ఆఙ్వర్జః ప్రగృహ్యః స్యాత్ । ఇ విస్మయే । ఇ ఇన్ద్రః । ఉ వితర్కే । ఉ ఉమేశః । అనాఙిత్యుక్తేరఙిదాకారః ప్రగృహ్య ఏవ । ఆ ఏవం ను మన్యసే । ఆ ఏవం కిల తత్ । ఙిత్తు న ప్రగృహ్యః । ఈషదుష్ణమ్ ఓష్ణమ్ ॥

(కాశికా) ఏకశ్చాసావచ్చ ఏకాచ్, నిపాతో య ఏకాజాఙ్వర్జితః స ప్రగృహ్యసంజ్ఞో భవతి । అ అపేహి, ఇ ఇన్ద్రం పశ్య, ఉ ఉత్తిష్ఠ, ఆ ఏవం ను మన్యసే, ఆ ఏవం కిల తత్ । నిపాత ఇతి కిమ్ ? చకారాత్ర, జహారాత్ర । ఏకాజితి కిమ్ ? ప్రాగ్నయే వాచమీరయ (ఋగ్వేదః 10.187.1) । అనాఙితి కిమ్ ? ఆ ఉదకాన్తాత్, ఓదకాన్తాత్ । 'ఈషదర్థే క్రియాయోగే మర్యాదాభివిధౌ చ యః । ఏతమాతం ఙితం విద్యాద్ వాక్యస్మరణయోరఙిత్' ॥

.
104. ఓత్ [1.1.15]

ఓత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఓత్ నిపాతః ప్రగృహ్యమ్

(సి.కౌ) ఓదన్తో నిపాతః ప్రగృహ్యః స్యాత్ । అహో ఈశాః ॥

(కాశికా) నిపాత ఇతి వర్తతే । తస్యాకారేణ తదన్తవిధిః । ఓదన్తో యో నిపాతః స ప్రగృహ్యసంజ్ఞో భవతి । ఆహో ఇతి, ఉతాహో ఇతి ॥

.

105. సమ్బుద్ధౌ శాకల్యస్యేతావనార్షే [1.1.16]

సమ్బుద్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శాకల్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనార్షే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

శాకల్యస్య (మతేన) సమ్బుద్ధౌ ఓత్ అనార్షే ఇతౌ ప్రగృహ్యమ్

(సి.కౌ) సమ్బుద్ధినిమిత్తక ఓకారో వా ప్రగృహ్యోఽవైదికే ఇతౌ పరే । విష్ణో ఇతి । విష్ణ ఇతి । విష్ణవితి । ఆనర్ష ఇతి కిమ్ । బ్రహ్మబన్ధవిత్యబ్రవీత్ ॥

(కాశికా) ఓదితి వర్తతే । సమ్బుద్ధినిమిత్తో య ఓకారః స శాకల్యస్యాచార్యస్య మతేన ప్రగృహ్యసంజ్ఞో భవతి, ఇతిశబ్దే అనార్షే అవైదికే పరతః । వాయో ఇతి, వాయవితి ; భానో ఇతి, భానవితి । సమ్బుద్ధావితి కిమ్ ? గవిత్యయమాహ । అత్రానుకార్యానుకరణయోర్భేదస్యావివక్షితత్వాత్, అసత్యర్థవత్త్వే విభక్తిర్న భవతి । శాకల్యగ్రహణం విభాషార్థమ్ । ఇతావితి కిమ్ ? వాయోఽత్ర । అనార్ష ఇతి కిమ్ ? ఏతా గా బ్రహ్మబన్ధ ఇత్యబ్రవీత్ (కాఠకసంహితా 10.6) ॥

.

106. ఉఞః [1.1.17]

ఉఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

శాకల్యస్య (మతేన) అనార్షే ఇతౌ ఉఞ్ ప్రగృహ్యమ్

(సి.కౌ) ఉఞ ఇతౌ వా ప్రాగుక్తమ్ । ఉ ఇతి । వితి ॥

(కాశికా) శాకల్యస్యేతావనార్షే ఇతి వర్తతే । ఉఞః ప్రగృహ్యసంజ్ఞా భవతి ఇతౌ శాకల్యస్యాచార్యస్య మతేన । శాకల్యస్యేతి విభాషార్థమ్ । ఉ ఇతి, వితి ॥

.

107. ఊఁ [1.1.18]

ఊఁ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

శాకల్యస్య (మతేన) ఉఞః అనార్షే ఇతౌ ప్రగృహ్యమ్ ఊఁ

(సి.కౌ) ఉఞ ఇతౌ దీర్ఘోఽనునాసికః ప్రగృహ్యశ్చ ఊఁ ఇత్యయమాదేశో వా స్యాత్ । ఊఁ ఇతి ॥

(కాశికా) ఉఞ ఇతి వర్తతే । ఉఞ ఇతావనార్షే ఊఁ ఇత్యయమాదేశో భవతి దీర్ఘోఽనునాసికశ్చ, శాకల్యస్య మతేన ప్రగృహ్యసంజ్ఞకశ్చ । శాకల్యస్య గ్రహణం విభాషార్థమిహాప్యనువర్తతే । తేన త్రీణి రూపాణి భవన్తి ఉ ఇతి, వితి, ఊఁ ఇతి ॥

.

108. మయ ఉఞో వో వా [8.3.33]

మయః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

పదస్య మయః ఉఞః వః వా అచి

(సి.కౌ) మయః పరస్య ఉఞో వో వా స్యాదచి । కిము ఉక్తమ్ । కిమ్వుక్తమ్ । వత్వస్యాసిద్ధత్వాన్నానుస్వారః ॥

(కాశికా) మయ ఉత్తరస్య ఉఞో వా వకారాదేశో భవతి అచి పరతః। శంవస్తు వేదిః, శము అస్తు వేదిః। తద్వస్య పరేతః, తదు అస్య పరేతః। కింవావపనమ్, కిము ఆవపనమ్। ప్రగృహ్యత్వాతుఞః ప్రకృతిభావే ప్రాప్తే వకారో విధీయతే। తస్య అసిద్ధత్వాద్ హలి ఇతి మోఽనుస్వారః 8.3.23 న భవతి।

.

109. ఈదూతౌ చ సప్తమ్యర్థే [1.1.19]

ఈదూతౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ సప్తమ్యర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఈదూతౌ సప్తమ్యర్థే ప్రగృహ్యమ్

(సి.కౌ) సప్తమ్యర్థే పర్యవసన్నమీదూదన్తం ప్రగృహ్యం స్యాత్ । సోమో గౌరీ అధిశ్రితః । మామకీ తనూ ఇతి । సుపాం సులుక్ (కౌముదీ-3561) ఇతి సప్తమ్యా లుక్ । అర్థగ్రహణం కిమ్ । వృత్తావర్థాన్తరోపసఙ్క్రాన్తే మాభూత్ । వాప్యామశ్వో వాప్యశ్వః ॥

(కాశికా) శాకల్యస్యైతావనార్షే ఇతి నివృత్తమ్ । ఈదన్తమూదన్తం చ శబ్దరూపం సప్తమ్యర్థే వర్తమానం ప్రగృహ్యసంజ్ఞం భవతి । అధ్యస్యాం మామకీ తనూ (పైప్పలాదసంహితా 6.6.8) - మామక్యాం తన్వామ్ ఇతి ప్రాప్తే, మామక్యామ్ మామకీ ఇతి, తన్వామ్ తనూ ఇతి । సోమో గౌరీ అధి శ్రితః (ఋగ్వేదః 9.12.3) । ఈదూతౌ ఇతి కిమ్ ? ప్రియః సూర్యే ప్రియో అగ్నా భవాతి (ఋగ్వేదః 5.37.5) । అగ్నిశబ్దాత్ పరస్యాః సప్తమ్యాః డాదేశః । సప్తమీగ్రహణం కిమ్ ? ధీతీ, మతీ, సుష్టుతీ - ధీత్యా, మత్యా, సుష్టుత్యా ఇతి ప్రాప్తే । అర్థగ్రహణం కిమ్ ? వాప్యశ్వః । నద్యాతిః । తపరకరణమసన్దేహార్థమ్ । ఈదూతౌ సప్తమీత్యేవ లుప్తేఽర్థగ్రహణాద్ భవేత్ । పూర్వస్య చేత్ సవర్ణోఽసావాడామ్భావః ప్రసజ్యతే ॥ 1 ॥

వచనాద్యత్ర దీర్ఘత్వం తత్రాపి సరసీ యది । జ్ఞాపకం స్యాత్ తదన్తత్వే మా వా పూర్వపదస్య భూత్ ॥ 2 ॥

.

110. అణోఽప్రగృహ్యస్యానునాసికః [8.4.57]

అణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అప్రగృహ్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనునాసికః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అప్రగృహ్యస్య అణః అవసానే వా అనునాసికః

(సి.కౌ) అప్రగృహ్యస్యాణోఽవసానేఽనునాసికో వా స్యాత్ । దధిం । దధి । అప్రగృహ్యస్య కిమ్ । అగ్నీ । ఇతి అచ్సన్ధిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) అణః అప్రగృహ్యసంజ్ఞస్య అవసానే వర్తమానస్య వా అనునాసికాదేశో భవతి। దధిమ్ँ, దధి। మధుమ్ँ, మధు। కుమారీమ్ँ, కుమారీ। అణః ఇతి కిమ్? కర్తృ। హర్తృ। అప్రగృహ్యస్య ఇతి కిమ్? అగ్నీ। వాయూ।

.

111. స్తోః శ్చునా శ్చుః [8.4.40]

స్తోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శ్చునా తృతీయా-ఏకవచనమ్ శ్చుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

స్తోః శ్చునా శ్చుః

(సి.కౌ) ॥ అథ హల్సన్ధిప్రకరణమ్ ॥ సకారతవర్గయోః శకారచవర్గాభ్యాం యోగే శకారచవర్గౌ స్తః । హరిశ్శేతే । రామశ్చినోతి । సచ్చిత్ । శార్ఙ్గిఞ్జయ ॥

(కాశికా) సకారతవర్గయోః శకారచవర్గాభ్యాం సన్నిపాతే శకారచవర్గావాదేశౌ భవతః। స్తోః శ్చునా ఇతి యథాసఙ్ఖ్యమత్ర నేష్యతే। సకారస్య శకారేణ, చవర్గేణ, ద్వాభ్యామపి సన్నిపాతే శకారో భవతి। తవర్గస్య అపి చ శకారేణ, చవర్గేన చ సన్నిపాతే చవర్గో భవతి। ఆదేశే తు యథాసఙ్ఖ్యమ్ ఇష్యతే, సకారస్య శకారః, తవర్గస్య చ చవర్గః ఇతి। సకారస్య శకారేణ సన్నిపాతే వృక్షశ్శేతే। ప్లక్షశ్శేతే। తస్య ఏవ చవర్గేణ వృక్షశ్చినోతి। ప్లక్షశ్చినోతి। వృక్షశ్ఛాదయతి। ప్లక్షశ్ఛాదయతి। తవర్గస్య శకారేణ అగ్నిచిచ్ఛేతే। సోమసుచ్ఛేతే। తస్య ఏవ చవర్గేణ అగ్నిచిచ్చినోతి। సోమసుచ్చినోతి। అగ్నిచిచ్ఛాదయతి। సోమసుచ్ఛాదయతి। అగ్నిచిజ్జయతి। సోమసుజ్జయతి। అగ్నిచిజ్ఝకారః। అసోమసుజ్ఝకారః। అగ్నిచిఞ్ఞకారః। సోమసుఞ్ఞకారః। మస్జేః మజ్జతి। భ్రస్జేః భృజ్జతి। వ్రశ్చేః వృశ్చతి। యజేః యజ్ఞః। యాచేః

యాచ్ఞా। శాత్ 8.4.44 ఇతి ప్రతిషేధో జ్ఞాపకః సఙ్ఖ్యాతానుదేశాభావస్య। స్తోః శ్చు ఇతి సప్తమీనిర్దేశో న కృతః, పూర్వేణ పరేణ చ శ్చునా సన్నిపాతే శ్చుత్వం యథా స్యాతితి।

.

112. శాత్ [8.4.44]

శాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

శాత్ తోః శ్చుః న

(సి.కౌ) శాత్పరస్య తవర్గస్య శ్చుత్వం న స్యాత్ । విశ్నః । ప్రశ్నః ॥

(కాశికా) తోః ఇతి వర్తతే। శకారాదుత్తరస్య తవర్గస్య యదుక్తం తన్ న భవతి। ప్రశ్నః। విశ్నః।

.

113. ష్టునా ష్టుః [8.4.41]

ష్టునా తృతీయా-ఏకవచనమ్ ష్టుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

స్తోః ష్టునా ష్టుః

(సి.కౌ) స్తోః ష్టునా యోగే ష్టుః స్యాత్ । రామష్షష్ఠః । రామష్టీకతే । పేష్టా । తట్టీకా । చక్రిణ్ఢౌకసే ॥

(కాశికా) స్తోః ఇతి వర్తతే। సకారతవర్గయోః షకారటవర్గాభ్యాం సన్నిపాతే షకారటవర్గావాదేశౌ భవతః। తత్ర అపి తథైవ సఙ్ఖ్యాతానుదేశభావః। షకారేణ సకారస్య వృక్షష్షణ్డే। ప్లక్షష్షణ్డే। తస్య ఏవ టవర్గేణ వృక్షష్టీకతే। ప్లక్షష్టీకతే। వృక్షష్ఠకారః। ప్లక్షష్ఠకారః। తవర్గస్య షకారేణ పేష్టా। పేష్టుమ్। పేష్టవ్యమ్। కృషీష్ట। కృషీష్ఠాః। తస్య ఏవ టవర్గేణ అగ్నిచిట్టీకతే। సోమసుట్టీకతే। అగ్నిచిట్ఠకారః। సోమసుట్ఠకారః। అగ్నిచిడ్డీనః। సోమసుడ్డీనః। అగ్నిచిడ్ఢౌకతే। సోమసుడ్ఢౌకతే। అగ్నిచిణ్ణకారః। సోమసుణ్ణకారః। అట్ట అట్టతి। అడ్డ అడ్డతి।

.

114. న పదాన్తాట్టోరనామ్ [8.4.42]

న అవ్యయమ్ పదాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ టోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనామ్ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)

పదాన్తాత్ టోః అనామ్ స్తోః ష్టుః న।

(సి.కౌ) అనామితి లుప్తషష్ఠీకం పదమ్ । పదాన్తాట్టవర్గాత్పరస్యానామః స్తోః ష్టుర్న స్యాత్ । షట్ సన్తః । షట్ తే । పదాన్తాత్కిమ్ । ఈట్టే । టోః కిమ్ । సర్పిష్టమమ్ ॥అనామ్నవతినగరీణామితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ షణ్ణామ్ । షణ్ణవతిః । షణ్ణగర్యః ॥

(కాశికా) పదాన్తాట్ టవర్గాదుత్తరస్య స్తోః ష్టుత్వం న భవతి నామ్ ఇత్యేతద్ వర్జయిత్వా। శ్వలిట్ సాయే। మధులిట్ తరతి। పదాన్తాతితి కిమ్? ఈడ స్తుతౌ ఈట్టే। టోః ఇతి కిమ్? సర్పిష్టమమ్। అనామ్ ఇతి కిమ్? షణ్ణామ్। అత్యల్పమ్ ఇదముచ్యతే। అనామ్నవతినగరీణామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। షణ్ణామ్। షణ్ణవతిః। షణ్ణవరీ।

.

115. తోః షి [8.4.43]

తోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ షి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తోః షి ష్టుః న।

(సి.కౌ) తవర్గస్య షకారే పరే న ష్టుత్వమ్ । సన్షష్ఠః । ఝలాం జశోఽన్తే (కౌముదీ-84) । వాగీశః । చిద్రూపమ్ ॥

(కాశికా) న ఇతి వర్తతే। తవర్గస్య షకారే యదుక్తం తన్ న భవతి। అగ్నిచిత్షణ్డే। భవాన్షణ్డే। మహాన్షణ్డే।

.

116. యరోఽనునాసికేఽనునాసికో వా [8.4.45]

యరః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనునాసికే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనునాసికః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

పదస్య యరః అనునాసికే అనునాసికః వా

(సి.కౌ) యరః పదాన్తస్యాఽనునాసికే పరేఽనునాసికో వా స్యాత్ । ఏతన్మురారిః । ఏతద్మురారిః । స్థానప్రయత్నాభ్యామన్తరతమే స్పర్శే చరితార్థో విధిరయం రేఫే న ప్రవర్తతే । చతుర్ముఖః ॥ ప్రత్యయే భాషాయాం నిత్యమ్ ॥ తన్మాత్రమ్ । చిన్మయమ్ । కథం తర్హి మదోదగ్రాః కకుద్మన్త ఇతి । యవాదిగణే దకారనిపాతనాత్ ॥

(కాశికా) పదాన్తగ్రహణమనువర్తతే। యరః పదాన్తస్య అనునాసికే పరతః వా అనునాసికః ఆదేశో భవతి। వాఙ్ నయతి, వాగ్నయతి। శ్వలిణ్నయతి, శ్వలిడ్నయతి। అగ్నిచిన్నయతి, అగ్నిచిద్ నయతి। త్రిష్టుమ్నయతి, త్రిష్టుబ్ నయతి। పదాన్తస్య ఇత్యేవ, వేద్మి। క్షుభ్నాతి। యరోఽనునాసికే ప్రత్యయే భాషాయాం నిత్యవచనం కర్తవ్యమ్। వాఙ్మయమ్। త్వఙ్మయమ్। వ్యవస్థితవిభాషావిజ్ఞానాత్ సిద్ధమ్।

.

117. తోర్లి [8.4.60]

తోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తోః లి పరసవర్ణః సంహితాయామ్

(సి.కౌ) తవర్గస్య లకారే పరే పరసవర్ణః స్యాత్ । తల్లయః । విద్వాఀల్లిఖతి । నకారస్యాఽనునాసికో లకారః ॥

(కాశికా) తవర్గస్య లకారే పరతః పరసవర్ణాదేశో భవతి। అగ్నిచిల్లునాతి। సోమసుల్లునాతి। భవాఀల్లునాతి। మహాఀల్లునాతి।

.

118. ఉదః స్థాస్తమ్భోః పూర్వస్య [8.4.61]

ఉదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్థా-స్తమ్భోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఉదః స్థాస్తమ్భోః పూర్వస్య సవర్ణః

(సి.కౌ) ఉదః పరయోః స్థాస్తమ్భోః పూర్వసవర్ణః స్యాత్ ॥ ఆదేః పరస్య (కౌముదీ-44) । ఉత్థానమ్ । ఉత్తమ్భనమ్ । అత్రాఘోషస్య సస్య తాదృశ ఏవ థకారః । తస్య ఝరో ఝరి (కౌముదీ-71) ఇతి పాక్షికో లోపః । లోపాభావపక్షే తు థకారస్యైవ శ్రవణం న తు ఖరి చ (కౌముదీ-121) ఇతి చర్త్వమ్ । చర్త్వం ప్రతి థకారస్యాఽసిద్ధత్వాత్ ॥

(కాశికా) సవర్ణః ఇతి వర్తతే। ఉదః ఉత్తరయోః స్థా స్తమ్భ ఇత్యేతయోః పూర్వసవర్ణాదేశో భవతి। ఉత్థాతా। ఉత్థాతుమ్। ఉత్థాతవ్యమ్। స్తమ్భేః ఖల్వపి ఉత్తమ్భితా। ఉత్తమ్భితుమ్। ఉత్తమ్భితవ్యమ్। స్థాస్తమ్భోః ఇతి కిమ్? ఉత్స్నాతా। ఉదః పూర్వసవర్నత్వే స్కన్దేశ్ ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। అగ్నే దూరముత్కన్దః। రోగే చేతి వక్తవ్యమ్। ఉత్కన్దకో నామ రోగః। కన్దతేర్వా ధాత్వన్తరస్య ఏతద్ రూపమ్।

.

119. ఝయో హోఽన్యతరస్యామ్ [8.4.62]

ఝయః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ హః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఝయః హః పూర్వస్య సవర్ణః అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) ఝయః పరస్య హస్య పూర్వసవర్ణో వా స్యాత్ । ఘోషవతో నాదవతో మహాప్రాణస్య సంవృతకణ్ఠస్య హస్య తాదృశో వర్గచతుర్థం ఏవాదేశః । వాగ్ఘరిః । వాగ్హరిః ॥

(కాశికా) ఝయః ఉత్తరస్య పూర్వసవర్ణాదేశో భవతి అన్యతరస్యామ్। వాగ్ఘసతి, వాఘసతి। స్వలిడ్ ఢసతి, శ్వలిడ్ హసతి। అగ్నిచిద్ ధసత్। అగ్నిచిద్ హసతి। సోమసుద్ ధసతి, సోమసుద్ హసతి। త్రిష్టుబ్ భసతి, త్రిష్టుబ్ హసతి। ఝయః ఇతి కిమ్? ప్రాఙ్ హసతి। భవాన్ హసతి।

.

120. శశ్ఛోఽటి [8.4.63]

శః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఛః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

పదాన్తాత్ ఝయః శః ఛః వా అటి

(సి.కౌ) పదాన్తాత్ ఝయః పరస్య శస్య ఛో వా స్యాదటి । దస్య శ్చుత్వేన జకారే కృతే ॥

(కాశికా) ఝయః ఇతి వర్తతే, అన్యతరస్యామ్ ఇతి చ । ఝయ ఉత్తరస్య శకారస్య అటి పరతః ఛకరాదేశో భవతి అన్యతరస్యామ్ । వాక్ ఛేతే, వాక్ శేతే । అగ్నిచిచ్ ఛేతే, అగ్నిచిత్ శేతే । సోమసుచ్ ఛేతే, సోమసుత్ శేతే । శ్వలిట్ ఛేతే, శ్వలిట్ శేతే । త్రిష్టుప్ ఛేతే, త్రిష్టుప్ శేతే । ఛత్వమమి ఇతి వక్తవ్యమ్ । కిం ప్రయోజనమ్ ? తచ్ఛ్లోకేన, తచ్ఛ్మశ్రుణా ఇత్యేవమర్థమ్ ॥

.

121. ఖరి చ [8.4.55]

ఖరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఝలామ్ ఖరి చర్ సంహితాయామ్

(సి.కౌ) ఖరి పరే ఝలాం చరః స్యుః । ఇతి జకారస్య చకారః । తచ్ఛివః । తచ్శివః ।ఛత్వమమీతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ తచ్ఛ్లోకేన । తచ్ఛలోకేన । అమి కిమ్ । వాక్ శ్చ్యోతతి ॥

(కాశికా) ఖరి చ పరతో ఝలాం చరాదేశో భవతి। జశ్గ్రహణం న అనువర్తతే, పూర్వసూత్రే చ అనుకృష్టత్వాత్। భేత్తా। భేత్తుమ్। భేత్తవ్యమ్। యుయుత్సతే। ఆరిప్సతే। ఆలిప్సతే।

.

122. మోఽనుస్వారః [8.3.23]

మః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనుస్వారః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పదస్య మః హలి అనుస్వారః సంహితాయామ్

(సి.కౌ) మాన్తస్య పదస్యానుస్వారః స్యాద్ధలి ॥ అలోఽన్త్యస్య (కౌముదీ-42) హరిం వన్దే । పదస్యేతి కిమ్ । గమ్యతే ॥

(కాశికా) మకారస్య పదాన్తస్య అనుస్వారః ఆదేశో భవతి హలి పరతః। కుణ్డం హసతి। వనం హసతి। కుణ్డ యాతి। వనం యాతి। హలి ఇత్యేవ, త్వమత్ర। కిమత్ర। పదన్తస్య ఇత్యేవ, గమ్యతే। రమ్యతే।

.

123. నశ్చాపదాన్తస్య ఝలి [8.3.24]

నః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అపదాన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఝలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అపదాన్తస్య మః నః ఝలి అనుస్వారః

(సి.కౌ) నస్య మస్య చాపదాన్తస్య ఝల్యనుస్వారః । యశాంసి । ఆక్రంస్యతే । ఝలి కిమ్ ? మన్యతే ।

(కాశికా) నకారాస్య మకారస్య చ అపదాన్తస్య అనుస్వారాదేశో భవతి ఝలి పరతః। పయాంసి। యశాంసి। సర్పీంషి। మకారస్య ఆక్రంస్యతే। ఆచిక్రంస్యతే। అధిజిగాంసతే। అపదాన్తస్య ఇతి కిమ్? రాజత్ భుఙ్క్ష్వ। ఝలి ఇతి కిమ్? రమ్యతే। గమ్యతే।

.

124. అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణః [8.4.58]

అనుస్వారస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యయి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పరసవర్ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణః

(సి.కౌ) స్పష్టమ్ । అఙ్కితః । అఞ్చితః । కుణ్ఠితః । శాన్తః । గుమ్ఫితః । కుర్వన్తీత్యత్ర ణత్వే ప్రాప్తే తస్యాసిద్ధత్వాదనుస్వారే పరసవర్ణే చ కృతే తస్యాసిద్ధత్వాన్న ణత్వమ్ ॥

(కాశికా) అనుస్వారస్య యయి పరతః ప్రస్వర్ణః ఆదేశో భవతి। శఙ్కితా। శఙ్కితుమ్। శఙ్కితవ్యమ్। ఉఞ్ఛితా। ఉఞ్ఛితుమ్। ఉఞ్ఛితవ్యమ్। కుణ్డితా। కుణ్డితుమ్। కుణ్డితవ్యమ్। నన్దితా। నన్దితుమ్। నన్దితవ్యమ్। కమ్పితా। కమ్పితుమ్। కమ్పితవ్యమ్। ఇహ కుర్వన్తి, వృషన్తి ఇత్యత్ర ణత్వస్య అసిద్ధత్వాత్ పూర్వం నకారస్య అనుస్వారః క్రియతే। తస్య అపి పరసవర్ణేన పునర్న కార ఏవ భవతి। తస్య అపి అసిద్ధత్వాత్ పునర్ణత్వం న భవతి। ఏవమనుస్వారీభూతో ణత్వమతిక్రామతీతి। యయి ఇతి కిమ్? ఆక్రంస్యతే। ఆచిక్రంస్యతే।

.

125. వా పదాన్తస్య [8.4.59]

వా అవ్యయమ్ పదాన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

పదాన్తస్య అనుస్వారస్య యయి వా పరసవర్ణః

(సి.కౌ) పదాన్తస్యానుస్వారస్య యయి పరే పరసవర్ణో వా స్యాత్ । త్వఙ్కరోషి । త్వంకరోషి । సయ్ఁయన్తా । సంయన్తా । సవ్ఁవత్సరః । సంవత్సరః । యల్ఁలోకమ్ । యంలోకమ్ । అత్రాఽనుస్వారస్య పక్షేఽనునాసికా యవలాః ॥

(కాశికా) పదాన్తస్య అనుస్వారస్య యయి పరతః వా పరసవర్ణాదేశో భవతి। తఙ్కథఞ్చిత్రపక్షణ్డయమానన్నభఃస్థమ్పురుషోఽవధీత్, తం కథం చిత్రపక్షం డయమానం నభఃస్థం పురుషోఽవధీత్।

.

126. మో రాజి సమః క్వౌ [8.3.25]

మః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ రాజి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ క్వౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సమః మః క్వౌ రాజి మః

(సి.కౌ) క్విబన్తే రాజతౌ పరే సమో మస్య మ ఏవ స్యాత్ । సమ్రాట్ ॥

(కాశికా) సమో మకారస్య మకారః ఆదేశో భవతి రాజతౌ క్విప్ప్రత్యయాన్తే పరతః। సమ్రాట్। సామ్రాజ్యమ్। మకారస్య మకారవచనమనుస్వారనివృత్త్యర్థమ్। రాజి ఇతి కిమ్? సంయత్। సమః ఇతి కిమ్? కింరాట్। క్వౌ ఇతి కిమ్? సంరాజితా। సంరాజితుమ్। సంరాజితవ్యమ్।

.

127. హే మపరే వా [8.3.26]

హే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ మపరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

పదస్య మః మపరే హే మః వా

(సి.కౌ) మపరే హకారే పరే మస్య మ ఏవ స్యాద్వా । హ్మల హ్వల చలనే । కిమ్ హ్మలయతి । కిం హ్మలయతి ।యవలపరే యవలా వేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) హకారే మకారపరే పరతో మకారస్య వా మకార ఆదేశో భవతి। కిం హ్మలయతి, కిమ్ హ్మలయతి। కథం హ్మలయతి, కథమ్ హ్మలయతి। యవలపరే యవలా వా। యవలపరే హకారే మకారస్య యవలా యథాసఙ్ఖ్యం వా భవన్తీతి వక్తవ్యమ్। కియ్ఁ హ్యః, కిం హ్యః। కివ్ఁ హ్వలయతి, కిం హ్వలయతి। కిల్ఁ హ్లాదయతి, కిం హ్లాదయతి।

.

128. యథాసంఖ్యమనుదేశః సమానామ్ [1.3.10]

యథాసంఖ్యమ్ అవ్యయమ్ అనుదేశః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

సమానామనుదేశః యథాసఙ్ఖ్యమ్

(సి.కౌ) సమసమ్బన్ధీ విధిర్యథాసఙ్ఖ్యం స్యాత్ । కియ్యఁహ్యః । కింహ్యః । కివ్ఁహ్వలయతి । కింహ్వలయతి । కిల్ఁహ్లాదయతి । కింహ్లాదయతి ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యాశబ్దేన క్రమో లక్ష్యతే। యథాసఙ్ఖ్యం యథాక్రమమనుదేశో భవతి। అనుదిశ్యతే ఇతి అనుదేశః। పశ్చాదుచ్చార్యతే ఇత్యర్థః। సమానాం సమసఙ్ఖ్యానం సమపరిపఠితానాముద్దేశినామనుదేశినాం చ యథాక్రమమౌద్దేశిభిరనుదేశినః సమ్బధ్యన్తే। తూదీశలాతురవర్మతీకూచవారాడ్ ఢక్ఛణ్ఢఞ్యకః 4.3.94। ప్రథమాత్ ప్రథమః, ద్వితీయాద్ ద్వితీయః

ఇత్యాది। తౌదేయః। శాలాతురీయః। వార్మతేయః। కౌచవార్యః। సమానామ్ ఇతి కిమ్? లక్షణేత్థమ్భూతాఽఽఖ్యానభాగ. వీప్సాసు ప్రతిపర్యనవః 1.4.90। లక్షణాదయశ్చత్వారోఽర్థాః, ప్రత్యాదయస్ త్రయః, సర్వేషం సర్వత్ర కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా భవతి। ఇహ కస్మాన్ న భవతి వేశోయశాఽఽదేర్భగాద్ యల్ 4.4.131 ఖ చ 4.4.132 ఇతి? స్వరితేన లిఙ్గేన యథాసఙ్ఖ్యమ్। యత్ర ఏష్యతే, తత్ర స్వరితత్వం న ప్రతిజ్ఞాయతే। స్వరితేన అధికారః 1.3.11 ఇతి స్వరితగ్రహణం పూర్వేణ అపి సమ్బధ్యతే।

.

129. నపరే నః [8.3.27]

నపరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పదస్య మస్య నపరే హే నః

(సి.కౌ) నపరే హకారే మస్య నః స్యాద్వా । కిన్హ్నుతే । కింహ్నుతే ॥

(కాశికా) నకారపరే హే పరతః మకారస్య వా నకారాదేశః భవతి। కిన్ హ్నుతే, కిం హ్నుతే। కథన్ హ్నుతే, కథం హ్నుతే।

.

130. ఙ్ణోః కుక్టుక్ శరి [8.3.28]

ఙ్ణోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ కుక్టుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

పదస్య ఙ్ణోః శరి కుక్ టుక్ వా

(సి.కౌ) ఙకారణకారయోః కుక్టుకావాగమౌ వా స్తః శరి । కుక్టుకోరసిద్ధత్వాజ్జశ్త్వం న ।చయో ద్వితీయాః శరి పౌష్కరసాదేరితి వాచ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ ప్రాఙ్ఖ్షష్ఠః । ప్రాఙ్క్షష్ఠః । ప్రాఙ్షష్ఠః । సుగణ్ఠ్షష్ఠః । సుగణ్టషష్ఠః । సుగణ్షష్ఠః ॥

(కాశికా) ఙకారణకారయోః పదాన్తయోః కుక్ టుకిత్యేతావాగమౌ వా భవతః శరి పరతః। ప్రాఙ్క్ శేతే, ప్రాఙ్ శేతే। ప్రాఙ్క్ షష్ఠః, ప్రాఙ్ షష్ఠః। ప్రాఙ్క్ సాయే, ప్రాఙ్ సాయే। ణకారస్య వణ్ట్ శేతే, వణ్ శేతే। పూర్వాన్తకరణం ప్రాఙ్క్ ఛేతే ఇత్యత్ర ఛన్త్వార్థమ్। శశ్ఛోఽటి 8.4.63 ఇతి హి పదన్తాజ్ ఝయః ఇతి తద్ విజ్ఞాయతే। ఇహ మా భూత్, పురా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్। ప్రాఙ్క్ సాయః ఇత్యత్రాపి సాత్ పదాద్యోః 8.3.111 ఇతి షత్వప్రతిషేధార్థం చ। వణ్ట్ సాయః ఇత్యత్ర చ న పదాన్తాట్ టోరనామ్ 8.4.42 ష్టుత్వప్రతిషేధార్థమ్।

.

131. డః సి ధుట్ [8.3.29]

డః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ధుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పదస్య డః సి ధుట్ వా

(సి.కౌ) డాత్పరస్య సస్య ధుడ్వా స్యాత్ । షట్త్సన్తః । షట్సన్తః ॥

(కాశికా) డకారన్తాత్ పదాతుత్తరస్య సకారాదేః పదస్య వా ధుడాగమో భవతి। శ్వలిట్త్సాయే, శ్వలిట్ సాయే। మధులిట్త్సాయే, మధులిట్ సాయే। పరాదికరణం న పదాన్తాట్ టోరనామ్ 8.4.42 ఇతి ష్టుత్వప్రతిషేధార్థమ్।

.

132. నశ్చ [8.3.30]

నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

పదస్య నః సి ధుట్ వా

(సి.కౌ) నకారాన్తాత్సస్య ధుడ్వా । సన్త్సః । సన్సః ॥

(కాశికా) నకారాన్తాత్ పదాతుత్తరస్య సకారస్య వా ధుడాగమో భవతి। భవాన్త్సాయే, భవాన్ సాయే। మహాన్త్సాయే, మహాన్ సాయే। ధుటః చర్త్వస్య చ అసిద్ధత్వాత్ నశ్ఛవ్యప్రశాన్ 8.3.7 ఇతి రుత్వం న భవతి।

.

133. శి తుక్ [8.3.31]

శి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పదస్య నః శి తుక్ వా

(సి.కౌ) నస్య పదాన్తస్య శే పరే తుగ్వా స్యాత్ । శశ్ఛోఽటీ (కౌముదీ-120) తి ఛత్వవికల్పః । పక్షే ఝరో ఝరీ 7తి చలోపః । సఞ్ఛంభుః । సఞ్చ్ఛంభుః । సఞ్చ్శంభుః । సఞ్శంభుః ॥ ఞ్ఛౌ ఞ్చఛా ఞ్చశా ఞ్శావితి చతుష్టయమ్ । రూపాణామిహ తుక్ఛత్వచలోపానాం వికల్పనాత్ ॥

(కాశికా) నకారస్య పదన్తస్య శకారే పరతో వా తుగాగమో భవతి। భవాఞ్ఛ్చేతే। పూర్వాన్తకరణం ఛత్వార్థమ్। యద్యేవం కుర్వఞ్ఛ్చేతే ఇత్యత్ర నకారస్య అపదాన్తత్వాత్ ణత్వం ప్రాప్నోతి? తత్ర సమధిమాహుః, స్తోః శ్చునా శ్చుః 8.4.40 ఇత్యత్ర యోగవిభాగః క్రియతే, ణత్వప్రతిషేధార్థం స్తోః శ్చునా ణకారో న భవతీతి, తతః శ్చుః ఇతి।

.

134. ఙమో హ్రస్వాదచి ఙముణ్నిత్యమ్ [8.3.32]

ఙమః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ హ్రస్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఙముట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హ్రస్వాత్ ఙమః పదాత్ అచి నిత్యమ్ ఙముట్।

(సి.కౌ) హ్రస్వాత్పరో యో ఙమ్ తదన్తం యత్పదం తస్మాత్పరస్యాఽచో నిత్యం ఙముడాగమః స్యాత్ । ప్రత్యఙ్ఙాత్మా । సుగణ్ణీశః । సన్నచ్యుతః ॥

(కాశికా) హ్రస్వాత్ పరః యో ఙమ్ తదన్తాత్ పదాతుత్తరస్య అచః ఙముడాగమో భవతి నిత్యమ్। ఙణనేభ్యో యథాసఙ్ఖ్యం ఙణనా భవన్తి। ఙకారాన్తాత్ ఙుట్ ప్రత్యఙ్ఙాస్తే। ణకారాన్తాత్ ణుట్ వణ్ణాస్తే। వణ్ణవోచత్। నకారాన్తాత్ నుట్ కుర్వన్నాస్తే। కుర్వన్నవోచత్। కృషన్నాస్తే। కృషన్నవోచత్। ఙమః ఇతి కిమ్? త్వమాస్సే। హ్రస్వాతితి కిమ్? ప్రాఙాస్తే। భవానాస్తే। అచి ఇతి కిమ్? ప్రత్యఙ్ కరోతి। ఇహ పరమదణ్డినౌ, పరమదణ్డినా ఇతి ఉత్తరపదత్వే చాపదాదివిధౌ ఇతి ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధాదుత్తరపదస్య పదత్వం న అస్తీతి ఙముట్ న భవతి। అథ వా, ఉఞి చ పదే 8.3.21 ఇత్యతః సప్తమ్యన్తం పదే ఇత్యనువర్త్యతే। తేన అజాదౌ పదే ఙముట్ భవతి।

.

135. సమః సుటి [8.3.5]

సమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సుటి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సమః సుటి రుః

(సి.కౌ) సమో రుః స్యాత్ సుటి । అలోఽన్త్యస్య (కౌముదీ-42) ॥

(కాశికా) రుః వర్తతే। సమః ఇత్యేతస్య రుః భవతి సుటి పరతః సంహితాయాం విషయే। సఁస్కర్తా। సఁస్కర్తుమ్। సఁస్కర్తవ్యమ్। సంస్స్కర్తా। సంస్స్కర్తుమ్। సంస్స్కర్తవ్యమ్। అత్ర రోర్విసర్జనీయే కృతే వా శరి 8-3-66 ఇతి పక్షే విసర్జనీయ ఏవ ప్రాప్నోతి। వ్యవస్థితవిభాషా ద్రష్టవ్యా। తేన అత్ర నిత్యం సకార ఏవ భవతి। అస్మిన్నేవ సూత్రే సకారాదేశో వా నిర్దిశ్యతే, సమః సుటి ఇతి ద్విసకారకో నిర్దేశః। సమః ఇతి కిమ్? ఉపస్కర్తా। సుటి ఇతి కిమ్? సంకృతిః। కశ్చిదాహ సంపుంకానాం సో వక్తవ్యః। రువిధౌ హ్యనిష్టప్రసఙ్గః, సంస్స్కర్తా, పుంస్కామా, కాంస్కానితి।

.

136. అత్రానునాసికః పూర్వస్య తు వా [8.3.2]

అత్ర అవ్యయమ్ అనునాసికః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తు అవ్యయమ్ వా అవ్యయమ్

అత్ర పదస్య రోః పూర్వస్య వా అనునాసికః

(సి.కౌ) అత్ర రుప్రకరణే రోః పూర్వస్యాఽనునాసికో వా స్యాత్ ॥

(కాశికా) అధికారోఽయమ్। ఇత ఉత్తరం యస్య స్థానే రుః విధీయతే తతః పూర్వస్య తు వర్ణస్య వా అనునాసికో భవతి ఇత్యేతదధికృతం వేదితవ్యమ్, యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామస్ తత్ర। వక్ష్యతి సమః సుటి 8.3.5। సఀస్కర్తా, సఀస్కర్తుమ్, సఀస్కర్తవ్యమ్ । అత్రగ్రహణం రుణా సహ సంనియోగప్రతిపత్త్యర్థమ్। అధికారపరిమాణాపరిగ్రహే హి సతి ఢో ఢే లోపః 8.3.13 ఇత్యత్రాపి పూర్వస్య అనునాసికః ఆశఙ్క్యేత।

.

137. అనునాసికాత్ పరోఽనుస్వారః [8.3.4]

అనునాసికాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనుస్వారః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అనునాసికాత్ (అన్యస్య) రోః పూర్వస్య పరః అనుస్వారః

(సి.కౌ) అనునాసికం విహాయ రోః పూర్వస్మాత్పరోఽనుస్వారాగమః స్యాత్ । ఖరవసానయోర్విసర్జనీయః (కౌముదీ-76) ॥

(కాశికా) అన్యశబ్దోఽత్రాధ్యాహర్తవ్యః। తదపేక్షయా చేయమనునాసికాతితి పఞ్చమీ। అనునాసికాదన్యో యో వర్ణః రోః పూర్వః, యస్య అనునాసికః న కృతః, తతః పరోఽనుస్వార ఆగమః భవతి। వక్ష్యతి - 'సమః సుటి' 8-3-5 సంస్కర్తా। సంస్కర్తుమ్। సంస్కర్తవ్యమ్। 'పుమః ఖయ్యమ్పరే' 8-3-6 పుంస్కామా। 'నశ్ఛవ్యప్రశాన్' 8-3-7 భవాంశ్చరతి। కేచిత్ తు పరశబ్దమ్ ఏవ అన్యార్థం వర్ణయన్తి। అనునాసికాత్ పరః అనునాసికాతన్యః అనుస్వారో భవతి। యస్మిన్ పక్షేఽనునాసికో న అస్తి తత్ర అనుస్వారాగమో భవతి। స తు కస్య ఆగమో భవతి? రోః పూర్వస్య ఏవ ఇతి వర్తతే, వ్యాఖ్యానాదాదేశో న భవతి।

.

138. విసర్జనీయస్య సః [8.3.34]

విసర్జనీయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పదస్య విసర్జనీయస్య ఖరి సః

(సి.కౌ) ఖరి విసర్జనీయస్య సః స్యాత్ । ఏతదపవాదే వా శరి (కౌముదీ-151) తి పాక్షికే విసర్గే ప్రాప్తే - సంపుంకానాం సో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ సంస్స్కర్తా, సఁస్స్కర్తా ॥ సమో వా లోపమేకే ఇతి భాష్యమ్ । లోపస్యాపి రుప్రకరణస్థత్వాదనుస్వారానునాసికాభ్యామేకసకారం రూపద్వయమ్ । ద్విసకారం తూక్తమేవ । తత్ర అనచి చ (కౌముదీ-48) ఇతి సకారస్య ద్విత్వపక్షే త్రిసకారమపి రూపద్వయమ్ । అనుస్వారవిసర్గజిహ్వామూలీయోపధ్మానీయయమానామకారోపరి శర్షు చ పాఠస్యోపసఙ్ఖ్యాతత్వేనానుస్వారస్యాప్యచ్త్వాత్ । అనునాసికవతాం త్రయాణాం ।శరః ఖయః (వార్తికమ్) ॥ ఇతి కద్విత్వే షట్ । అనుస్వారవతామనుస్వారస్యాపి ద్విత్వే ద్వాదశ । ఏషామష్టాదశానాం తకారస్య ద్విత్వే వచనాన్తరేణ పునర్ద్విత్వే చైకతం ద్వితం త్రితమితి చతుష్పఞ్చాశత్ । అణోఽనునాసికత్వేఽష్టోత్తరశతమ్ ॥

(కాశికా) ఖరి ఇత్యేనువర్తతే। విసర్జనీయస్య సకారః ఆదేశః భవతి ఖరి పరతః। వృక్షశ్ఛాదయతి। ప్లక్షశ్ఛాదయతి। వృక్షస్థకారః। ప్లక్షష్ఠకారః। వృక్షష్ఠకారః। ప్లక్షష్ఠకారః। వృక్షస్చినోతి। ప్లక్షశ్చినోతి। వృక్షష్టీకతే। ప్లక్షష్టీకతే। వృక్షస్తరతి। ప్లక్షస్తరతి।

.

139. పుమః ఖయ్యమ్పరే [8.3.6]

పుమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఖయి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అమ్పరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

పుమః రుఁ అమ్-పరే ఖయి

(సి.కౌ) అమ్పరే ఖయి పుమ్శబ్దస్య రుః స్యాత్ । వ్యుత్పత్తిపక్షే అప్రత్యయస్యే (కౌముదీ-155) తి షత్వపర్యుదాసాత్ క పయోః ప్రాప్తౌ । అవ్యుత్పత్తిపక్షే తు షత్వప్రాప్తౌ । సంపుంకానామితి సః । పుఁస్కోకిలః । పుంస్కోకిలః । పుఁస్పుత్రః । పుంస్పుత్రః । అమ్పరే కిమ్ । పుంక్షీరమ్ । ఖయి కిమ్ । పుందాసః ॥ఖ్యాఞాదేశే న (వార్తికమ్) ॥ పుంఖ్యానమ్ ॥

(కాశికా) పుమ్ ఇత్యేతస్య రుః భవతి అమ్పరే ఖయి పరతః। పుఁస్కామా, పుంస్కామా। పుఁస్పుత్రః, పుంస్పుత్రః। పుఁస్ఫలమ్ పుంస్ఫలమ్। పుఁశ్చలీ, పుంశ్చలీ। పుంస్కామా ఇత్యత్ర విసర్జనీయస్య కుప్వోః ≍క≍పౌ చ 8-3-37 ఇతి ప్రాప్నోతి। తస్మాదత్ర సకార ఏవాదేశో వక్తవ్యః। ద్విసకారకనిర్దేశపక్షే తు పూర్వస్మాదేవ సూత్రాత్ సః ఇత్యనువర్తతే। రుత్వమ్ తు అనువర్తమానమపి నాత్రాభిసమ్బధ్యతే, సమ్బన్ధానువృత్తిస్తస్య ఇతి। ఖయి ఇతి కిమ్? పుందాసః। పుంగవః। అమ్పరే ఇతి కిమ్? పుంక్షీరమ్। పుంక్షురమ్। పరగ్రహణం కిమ్? పుమాఖ్యః। పుమాచారః।

.

140. నశ్ఛవ్యప్రశాన్ [8.3.7]

నః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఛవి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అప్రశాన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)

అమ్పరే ఛవి పదస్య నః రుఁ, అప్రశాన్

(సి.కౌ) అమ్పరే ఛవి నకారాన్తస్య పదస్య రుః స్యాన్న తు ప్రశాన్శబ్దస్య । విసర్గః । సత్వమ్ । శ్చుత్వమ్ । శార్ఙ్గిఁశ్ఛిన్ధి । శార్ఙ్గింశ్ఛిన్ధి । చక్రిఁస్త్రాయస్వ । చక్రింస్త్రాయస్వ । పదస్య కిమ్ । హన్తి । అమ్పరే కిమ్ । సన్త్సరుః ఖడ్గముష్టిః । అప్రశాన్ కిమ్ । ప్రశాన్తనోతి ॥

(కాశికా) అమ్పరే ఇతి వర్తతే। నకారాన్తస్య పదస్య ప్రశాన్వర్జితస్య రుః భవతి అమ్పరే ఛవి పరతః। భవాఁశ్ఛాదయతి, భవాంశ్ఛాదయతి। భవాంశ్చినోతి, భవాంశ్చినోతి। భవాంష్టీకతే, భవాంష్టీకతే। భవాఁస్తరతి, భవాంస్తరతి। ఛవి ఇతి కిమ్? భవాన్ కరోతి। అప్రశానితి కిమ్? ప్రశాన్ ఛాద్యతి। ప్రశాన్ చినోతి। అమ్పరే ఇత్యేవ - భవాన్త్సరుకః।

.

141. నౄన్ పే [8.3.10]

నౄన్ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)పే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

నౄన్ పే రుఁః ఉభయథా

(సి.కౌ) నౄనిత్యస్య రుః స్యాద్వా పకారే పరే ॥

(కాశికా) నౄన్ ఇత్యేతస్య నకారస్య రుర్భవతి పశబ్దే పరతః । అకార ఉచ్చారణార్థః । నౄఁః పాహి । నౄంః పాహి । నౄఁఃప్రీణీహి । నౄంఃప్రీణీహి । పే ఇతి కిమ్ ? నౄన్ భోజయతి । ఉభయథేత్యపి కేచిదనువర్తయన్తి, నౄన్పాహీత్యపి యథా స్యాత్ ॥

.

142. కుప్వోః ≍క≍పౌ చ [8.3.37]

కుప్వోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ≍క≍పౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

విసర్జనీయస్య కుప్వోః ≍క≍పౌ విసర్జనీయః చ

(సి.కౌ) కవర్గే పవర్గే చ పరే విసర్జనీయస్య క్రమాజ్జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ స్తః । చాద్విసర్గః । యేన నాప్రాప్త ఇతి న్యాయేన విసర్జనీయస్య స (కౌముదీ-138) ఇత్యస్యాపవాదోఽయమ్ । న తు శర్పరే విసర్జనీయ (కౌముదీ-150) ఇత్యస్య । తేన వాసః క్షౌమమిత్యాదౌ విసర్గ ఏవ । నౄఁ≍ పాహి । నౄం≍ పాహి । నౄఁఃపాహి । నౄంఃపాహి । నౄన్పాహి ॥

(కాశికా) కవర్గపవర్గయోః పరతో విసర్జనీయస్య యథాసఙ్ఖ్యమ్ h̲కh̲ప ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః, చకారాద్ విసర్జనీయశ్చ। వృక్షh̲ కరోతి, వృక్షః కరోతి। వృక్షh̲ ఖనతి, వృక్షః ఖనతి। వృక్షh̲ పచతి, వృక్షః పచతి। వృక్షh̲ ఫలతి, వృక్షః ఫలతి। కపౌ ఉచ్చారణార్థౌ। జిహ్వామూలీయోపధ్మానీయౌ ఏతావాదేశౌ। విసర్జనీయస్య సః 8.3.34 ఇత్యేతస్మిన్నాప్రాప్తే ఇదమారభ్యతే ఇతి ఏతస్య బాధకమ్, శర్పరే విసర్జనీయః 8.3.35 ఇత్యేతత్ తు న బాధ్యతే, వాసః క్షౌమమ్, అద్భిః ప్సాతమ్। పూర్వత్రాసిద్ధే నాస్తి విప్రతిషేధోఽభావాదుత్తరస్య ఇతి శర్పరే విసర్జనీయః 8.3.35 ఇత్యేతదేవ భవతి। కేచిత్ తు ఏతదర్థం యోగవిభాగం కుర్వన్తి। కుప్వోః శర్పరయోః విసర్జనీయస్య విసర్జనీయః ఆదేశో భవతి, కిమర్థమ్ ఇదమ్, h̲కh̲పౌ చేతి వక్ష్యతి, తద్బాధనార్థమ్ ఇతి।

.

143. కానామ్రేడితే [8.3.12]

కాన్ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)ఆమ్రేడితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కాన్-పదస్య ఆమ్రేడితే రుః

(సి.కౌ) కాన్నకారస్య రుః స్యాదామ్రేడితే పరే । సంపుంకానామితి సః । యద్వా ॥

(కాశికా) కానిత్యేతస్య నకార్స్య రుః భవతి ఆమ్రేడితే పరతః। కాంస్కానామన్త్రయతే। కాంస్కాన్ భోజయతి। అస్య కస్కదిషు పాఠో ద్రష్టవ్యః। తేన కుప్వోః ≍క≍పౌ చ 8.3.37 ఇతి న భవతి। సమః సుటి 8.3.5 ఇత్యతో వా సకారోఽనువర్తతే, స ఏవ అత్ర విధీయతే। పూర్వేషు యోగేషు సమ్బన్ధావృత్త్యా గతస్య రోః అత్ర అనభిసమ్బన్ధః। ఆమ్రేడితే ఇతి కిమ్? కాన్ కాన్ పశ్యతి। ఏకోఽత్ర కుత్సాయామ్।

.

144. కస్కాదిషు చ [8.3.48]

కస్కాదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

కస్కాదిషు విసర్జనీయస్య సః , ఇణః షః

(సి.కౌ) ఏష్విణ ఉత్తరస్య విసర్గస్య షః స్యాదన్యత్ర తు సః । ≍క≍పయోరపవాదః । ఇతి సః । కాऽస్కాన్ । కాంస్కాన్ । కస్కః । కౌతస్కుతః । సర్పిష్కుణ్డికా । ధనుష్కపాలమ్ । ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥

(కాశికా) కస్క ఇత్యేవమాదిసు చ విసర్జనీయస్య సకారః వా యథాయోగమాదేశో భవతి కుప్వోః పరతః। కస్కః। కౌతస్కుతః। కుత ఆగతః ఇత్యణ్। భ్రాతుష్పుత్రః। శునస్కర్ణః। సద్యస్కాలః। సద్యస్క్రీః।

క్రీణాతేరయం సమ్పదాదిత్వాత్ క్విప్ ప్రత్యయః, తత్ర భవః క్రతుః సాద్యస్కః। కాంస్కాన్, కానామ్రేడితే 8.3.12 ఇతి రుత్వమత్ర సర్పిష్కుణ్డికా, ధనుష్కపాలమ్, వర్హిష్పూలమ్, యజుష్పాత్రమ్ ఇత్యేషాం పాఠః ఉత్తరపదస్థస్య అపి షత్వం యథా స్యాదితి। పరమస్పిః ఫలమ్ ఇత్యేవమాది ప్రత్యుదాహరణాతితి పారాయణికా ఆహుః। భాష్యే వృత్తౌ చ నిత్యం సమాసేఽనుత్తరపదస్థస్య 8.3.45 ఇత్యత్ర ప్రరమసర్పిఃకుణ్డికా ఇత్యేతదేవ ప్రత్యుదాహరణమ్। అయస్కాణ్డః। మేదస్పిణ్డః। అవిహితలక్షణ ఉపచారః కస్కాదిషు ద్రష్టవ్యః।

.

145. సంహితాయామ్ [6.1.72]

సంహితాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సంహితాయామ్

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) అధికారోఽయమనుదాత్తం పదమ్ ఏకవర్జమ్ 6.1.158 ఇతి యావత్। ప్రాగేతస్మత్ సూత్రాదిత ఉత్తరం యద్ వక్ష్యామః సంహితాయామ్ ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి ఇకో యణచి 6.1.77, దధ్యత్ర। మధ్వత్ర। సంహితాయామ్ ఇతి కిమ్? దధి అత్ర। మధు అత్ర।

.

146. ఛే చ [6.1.73]

ఛే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

హ్రస్వస్య ఛే తుక్ సంహితాయామ్

(సి.కౌ) హ్రస్వస్య ఛే పరే తుగాగమః స్యాత్సంహితాయామ్ । శ్చుత్వస్యాసిద్ధత్వాజ్జశత్వేన దః । తతశ్చర్త్వస్యాసిద్ధత్వాత్పూర్వం శ్చుత్వేన జః । తస్య చర్త్వేన చః । చుత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ చోః కు (కౌముదీ-378) రితి కుత్వం న । స్వచ్ఛాయా । శివచ్ఛాయా ॥

(కాశికా) హ్రస్వస్య తుకితి వర్తతే। ఛకారే పరతః సంహితాయాం విషయే హ్రస్వస్య తుగాగమో భవతి। ఇచ్ఛతి। యచ్ఛతి। హ్రస్వ ఏవ అత్ర ఆగమీ, న తు తదన్తః। తేన చిచ్ఛదతుః, చిచ్ఛిదుః ఇత్యత్ర తుకభ్యాసస్య గ్రహణేన న గృహ్యతే ఇతి హలాదిఃశేషేణ న నివర్త్యతే, నావయవావయవః సముదాయావయవో భవతీతి।

.

147. ఆజ్మాఙోశ్చ [6.1.74]

ఆఙ్-మాఙోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఆఙ్-మాఙోః ఛే తుక్ సంహితాయామ్

(సి.కౌ) ఏతయోశ్ఛే పరే తుక్స్యాత్ । పదాన్తాద్వే (కౌముదీ-149) తి వికల్పాపవాదః । ఆచ్ఛాదయతి । మాచ్ఛిదత్ ॥

(కాశికా) తుకితి అనువర్తతే, ఛే ఇతి చ। ఆఙో ఙిత ఈషదాదిషు చతుర్ష్వర్థేషు వర్తమానస్య, మాఙశ్చ ప్రతిషేధవచనస్య ఛకారే పరతస్తుగాగమో భవతి। పదాన్తాద్ వా 6.1.76 ఇతి వికల్పే ప్రాప్తే నిత్యం తుగాగమో భవతి। ఈషదర్థే ఈషచ్ఛాయా ఆచ్ఛాయా। క్రియాయోగే ఆచ్ఛాదయతి। మర్యాదాభివిధ్యోః ఆ ఛాయాయాః ఆచ్ఛాయమ్। మాఙః ఖల్వపి మా చ్ఛైత్సీత్। మా చ్ఛిదత్। ఙిద్విశిష్టగ్రహణం కిమ్? ఆఛాయా, ఆచ్ఛాయా। ప్రమాఛన్దః, ప్రమాచ్ఛన్దః।

.

148. దీర్ఘాత్ [6.1.75]

దీర్ఘాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

దీర్ఘాత్ ఛే తుక్ సంహితాయామ్

(సి.కౌ) దీర్ఘాచ్ఛే పరే తుక్స్యాత్ । దీర్ఘస్యాయం తుక్ న తు ఛస్య । సేనాసురాచ్ఛాయా (కౌముదీ-828) ఇతి జ్ఞాపకాత్ । చేచ్ఛిద్యతే ॥

(కాశికా) ఛే తుకితి వర్తతే। దీర్ఘాత్ పరో యః ఛకారః తస్మిన్ పూర్వస్య తస్య ఏవ దీర్ఘస్య తుగాగమో భవతి। హ్రీచ్ఛతి। మ్లేచ్ఛతి। అపచాచ్ఛాయతే। విచాచ్ఛాయతే।

.

149. పదాన్తాద్వా [6.1.76]

పదాన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

దీర్ఘాత్ పదాన్తాత్ సంహితాయామ్ వా తుగాగమః

(సి.కౌ) దీర్ఘాత్పదాన్తాచ్ఛే పరే తుగ్వా స్యాత్ । లక్ష్మీచ్ఛాయా । లక్ష్మీఛాయా ॥। ఇతి హల్సన్ధిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) దీర్ఘాత్ ఛే తుకితి వర్తతే। పదాన్తాద్ దీర్ఘాత్ పరో యః ఛకారః తస్మిన్ పూర్వస్య తస్య ఏవ దీర్ఘస్య పూర్వేణ నిత్యం ప్రాప్తో వా తుగాగమో భవతి। కుటీచ్ఛాయా, కుటీఛాయా। కువలీచ్ఛాయా, కువలీఛాయా। విశ్వజనాదీనాం ఛదసి వా తుగాగమో భవతీతి వక్తవ్యమ్। విశ్వజనచ్ఛత్రమ్, విశ్వజనఛత్రమ్। నచ్ఛాయాం కరవోఽపరమ్। న ఛాయాం కరవోఽపరమ్।

.

150. శర్పరే విసర్జనీయః [8.3.35]

శర్పరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విసర్జనీయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

శర్-పరే ఖరి విసర్జనీయస్య విసర్జనీయః

(సి.కౌ) ॥ అథ విసర్గసన్ధిప్రకరణమ్ ॥విసర్జనీయస్య సః (కౌముదీ-138) విష్ణుస్త్రాతా ॥ శర్పరే ఖరి విసర్జనీయస్య విసర్జనీయః న త్వన్యత్ । కః త్సరుః । ఘనాఘనః క్షోభణః । ఇహ యథాయథం సత్వం జిహ్వామూలీయశ్చ న ॥

(కాశికా) శర్పరే ఖరి పరతో విసర్జనీయస్య విసర్జనీయాదేశో భవతి। శశః క్షురమ్। పురుషః క్షురమ్। అద్భిః ప్సాతమ్। వాసః క్షౌమమ్। పురుషః త్సరుః। ఘనాఘనః క్షోభణశ్చర్షణీనామ్। న ఇతి వక్తవ్యే విసర్జనీయస్య విసర్జనీయాదేశవిధానం వికారనివృత్త్యర్థమ్, తేన జిహ్వామూలీయోపధ్మనీయౌ న భవతః।

.

151. వా శరి [8.3.36]

వా అవ్యయమ్ శరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

విసర్జనీయస్య శరి వా విసర్జనీయః

(సి.కౌ) శరి పరే విసర్జనీయస్య విసర్జనీయ ఏవ వా స్యాత్ । హరిః శేతే । హరిశ్శేతే ।ఖర్పరే శరి వా విసర్గలోపో వక్తవ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ రామస్థాతా । హరిస్ఫురతి । పక్షే విసర్గే సత్వే చ త్రైరూప్యమ్ ॥ కుప్వోః క పౌ చ (కౌముదీ-142) ॥ క కరోతి । కః కరోతి । క ఖనతి । కః ఖనతి । క పచతి । కః పచతి । క ఫలతి । కః ఫలతి ॥

(కాశికా) విసర్జనీయస్య విసర్జనీయాదేశో వా భవతి శరి పరే। వృక్షః శేతే, వృక్షశ్శేతే। ప్లక్షః శేతే, ప్లక్షశ్శేతే। వృక్షః షణ్డే, వృక్షష్షణ్డే। వృక్షః సాయే, వృక్షస్సాయే। ఖర్పరే శరి వా లోపో వక్తవ్యః। వృక్షా స్థాతారః, వృక్షాః స్థాతారః, వృక్షాస్స్థాతారః।

.

152. సోఽపదాదౌ [8.3.38]

సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అపదాదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అపదాదౌ కుప్వోః పదస్య విసర్జనీయస్య సః

(సి.కౌ) విసర్జనీయస్య సః స్యాదపదాద్యోః కుప్వోః పరయోః ॥పాశకల్పకకామ్యేష్వితి వాచ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ పయస్పాశమ్ । యశస్కల్పమ్ । యశస్కమ్ । యశస్కామ్యతి ।అనవ్యయస్యేతి

వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ప్రాతః కల్పమ్ (వార్తికమ్) ।కామ్యే రోరేవేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ నేహ । గీః కామ్యతి ॥

(కాశికా) సకార ఆదేశః భవతి విసర్జనీయస్య కుప్వోః అపదాద్యోః పరతః పాశకల్పకకామ్యేషు। యాప్యే పాశప్ 5.3.57 పయస్పాశమ్। ఈషదసమాప్తౌ కల్పప్ పయస్కల్పమ్। యశస్కల్పమ్। ప్రాగివాత్ కః 5.3.70 పయస్కమ్। యశస్కమ్। కామ్యచ్ పయస్కామ్యతి। యశస్కామ్యతి। అపదాదౌ ఇతి కిమ్? పయఌ కామయతే। పయఌ పిబతి। సోఽపదాదావిత్యనవ్యయస్య ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, ప్రాతః కల్పమ్, పునః కల్పమ్ ఇతి। రోః కామ్యే నియమార్థమ్। రోరేవ కామ్యే న అన్యస్య ఇతి నియమార్థం వక్తవ్యమ్। పయస్కామ్యతి। యశస్కామ్యతి। ఇహ మ భూత్, గీః కామ్యతి। ధూః కామ్యతి। ఉపధ్మానీయస్య కవర్గే పరతః సకారాదేశో భవతీతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? ఉబ్జిరుపధ్మానీయోపధః పఠ్యతే ఇతి దర్శనే అభ్యుద్గః, సముదగః ఇతి యథా స్యాత్।

.

153. ఇణః షః [8.3.39]

ఇణః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ షః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఇణః విసర్జనీయస్య అపదాదౌ కుప్వోః షకారః

(సి.కౌ) ఇణః పరస్య విసర్గస్య షకారః స్యాత్పూర్వవిషయే । సర్పిష్పాశమ్ । సర్పిష్కల్పమ్ । సర్పిష్కమ్ । సర్పిష్కామ్యతి ॥

(కాశికా) అపదాదౌ ఇతి వర్తతే। ఇణః ఉత్తరస్య విసర్జనీయస్య షకారాదేశో భవతి కుప్వోరపదాద్యోః పరతః పాశకల్పకకామ్యేషు। పాశ సర్పిష్పాశమ్। యజుష్పాశమ్। కల్ప సర్పిష్కల్పమ్। యజుష్కల్పమ్। క సర్పిష్కమ్। యజుష్కమ్। కామ్య సర్పిష్కామ్యతి। యజుష్కామ్యతి। అపదాదౌ ఇత్యేవ, అగ్నిః కరోతి। వాయుః కరోతి। అగ్నిః పచతి। వాయుః పచతి। కుప్వోః ఇత్యేవ, సర్పిస్తే। యజుస్తే। ఇత ఉత్తరం సః ఇతి, ఇణః సః ఇతి చ వర్తతే। తత్ర ఇణః పరో యో విసర్జనీయః తస్య షకారో భవతి, అన్యస్య సకారో భవతి।

.

154. నమస్పురసోర్గత్యోః [8.3.40]

నమస్-పురసోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ గత్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

గత్యోః నమస్-పురసోః విసర్జనీయస్య కుప్వోః సః

(సి.కౌ) గతిసంజ్ఞయోరనయోర్విసర్గస్య సః కుప్వోః పరయోః । నమస్కరోతి । సాక్షాత్ప్రభృతిత్వాత్కృఞో యోగే విభాషా గతిసంజ్ఞా । తదభావే నమః కరోతి । పురోऽవ్యయమ్ (కౌముదీ-768) ఇతి నిత్యం గతిసంజ్ఞా । పురస్కరోతి । అగతిత్వాన్నేహ । పూః పురౌ పురః ప్రవేష్టవ్యాః॥

(కాశికా) నమస్ పురసిత్యేతయోః గతిసంజ్ఞకయోః విసర్జనీయస్య సకారాదేశో భవతి కుప్వోః పరతః। నమస్కర్తా। నమస్కర్తుమ్। నమస్కర్తవ్యమ్। గత్యోః ఇతి కిమ్? పూః, పురౌ, పురః కరోతి।

.

155. ఇదుదుపధస్య చాప్రత్యయస్య [8.3.41]

ఇత్-ఉత్-ఉపధస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అప్రత్యయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఇదుదుపధస్య అప్రత్యయస్య విసర్జనీయస్య కుప్వోః షః

(సి.కౌ) ఇకారోకారోపధస్యాప్రత్యయస్య విసర్గస్య షః స్యాత్కుప్వోః । నిష్ప్రత్యూహమ్ । ఆవిష్కృతమ్ । దుష్కృతమ్ । అప్రత్యయస్య కిమ్ । అగ్నిః కరోతి । వాయుః కరోతి ॥ఏకాదేశశాస్త్రనిమిత్తకస్య న షత్వమ్ (వార్తికమ్) ॥ కస్కాదిషు భ్రాతుష్పుత్రశబ్దస్య పాఠాత్ । తేనేహ న । మాతుః కృపా ।ముహుసః ప్రతిషేధః (వార్తికమ్) ॥ ముహుః కామా ॥

(కాశికా) ఇకారోపధస్య ఉకారోపధస్య చ అప్రత్యయస్య విసర్జనీయస్య షకార ఆదేశో భవతి కుప్వోః పరతః। నిర్దుర్బహిరావిశ్చతుర్ప్రాదుస్। నిస్ నిష్కృతమ్। నిష్పీతమ్। దుస్ దుష్కృతమ్। దుష్పీతమ్। వహిస్ బహిష్కృతమ్। బహిష్పీతమ్। ఆవిస్ ఆవిష్కృతమ్। ఆవిష్పీతమ్। చతుర్చతుష్కృతమ్। చతుష్కపాలమ్। చతుష్కలమ్। చతుష్కణ్టకమ్। ప్రాదుస్ ప్రాదుష్కృతమ్। ప్రాఉద్ష్పీతమ్। అప్రత్యయస్య ఇతి కిమ్? అగ్నిః కరోతి। వాయుః కరోతి। మాతుః కరోతి, పితుః కరోతి, అత్ర రాత్ సస్య 8.2.24 ఇతి సకారలోపే కృతే రేఫస్య యో విసర్జనీయః, తస్య అప్రత్యయవిసర్జనీయత్వాత్ షత్వం ప్రాప్నోతి? కస్కాదిషు తు భ్రాతుష్పుత్రగ్రహణం జ్ఞాపకమ్ ఏకాదేశనిమిత్తత్వాత్ షత్వప్రతిషేధస్య। పుమ్ముహుసోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। పుంస్కామా। ముహుh కామా। నైష్కుల్యమ్। దౌష్కుల్యమ్। దౌష్పురుష్యమ్। ని3ష్కులమ్। దు3ష్కులమ్। దు3ష్పురుషః। బహిరఙ్గలక్షణయోర్వృద్ధిప్లుతయోరసిద్ధత్వాత్ షత్వం ప్రవర్తతే।

.

156. తిరసోఽన్యతరస్యామ్ [8.3.42]

తిరసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తిరసః విసర్జనీయస్య కుప్వోః అన్యతరస్యామ్ సః

(సి.కౌ) తిరసః సో వా స్యాత్ కుప్వోః । తిరస్కర్తా । తిరః కర్తా ॥

(కాశికా) తిరసః విసర్జనీయస్య అన్యతరస్యాం సకారాదేశో భవతి కుప్వోః పరతః। తిరస్కర్తా। తిరస్కర్తుమ్। తిరస్కర్తవ్యమ్। తిరఃకర్తా। తిరః కర్తుమ్। తిరః కర్తవ్యమ్ గతేరిత్యేవ, తిరః కృత్వా కాణ్డం గతః।

.

157. ద్విస్త్రిశ్చతురితి కృత్వోఽర్థే [8.3.43]

ద్విస్-త్రిస్-చతుః లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)ఇతి అవ్యయమ్ కృత్వః-అర్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

కృత్వః-అర్థే ద్విస్-త్రిస్-చతుః ఇణః విసర్జనీయస్య కుప్వోః అన్యతరస్యామ్ సః

(సి.కౌ) కృత్వోఽర్థే వర్తమానానామేషాం విసర్గస్య షకారో వా స్యాత్ కుప్వోః । ద్విష్కరోతి । ద్విః కరోతీత్యది । కృత్వోఽర్థే కిమ్ । చతుష్కపాలః ॥

(కాశికా) షః ఇతి సమ్బధ్యతే। ద్విస్ త్రిస్ చతురిత్యేతేషాం కృత్వోఽర్థే వర్తమనానాం విసర్జనీయస్య షకార ఆదేశో భవతి అన్యతరస్యాం కుప్వోః పరతః। ద్విష్కరోతి, ద్విః కరోతి। త్రిష్కరోతి, త్రిః కరోతి। చతుష్కరోతి, చతుః కరోతి। ద్విష్పచతి, ద్విః పచతి। త్రిష్పచతి, త్రిః పచతి। చతుష్పచతి, చతుః పచతి। కృత్వోఽర్థే ఇతి కిమ్? చతుష్కపాలమ్। చతుష్కణ్టకమ్। పూర్వేణ నిత్యం షత్వం భవతి। ఇదుదుపధస్య ఇత్యేతస్య అనువృత్తౌ సత్యాం క్త్వోఽర్థవిషయేణ చ పదేన విసర్జనీయే విశేష్యమాణే ద్విస్త్రిశ్చతురితి శక్యమకర్తుమ్। క్త్వసుజర్థే షత్వం బ్రవీతి కస్మాచ్చతుష్కపాలే మా। షత్వం విభాషయా భూన్నను సిద్ధం తత్ర పూర్వేణ। సిద్ధే హ్యయం విధత్తే చతురః సత్వం యదాపి కృత్వోఽర్థే। పుల్తే కృత్వోఽర్థీయే రేఫస్య విసర్జనీయో హి। ఏవం సతి త్విదానీం ద్విస్త్రిశ్చతురిత్యనేన కిం కార్యమ్। అన్యో హి నేదుదుపధః కృత్వోఽర్థః కశ్చిదప్యస్తి। అక్రియమాణే గ్రహణే విసర్జనీయస్ తదా విశేష్యేత। చతురో న సిధ్యతి తదా రేఫస్య విసర్జనీయో హి। తస్మింస్ తు క్రియమాణే యుక్తం చతురో విశేషణం భవతి। ప్రకృతం పదం తదన్తం తస్య అపి విశేషణం న్యాయ్యమ్। ఏవం తు క్రియమాణే ద్విస్త్రిశ్చతుర్గ్రహణే చతుఃశబ్దస్య కృత్వోఽర్థేఽపి వర్తమనస్య పూర్వేణ ఏవ నిత్యం షత్వం స్యాత్। పూర్వత్ర సిద్ధే న అస్తి విప్రతిషేధోఽభావాదుత్తరస్య।

158. ఇసుసోః సామర్థ్యే [8.3.44]

ఇసుసోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ సామర్థ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఇసుసోః విసర్జనీయస్య కుప్వోః అన్యతరస్యామ్ షః సామర్థ్యే

(సి.కౌ) ఏతయోర్విసర్గస్య షః స్యాద్వా కుప్వోః । సర్పిష్కరోతి । సర్పిఃకరోతి । ధనుష్కరోతి । ధనుః కరోతి । సామర్థ్యమిహ వ్యపేక్షా । సామర్థ్యే కిమ్ । తిష్ఠతు సర్పిః, పిబ త్వముదకమ్ ॥

(కాశికా) షః ఇతి సమ్బధ్యతే। ఇసుసిత్యేతయోః విసర్జనీయస్య అన్యతరస్యాం షకారాదేశో భవతి సామర్థ్యే కుప్వోః పరతః। సర్పిష్కరోతి, సర్పిః కరోతి యజుష్కరోతి, యజుః కరోతి। సామర్థ్యే ఇతి కిమ్? తిష్ఠతు సర్పిః, పివ త్వముదకమ్। సామర్థ్యమ్ ఇహ వ్యపేక్షా, న పునరేకార్థీభావః, ఉభయం వా।

.

159. నిత్యం సమాసేఽనుత్తరపదస్థస్య [8.3.45]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనుత్తరపదస్థస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

సమాసే ఇసుసోః విసర్జనీయస్య కుప్వోః నిత్యమ్ షః సామర్థ్యే, అనుత్తరపదస్థస్య।

(సి.కౌ) ఇసుసోర్విసర్గస్యానుత్తరపదస్థస్య నిత్యం షః స్యాత్ కుప్వోః పరయోః । సర్పిష్కుణ్డికా । ధనుష్కపాలకమ్ । అనుత్తరపదస్థస్యేతి కిమ్ । పరమసర్పి కుణ్డికా । కస్కాదిషు సర్పిష్కుణ్డికాశబ్దోఽసమాసే వ్యపేక్షావిరహేఽపి షత్వార్థః । వ్యపేక్షాయాం నిత్యార్థశ్చ ॥

(కాశికా) ఇసుసోః ఇతి వర్తతే। సమాసవిషయే ఇసుసోః విసర్జనీయసుఅ అనుత్తరపదస్థస్య నిత్యం ష్త్వం భవతి కుప్వోః పరతః। సర్పిష్కుణ్డికా। ధనుష్కపాలమ్। సర్పిష్పానమ్। ధనుష్ఫలమ్। అనుత్తరపదస్థస్య ఇతి కిమ్? పరమసర్పిఃకుణ్డికా। పరమధనుఃకపాలమ్। పూర్వసూత్రేణ వికల్పోఽప్యత్ర న భవతి। ఏతదేవ అనుత్తరపదస్థస్య ఇతి వచనం జ్ఞాపకమ్ ఇసుసోః ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్ స విహితః తదాదేః ఇత్యయం నియమో న భవతి। తేన వాక్యేఽపి పరమసర్పిష్కరోతి, పరమసర్పిః కరోతి, ఇసుసోః సామర్థ్యే 8.3.44 ఇత్యేతద్ భవతి। వ్యపేక్షా చ తత్ర సామర్థ్యమాశ్రితమ్ ఇతి సమాసే న భవతి।

.

160. అతః కృకమికంసకుమ్భపాత్రకుశాకర్ణీష్వనవ్యయస్య [8.3.46]

అతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కృ-కమి-కంస-కుమ్భ-పాత్ర-కుశా-కర్ణీషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అనవ్యయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అతః అనవ్యయస్య విసర్జనీయస్య సమాసే కృ-కమి-కంస-కుమ్భ-పాత్ర-కుశా-కర్ణీషు సః, అనుత్తరపదస్థస్య

(సి.కౌ) అకారాదుత్తరస్యానవ్యయస్య విసర్గస్య సమాసే నిత్యం సకారాదేశః స్యాత్కరోత్యాదిషు పరేషు న తూత్తరపదస్థస్య । అయస్కారః । అయస్కామః । అయస్కంసః । అయస్కుమ్భః । అయస్పాత్రమ్ । అయఃసహితా కుశా అయస్కుశా । అయస్కర్ణీ । అతః కిమ్ । గీఃకారః । అనవ్యయస్య కిమ్ । స్వఃకామః । సమాసే కిమ్ । యశఃకరోతి । అనుత్తరపదస్థస్య కిమ్ । పరమయశఃకారః ॥

(కాశికా) అకారాదుత్తరస్య అనవ్యయవిసర్జనీయస్య సమాసే అనుత్తరపదస్థస్య నిత్యం సకారాదేశో భవతి కృ కమి కంస కుమ్భ పాత్ర కుశా కర్ణీ ఇత్యేతేషు పరతః। కృ అయస్కారః। పయస్కారః। కమి అయస్కామః। పయస్కామః। కంస అయస్కంసః। పయస్కంసః। కుమ్భ అయస్కుమ్భః। పయస్కుమ్భః। అయస్కుమ్భీ, పయస్కుమ్భీ ఇత్యత్రాపి భవతి, ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్య అపి గ్రహణమ్ భవతీతి। పాత్ర అయస్పాత్రమ్। పయస్పాత్రమ్। అయపాత్రీ పయస్పాత్రీ। కుశా అయస్కుశా। పయకుశా। కర్ణీ అయస్కర్ణీ। అపయ్స్కర్ణీ। శునస్కర్ణః ఇత్యయం తు కస్కాదిషు ద్రష్టవ్యః। అతః ఇతి కిమ్? గీఃకారః। ధూఃకారః। తపరకరణం కిమ్? భాఃకరణమ్। భాస్కరః ఇత్యయం తు కస్కాదిషు ద్రష్టవ్యః। అనవ్యయస్య ఇతి కిమ్? శ్వఃకారః। పునఃకారః। సమాసే ఇత్యేవ, యశః కరోతి। పయః కరోతి। యశః కామయతే। అనుత్తరపదస్థస్య ఇత్యేవ, పరమపయఃకారః। పరమపయఃకామః।

.

161. అధఃశిరసీ పదే [8.3.47]

అధః-శిరసీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)పదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అధః-శిరసోః సమాసే విసర్జనీయస్య నిత్యమ్ సః పదే, అనుత్తరపదస్థస్య

(సి.కౌ) ఏతయోర్విసర్గస్య సాదేశః స్యాత్పదశబ్దే పరే । అధస్పదమ్ । శిరస్పదమ్ । సమాస ఇత్యేవ । అధఃపదమ్ । శిరఃపదమ్ । అనుత్తరపదస్థస్యేత్యేవ । పరమశిరఃపదమ్ । కస్కాదిషు చ (వార్తికమ్) ॥ భాస్కరః ॥। ఇతి విసర్గసన్ధిప్రకరణమ్ । ॥ అథ స్వాదిసన్ధిప్రకరణమ్ ॥ స్వౌజసమౌడ్ (కౌముదీ-183) ఇతి సుప్రత్యయే శివస్ అర్చ్య ఇతి స్థితే

(కాశికా) అధస్ శిరసిత్యేతయోః విసర్జనీయస్య సమాసే అనుత్తరపదస్థస్య సకారః ఆదేశో భవతి పదశబ్దే పరతః। అధస్పదమ్। శిరస్పదమ్। అధస్పదీ। శిరస్పదీ। సమాసే ఇత్యేవ, అధః పదమ్। అనుత్తరపదస్థస్య ఇత్యేవ, పరమశిరఃపదమ్। అధస్పదమ్ ఇతి మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్ సమాసః।

.

162. ససజుషో రుః [8.2.66]

ససజుషోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ రుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పదస్య ససజుషోః రుః

(సి.కౌ) పదాన్తస్య సస్య సజుష్శబ్దస్య చ రుః స్యాత్ । జశ్త్వాపవాదః ॥

(కాశికా) సకారాన్తస్య పదస్య సజుషిత్యేతస్య చ రుః భవతి। సకారాన్తస్య అగ్నిరత్ర। వాయురత్ర। సజుషః సజూరృతుభిః। సజూర్దేవేభిః। జుషేః క్విపి సపూర్వస్య రుపమ్ ఏతత్।

.

163. అతో రోరప్లుతాదప్లుతే [6.1.113]

అతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ రోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అప్లుతాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అప్లుతే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అప్లుతాత్ అతః రోః ఉత్ అప్లుతే అతి

(సి.కౌ) అప్లుతాదతః పరస్య రోరుః స్యాదప్లుతేఽతి । భోభగోఅఘో (కౌముదీ-167) ఇతి ప్రాప్తస్య యత్వస్యాపవాదః । ఉత్వం ప్రతి రుత్వస్యాసిద్ధత్వం తు న భవతి । రుత్వమనూద్య ఉత్వవిధేః సామర్థ్యాత్ ॥

(కాశికా) అతి, ఉతితి వర్తతే। అకారాదప్లుతాదుత్తరస్య రో రేఫస్య ఉకారానుబన్ధవిశిష్టస్య అకారేఽప్లుతే పరత ఉకారాదేశో భవతి। వృక్షోఽత్ర। ప్లక్షోఽత్ర। భోభగోఅఘోఅపూర్వస్య యోఽశి 8.3.17 ఇత్యస్మిన్ ప్రాప్తే ఉత్వం విధీయతే। రుత్వమపి ఆశ్రయాత్ పూర్వత్ర అసిద్ధమ్ 8.2.1 ఇతి అసిద్ధం న భవతి। అతః ఇతి కిమ్? అగ్నిరత్ర। తపరకరణం కిమ్? వృక్షా అత్ర। సానుబన్ధగ్రహణం కిమ్? స్వరత్ర। ప్రాతరత్ర। అతి ఇత్యేవ, వృక్ష ఇహ। తస్య అపి తపరత్వాదత్ర న భవతి। వృక్ష ఆశ్రితః। అలుతాతితి కిమ్? సుస్రోతా3అత్ర న్వసి। అప్లుతే ఇతి కిమ్? తిష్ఠతు పయ అ3చ్చ్విన్। అత్ర ప్లుతస్య అసిద్ధత్వాతుత్వం ప్రాప్నోతీతి అప్లుతాదప్లుతే ఇతి ఉచ్యతే।

.

164. ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః [6.1.102]

ప్రథమయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ పూర్వసవర్ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అకః ప్రథమయోః అచి పూర్వపరయోః ఏకః పూర్వసవర్ణః దీర్ఘః

(సి.కౌ) అకః ప్రథమాద్వితీయయోరచి పరే పూర్వసవర్ణదీర్ఘ ఏకాదేశః స్యాత్ । ఇతి ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) అకః ఇతి దీర్ఘః ఇతి వర్తతే। ప్రథమాశబ్దో విభక్తివిశేషే రూఢః, తత్సాహచర్యాద్ ద్వితీయాఽపి ప్రథమా ఇతి ఉక్తా। తస్యాం ప్రథమాయాం ద్వితీయాయాం చ విభక్తౌ అచి అకః పూర్వపరయోః స్థానే

పూర్వసవర్ణదీర్ఘః ఏకాదేశో భవతి। అగ్నీ। వాయూ। వృక్షాః। ప్లక్షాః। వృక్షాన్। ప్లక్షాన్। అతో గుణే 6.1.97 ఇతి యదకారే పరరూపం తతకః సవర్ణే దీర్ఘత్వమ్ ఏవ బాధతే, న తు పూర్వసవర్ణదీర్ఘత్వమ్, పురస్తాదపవాద అనన్తరాన్ విధీన్ బాధన్తే న ఉత్తరానితి। అచి ఇత్యేవ, వృక్షః। ప్లక్షః। అకః ఇత్యేవ, నావౌ। పూర్వసవర్ణగ్రహణం కిమ్? అగ్నీ ఇత్యత్ర పక్షే పరసవర్ణో మా భూత్। దీర్ఘగ్రహణం కిమ్? త్రిమాత్రే స్థానిని త్రిమాత్రాదేశనివృత్త్యర్థమ్।

.

165. నాదిచి [6.1.104]

న అవ్యయమ్ ఆత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఇచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఆత్ ఇచి ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః న

(సి.కౌ) అవర్ణాదిచిపరే న పూర్వసవర్ణదీర్ఘః । ఆద్గుణః (కౌముదీ-69) । ఏఙః పదాన్తాదతి (కౌముదీ-86) । శివోఽర్చ్యః । అత ఇతి తపరః కిమ్ । దేవా అత్ర । అతీతి తపరః కిమ్ । శ్వ ఆగన్తా । అప్లుతాత్కిమ్ । ఏహి సుస్రోత3 అత్ర స్నాహి । ప్లుతస్యాసిద్ధత్వాదతః పరోఽయమ్ । అప్లుతాదితి విశేషణే తు తత్సామర్థ్యాన్నాసిద్ధత్వమ్ । తపరకరణస్య తు న సామర్థ్యం దీర్ఘనివృత్త్యా చరితార్థత్వాత్ । అప్లుతే ఇతి కిమ్ । తిష్ఠతు పయ అ3గ్నిదత్త । గురోరనృత (కౌముదీ-97) ఇతి ప్లుతః ॥

(కాశికా) అవర్ణాతిచి పూర్వసవర్ణదీర్ఘో న భవతి। వృక్షౌ। ప్లక్షౌ ఖట్వే। కుణ్డే। ఆతితి కిమ్? అగ్నీ। ఇచి ఇతి కిమ్? వృక్షాః।

.

166. హశి చ [6.1.114]

హశి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అప్లుతాత్ అతః రోః ఉత్ హశి

(సి.కౌ) అప్లుతాదతః పరస్య రోరుః స్యాద్ధశి । శివో వన్ద్యః । రోరిత్యుకారానుబన్ధగ్రహణాన్నేహ । ప్రాతరత్ర । భ్రాతర్గచ్ఛ । దేవాస్ ఇహ ఇతి స్థితే । రుత్వమ్ ॥

(కాశికా) హశి చ పరతః అత ఉత్తరస్య రోరుకారాదేశో భవతి। పురుషో యాతి। పురుషో హసతి। పురుషో దదాతి।

.

167. భోభగోఅఘోఅపూర్వస్య యోఽశి [8.3.17]

భో-భగో-అఘో-అపూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అశి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

భో-భగో-అఘో-అపూర్వస్య పదస్య రోః అశి యః

(సి.కౌ) ఏతత్పూర్వస్య రోర్యాదేశః స్యాదశి పరే । అసన్ధిః సౌత్రః ॥ లోపః శాకల్యస్య (కౌముదీ-67) । దేవా ఇహ । దేవాయిహ । అశి కిమ్ । దేవాః సన్తి । యద్యపీహ యత్వస్యాసిద్ధత్వాద్విసర్గో లభ్యతే తథాపి విసర్గస్య స్థానివద్భావేన రుత్వాద్యత్వం స్యాత్ । నహ్యాయమల్విధిః । రోరితి సముదాయరూపాశ్రయణాత్ । భోస్ భగోస్ అఘోస్ ఇతి సకారాన్తా నిపాతాః । తేషాం రోర్యత్వే కృతే ॥

(కాశికా) భోర్భగోరఘోరిత్యేవం పూర్వస్య అవర్ణపూర్వస్య చ రోః రేఫస్య యకారాదేశో భవతి అశి పరతః। భో అత్ర। భగో అత్ర। అఘో అత్ర। అభో దదాతి। భగో దదాతి। అఘో దదాతి। అపూర్వస్య క ఆస్తే, కయాస్తే। బ్రాహ్మణా దదతి। పురుషా దదతి। భోభగోఅఘోఅపూర్వస్య ఇతి కిమ్? అగ్నిరత్ర। వాయురత్ర। అశ్గ్రహణం కిమ్? వృక్షః। ప్లక్షః। న ఏతదస్తి, సంహితాయామ్ ఇత్యనువర్తతే। తర్హి అశ్గ్రహణముత్తరార్థమ్। హలి సర్వేషామ్ 8.3.22 ఇత్యయం లోపః అశి హలి యథా స్యాత్, ఇహ మా భూత్, వృక్షం వృశ్చతీతి వృక్షవృట్, తమాచష్టే యః స వృక్షవయతి, వృక్షవయతేరప్రత్యయః వృక్షవ్ కరోతి। అథ తత్ర ఏవ అశ్గ్రహణం కస్మాన్ న కృతమ్? ఉత్తరార్థమ్, మోఽనుస్వారః 8.3.23 ఇతి హల్మాత్రే యథా స్యాత్। వ్యోర్లఘుప్రయత్నతరః శాకటాయనస్య 8.3.18, లోపః శాకల్యస్య 8.3.19 ఇత్యేతచ్ చ వృక్షవ్ కరోతి ఇత్యత్ర మా భూతిత్యశ్గ్రహణమ్। రోః ఇత్యేవ, ప్రాతరత్ర। పునరత్ర।

.

168. వ్యోర్లఘుప్రయత్నతరః శాకటాయనస్య [8.3.18]

వ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ లఘుప్రయత్నతరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శాకటాయనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

పదస్య వ్యోః అశి లఘుప్రయత్నతరః శాకటాయనస్య

(సి.కౌ) పదాన్తయోర్వకారయకారయోర్లఘూచ్చారణౌ వయౌ వా స్తోఽశి పరే । యస్యోచ్చారణే జిహ్వాగ్రోపాగ్రమధ్యమూలానాం శైథిల్యం జాయతే స లఘూచ్చారణః ॥

(కాశికా) వకారయకారయోః భోభగోఅఘోఅవర్ణపూర్వయోః పదాన్తయో లఘుప్రయత్నతర ఆదేశో భవతి అశి పరతః శాకటాయనస్య ఆచర్యస్య మతేన। భోయత్ర, భో అత్ర। భగోయత్ర, భగో అత్ర। అఘోయత్ర, అభో అత్ర। కయాస్తే, క ఆస్తే। అస్మాయుద్ధర, అస్మా ఉద్ధర। అసవాదిత్యః, అసా ఆదిత్యః। ద్వావత్ర, ద్వా అత్ర। ద్వవానయ, ద్వా ఆనయ। లఘుప్రయత్నతరత్వముచ్చారణే స్థానకరణశైథిల్యమ్। స్థానం తాల్వాది। కరణం జిహ్వామూలాది। తయోరుచ్చారణే శైథిల్యం మన్దప్రయత్నతా।

.

169. ఓతో గార్గ్యస్య [8.3.20]

ఓతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గార్గ్యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఓతః పదస్య యః అశి లోపః గార్గ్యస్య

(సి.కౌ) ఓకారాత్పరస్య పదాన్తస్యాలఘుప్రయత్నస్య యకారస్య నిత్యం లోపః స్యాత్ । గార్గ్యగ్రహణం పూజార్థమ్ । భో అచ్యుత । లఘుప్రయత్నపక్షే భోయచ్యుత । పదాన్తస్య కిమ్ । తోయమ్ ॥

(కాశికా) ఓకారాదుత్తరస్య యకారస్య లోపో భవతి గార్గ్యస్య ఆచార్యస్య మతేన అశి పరతః। భో అత్ర। భగో అత్ర। భో ఇదమ్। భగో ఇదమ్। నిత్యార్థోఽయమారమ్భః। గార్గ్యగ్రహణం పూజార్థమ్। యోఽయమలఘుప్రయత్నస్య వికల్పేన లోపః క్రియతే సోఽనేన నివర్త్యతే। లఘుప్రయత్నతరః తు భవత్యేవ యకారః। భో అత్ర భోయత్ర। భగో అత్ర, భగోయత్ర। అఘో అత్ర, అఘోయత్ర। కేచిత్ తు సర్వమ్ ఏవ యకారమత్ర న ఇచ్ఛన్తి।

.

170. ఉఞి చ పదే [8.3.21]

ఉఞి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ పదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అపూర్వస్య పదస్య య్వోః లోపః ఉఞి

(సి.కౌ) అవర్ణపూర్వయోః పదాన్తయోర్యవయోర్లోప ఉఞి పదే । స ఉ ఏకాగ్నిః । పదే కిమ్ । తన్త్రయుతమ్ । వేఞః సంప్రసారణే రూపమ్ । యది తు ప్రతిపదోక్తో నిపాత ఉఞితి గ్రహీష్యతే తర్హ్యుత్తరార్థం పదగ్రహణమ్ ॥

(కాశికా) అవర్ణపూర్వయోః వ్యోః పదాన్తయోర్లోపో భవతి ఉఞి చ పదే పరతః। స ఉ ఏకవింశవర్తనిః। స ఉ ఏకాగ్నిః। పదే ఇతి కిమ్? తన్త్ర ఉతమ్, తన్త్రయుతమ్। వేఞః సమ్ప్రసారణే కృతే ఉఞితి భూతపూర్వేణ ఞకారేణ శక్యతే ప్రతిపత్తుమ్ ఇతి। అథ ఉఞిత్యేవం రూపో నిపాతః ప్రతిపదోక్తోఽస్తి? తదా లాక్షణికత్వాద్ వేఞాదేశస్య గ్రహణమ్ ఇహ న అస్తి, ఉత్తరార్థం పదగ్రహణం క్రియతే।

.

171. హలి సర్వేషామ్ [8.3.22]

హలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సర్వేషామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

భో-భగో-అఘో-అపూర్వస్య పదస్య యః హలి లోపః సర్వేషామ్

(సి.కౌ) భోభగోఅఘోఅపూర్వస్య లఘ్వులఘూచ్చారణస్య యకారస్య లోపః స్యాద్ధలి సర్వేషాం మతేన । భో దేవాః । భో లక్ష్మి । భో విద్వద్వృన్ద । భగో నమస్తే । అఘో యాహి । దేవా నమ్యాః । దేవా యాన్తి । హలి కిమ్ । దేవాయిహ ॥

(కాశికా) హలి పరతః భోభగోఅఘోఅపూర్వస్య యకారస్య పదాన్తస్య లోపో భవతి సర్వేషామాచార్యాణాం మతేన। భో హసతి। భగో హసతి। అఘో హసతి। భో యాతి। భగో యాతి। అఘో యాతి। వృక్షా హసన్తి। సర్వేషాం గ్రహణం శాకటాయనస్య అపి లోపో యథా స్యాత్, లఘుప్రయత్నతరో మా భూతితి।

.

172. రోఽసుపి [8.2.69]

రః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అసుపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

పదస్య అహ్నః అసుపి రః

(సి.కౌ) అహ్నో రేఫాదేశః స్యాన్న తు సుపి । రోరపవాదః । అహరహః । అహర్గణః । అసుపి కిమ్ । అహోభ్యామ్ । అత్రాహన్నితి రుత్వమ్ ।రూపరాత్రిరథన్తరేషు రుత్వం వాచ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ అహోరూపమ్ । గతమహోరాత్రిరేషా । ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాదహోరాత్రః । అహోరథన్తరమ్ ।అహరాదీనాం పత్యాదిషు వా రేఫః (వార్త్తికమ్) ॥ విసర్గాపవాదః । అహర్పతిః గీర్పతిః । ధూర్పతిః । పక్షే విసర్గోపధ్మానీయౌ ॥

(కాశికా) అహనిత్యేతస్య రేఫాదశో భవతి అసుపి పరతః। అహర్దదాతి। అహర్భుఙ్క్తే। అసుపి ఇతి కిమ్? అహోభ్యామ్। అహోభిః। నను చత్ర అపి ప్రత్యయలక్షణేన సుబస్తి, అహర్దదాతి, అహర్భుఙ్క్తే ఇతి? న ఏతదస్తి। ఉక్తమ్ ఏతత్ అహ్నోరవిధౌ లుమతా లుప్తే ప్రత్యయలక్షణం న భవతీతి। నాయమహఃశబ్దః సుప్పరో భవతి। యత్ర తు లోపశబ్దేన లుప్యతే తత్ర ప్రత్యయలక్షణం భవత్యేవ, యథా హే దీర్ఘహోఽత్ర, దీర్ఘాహో నిదాఘ ఇతి। అత్ర హి హల్ఙ్యాబ్భ్యః ఇతి లోపేన ప్రత్యయస్య నివృత్తిః।

.

173. రో రి [8.3.14]

రః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ రి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

రః రి లోపః

(సి.కౌ) రేఫస్య రేఫే పరే లోపః స్యాత్ ॥

(కాశికా) రేఫస్య రేఫే పరతో లోపో భవతి। నీరక్తమ్। దూరక్తమ్। అగ్నీ రథః। ఇన్దూ రథః। పునా రక్తం వాసః। ప్రాతా రాజక్రయః। పదస్య ఇత్యత్ర విశేషణే షష్ఠీ, తేన అపదాన్తస్య అపి రేఫస్య లోపో భవతి, జర్గృధేః అజర్ఘాః, పాస్పర్ధేః అపాస్పాః ఇతి।

.

174. ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోఽణః [6.3.111]

ఢ్రలోపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ దీర్ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఢ్రలోపే పూర్వస్య అణః దీర్ఘః

(సి.కౌ) ఢరేఫౌ లోపయతీతి తథా తస్మిన్వర్ణేఽర్థాద్ ఢకారరేఫాత్మకే పరే పూర్వస్యాణో దీర్ఘః స్యాత్ । పునారమతే । హరీరమ్యః । శంభూరాజతే । అణః కిమ్ । తృఢః । వృఢః । తృహూ హింసాయామ్ । వృహూ ఉద్యమనే । పూర్వగ్రహణమనుత్తరపదేఽపి పూర్వమాత్రస్య దీర్ఘార్థమ్ । లీఢః । అజర్ఘాః । మనస్ రథ ఇత్యత్ర రుత్వే కృతే హశి చేత్యుత్వే రోరీతి లోపే చ ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) ఢకారరేఫయోః లోపః యస్మిన్ స ఢ్రలోపః, తత్ర పూర్వస్య అణః దీర్ఘో భవతి। లీఢమ్। మీఢమ్। ఉపగూఢమ్। మూఢః। రలోపే నీరక్తమ్। అగ్నీ రథః। ఇన్దూరథః। పునా రక్తం వాసః। ప్రాతా రాజక్రయః। పూర్వగ్రహణమనుత్తరపదేఽపి పూర్వమాత్రస్య దీర్ఘార్థమ్। అణః ఇతి కిమ్? ఆతృఢమ్। ఆవృఢమ్।

.

175. విప్రతిషేధే పరం కార్యమ్ [1.4.2]

విప్రతిషేధే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పరమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కార్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

విప్రతిషేధే పరమ్ కార్యమ్

(సి.కౌ) తుల్యబలవిరోధే పరం కార్యం స్యాత్ । ఇతి లోపే ప్రాప్తే । పూర్వత్రాసిద్ధమ్ (కౌముదీ-12) ఇతి రోరి (కౌముదీ-173) ఇత్యస్యాసిద్ధత్వాదుత్వమేవ । మనోరథః ॥

(కాశికా) తుల్యబలవిరోధో విప్రతిషేధః। యత్ర ద్వౌ ప్రసఙ్గావన్యార్థావేకస్మిన్ యుగపత్ ప్రాప్నుతః, స తుల్యబలవిరోధో విప్రతిషేధః। తస్మిన్ విప్రతిషేధే పరం కార్యం భవతి। ఉత్సర్గాపవాదనిత్యానిత్యాన్తరఙ్గబహిరఙ్గేషు తుల్యబలతా న అస్తీతి న అయమస్య యోగస్య విషయః। బలవతైవ తత్ర భవితవ్యమ్। అప్రవృత్తౌ, పర్యాయేణ వా ప్రవృత్తౌ ప్రాప్తాయాం వచనమారభ్యతే। అతో దీర్ఘో యఞి 7.3.101, సుపి చ 7.3.102 ఇత్యస్య అవకాశః వృక్షాభ్యామ్, ప్లక్షాభ్యామ్। బహువచనే

ఝల్యేత్ 7.3.103 ఇత్యస్య అవకాశః వృక్షేషు, ప్లక్షేషు। ఇహ ఉభయం ప్రాప్నోతి వృక్షేభ్యః, ప్లక్షేభ్యః ఇతి। పరం భవతి విప్రతిషేధేన।

.

176. ఏతత్తదోః సులోపోఽకోరనఞ్సమాసే హలి [6.1.132]

ఏతత్-తదోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ సులోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అకోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అ-నఞ్సమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ హలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అనఞ్సమాసే - అకోః ఏతద్-తదోః హలి సుఽలోపః

(సి.కౌ) అకకారయోరేతత్తదోర్యః సుస్తస్య లోపః స్యాద్ధలి న తు నఞ్సమాసే । ఏష విష్ణుః । స శంభుః । అకోః కిమ్ । ఏషకో రుద్రః । అనఞ్సమాసే కిమ్ । అసఃశివః । హలి కిమ్ । ఏషోఽత్ర ॥

(కాశికా) ఏతత్తదౌ యావకకారౌ నఞ్సమాసే న వర్తతే తయోర్యః సుశబ్దః, కశ్చ తయోః సుశబ్దః? యః తదర్థేన సమ్బద్ధః, తస్య సంహితాయాం విషయే హలి పరతో లోపో భవతి। ఏష దదాతి। స దదాతి। ఏష భుఙ్క్తే। స భుఙ్క్తే। ఏతత్తదోః ఇతి కిం? యో దదాతి। యో భుఙ్క్తే। సుగ్రహణం కిమ్? ఏతౌ గావౌ చరతః। అకోః ఇతి కిమ్? ఏషకో దదాతి। సకో దదాతి। తన్మధ్యపతితస్తద్గ్రహణేన గృహ్యతే ఇతి రూపభేదేఽపి సాకచ్కావేతత్తదావేవ భవతః। అనఞ్సమాసే ఇతి కిమ్? అనేషో దదాతి। అసో దదాతి। ఉత్తరపదార్థప్రధానత్వాన్నఞ్సమాసస్య ఏతత్తదోరేవ అత్ర సమ్బద్ధః సుశబ్దః। హలి ఇతి కిమ్? ఏషోఽత్ర సోఽత్ర।

.

177. సోఽచి లోపే చేత్ పాదపూరణమ్ [6.1.134]

సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లోపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చేత్ అవ్యయమ్ పాదపూరణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

లోపే పాదపూరణమ్ చేత్ - సః అచి లోపః

(సి.కౌ) సస్ ఇత్యస్య సోర్లోపః స్యాదచి పాదశ్చేల్లోపే సత్యేవ పూర్యేత । సేమామవిడ్ఢి ప్రభృతిం య ఈశిషే । ఇహ ఋక్పాద ఏవ గృహ్యత ఇతి వామనః । అవిశేషాచ్ఛ్లోకపాదోఽపీత్యపరే । సైష దాశరథీ రామః । లోపే చేదితి కిమ్ । స ఇత్ క్షేతి । స ఏవ ముక్త్వా । సత్యేవేత్యవధారణం తు స్యశ్ఛన్దసి బహులమ్ (కౌముదీ-3526) ఇతి పూర్వసూత్రాద్బహులగ్రహణానువృత్త్యా లభ్యతే । తేనేహ న । సోఽహమాజన్మశుద్ధానామ్ ।।। ఇతి స్వాదిసన్ధిప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) సః ఇత్యేతస్య అచి పరతః సులోపో భవతి, లోపే సతి చేత్ పాదః పూర్యతే। సేదు రాజా క్షయతే చర్షణీనామ్। సౌషధీరనురుధ్యసే। లోపే చేత్ పాదపూరణమ్ ఇతి కిమ్? స ఇవ వ్యాఘ్రో భవేత్। అచి ఇతి వస్పష్టార్థమ్। పాదగ్రహణేన అత్ర శ్లోకపాదస్య అపి గ్రహణం కేచిదిచ్ఛన్తి, తేన ఇదం సిద్ధం భవతి। సైష దాశరథీ రామః సైష రాజా యుధిష్ఠిరః। సైష కర్ణో మహాత్యాగీ సైషా భీమో మహాబలః।

.

178. అర్థవదధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపదికమ్ [1.2.45]

అర్థవత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అధాతుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అప్రత్యయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రాతిపదికమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అర్థవద్ అధాతుః అప్రత్యయః ప్రాతిపదికమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ అజన్తపుల్లిఙ్గప్రకరణమ్ ॥ ధాతుం ప్రత్యయం ప్రత్యయాన్తం చ వర్జయిత్వార్థవచ్ఛబ్దస్వరూపం ప్రాతిపదికసంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా) అభిధేయవచనోఽర్థశబ్దః। అర్థవచ్ఛబ్దరూపం ప్రాతిపదికసంజ్ఞం భవతి ధాతుప్రత్యయౌ వర్జయిత్వా। డిత్థః। కపిత్థః। కుణ్డమ్। పీఠమ్। అర్థవతితి కిమ్? వనమ్, ధనమ్ ఇతి న అన్తస్య అవధేర్మా భూత్। నలోపో హి స్యాత్। అధాతుః ఇతి కిమ్? హన్తేర్లఙ్। అహన్। అలోపః స్యత్। అప్రత్యయః ఇతి కిమ్? కాణ్డే। కుడ్యే। హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య 1.2.47 ఇతి హ్రస్వః స్యాత్। అనర్థకస్య అపి నిపాతస్య ప్రాతిపదికసంజ్ఞా ఇష్యతే। అధ్యాగచ్ఛతి। ప్రలమ్బతే। ప్రాతిపదికప్రదేశాః హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య 1.2.47 ఇత్యేవమాద్యః।

.

179. కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ [1.2.46]

కృత్-తద్ధిత-సమాసాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

కృత్-తద్ధిత-సమాసాః ప్రాతిపదికమ్ చ

(సి.కౌ) కృత్తద్ధితాన్తౌ సమాసాశ్చ ప్రాతిపదికసంజ్ఞాః స్యుః । పూర్వసూత్రేణ సిద్ధే సమాసగ్రహణం నియమార్థమ్ । యత్ర సఙ్ఘాతే పూర్వో భాగః పదం తస్య చేద్భవతి తర్హి సమాసస్యైవ । తేన వాక్యస్య న ॥

(కాశికా) కృతస్ తద్ధితాః సమాసాశ్చ ప్రాతిపదికసంజ్ఞా భవన్తి। అప్రత్యయః ఇతి పూర్వత్ర పర్యుదాసత్ కృదన్తస్య తద్ధితాన్తస్య చ అనేన ప్రాతిపదికసంజ్ఞా విధీయతే। అర్థవత్సముదయానాం

సమాసగ్రహణం నియమార్థమ్। కృత్ కారకః। హారకః। కర్తా। హర్తా। తద్ధితః ఔపగవః। కాపటవః। సమాసః రాజపురుషః। బ్రాహ్మణకమ్బలః। సమాసగ్రహణస్య నియమార్థత్వాద్ వాక్యస్య అర్థవతః సంజ్ఞా న భవతి।

.

180. ప్రత్యయః [3.1.1]

ప్రత్యయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఆపఞ్చమపరిసమాప్తేః అధికారః అయమ్ ॥

(కాశికా) అధికారః అయమ్। ప్రత్యయశబ్దః సంజ్ఞాత్వేన అధిక్రియతే। ఆపఞ్చమాధ్యాయపరిసమాప్తేః యాన్ ఇత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, ప్రత్యయసంజ్ఞాః తే వేదితవ్యాః, ప్రకృతి-ఉపపద-ఉపాధి-వికార-ఆగమాన్ వర్జయిత్వా। వక్ష్యతి తవ్యత్తవ్యానీయరః 3.1.96। కర్తవ్యమ్। కరణీయమ్। ప్రత్యయప్రదేశాః ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమ్ 1.1.62 ఇత్యేవమాదయః।

.

181. పరశ్చ [3.1.2]

పరః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ప్రత్యయః పరశ్చ

(సి.కౌ) అయమపి తథా ॥

(కాశికా) అయమపి అధికారః యోగే యోగే ఉపతిష్ఠతే, పరిభాషా వా। పరశ్చ సః భవతి ధాతోః వా ప్రాతిపదికాత్ వా యః ప్రత్యయసంజ్ఞః। కర్తవ్యమ్। తైత్తిరీయమ్। చకారః పునరస్యైవ సముచ్చయార్థః। తేన ఉణాదిషు పరత్వం న వికల్ప్యతే।

.

182. ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ [4.1.1]

ఙీ-ఆప్-ప్రాతిపదికాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్

(సి.కౌ) ఙ్యన్తాత్ ఆబన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ చేతి ఆపఞ్చమపరిసమాప్తేః అధికారః । ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి గ్రహణమ్ ఇత్యేవ సిద్ధే ఙ్యాబ్గ్రహణం ఙ్యాబన్తాత్ తద్ధితోత్పత్తిః యథా స్యాత్ ఙ్యాబ్భ్యాం ప్రాక్ మా భూత్ ఇత్యేవమర్థమ్ ।

(కాశికా) అధికారోఽయమ్। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః ఆపఞ్చమాధ్యాయపరిసమాప్తేః జ్యాప్ప్రాతిపదికాదిత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। స్వాదిషు కప్పర్యన్తేషు ప్రకృతిః అధిక్రియతే। జీబ్ఙీష్ఙీనాం సామాన్యేన గ్రహణం 'జీ' ఇతి, టాబ్డాప్చాపామ్ 'ఆప్' ఇతి, ప్రాతిపదికముక్తమ్ అర్థవత్... 1.2.45, కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ 1.2.46 ఇతి, తేషాం సమాహారనిర్దేశః 'జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్' ఇతి। యద్యపి చ ప్రత్యయపరత్వేన పారిశేష్యాత్ ఇయమ్ ఏవ ప్రకృతిః లభ్యతే, తథాపి వృద్ధావృద్ధావర్ణస్వరద్వ్యజ్లక్షణప్రత్యయవిధౌ తత్సంప్రత్యయార్థం జ్యాప్ప్రాతిపదికగ్రహణం కర్తవ్యమ్, ఇతరథా హి సమర్థవిశేషణమ్ ఏతత్ స్యాత్। అథ జ్యాప్గ్రహణం కిమ్, న ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్య అపి గ్రహణం భవతి ఇత్యేవ సిద్ధమ్? న ఏతదస్తి। స్వరూపవిధివిషయే పరిభాషేయం ప్రాతిపదికస్వరూపగ్రహణే సతి లిఙ్గవిశిష్టగ్రహణం భవతీతి। తథా చ యువా ఖలతిపలితవలినజరతీభిః 2.1.67 ఇతి జ్ఞాపకమస్యాస్తాదృశమ్ ఏవ। కిం చ తదన్తాత్ తద్ధితవిధానార్థం జ్యాబ్గ్రహణమ్, కాలితరా, హరిణీతరా, ఖట్వాతరా, మాలాతరా ఇతి। విప్రతిషేధాద్ ధి తద్ధితబలీయస్త్వం స్యాత్।

@

183. స్వౌజసమౌట్ఛష్టాభ్యామ్భిస్ఙేభ్యామ్భ్యస్ఙసిభ్యామ్భ్యస్ఙసోసామ్ఙ్యోస్సుప్ [4.1.2]

సు-ఔ-జస్-అమ్-ఔట్-శస్-టా-భ్యామ్-భిస్-ఙే-భ్యామ్-భ్యస్-ఙసి-భ్యామ్-భ్యస్-ఙస్-ఓస్-ఆమ్-ఙి-ఓస్-సుప్

ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సు-ఔ-జస్-అమ్-ఔట్-శస్-టా-భ్యామ్-భిస్-ఙే-భ్యామ్-భ్యస్-ఙసి-భ్యామ్-భ్యస్-ఙస్-ఓస్-ఆమ్-ఙి-ఓస్-సుప్ జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ ప్రత్యయః పరశ్చ

(సి.కౌ) ఙ్యన్తాదాబన్తాత్ప్రాతిపదికాచ్చ పరే స్వాదయః ప్రత్యయాః స్యుః । సుఙసోరుకారేకారౌ జశటఙపాశ్చేతః ॥

(కాశికా) జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ 4.1.1 ఇత్యధికృతమ్। జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ స్వాదయః ప్రత్యయా భవన్తి। ఉకారాదయోఽనుబన్ధా యథాయోగముచ్చారణవిశేషణార్థాః। ఔటః టకారః సుటితి ప్రత్యాహారగ్రహణార్థః। పకారః సుపితి ప్రత్యాహారార్థః। సఙ్ఖ్యాకర్మాదయశ్చ స్వాదీనామర్థాః శాస్త్రాన్తరేణ విహితాస్ తేన సహ అస్య ఏకవాక్యతా। ఙ్యన్తాత్ తావత్ కుమారీ। గౌరీ। శార్ఙ్గరవీ। జీబ్ఙీష్ఙీనాం క్రమేణ ఉదాహరణమ్। కుమారీ, కుమార్యౌ, కుమార్యః। కుమారీమ్, కుమార్యౌ, కుమారీః। కుమార్యా,

కుమారీభ్యామ్, కుమారీభిః। కుమార్యై, కుమారీభ్యామ్, కుమారీభ్యః। కుమార్యాః, కుమారీభ్యామ్, కుమారీభ్యః। కుమార్యాః, కుమార్యోః, కుమారీణామ్। కుమార్యామ్, కుమార్యోః, కుమారీషు। ఏవం గౌరీ, శార్ఙ్గరవీ చోదాహార్యే। ఆపః ఖల్వపి ఖట్వా। బహురాజా। కారీషగన్ధ్యా। టాబ్డాప్చాపాం క్రమేణ ఉదాహరణమ్। ఖట్వా, ఖట్వే, ఖట్వాః। ఖట్వామ్, ఖట్వే, ఖట్వాః। ఖట్వయా, ఖట్వాభ్యామ్, ఖట్వాభిః। ఖట్వాయై, ఖట్వాభ్యామ్, ఖట్వాభ్యః। ఖట్వాయాః, ఖట్వాభ్యామ్, ఖట్వాభ్యః। ఖట్వాయాః ఖట్వయోః, ఖట్వానామ్। ఖట్వాయామ్, ఖట్వయోః, ఖట్వాసు। ఏవం బహురాజాకారీషగన్ధ్యే చ ఉదాహార్యే। ఏవం ప్రాతిపదికాత్ దృషద్, దృషదౌ, దృషదః। దృషదమ్, దృషదౌ, దృషదః। దృషదా, దృషద్భ్యామ్, దృషద్భిః। దృసదే, దృషద్భ్యామ్, దృషద్భ్యః। దృషదః, దృషద్భ్యామ్, దృషద్భ్యః। దృషదః, దృషదోః, దృషదామ్। దృషది, దృషదోః, దృషత్సు।

.

184. విభక్తిశ్చ [1.4.104]

విభక్తిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

సుపః తిఙః విభక్తిః చ

(సి.కౌ) సుప్తిఙౌ విభక్తిసంజ్ఞౌ స్తః । తత్ర సు ఔ జస్ ఇత్యాదీనాం సప్తానాం త్రికాణాం ప్రథమాదయః సప్తమ్యన్తాః ప్రాచాం సంజ్ఞాస్తాభిరిహాపి వ్యవహారః ।

(కాశికా) విభక్తిశ్చ .త్రీణి త్రీణి ఇత్యనువర్తతే. త్రీణి త్రీణి విభక్తిసంజ్ఞాశ్చ భవన్తి సుపస్తిఙశ్చ. విభక్తిప్రదేశాః అష్టన ఆ విభక్తౌ 7.2.84 ఇత్యేవమాదయః.

.

185. సుపః [1.4.103]

సుపః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

త్రీణి త్రీణి సుపః ఏకశః ఏకవచన-ద్వివచన-బహువచనాని

(సి.కౌ) సుపస్త్రీణి త్రీణి వచనాన్యేకశ ఏకవచనద్వివచనబహువచనసంజ్ఞాని స్యుః ॥

(కాశికా)

.

186. ద్వ్యేకయోర్ద్వివచనైకవచనే [1.4.22]

ద్వి-ఏకయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ ద్వివచన-ఏకవచనే ప్రథమా-ద్వివచనమ్

ద్వి-ఏకయోః ద్వివచన-ఏకవచనే

(సి.కౌ) ద్విత్వైకత్వయోరేతే స్తః ॥

(కాశికా) ద్విత్వఏకయోరర్థయోః ద్వివచనఏకవచనే భవతః। ఏతదపి సామాన్యవిహితయోర్ద్వివచనఏకవచనయోరర్థాభిధానమ్। ద్విత్వే ద్వివచ్నం భవతి। ఏకత్వే ఏకవచనం భవతి। బ్రాహ్మణౌ పఠతః। బ్రాహ్మణః పఠతి।

.

187. బహుషు బహువచనమ్ [1.4.21]

బహుషు సప్తమీ-బహువచనమ్ బహువచనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

బహుషు బహువచనమ్

(సి.కౌ) బహుత్వే ఏతత్స్యాత్ । రుత్వవిసర్గౌ । రామః ॥

(కాశికా) జ్యాప్ ప్రాతిపదికాత్ స్వాదయః, లస్య తిబాదయః ఇతి సామాన్యేన బహువచనం విహితం, తస్య అనేన బహుత్వసఙ్ఖ్యా వాచ్యత్వేన విధీయతే। బహుషు బహువచనమ్ భవతి। బహుత్వమస్య వాచ్యం భవతీతి యావత్। కర్మాదయోఽప్యపరే విభక్తీనామర్థా వాచ్యాః। తదీయే బహుత్వే బహువచనమ్। కర్మాఽదిషు బహుషు బహువచనమ్ ఇత్యర్థః। వ్రాహ్మణాః పఠన్తి। యత్ర చ సఙ్ఖ్యా సమ్భవతి తత్ర అయముపదేశః। అవ్యయేభ్యస్ తు నిఃసఙ్ఖ్యేభ్యః సామాన్యవిహితాః స్వాదయో విద్యన్త ఏవ।

.

188. సరూపాణామేకశేష ఏకవిభక్తౌ [1.2.64]

సరూపాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఏక-శేషః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏక-విభక్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సరూపాణామ్ ఏకవిభక్తౌ ఏకశేషః

(సి.కౌ) ఏకవిభక్తౌ యాని సరూపాణ్యేవ దృష్టాని తేషామేక ఏవ శిష్యతే । ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః (కౌముదీ-164) । నాదిచి (కౌముదీ-165) వృద్ధిరేచి (కౌముదీ-72) । రామౌ ॥

(కాశికా) సమానం రూపమ్ ఏషామ్ ఇతి సరూపాః। సరూపాణాం శబ్దానం ఏకవిభక్తౌ పరత ఏకశేషో భవతి। ఏకః శిష్యతే తరే నివర్తన్తే। వృక్షశ్చ వృక్షశ్చ వృక్షౌ। వృక్షశ్చ వృక్షశ్చ vర్క్షశ్చ వృక్షాః। ప్రత్యర్థం శబ్దనివేశాన్ న ఏకేన అనేకస్య అభిధానమ్। తత్ర అనేకార్థాభిధానేఽనేకశబ్దత్వం ప్రాప్తం తస్మాదేకశేషః। సరుపాణామ్ ఇతి కిమ్? ప్లక్షన్యగ్రోధాః। రూపగ్రహణం కిమ్? భిన్నేఽప్యర్థే యథా స్యాత్। అక్షాః। పాదాః। మాషాః। ఏకగ్రహణం కిమ్? ద్విబహ్వోః శేషో మా భూత్। శేషగ్రహణం కిమ్?

ఆదేశో మా భూత్। ఏకవిభక్తౌ ఇతి కిమ్? పయః పయో జరయతి। బ్రాహ్మణాభ్యాం చ కృతం బ్రాహ్మణాభ్యాం చ దేహి।

.

189. చుటూ [1.3.7]

చు-టూ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

ఉపదేశే ప్రత్యయస్య ఆదిః చుటూ ఇత్

(సి.కౌ) ప్రత్యయాద్యౌ చుటూ ఇతౌ స్తః । ఇతి జస్యేత్సంజ్ఞాయామ్ ।

(కాశికా) చవర్గటవర్గౌ ప్రత్యయస్యాదీ ఇత్సఞ్జ్ఞౌ భవతః। గోత్రే కుఞ్జాదిభ్యశ్చ్ఫఞ్ 4.1.98 కౌఞ్జాయనః। ఛస్య ఈయాదేశం వక్ష్యతి। జస్ బ్రాహ్మణాః ఝస్య అన్తాఽఽదేశం వక్ష్యతి। శణ్డికాదిభ్యో ఞ్యః 4.3.92 శాణ్డిక్యః। తవర్గః, చరేష్టః 3.2.16 కురుచరీ, మద్రచరీ। ఠస్య ఇకాదేశం వక్ష్యతి। సప్తమ్యాం జనేర్డః 3.2.97 ఉపసరజః, మన్దురజః। ఢస్య ఏయాదేశం వక్ష్యతి। అన్నాణ్ణం 4.4.85 ఆన్నః। పృథగ్యోగకరణమస్య విధేరనిత్యత్వజ్ఞాపనార్థమ్। తేన విత్తశ్చుఞ్చుప్చణపౌ 5.2.26 కేశచుఞ్చుః, కేశచణః। అవాత్ కుటారచ్ చ 5.2.30, నతే నాసికాయాః సంజ్ఞాయాం టీటఞ్నాటజ్భ్రటచః 5.2.31 అవటీతః। ఆదిః ఇత్యేవ। కర్మణి ఘటోఽఠచ్ 5.2.35 కర్మఠః।

.

190. న విభక్తౌ తుస్మాః [1.3.4]

న అవ్యయమ్ విభక్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తుస్మాః ప్రథమా-బహువచనమ్

ఉపదేశే విభక్తౌ తుస్మాః న ఇత్

(సి.కౌ) విభక్తిస్థాస్తవర్గసకారమకారా ఇతో న స్యుః । ఇతి సకారస్య నేత్త్వమ్ ॥

(కాశికా) పూర్వేణ ప్రాప్తాయమిత్సంజ్ఞాయాం విభాక్తౌ వర్తమానానాం తవర్గసకారమకరణాం ప్రతిషేధ ఉచ్యతే। తవర్గః, టాఙసిఙసామ్ ఇనాఽఽత్స్యాః 7.1.12 వృక్షాత్, ప్లక్షాత్। సకారః, జస్ బ్రాహ్మణాః। తస్ పచతః। థస్ పచథః। మకారః ఉపచత్తామ్, అపచతమ్। బిభక్తౌ ఇతి కిమ్? అచో యత్ 3.1.97, ఊర్ణాయా యుస్ 5.2.123, రుధాదిభ్యః శ్నమ్ 3.1.78। కిమోఽత్ 5.3.12, ఇటోఽత్ 3.4.106 ఇత్యత్ర ప్రతిషేధో న భ్వతి , అనిత్యత్వాఽఽదస్య ప్రతిషేధస్య। ఇదమస్ థముః 5.3.24 ఇత్యుకారానుబన్ధనిర్దేశాదనిత్యత్వముపలక్ష్యతే।

.

191. అతో గుణే [6.1.97]

అతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గుణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అపదాన్తాత్ అతః గుణే పూర్వపరయోః ఏకః పరరూపమ్

(సి.కౌ) అపదాన్తాదకారాద్గుణే పరతః పరరూపమేకాదేశః స్యాదితి ప్రాప్తే । పరత్వాత్పూర్వసవర్ణదీర్ఘః । అతో గుణే (కౌముదీ-191) ఇతి హి [(పరిభాషా -) పురస్తాదపవాదా అనన్తరాన్విధీన్బాధన్తే నోత్తరాన్] ఇతి న్యాయేన అకః సవర్ణే (కౌముదీ-85) ఇత్యస్యైవాపవాదో నతు ప్రథమయో (కౌముదీ-154) రిత్యస్యాపి । రామాః ॥

(కాశికా) అపదాన్తాతితి వర్తతే। అకారాతపదన్తాత్ గుణే పరతః పూర్వపరయోః స్థనే పరరూపమ్ ఏకాదేశో భవతి। పచన్తి। యజన్తి। అకః సవర్నే దీర్ఘస్య అపవాదః। పచే, యజే ఇత్యత్ర వృద్ధిరేచి ఇతి వృద్ధిః ప్రాప్నోతి। అతః ఇతి కిమ్? యాన్తి। వాన్తి। గుణే ఇతి కిమ్? అపచే। అయజే। అపదాన్తాతిత్యేవ, దణ్డాగ్రమ్। యుపాగ్రమ్।

.

192. ఏకవచనం సంబుద్ధిః [2.3.49]

ఏకవచనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమ్బుద్ధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సమ్బోధనే ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమ్బుద్ధిః

(సి.కౌ) సంబోధనే ప్రథమాయా ఏకవచనం సంబుద్ధిసంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఆమన్త్రితప్రథమాయా యదేకవానం, తత్ సమ్బుద్ధిసంజ్ఞం భవతి। హే పటో। హే దేవదత్త। సమ్బుద్ధిప్రదేశాః ఏఙ్హ్రస్వాత్ సమ్బుద్ధేః 6.1.69 ఇత్యేవమాదయః।

.

193. ఏఙ్హ్రస్వాత్ సమ్బుద్ధేః [6.1.69]

ఏఙ్-హ్రస్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సమ్బుద్ధేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఏఙ్-హ్రస్వాత్ సమ్బుద్ధేః హల్ లుప్యతే।

(సి.కౌ) ఏఙన్తాద్ధ్రస్వాన్తాచ్చఙ్గాద్ధల్లుప్యతే సంబుద్ధేశ్చేత్ । సంబుద్ధ్యాక్షిప్తస్యాఙ్గస్యైఙ్హ్రస్వాభ్యాం విశేషణాన్నేహ । హే కతరత్కులేతి । హే రామ । హే రామౌ । హే రామాః । ఏఙ్గ్రహణం కిమ్ । హే హరే । హే విష్ణో । అత్ర హి పరత్వాన్నిత్యత్వాచ్చ సంబుద్ధిగుణే కృతే హ్రస్వాత్పరత్వం నాస్తి ॥

(కాశికా) లోపః ఇతి వర్తతే, హలితి చ। అపృక్తమ్ ఇతి న అధిక్రియతే, తథా చ పూర్వసూత్రే పునరపృక్తగ్రహణం కృతమ్। ఏఙన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ హ్రస్వన్తాచ్ చ పరో హల్ లుప్యతే స చేత్

సమ్బుద్ధేర్భవతి। ఏజన్తాత్ హే అగ్నే। హే వాయో। హ్రస్వాన్తాత్ హే దేవదత్త। హే నది। హే వధు। హే కుణ్డ। కుణ్డశబ్దాతతోఽమ్ 7.1.24 ఇతి అమ్। అమి పూర్వః 6.1.107 ఇతి పూర్వత్వే క్రృ లప్మాత్రస్య మకారస్య లోపః। హే కతరదిత్యత్ర డిదయమద్దాదేశః, తత్ర టిలోపే సతి హ్రస్వాభావాన్ న అస్తి సమ్బుద్ధిలోపః। ఏఙ్గ్రహణమ్ క్రియతే సమ్బుద్ధిగుణబలీయస్త్వాత్।

.

194. అమి పూర్వః [6.1.107]

అమి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అకః అమి పూర్వపరయోః ఏకః పూర్వః సంహితాయామ్

(సి.కౌ) అకోఽమ్యచి పరతః పూర్వరూపమేకాదేశః స్యాత్ । రామమ్ । రామౌ ॥

(కాశికా) అకః ఇత్యేవ। అమి పరతోఽకః పూర్వపరయోః స్థానే పూర్వరుపమ్ ఏకాదేశో భవతి। వృక్షమ్। ప్లక్షమ్। అగ్నిమ్। వాయుమ్। పూర్వగ్రహణమ్ కిమ్? పూర్వ ఏవ యథా స్యాత్, పూర్వసవర్ణోఽన్తరతమో మా భూతితి, కుమారీమ్ ఇత్యత్ర హి త్రిమాత్రః స్యాత్। వా ఛన్దసి 6.1.106 ఇత్యేవ, శమీం చ, శమ్యం చ। గౌరీం చ, గౌర్యం చ।

.

195. లశక్వతద్ధితే [1.3.8]

ల-శ-కు ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అతద్ధితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఉపదేశే అతద్ధితస్య ప్రత్యయస్య ఆదిః ల-శ-కు ఇత్

(సి.కౌ) తద్ధితవర్జప్రత్యయాద్యా లశకవర్గా ఇతః స్యుః । ఇతి శసః శస్యేత్సంజ్ఞా ॥

(కాశికా) తద్ధితవర్జితస్య ప్రత్యయస్యాదితో వర్తమానా లకారశకారకవర్గా ఇత్సంజ్ఞా భవన్తి। లకరః, ల్యుట్ చ 3.3.115 చయనమ్, జయనమ్। శకారః, కర్తరి శప్ 3.1.68 భవతి, పచతి। కవర్గః, క్తక్తవతూ నిష్ఠా 1.1.26 భుక్తః, భుక్తవత్। ప్రియవశే వదః ఖచ్ 3.2.38 ప్రియంవదః, వశంవదః। గ్లాజిస్థశ్చ క్స్నుః 3.2.139 గ్లాస్నుః, జిష్ణుః, భూష్ణుః। భఞ్జభాసమిదో ఘురచ్ 3.2.161 భుఅఙ్గురమ్। టాఙసిఙసామ్ ఇనాఽత్స్యాః 7.1.12 వృక్షాత్, వృక్షస్య। అతద్ధితే ఇతి కిమ్? చూఢాలః। లోమశః। కర్ణికా।

.

196. తస్మాచ్ఛసో నః పుంసి [6.1.103]

తస్మాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పుంసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః తస్మాత్ పుఽసి శసః నః

(సి.కౌ) పూర్వసవర్ణదీర్ఘాత్పరో యః శసః సకారస్తస్య చ స్యాత్పుంసి ॥

(కాశికా) తస్మాత్ పూర్వసవర్ణదీర్ఘాతుత్తరస్య శసోఽవయవస్య సకారస్య పుంసి నకారాదేశో భవతి। వృక్షాన్। అగ్నీన్। వాయూన్। కర్తౄన్। హర్తౄన్। షణ్ఢకాన్। షణ్ఢకాన్। షణ్ఢకాన్। స్థూరాన్। అరరకాన్ పశ్య। సర్వ ఏతే పుంలిఙ్గవిశిష్టం స్వార్థం ప్రతిపాదయన్తి। ఇహ తు చఞ్చేవ చఞ్చా, లుమ్మనుష్యే ఇతి కనో లుపి కృతే లుపి యుక్తవద్ వ్యక్తివచనే 1.2.5 ఇతి పుంసోఽపి స్త్రీలిఙ్గత, తేన నత్వం న భవతి, చఞ్చాః పశ్య, వధ్రికాః పశ్య ఇతి। తస్మాతితి కిమ్? ఏతాంశ్చరతో గాః పశ్య। శాసః ఇతి కిమ్। వృక్షాః। ప్లక్షాః। పుంసి ఇతి కిమ్? ధేనూః। బహ్వీః। కుమరీః।

.

197. అట్కుప్వాఙ్నుమ్వ్యవాయేఽపి [8.4.2]

అట్-కు-పు-ఆఙ్-నుమ్-వ్యవాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్

రషాభ్యామ్ నః ణః సమానపదే అట్-కు-పు-ఆఙ్-నుమ్-వ్యవాయే అపి

(సి.కౌ) అట్కవర్గపవర్గ ఆఙ్ నుమ్ ఏతైర్వ్యస్తైర్యథాసంభవమిలితైశ్చ వ్యవధానేఽపి రషాభ్యాం పరస్య నస్య ణః స్యాత్సమానపదే । పదవ్యవాయేఽపీ (కౌముదీ-1057) తి నిషేధం బాధితుమాఙ్గ్రహణమ్ । నుమ్గ్రహణమనుస్వారోపలక్షణార్థమ్ । తచ్చాఽకర్తుం శక్యమ్ । అయోగవాహానామట్సూపదేశస్యోక్తత్వాత్ । ఇతి ణత్వే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) అట్ కు పు ఆఙ్ నుమ్ ఇత్యేతైర్వ్యవాయేఽపి రేఫషాకారభ్యాముత్తరస్య నకారస్య ణకారాదేశో భవతి। అడ్వ్యవాయే తావత్ కరణమ్। హరణమ్ కిరిణా। గిరిణా। కురుణా। గురుణా। కవర్గవ్యవాయే అర్కేణ। మూర్ఖేణ। గర్గేణ। అర్ఘేణ। పవర్గవ్యవాయే దర్పేణ। రేఫేణ। గర్భేణ। చర్మణా। వర్మణా। ఆఙ్వ్యవాయే పర్యాణద్ధమ్। నిరాణద్ధమ్। అడ్వ్యవాయే ఇతి సిద్ధే ఆఙ్గ్రహణం పదవ్యవాయే ఇత్యస్య ప్రతిషేధస్య బాధనార్థమ్। నుంవ్యవాయే బృంహణమ్। బృంహణీయమ్। నుంగ్రహణమనుస్వారోపలక్షణార్థం ద్రష్టవ్యమ్। తేన తృంహణమ్, తృంహణీయమ్ ఇత్యత్ర అనుస్వారవ్యవాయే నుమభావేఽపి ణత్వం భవతి। సత్యపి చ నుమి యత్ర అనుస్వారో న శ్రూయతే తత్ర న భవతి, ప్రేన్వనమ్, ప్రేన్వనీయమ్ ఇతి। వ్యవాయోపలక్షణార్థత్వాదడాదీనామ్ ఇహ వ్యస్తైః సమస్తైర్వ్యవాయేఽపి ణత్వం భవతి।

.

198. పదాన్తస్య [8.4.37]

పదాన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

రషాభ్యామ్ పదాన్తస్య నః ణః న।

(సి.కౌ)   పదాన్తస్య నస్య ణత్వం న స్యాత్ । రామాన్ ॥

(కాశికా) పదాన్తస్య నకారస్య ణకారాదేశో న భవతి। వృక్షాన్। ప్లక్షాన్। అరీన్। గిరీన్।

.

199. యస్మాత్ ప్రత్యయవిధిస్తదాది ప్రత్యయేఽఙ్గమ్ [1.4.13]

యస్మాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రత్యయవిధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తదాది ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రత్యయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అఙ్గమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

యస్మాత్ ప్రత్యయవిధిః తదాది ప్రత్యయే అఙ్గమ్।

(సి.కౌ) యః ప్రత్యయో యస్మాత్క్రియతే తదాది శబ్దస్వరూపం తస్మిన్ప్రత్యయే పరేఽఙ్గసంజ్ఞం స్యాత్ । భవామి భవిష్యామీత్యాదౌ వికరణవిశిష్యస్యాఽఙ్గసంజ్ఞార్థం తదాదిగ్రహణమ్ । విధిరితి కిమ్ । స్త్రీ ఇయతీ । ప్రత్యయే కిమ్ । ప్రత్యయవిశిష్టస్య తతోఽప్యధికస్య వా మాభూత్ ॥

(కాశికా) యస్మాత్ ప్రత్యయో విధీయతే ధాతోర్వా ప్రాతిపదికాద్ వా తదాది శబ్దరూపం ప్రత్యయే పరతోఽఙ్గసంజ్ఞం భవతి। కర్తా। హర్తా। కరిష్యతి హరిష్యతి। అకరిష్యత్। ఔపగవః। కాపటవః। యస్మాతితి సంజ్ఞినిర్దేశార్థమ్, తదాది ఇతి సమ్బన్ధాత్। ప్రత్యయగ్రహణం కిమ్? న్యవిశత। వ్యక్రీణీత। నేర్విశః 1.3.17 ఇత్యుపసర్గాద్ విధిరస్తి, తదాదేరఙ్గసంజ్ఞా స్యాత్। విధిగ్రహణం కిమ్? ప్రత్యయపరత్వమాత్రే మా భూత్। స్త్రీ ఇయతీ। తదాదివచనం స్యాదినుమర్థమ్। కరిష్యావః। కరిష్యామః। కుణ్డాని। పునః ప్రత్యయగ్రహణం కిమర్థమ్? లుప్తప్రత్యయే మా భూత్। శ్ర్యర్థమ్। భ్ర్వర్థమ్। అఙ్గప్రదేశాః అఙ్గస్య 6.4.1 ఇత్యేవమాదయః।

.

200. అఙ్గస్య [6.4.1]

అఙ్గస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అఙ్గస్య

(సి.కౌ)   ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) అధికారోఽయమాసప్తమాధ్యాయపరిసమాప్తేః। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః అఙ్గస్య ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి హలః 6.4.2 హూతః। జీనః। సంవీతః। అఙ్గస్య ఇతి కిమ్? నిరుతమ్।

దురుతమ్। నామి దీర్ఘః 6.4.6 అగ్నీనామ్। వాయూనామ్। అఙ్గస్య ఇతి కిమ్? క్రిమిణాం పశ్య। పామనాం పశ్య। అతో భిస ఐస్ 7.1.9 వృక్షైః ప్లక్షైః అఙ్గస్య ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మణభిస్సా। ఓదనభిస్సిటా। అఙ్గాధికారః కృతోఽన్యార్థో నామి దీర్ఘత్వాద్యపి వ్యవస్థాపయతీతి తదర్థమర్థవద్గ్రహణపరిభాషా నాశ్రయితవ్యా భవతి। అఙ్గస్య ఇతి సమ్బన్ధసామాన్యే ఏషా షష్ఠీ యథాయోగం విశేషేషు అవతిష్ఠతే। అథ వా ప్రాతిపదికార్థమాత్రమవివక్షితవిభక్త్యర్థమధిక్రియతే। తతుత్తరత్ర యథాయోగం విపరిణమ్యతే। తతోఽకారాన్తాదఙ్గాత్ భిస ఐసిత్యేవమాద్యపి సమ్యక్ సమ్పన్నం భవతి।

.

౨౦౧. టాఙసిఙసామినాత్స్యాః [౭.౧.౧౨]

టా-ఙసి-ఙసామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఇన-ఆత్-స్యాః ప్రథమా-బహువచనమ్

అతః అఙ్గాత్ టా-ఙసి-ఙసామ్ ఇన-ఆత్-స్యాః

(సి.కౌ) అకారాన్తాదఙ్గాట్టాదీనాం క్రమాదినాదయ ఆదేశాః స్యుః । ణత్వమ్ । రామేణ ॥

(కాశికా) అకారాన్తాదఙ్గాదుత్తరేషామ్ టాఙసిఙసామ్ ఇన ఆత్ స్య ఇత్యేతే ఆదేశాః భవన్తి యథాసఙ్ఖ్యమ్। టా ఇత్యేతస్య ఇనాదేశో భవతి। వృక్షేణ। ప్లక్షేణ। ఙసి ఇత్యేతస్య ఆత్। వృక్షాత్। ప్లక్షాత్। ఙసిత్యేతస్య స్యాదేశో భవతి। వృక్షస్య। ప్లక్షస్య। అతః ఇతి కిమ్? సఖ్యా। పత్యా। అతిజరసిన, అతిజరసాతితి కేచిదిచ్ఛన్తి। యథా తు భాష్యే తథా న ఏతదిష్యతే ఇతి లక్ష్యతే।

.

౨౦౨. సుపి చ [౭.౩.౧౦౨]

సుపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అతః అఙ్గస్య యఞి సుపి దీర్ఘః

(సి.కౌ) యఞాదౌ సుపి పరేఽతోఽఙ్గస్య దీర్ఘః స్యాత్ । రామాభ్యామ్ ॥

(కాశికా) అతో దీర్ఘో యఞి 7.3.101 ఇత్యనువర్తతే। సుపి చ యఞాదౌ పరతోఽకారాన్తస్య అఙ్గస్య దీర్ఘో భవతి। వృక్షాయ। ప్లక్షాయ। వృక్షాభ్యామ్। ప్లక్షాభ్యామ్। అతః ఇత్యేవ, అగ్నిభ్యామ్। యఞి ఇత్యేవ, వృక్షస్య। ప్లక్షస్య।

.

౨౦౩. అతో భిస ఐస్ [౭.౧.౯]

అతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ భిస షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఐస్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అతః అఙ్గాత్ భిసః ఐస్

(సి.కౌ) అకారాన్తాదఙ్గాద్భిస ఐస్ స్యాత్ । అనేకాల్త్వాత్సర్వాదేశః । రామైః ॥

(కాశికా) అకారాన్తాదఙ్గాదుత్తరస్య భిసః ఐసిత్యయమాదేశో భవతి। వృక్షైః। ప్లక్షైః। అతిజరసైః। జరామతిక్రాన్తైః ఇతి విగృహ్య సమాసే కృతే హ్రస్వత్వే చ భిస ఐసాదేశో భవతి। ఏకదేశవికృతమనన్యవద్ భవతీతి జరశబ్దస్య జరసాదేశః। సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య ఇతి పరిభాషా ఇయమనిత్యా, కష్టాయ క్రమణే 3.1.14 ఇతి నిర్దేశాత్। అతః ఇతి కిమ్? అగ్నిభిః। వాయుభిః। తపరకరణం కిమ్? ఖట్వాభిః। మాలాభిః। ఏత్వమ్ భిసి పరత్వాచ్ చేదత ఐస్ క్వ భవిష్యతి। కృతేఽప్యేత్వే భౌతపూర్వ్యాదైస్ తు నిత్యస్ తథా సతి। అతః ఇత్యధికారో జసః శీ ఇతి యావత్।

.

204. ఙేర్యః [7.1.13]

ఙేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అతః అఙ్గాత్ ఙేః యః

(సి.కౌ) అతోఽఙ్గాత్పరస్య ఙే ఇత్యస్య యాదేశః స్యాత్ । రామాయ । ఇహ స్థానివద్భావేన యాదేశస్య సుప్త్వాత్ సుపి చేతి దీర్ఘః । [(పరిభాషా -) సంనిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య] ఇతి పరిభాషా తు నేహ ప్రవర్తతే । కష్టాయ క్రమణే (కౌముదీ-2670) ఇత్యాదినిర్దేశేన తస్యా అనిత్యత్వజ్ఞాపనాత్ । రామాభ్యామ్ ॥

(కాశికా) ఙేః ఇతి చతుర్థ్యేకవచనస్య గ్రహణమ్। అకారాన్తాదఙ్గాదుత్తరస్య ఙే ఇత్యేతస్య యః ఇత్యయమాదేశో భవతి। వృక్షాయ। ప్లక్షాయ। అతః ఇతి కిమ్? సఖ్యే। పత్యే। సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య ఇతి పరిభాషేయమనిత్యా, తేన దీర్ఘో భవతి।

.

205. బహువచనే ఝల్యేత్ [7.3.103]

బహువచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఝలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఏత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అతః అఙ్గస్య బహువచనే ఝలి ఏత్

(సి.కౌ) ఝలాదౌ బహువచనే సుపి పరేఽతోఽఙ్గస్యైకారః స్యాత్ । రామేభ్యః । బహువచనే కిమ్ । రామః । రామస్య । ఝలి కిమ్ । రామాణామ్ । సుపి కిమ్ । పచధ్వమ్ । జశ్త్వమ్ ।

(కాశికా) బహువచనే ఝలాదౌ సుపి పరతోఽకారాన్తస్య అఙ్గస్య ఏకారాదేశో భవతి। వృక్షేభ్యః। ప్లక్షేభ్యః। వృక్షేషు। ప్లక్షేషు। బహువచనే ఇతి కిమ్? వృక్షాభ్యామ్। ప్లక్షాభ్యామ్। ఝలి ఇతి కిమ్? వృక్షాణామ్। సుపి ఇత్యేవ, యజధ్వమ్। పచధ్వమ్।

.

206. వాఽవసానే [8.4.56]

వా అవ్యయమ్ అవసానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఝలాం చర్ అవసానే వా

(సి.కౌ) అవసానే ఝలాం చరో వా స్యుః । రామాత్ । రామాద్ । ద్విత్వే రూపచతుష్టయమ్ । రామాభ్యామ్ । రామేభ్యః । రామస్య । సస్య ద్విత్వపక్షే ఖరి చే (కౌముదీ-121) తి చర్త్వేఽప్యాన్తరతమ్యాత్సస్య స ఏవ న తు తకారః । అల్పప్రాణతయా ప్రయత్నభేదాత్ । అతఏవ సః సీతి తాదేశ ఆరమ్భ్యతే ॥

(కాశికా) ఝలాం చరితి వర్తతే। అవసానే వర్తమానానాం ఝలాం వా చరాదేశో భవతి। వాక్, వాగ్। త్వక్, త్వగ్। శ్వలిట్, శ్వలిడ్। త్రిష్టుప్, త్రిష్టుబ్।

.

207. ఓసి చ [7.3.104]

ఓసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అతః అఙ్గస్య ఓసి సుపి ఏత్

(సి.కౌ) ఓసి పరేఽతోఽఙ్గస్యైకారః స్యాత్ । రామయోః ॥

(కాశికా) ఓసి పరతోఽకారాన్తస్య అఙ్గస్య ఏకారాదేశో భవతి। వృక్షయోః స్వమ్। ప్లక్షయోః స్వమ్। వృక్షయోర్నిధేహి। ప్లక్షయోర్నిధేహి।

.

208. హ్రస్వనద్యాపో నుట్ [7.1.54]

హ్రస్వ-నదీ-ఆపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ నుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హ్రస్వ-నదీ-ఆపః అఙ్గాత్ ఆమి నుట్

(సి.కౌ) హ్రస్వాన్తాన్నద్యన్తాదాబన్తాచ్చాఙ్గాత్పరస్యామో నుడాగమః స్యాత్ ॥

(కాశికా) హ్రస్వాన్తాత్ నద్యన్తాతాబన్తాచ్ చ ఉత్తరస్య ఆమః నుడాగమో భవతి। హ్రస్వాన్తాత్ తావత్ వృక్షాణామ్। ప్లక్షాణామ్। అగ్నీనామ్। వాయూనామ్। కర్తౄణామ్। నద్యన్తాత్ కుమారీణామ్। కిశోరీణామ్।

గౌరీణామ్। శార్ఙ్గరవీణామ్। లక్ష్మంఈణామ్। బ్రహ్మబన్ధూనామ్। వీరబన్ధూనామ్। ఆబన్తాత్ ఖట్వానామ్। మాలనామ్। బహురాజానామ్। కారీషగన్ధ్యానామ్।

.

౨౦౯. నామి [6.4.3]

నామి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అఙ్గస్య నామి దీర్ఘః

(సి.కౌ) నామి పరేఽజన్తాఙ్గస్య దీర్ఘః స్యాత్ । రామాణామ్ । సుపి చే (కౌముదీ-202) తి దీర్ఘో యద్యపి పరస్తథాపీహ న ప్రవర్తతే । సంనిపాతపరిభాషావ��రోధాత్ । నామి (కౌముదీ-209) ఇత్యనేన త్వారమ్భసామర్థ్యాత్పరిభాషా బాధ్యతే । రామే । రామయోః । సుపి ఏత్వే కృతే ॥

(కాశికా) నామ్ ఇతి ఏతత్ షష్ఠీబహువచనమాగతనుట్కం గృహ్యతే। తస్మిన్ పరతోఽఙ్గస్య దీర్ఘో భవతి। అగ్నీనామ్। వాయూనామ్। కర్తౄణామ్। హర్తౄణామ్ । అణః ఇత్యేతదత్ర నివృత్తమ్। ఆగతనుట్కగ్రహణముత్తరార్థమ్, కృతే చ నుటి దీర్ఘప్రతిపత్త్యర్థమ్। అన్యథా హి నుడేవ న స్యాత్। నామి దీర్ఘ ఆమి చేత్ స్యాత్ కృతే దీర్ఘే న నుట్ భవేత్। వచనాద్ యత్ర తన్నాస్తి నోపధాయాశ్చ చర్మణామ్।

.

౨౧౦. అపదాన్తస్య మూర్ధన్యః [8.3.55]

అపదాన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ మూర్ధన్యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అపదాన్తస్య సంహితాయామ్ మూర్ధన్యః

(సి.కౌ) ఆ పాదపరిసమాప్తేరధికారోఽయమ్ ॥

(కాశికా) పదాధికారో నివృత్తః। అపదాన్తస్య ఇతి, మూర్ధన్యః ఇతి చైతదధికృతమ్ వేదితవ్యమాపాదపరిసమాప్తేః। వక్ష్యతి ఆదేశప్రత్యయయోః 8.3.59। సిషేవ। షుష్vఆప। అగ్నిషు। వాయుషు। అపదాన్తస్య ఇతి కిమ్? అగ్నిస్తత్ర। వాయుస్తత్ర। షః ఇత్యేవం సిద్ధే మూర్ధన్యగ్రహణం ఢకారార్థమ్। అకృఢ్వమ్। చకృఢ్వే।

.

౨౧౧. ఇణ్కోః [8.3.57]

ఇణ్కోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఇణ్కోః అపదాన్తస్య మూర్ధన్యః సంహితాయామ్

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) ఇణ్కోః ఇత్యేతదధికృతం వేదితవ్యమ్। ఇత ఉత్తరం యద్ వక్ష్యామః, ఇణః కవర్గాచ్ చ ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి ఆదేశప్రత్యయయోః 8.3.59। సిషేవ। సుష్వాప। అగ్నిషు। వాయుషు। కర్తృషు। హర్తృషు। గీర్షు। ధూర్షు। వాక్షు। త్వక్షు। ఇణ్కోః ఇతి కిమ్? దాస్యతి। అసౌ।

.

౨౧౨. ఆదేశప్రత్యయయోః [8.3.౫౯]

ఆదేశ-ప్రత్యయయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

ఆదేశ-ప్రత్యయయోః ఇణ్కోః అపదాన్తస్య సః మూర్ధన్యః

(సి.కౌ)   సహేః సాడః సః (కౌముదీ-335) ఇతి సూత్రాత్స ఇతి షష్ఠ్యన్తం పదమనువర్తతే । ఇణ్కవర్గాభ్యాం పరస్యాఽపదాన్తస్యాదేశః ప్రత్యయావయవశ్చ యః సకారస్తస్య మూర్ధన్యాదేశః స్యాత్ । వివృతాఘోషస్య సస్య తాదృశ ఏవ షః । రామేషు । ఇణ్కోః కిమ్ । రామస్య । ఆదేశప్రత్యయయోః కిమ్ । సుపీః । సుపిసౌ । సుపిసః । అపదాన్తస్య కిమ్ । హరిస్తత్ర । ఏవం కృష్ణముకున్దాదయః ॥

(కాశికా) మూర్ధన్యః ఇతి వర్తతే, స ఇతి చ। ఆదేశప్రత్యయయోః ఇతి షష్ఠీ భేదేన సమ్బధ్యతే। ఆదేశో యః సకారః, ప్రత్యయస్య చ యః సకారః ఇణ్కోరుత్తరః తస్య మూర్ధన్యో భవతి ఆదేశః। ఆదేశస్య తావత్ సిషేవ। సుష్వాప। ప్రత్యయస్య అగ్నిషు। వాయుషు। కర్తృషు। హర్తృషు। ఇన్ద్రో మా వక్షత్, స దేవాన్ యక్షతితి వ్యపదేశివద్భావాత్ ప్రత్యయస్య ఇతి షత్వం భవతి। యజతేర్వహతేశ్చ పఞ్చమలకారే పరస్మైపదప్రథమైకవచనే ఇకారలోపః, లేటోఽడాటౌ 3.4.94 ఇతి అట్, సిబ్బహులం లేటి 3.1.34 ఇతి సిప్, తతః సిద్ధం యక్షత్, వక్షతితి।

.

౨౧౩. సర్వాదీని సర్వనామాని [1.1.౨౭]

సర్వ-ఆదీని ప్రథమా-బహువచనమ్ సర్వనామాని ప్రథమా-బహువచనమ్

సర్వాదీని సర్వనామాని

(సి.కౌ) సర్వాదీని శబ్దస్వరూపాణి సర్వనామసంజ్ఞాని స్యుః । తదన్తస్యాపీయం సంజ్ఞా । ద్వన్ద్వే చేతి జ్ఞాపకాత్ । తేన పరమసర్వత్రేతి త్రల్ పరమభవకానిత్యత్రాఽకచ్చ సిద్ధ్యతి ॥

(కాశికా) సర్వశబ్దః ఆదిర్యేషాం తానీమాని సర్వాదీని సర్వనామసంజ్ఞాని భవన్తి । సర్వః, సర్వౌ, సర్వే, సర్వస్మై, సర్వస్మాత్, సర్వేషామ్, సర్వస్మిన్, సర్వకః । విశ్వః, విశ్వౌ, విశ్వే, విశ్వస్మై , విశ్వస్మాత్, విశ్వేషామ్, విశ్వస్మిన్, విశ్వకః । ఉభ, ఉభయ - ఉభశబ్దస్య సర్వనామత్వే ప్రయోజనమ్ సర్వనామ్నస్తృతీయా చ

2.3.27 ఇతి । ఉభాభ్యాం హేతుభ్యాం వసతి, ఉభయోర్హేత్వోర్వసతి । ఉభయే, ఉభయస్మై, ఉభయస్మాత్, ఉభయేషామ్, ఉభయస్మిన్ । డతర, డతమ - కతర, కతమ - కతరస్మై, కతమస్మై । ఇతర, అన్య, అన్యతర - ఇతరస్మై, అన్యస్మై, అన్యతరస్మై । త్వశబ్దోఽన్యవాచీ స్వరభేదాద్ ద్విః పఠితః - ఏకః ఉదాత్తః, ద్వితీయోఽనుదాత్తః । కేచిత్ తకారాన్తమేకం పఠన్తి । త్వ త్వదితి ద్వావపి చానుదాత్తావితి స్మరన్తి । నేమ - నేమస్మై । వక్ష్యమాణేన 1.1.33 జసి విభాషా భవతి - నేమే, నేమాః ఇతి । సమ - సమస్మై । కథం యథాసఙ్ఖ్యమనుదేశః సమానామ్ 1.3.10, సమే దేశే యజేతే - ఇతి ? సమస్య సర్వశబ్దపర్యాయస్య సర్వనామసంజ్ఞేష్యతే, న సర్వత్ర । సిమ - సిమస్మై । పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయామ్ (గణసూత్రమ్ 1) । స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయామ్ (గణసూత్రమ్ 2) । అన్తరం బహిర్యోగోపసంవ్యానయోః (గణసూత్రమ్ 3) । త్యద్, తద్, యద్, ఏతద్, ఇదమ్, అదస్, ఏక, ద్వి, యుష్మద్, అస్మద్, భవతు, కిమ్ - సర్వాదిః । సర్వనామప్రదేశాః సర్వనామ్నః స్మై 7.1.14 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

214. జసః శీ [7.1.17]

జసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ శీ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

అతః సర్వనామ్నః అఙ్గాత్ జసః శీ

(సి.కౌ) అదన్తత్సర్వనామ్నః పరస్య జసః శీ స్యాత్ । అనేకాల్త్వాత్సర్వాదేశః । నచాఽర్వణస్తృ ఇత్యాదావివ [(పరిభాషా –)నానుబన్ధకృతమనేకాల్త్వమ్ ఇతి వాచ్యమ్] । సర్వాదేశత్వాత్ప్రాగిత్సంజ్ఞాయాం ఏవాఽభావాత్ । సర్వే ॥

(కాశికా) అకారాన్తాత్ సర్వనామ్నః ఉత్తరస్య జసః శీ ఇత్యయమాదేశో భవతి। సర్వే। విశ్వే। యే। కే। తే। దీర్ఘోచ్చారణముత్తరార్థమ్। త్రపుణీ। జతునీ।

.

215. సర్వనామ్నః స్మై [7.1.14]

సర్వనామ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్మై ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అతః సర్వనామ్నః అఙ్గాత్ ఙేః స్మై

(సి.కౌ) అతః సర్వనామ్నో ఙే ఇత్యస్య స్మై స్యాత్ । సర్వస్మై ॥

(కాశికా) అకారాన్తాత్ సర్వనామ్నః ఉత్తరస్య ఙేః స్మై ఇత్యయమాదేశో భవతి। సర్వస్మై। విశ్వస్మై। యస్మై। తస్మై। కస్మై। అతః ఇత్యేవ, భవతే। అథోఽత్ర అస్మై ఇత్యన్వాదేశేఽశాదేశే ఏకాదేశః ప్రాప్నోతి? తత్ర అన్తరఙ్గత్వాదేకాదేశాత్ పూర్వం స్మైభావః క్రియతే పశ్చాదేకాదేశః ఇతి।

.

216. ఙసిఙ్యోః స్మాత్స్మినౌ [7.1.15]

ఙసి-ఙ్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ స్మాత్-స్మినౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

అతః సర్వనామ్నః అఙ్గాత్ ఙసి-ఙ్యోః స్మాత్-స్మినౌ

(సి.కౌ) అతః సర్వనామ్నో ఙసిఙ్యోరేతౌ స్తః । సర్వస్మాత్ ॥

(కాశికా) ఙసి ఙి ఇత్యేతయోరకారాన్తాత్ సర్వనామ్నః ఉత్తరయోః స్మాత్ స్మినిత్యేతావాదేశౌ భవతః। ఙసి ఇత్యేతస్య స్మాత్। సర్వస్మాత్। విశ్వస్మాత్। యస్మాత్। తస్మాత్। కస్మాత్। ఙి ఇత్యేతస్య స్మిన్। సర్వస్మిన్। విశ్వస్మిన్। యస్మిన్। తస్మిన్। అన్యస్మిన్। అతః ఇత్యేవ, భవతః। భవతి। సర్వనామ్నః ఇత్యేవ, వృక్షాత్। వృక్షే।

.

217. ఆమి సర్వనామ్నః సుట్ [7.1.52]

ఆమి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సర్వనామ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆత్ సర్వనామ్నః అఙ్గస్య ఆమి సుట్

(సి.కౌ) అవర్ణాన్తాత్పరస్య సర్వనామ్నో విహితస్యామః సుడాగమః స్యాత్ । ఏత్వషత్వే సర్వేషామ్ । సర్వస్మిన్ । శేషం రామవత్ । ఏవం విశ్వాదయోఽప్యదన్తాః । సర్వాదయశ్చ పఞ్చత్రింశత్ । సర్వ, విశ్వ, ఉభ, ఉభయ, డతర, డతమ, అన్య, అన్యతర, ఇతర, త్వత్, త్వ నేమ, సమ, సిమ ॥ (గణసూత్రమ్ –) పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయామ్ । (గణసూత్రమ్ –) స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయామ్ । (గణసూత్రమ్ –) అన్తరం బహిర్యోగోపసంవ్యానయోః । త్యద్, తద్, యద్, ఏతద్, ఇదమ్, అదస్, ఏక, ద్వి, యుష్మద్, అస్మద్, భవతు, కిమ్ – ఇతి । ఉభశబ్దో ద్విత్వవిశిష్టస్య వాచకః । అతఏవ నిత్యం ద్వివచనాన్తః । తస్యేహపాఠస్తూభకావిత్యకజర్థః । నచ కప్రత్యయేనేష్టసిద్ధిః । ద్వివచనపరత్వాఽభావేనోభయత ఉభయత్రేత్యాదావివాఽయచ్చసఙ్గాత్ । తదుక్తమ్ ।ఉభయోఽన్యత్ర (వార్తికమ్) ॥ అన్యత్రేతి ద్వివచనపరత్వాఽభావే । ఉభయశబ్దస్య ద్వివచనం నాస్తీతి కైయటః । అస్తీతి హరదత్తః । తస్మాజ్జస్యయజాదేశస్య స్థానివద్భావేన తయప్ప్రత్యయాన్తతయా ప్రథమచరమే (కౌముదీ–226) తి వికల్పే ప్రాప్తే విభక్తినిరపేక్షత్వేనాన్తరఙ్గత్వాన్నిత్యైవ సంజ్ఞా భవతి । ఉభయే । డతరడతమౌ ప్రత్యయౌ । [(పరిభాషా

–) ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తా గ్రహ్యాః] । యద్యపి [(పరిభాషా –) సంజ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్రహణ నాస్తి] సుప్తిఙన్త (కౌముదీ-29) మితి జ్ఞాపకాత్ । తథాపీహ తదన్తగ్రహణమ్ । కేవలయోః సంజ్ఞాయాః ప్రయోజనాఽభావాత్ । అన్యతరాన్యతమశబ్దావవ్యుత్పన్నౌ స్వభావాద్ద్విబహువిషయే నిర్ధారణే వర్తేతే । తత్రాన్యతమశబ్దస్య గణే పాఠాభావాన్న సంజ్ఞా । త్వత్వ ఇతి ద్వావప్యదన్తావన్యపర్యాయౌ । ఏక ఉదాత్తోఽపరోఽనుదాత్త ఇత్యేకే । ఏకస్తాన్త ఇత్యపరే । నేమ ఇత్యర్ధే । సమః సర్వపర్యాయః । తుల్యపర్యాయస్తు నేహ గృహ్యతే । యథాసఙ్ఖ్యమనుదేశః సమానామితి జ్ఞాపకాత్ ।అన్తరం బహిర్యోగేతి (గణసూత్రమ్ –) గణసూత్రేఽపురీతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అన్తరాయాం పురి ॥

(కాశికా) ఆతితి వర్తతే। అవర్ణాత్ సర్వనామ్న ఉత్తరస్య ఆమః సుడాగమో భవతి। సర్వేషామ్। విశ్వేషామ్। యేషామ్। తేషామ్। సర్వాసామ్। యాసామ్। తాసామ్। ఆతిత్యేవ। భవతామ్। ఆమి ఇతి షష్ఠీబహువచనం గృహ్యతే, న ఙేరామ్ నద్యామ్నీభ్యః 8.3.116 ఇతి , తస్య హి పరత్వాతాడ్యాట్స్యాటో భవన్తి। యశ్చ ఘాతాముః , ఆమశ్చ లిటి, న తౌ సర్వనామ్నః స్తః। సానుబన్ధకౌ ఇతి వా తౌ న గృహ్యేతే। ఆమి ఇతి సప్తమీనిర్దేశః ఉత్తరార్థః। ఇహ తు సర్వనామ్నః ఇతి పఞ్చమీనిర్దేశాత్ తస్మాదిత్యుత్తరస్య 1.1.67 ఇతి , షష్ఠీప్రక్లృప్తిర్భవిష్యతి।

.

౨18. పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయామ్ [1.1.34]

పూర్వ-పర-అవర-దక్షిణ-ఉత్తర-అపర-అధరాణి ప్రథమా-బహువచనమ్ వ్యవస్థాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అసంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతేషాం వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయాం సర్వనామసంజ్ఞా గణపాఠాత్సర్వత్ర యా ప్రాప్తా సా జసి వా స్యాత్ । పూర్వే । పూర్వాః । స్వాఽభిధేయాపేక్షావధినియమో వ్యవస్థా । వ్యవస్థాయాం కిమ్ । దక్షిణా గాథకాః । కుశలా ఇత్యర్థః । అసంజ్ఞాయాం కిమ్ । ఉత్తరాః కురవః ॥

(కాశికా) పూర్వ, పర, అవర, దక్షిణ, ఉత్తర, అపర, అధర - ఇత్యేషాం గణే పాఠాత్ పూర్వేణ నిత్యాయాం సర్వనామసంజ్ఞాయాం ప్రాప్తాయాం జసి విభాషా ఆరభ్యతే । పూర్వాదీని విభాషా జసి సర్వనామసంజ్ఞాని భవన్తి వ్యవస్థాయామసంజ్ఞాయామ్ । స్వాభిధేయాపేక్షావధినియమో వ్యవస్థా । పూర్వే, పూర్వాః ; పరే, పరాః ; అవరే, అవరాః ; దక్షిణే, దక్షిణాః ; ఉత్తరే, ఉత్తరాః ; అపరే, అపరాః ;

అధరే, అధరాః । వ్యవస్థాయామ్ ఇతి కిం ? దక్షిణా ఇమే గాథకాః - ప్రవీణాః ఇత్యర్థః । అసంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్ ? ఉత్తరాః కురవః । సత్యామ్ ఏవ వ్యవస్థాయామ్ ఇయం తేషాం సంజ్ఞా ॥

.

219. స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయామ్ [1.1.35]

స్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అజ్ఞాతి-ధనాఖ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయామసంజ్ఞాయామ్ జసి విభాషా సర్వనామ

(సి.కౌ) జ్ఞాతిధనాన్యవాచినః స్వశబ్దస్య యా ప్రాప్తా సంజ్ఞా సా జసి వా స్యాత్ । స్వే । స్వాః । ఆత్మీయా ఇత్యర్థః । ఆత్మన ఇతి వా । జ్ఞాతిధనవాచినస్తు స్వాః । జ్ఞాతయోఽర్థా వా ॥

(కాశికా) అత్ర అపి నిత్యా సర్వనామసంజ్ఞా ప్రాప్తా జసి విభాష్యతే । స్వమ్ ఇత్యేతచ్ఛబ్దరూపం జసి విభాషా సర్వనామసంజ్ఞం భవతి , న చేజ్ జ్ఞాతిధనయోః సంజ్ఞారూపేణ వర్తతే । స్వే పుత్రాః, స్వాః పుత్రాః ; స్వే గావః, స్వా గావః - ఆత్మీయాః ఇత్యర్థః । జ్ఞాతిప్రతిషేధః ఇతి కిమ్ ? ధూమాయన్త ఇవ అశ్లిష్టాః ప్రజ్వలన్తి ఇవ సంహతాః । ఉల్ముకానీవ మేఽమీ స్వా జ్ఞాతయో భరతర్షభ (మహాభారతమ్ 5.36.58) ॥ అధనాఖ్యాయామ్ ఇతి కిమ్ ? ప్రభూతాః స్వా న దీయన్తే, ప్రభూతాః స్వా న భుజ్యన్తే । ప్రభూతాని ధనాని ఇత్యర్థః ॥

.

220. అన్తరం బహిర్యోగోపసంవ్యానయోః [1.1.36]

అన్తరం ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బహిర్యోగ-ఉపసంవ్యానయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) బాహ్యే పరిధానీయే చార్థేఽన్తరశబ్దస్య యా ప్రాప్తా సంజ్ఞా సా జసి వా స్యాత్ । అన్తరే అన్తరా వా గృహాః । బాహ్యా ఇత్యర్థః । అన్తరే అన్తరా వా శాటకాః । పరిధానీయా ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) అత్ర అపి పూర్వేణ నిత్యా సర్వనామసంజ్ఞా ప్రాప్తా సా జసి విభాష్యతే । అన్తరమ్ ఇత్యేతచ్ఛబ్దరూపం విభాషా జసి సర్వనామసంజ్ఞం భవతి బహిర్యోగే ఉపసంవ్యానే చ గమ్యమానే । అన్తరే గృహాః, అన్తరాః గృహాః । నగరబాహ్యాశ్చాణ్డాలాదిగృహా ఉచ్యన్తే । ఉపసంవ్యానే - అన్తరే శాటకాః, అన్తరాః శాటకాః । ఉపసంవ్యానం పరిధానీయముచ్యతే, న ప్రావరణీయమ్ । బహిర్యోగోపసంవ్యానయోః ఇతి కిమ్ ? అనయోః గ్రామయోరన్తరే తాపసః ప్రతివసతి ; తస్మిన్నన్తరే శీతాన్యుదకాని । మధ్యప్రదేశవచనోఽన్తరశబ్దః । గణసూత్రస్య చేదం ప్రత్యుదాహరణమ్ । అపురి ఇతి

వక్తవ్యమ్ । అన్తరాయాం పురి వసతి । విభాషాప్రకరణే తీయస్య వా ఙిత్సు సర్వనామసంజ్ఞేత్యుపసంఖ్యానమ్ । ద్వితీయస్మై, ద్వితీయాయ ; తృతీయస్మై, తృతీయాయ ॥

.

221. పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వా [7.1.16]

పూర్వాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ నవభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ వా అవ్యయమ్

పూర్వాదిభ్యః నవభ్యః సర్వనామ్నః ఉత్తరస్య ఙసి-ఙ్యోః వా స్మాత్-స్మినౌ

(సి.కౌ) ఏభ్యో ఙసిఙ్యోః స్మాత్స్మినౌ వా స్తః । పూర్వస్మాత్ । పూర్వాత్ । పూర్వస్మిన్ । పూర్వే । ఏవం పరాదీనామపి । శేషం సర్వవత్ । ఏకశబ్దః సఙ్ఖ్యాయాం నిత్యైకవచనాన్తః ॥

(కాశికా) పూర్వాదిభ్యో నవభ్యః సర్వనామ్నః ఉత్తరయోః ఙసిఙ్యోః స్మాత్ స్మినిత్యేతావాదేశౌ వా భవతః। పూర్వస్మాత్, పూర్వాత్। పూర్వస్మిన్, పూర్వే। పరస్మాత్, పరాత్। పరస్మిన్, పరే। అవరస్మాత్, అవరాత్। అవరస్మిన్, అవరే। దక్షిణస్మాత్, దక్షిణాత్। దక్షిణస్మిన్, దక్షిణే। ఉత్తరస్మాత్, ఉత్తరాత్। ఉత్తరస్మిన్, ఉత్తరే। అపరస్మాత్, అపరాత్। అపరస్మిన్, అపరే। అధరస్మాత్, అధరాత్। అధరస్మిన్, అధరే। స్వస్మాత్, స్వాత్। స్వస్మిన్, స్వే। అన్తరస్మాత్, అన్తరాత్। అన్తరస్మిన్, అన్తరే। నవభ్యః ఇతి కిమ్? త్యస్మాత్। త్యస్మిన్।

.

222. న బహువ్రీహౌ [1.1.29]

న అవ్యయమ్ బహువ్రీహౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

బహువ్రీహౌ సర్వాదీని న సర్వనామాని

(సి.కౌ) బహువ్రీహౌ చికీర్షితే సర్వనామసంజ్ఞా న స్యాత్ । త్వకం పితా యస్య స త్వత్కపితృకః । అహకం పితా యస్య స మత్కపితృకః । ఇహ సమాసాత్ప్రాగేవ ప్రక్రియావాక్యే సర్వనామసంజ్ఞా నిషిధ్యతే । అన్యథాం లౌకికే విగ్రహవాక్యే ఇవ త్రాప్యకచ్ ప్రవర్తేత । స చ సమాసేఽపి శ్రూయేత । అతిక్రాన్తో భవకన్తమతిభవకానితివత్ । భాష్యకారస్తు త్వకత్పితృకో మకత్పితృక ఇతి రూపే ఇష్టాపత్తిం కృత్వైతత్సూత్రం ప్రత్యాచఖ్యౌ । యథోత్తరం మునీనాం ప్రామాణ్యమ్ ॥సంజ్ఞోపసర్జనీభూతాస్తు న సర్వాదయః (వార్తికమ్) ॥ మహాసంజ్ఞాకరణేన తదనుగుణానామేవ గణే సంనివేశాత్ । అతః సంజ్ఞాకార్యమన్తర్గణకార్యం చ తేషాం న భవతి । సర్వో నామ కశ్చిత్తస్మై సర్వాయ దేహి । అతిక్రాన్తః సర్వమతిసర్వస్తస్మై అతిసర్వాయ దేహి । అతికతరం కులమ్ । అతితత్ ॥

(కాశికా) సర్వనామసంజ్ఞాయాం తదన్తవిధేరభ్యుపగమాద్ బహువ్రీహేరపి సర్వాద్యన్తస్య సంజ్ఞా స్యాతితి ప్రతిషేధ ఆరభ్యతే । బహువ్రీహౌ సమాసే సర్వాదీని సర్వనామసంజ్ఞాని న భవన్తి । ప్రియవిశ్వాయ, ప్రియోభయాయ ; ద్వ్యన్యాయ, త్ర్యన్యాయ । ఇహ చ - త్వత్కపితృకః, మత్కపితృకః ఇత్యకజ్ న భవతి । బహువ్రీహౌ ఇతి వర్తమానే పునర్బహువ్రీహిగ్రహణం భూతపూర్వమాత్రేఽపి ప్రతిషేధో యథా స్యాత్ - వస్త్రాన్తరవసనాన్తరాః ఇతి ॥

.

223. తృతీయాసమాసే [1.1.30]

తృతీయా-సమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సర్వాదీని తృతీయసమాసే న సర్వనామాని

(సి.కౌ) అత్ర సర్వనామతా న స్యాత్ । మాసపూర్వాయ । తృతీయాసమాసాఽర్థవాక్యేఽపి న । మాసేన పూర్వాయ ॥

(కాశికా) తృతీయాసమాసే సర్వాదీని సర్వనామసంజ్ఞాని న భవన్తి । మాసపూర్వాయ, సంవత్సరపూర్వాయ, ద్వ్యహపూర్వాయ, త్ర్యహపూర్వాయ । సమాసే ఇతి వర్తమానే పునః సమాసగ్రహణం తృతీయాసమాసార్థవాక్యేఽపి ప్రతిషేధో యథా స్యాత్ - మాసేన పూర్వాయ । పూర్వసదృశసమోనార్థకలహనిపుణమిశ్రశ్లక్ష్ణైః 2.1.31 ఇతి తృతీయాసమాసం ప్రతిపదం వక్ష్యతి - తస్యైదం గ్రహణమ్, న యస్య కస్యచిత్ తృతీయాసమాసస్య - కర్తృకరణే కృతా బహులమ్ 2.1.32 ఇతి । త్వయకా కృతమ్, మయకా కృతమ్ ॥

.

224. ద్వన్ద్వే చ [1.1.31]

ద్వన్ద్వే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

సర్వాదీని ద్వన్ద్వే న సర్వనామాని

(సి.కౌ) ద్వన్ద్వే ఉక్తా సంజ్ఞా న । వర్ణాశ్రమేతరాణామ్ । సముదాయస్యాయం నిషేధో న త్వవయవానామ్ । నచైవం తదన్తవిధినా సుట్ప్రసఙ్గః । సర్వనామ్నో విహితస్యామః సుడితి వ్యాఖ్యాతత్వాత్ ॥

(కాశికా) ద్వన్ద్వే చ సమాసే సర్వాదీని సర్వనామసంజ్ఞాని న భవన్తి । పూర్వాపరాణామ్, కతరకతమానామ్ ॥

.

225. విభాషా జసి [1.1.32]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ జసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ద్వన్ద్వే సర్వాదీని జసి విభాషా సర్వనామాని

(సి.కౌ) జసాధారం యత్కార్యం శీభావాఖ్యం తత్ర కర్తవ్యే ద్వన్ద్వే ఉక్తా సంజ్ఞా వా స్యాత్ । వర్ణాశ్రమేతరే । వర్ణాశ్రమేతరాః । శీభావం ప్రత్యేవ విభాషేత్యుక్తమతో నాకచ్ । కింతు కప్రత్యయ ఏవ । వర్ణాశ్రమేతరకాః ॥

(కాశికా) పూర్వేణ నిత్యే ప్రతిషేధే ప్రాప్తే జసి విభాషా ఆరభ్యతే । ద్వన్ద్వే సమాసే జసి విభాషా సర్వాదీని సర్వనామసంజ్ఞాని న భవన్తి । కతరకతమే, కతరకతమాః । జసః కార్యం ప్రతి విభాషా, అకజ్ హి న భవతి కతరకతమకాః ॥

.

226. ప్రథమచరమతయాల్పార్ధకతిపయనేమాశ్చ [1.1.33]

ప్రథమ-చరమ-తయ-అల్ప-అర్ధ-కతిపయ-నేమాః ప్రథమా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

ప్రథమచరమతయాల్పార్ధకతిపయనేమాః జసి విభాషా సర్వనామాని

(సి.కౌ) ఏతే జసః కార్యం ప్రత్యుక్తసంజ్ఞా వా స్యుః । ప్రథమే । ప్రథమాః । శేషం రామవత్ । తయో ప్రత్యయస్తతస్తదన్తా గ్రాహ్యాః । ద్వితయే । ద్వితయాః । శేషం రామవత్ । నేమే । నేమాః । శేషం సర్వవత్ ।విభాషాప్రకరణే తీయస్య ఙిత్సూపసఙ్ఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ద్వితీయస్మై । ద్వితీయాయేత్యాది । ఏవం తృతీయః । అర్ధవద్గ్రహణాన్నేహ । పటుజాతీయాయ ॥ నిర్జరః ॥

(కాశికా) విభాషా జసి 1.1.32 ఇతి వర్తతే । 'ద్వన్ద్వే' ఇతి నివృత్తమ్ । ప్రథమ, చరమ, తయ, అల్ప, అర్ధ, కతిపయ, నేమ - ఇత్యేతే జసి విభాషా సర్వనామసంజ్ఞా భవన్తి । ప్రథమే, ప్రథమాః ; చరమే, చరమాః ; ద్వితయే, ద్వితయాః ; అల్పే, అల్పాః ; అర్ధే, అర్ధాః ; కతిపయే, కతిపయాః ; నేమే, నేమాః । 'తయ' ఇతి తయప్ ప్రత్యయః । శిష్టాని ప్రాతిపదికాని । తత్ర 'నేమ' ఇతి సర్వాదిషు పఠ్యతే, తస్య ప్రాప్తే విభాషా, అన్యేషామప్రాప్తే । 'ఉభయ'శబ్దస్య తయప్ప్రత్యయాన్తస్య గణే పాఠాత్ నిత్యా సర్వనామసంజ్ఞా, ఇహ అపి జస్కార్యం ప్రతి విభాషా । కాకచోర్యథాయోగం వృత్తిః ॥

.

227. జరాయా జరసన్యతరస్యామ్ [7.2.101]

జరాయా షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ జరస్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

జరాయాః అచి విభక్తౌ జరస్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) జరాశబ్దస్య జరస్ వా స్యాదజాదౌ విభక్తౌ । [(పరిభాషా –) పదాఙ్గాధికారే తస్య చ తదన్తస్య చ] । అనేకాల్త్వాత్సర్వాదేశే ప్రాప్తే । [(పరిభాషా –) నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తి] । ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్ జరశబ్దస్య జరస్ । నిర్జరసౌ । నిర్జరసః । ఇనాదీన్బాధిత్వా పరత్వాజ్జరస్ । నిర్జరసా । నిర్జరసే । నిర్జరసః । పక్షే హలాదౌ చ రామవత్ । వృత్తికృతా తు పూర్వవిప్రతిషేధేన ఇనాతోః కృతయోః సంనిపాతపరిభాషాయా అనిత్యత్వమాశ్రిత్య జరసి కృతే నిర్జరసిన నిర్జరసాదితి రూపే న తు నిర్జరసానిర్జరస ఇతి కేచిదిత్యుక్తమ్ । తథా భిసి నిర్జరసైరితి రూపాన్తరముక్తమ్ । తదనుసారిభిశ్చ షష్ఠ్యేకవచనే నిర్జరస్యేత్యేవ రూపం స్వీకృతమ్ । ఏతచ్చ భాష్యవిరుద్ధమ్ ॥

(కాశికా) జరా ఇత్యేతస్య జరసిత్యయమాదేశో భవతి అన్యత్రస్యామజాదౌ విభక్తౌ పరతః। జరసా దన్తాః శీర్యన్తే, జరయా దన్తాః శీర్యన్తే। జరసే త్వా పరిదద్యుః, జరాయై త్వా పరిదద్యుః। అచి ఇత్యేవ, జరాభ్యామ్। జరాభిః। నుమో విధానాత్ జరసాదేశో భవతి విప్రతిషేధేన। అతిజరాంసి బ్రాహ్మణకులాని। ఇహ అతిజరసం బ్రాహ్మణకులం పశ్య ఇతి లుగ్ న భవతి, ఆనుపూర్వ్యా సిద్ధత్వత్। అతిజర అమ్ ఇతి స్థితే లుక్, అమ్భావః, జరస్భావః ఇతి త్రీణి కార్యాణి యుగపత్ ప్రాప్నువన్తి। తత్ర లుక్ తావదపవాదత్వాదమ్భావేన బాధ్యతే, అమ్భావోఽపి పరత్వాజ్ జరసాదేశేన। న చ పునర్లుక్శాస్త్రం ప్రవర్తతే, భ్రష్టావసరత్వాత్, ఇతి ఏవమ్ ఏవ భవతి అతిజరసం బ్రాహ్మణకులం పశ్య ఇతి। ప్రథమైకవచనే తృతీయాబహువచనే చ అతిజరం బ్రాహ్మణకులం తిష్ఠతి, అతిజరైః ఇతి చ భవితవ్యమ్ ఇతి గోనర్దీయమతేన। కిం కారణమ్? సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య ఇతి। అన్యే తు అనిత్యత్వాతస్యాః పరిభాషాయాః అతిజరసం బ్రాహ్మణకులం తిష్ఠతి, అతిజరసైః ఇత్యేవం భవితవ్యమ్ ఇతి మన్యన్తే।

.

228. పద్దన్నోమాస్హృన్నిశసన్యూషన్దోషన్యకఞ్ఛకన్నుదన్నాసఞ్ఛస్ప్రభృతిషు [6.1.63]

పద్-దత్-నస్-మాస్-హృత్-నిశ్-అసన్-యూషన్-దోషన్-యకన్-శకన్-ఉదన్-ఆసన్ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)శస్ప్రభృతిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

శస్-ప్రభృతిషు పద్-దత్-నస్-మాస్-హృత్-నిశ్-అసన్-యూషన్-దోషన్-యకన్-శకన్-ఉదన్-ఆసన్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) పాద, దన్త, నాసికా, మాస, హృదయ, నిశా, అసృజ్, యూష్, దోష్, యకృత్, శకృత్, ఉదక, ఆస్య ఏషాం పదాదయ ఆదేశాః స్యుః శసాదౌ వా । యత్తు ఆసనశబ్దస్య ఆసన్నాదేశ ఇతి

కాశికాయాముక్తం తత్ర్పామాదికమ్ । పాదః । పాదౌ । పాదాః । పాదమ్ । పాదౌ । పదః । పాదాన్ । పదా । పాదేన ఇత్యాది ॥

(కాశికా) పాద దన్త నాసికా మాస హృదయ నిశా అసృజ్ యూష దోష యకృత్ శకృతుదక ఆసన ఇత్యేతేషాం శబ్దానాం స్థానే శస్ప్రభృతిప్రత్యయేషు పరతః పద్ దత్ నస్ మాస్ హృద్ నిశసన్ యూషన్ దోషన్ యకన్ శకనుదనాసనిత్యేతే ఆదేశాః యథాసఙ్ఖ్యం భవన్తి। పద్ నిపదశ్చతురో జహి। పదా వర్తయ గోదుహమ్। పాదః పత్ 6.4.130। దత్ యా దతో ధావతే తస్యై శ్యావదన్। నస్ సూకరస్త్వా ఖనన్నసా। మాస్ మాసి త్వా పశ్యామి చక్షుషా। హృద్ హృదా పూతం మనసా జాతవేదో। నిశ్ అమావాస్యాయాం నిశి యజేత్। అసన్ అసిక్తోఽస్నా ఽవరోహతి। యూషన్ యా పాత్రాణి యూష్ణ ఆసేచనాని। దోషన్ యత్తే దోష్ణో దౌర్భాగ్యమ్। యకన్ యక్నో ఽవద్యతి। శకన్ శక్నో ఽవద్యతి। ఉదన్ ఉద్నే దివ్యస్య నో దేహి। ఆసన్ ఆసని కిం లభే మధూని। శస్ప్రభృతిషు ఇతి కిమ్? పాదౌ తే ప్రతిపీడ్యౌ। నాసికే తే కృశే। కేచిదత్ర ఛన్దసి ఇత్యనువర్తయన్తి। అపరే పునరవిశేషేణ ఇచ్ఛన్తి। తథా హి భాషాయామపి పదాదయః శబ్దాః ప్రయుజ్యన్తే। వ్యాయామక్షుణ్ణగాత్రస్య పద్భ్యాముద్వర్తితస్య చ। వ్యాధయో న ఉపసర్పన్తి వైనతేయామివోరగాః। ఇత్యేవమాదయః। అన్యతరస్యామ్ ఇత్యేతదనువర్తయన్తి। తేన పాదాదయోఽపి ప్రయుజ్యన్తే। శస్ప్రభృతిషు ఇతి ప్రకారార్థే ప్రభృతిశబ్ద ఇతి శలా దోషణీ ఇత్యత్రాపి దోషన్నాదేశో భవతి। పదాదిషు మాంస్పృత్స్నూనాముపసఙ్ఖ్యానమ్। మాంస పృతనా సాను ఇత్యేతేషాం స్థానే యథాసఙ్ఖ్యమ్ మాంస్ పృత్ స్ను ఇత్యేతే ఆదేశాః భవన్తి। మాంస్పచన్యా ఉఖాయాః। మాంసపచన్యా ఇతి ప్రాప్తే। పృత్సు మర్త్యమ్। పృతనాసు మర్త్యమ్ ఇతి ప్రాప్తే। న తే దివో న పృథివ్యా అధిస్నుషు। అధిసానుషు ఇతి ప్రాప్తే। నస్ నాసికాయా యత్తస్క్షుద్రేషు। నాసికాయా నస్భావో వక్తవ్యః యత్ తస్ క్షుద్ర ఇత్యేతేషు పరతః। నస్యమ్। నస్తః। నఃక్షుః। యతి వర్ణనగరయోర్న ఇతి వక్తవ్యమ్। నాసిక్యో వర్ణః। నాసిక్యం నగరం।

.

౭౭౭. సుడనపుంసకస్య [1.1.43]

సుట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనపుంసకస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

సుట్ అనపుంసకస్య సర్వనామస్థానమ్

(సి.కౌ) సుట్ ప్రత్యాహారః । స్వాదిపఞ్చవచనాని సర్వనామస్థానసంజ్ఞాని స్యురక్లీబస్య ॥

(కాశికా) సుటితి పఞ్చ వచనాని సర్వనామస్థానసంజ్ఞాని భవన్తి నపుంసకాదన్యత్ర । నపుంసకే న విధిః, న ప్రతిషేధః । తేన జసః శేః సర్వనామస్థానసంజ్ఞా పూర్వేణ భవత్యేవ । రాజా, రాజానౌ, రాజానః, రాజానమ్, రాజానౌ । సుడితి కిమ్ ? రాజ్ఞః పశ్య । అనపుంసకస్య ఇతి కిమ్ ? సామనీ, వేమనీ ॥

.

230. స్వాదిష్వసర్వనామస్థానే [1.4.17]

సు‹-ఆదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అసర్వనామస్థానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అసర్వనామస్థానే సు‹-ఆదిషు పదమ్

(సి.కౌ) కప్ప్రత్యయవధిషు స్వాదిష్వసర్వనామస్థానేషు పరతః పూర్వం పదసంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా)

.

231. యచి భమ్ [1.4.18]

యచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అసర్వనామస్థానే సు‹-ఆదిషు యచి భమ్

(సి.కౌ) యకారాదిష్వజాదిషు చ కప్ప్రత్యయవధిషు స్వాదిష్వసర్వనామస్థానేషు పరతః పూర్వం భసంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా)

.

232. ఆ కడారాదేకా సంజ్ఞా [1.4.1]

ఆ అవ్యయమ్ కడారాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఏకా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఆకడారాత్ ఏకా సంజ్ఞా

(సి.కౌ) ఇత ఊర్ధ్వం కడారాః కర్మధారయే ఇత్యతః ప్రాగేకస్యైకైవ సంజ్ఞా జ్ఞేయా । యా పరాऽనవకాశా చ । తేన శసాదావచి భసంజ్ఞైవ న పదత్వమ్ । అతో జశ్త్వం న । దతః । దతా । జశ్త్వమ్ । దద్భ్యామిత్యాది । మాసః । మాసా । భ్యామి రుత్వే యత్వే చ యలోపః । మాభ్యామ్ । మాభిరిత్యాది ॥

(కాశికా) కాడరాః కర్మధారయే 2.2.38 ఇతి వక్ష్యతి। ఆ ఏతస్మాత్ సూత్రావధేర్యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, తత్ర ఏకా సంజ్ఞా భవతీతి వేదితవ్యమ్। కా పునరసౌ? యా పరా అనవకాశా చ। అన్యత్ర సఞ్జ్ఞాసమావేశాన్ నియమార్థం వచనమ్ ఏకైవ సంజ్ఞా భవతీతి। వక్ష్యతి హ్రస్వం లఘు 1.4.10, భిది, ఛిది భేత్తా, ఛేత్తా। సంయోగే గురు 1.4.11, శిక్షి, భిక్షి శిక్షా, భిక్షా। సంయోగపరస్య హ్రస్వస్య

లఘుసంజ్ఞా ప్రాప్నోతి, గురుసంజ్ఞా చ। ఏకా సంజ్ఞా ఇతి వచనాద్ గురుసంజ్ఞా ఏవ భవతి। అతతక్షత్, అరరక్షత్, సన్వల్లఘుని చఙ్పరేఽనగ్లోపే 7.4.93 ఇత్యేష విధిర్న భవతి।

.

233. భస్య [6.4.129]

భస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

భస్య

(సి.కౌ) అధికారోఽయమ్ ॥

(కాశికా) భస్య ఇత్యయమధికారః ఆ అధ్యాయపరిసమాప్తేః। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః భస్య ఇత్యేవం తద్వేదితవ్యమ్।

.

234. అల్లోపోఽనః [6.4.134]

అత్-లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అనః భస్య అఙ్గస్య అత్-లోపః

(సి.కౌ) అఙ్గావయవోఽసర్వనామస్థానయజాదిస్వాదిపరో యోఽన్ తస్యాఽకారస్య లోపః స్యాత్ ॥

(కాశికా) అనిత్యేవమన్తస్య భస్య అకారలోపో భవతి। రాజ్ఞః పశ్య। రాజ్ఞా। రాజ్ఞే। తక్ష్ణః పశ్య। తక్ష్ణా। తక్ష్ణే। అనో నకారాన్తస్యాయ లోప ఇష్యతే। ఇహ న భవతి, రాజకీయమ్ ఇతి।

.

235. రషాభ్యాం నో ణః సమానపదే [8.4.1]

రషాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ నః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమానపదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సమానపదే రషాభ్యామ్ నః ణః సంహితాయామ్

(సి.కౌ) ఏకాపదస్థాభ్యాం రేఫషకారాభ్యాం పరస్య నస్య ణః స్యాత్ । యూష్ణః । యూష్ణా । పూర్వస్మాదపి విధౌ స్థానివద్భావ ఇతి పక్షే త్వద్వ్యవాయ ఇత్యేవాత్ర ణత్వమ్ ॥పూర్వత్రాసిద్ధయే న స్థానివదితి తు ఇహ నాస్తి (వార్తికమ్) ।తస్య దోషః సంయోగాదిలోపలత్వణత్వేష్వితి నిషేధాత్ (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) రేఫషకారాభ్యాముత్తరస్య నకారస్య ణకారాదేశో భవతి, సమానపదస్థౌ చేన్ నిమిత్తనిమిత్తినౌ భవతః । ఆస్తీర్ణమ్ । విశీర్ణమ్ । అవగూర్ణమ్ । షకారాత్ కుష్ణాతి । పుష్ణాతి । ముష్ణాతి ।

షగ్రహణముత్తరార్థమ్, ప్లుత్వేన ఏవ హి సిద్ధమ్ ఏతత్ । సమానపదే ఇతి కిమ్ ? అగ్నిర్నయతి । వాయుర్నయతి । ఋవర్ణాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్ । తిసృణామ్ । చతసృణామ్ । మాతృణామ్ । పితృణామ్ । రశ్రుతిసామాన్యనిర్దేశాత్ వా సిద్ధమ్ । అవర్నభక్త్యా చ వ్యవధానేఽపి ణత్వం భవతీతి క్షుభ్నాదిషు నృనమనతృప్నోతిగ్రహణం జ్ఞాపకమ్ । అథవా ఋవర్ణాదపి ణత్వం భవతీతి ఏతదేవ అనేన జ్ఞాప్యతే ॥

.

236. నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్య [8.2.7]

న లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రాతిపదిక లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)అన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ప్రాతిపదికస్య పదస్య అన్త్యస్య నః లోపః।

(సి.కౌ) నేతి ప్రాతిపదికేతి చ లుప్తషష్ఠీకే పదే । ప్రాతిపదికసంజ్ఞకం యత్పదం తదన్తస్య నకారస్య లోపః స్యాత్ । నలోపస్యాఽసిద్ధత్వాద్దీర్ఘత్వమేత్వమైస్త్వం చ న । యూషభ్యామ్ । యూషభిః । యూషభ్య ఇత్యాది ॥

(కాశికా) పదస్య ఇతి వర్తతే। ప్రాతిపదికస్య పదస్య యోఽన్త్యో నకారః తస్య లోపో భవతి। రాజా। రాజభ్యామ్। రాజభిః। రాజతా। రాజతరః। రాజతమః। ప్రాతిపదికగ్రహణం కిమ్? అహన్నహిమ్। అన్తగ్రహణం కిమ్? రాజానౌ। రాజానః। ప్రాతిపదికగ్రహణమసమస్తమేవ సుపాం సులుకితి షష్ఠ్యా లుకా నిర్దిష్టమ్। అహ్నో నలోపప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అహః। అహోభ్యామ్। అహోభిః। రోఽసుపి 8.2.69, అహన్ 7.2.68 ఇతి రేఫరుత్వయోరసిద్ధత్వాత్ నలోపః ప్రాప్నోతి, సావకాశం తదుభయం సమ్బుద్ధౌ, హేఽహః, హే దీర్ఘాహో నిదాఘేతి? తత్ర సమాధిమాహుః। అహనితి రువిధౌ యదుపాదీయతే ప్రథమైకవచనాన్తమకృతనలోపం తదావర్త్యతే, తత్ర ఏకయా ఆవృత్త్యా తదేవం రూపం నలోపాభావార్థమన్వాఖ్యాయతే, ద్వితీయయాపి తస్య రుః విధీయతే।

.

237. విభాషా ఙిశ్యోః [6.4.136]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఙిశ్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

అనః భస్య అఙ్గస్య అత్ ఙిశ్యోః విభాషా లోపః

(సి.కౌ) అజ్గావయవోఽసర్వనామస్థానయజాదిస్వాదిపరో యోఽన్ తస్యాఽకారస్య లోపో వా స్యాత్ ఙిశ్యోః పరయోః । యూష్ణి । యూషణి । పక్షే రామవత్ । పద్దన్న (కౌముదీ-228) ఇతి సూత్రే ప్రభృతిగ్రహణం ప్రకారార్థమ్ । తథాచ । ఔజః శ్యామపి దోషన్నాదేశో భాష్యే కకుద్దోషణీ ఇత్యుదాహృతః । తేన పదద్భిశ్చరణోఽస్త్రియామ్, స్వాన్తం హృన్మానసం మన ఇతి సఙ్గచ్ఛతే । ఆసన్యం ప్రాణమూచురితి చ । ఆస్యే భవ ఆసన్యః । దోష్శబ్దస్య నపుంసకత్వమప్యత ఏవ భాష్యాత్ । తేన దక్షిణం దోర్నిశాచర ఇతి సఙ్గచ్ఛతే । భుజబాహూ ప్రవేష్టో దోరితి సాహచర్యాత్పుంస్త్వమపి । దోషం తస్య తథావిధస్య భజత ఇతి ద్వయోరహ్నోర్భవో ద్వ్యహ్నః ॥

(కాశికా) ఙౌ పరతః శీశబ్దే చ అనో విభాషా అకారలోపో భవతి। రాజ్ఞి, రాజని। సామ్ని, సామని। సామ్నీ, సామనీ।

.

238. సంఖ్యావిసాయపూర్వస్యాహ్నస్యాహన్నన్యతరస్యాం ఙౌ [6.3.110]

సంఖ్యా-వి-సాయ-పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అహ్నస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అహన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఙౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సంఖ్యా-వి-సాయ-పూర్వస్య ఉత్తరపదే అహ్నస్య ఙౌ అహన్ అన్యతరస్యామ్

(సి.కౌ) సఙ్ఖ్యాదిపూర్వస్యాహ్నస్యాఽహనాదేశో వా స్యాన్ ఙౌ । ద్వ్యహ్ని । ద్వ్యహని । ద్వ్యహ్నే । విగమహర్వ్యహ్నః । వ్యహ్ని । వ్యహని । వ్యహ్నే । అహ్నః సాయః సాయాహ్నః । సాయాహ్ని । సాయాహని । సాయాహ్నే । ఇత్యదన్తాః ॥ విశ్వపాః ॥

(కాశికా) సఙ్ఖ్యా వి సాయ ఇత్యేవంపూర్వస్య అహ్నశబ్దస్య స్థానే అహనిత్యయమాదేశో భవత్యన్యతరస్యాం ఙౌ పరతః। ద్వయోరహ్నోర్భవః ద్వ్యహ్నః। త్ర్యహ్నః। ద్వ్యహ్ని, ద్వ్యహని। త్ర్యహ్ని, త్ర్యహని। ద్వ్యహ్నే। త్ర్యహ్నే। వ్యపగతమహః వ్యహ్నః। వ్యహ్ని, వ్యహని, వ్యహ్నే। సాయమహ్నః సాయాహ్నః। సాయాహ్ని, సాయాహని, సాయాహ్నే। ఏకదేశిసమాసః పూర్వాదిభ్యోఽన్యస్య అపి భవతి ఇత్యేతదేవ విసాయపూర్వస్య అహ్నస్య గ్రహణం జ్ఞాపకమ్। తేన మధ్యమహ్నః మధ్యాహ్నః ఇత్యపి భవతి। సఙ్ఖ్యావిసాయపూర్వస్య ఇతి కిమ్? పూర్వాహ్ణే। అపరాహ్ణే।

.

239. దీర్ఘాజ్జసి చ [6.1.105]

దీర్ఘాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ జసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

దీర్ఘాత్ ఇచి జసి చ ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః న।

(సి.కౌ) దీర్ఘాజ్జసి ఇచి చ పరే ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణదీర్ఘో న స్యాత్ । వృద్ధిః । విశ్వపౌ । సవర్ణదీర్ఘః । విశ్వపాః । యద్యపీహ ఔజీ నాదిచీ (కౌముదీ-165) త్యేవ సిద్ధం జసి తు సత్యపి పూర్వసవర్ణదీర్ఘే క్షతిర్నాస్తి తథాపి గౌర్యౌ గౌర్య ఇత్యాద్యర్థం సూత్రమిహాపి న్యాయ్యత్వాదుపన్యస్యమ్ ॥

(కాశికా) దీర్ఘాత్ జసి ఇచి చ పరతః పూర్వసవర్ణదీర్ఘః న భవతి। కుమార్యౌ। కుమార్యః। బ్రహ్మబన్ధ్వౌ। బ్రహ్మబన్ధ్వః।

.

240. ఆతో ధాతోః [6.4.140]

ఆతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ధాతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఆతః ధాతోః భస్య లోపః

(సి.కౌ) ఆకారాన్తో యో ధాతుస్తదన్తస్య భస్యాఽఙ్గస్య లోపః స్యాత్ । అలోఽన్త్యస్య (కౌముదీ-42) । విశ్వపః । విశ్వపాభ్యామిత్యాది । ఏవం శఙ్ఖధ్మాదయః । ధాతోః కిమ్ । హాహాన్ । టా సవర్ణదీర్ఘః । హాహా । ఙే వృద్ధిః । హాహై । ఙసిఙసోర్దీర్ఘః । హాహాః । ఓసి వృద్ధిః । హాహౌః । ఙౌ ఆద్గుణః । హాహే । శేషం విశ్వపావత్ । ఆత ఇతి యోగావిభాగాదధాతోరప్యాకారలోపః క్వచిత్ । క్త్వః । శ్నః ॥ ఇత్యాదన్తాః ॥ హరిః । ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః (కౌముదీ-164) హరీ ॥

(కాశికా) ఆకారాన్తస్య ధాతోః భస్య లోపో భవతి। కీలాలపః పశ్య। కీలాలపా। కీలలపే। శుభంయః పశ్య। శుభంయా। శుభంయే। ఆతః ఇతి కిమ్? నియా। నియే। ధాతోః ఇతి కిమ్? ఖట్వాః పశ్య। మాలాః పశ్య। ఆతః ఇతి యోగవిభాగః, తేన క్త్వో ల్యప్, హలః శ్నః శానచిత్యేవమాది సిద్ధం భవతి।

.

241. జసి చ [7.3.109]

జసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

హ్రస్వస్య అఙ్గస్య జసి సుపి గుణః

(సి.కౌ) హ్రస్వాన్తస్యాఽఙ్గస్య గుణః స్యాజ్జసి పరే । హరయః ॥

(కాశికా) జసి పరతో హ్రస్వాన్తస్య అఙ్గస్య గుణో భవతి। అగ్నయః। వాయవః। పటవః। ధేనవః। బుద్ధయః। జసాదిషు ఛన్దసి వావచనం ప్రాఙ్ ణౌ చఙ్యుపధాయా హ్రస్వ ఇత్యేతస్మాత్। ఇతః ప్రకరణాత్ ప్రభృతి ఛన్దసి వా ఇతి వక్తవ్యమ్। కిం ప్రయోజనమ్? అమ్బే, దర్వి, శతక్రత్వః, పశ్వే నృభ్యః, కికిదీవ్యా। అమ్బే, అమ్బ। పూర్ణా దర్వి, పూర్ణా దర్వే। అధా శతక్రత్వః, శతక్రతవః। పశ్వే నృభ్యః, పశవే। కికిదీవ్యా, కికిదీవినా।

.

242. హ్రస్వస్య గుణః [7.3.108]

హ్రస్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ గుణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హ్రస్వస్య అఙ్గస్య సమ్బుద్ధౌ సుపి గుణః

(సి.కౌ) హ్రస్వస్య గుణః స్యాత్సంబుద్ధౌ ।ఏఙ్హ్రస్వా (కౌముదీ-193) దితి సంబుద్ధిలోపః । హే హరే । హరిమ్ । హరీ । హరీన్ ॥

(కాశికా) సమ్బుద్ధౌ ఇతి వర్తతే। హ్రస్వాన్తస్య అఙ్గస్య గుణో భవతి సమ్బుద్ధౌ పరతః। హే అగ్నే। హే వాయో। హే పటో। హే కుమారి, హే బ్రహ్మబన్ధు ఇత్యేవమాదీనాం హ్రస్వవిధానసామర్థ్యాద్ గుణో న భవతి। యది గుణః ఇష్టః స్యాత్, అమ్బార్థానాం హ్రస్వః ఇత్యుక్త్వా నదీహ్రస్వయోర్గుణః ఇత్యేవం బ్రూయాత్।

.

243. శేషో ఘ్యసఖి [1.4.7]

శేషః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఘి ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అసఖి ప్రథమా-ఏకవచనమ్

శేషః హ్రస్వః యూ ఘి అ-సఖి

(సి.కౌ) అనదీసంజ్ఞౌ హ్రస్వౌ యావిదుతౌ తదన్తం సఖివర్జం ఘిసంజ్ఞం స్యాత్ । శేషః కిమ్ । మత్యై । ఏకసంజ్ఞాధికారాత్సిద్ధే శేషగ్రహణం స్పష్టార్థమితి తత్త్వమ్ । హ్రస్వౌ కిమ్ । వాతప్రమ్యే । ఇదుతౌ కిమ్ । మాత్రే ॥

(కాశికా) హ్రస్వః ఇతి వర్తతే। శేషోఽత్ర ఘిసంజ్ఞో భవతి, సఖిశబ్దమ్ వర్జయిత్వా। కశ్చ శేషః? హ్రస్వమ్ ఇవర్ణోవర్ణాన్తం యన్ న స్త్ర్యాఖ్యమ్, స్త్ర్యాఖ్యం చ యన్ న నదీసంజ్ఞకం, స శేషః। అగ్నయే। వాయవే। కృతయే। ధేనవే। అసఖి ఇతి కిమ్? సఖ్యా। సఖ్యే। సఖ్యుః। సఖ్యౌ। ఘిప్రదేశాః ద్వన్ద్వే ఘి 2.2.32 ఇత్యేవమాదయః।

.

244. ఆఙో నాఽస్త్రియామ్ [7.3.120]

ఆఙః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అస్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఘేః అఙ్గాత్ ఆఙః నా అస్త్రియామ్

(సి.కౌ) ఘేః పరస్యాఙో నా స్యాదస్త్రియామ్ । ఆఙితి టాసఞ్జ్ఞా ప్రాచామ్ । హరిణా । అస్త్రియాం కిమ్ । మత్యా ॥

(కాశికా) ఘేః ఉత్తరస్య ఆఙః న అభావో భవతి అస్త్రియామ్। అగ్నినా। వాయునా। పటునా। పుంసి ఇతి నోక్తమ్, అమునా బ్రాహ్మణకులేన। అస్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? కృత్యా। ధేన్వా। ఇతి కాశికాయాం వృత్తౌ సప్తమాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః। । సప్తమాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః।

.

245. ఘేర్ఙితి [7.3.111]

ఘేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఙితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఘేః అఙ్గస్య ఙితి సుపి గుణః

(సి.కౌ) ఘిసంజ్ఞకస్య ఙితి సుపి గుణః స్యాత్ । హరయే । ఘేః కిమ్ । సఖ్యే । ఙితి కిమ్ । హరిభ్యామ్ । సుపి కిమ్ । పట్వ్యై । ఘేర్ఙితీ (కౌముదీ-245) తి గుణే కృతే ॥

(కాశికా) ఘ్యన్తస్యాఙ్గస్య ఙితి ప్రత్యయే పరతో గుణో భవతి। అగ్నయే। వాయవే। అగ్నేరాగచ్ఛతి। వాయోరాగచ్ఛతి। అగ్నేః స్వమ్। వాయోః స్వమ్। ఘేః ఇతి కిమ్? సఖ్యే। పత్యే। ఙితీతి కిమ్? అగ్నిభ్యామ్। సుపి ఇత్యేవ, పట్వ్యై। కురుతః।

.

246. ఙసిఙసోశ్చ [6.1.110]

ఙసి-ఙసోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఏఙః ఙసిఙసోః అతి పూర్వపరయోః ఏకః పూర్వః

(సి.కౌ) ఏఙో ఙసిఙసోరతి పరే పూర్వరూపమేకాదేశః స్యాత్ । హరేః । హర్యోః । హరీణామ్ ॥

(కాశికా) ఏఙః ఇతి వర్తతే, అతీతి చ। ఏఙః ఉత్తరయోః ఙసిఙసోః అతి పరతః పూర్వపరయోః స్థానే పూర్వరూపమ్ ఏకాదేశో భవతి। అగ్నేరాగచ్ఛతి। వాయోరాగచ్ఛతి। అగ్నేః స్వమ్। వాయోః స్వమ్। అపదాన్తార్థః ఆరమ్భః।

.

247. అచ్చ ఘేః [7.3.119]

అత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఘేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఘేః ఇదుద్భ్యామ్ ఙేః ఔత్, అఙ్గస్య అత్ చ

(సి.కౌ) ఇదుద్భ్యాముత్తరస్య ఙేరౌత్స్యాద్ ఘేరన్తాదేశశ్చాకారః । హరౌ । హర్యోః । హరిషు । ఏవం శ్రీపత్యగ్నిరవికవ్యాదయః ॥

(కాశికా) ఔతితి వర్తతే। ఘిసంజ్ఞకాదుత్తరస్య ఙేః ఔకారాదేశో భవతి, తస్య చ ఘేః అకారాదేశో భవతి। అగ్నౌ। వాయౌ కృతౌ। ధేనౌ। పటౌ। అతితి తపరకరణం స్త్రియాం టాపో నివృత్త్యర్థమ్। ఔదచ్చ ఘేః ఇతి యేషామ్ ఏకమ్ ఏవ ఇదం సూత్రమ్, తే ప్రధానశిష్టమ్ ఇదుద్భ్యామ్ ఔత్త్వం వర్ణయన్తి, అన్వాచయశిష్టం ఘేః అకారమ్ ఇతి।

.

248. అనఙ్ సౌ [7.1.93]

అనఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అసమ్బుద్ధౌ సౌ సఖ్యుః అనఙ్

(సి.కౌ) సఖ్యురఙ్గస్యాఽనఙాదేశః స్యాదసంబుద్ధౌ సౌ పరే । ఙిచ్చ (కౌముదీ-43) ఇత్యన్తాదేశః ॥

(కాశికా) సఖిశబ్దస్య సౌ పరతః అనఙిత్యయమాదేశో భవతి, స చేత్ సుశబ్దః సమ్బుద్ధిః న భవతి। సఖా। అసమ్బుద్ధౌ ఇతి కిమ్? హే సఖే।

.

249. అలోఽన్త్యాత్ పూర్వ ఉపధా [1.1.65]

అలః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్త్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉపధా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అన్త్యాత్ అలః పూర్వః ఉపధా

(సి.కౌ) అన్త్యాదలః పూర్వో వర్ణ ఉపధాసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) ధాత్వాదౌ వర్ణసముదాయేఽన్త్యాదలః పూర్వో యో వర్ణః సోఽలేవ ఉపధాసంజ్ఞో భవతి । పచ్, పఠ్ - అకారః । భిద్, ఛిద్ - ఇకారః । బుధ్, యుధ్ - ఉకారః । వృత్, వృధ్ - ఋకారః । అలః ఇతి కిమ్ ? శిష్టః, శిష్టవాన్ - సముదాయాత్ పూర్వస్య మా భూత్ । ఉపధాప్రదేశాః అత ఉపధాయాః 7.2.115 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

250. సర్వనామస్థానే చాసమ్బుద్ధౌ [6.4.8]

సర్వనామస్థానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అసమ్బుద్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

నః అఙ్గస్య ఉపధాయాః అసమ్బుద్ధౌ సర్వనామస్థానే దీర్ఘః

(సి.కౌ) నాన్తస్యోపధాయా దీర్ఘః స్యాదసంబుద్ధౌ సర్వనామస్థానే పరే ॥

(కాశికా) సర్వనామస్థానే చ పరతోఽసమ్బుద్ధౌ నోపధాయాః దీర్ఘో భవతి। రాజా, రాజానౌ, రాజానః। రాజానమ్, రాజానౌ। సామాని తిష్ఠన్తి। సామాని పశ్య। సర్వనామస్థానే ఇతి కిమ్? రాజని। సామని। అసమ్బుద్ధౌ ఇతి కిమ్? హే రాజన్। హే తక్షన్।

.

251. అపృక్త ఏకాల్ ప్రత్యయః [1.2.41]

అపృక్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఏకాల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రత్యయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఏకాల్ ప్రత్యయః అపృక్తః

(సి.కౌ) ఏకాఽల్ప్రత్యయో యః సోఽపృక్తసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) అపృక్తః ఇతి ఇయం సంజ్ఞా భవతి ఏకాల్ యః ప్రత్యయస్ తస్య। అసహాయవాచీ ఏకశబ్దః। స్పృశోఽనుదకే క్విన్ 3.2.58 ఘృతస్పృక్। భజో ణ్విః 3.2.62 అర్ధభక్। పాదభాక్। ఏకాలితి కిమ్? దర్విః। జాగృవిః। ప్రత్యయ ఇతి కిమ్? సురాః। అపృక్తప్రదేశాః వేరపృక్తస్య 6.1.67 ఇత్యేవమాద్యః।

.

252. హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్ సుతిస్యపృక్తం హల్ [6.1.68]

హల్-ఙీ-ఆబ్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ దీర్ఘాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సు-తి-సి ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అపృక్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ హల్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

దీర్ఘాత్ హల్-ఙీ-ఆబ్భ్యః సు-తి-సి-అపృక్తమ్ హల్ లోపః

(సి.కౌ) హలన్తాత్పరం దీర్ఘౌ యౌ ఙ్యాపౌ తదన్తాచ్చ పరం సుతిసీత్యేతదపృక్తం హల్ లుప్యతే । హల్ఙ్యాబ్భ్యః కిమ్ । గ్రామణీః । దీర్ఘాత్కిమ్ । నిష్కౌశామ్బిః । అతిఖట్వః । సుతిసీతి కిమ్ । అభైత్సీత్ । తిపా సహచరితస్య సిపో గ్రహణాత్సిచో గ్రహణం నాస్తి । అపృక్తమితి కిమ్ । బిభర్తి । హల్కిమ్ । బిభేద । ప్రథమహల్ కిమ్ । రాజా । నలోపో న స్యాత్ సంయోగాన్తలోపస్యాసిద్ధత్వాత్ । సఖా । హే సఖే ॥

(కాశికా) లోప ఇతి వర్తతే। తదిహ లౌకికేన అర్థవత్ కర్మసాధనం ద్రష్టవ్యమ్। లుప్యతే ఇతి లోపః। హలన్తాద్, ఙ్యన్తాదాబన్తాచ్ చ దీర్ఘాత్ పరం సు తి సి ఇత్యేతదపృక్తం హల్ లుప్యతే। హలన్తాత్ సులోపః రాజా। తక్షా। ఉఖాస్రత్। పర్ణధ్వత్। ఙ్యన్తాత్ కుమారీ। గౌరీ। శార్ఙ్గరవీ। ఆబన్తాత్ ఖట్వా। బహురాజా। కారీషగన్ధ్యా। హలన్తాదేవ తిలోపః సిలోపశ్చ। తత్ర తిలోపస్తావత్ అబిభర్భవాత్। భృఞో లజి తిపి శ్లౌ భృఞామిత్యభ్యాసస్య ఇత్త్వమ్। అజాగర్భవాన్। సిలోపఃఅభినోఽత్ర అచ్ఛినోఽత్ర। దస్య రేఫః। హల్ఙ్యాబ్భ్యః ఇతి కిమ్? గ్రామణీః। సేనానీః। దీర్ఘాతితి కిమ్? నిష్కౌశామ్బిః। అతిఖట్వః। సుతిసి ఇతి

కిమ్? అభైత్సీత్। తిపా సహచరితస్య సిశబ్దస్య గ్రహణాత్ సిచో గ్రహణం న అస్తి। అపృక్తమ్ ఇతి కిమ్? భినత్తి। ఛినత్తి। హలి ఇతి కిమ్? బిభేద। చిచ్ఛేద। అథ కిమర్థం హలన్తాత్ సుతిసినాం లోపో విధీయతే, సంయోగాన్తలోపేన ఏవ సిద్ధమ్? న సిధ్యతి। రాజా, తక్షా ఇత్యత్ర సంయోగాన్తలోపస్య అసిద్ధత్వాన్ నలోపో న స్యాత్। ఉఖాస్రత్, పర్ణధ్వదిత్యత్ర అపదన్తత్వాద్ దత్త్వం చ న స్యాత్। అభినోఽత్ర ఇత్యత్ర అతో రోరప్లుతాదప్లుతే 6.1.113 ఇత్యుత్త్వం న స్యాత్। అబిభర్భవానిత్యత్ర తు రాత్ సస్య 8.3.24 ఇతి నియమాల్ లోప ఏవ న స్యాత్। సంయోగాన్తస్య లోపే హి నలోపాదిర్న సిధ్యతి। రాత్తు తే న ఏవ లోపః స్యాద్ ధలస్ తస్మాద్ విధీయతే।

.

253. సఖ్యురసమ్బుద్ధౌ [7.1.92]

సఖ్యుః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అసమ్బుద్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అసమ్బుద్ధౌ సర్వనామస్థానే సఖ్యుః ణిత్

(సి.కౌ) సఖ్యురఙ్గాత్పరం సంబుద్ధివర్జం సర్వనామస్థానం ణిద్వత్స్యాత్ ॥

(కాశికా) అసమ్బుద్ధౌ యః సఖిశబ్దః తస్మాత్ పరం సర్వనామస్థానం ణిత్ భవతి। సఖాయౌ। సఖాయః। అసమ్బుద్ధౌ ఇతి కిమ్? హే సఖే।

.

254. అచో ఞ్ణితి [7.2.115]

అచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఞ్ణితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అచః అఙ్గస్య ఞ్ణితి వృద్ధిః

(సి.కౌ) ఞితి ణితి చ ప్రత్యయే పరేఽజన్తాఙ్గస్య వృద్ధిః స్యాత్ । సఖాయౌ । సఖాయః । సఖాయమ్ । సఖాయౌ । ఘిసంజ్ఞాఽభావాన్న తత్కార్యమ్ । సఖ్యా । సఖ్యే ॥

(కాశికా) అజన్తస్య అఙ్గస్య ఞితి ణితి చ ప్రత్యయే వృద్ధిర్భవతి। ఞితి ఏకస్తణ్డులనిశ్చాయః। ద్వౌ శూర్పనిష్పావౌ। కారః। హారః। ణితి గౌః, గావౌ, గావః। సఖాయౌ, సఖాయః। జైత్రమ్। యౌత్రమ్। చ్యౌత్నః। జయతేర్యౌతేశ్చ ఉణాదయో బహులమ్ 3.3.1 ఇతి ష్ట్రన్ ప్రత్యయః। చ్యవతేరపి త్నణ్।

.

255. ఖ్యత్యాత్ పరస్య [6.1.112]

ఖ్య-త్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పరస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఖ్య-త్యాత్ పరస్య ఙసి-ఙసోః అతః ఉత్।

(సి.కౌ) ఖితిశబ్దాభ్యాం ఖీతీశబ్దాభ్యాం కృతయణాదేశాభ్యాం పరస్య ఙసిఙసోరత ఉత్స్యాత్ । సఖ్యుః ॥

(కాశికా) ఙసిఙసోః ఇతి వర్తతే, ఉతితి చ। ఖ్యత్యాతితి ఖిశబ్దఖీశబ్దయోః తిశబ్దతీశబ్దయోశ్చ కృతయణాదేశయోరిదం గ్రహణం, తాభ్యాం పరస్య ఙసిఙసోః అత ఉకారాదేశో భవతి। సఖ్యురాగచ్ఛతి। సఖ్యుః స్వమ్। పత్యురాగచ్ఛతి। పత్యుః స్వమ్। ఖీశబ్దస్య ఉదాహరణమ్ సహ ఖేన వర్తతే ఇతి సఖః, తమ్ ఇచ్ఛతీతి క్యచ్ సఖీయతి। సఖ యతేః క్విప్ సఖీః, తస్య ఙసిఙసోః సఖ్యుః ఇతి। తీశబ్దస్య అపి లూనమ్ ఇచ్ఛతి లూనీయతి, లూనీయతేః క్విపి లుప్తే, లూన్యురాగ్చ్ఛతి। లూన్యుః స్వమ్। నిష్ఠానత్వం పూర్వత్రాసిద్ధమ్ 8.2.1 ఇత్యసిద్ధమ్। వికృతనిర్దేశాదేవ ఇహ న భవతి, అతిసఖేరాగచ్ఛతి, సేనాపతేరాగచ్ఛతీతి। సఖిశబ్దస్య కేవలస్య ఘిసంజ్ఞా ప్రతిషిధ్యతే, న తదన్తస్య।

.

256. ఔత్ [7.3.118]

ఔత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఇదుద్భ్యామఙ్గాత్ ఙేః ఔత్

(సి.కౌ) ఇదుద్భ్యాం పరస్య ఙేరౌత్స్యాత్ । ఉకారానువృత్తిరుత్తరార్థా । సఖ్యౌ । శేషం హరివత్ ॥ శోభనః సఖా సుసఖా । సుసఖాయౌ । సుసఖాయః । అనఙ్ణిద్వద్భావయోరాఙ్గత్వాత్తదన్తేఽపి ప్రవృత్తిః । సముదాయస్య సఖిరూపత్వాభావాత్ అసఖి (కౌముదీ-243) ఇతి నిషేధాప్రవృత్తేర్ఘిసంజ్ఞా । సుసఖినా । సుసఖయే । ఙసిఙసోర్గుణే కృతే కృతయణాదేశత్వాభావాత్ ఖ్యత్యాత్ (కౌముదీ-255) ఇత్యుత్వం న । సుసఖేః । సుసఖావిత్యాది । ఏవమతిశయితః సఖా అతిసఖా । పరమః సఖా యస్యేతి విగ్రహే । పరమసఖా । పరమసఖాయావిత్యాది । గౌణత్వేఽప్యనఙ్ణిత్వే ప్రవర్తేతే । సఖీమతిక్రాన్తోఽతిసఖిః । లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషాయా అనిత్యత్వాన్న టచ్ । హరివత్ । ఇహాఽనఙ్ణిత్వే న భవతః । గోస్త్రియో (కౌముదీ-656) రితి హ్రస్వత్వేన సఖిశబ్దస్య లాక్షణికత్వాత్ । [(పరిభాషా -) లక్షణప్రతిపదోక్తయోః ప్రతిపదోక్తస్యైవ గ్రహణాత్] ॥

(కాశికా) ఇదుద్భ్యాముత్తరస్య ఙేః ఔకారాదేశో భవతి। యన్ న నదిసంజ్ఞం న అపి ఘిసంజ్ఞమ్ ఇకారాన్తమ్ , తదిహ ఉదాహరణమ్। సఖ్యౌ। పత్యౌ।

.

257. పతిః సమాస ఏవ [1.4.8]

పతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఏవ అవ్యయమ్

పతిః ఘి సమాసే ఏవ

(సి.కౌ) పతిశబ్దః సమాస ఏవ ఘిసంజ్ఞః స్యాత్ । పత్యా । పత్యే । పత్యుః । పత్యుః । పత్యౌ । శేషం హరివత్ । సమాసే తు భూపతినా । భూపతయే । కతిశబ్దో నిత్యం బహువచనాన్తః ॥

(కాశికా) పతిశబ్దస్య ఘిసంజ్ఞాయాం సిద్ధాయామయం నియమః క్రియతే, పతిశబ్దః సమాసే ఏవ ఘిసంజ్ఞఒ భవతి। ప్రజాపతినా। ప్రజాపతయే। సమాసే ఇతి కిమ్? పత్యా। పత్యే। ఏవకార ఇష్టతోఽవధారణార్థః। దృఢముష్టినా। దృఢముష్టయే।

.

258. బహుగణవతుడతి సంఖ్యా [1.1.23]

బహు-గణ-వతు-డతి ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంఖ్యా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

బహు-గణ-వతు-డతి సంఖ్యా

(సి.కౌ) ఏతే సఙ్ఖ్యాసంజ్ఞాః స్యుః ॥

(కాశికా) బహు, గణ, వతు, డతి - ఇత్యేతే సఙ్ఖ్యాసంజ్ఞా భవన్తి । బహుకృత్వః, బహుధా, బహుకః, బహుశః, గణకృత్వః ; గణధా, గణకః, గణశః ; తావత్కృత్వః, తావద్ధా, తావత్కః, తావచ్ఛః ; కతికృత్వః, కతిధా, కతికః, కతిశః । బహుగణశబ్దయోర్వైపుల్యే సఙ్ఘే చ వర్తమానయోరిహ గ్రహణం నాస్తి, సఙ్ఖ్యావాచినోరేవ । భూర్యాదీనాం నివృత్త్యర్థం సఙ్ఖ్యాసంజ్ఞా విధీయతే । అర్ధపూర్వపదశ్చ పూరణప్రత్యయాన్తః సఙ్ఖ్యాసంజ్ఞో భవతీతి వక్తవ్యం సమాసకన్విధ్యర్థమ్ । అర్ధపఞ్చమశూర్పః - అర్ధం పఞ్చమం యేషామ్ ఇతి బహువ్రీహౌ కృతే అర్ధపఞ్చమైః శూర్పైః క్రీతః । తద్ధితార్థో.. 2.1.51 ఇతి సమాసః । తత్ర దిక్సఙ్ఖ్యే సంజ్ఞాయామ్ 2.1.50 ఇత్యనువృత్తేస్తతః సఙ్ఖ్యాపూర్వస్య ద్విగుసంజ్ఞాయాం 2.1.52 శూర్పాదఞన్యతరస్యామ్ 5.1.26 ఇతి అఞ్ ఠఞ్ చ । అధ్యర్ధపూర్వద్విగోర్లుగసంజ్ఞాయామ్ 5.1.28 ఇతి లుక్ । అర్ధపఞ్చమకః । సఙ్ఖ్యాప్రదేశాః సఙ్ఖ్యా వంశ్యేన 2.1.19 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

259. డతి చ [1.1.25]

డతి ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

డతి సంఖ్యా షట్

(సి.కౌ) డత్యన్తా సఙ్ఖ్యా షట్సంజ్ఞా స్యాత్ ॥

(కాశికా) డత్యన్తా యా సఙ్ఖ్యా సా షట్సంజ్ఞా భవతి । కతి తిష్ఠన్తి, కతి పశ్య ॥

.

౨౬౦. ప్రత్యయస్య లుక్శ్లులుపః [1.1.61]

ప్రత్యయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లుక్-శ్లు-లుపః ప్రథమా-బహువచనమ్

ప్రత్యయస్య అదర్శనమ్ లుక్-శ్లు-లుపః

(సి.కౌ) లుక్శ్లులుప్శబ్దైః కృతం ప్రత్యయాదర్శనం క్రమాత్తత్తత్సంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా) అదర్శనమ్ ఇతి వర్తతే । ప్రత్యయ అదర్శనస్య లుక్, శ్లు, లుపిత్యేతాః సంజ్ఞా భవన్తి । అనేకసంజ్ఞావిధనాచ్చ తద్భావితగ్రహణమ్ ఇహ విజ్ఞాయతే । లుక్సంజ్ఞాభావితం ప్రత్యయాదర్శనం లుక్సంజ్ఞమ్ భవతి ; శ్లుసంజ్ఞాభావితం శ్లుసంజ్ఞం భవతి ; లుప్సంజ్ఞాభావితం లుప్సంజ్ఞం భవతి । తేన సంజ్ఞానాం సఙ్కరో న భవతి । విధిప్రదేశేషు చ భావినీ సంజ్ఞా విజ్ఞాయతే । అత్తి ; జుహోతి ; వరణాః । ప్రత్యయగ్రహణమ్ కిమ్ ? అగస్తయః, కుణ్డినాః । లుక్శ్లులుప్ప్రదేశాః లుక్తద్ధితలుకి 1.2.49, జుహోత్యాదిభ్యః శ్లుః 2.4.75, జనపదే లుప్ 4.2.71 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

౨౬౧. షడ్భ్యో లుక్ [౭.౧.౨౨]

షడ్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ లుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

షడ్భ్యః అఙ్గాత్ జశ్-శసోః లుక్

(సి.కౌ) షడ్భ్యః పరయోర్జశ్శసోర్లుక్స్యాత్ ॥

(కాశికా) షట్సంజ్ఞకేభ్య ఉత్తరయోః జశ్శసోర్లుక్ భవతి। షట్ తిష్ఠన్తి। షట్ పశ్య। పఞ్చ। సప్త। నవ। దశ। షట్ప్రధానాత్ తదన్తాదపి భవతి। ఉత్తమషట్। యత్ర తు ఉపసర్జనం షట్ తతో న భవతి, ప్రియషషః, ప్రియపఞ్చానః ఇతి।

.

౨౬౨. ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమ్ [1.1.౬౨]

ప్రత్యయలోపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రత్యయలక్షణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమ్

(సి.కౌ) ప్రత్యయే లుప్తేఽపి తదాశ్రితం కార్యం స్యాత్ । ఇతి జసి చేతి గుణే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) ప్రత్యయనిమిత్తం కార్యమసత్యపి ప్రత్యయే కథం ను నామ స్యాత్ - ఇతి సూత్రమ్ ఇదమారభ్యతే । ప్రత్యయలోపే కృతే ప్రత్యయలక్షణం ప్రత్యయహేతుకం కార్యం భవతి । అగ్నిచిత్, సోమసుత్, అధోక్ - ఇత్యత్ర సుప్తిఙోః లుప్తయోః సుప్తిఙన్తం పదమ్ 1.4.14 ఇతి పదసంజ్ఞా భవతి ।

అధోక్ - ఇతి దుహేః లజి తిపి శబ్లుకి తిలోపే ఘత్వ-భష్భావ-జశ్త్వ-చర్త్వేషు కృతేషు రూపమ్ । ప్రత్యయ ఇతి వర్తమానే పునః ప్రత్యయగ్రహణం కిమ్ ? కృత్స్న ప్రత్యయలోపే యథా స్యాత్ । ఇహ మా భూత్ - ఆఘ్నీయ । సజ్ఘ్మీయ । హనిగమ్యోర్లిజాత్మనేపదే లిజః సలోపోఽనన్త్యస్య 7.2.79 ఇతి సీయుట్సకారలోపః ప్రత్యయైకదేశలోపః, తత్ర ప్రత్యయలక్షణేన ఝలి ఇత్యనునాసికలోపో న భవతి 6.4.37 । ప్రత్యయలక్షణమ్ ఇతి కిమ్ ? రాయః కులం రైకులమ్, గవే హితమ్ గోహితమ్ - ఆయవాదేశౌ న భవతః వర్ణాశ్రయత్వాత్ ॥

.

263. న లుమతాఙ్గస్య [1.1.63]

న అవ్యయమ్ లుమతా తృతీయా-ఏకవచనమ్ అఙ్గస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

లుమతా ప్రత్యయలోపే అఙ్గస్య ప్రత్యయలక్షణం న

(సి.కౌ) లుక్ శ్లు లుప్ ఏతే లుమన్తః । లుమతా శబ్దేన లుప్తే తన్నిమిత్తమఙ్గకార్యం న స్యాత్ । కతి । కతి । కతిభిః । కతిభ్యః । కతీభ్యః । కతీనామ్ । కతిషు । అస్మద్యుష్మత్షట్సంజ్ఞకాస్త్రిషు సరూపాః । త్రిశబ్దో నిత్యం బహువచనాన్తః । త్రయః । త్రీన్ । త్రిభిః । త్రిభ్యః ॥

(కాశికా) పూర్వేణ అతిప్రసక్తం ప్రత్యయలక్షణమ్ ఇతి విశేషే ప్రతిషేధః ఉచ్యతే । లుమతా శబ్దేన లుప్తే ప్రత్యయే యదఙ్గం, తస్య ప్రత్యయలక్షణం కార్యం న భవతి - గర్గాః, మృష్టః, జుహుతః । యఞ్శపోర్లుమతా లుప్తయోరఙ్గస్య వృద్ధిగుణౌ న భవతః । లుమతా ఇతి కిమ్ ? కార్యతే, హార్యతే । అఙ్గస్య ఇతి కిమ్ ? పఞ్చ , సప్త ; పయః , సామ ॥

.

264. త్రేస్త్రయః [7.1.53]

త్రేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ త్రయః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

త్రేః అఙ్గస్య ఆమి త్రయః

(సి.కౌ) త్రిశబ్దస్య త్రయాదేశః స్యాదామి । త్రయాణామ్ । పరమత్రయాణామ్ । గౌణత్వే తు నేతి కేచిత్ । ప్రియత్రీణామ్ । వస్తుతస్తు ప్రియత్రయాణామ్ । త్రిషు । ద్విశబ్దో నిత్యం ద్వివచనాన్తః ॥

(కాశికా) త్రి ఇత్యేతస్య ఆమి పరే త్రయ ఇత్యయమాదేశో భవతి। త్రయాణామ్। త్రీణామ్ ఇత్యపి ఛన్దసి ఇష్యతే। త్రీణామపి సముద్రాణామ్ ఇతి।

.

265. త్యదాదీనామః [7.2.102]

త్యదాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

త్యదాదీనామఙ్గస్య విభక్తౌ అః

(సి.కౌ) ఏషామకారోఽన్తాదేశః స్యాద్విభక్తౌ ॥ద్విపర్యన్తానామేవేష్టిః (వార్తికమ్) ॥ ద్వౌ 2 । ద్వాభ్యామ్ 3 । ద్వయోః 2 । ద్విపర్యన్తానాం కిమ్ । భవాన్ । భవన్తౌ । భవన్తః । సంజ్ఞాయాముపసర్జనత్వే చ నాత్వమ్ । సర్వాద్యన్తర్గణకార్యత్వాత్ । ద్విర్నామ కశ్చిత్ । ద్విః । ద్వీ । ద్వావతిక్రాన్తోఽతిద్విః । హరివత్ । ప్రాధాన్యే తు పరమద్వావిత్యాది ॥ ఔడులోమిః । ఔడులోమీ । బహువచనే తు ఉడులోమాః ।లోమ్నోఽపత్యేషు బహుష్వకారో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ బాహ్వాదిఞోఽపవాదః । ఔడులోమిమ్ । ఔడులోమీ । ఉడులోమాన్ ॥ ఇతీదన్తాః ॥ వాతప్రమీరిత్యుణాదిసూత్రేణ మాఙ ఈప్రత్యయః స చ కిత్ । వాతం ప్రమిమీతే వాతప్రమీః । దీర్ఘజ్జసి చ । వాతప్రమ్యౌ । వాతప్రమ్యః । హే వాతప్రమీః । అమి పూర్వః (కౌముదీ-194) । వాతప్రమీమ్ । వాతప్రమ్యౌ । వాతప్రమీన్ । వాతప్రమ్యా । వాతప్రమీభ్యామ్ 3 । వాతప్రమ్యే । వాతప్రమ్యః 2 । వాతప్రమ్యోః 2 । వాతప్రమ్యామ్ । దీర్ఘత్వాన్న నుట్ । ఙౌ తు సవర్ణ దీర్ఘః । వాతప్రమీ । వాతప్రమీషు । ఏవం యయీపప్యాదయః । యాన్త్యనేనేతి యయీర్మార్గః । పాతి లోకమితి పపీః సూర్యః । యాపోః కిద్ద్వే చ ఉ. (కౌముదీ-439) ఇతి ఈప్రత్యయః । క్విబన్తవాతప్రమీశబ్దస్య తు అమి శసి ఙౌ చ విశేషః । వాతప్రమ్యమ్ । వాతప్రమ్యః । వాతప్రమ్యి । ఏరనేకాచః (కౌముదీ-272) ఇతి వక్ష్యమాణో యణ్ ప్రధీవత్ । బహ్వ్యః శ్రేయస్యో యస్య స బహుశ్రేయసీ । దీర్ఘజ్యన్తత్వాత్ హల్ఙ్యాబ్ (కౌముదీ-252) ఇతి సులోపః ॥

(కాశికా) త్యదిత్యేవమాదీనామకారాదేశో భవతి విభక్తౌ పరతః। త్యద్ స్యః, త్యౌ, త్యే। తద్ సః, తౌ, తే। యద్ యః, యౌ, యే। ఏతద్ ఏషః, ఏతౌ, ఏతే। ఇదమయమ్, ఇమౌ, ఇమే। అదస్ అసౌ, అమూ, అమీ। ద్వి ద్వౌ। ద్వాభ్యామ్। ద్విపర్యన్తానాం త్యదాదీనామత్వమిష్యతే। ఇహ న భవతి, భవత్ భవాన్। సంజ్ఞోపసర్జనీభూతాః త్యదాదయః పాఠాదేవ పర్యుదస్తాః ఇతి ఇహ న భవతి, త్యద్, త్యదౌ, త్యదః। అతిత్యద్, అతిత్యదౌ, అతిత్యదః। త్యదాదిప్రధానే తు శబ్దే భవత్యేవ, పరమసః పరమతౌ, పర్మతే।

.

266. యూ స్త్ర్యాఖ్యౌ నదీ [1.4.3]

యూ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)స్త్ర్యాఖ్యౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ నదీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

యూ స్త్ర్యాఖ్యౌ నదీ

(సి.కౌ) ఈదూదన్తౌ నిత్యస్త్రీలిఙ్గౌ నదీసంజ్ఞౌ స్తః ।ప్రథమలిఙ్గగ్రహణం చ (వార్తికమ్) ॥ పూర్వ స్త్ర్యాఖ్యస్యోపసర్జనత్వేఽపి నదీత్వం వక్తవ్యమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) ఈ చ ఊ చ యూ। అవిభక్తికో నిర్దేశః। స్త్రియమాచక్షతే స్త్ర్యాఖ్యౌ। మూలవిభుజాదిదర్శనాత్ కప్రత్యయః। ఈకారాన్తమ్ ఊకరాన్తం చ స్త్ర్యాఖ్యం శబ్దరూపం నదీసంజ్ఞం భవతి। ఈకరాన్తమ్ కుమారీ। గౌరీ। లక్ష్మీః। శార్ఙ్గరవీ। ఊకారాన్తమ్ బ్రహ్మవన్ధూః। యవాగూః। యూ ఇతి కిమ్? మాత్రే। దుహిత్రే। స్త్ర్యాఖ్యౌ ఇతి కిమ్? గ్రామణీః। సేనానీః। ఖలపూః। ఆఖ్యాగ్రహణం కిమ్? శబ్దార్థే స్త్రీత్వ ఏవ యథా స్యాత్, పదాన్తరాఖ్యే మా భూత్, గ్రామన్యే స్త్రియై। ఖలప్వే స్త్రియై। నదీప్రదేశాః ఆణ్నద్యాః 7.3.112 ఇత్యేవమాదయః।

.

267. అమ్బార్థనద్యోర్హ్రస్వః [7.3.107]

అమ్బార్థ-నద్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అమ్బార్థ-నద్యోః అఙ్గస్య సమ్బుద్ధౌ సుపి హ్రస్వః

(సి.కౌ) అమ్బార్థానాం నద్యన్తానాం చ హ్రస్వః స్యాత్సంబుద్ధౌ । హే బహుశ్రేయసి । శసి బహుశ్రేయసీన్ ॥

(కాశికా) సమ్బుద్ధౌ ఇతి వర్తతే। అమ్బార్థనామఙ్గానాం నద్యన్తానాం హ్రస్వో భవతి సమ్బుద్ధౌ పరతః। హే అమ్బ। హే అక్క। హే అల్ల। నద్యాః ఖల్వపి హే కుమారి। హే శార్ఙ్గరవి। హే బ్రహ్మబన్ధు। హే వీరబన్ధు। డలకవతీనాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। హే అమ్బాడే। హే అమ్బాలే। హే అమ్బికే। ఛన్దసి వేతి వక్తవ్యమ్। హే అమ్బాడ, హే అమ్బాడే। హే అమ్బాల, హే అమ్బాలే। హే అమ్బిక, హే అమ్బికే। తలో హ్రస్వో బా ఙిసమ్బుద్ధ్యోరితి వక్తవ్యమ్। దేవతే భక్తిః, దేవతాయాం భక్తిః। హే దేవత, హే దేవతే। ఛన్దస్యేవ హ్రస్వత్వమ్ ఇష్యతే। మాతృణాం మాతచ్ పుత్రార్థమర్హతే। మాతృణాం మాతజాదేశో వక్తవ్యః సమ్బుద్ధౌ, పుత్రాయ పుత్రమభిధాతుమ్। కీదృశాయ? అర్హతే। మాత్రా వ్యపదేశమర్హతి శ్లాఘనీయత్వాద్ యః పుత్రస్ తదర్థమ్। హే గార్గీమాత। నద్యృతశ్చ 5.4.153 ఇతి సమాసాన్తాపవాదో మాతజాదేశః। చిత్కరణమన్తోదాత్తార్థమ్।

.

268. ఆణ్నద్యాః [7.3.112]

ఆట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నద్యాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

నద్యాః అఙ్గాత్ ఙితి ఆట్

(సి.కౌ) నద్యన్తాత్పరేషాం ఙితామాడాగమః స్యాత్ ॥

(కాశికా) నద్యన్తాదఙ్గాదుత్తరస్య ఙితః ప్రత్యయస్య ఆడాగమో భవతి। కుమార్యై। బ్రాహమబన్ధ్వై। కుమార్యాః। బ్రహ్మబన్ధ్వాః।

.

269. ఆటశ్చ [6.1.90]

ఆటః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఆటః అచి పూర్వపరయోః ఏకః వృద్ధిః

(సి.కౌ) ఆటోఽచి పరే వృద్ధిరేకాదేశః స్యాత్ । బహుశ్రేయస్యై । బహుశ్రేయస్యాః । నద్యన్తాత్పరత్వాన్నుట్ । బహుశ్రేయసీనామ్ ॥

(కాశికా) ఏచి ఇతి నివృత్తమ్। అచి ఇత్యనువర్తతే। ఆటః పరో యో అచ్, అచి చ పూర్వో య ఆట్, తయోః పూర్వపరయోః ఆడచోః స్థానే వృద్ధిరేకాదేశో భవతి। ఐక్షిష్ట। ఐక్షత। ఐక్షిష్యత। ఔభీత్। ఆర్ధ్నోన్। ఔబ్జీత్। చకారోఽధికవిధానార్థః, ఉసి ఓమాఙోశ్చ 6.1.95 ఇతి పరరూపబాధనార్థః। ఔస్రీయత్। ఔఙ్కారీయత్। ఆ ఊఢా ఓఢా, తామైచ్ఛతౌఢీయత్।

.

270. ఙేరామ్నద్యామ్నీభ్యః [7.3.116]

ఙేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నదీ-ఆప్-నీభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

నదీ-ఆప్-నీభ్యః ఙేః ఆమ్

(సి.కౌ) నద్యన్తాదాబన్తాన్నీశబ్దాచ్చ ఙేరామ్ స్యాత్ । ఇహ పరత్వాదాటా నుడ్బాధ్యతే । బహుశ్రేయస్యామ్ । శేషమీప్రత్యయాన్తవాతప్రమీవత్ । అఙ్యన్తత్వాన్న సులోపః । అతిలక్ష్మీః । శేషం బహుశ్రేయసీవత్ । కుమారీమిచ్ఛన్ కుమారీవాచరన్వా బ్రాహ్మణః కుమారీ । క్యజన్తాదాచారక్విబన్తాద్వా కర్తరి క్విప్ । హల్ఙ్యాబ్ (కౌముదీ-252) ఇతి సులోపః ॥

(కాశికా) నద్యన్తాతాబన్తాత్ నీ ఇత్యేతస్మాచ్ చ ఉత్తరస్య ఙేః ఆమాదేశో భవతి। కుమార్యామ్। గౌర్యామ్। బ్రహ్మబన్ధ్వామ్। ధీబన్ధ్వామ్। ఆపః ఖట్వాయామ్। బహురాజాయామ్। కారీషగన్ధ్యాయామ్। నీ రాజన్యామ్। సేనాన్యామ్।

.

271. అచి శ్నుధాతుభ్రువాం య్వోరియఙువఙౌ [6.4.77]

అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ శ్ను-ధాతు-భ్రువామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ య్వోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఇయఙ్-ఉవఙౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

అచి శ్ను-ధాతు-భ్రువామ్ య్వోః అఙ్గస్య ఇయఙ్ ఉవఙౌ

(సి.కౌ) శ్నుప్రత్యయాన్తస్య ఇవర్ణోవర్ణాన్తధాతోర్భ్రూ ఇత్యస్య చాఙ్గస్యేయఙువఙౌ స్తోఽజాదౌ ప్రత్యయే పరే । ఙిచ్చేత్యన్తాదేశః । ఆన్తరతమ్యాదేరియఙ్ ఓరువఙ్ । ఇతీయఙి ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) శ్నుప్రత్యయాన్తస్య అఙ్గస్య ధాతోః ఇవర్ణొవర్ణాన్తస్య భ్రు ఇత్యేతస్య ఇయఙువఙిత్యేతావాదేశౌ భవతోఽజాదౌ ప్రత్యయే పరతః। ఆప్నువన్తి। రాధ్నువన్తి। శక్నువన్తి। ధాతోః చిక్షియతుః। చిక్షియుః। లులువతుః। లులువుః। నియౌ। నియః। లువౌ। లువః। భ్రువౌ। భ్రువః। అచి ఇతి కిమ్? ఆప్నుయాత్। శక్నుయాత్। సాధ్నుయాత్। శ్నుధాతుభ్రువామ్ ఇతి కిమ్? లక్ష్మ్యై। వధ్వై। య్వోః ఇతి కిమ్? చక్రతుః। చక్రుః। ఇయఙువఙ్భ్యాం గుణవృద్ధీ భవతో విప్రతిషేధేన। చయనమ్। చాయకః। లవనమ్। లావకః। ఇయఙువఙ్ప్రకరణే తన్వాదీనాం ఛన్దసి బహులముపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। తన్వం పుషేమ। తనువం పుషేమ। విష్వం పుషేమ। విషువం పుషేమ। స్వర్గో లోకః। సువర్గో లోకః। త్ర్యమ్బకం యజామహే। త్రియమ్బకం యజామహే।

.

272. ఏరనేకాచోఽసంయోగపూర్వస్య [6.4.82]

ఏః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనేకాచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అసంయోగపూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అనేకాచః అఙ్గస్య అసంయోగపూర్వస్య ఏః ధాతోః అచి యణ్

(సి.కౌ) ధాత్వవయవసంయోగపూర్వో న భవతి య ఇవర్ణస్తదన్తో యో ధాతుస్తదన్తస్యాఽనేకాచోఽఙ్గస్య యణ్స్యాదజాదౌ ప్రత్యయే పరే । ఇతి యణ్ । కుమార్యౌ కుమార్యః । హే కుమారి । అమి శసి చ । కుమార్యమ్ । కుమార్యః । కుమార్యై । కుమార్యాః 2 । కుమారీణామ్ । కుమార్యామ్ । ప్రధీః । ప్రధ్యౌ । ప్రధ్యః । ప్రధ్యమ్ । ప్రధ్యః । ఉన్నయతీత్యున్నీః । ధాతునా సంయోగస్య విశేషణాదిహ స్యాదేవ యణ్ । ఉన్న్యౌ । ఉన్న్యః । హే ఉన్నీః । ఉన్న్యమ్ । ఙేరామ్ । ఉన్న్యామ్ । ఏవం గ్రామణీః । అనేకాచః కిమ్ । నీః । నియౌ । నియః । అమి శసి చ పరత్వాదియఙ్ । నియమ్ । నియః । ఙేరామ్ । నియామ్ । అసంయోగపూర్వస్య కిమ్ । సుశ్రియౌ । యవక్రియౌ ॥గతికారకేతరపూర్వపదస్య యణ్నేష్యతే (వార్తికమ్) ॥ శుద్ధధియౌ । పరమధియౌ । కథం తర్హి దుర్ధియో వృశ్చికభియేత్యాది । ఉచ్యతే । దుఃస్థితా ధీర్యేషామితి విగ్రహే దురిత్యస్య ధీశబ్దం ప్రతి గతిత్వమేవ నాస్తి । యత్క్రియాయుక్తాః ప్రాదయస్తం ప్రత్యేవ గత్యుపసర్గసంజ్ఞాః । వృశ్చికశబ్దస్య బుద్ధికృతమపాదానత్వం నేహ వివక్షితమ్ । వృశ్చికసంబన్ధినీ భీర్వృశ్చికభీరిత్యుత్తరపదలోపో వా ॥

(కాశికా) ధాతోః ఇతి వర్తతే, తేన సంయోగో విశేష్యతే। ధాతోరవయవః సంయోగః పూర్వో యస్మాదివర్ణాన భవతి అసావసంయోగపూర్వః, తదన్తస్య అఙ్గస్య అనేకాచోఽచి పరతో యణాదేశో భవతి। నిన్యతుః। నిన్యుః। ఉన్న్యౌ। ఉన్న్యః। గ్రామణ్యౌ। గ్రామణ్యః। ఏః ఇతి కిమ్? అసంయోగపూర్వగ్రహణమ్ ఇవర్ణవిశేషణం యథా స్యాత్, అఙ్గవిశేషణం మా భూతితి। లులువతుః, లులువుః ఇత్యేతత్ తు ఓః సుపి 6.4.83 ఇతి నియమాదపి సిధ్యతి। అనేకాచః ఇతి కిమ్? నియౌ। నియః। అసంయోగపూర్వస్య ఇతి కిమ్? యవక్రియౌ। యవక్రియః। ధాతునా సంయోగవిశేషణమ్ కిమ్? ఇహ అపి స్యాదున్న్యౌ, ఉన్న్యః ఇతి। గతికారకాభ్యామన్యపూర్వస్య నేష్యతే, పరమనియౌ, పరమనియః ఇతి।

.

273. న భూసుధియోః [6.4.85]

న అవ్యయమ్ భూ-సుధియోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

భూసుధియోః అఙ్గస్య సుపి అచి యణ్ న

(సి.కౌ) ఏతయోర్యణ్న స్యాదచి సుపి । సుధియౌ । సుధియః ఇత్యాది ॥ సఖాయమిచ్ఛతి సఖీయతి । తతః క్విప్ । అల్లోపయలోపౌ । అల్లోపస్య స్థానివత్త్వాద్యణి ప్రాప్తే ॥క్వౌ లుప్తం న స్థానివత్ (వార్తికమ్) ॥ ఏకదేశవికృతస్యానన్యతయాఽనఙ్ణిత్త్వే । సఖా । సఖాయౌ । సఖాయః । హే సఖీః । అమి పూర్వరూపాత్పరత్వాద్యణి ప్రాప్తే తతోఽపి పరత్వాత్సఖ్యురసంబుద్ధౌ (కౌముదీ-253) వితి ప్రవర్త్తతే । సఖాయమ్ । సఖాయౌ । శసి యణ్ । సఖ్యః । సహ ఖేన వర్త్తత ఇతి సఖః । తమిచ్ఛతీతి సఖీః । సుఖమిచ్ఛతీతి సుఖీః । సుతమిచ్ఛతీతి సుతీః । సఖ్యౌ । సుఖ్యౌ । సుత్యౌ । ఖ్యత్యా (కౌముదీ-255) దితి దీర్ఘస్యాపి గ్రహణాదుకారః । సఖ్యుః । సుఖ్యుః । సుత్యుః । లూనమిచ్ఛతీతి లూనీః । క్షామమిచ్ఛతీతి క్షామీః । ప్రస్తీమమిచ్ఛతీతి ప్రస్తీమీః । ఏషాం ఙసిఙసోర్యణ్ । నత్వమత్వయోరసిద్ధత్వాత్ ఖ్యత్యా (కౌముదీ-255) దిత్యుత్వమ్ । లూన్యుః । క్షామ్యుః । ప్రస్తీమ్యుః । శుష్కీయతేః క్విప్ । శుష్కీః । ఇయఙ్ । శుష్కియౌ । శుష్కియః । ఙసిఙసోః । శుష్కియ ఇత్యాది । ఇతీదన్తాః ॥ శమ్భుర్హరివత్ । ఏవం విష్ణువాయుభాన్వాదయః ॥

(కాశికా) భూ సుధీ ఇత్యేతయోర్యణాదేశో న భవతి। ప్రతిభువౌ। ప్రతిభువః। సుధియౌ। సుధియః।

.

274. తృజ్వత్ క్రోష్టుః [7.1.95]

తృజ్వత్ అవ్యయమ్ క్రోష్టుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అసమ్బుద్ధౌ సౌ క్రోష్టుః తృచ్-వత్

(సి.కౌ) క్రోష్టుశబ్దస్తృజన్తేన తుల్యం వర్తతే అసంబుద్ధౌ సర్వనామస్థానే పరే । క్రోష్టుశబ్దస్య స్థానే క్రోష్టృశబ్దః ప్రయోక్తవ్య ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) క్రోష్టుశబ్దః తున్ప్రత్యయాన్తః సంజ్ఞాశబ్దః సర్వనామస్థానేఽసమ్బుద్ధౌ పరతః తృజ్వద్ భవతి। తృజన్తస్య యద్ రూపం తదస్య భవతి ఇత్యర్థః। రూపాతిదేశోఽయమ్। ప్రయాసత్తేశ్చ క్రుశేరేవ ఋజన్తస్య య రూపం తదతిదిశ్యతే। తచ్ చ క్రోష్టృ ఇత్యేతదన్తోదాత్తమ్। క్రోష్టా, క్రోష్టారౌ, క్రోష్టారః। క్రోష్టారమ్, క్రోష్టరౌ। సర్వనామస్థానే ఇత్యేవ, క్రోష్టూన్। అసమ్బుద్ధౌ ఇత్యేవ, హే క్రోష్టో।

.

275. ఋతో ఙిసర్వనామస్థానయోః [7.3.110]

ఋతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఙిసర్వనామస్థానయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

ఋతః అఙ్గస్య ఙి-సర్వనామస్థానయోః గుణః

(సి.కౌ) ఙౌ సర్వనామస్థానే చ పరే ఋదన్తాఙ్గస్య గుణః స్యాత్ । ఇతి ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) గుణః ఇతి వర్తతే। ఋకారాన్తస్య అఙ్గస్య ఙౌ పరతః సర్వనామస్థానే చ గుణో భవతి। ఙౌ మాతరి। పితరి। భ్రాతరి। కర్తరి। సర్వనామస్థానే కర్తారౌ। కర్తారః। మాతరౌ। పితరౌ। భ్రాతరౌ। తపరకరణం ముఖసుఖార్థమ్।

.

276. ఋదుశనస్పురుదంసోఽనేహసాం చ [7.1.94]

ఋద్-ఉశనస్-పురుదంసస్-అనేహసామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఋత్-ఉశనస్-పురుదంసస్-అనేహసాం అఙ్గస్య అసమ్బుద్ధౌ సౌ అనఙ్

(సి.కౌ) ఋదన్తానాముశనసాదీనాం చాఽనఙ్ స్యాదసంబుద్ధౌ సౌ పరే ॥

(కాశికా) ఋకారాన్తానామఙ్గానాముశనస్ పురుదంససనేహసిత్యేతేషామ్ చ అసమ్బుద్ధౌ సౌ పరతః అనఙాదేశో భవతి। కర్తా। హర్తా। మాతా। పితా। భ్రాతా। ఉశనా। ఉరుదంసా। అనేహా। అసమ్బుద్ధౌ ఇత్యేవ, హే కర్తః। హే మాతః। హే పితః। హే పురుదంసః। హే అనేహః। హే ఉశనః। ఉశనసః సమ్బుద్ధౌ అపి పక్షే అనఙిష్యతే। హే ఉశనన్। న ఙిసమ్బుద్ధ్యోః 8.2.8 ఇతి నలోపప్రతిషేధోఽపి పక్షే ఇష్యతే। హే ఉశన। తథా చోక్తమ్ సమ్బోధనే తూశనస్త్రిరూపం సాన్తం తథా నాన్తమథాప్యదన్తమ్। మాధ్యన్దినిర్వష్టి గుణం త్విగన్తే నపుంసకే వ్యాఘ్రపదామ్ వరిష్ఠః। ఇతి। తపరకరణమసన్దేహార్థమ్।

.

౭౭౭. అప్తృన్తృచ్స్వసృనప్తృనేష్టృత్వష్టృక్షత్తృహోతృపోతృప్రశాస్తృణామ్ [6.4.11]

అప్-తృన్-తృచ్-స్వసృ-నప్తృ-నేష్టృ-త్వష్టృ-క్షత్తృ-హోతృ-పోతృ-ప్రశాస్తృణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

అప్-తృన్-తృచ్-స్వసృ-నప్తృ-నేష్టృ-త్వష్టృ-క్షత్తృ-హోతృ-పోతృ-ప్రశాస్తృణామఙ్గస్య ఉపధాయాః అసమ్బుద్ధౌ సర్వనామస్థానే దీర్ఘః

(సి.కౌ) అబాదీనాముపధాయా దీర్ఘః స్యాదసంబుద్ధౌ సర్వనామస్థానే పరే । నప్త్రాదిగ్రహణం వ్యుత్పత్తిపక్షే నియమార్థమ్ । ఉణాదినిష్పన్నానాం తృన్తృజన్తానాం చేద్భవతి తర్హి నప్త్రాదీనామేవ ॥ తేన పితృభ్రాతృప్రభృతీనాం న । ఉద్గాతృశబ్దస్య తు భవత్యేవ । సమర్థ (కౌముదీ-647) సూత్రే ఉద్గాతార ఇతి భాష్యప్రయోగాత్ । క్రోష్టా । క్రోష్టారౌ । క్రోష్టారః । క్రోష్టారమ్ । క్రోష్టారౌ । క్రోష్టూన్ ॥

(కాశికా) అపిత్యేతస్య, తృనన్తస్య, తృజన్తస్య, స్వసృ నప్తృ నేష్టృ త్వష్టృ క్షత్తృ హోతృ పోతృ పశాస్తృ ఇత్యేతేషాం చాఙ్గానాముపధాయా దీర్ఘో భవతి సర్వనామస్థానే పరతోఽసమ్బుద్ధౌ। అప్ ఆపః। బహ్వామ్పి తడాగాని ఇతి కేచిదిచ్ఛన్తి, తత్ర సమాసాన్తో విధిరనిత్యః ఇతి సమాసాన్తో న క్రియతే। నిత్యమపి చ నుమమకృత్వ దీర్ఘత్వమ్ ఇష్యతే। తృన్ కర్తారౌ కటాన్। వదితారౌ జనాపవాదాన్। కర్తారః। తృచ్ కర్తారౌ కటస్య। కర్తారః। హర్తారౌ భారస్య। హర్తారః। స్వసృ స్వసా, స్వసారౌ, స్వసారః। నప్తృ నప్తా, నప్తారౌ, నప్తారః। నేష్టృ నేష్టా, నేష్టారౌ, నేష్టారః। త్వష్టృ త్వష్టా, త్వష్టారౌ, త్వష్టారః। క్షత్తృ క్షత్తా, క్షత్తారౌ, క్షత్తారః। హోతృ హోతా, హోతారౌ, హోతారః। పోతృ పోతా, పోతారౌ, పోతారః। ప్రశాస్తృ ప్రశాస్తా, ప్రశాస్తారౌ, ప్రశాస్తారః। నప్త్రాదినాం గ్రహణమవ్యుత్పత్తిపక్షే విధ్యర్థమ్। వ్యుత్పత్తిపక్షే నియమార్థమ్, ఏవమ్ భూతానామన్యేషాం సంజ్ఞాశబ్దానాం దీర్ఘో మా భూతితి। పితరౌ, పితరః। మాతరౌ,మాతరః। అసమ్బుద్ధౌ ఇతి కిమ్? హే కర్తః। హే స్వసః।

.

౭౭౮. విభాషా తృతీయాదిష్వచి [7.1.97]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తృతీయాదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

తృతీయాదిషు అచి క్రోష్టు తృజ్వత్ విభాషా

(సి.కౌ) అజాదిషు తృతీయాదిషు క్రోష్టుర్వా తృజ్వత్ । క్రోష్ట్రా । క్రోష్ట్రే ॥

(కాశికా) తృతీయాదిషు విభక్తిషు అజాదిషు క్రోష్టుర్విభాషా తృజ్వద్ భవతి। క్రోష్ట్రీ, క్రోష్టునా। క్రోష్ట్రే క్రోష్టవే। క్రోష్టుః, క్రోష్టోః। క్రోష్టరి, క్రోష్టౌ। క్రోష్ట్రోః, క్రోష్ట్వోః। తృతీయాదిషు ఇతి కిమ్? క్రోష్టూన్। అచి ఇతి

కిమ్? క్రోష్టుభ్యామ్। క్రోష్టుభిః। తృజ్వద్భావాత్ పూర్వవిప్రతిషేధేన నుమ్నుటౌ భవతః। ప్రియక్రోష్టునే అరణ్యాయ। హతక్రోష్టు వృషలకులాయ। నుట్ క్రోష్టూనామ్।

.

279. ఋత ఉత్ [6.1.111]

ఋతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఋతః ఙసిఙసోః అతి పూర్వపరయోః ఏకః ఉత్

(సి.కౌ) ఋదన్తాన్ఙసిఙసోరతి పరే ఉకార ఏకాదేశః స్యాత్ । రపరత్వమ్ ॥

(కాశికా) ఙసిఙసోః ఇత్యేవ। ఋకారాన్తాదుత్తరయోః ఙ్సిఙసోః అతి పరతః పూర్వపరయోః ఉకార ఏకాదేశో భవతి। హోతురాగచ్ఛతి। హోతుః స్వమ్। ద్వయోః షష్ఠీనిర్దిష్టయోః స్థానే యః స లభతేఽన్యతరవ్యపదేశం ఇతి ఉరణ్ రపరః 1.1.51 ఇతి రపరత్వమత్ర కృత్వా రాత్ సస్య 8.2.24 ఇతి సలోపః కర్తవ్యః।

.

280. రాత్సస్య [8.2.24]

రాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

సంయోగాన్తస్య పదస్య రాత్ సస్య లోపః

(సి.కౌ) రేఫాత్సంయోగాన్తస్య సస్యైవ లోపో నాన్యస్య । రేఫస్య విసర్గః । క్రోష్టుః । ఆమి పరత్వాత్తృజ్వద్భావే ప్రాప్తే ।నుమచిరతృజ్వద్భావేభ్యో నుట్ పూర్వవిప్రతిషేధేన (వార్తికమ్) ॥ క్రోష్టూనామ్ । క్రోష్టరి । క్రోష్ట్రోః । పక్షే హలాదౌ చ శమ్భువత్ ॥ ఇత్యుదన్తాః ॥ హూహూః । హూహ్వౌ । హూహ్వః । హూహూమ్ । హూహ్వౌ । హూహూనిత్యాది । అతిచమూశబ్దే తు నదీకార్యం విశేషః । హే అతిచము । అతిచమ్వై । అతిచమ్వాః । అతిచమ్వాః । అతిచమూనామ్ । అతిచమ్వామ్ । ఖలపూః ॥

(కాశికా) సంయోగాన్తపదస్య యో రేఫః తస్మాదుత్తరస్య అన్తస్య సకారస్య లోపో భవతి। గోభిరక్షాః। ప్రత్యఞ్చమత్సాః। క్షరతేః త్సరతేశ్చ లుఙి సిచః ఛాన్దసత్వాదీడభావః బహులం ఛన్దసి 7.3.97 ఇతి వచనాత్। దీర్ఘే సతి రూపమ్ ఏతత్। మాతుః, పితుః ఇతి ఋత ఉత్ 6.1.111 ఇతి ఉత్వే కృతే రపరత్వే చ సతి రాత్ సస్య ఇతి సలోపః। సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమార్థః, రాత్ సస్య ఏవ లోపో భవతి, న అన్యస్య ఇతి। ఊర్జేః క్విప్ ఊర్క్। మృజేః లఙి అమార్ట్।

.

౭౮౧. ఓః సుపి [6.4.83]

ఓః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సుపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అనేకాచః అఙ్గస్య అసంయోగపూర్వస్య ఓః ధాతోః సుపి అచి యణ్

(సి.కౌ) ధాత్వవయవసంయోగపూర్వో న భవతి య ఉవర్ణస్తదన్తో యో ధాతుస్తదన్తస్యాఽనేకాచోఽఙ్గస్య యణ్ స్యాదజాదౌ సుపి ॥గతికారకేతరపూర్వపదస్య యణ్నేష్యతే (వార్తికమ్) ॥ ఖలప్వౌ । ఖలప్వ ఇత్యాది । ఏవం సుల్వాదయః । అనేకాచః కిమ్ । లూః లువౌ । లువః । ధాత్వవయవేతి కిమ్ । ఉల్లూః । ఉల్ల్వౌ । ఉల్ల్వః । అసంయోగపూర్వస్య కిమ్ । కటప్రువౌ । కటప్రువః । గతీత్యాది కిమ్ । పరమలువౌ । సుపి కిమ్ । లులువతుః । స్వభూః । న భూసుధియోః (కౌముదీ-273) । స్వభువౌ । స్వభువః ॥

(కాశికా) ధాత్వవయవః సంయోగః పూర్వో యస్మాదువర్ణాన్ న భవతి, తదన్తస్య అఙ్గస్య అనేకాచః అజాదౌ సుపి పరతో యణాదేశో భవతి। ఖలప్వౌ। ఖలప్వః। శతస్వౌ। శతస్వః। సకృల్ల్వౌ। సకృల్ల్వః। సుపి ఇతి కిమ్? లులువతుః। లులువుః। అనేకాచః ఇత్యేవ, లువౌ। లువః। అసంయోగపూర్వస్య ఇత్యేవ, కటప్రువౌ। కటప్రువః। గతికారకాభ్యామన్యపూర్వస్య న ఇష్యతే, పరమలువౌ। పరమలువః।

.

౭౮౨. వర్షాభ్వశ్చ [6.4.84]

వర్షాభ్వః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

వర్షాభ్వః అఙ్గస్య అచి సుపి యణః

(సి.కౌ) అస్యోవర్ణస్య యణ్ స్యాదచి సుపి । వర్షాభ్వౌ । వర్షాభ్వః । దృమ్భూతీతి దృమ్భూః । అన్దూదృమ్భూజమ్బూకఫేలూకర్కన్ధూదిధిషూ (కౌముదీ-93) రిత్యుణాదిసూత్రేణ వ్యుత్పాదితః । దృమ్భ్వౌ । దృమ్భ్వః । దృమ్భూమ్ । దృమ్భ్వౌ । దృమ్భూన్ । శేషం హూహూవత్ । దృన్నితి నాన్తే హింసార్థేఽవ్యయే భువః క్విప్ । దృన్భూః ।దృన్కరపునః పూర్వస్య భువో యణ్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ దృన్భ్వౌ । దృన్భ్వ ఇత్యాది ఖలపూవత్ । కరభ్వౌ । కరభ్వః । దీర్ఘపాఠే తు కర ఏవ కారః । స్వార్థికః ప్రజ్ఞాద్యణ్ । కారభ్వౌ । కారభ్వః । పునర్భూర్యౌగికః పుంసి । పునర్భ్వావిత్యాది । దృగ్భూకారాభూశబ్దౌ స్వయమ్భూవత్ ॥ ఇత్యూదన్తాః ॥ ధాతా । హే ధాతః । ధాతారౌ । ధాతారః ।ఋవర్ణాన్నస్య ణత్వం వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ధాతౄణామిత్యాది । ఏవం నప్త్రాదయః । ఉద్గాతారౌ । పితా వ్యుత్పత్తిపక్షే నప్త్రాదిగ్రహణస్య నియమార్థత్వాన్నదీర్ఘః । పితరౌ । పితరః । పితరమ్ । పితరౌ । శేషం ధాతృవత్ । ఏవం జామాతృభ్రాత్రాదయః ॥ నా । నరౌ । నరః । హే నః ॥

(కాశికా) వర్షాభూ ఇత్యేతస్య అజాదౌ సుపి పరతో యణాదేశో భవతి। వర్షాభ్వౌ। వర్షాభ్వః। పునర్భ్వశ్చేతి వక్తవ్యమ్। పునర్భ్వౌ। పునర్భ్వః। కారాపూర్వస్యాపీష్యతే। కారాభ్వౌ। కారాభ్వః।

.

283. నృ చ [6.4.6]

నృ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

నృ-అఙ్గస్య నామి దీర్ఘః ఉభయథా

(సి.కౌ) నృ ఇత్యేతస్య నామి వా దీర్ఘః స్యాత్ । నృణామ్ । నృణామ్ । ఇతి ఋదన్తాః ॥ కృ తృ అనయోరనుకరణే [(పరిభాషా -) ప్రకృతివదనుకరణమ్] ఇతి వైకల్పికాతిదేశాదిత్త్వే రపరత్వమ్ । కీః । కిరౌః । కిరః । తీః । తిరౌ । తిరః । ఇత్యాది గీర్వత్ । ఇత్త్వాఽభావపక్షే తు ఋదుశన సూ (కౌముదీ-276) ఇతి ఋతో ఙీ (కౌముదీ-275) తి చ తపరకరణాదనఙ్గణౌ న । కృః । క్రౌ । క్రః । కృమ్ । క్రౌ । కృన్ । క్రా । క్రే ఇత్యాది । ఇత్యృదన్తాః ॥ గమ్లృ శక్లృ అనయోరనుకరణేఽనఙ్ । గమా । శకా । గుణవిషయే తు లపరత్వమ్ । గమలౌ । గమలః । గమలమ్ । గమలౌ । గమ్లృన్ । గమ్లా । గమ్లే । ఙసిఙసోస్తు ఋత ఉ (కౌముదీ-279) దిత్యుత్త్వే లపరత్వే సంయోగాన్తస్య లోపః । గముల్ । శకులిత్యాది । ఇతి లృదన్తాః ॥ సేః । సయౌ । సయః । స్మృతేః । స్మృతయౌ । స్మృతయః । ఇత్యేదన్తాః ॥

(కాశికా) నృ ఇత్యేతస్య నామి పరే ఉభయథా భవతి। త్వం నృణాం నృపతే, త్వం నృణాం నృపతే కేచిదత్ర ఛన్దసి ఇతి న అనువర్తయన్తి, తేన భాషాయామపి వికల్పో భవతి।

.

284. గోతో ణిత్ [7.1.90]

గోతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ణిత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

గోతః సర్వనామస్థానే ణిత్

(సి.కౌ) గోశబ్దాత్పరం సర్వనామస్థానం ణిద్వత్ స్యాత్ । గౌః । గావౌ । గావః ॥

(కాశికా) గోశదాత్ పరం సర్వనామస్థానం ణిత్ భవతి। ణిత్కార్యం తత్ర భవతి ఇత్యర్థః। గౌః, గావౌ, గావః। తపరకరణం కిమ్? చిత్రగుః। శబలగుః। కథం హే చిత్రగో, హే శబలగవ ఇతి? అఙ్గవృత్తే పునర్వృత్తావవిధిర్నిష్ఠితస్య ఇతి సమ్బుద్ధిజసోర్గుణే కృతే ణిత్త్వం న భవతి। అథ వా గోతః ఇతి సమ్బధలక్షణా షష్ఠీ, గోతః సమ్బన్ధి యత్ సర్వనామస్థానమ్ ఇతి। యచ్ చ తదర్థస్యైకత్వాదిషు సర్వనామస్థానం తద్ గోః సర్వనామస్థానమ్ ఇత్యుచ్యతే। చిత్రగుశబ్దాత్ తు సర్వనామస్థానం తదన్యపదార్థస్యైకత్వాదినాహ। తపరకరణం తు నిర్దేశర్థమ్ ఏవ। కేచితోతో ణితితి పఠన్తి, ద్యోశబ్దాదపి

యత్ సర్వనామస్థానం విద్యతే తదర్థమ్। ద్యోః, ద్యావౌ, ద్యావః। గోతః ఇత్యేతదేవ తపరకరణనిర్దేశాతోకారాన్తోపలక్షణం ద్రష్టవ్యమ్। వర్ణనిర్దేశేషు హి తపరకరణం ప్రసిద్ధమ్।

.

285. ఔతోఽమ్శసోః [6.1.93]

ఆ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)ఓతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అమ్-శసోః సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఓతః అమ్-శసోః అచి ఏకః పూర్వపరయోః ఆ

(సి.కౌ) ఆ ఓత ఇతి ఛేదః । ఓకారాదమ్శసోరచి పరే ఆకార ఏకాదేశః స్యాత్ । శసా సాహచర్యాత్సుబేవ అమ్ గృహ్యతే । నేహ । అచినవమ్ । అసునవమ్ । గామ్ । గావౌ । గాః । గవా । గవే । గోః । గోః । ఇత్యాది ॥ఓతో ణిదితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ విహితవిశేషణం చ । తేన సుద్యోః । సుద్యావౌ । సుద్యావః ఇత్యాది । ఓకారాన్తాద్విహితం సర్వనామస్థానమితి వ్యాఖ్యానాన్నేహ । హే భానో । హే భానవః । ఉః శమ్భుః స్మృతో యేన సః స్మృతౌః । స్మృతావౌ । స్మృతావః । స్మృతామ్ । స్మృతావౌ । స్మృతాః । ఇత్యాది । ఇత్యోదన్తాః ॥

(కాశికా) ఓతః అమి శసి చ పరతః పూర్వపరయోః ఆకారః ఆదేశో భవతి। గాం పశ్య। గాః పశ్య। ద్యాం పశ్య। ద్యాః పశ్య। ద్యోశబ్దోఽపి ఓకారాన్త ఏవ విద్యతే, తతోఽపి పరం సర్వనామస్థానం ణితిష్యతే, తేన నాప్రాప్తాయాం వృద్ధౌ అయమాకారో విధీయమానస్తాం బాధతే। అమ్ ఇతి ద్వితీయైకవచనం గృహ్యతే, శసా సాహచర్యాత్, సుపి ఇతి చాధికారాత్। తేన అచినవమ్, అసునవమ్ ఇత్యత్ర న భవతి।

.

286. రాయో హలి [7.2.85]

రాయః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

రాయః అఙ్గస్య హలి విభక్తౌ ఆ

(సి.కౌ) రైశబ్దస్యాఽఽకారోఽన్తాదేశః స్యాద్ధలి విభక్తౌ । అచి ఆయాదేశః । రాః । రాయౌ । రాయః । రాయమ్ । రాయౌ । రాయః । రాయా । రాభ్యామిత్యాది । ఇత్యైదన్తాః । గ్లౌః । గ్లావౌ । గ్లావః । గ్లావమ్ । గ్లావౌ । గ్లావః । ఇత్యాది । ఔతోఽమ్శసోరితీహ న ప్రవర్తతే । ఐఔజితి సూత్రేణ ఓదౌతోః సావర్ణ్యాఽభావజ్ఞాపనాత్ । ఇత్యౌదన్తాః ॥। ఇతి అజన్తపుల్లిఙ్గప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) రై ఇత్యేతస్య హలాదౌ విభక్తౌ పరతః ఆకారాదేశో భవతి। రాభ్యామ్। రాభిః। హలి ఇతి కిమ్? రాయౌ। రాయః। విభక్తౌ ఇతి కిమ్? రైత్వమ్। రైతా। మృజేర్వృద్ధిః 7.2.114 ఇత్యతః ప్రాగ్ విభక్త్యధికారః।

.

287. ఔఙ ఆపః [7.1.18]

ఔఙః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఆపః అఙ్గాత్ ఔఙః శీ

(సి.కౌ) ॥ అథ అజన్తస్త్రీలిఙ్గప్రకరణమ్ ॥ ఆబన్తాదఙ్గాత్పరస్యౌఙః శీ స్యాత్ । ఔఙిత్యౌకారవిభక్తేః సంజ్ఞా । రమే । రమాః ॥

(కాశికా) ఆబన్తాదఙ్గాదుత్తరస్య ఔఙః శీ ఇత్యయమాదేశో భవతి। ఖట్వే తిష్ఠతః। ఖట్వే పశ్య। బహురాజే। కరీషగన్ధ్యే। ఙకారః సామాన్యగ్రహణార్థః, ఔటోఽపి గ్రహణం యథా స్యాత్। ఔకారోఽయం శీవిధౌ ఙిద్గృహీతో ఙిచ్చాస్మాకం న అస్తి కోఽయం ప్రకారః। సామాన్యార్థస్ తస్య చ అసఞ్జనేఽస్మిన్ ఙిత్కార్యం తే శ్యాం ప్రసక్తమ్ స దోషః। ఙిత్త్వే విద్యాద్ వర్ణనిర్దేశమాత్రం వర్ణే యత్ స్యాత్ తచ్ చ విద్యాత్ తదాదౌ। వర్ణశ్చాయమ్ తేన ఙిత్త్వేఽప్యదోషో నిర్దేశోఽయం పూర్వసూత్రేణ వా స్యాత్।

.

288. సమ్బుద్ధౌ చ [7.3.106]

సమ్బుద్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఆపః అఙ్గస్య సమ్బుద్ధౌ సుపి ఏత్

(సి.కౌ) ఆప ఏకారః స్యాత్సంబుద్ధౌ । ఏఙ్హ్రస్వాత్ (కౌముదీ-193) ఇతి సంబుద్ధిలోపః । హే రమే । హే రమే । హే రమాః । రమామ్ । రమే । రమాః । స్త్రీత్వాన్నత్వాఽభావః ॥

(కాశికా) ఆపః ఇతి వర్తతే। సమ్బుద్ధౌ చ పరతః ఆబన్తస్య అఙ్గస్య ఏత్వం భవతి। హే ఖట్వే। హే బహురాజే। హే కారీషగన్ధ్యే।

.

289. ఆఙి చాపః [7.3.105]

ఆఙి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఆపః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఆపః అఙ్గస్య ఓసి ఆఙి చ సుపి ఏత్

(సి.కౌ) ఆఙి ఓసి చ పరే ఆబన్తస్యాఙ్గస్య ఏకారః స్యాత్ । రమయా । రమాభ్యామ్ । రమాభిః ॥

(కాశికా) ఆఙితి పూర్వాచార్యనిర్దేశేన తృతీయైకవచనం గృహ్యతే। తస్మిన్నాఙి పరతః, చకారాదోసి చ, ఆవన్తాఙ్గస్య ఏకారాదేశో భవతి। ఖట్వయా। మాలయా। ఖట్వయోః మాలయోః। బహురాజయా। కారీషగన్ధ్యయా। బహురాజయోః। కారీషగన్ధ్యయోః। ఆపః ఇతి పితో గ్రహణం కిమ్? కీలాలపా

బ్రహ్మణేన। కీలాలపోః బ్రహ్మణకులయోః। జ్యాబ్గ్రహణేఽదీర్ఘగ్రహణమ్ ఇతి వచనాతిహ న భవతి, అతిఖట్వేన బ్రాహ్మణకులేన।

.

౨౯౦. యాడాపః [७.3.113]

యాట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

ఆపః అజాత్ ఙితి సుపి యాట్

(సి.కౌ) ఆపః పరస్య ఙిద్వచనస్య యాడాగమః స్యాత్ । వృద్ధిరేచి (కౌముదీ-72) । రమాయై । సవర్ణదీర్ఘః । రమాయాః । రమయోః । రమాణామ్ । రమాయామ్ । రమయోః । రమాసు । ఏవం దుర్గాదయః ॥

(కాశికా) ఆబన్తా దఙ్గాదుత్తరస్య ఙితః ప్రత్యయస్య యాడాగమో భవతి। ఖట్వాయై। బహురాజాయై। కారీషగన్ధ్యాయై। ఖట్వాయాః। కారీషగన్ధ్యాయాః। బహురాజాయాః। అతిఖట్వాయ ఇత్యత్ర అకృతే దీర్ఘే జ్యాబ్గ్రహణే అదీర్ఘః ఇతి వచనాద్ యాడాగమో న భవతి, కృతే తు లాక్షణికత్వాత్।

.

౨౯౧. సర్వనామ్నః స్యాడ్ఢ్రస్వశ్చ [७.3.114]

సర్వనామ్నః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ స్యాట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

సర్వనామ్నః ఆపః ఙితి సుపి స్యాట్ అఙ్గస్య హ్రస్వః చ।

(సి.కౌ) ఆబన్తాత్సర్వనామ్నః పరస్య ఙితః స్యాట్ స్యాదాపశ్చ హ్రస్వః । యాటోఽపవాదః । సర్వస్యై । సర్వస్యాః । ఏకాదేశస్య పూర్వాన్తత్వేన గ్రహణాత్ ఆమి సర్వానామ్నః (కౌముదీ-217) ఇతి సుట్ । సర్వాసామ్ । సర్వస్యామ్ । సర్వయోః । సర్వాసు । ఏవం విశ్వాదయ ఆబన్తాః ॥

(కాశికా) సర్వనామ్నః ఆబన్తాదఙ్గాదుత్తరస్య ఙితః ప్రత్యయ్స్య స్యాటాగమో హ్రస్వశ్చ భవతి। సర్వస్యై। విశ్వస్యై। యస్యై। తస్యై। కస్యై। అన్యస్యై। సర్వస్యాః। విశ్వస్యాః। యస్యాః। తస్యాః। కస్యాః। అన్యస్యాః। ఆపః ఇత్యేవ, భవతి। భవతే।

.

౨౯౨. విభాషా దిక్సమాసే బహువ్రీహౌ [1.1.28]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ దిక్సమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ బహువ్రీహౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

దిక్సమాసే బహువ్రీహౌ సర్వాదీని విభాషా సర్వనామాని

(సి.కౌ) అత్ర సర్వనామతా వా స్యాత్ । ఉత్తరపూర్వస్యై । ఉత్తరపూర్వాయై । దిఙ్నామాన్యన్తరాలే ఇతి ప్రతిపదోక్తస్య దిక్సమాసస్య గ్రహణాన్నేహ । యోత్తరా సా పూర్వా యస్యా ఉన్ముగ్ధాయాస్తస్యై

ఉత్తరపూర్వాయై । బహువ్రీహిగ్రహణం స్పష్టార్థమ్ । అన్తరస్యై శాలాయై । బాహ్యాయై ఇత్యర్థః । అపురీత్యుక్తేర్నేహ । అన్తరాయై నగర్యై ॥

(కాశికా) న బహువ్రీహౌ 1.1.29 ఇతి ప్రతిషేధం వక్ష్యతి । తస్మిన్ నిత్యే ప్రతిషేధే ప్రాప్తే విభాషేయమారభ్యతే । దిశాం సమాసః దిక్సమాసః । దిగుపదిష్టే సమాసే బహువ్రీహౌ విభాషా సర్వాదీని సర్వనామసంజ్ఞాని భవన్తి - ఉత్తరపూర్వస్యై, ఉత్తరపూర్వాయై ; దక్షిణపూర్వస్యై, దక్షిణపూర్వాయై । దిగ్గ్రహణం కిమ్ ? న బహువ్రీహౌ 1.1.29 ఇతి ప్రతిషేధం వక్ష్యతి, తత్ర న జ్ఞాయతే క్వ విభాషా, క్వ ప్రతిషేధః ఇతి । దిగ్గ్రహణే పునః క్రియమాణే జ్ఞాయతే దిగుపదిష్టసమాసే విభాషా, అన్యత్ర ప్రతిషేధః ఇతి । సమాసగ్రహణం కిమ్ ? సమాస ఏవ యో బహువ్రీహిః, తత్ర విభాషా యథా స్యాత్ । బహువ్రీహివద్ భావేన యో బహువ్రీహిః, తత్ర మా భూత్ - దక్షిణదక్షిణస్యై దేహి । బహువ్రీహౌ ఇతి కిమ్ ? ద్వన్ద్వే విభాషా మా భూత్ - దక్షిణోత్తరపూర్వాణామ్ ఇతి ద్వన్ద్వే చ 1.1.32 ఇతి నిత్యం ప్రతిషేధో భవతి ॥

.

২93. విభాషా ద్వితీయాతృతీయాభ్యామ్ [7.3.115]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ద్వితీయాతృతీయాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

ద్వితీయా-తృతీయాభ్యామ్ ఙితి సుపి స్యాట్ అఙ్గస్య హ్రస్వః చ విభాషా।

(సి.కౌ) ఆభ్యాం ఙితః స్యాడ్వా స్యాదాపశ్చ హ్రస్వః । ఇదం సూత్రం త్యక్తుం శక్యమ్ । తీయస్య ఙిత్సూపసఙ్ఖ్యానాత్ । ద్వితీయస్యై । ద్వితీయాయై । ద్వితీయస్యాః । ద్వితీయాయాః । ద్వితీయస్యామ్ । ద్వితీయాయామ్ । శేషం రమావత్ । ఏవం తృతీయా । అమ్బార్థనద్యోర్హ్రస్వః (కౌముదీ-267) । హే అమ్బ । హే అక్క । హే అల్ల ॥అసంయుక్తా యే డలకాస్తద్వతాం హ్రస్వో న (వార్తికమ్) ॥ హే అమ్బాడే । హే అమ్బాలే । అమ్బికే । జరా । జరసౌ । శీభావాత్పరత్వాజ్జరస్ । ఆమి నుటః పరత్వాజ్జరస్ । జరసామిత్యాది । పక్షే హలాదౌ చ రమావత్ । ఇహ పూర్వవిప్రతిషేధేన శీభావం కృత్వా సంనిపాతపరిభాషాయా అనిత్యతాం చాశ్రిత్య జరసీ ఇతి కేచిదాహుస్తన్నిర్మూలమ్ । యద్యపి జరసాదేశస్య స్థానివద్భావేనాబన్తతామాశ్రిత్య ఔఙ ఆపః (కౌముదీ-287) । ఆఙి చాపః (కౌముదీ-289) । యాడాపః (కౌముదీ-290) । హ్రస్వనద్యాపః (కౌముదీ-208) । ఙేరామ్ (కౌముదీ-270) । ఇతి పఞ్చాపి విధయః ప్రాప్తాః । ఏవం నస్నిశ్చృత్సు । తథాప్యనల్విధావిత్యుక్తేర్న భవన్తి । ఆ-ఆబితి ప్రశ్లిష్య ఆకారరూపస్యైవాఽఽపః సర్వత్ర గ్రహణాత్ । ఏవం హల్ఙ్యాదిసూత్రేఽపి ఆ ఆప్ ఙీ ఈ ఇతి ప్రశ్లేషాదతిఖట్వో నిష్కౌశామ్బిరిత్యాదిసిద్ధేర్దీర్ఘగ్రహణం ప్రత్యాఖ్యేయమ్ । నచైవమప్యతిఖట్వాయేత్యత్ర

స్వాశ్రయమాకారత్వం స్థానివద్భావేనాప్యం చాశ్రిత్య యాట్ స్యాదితి వాచ్యమ్ । ఆబన్తం యదఙ్గం తతః పరస్య యాడ్విధానాత్ । ఉపసర్జనస్త్రీప్రత్యయే తదాదినియమాత్ । పదన్న ఇతి నాసికయా నస్ । నసః । నసా । నోభ్యామిత్యాది । పక్షే సుటి చ రమావత్ । నిశాయా నిశ్ । నిశః । నిశా ॥

(కాశికా) ద్వితీయా తృతియా ఇత్యేతాభ్యాముత్తరస్య ఙితః ప్రత్యయస్య విభాషా స్యాటాగమో భవతి, ద్వితీయాతృతియాయోశ్చ హ్రస్వో భవతి। ద్వితీయస్యై, ద్వితియాయై। తృతీయస్యై, తృతీయాయై।

.

౨౯౪. వ్రశ్చభ్రస్జసృజమృజయజరాజభ్రాజచ్ఛశాం షః [8.2.36]

వ్రశ్చ-భ్రస్జ-సృజ-మృజ-యజ-రాజ-భ్రాజ-చ్ఛ-శామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ షః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

వ్రశ్చ-భ్రస్జ-సృజ-మృజ-యజ-రాజ-భ్రాజ-చ్ఛ-శామ్ ఝలి పదస్య అన్తే చ షః

(సి.కౌ) వ్రశ్చాదీనాం సప్తానాం ఛశాన్తయోశ్చ షకారోఽన్తాదేశః స్యాఝలి పదాన్తే చ । షస్య జశ్త్వేన డకారః । నిడ్భ్యామ్ । నిడ్భిః । సుపి డః సీతి పక్షే ధుట్ । చర్త్వమ్ । తస్యాసిద్ధత్వాచ్చయో ద్వితీయా ఇతి టతయోష్ఠథౌ న । న పదాన్తాట్టోః ఇతి ష్టుత్వం న । నిట్సు । నిట్సు ॥

(కాశికా) వ్రశ్చ భ్రస్జ సృజ మృజ యజ రాజ భ్రాజ ఇత్యేతేషామ్, ఛకారాన్తానామ్, శకారాన్తానాం చ షకారః ఆదేశో భవతి ఝలి పరతః పదాన్తే చ। వ్రశ్చ వ్రష్టా। వ్రష్టుమ్। వ్రష్టవ్యమ్। మూలవృట్। భ్రస్జ భ్రష్టా। భ్రష్టుమ్। భ్రష్టవ్యమ్। ధానాభృట్। సృజ స్రష్ట। స్రష్టుమ్। స్రష్టవ్యమ్। రజ్జుసృట్। మృజ మార్ష్టా। మార్ష్టుమ్। మార్ష్టవ్యమ్। కంసపరిమృట్। యజ యష్టా। యష్టుమ్। యష్టవ్యమ్। ఉపయట్। రాజ సమ్రాట్। స్వరాట్। విరాట్। భ్రాజ విభ్రాట్। రాజభ్రాజోః పదాన్తార్థం గ్రహణమ్, ఝలాదిరాభ్యామిటా పర్యవపద్యతే। కేచిత్ తు రాష్టిః, భ్రాష్టిః ఇతి క్తిన్నన్తమ్ ఇచ్ఛన్తి। ఛకారాన్తానామ్ ప్రచ్ఛ ప్రష్టా। ప్రష్టుమ్। ప్రష్టవ్యమ్। శబ్దప్రాట్। చ్ఛ్వోః శూడనునాసికే చ 6.4.19 ఇత్యత్ర క్ఙితి ఇత్యనువర్తతే ఇతి ఛగ్రహణమ్ ఇహ క్రియతే। శకారాన్తానామ్ లిశ్ లేష్టా। లేష్టుమ్। లేష్టవ్యమ్। లిట్। విశ్ వేష్టా। వేష్టుమ్। వేష్టవ్యమ్। విట్।

.

౨౯౫. షఢోః కః సి [8.2.41]

షఢోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ కః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

షఢోః కః సి

(సి.కౌ) షస్య ఢస్య చ కః స్యాత్సకారే పరే । ఇతి తు న భవతి । జశ్త్వం ప్రత్యసిద్ధత్వాత్ । కేచిత్తు వ్రశ్చ (కౌముదీ-294) ఆదిసూత్రే దాదేర్ధాతోః (కౌముదీ-325) ఇతి సూత్రాద్ధాతోరిత్యనువర్తయన్తి ।

తన్మతే జశ్త్వేన జకారే । నిజ్జ్యామ్ । నిజ్భిః । జశ్త్వమ్ । శ్చుత్వమ్ । చర్త్వమ్ । నిచ్ను । చోః కుః (కౌముదీ-378) ఇతి కుత్వం తు న భవతి । జశ్త్వస్యాసిద్ధత్వాత్ ॥మాంసపృతనాసానూనాం మాంస్పృత్స్నవో వాచ్యాః శసాదౌ వా (వార్తికమ్) ॥ పృతః । పృతా । పృద్భ్యామ్ । పక్షే సుటి చ రమావత్ । గోపా విశ్వపావత్ । మతిః ప్రాయేణ హరివత్ । స్త్రీత్వాన్నత్వాభావః । మతీః । నాత్వం న । మత్యా ॥

(కాశికా) షకారఢకారయోః కకారాదేశో భవతి సకారే పరతః। షకారస్య పిష్ పేక్ష్యతి అపేక్ష్యత్। పిపక్షతి। ఢకారస్య లిహ లేక్ష్యతి। అలేక్ష్యత్। లిలిక్షతి। సి ఇతి కిమ్? పినష్టి। లేఢి।

.

౨౯౬. ఙితి హ్రస్వశ్చ [1.4.6]

ఙితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఇయఙ్-ఉవఙ్-స్థానౌ యూ స్త్ర్యాఖ్యౌ, హ్రస్వః చ, ఙితి నదీ వా, అస్త్రీ

(సి.కౌ) ఇయఙుపఙ్స్థానౌ స్త్రీశబ్దభిన్నౌ నిత్యస్త్రీలిఙ్గావీదూతౌ హ్రస్వౌ చ ఇ-ఉవర్ణౌ స్త్రియాం వా నదీసంజ్ఞౌ స్తో ఙితి పరే । ఆణ్ నద్యాః (కౌముదీ-268) । మత్యై । మతయే । మత్యాః । మత్యాః । మతేః । మతేః । నదీత్వపక్షే ఔదితి ఙేరౌత్త్వే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) దీర్ఘస్య నదీసంజ్ఞా విహితా, హ్రస్వస్య న ప్రాప్నోతి, ఇయఙువఙ్స్థానయోశ్చ ప్రతిషిద్ధా। తస్మాన్ ఙితి వ విధీయతే। ఙితి పరతో హ్రస్వశ్చ య్వోః సమ్బన్ధీ యః స్త్ర్యాఖ్యః, స్త్ర్యాఖ్యౌ ఇయఙువఙ్స్థానౌ చ యూ వా నదీ సంజ్ఞౌ భవతః। కృత్యై, కృతయే। ధేన్వై, ధేనవే। శ్రియై, శ్రియే। భ్రువై, భ్రువే। అస్త్రీ ఇత్యేవ, స్త్రియై। స్త్ర్యాఖ్యౌ ఇత్యేవ, అగ్నయే। వాయ్వే। భనవే।

.

౨౯౭. ఇదుద్భ్యామ్ [౭.3.11౭]

ఇదుద్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్

ఇదుద్భ్యామ్ నద్యాః అఙ్గాత్ ఙేః ఆమ్

(సి.కౌ) నదీసంజ్ఞకాభ్యామిదుద్భ్యాం పరస్య ఙేరామ్ స్యాత్ । పక్షే అచ్చ ఘేః (కౌముదీ-247) । మత్యామ్ । మతౌ । ఏవం శ్రుతిస్మృత్యాదయః ॥

(కాశికా) ఇకారోకారాభ్యాం నదీసంజ్ఞకాభ్యాముత్తరస్య ఙేః ఆమాదేశో భవతి। కృత్యామ్। ధేన్వామ్।

.

౨౯౮. త్రిచతురోః స్త్రియాం తిసృచతసృ [౭.౨.౯౯]

త్రిచతురోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తిసృచతసృ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

త్రిచతురోః స్త్రియాం తిసృచతసృ విభక్తౌ

(సి.కౌ) స్త్రీలిఙ్గయోరేతయోరేతావాదేశౌ స్తో విభక్తౌ పరతః ॥

(కాశికా) త్రి చతురిత్యేతయోః స్త్రియాం వర్తమానయోః తిసృ చతసృ ఇత్యేతావాదేశౌ భవతో విభక్తౌ పరతః। తిస్రః। చతస్రః। తిసృభిః। చతసృభిః। స్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? త్రయః। చత్వారః। త్రీణి। చత్వారి। స్త్రియామ్ ఇతి చ ఏతత్ త్రిచతురోరేవ విశేషణం న అఙ్గస్య। తేన యదా త్రిచతుఃశబ్దౌ స్త్రియామ్, అఙ్గం తు లిఙ్గాన్తరే, తదా అప్యాదేశౌ భవత ఏవ। ప్రియాః తిస్రో బ్రాహ్మణ్యోఽస్య బ్రాహ్మణస్య ప్రియతిసా బ్రాహ్మణః। ప్రియతిస్రౌ, ప్రియతిస్రః। ప్రియతిసృ బ్రాహ్మణకులమ్, ప్రియతిసృణీ, ప్రియతిసృణి। ప్రియచతసా, ప్రియచతస్రౌ, ప్రియచతస్రః। ప్రియచతసృ, ప్రియచతసృణీ, ప్రియచతసృణి। నద్యృతశ్చ 5.4.153 ఇతి సమాసాన్తో న భవతి, విభక్త్యాశ్రయత్వేన తిసృభావస్య బహిరఙ్గలక్షణత్వాత్। యదా తు త్రిచతుఃశబ్దౌ లిఙ్గాన్తరే, స్త్రియామఙ్గమ్, తదా ఆదేశౌ న భవతః। ప్రియాః త్రయోఽస్యాః, ప్రియాణి త్రీణి వా అస్యాః బ్రాహ్మణ్యాః సా ప్రియత్రిః। ప్రియత్రీ, ప్రియత్రయః। ప్రియచత్వా, ప్రియచత్వారౌ, ప్రియచత్వారః। తిసృభావే సంజ్ఞాయాం కన్యుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। తిసృకా నామ గ్రామః। చతసర్యాద్యుదాత్తనిపాతనం కర్తవ్యమ్। చతస్రః పశ్య ఇత్యత్ర చతురః శసి 6.1.137 ఇత్యేష స్వరో మా భూత్। చతసృణామ్ ఇత్యత్ర తు షట్త్రిచతుర్భ్యో హలాదిః 6.1.179 ఇత్యేవ స్వరో భవతి। హలాదిగ్రహణసామర్థ్యాన్ నిపాతనస్వరో బాధ్యతే।

.

౨౨౨. అచి ర ఋతః [౭.౨.100]

అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ రః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఋతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

తిసృచతసృ అచి విభక్తౌ ఋతః రః

(సి.కౌ) తిసృచతసృ ఏతయోర్ఋకారస్య రేఫాదేశః స్యాదచి । గుణదీర్ఘోత్వానామపవాదః । తిస్రః । తిస్రః । ఆమి నుమచిరేతి నుట్ ॥

(కాశికా) తిసృ చతసృ ఇత్యేతయోః ఋతః స్థానే రేఫాదేశో భవతి అజాదౌ విభక్తౌ పరతః। తిస్రః తిష్ఠన్తి। తిస్రః పశ్య। చతస్రః తిష్ఠన్తి। చతస్రః పశ్య। ప్రియతిస్రః ఆనయ। ప్రియాతస్రః ఆనయ। ప్రియతిస్రః స్వమ్। ప్రియచతస్రః స్వమ్। ప్రియతిస్రి నిధేహి। ప్రియచతస్రి నిర్ధేహి। పూర్వసవర్ణోత్త్వజసర్వనామస్థానగుణానామపవాదః। పరమపి జసర్వనామస్థానగుణం

పూర్వవిప్రతిషేధేన బాధతే। అచి ఇతి కిమ్? తిసృభిః। చతసృభిః। ఋతః ఇతి కిమ్? తిసృచతస్రోః ప్రతిపత్త్యర్థమ్, అన్యథా హి తదపవాదః త్రిచతురోరేవ అయమాదేశో విజ్ఞాయేత।

.

300. న తిసృచతసృ [6.4.4]

న అవ్యయమ్ తిసృ-చతసృ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)

తిసృ-చతసృ-అఙ్గస్య నామి దీర్ఘః న

(సి.కౌ) ఏతయోర్నామి దీర్ఘో న స్యాత్ । తిసృణామ్ । తిసృషు । స్త్రియామితి త్రిచతురోర్విశేషణాన్నేహ । ప్రియస్త్రయస్త్రీణి వా యస్యాః సా ప్రియత్రిః మతివత్ । ఆమి తు ప్రియత్రయాణామితి విశేషః । ప్రియాస్తిస్త్రో యస్య స ఇతి విగ్రహే తు ప్రయతిసా । ప్రియతిస్రౌ । ప్రియతిస్రః । ప్రియతిస్రమిత్యాది । ప్రియాస్తిస్రో యస్య తత్కులం ప్రియత్రి । స్వోర్లుకా (కౌముదీ-319) లుప్తత్వేన ప్రత్యయలక్షణాభావన్న తిస్రాదేశః । న లుమతా (కౌముదీ-263) ఇతి నిషేధస్యానిత్యత్వాపక్షే ప్రియతిసృ ।రాదేశాత్పూర్వవిప్రతిషేధేన నుమ్ (వార్తికమ్) ॥ ప్రియతిసృణీ । ప్రియతిసృణి । తృతీయాదిషు వక్ష్యమాణపుంవద్భావవికల్పాత్పర్యాయేణ నుమ్రభావౌ । ప్రియతిస్రా । ప్రియతిసృణా । ఇత్యాది । ద్వ్యరత్వే సత్యాప్ । ద్వే 2 । ద్వాభ్యామ్ 3 । ద్వ్యోః 2 । గౌరీ । గౌర్యౌ । గౌర్యః । నదీకార్యమ్ । హే గౌరి । గౌర్యై ఇత్యాది । ఏవం వాణీనద్యాదయః । [(పరిభాషా -) ప్రాతిపదికగ్రహణే లిఙ్గవిశిష్టస్యాపి] గ్రహణాదనజీ ఙిద్వద్భావే చ ప్రాప్తే ।విభక్తౌ లిఙ్గవిశిష్టాగ్రహణమ్ (వార్తికమ్) ॥ సఖీ । సఖ్యౌ । సఖ్యః । ఇత్యాది గౌరీవత్ । అఙ్యన్తత్వాన్న సులోపః । లక్ష్మీః । శేషం గౌరీవత్ । ఏవం తరీతవ్యాదయః ॥ స్త్రీ । హే స్త్రి ॥

(కాశికా) తిసృ చతసృ ఇత్యేతయోః నామి దీర్ఘో న భవతి। తిసృణామ్। చతసృణామ్। ఇదమ్ ఏవ నామి ఇతి దీర్ఘప్రతిషేధవచనం జ్ఞాపకమచి ర ఋతః 7.2.100 ఇత్యేతస్మాత్ పూర్వవిప్రతిషేధేన నుడాగమో భవతీతి।

.

301. స్త్రియాః [6.4.79]

స్త్రియాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

స్త్రియాః అఙ్గస్య అచి ఇయఙ్

(సి.కౌ) స్త్రీశబ్దస్యేయఙ్ స్యాదజాదౌ ప్రత్యయే పరే । స్త్రియౌ । స్త్రియః ॥

(కాశికా) స్త్రీ ఇత్యేతస్య అజాదౌ ప్రత్యయే పరతః ఇయఙాదేశో భవతి। స్త్రీ, స్త్రియౌ, స్త్రియః। స్త్రీణామ్ ఇత్యత్ర పరత్వానుడాగమః। పృథగ్యోగకరణముత్తరార్థమ్।

.

302. వాఽమ్శసోః [6.4.80]

వా అవ్యయమ్ అమ్-శసోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

అమ్శసోః స్త్రియాః వా ఇయఙ్

(సి.కౌ) అమి శసి చ స్త్రియా ఇయఙ్ వా స్యాత్ । స్త్రియమ్ । స్త్రీమ్ । స్త్రియౌ । స్త్రియః । స్త్రీః । స్త్రియా । స్త్రియై । స్త్రియాః । స్త్రియాః । స్త్రియోః । పరత్వాన్నుట్ । స్త్రీణామ్ । స్త్రియామ్ । స్త్రియోః । స్త్రీషు ॥ స్త్రియమతిక్రాన్తోఽతిస్త్రిః । అతిస్త్రియౌ ॥ గుణనాభావౌత్త్వనుడ్భిః పరత్వాత్పుంసి బాధ్యతే ॥ క్లీబే నుమా చ స్త్రీశబ్దస్యేయఙిత్యవధార్యతామ్ ॥జసి చ (కౌముదీ-241) ॥ అతిస్త్రియః । హే అతిస్త్రే । హే అతిస్త్రియౌ । హే అతిస్త్రయః । వామ్శసోః (కౌముదీ-302) । అతిస్త్రియమ్ । అతిస్త్రిమ్ । అతిస్త్రియౌ । అతిస్త్రియః । అతిస్త్రీన్ । అతిస్త్రిణా । ఘేర్ఙితి (కౌముదీ-245) ॥ అతిస్త్రయే । అతిస్త్రేః । అతిస్త్రేః । అతిస్త్రియః । అతిస్త్రియః । అతిస్త్రీణామ్ । అచ్చ ఘేః । అతిస్త్రౌ ॥ ఓస్యాకారే చ నిత్యం స్యాదమ్శసోస్తు విభాషయా । ఇయాదేశోఽచి నాన్యత్ర స్త్రియాః పుంస్యుపసర్జనే ॥ క్లీబే తు నుమ్ । అతిస్త్రి । అతిస్త్రిణీ । అతిస్త్రీణి । అతిస్త్రిణా । అతిస్త్రిణే । ఙేప్రభృతావజాదౌ వక్ష్యమాణపుంవద్భావాత్పక్షే ప్రాగ్వద్రూపమ్ । అతిస్త్రయే । అతిస్త్రిణః । అతిస్త్రిణః । అతిస్త్రేః । అతిస్త్రేః । అతిస్త్రిణోః । అతిస్త్రిణోః । అతిస్త్రియోరిత్యాది । స్త్రియాం తు ప్రాయేణ పుంవత్ । శసి అతిస్త్రీః । అతిస్త్రియా । ఙితి హ్రస్వశ్చ (కౌముదీ-296) తి హ్రస్వాన్తత్వప్రయుక్తో వికల్పః । అస్త్రీతి తు ఇయఙువఙ్స్థానావిత్యస్యైవ పర్యుదాసః । తత్సంబద్ధస్యైవానువృత్తేర్దీర్ఘస్యాయం నిషేధో నతు హ్రస్వస్య । అతిస్త్రియై । అతిస్త్రయే । అతిస్త్రియాః । అతిస్త్రియాః । అతిస్త్రేః । అతిస్త్రేః । అతిస్త్రీణామ్ । అతిస్త్రియామ్ । అతిస్త్రౌ ॥ శ్రీః । శ్రియౌ । శ్రియః ॥

(కాశికా) అమి శసి పరతః స్త్రియాం వా ఇయఙాదేశో భవతి। స్త్రీం పశ్య, స్త్రియం పశ్య। స్త్రీః పశ్య, స్త్రియః పశ్య।

.

303. నేయఙువఙ్స్థానావస్త్రీ [1.4.4]

న అవ్యయమ్ ఇయఙ్-ఉవఙ్-స్థానౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అస్త్రీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఇయఙ్-ఉవఙస్థానౌ యూ నదీ న , అస్త్రీ।

(సి.కౌ) ఇయఙువఙోః స్థితిర్యయోస్తావీదూతౌ నదీసంజ్ఞౌ న స్తో నతు స్త్రీ । హే శ్రీః । శ్రియే । శ్రియై । శ్రియాః । శ్రియః ॥

(కాశికా) పూర్వేణాతిప్రసక్తా నదీసంజ్ఞా ప్రతిషిధ్యతే। స్థితిః స్థానమ్। ఇయఙువఙోః ఇతి ఇయఙువఙ్స్థానౌ, తౌ యూ నదీసంజ్ఞౌ న భవతః, స్త్రీశబ్దమ్ వర్జయిత్వా। హే శ్రీః। హే భ్రూః। అస్త్రీ ఇతి కిమ్? హే స్త్రి।

.

304. వాఽఽమి [1.4.5]

వా అవ్యయమ్ ఆమి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఇయఙ్-ఉవఙ్-స్థానౌ యూ స్త్ర్యాఖ్యౌ ఆమి నదీ వా, అస్త్రీ

(సి.కౌ) ఇయఙువఙ్స్థానౌ స్త్రయాఖ్యౌ యూ ఆమి వా నదీసంజ్ఞౌ స్తో నతు స్త్రీ । శ్రీణామ్ । శ్రియామ్ । శ్రియామ్ । శ్రియి । శ్రియామ్ ॥ ప్రధీశబ్దస్య తు వృత్తికారాదీనాం మతే లక్ష్మీవద్రూపమ్ । పదాన్తరం వినాపి స్త్రియాం వర్తమానత్వం నిత్యస్త్రీత్వమితి స్వీకారాత్ । లిఙ్గాన్తరానభిధాయకత్వం తదితి కైయటమతే తు పుంవద్రూపమ్ । ప్రకృష్టా ధీరితి విగ్రహే తు లక్ష్మీవత్ । అమి శసి చ ప్రధ్యం ప్రధ్య ఇతి విశేషః । సుష్ఠు ధీర్యస్యాః సుష్ఠు ధ్యాయతి వేతి విగ్రహే తు వృత్తిమతే సుధీః శ్రీవత్ । మతాన్తరే తు పుంవత్ । సుష్ఠు ధీరితి విగ్రహే తు శ్రీవదేవ । గ్రామణీః పువత్ । గ్రామనయనస్యోత్సర్గతః పుంధర్మతయా పదాన్తరం వినా స్త్రియామప్రవృత్తేః । ఏవం ఖలపవనాదేరపి పుంధర్మత్వమౌత్సర్గికం బోధ్యమ్ । ధేనుర్మతివత్ ॥

(కాశికా) పూర్వేణ నిత్యే ప్రతిషేధే ప్రాప్తే ఆమి వికల్పః క్రియ్తే। ఇయఙువఙ్స్థానౌ యూ ఆమి పరతో వా నదీసంజ్ఞౌ న భవతః। శ్రియామ్, శ్రీణామ్। భ్రువామ్, భ్రూణామ్। అస్త్రీ ఇత్యేవ, స్త్రిణామ్।

.

305. స్త్రియాం చ [7.1.96]

స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

స్త్రియాం క్రోష్టు తృజ్వత్

(సి.కౌ) స్త్రీవాచీ క్రోష్టుశబ్దస్తృజన్తవద్రూపం లభతే ॥

(కాశికా) అసర్వనామస్థానార్థమారమ్భః। స్త్రియాం చ క్రోష్టుశబ్దస్య తృజ్వద్ భవతి। క్రోష్ట్రీ। క్రోష్ట్రీభ్యామ్। క్రోష్ట్రీభిః। క్రోష్టుశబ్దం కేచిద్ గౌరాదిషు పఠన్తి, తే ఙీషి ప్రత్యయే తృజ్వద్భావం కుర్వన్తి। తేషాం పఞ్చభిః క్రోష్ట్రీభిః క్రీతైః పఞ్చక్రోష్టుభీ రథైః ఇతి స్త్రీశబ్దస్య లుకి కృతే న సిధ్యతి, తత్ర ప్రతివిధేయమ్। యే తు గౌరాదిషు న పఠన్తి, తేషాం స్త్రియామ్ ఇత్యర్థనిర్దేశః, స్త్రియాం వర్తమానః క్రోష్టుశబ్దః తృజ్వద్ భవతి।

కృతేఽతిదేశే ఋన్నేభ్యో ఙీప్ 4.1.5 ఇతి ఙీప్ప్రత్యయః। తత్ర ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్ 6.1.174 ఇత్యన్తోదాత్త ఏవ క్రోష్ట్రీశబ్దో భవతి।

.

306. ఋన్నేభ్యో ఙీప్ [4.1.5]

ఋత్-నేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఙీప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఋత్-నేభ్యః ప్రాతిపదికాత స్త్రియామ్ ఙీప్ ప్రత్యయః

(సి.కౌ) ఋదన్తేభ్యో నాన్తేభ్యస్చ స్త్రియాం ఙీప్స్యాత్ । క్రోష్ట్రీ । క్రోష్ట్ర్యౌ । క్రోష్ట్ర్యః । వధూర్గౌరీవత్ । భ్రూః శ్రీవత్ । హే సుభ్రూః । కథం తర్హి హా పితః క్వాసి హే సుభ్రు ఇతి భట్టిః । ప్రమాద ఏవాయమితి బహవః । ఖలపూః పుంవత్ । పునర్భూః । దృన్కరేతి యణా ఉవఙో బాధనాత్ నేయఙువఙ (కౌముదీ-303) ఇతి నిషేధో న । హే పునర్భు । పునర్భ్వమ్ । పునర్భ్వౌ । పునర్భ్వః ॥

(కాశికా) ఋకారాన్తేభ్యో నకారాన్తేభ్యశ్చ ప్రాతిపదికేభ్యః స్త్రియాం ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి ఙకారః సామాన్యగ్రహణార్థః। కర్త్రీ। హర్త్రీ। దణ్డినీ। ఛత్రిణీ।

.

307. ఏకాజుత్తరపదే ణః [8.4.12]

ఏకాచ్-ఉత్తరపదే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పూర్వపదాత్ రషాభ్యాం ప్రాతిపదికాన్త-నుమ్-విభక్తిషు ఏకాచ్-ఉత్తరపదే నః ణః , అట్కుప్వాఙ్నుమ్వ్యవాయే అపి

(సి.కౌ) ఏకాజుత్తరపదం యస్య తస్మిన్ సమాసే పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య ప్రతిపదికాన్తనుమ్విభరక్తిస్థస్య నస్య నిత్యం ణత్వం స్యాత్ । ఆరమ్భసామర్థ్యాన్నిత్యత్వే సిద్ధే పునర్ణగ్రహణం స్పష్టార్థమ్ । యణం బాధిత్వా పరత్వాన్నుట్ । పునర్భూణామ్ । వర్షాభూః । భేకజాతౌ నిత్యస్త్రీత్వాఽభావాత్ హే వర్షాభూః కైయటమతే । మతాన్తరే తు హే వర్షాభు । పునర్నవాయాం తు హే వర్షాభు । భేక్యాం పునర్నవాయాం స్త్రీ వర్షాభూర్దర్దురే పుమానితి యాదవః । వర్షాభ్వౌ । వర్షాభ్వః । స్వయమ్భూః పుంవత్ ॥

(కాశికా) ఏకాజుత్తరపదం యస్య స ఏకాజుత్తరపదః, తస్మిన్నేకాజుత్తరపదసమాసే ప్రాతిపదికాన్తనుంవిభక్తిసు పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాదుత్తరస్య నకారస్య ణకారః ఆదేశో భవతి। వృత్రహణౌ। వృత్రహణః। నుమి క్షీరపాణి। సురాపాణి। విభక్తౌ క్షీరపేణ। సురాపేణ। ణః ఇతి వర్తమానే పునర్ణగ్రహణం వికల్పాధికారనివృత్తేః విస్పష్టీకరణార్థమ్।

.

308. న షట్స్వస్రాదిభ్యః [4.1.10]

న అవ్యయమ్ షట్-స్వసృ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

షట్-స్వస్రాదిభ్యః జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియామ్ జీప్ ప్రత్యయః న

(సి.కౌ) షట్సంజ్ఞకేభ్యః స్వస్రాదిభ్యశ్చ జీప్టాపౌ న స్తః ॥ స్వసా తిస్రశ్చతస్రశ్చ ననాన్దా దుహితా తథా । యాతా మాతేతి సప్తైతే స్వస్రాదయ ఉదాహృతాః ॥ అప్తృన్ (కౌముదీ-277) ఇతి దీర్ఘః । స్వసా । స్వసారౌ । స్వసారః । మాతా పితృవత్ । శసి మాతౄః । ద్యౌర్గోవత్ । రాః పుంవత్ । నౌర్గ్లౌవత్ ॥। ఇతి అజన్తస్త్రీలిఙ్గప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) షట్సంజ్ఞకేభ్యః స్వస్రాదిభ్యశ్చ ప్రాతిపదికేభ్యః స్త్రీప్రత్యయో న భవతి। యో యతః ప్రాప్నోతి స సర్వః ప్రతిషిధ్యతే। పఞ్చ బ్రాహ్మణ్యః। సప్త। నవ। దశ। స్వస్రాదిభ్యః స్వసా। దుహితా। ననాన్దా। యాతా। మాతా। తిస్రః। చతస్రః। షట్సంజ్ఞానామన్తే లుప్తే టాబుత్పత్తిః కస్మాన్ న స్యత్। ప్రత్యాహారాచ్ చాపా సిద్ధం దోషస్త్విత్త్వే తస్మాన్ న ఉభౌ।

.

309. అతోఽమ్ [7.1.24]

అతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అతః నపుంసకాత్ అఙ్గాత్ స్వమోః అమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ అజన్తనపుంసకలిఙ్గప్రకరణమ్ ॥అతోఽఙ్గాత్ క్లీబాత్స్వమోరమ్ స్యాత్ । అమి పూర్వః (కౌముదీ-194) । జ్ఞానమ్ । ఏఙ్హ్రస్వాత్ (కౌముదీ-193) ఇతి హల్మాత్రలోపః । హే జ్ఞాన ॥

(కాశికా) అకారాన్తాన్ నపుంసకాదుత్తరయోః స్వమోః అమ్ ఇత్యయమాదేశో భవతి। కుణ్డం తిష్ఠతి। కుణ్డం పశ్య। పీఠమ్। మకారః కస్మాన్ న క్రియతే? దీర్ఘత్వం ప్రాప్నోతి।

.

310. నపుంసకాచ్చ [7.1.19]

నపుంసకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

నపుంసకాత్ అఙ్గాత్ ఔఙః శీ

(సి.కౌ) క్లీబాత్పరస్యౌఙః శీ స్యాత్ । భసంజ్ఞాయామ్ ॥

(కాశికా) నపుంసకాదఙ్గాదుత్తరస్య ఔఙః శీ ఇత్యయమాదేశో భవతి। కుణ్డే తిష్ఠతః కుణ్డే పశ్య। యస్య ఇతి లోపః ప్రాప్తః। శ్యాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఇతి న భవతి। దధినీ। మధునీ। త్రపుణీ। జతునీ।

.

311. యస్యేతి చ [6.4.148]

యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఈతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

భస్య అఙ్గస్య యస్య తద్ధితే ఈతి చ లోపః

(సి.కౌ) భస్యేవర్ణాఽవర్ణయోర్లోపః స్యాదీకారే తద్ధితే చ పరే । ఇత్యకారలోపే ప్రాప్తే ॥ఔఙః శ్యాం ప్రతిషేధో వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ జ్ఞానే ॥

(కాశికా) ఇవర్ణాన్తస్య అవర్ణాతస్య చ భస్య ఇకారే పరే తద్ధితే చ లోపో భవతి। ఇవర్ణాన్తస్య ఈకారే దాక్షీ। ప్లాక్షీ। సఖీ। సవర్ణ దీర్ఘత్వే హి సతి అతిసఖేరాగచ్ఛతి ఇత్యత్ర ఏకాదేశస్య అన్తవత్త్వాదఘి ఇతి ఘిసంజ్ఞాయాః ప్రతిషేధః స్యాత్। ఇవర్ణాన్తస్య తద్ధితే దులి దౌలేయః। వలి వాలేయః। అత్రి ఆత్రేయః। అవర్ణాన్తస్య ఈకారే కుమారీ। గౌరీ। శార్ఙ్గరవీ। అవర్ణాన్తస్య తద్ధితే దాక్షిః। ప్లాక్షిః। చౌడిః। బాలాకిః। సౌమిత్రిః। యస్యేత్యాఙః శ్యాం ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। కాణ్డే। కుడ్యే। సౌర్యే హిమవతః శృఙ్గే। ఔఙః శీభావే కృతే యస్య ఇతి చేతి, సూర్యతిష్యాగస్త్యమత్స్యానాం య ఉపధాయాః 6.4.149 ఇతి చ లోపః ప్రాప్నోతి। ఇయఙువఙ్భ్యాం లోపో భవతి విప్రతిషేధేన। వత్సాన్ ప్రీణాతి వత్సప్రీః, తస్య అపత్యమ్ వాత్సప్రేయః। చతుష్పాద్భ్యో ఢఞ్ 4.1.135 ఇతి ఢఞ్ప్రత్యయః। లేఖాభ్రూః శుభ్రాదిః, తస్యాః అపత్యమ్ లైఖాభ్రేయః।

.

312. జశ్శసోః శిః [7.1.20]

జశ్-శసోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ శిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

నపుంసకాత్ అఙ్గాత్ జస్-శసోః శిః

(సి.కౌ) క్లీబాదనయోః శిః స్యాత్ ॥

(కాశికా) నపుంసకాదఙ్గాదుత్తరయోః జశ్శసోః శి ఇత్యయమాదేశో భవన్తి। కుణ్డాని తిష్ఠన్తి। కుణ్డాని పశ్య। దధీని। మధూని। త్రపూణి। జతూని। జసా సహచరితస్య శసో గ్రహణాదిహ న భవతి, కుణ్డశో దదాతి, వన్యః ప్రవిశన్తీతి।

.

313. శి సర్వనామస్థానమ్ [1.1.42]

శి ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సర్వనామస్థానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

శి సర్వనామస్థానమ్

(సి.కౌ) శి ఇత్యేతదుక్తసంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా) శి ఇత్యేతత్ సర్వనామస్థానసంజ్ఞం భవతి । కిమ్ ఇదం శి ఇతి ? జశ్శసోః శిః 7.1.20 ఇతి శిః ఆదేశః । కుణ్డాని తిష్ఠన్తి, కుణ్డాని పశ్య ; దధీని, మధూని, త్రపూణి, జతూని । సర్వనామస్థానప్రదేశాః సర్వనామస్థానే చ అసమ్బుద్ధౌ 6.4.8 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

314. నపుంసకస్య ఝలచః [౭.౧.౭౨]

నపుంసకస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఝలచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఝలచః నపుంసకస్య సర్వనామస్థానే నుమ్

(సి.కౌ) ఝలన్తస్యాఽజన్తస్య చ క్లీబస్య నుమాగమః స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే । ఉపధాదీర్ఘః । జ్ఞానాని । పునస్తద్వత్ । శేషం రామవత్ । ఏవం ధనవనఫలాదయః ॥

(కాశికా) నపుంసకస్య ఝలన్తస్య చ సర్వనామస్థానే పరతో నుమాగమో భవతి। ఉదశ్విన్తి। శకృన్తి। యశాంసి। పయాంసి। అజన్తస్య కుణ్డాని। వనాని। త్రపూణి। జతూని। నపుంసకస్య ఇతి కిమ్? అగ్నిచిద్ బ్రాహ్మణః। ఝలచః ఇతి కిమ్? బహుపురి। బహుధురి। విమలదివి। చత్వారి। అహాని। ఉగితో ఝలన్తస్య నపుంసకస్య పరత్వాదనేన ఏవ నుమ్ భవతి। శ్రేయాంసి। భూయాంసి। కుర్వన్తి। కృషన్తి బ్రాహ్మణకులాని। బహూర్జి ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। బహూర్జి బ్రాహ్మణకులాని। అన్త్యాత్ పూర్వం నుమమ్ ఏకే ఇచ్ఛన్తి। బహూర్న్జి బ్రాహ్మణకులాని।

.

315. అద్డ్ డతరాదిభ్యః పఞ్చభ్యః [౭.౧.౨౫]

అద్డ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ డతరాదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ పఞ్చభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

డతరాదిభ్యః పఞ్చభ్యః అఙ్గాత్ స్వమోః అద్డ్

(సి.కౌ) ఏభ్యః క్లీబేభ్యః స్వమోరద్డాదేశః స్యాత్ ॥

(కాశికా) డతరాదిభ్యః పరయోః స్వమోః అద్డిత్యయమాదేశో భవతి। కతరత్ తిష్ఠతి। కతరత్ పశ్య। కతమత్ తిష్ఠతి। కతమత్ పశ్య। ఇతరత్। అన్యతరత్। అన్యత్। పఞ్చభ్యః ఇతి కిమ్? నేమం తిష్ఠతి। నేమం పశ్య। డిత్కరణం కిమ్? కతరత్ తిష్ఠతి ఇత్యత్ర పూర్వసవర్ణదీర్ఘో మా భూత్। ఇహ తు కతరత్ పశ్య ఇతి స్థనివద్భావాదమి పూర్వంత్వేన అపి సిధ్యతి। ఏవం తర్హి తకారాదేశ ఏవ కస్మాన్ న విధీయతే? హే కతరతితి సమ్బుద్ధేర్లోపో మా భూత్। అపృక్తశ్చేదమో దోషో నివృత్తే డతరాదిషు। అడ్డిత్త్వాడ్ డతరాదీనాం న లోపో న అపి దీర్ఘతా।

.

316. టేః [6.4.143]

టేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

భస్య టేః డితి లోపః

(సి.కౌ) డితి పరే భస్య టేర్లోపః స్యాత్ । వాఽవసానే ॥ కతరత్ । కతరద్ । కతరే । కతరాణి । భస్యేతి కిమ్ । పఞ్చమః । టేర్లుప్తత్వాత్ ప్రథమయోః (కౌముదీ-164) ఇతి పూర్వసవర్ణదీర్ఘః ఏఙ్హ్రస్వాత్ (కౌముదీ-193) ఇతి సంబుద్ధిలోపశ్చ న చ భవతి । హే కతరత్ । పునస్తద్వత్ । శేషం పుంవత్ ॥ కతమత్ । అన్యత్ । అన్యతరత్ । ఇతరత్ । అన్యతమశబ్దస్య తు అన్యతమమిత్యేవ ।ఏకతరాత్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ ఏకతరమ్ । సోరమాదేశే కృతే సంనిపాతపరిభాషయా న జరస్ । అజరమ్ । అజరసీ । అజరే । పరత్వాజ్జరసి కృతే ఝలన్తత్వాన్నుమ్ ॥

(కాశికా) టిసంజ్ఞకస్య డితి ప్రత్యయే పరతః లోపో భవతి। కుముద్వాన్। నడ్వాన్। వేతస్వాన్। ఉపసరజః। మన్దురజః। త్రింశతా క్రీతః త్రింశకః। డితి అభస్య అపి అనుబన్ధకరణసామర్థ్యత్ టిలోపో భవతి।

.

317. సాన్తమహతః సంయోగస్య [6.4.10]

సాన్త లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)మహతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సంయోగస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

సాన్తసంయోగస్య అఙ్గస్య, మహతః అఙ్గస్య నః ఉపధాయాః అసమ్బుద్ధౌ సర్వనామస్థానే దీర్ఘః

(సి.కౌ) సాన్తసంయోగస్య మహతశ్చ యో నకారస్తస్యోపధాయా దీర్ఘః స్యాదసంబుద్ధౌ సర్వనామస్థానే పరే । అజరాంసి । అజరాణి । అమి లుకోఽపవాదమమ్భావం బాధిత్వా పరత్వాజ్జరస్ । తతః సంనిపాతపరిభాషయా న లుక్ । అజరసమ్ । అజరమ్ । అజరసీ । అజరే । అజరాంసి । అజరాణి । శేషం పుంవత్ । పద్దన్న (కౌముదీ-228) ఇతి హృదయోదకాస్యానాం హృద్ ఉదన్ ఆసన్ । హృన్ది । హృదా । హృద్భ్యామిత్యాది । ఉదాని । ఉద్నా । ఉదభ్యామిత్యాది । ఆసాని । ఆస్నా । ఆసభ్యామిత్యాది । మాంసి । మాంసా । మాన్భ్యామిత్యాది । వస్తుతస్తు ప్రభృతిగ్రహణం ప్రకారార్థమిత్యుక్తమ్ । అత ఏవ భాష్యే మాంస్పచన్యా ఉఖాయా ఇత్యుదాహృతమ్ । అయస్మయాదిత్వేన భత్వాత్సంయోగాన్తలోపో న । పద్దన్న (కౌముదీ-228) ఇత్యత్ర హి ఛన్దసీత్యనువర్తితం వృత్తౌ తథాపి అపోభి (కౌముదీ-442) ఇత్యత్ర మాసశ్ఛన్దసీతి వార్తికే ఛన్దోగ్రహణసామర్థ్యాల్లోకేఽపి క్వచిదితి కైయటోక్తరీత్యా ప్రయోగమనుసృత్య పదాదయః ప్రయోక్తవ్యా ఇతి బోధ్యమ్ ॥

(కాశికా) సకారాన్తస్య సంయోగస్య యో నకారః మహతశ్చ తస్య ఉపధాయాః దీర్ఘో భవతి సర్వనామస్థానే పరతః అసమ్బుద్ధౌ। శ్రేయాన్, శ్రేయాంసౌ, శ్రేయాంసః। శ్రేయాంసి। పయాంసి। యశాంసి। మహతః స్వల్వపి మహాన్, మహాన్తౌ, మహాన్తః। అసమ్బుద్ధౌ ఇతి కిమ్? హే శ్రేయన్। హే మహన్।

.

318. హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య [1.2.47]

హ్రస్వః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ నపుంసకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రాతిపదికస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వః

(సి.కౌ) క్లీబే ప్రాతిపదికస్యాఽజన్తస్య హ్రస్వః స్యాత్ । శ్రీపమ్ । జ్ఞానవత్ । శ్రీపాయ । అత్ర సంనిపాతపరిభాషయా ఆతో ధాతోః (కౌముదీ-240) ఇత్యాకారలోపో న ॥

(కాశికా) నపుంసకలిఙ్గేఽర్థే యత్ ప్రాతిపదికం వర్తతే తస్య హ్రస్వో భవతి ఆదేశః అలోఽన్యస్య అచః। అతిరి కులమ్। అతిను కులమ్। నపుంసకే ఇతి కిమ్? గ్రామణీః। సేనానీః। ప్రాతిపదికస్య ఇతి కిమ్? కాణ్డే తిష్ఠతః। కుడ్యే తిష్ఠతః। ప్రాతిపదికగ్రహణసామర్థ్యతేకాఽదేశః పూర్వస్య అన్తవన్న భవతి।

.

319. స్వమోర్నపుంసకాత్ [7.1.23]

స్వమోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ నపుంసకాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

నపుంసకాత్ అఙ్గాత్ స్వమోః లుక్

(సి.కౌ) క్లీబాదఙ్గాత్స్వమోర్లుక్ స్యాత్ । వారి ॥

(కాశికా) సు అమ్ ఇత్యేతయోః నపుంసకాదుత్తరయోః లుగ్ భవతి। దధి తిష్ఠతి। దధి పశ్య। మధు తిష్ఠతి। మధు పశ్య। త్రపు। జతు। తద్బ్రాహ్మణకులమ్ ఇత్యత్ర లుకా త్యదాద్యత్వం బాధ్యతే, పూర్వవిప్రతిషేధేన నిత్యత్వాద్ వా। లుకో హి నిమిత్తమతోఽమ్ 7.1.24 ఇతి లక్షణాన్తరేణ విహన్యతే, న పునస్త్యదాద్యత్వేన ఏవ। యస్య చ లక్షణాన్తరేణ నిమిత్తం విహన్యతే న తదనిత్యం భవతి।

.

320. ఇకోఽచి విభక్తౌ [7.1.73]

ఇకః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభక్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఇకః నపుంసకస్య అచి విభక్తౌ నుమ్

(సి.కౌ) ఇగన్తస్య క్లీబస్య నుమాగమః స్యాదచి విభక్తౌ । వారిణీ । వారీణి । న లుమతా (కౌముదీ-263) ఇతి నిషేధస్యాఽనిత్యత్వాత్పక్షే సంబుద్ధినిమిత్తో గుణః । హే వారే! । హే వారి । ఆఙో నా (కౌముదీ-244) ॥ వారిణా । ఘేర్ఙితి (కౌముదీ-245) ఇతి గుణే ప్రాప్తే ।వృద్ధ్యౌత్వతృజ్వద్భావగుణేభ్యో నుమ్పూర్వవిప్రతిషేధేన (వార్తికమ్) ॥ వారిణే । వారిణః । వారిణోః । నుమచిరేతి నుట్ । నామి (కౌముదీ-209) ఇతి దీర్ఘః । వారీణామ్ । వారిణి । వారిణోః । హలాదౌ హరివత్ ॥

(కాశికా) ఇగన్తస్య నపుంసకస్య అఙ్గస్య అజాదౌ విభక్తౌ నుమాగమో భవతి। త్రపుణీ। జతునీ। తుమ్బురుణీ। త్రపుణే। జతునే। తుమ్బురుణే। ఇకః ఇతి కిమ్? కుణ్డే। పీఠే। అచి ఇతి కిమ్? ఉత్తరార్థమ్। యద్యేవమ్, తత్ర ఏవ కర్తవ్యమ్? ఇహ తు కరణస్య ఏతత్ ప్రయోజనమ్, హే త్రపో ఇత్యత్ర నుమ్ మా భూత్, ఇతి, న ఙిసమ్బుద్ధ్యోః 8.2.8 ఇతి నలోపప్రతిషేధః స్యాత్। నను చ న లుమతాఙ్గస్య 1.1.63 ఇతి ప్రత్యయలక్షణే ప్రతిషిద్ధే విభక్తిరేవ న అస్తి? ఏతదేవ అఙ్గ్రహణం జ్ఞాపకం ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధోఽత్ర న భవతీతి। తథా చ సమ్బుద్ధిగుణః క్రియతే। విభక్తౌ ఇతి కిం? తౌమ్బురవం చూర్ణమ్। ఇకోఽచి వ్యఞ్జనే మా భూదస్తు లోపః స్వరః కథమ్। స్వరో వై శ్రూయమాణేఽపి లుప్తే కిం న భవిష్యతి। రాయాత్వం తిసృభావశ్చ వ్యవధానాన్నుమా అపి। నుడ్ వాచ్య ఉత్తరార్థం తు ఇహ కిఞ్చిత్ త్రపో ఇతి।

.

321. తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవద్గాలవస్య [౭.1.౭4]

తృతీయా-ఆదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ భాషితపుంస్కమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పుంవత్ అవ్యయమ్ గాలవస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

భాషితపుంస్కస్య నపుంసకస్య ఇకః అఙ్గస్య తృతీయాదిషు అచి విభక్తౌ పుంవద్ - గాలవస్య

(సి.కౌ) ప్రవృత్తినిమిత్తైక్యే భాషితపుంస్కమిగన్తం క్లీబం పుంవద్వా స్యాట్టాదావచి । అనాదయే । అనాదినే । ఇత్యాది । శేషం వారివత్ ॥ పీలుర్వృక్షస్తత్ఫలం పీలు తస్మై పీలునే । అత్ర న పుంవత్ । ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాత్ ॥

(కాశికా) తృతీయాదిషు విభక్తిష్వజాదిషు భాషితపుంస్కమ్ ఇగన్తం నపుంసకం గాలవస్యాచార్యస్య మతేన పుంవద్ భవతి। యథా పుంసి హ్రస్వనుమౌ న భవతః, తద్వదత్ర అపి న భవతః ఇత్యర్థః। గ్రామణీః బ్రాహ్మణః। గ్రామణి బ్రాహ్మణకులమ్। గ్రామణ్యా। బ్రాహ్మణకులేన, గ్రామణినా బ్రాహ్మణకులేన।

గ్రామణ్యే బ్రాహ్మణకులాయ, గ్రామణినే బ్రాహ్మణకులాయ। గ్రామణ్యో బ్రాహ్మణకులాత్, గ్రామణినో బ్రాహ్మణకులాత్। గ్రామణ్యో బ్రాహ్మణకులస్య, గ్రామణినో బ్రాహ్మణకులస్య। గ్రామణ్యోర్బ్రాహ్మణకులయోః, గ్రామణినోర్బ్రాహ్మణకులయోః। గ్రామణ్యాం బ్రాహ్మణకులానామ్, నుమచిర ఇతి పూర్వవిప్రతిషేధేన నుట్, గ్రామణీనాం బ్రాహ్మణకులానామ్। గ్రామణ్యాం బ్రాహ్మణకులే, గ్రామణిని బ్రాహ్మణకులే। శుచిర్బ్రాహ్మణః। శుచి బ్రాహ్మణకులమ్। శుచయే బ్రాహ్మణకులాయ, శుచినే బ్రాహ్మణకులాయ। శుచేర్బ్రాహ్మణకులాత్, శుచినో బ్రాహ్మణకులాత్। శుచేర్బ్రాహ్మణకులస్య, శుచినో బ్రాహ్మణకులస్య। శుచ్యోర్బ్రాహ్మణకులయోః, శుచినోర్బ్రాహ్మణకులయోః। శుచౌ బ్రాహ్మణకులే, శుచిని బ్రాహ్మణకులే। తృతీయాదిషు ఇతి కిమ్? గ్రామణినీ బ్రాహ్మణకులే। శుచినీ బ్రాహ్మణకులే। భాషితపుంస్కమ్ ఇతి కిమ్? త్రపుణే। జతునే। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, పీలుర్వృక్షః, పీలు ఫలమ్, పీలునే ఫలాయ ఇతి? సమానాయామాకృతౌ యద్ భాషీత్పుంస్కం తుల్యే ప్రవృత్తినిమత్తే తస్య పుంవద్భావః। ఇహ తు వృక్షాకృతిః ప్రవృత్తినిమిత్తం పుంసి శబ్దస్య, ఫలాకృతిర్నపుంసకే। తదేతదేవం కథం భవతి భాసితపుంస్కమ్ ఇతి? భాషితః పుమాన్ యస్మిన్నర్థే ప్రవృత్తినిమిత్తే స భాసితపుంస్కశబ్దేన ఉచ్యతే, ఉఅద్యోగాదభిధేయమపి యద్ నపుంసకం తదపి భాషితపుంసకమ్। తస్య ప్రతిపాదకం యచ్ ఛబ్దరూపం తదపి భాషితపుంస్కమ్ ఇతి? ఇకః ఇత్యేవ, కీలాలపా బ్రాహ్మణః। కీలాలపం బాహ్మణకులమ్। కీలాలపేన బ్రాహ్మణకులేన। అచి ఇత్యేవ, గ్రామణిభ్యాం బ్రాహ్మణకులాభ్యామ్।

.

322. అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణామనఙుదాత్తః [౭.౧.౭౫]

అస్థి-దధి-సక్థి-అక్ష్ణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అనఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అస్థి-దధి-సక్థి-అక్ష్ణామ్ తృతీయాదిషు అచి అనఙ్ ఉదాత్తః

(సి.కౌ) ఏషామనఙ్ స్యాట్టాదావచి స చోదాత్తః । అల్లోపోఽనః (కౌముదీ-234) ॥ దధ్నా । దధ్నే । దధ్నః । దధ్నః । దధ్నోః । దధ్నోః । దధ్ని । దధని । శేషం వారివత్ । ఏవమస్థిసక్థ్యక్షి । తదన్తస్యాఽప్యనఙ్ । అతిదధ్నా ॥ సుధి । సుధినీ । సుధిని । హే సుధే । హే సుధి । సుధియా । సుధినా । ప్రధ్యా । ప్రధినా ॥ మధు । మధునీ । మధూని । హే మధో । హే మధు । ఏవమమ్బ్వాదయః ॥ సానుశబ్దస్య స్నుర్వా । స్నూని । సానూని । ప్రియక్రోష్టు । ప్రియోక్రోష్టునీ । తృజ్వద్భావాత్పూర్వవిప్రతిషేధేన నుమ్ । ప్రియక్రోష్టూని । టాదౌ పుంవత్పక్షే ప్రియక్రోష్ట్రా ।

ప్రియక్రోష్టునా । ప్రియక్రోష్ట్రే । ప్రియక్రోష్టవే । అన్యత్ర తృజ్వద్భావాత్పూర్వవిప్రతిషేధేన నుమేవ । ప్రియక్రోష్టునా । ప్రియక్రోష్టునే । నుమచిరేతి నుట్ । ప్రియక్రోష్టూనామ్ ॥ సులు । సులునీ । సులూని । పునస్తద్వత్ । సుల్వా । సులునా । ధాతృ । ధాతృణీ । ధాతౄణి । హే ధాతః । హే ధాతృ । ధాత్రా । ధాతృణా । ఏవం జ్ఞాతృకర్త్రాదయః ॥

(కాశికా) అస్థి దధి సక్థి అక్షి ఇత్యేతేషా నపుంసకానాం తృతీయాదిషు అజాదిషు విభక్తిషు పరతోఽనజిత్యయమాదేశో భవతి, స చ ఉదాత్తో భవతి। అస్థ్నా। అస్థ్నే। దధ్నా। దధ్నే। సక్థ్నా। సక్థ్నే। అక్ష్ణా। అక్ష్ణే। అస్థ్యాదయ ఆద్యుదాత్తాః, తేషామనజాదేశః స్థానివద్భావాదనుదాత్తః స్యాతితి ఉదాత్తవచనమ్। తత్ర భసంజ్ఞాయామల్లోపే కృతే ఉదాత్తనివృత్తిస్వరేణ విభక్తిరుదాత్తా భవతి। ఏతైరస్థ్యాదిభిర్నపుంసకైరనపుంసకస్య అపి అఙ్గస్య తదన్తగ్రహణమ్ ఇష్యతే। ప్రియాస్థ్నా బ్రాహ్మణేన। ప్రియదధ్నా। తృతీయాదిషు ఇతి కిమ్? అస్థినీ। దధినీ। అచి ఇత్యేవ, అస్థిభ్యామ్। దధిభ్యామ్।

.

323. ఏచ ఇగ్ఘ్రస్వాదేశే [1.1.48]

ఏచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ హ్రస్వ-ఆదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఏచః హ్రస్వాదేశే ఇక్

(సి.కౌ) ఆదిశ్యమానేషు హ్రస్వేషు ఏచ ఇగేవ స్యాత్ । ప్రద్యు । ప్రద్యునీ । ప్రద్యూని । ప్రద్యునేత్యాది । ఇహ న పుంవత్ । యదిగన్తం ప్రద్యు ఇతి తస్య భాషితపుంస్కత్వాఽభావాత్ । ఏవమగ్రేఽపి । ప్రరి । ప్రరిణీ । ప్రరీణి । ప్రరిణా । ఏకదేశవికృతస్యాఽనన్యత్వాత్ రాయో హలి ఇత్యాత్వమ్ । ప్రరాభ్యాత్ । ప్రరాభిః । నుమిచిరేతి నుట్యాత్వే ప్రరాణామితి మాధవః । వస్తుతస్తు సంనిపాతపరిభాషయా నుట్యాత్వం న । నామి (కౌముదీ-209) ఇతి దీర్ఘస్యారమ్భసామర్థ్యాత్పరిభాషాం బాధత ఇత్యుక్తమ్ । ప్రరీణామ్ । సును । సునునీ । సునూని । సునునా । సునునే । ఇత్యాది ॥। ఇతి అజన్తపుల్లిఙ్గప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) ఏచో హ్రస్వాదేశే కర్తవ్యే ఇకేవ హ్రస్వో భవతి, న అన్యః । రై - అతిరి । నౌ - అతిను । గో - ఉపగు । ఏచః ఇతి కిమ్ ? అతిఖట్వః, అతిమాలః । హ్రస్వాదేశే ఇతి కిమ్ ? దే3వదత్త, దేవద3త్త ॥

.

324. హో ఢః [8.2.31]

హః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఢః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

హః ఢః ఝలి పదస్య అన్తే

(సి.కౌ) ॥ అథ హలన్తపుంలిఙ్గప్రకరణమ్ ॥ హస్య ఢః స్యాఝ్ఝలి పదాన్తే చ । హల్ఙ్యాబ్ (కౌముదీ-252) ఇతి సులోపః । పదాన్తత్వాద్ఢస్య డః । జశ్త్వచర్త్వే । లిట్ । లిడ్ । లిహౌ । లిహః । లిహమ్ । లిహౌ । లిహః । లిహా । లిడ్భ్యామ్ । లిట్త్సు । లిట్సు ॥

(కాశికా) హకారస్య ఢకారదేశో భవతి ఝలి పరతః పదాన్తే చ। సోఢా। సోఢుమ్। సోఢవ్యమ్। జలాషాత్। వోఢా। వోఢుమ్। వోఢవ్యమ్। ప్రష్ఠవాట్। దిత్యవాట్।

.

325. దాదేర్ధాతోర్ఘః [8.2.32]

దాదేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ధాతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఘః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

దాదేః ధాతోః హః ఘః ఝలి పదస్య అన్తే

(సి.కౌ) ఉపదేశే దాదేర్ధాతోర్హస్య ఘః స్యాఝ్ఝలి పదాన్తే చ । ఉపదేశే కిమ్ । అధోగిత్యత్ర యథా స్యాత్ । దామలిహమాత్మన ఇచ్ఛతి దామలిహ్యతి । తతః క్విపి దామలిట్ । అత్ర మాభూత్ ॥

(కాశికా) దకారాదేః ధాతోః హకారస్య ఘకారాదేశో భవతి ఝలి పరతః పదాన్తే చ। దగ్ధా। దగ్ధుమ్। దగ్ధవ్యమ్। కాష్ఠధక్। దోగ్ధా। దోగ్ధుమ్। దోగ్ధవ్యమ్। గోధుక్। దాదేః ఇతి కిమ్? లేఢా। లేఢుమ్। లేఢవ్యమ్। గుడలిట్। ధాతోః ఇతి దాదిసమానాధికరణమ్ ఏతన్ న, కిం తర్హి, తద్విశేషణమవయవషష్ఠ్యన్తమ్, ధాతోరవయవో యో దాదిః శబ్దస్ తదవయవస్య హకారస్య ఇతి। కిం కృతం భవతి? అధోకిత్యత్ర అపి ఘకారః సిద్ధో భవతి। కథం దోగ్ధా, దోగ్ధుమ్ ఇతి? వ్యపదేశివద్భావాత్। అథ వా ధాతూపదేశే యో దాదిః ఇత్యేవం విజ్ఞాయతే। తథా చ దామలిహమిచ్ఛతి దామలిహ్యతి, దామలిహ్యతేః క్విప్ ప్రత్యయః దామలిటిత్యత్ర అపి న భవతి।

.

326. ఏకాచో బశో భష్ ఝషన్తస్య స్ధ్వోః [8.2.37]

ఏకాచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ బశః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ భష్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఝషన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ స్ధ్వోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

ధాతోః ఏకాచః ఝషన్తస్య బశః స్ధ్వోః పదస్య అన్తే చ భష్

(సి.కౌ) ధాతోరవయవో య ఏకాఝ్ఝషన్తస్తదవయవస్య బశః స్థానే భష్ స్యాత్సకారే ధ్వశబ్దే పదాన్తే చ । ఏకాచో ధాతోరితి సామానాధికరణ్యేనాఽన్వయే తు ఇహ న స్యాత్ । గర్దభమాచష్టే గర్దభయతి । తతః క్విప్ । ణిలోపః । గర్ధప్ । ఝలీతి నివృత్తం స్ధ్వోర్గ్రహణసామర్థ్యాత్ । తేనేహ న । దుగ్ధమ్ ।

దోగ్ధా । వ్యపదేశివద్భావేన ధాత్వవయవత్వాద్భష్భావః । జశ్త్వచర్త్వే । ధుక్ । ధుగ్ । దుహౌ । దుహః । షత్వచర్త్వే । ధుక్షు ॥

(కాశికా) ధాతోరవయవో య ఏకాచ్ ఝషన్తః తదవయవస్య బశః స్థానే భషాదేశో భవతి ఝలి సకారే ధ్వశబ్దే చ పరతః పదాన్తే చ। అత్ర చత్వరో బశః స్థానినో భషాదేశాశ్చత్వార ఏవ, తత్ర సఙ్ఖ్యాతానుదేశే ప్రాప్తే డకారస్య స్థానినోఽభావాత్ ఢకారాదేశో న భవతి? ఆన్తర్యతో వ్యవస్థా విజ్ఞాస్యతే। బుధ భోత్స్యన్తే। అభుద్ధ్వమ్। అర్థభుత్। గుహ నిఘోక్ష్యతే। న్యఘూఢ్వమ్। పర్ణఘుట్। దుహ ధోక్ష్యతే। అధుగ్ధ్వమ్। గోధుక్। అజర్ఘాః గుధేః యఙ్లుగన్తస్య లఙి సిపి లఘూపధగుణే కృతే సిపో హల్ఙ్యాదిలోపే చ ధాతోః అవయవస్య ఏకాచో బశః స్థానే భష్భావః, తతో ధకారస్య జశ్త్వమ్, దశ్చ 8.2.75 ఇతి రుత్వమ్, రో రి 8.3.14 ఇతి పూర్వరేఫస్య లోపః, ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోఽణః 6.3.111 ఇతి దీర్ఘత్వమ్। గదర్భయతేః అప్రత్యయః గర్ధప్। ఏకాచః ఇతి కిమ్? దామలిహమ్ ఇచ్ఛతి దామలిహ్యతి, దామలిహ్యతేరప్రత్యయః, దామలిట్। అసతి హ్యేకాజ్గ్రహణే ధాతోః ఇత్యేతద్ బశో విశేషణం స్యాత్। బశః ఇతి కిమ్? క్రుధ క్రోత్స్యతి। ఝషన్తస్య ఇతి కిమ్? దాస్యతి। స్ధ్వోః ఇతి కిమ్? బోద్ధా। వోద్ధుమ్। బోద్ధవ్యమ్। ధకారస్య బకారోపసృష్టస్య గ్రహణం కిమ్? దాదద్ధి। దధ ధారణే ఇత్యేతస్య యఙ్లుకి లోటి హుఝల్భ్యో హేర్ధిః 6.4.101 ఇతి ధిభావే సత్యేతద్ భవతి।

.

327. వా ద్రుహముహష్ణుహష్ణిహామ్ [8.2.33]

వా అవ్యయమ్ ద్రుహముహష్ణుహష్ణిహామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

ద్రుహ-ముహ-ష్ణుహ-ష్ణిహామ్ ధాతోః హః పదస్య అన్తే ఝలి ఘః వా

(సి.కౌ) ఏషాం హస్య వా ఘః స్యాజ్ఝలి పదాన్తే చ । పక్షే ఢః । ధ్రుక్ । ధ్రుగ్ । ధ్రుట్ । ధ్రుడ్ । ద్రుహౌ । ద్రుహః । ధ్రుగ్భ్యామ్ । ధ్రుడ్భ్యామ్ । ధ్రుక్షు । ధ్రుట్త్సు । ధ్రుట్సు । ఏవం ముహష్ణుహష్ణిహామ్ ॥ విశ్వవాట్ । విశ్వవాడ్ । విశ్వవాహౌ । విశ్వవాహః । విశ్వవాహమ్ । విశ్వవాహౌ ॥

(కాశికా) ద్రుహ ముహ ష్ణుహ ష్ణిహ ఇత్యేతేషాం ధాతూనాం హకారస్య వా ఘకారాదేశో భవతి ఝలి పరతః పదాన్తే చ। ద్రుహ ద్రోగ్ధా, ద్రోఢా। మిత్రధ్రుక్, మిత్రధ్రుట్। ముహ ఉన్మోగ్ధా, ఉన్మోఢా। ఉన్ముక్, ఉన్ముఙ్। ష్ణుహ ఉత్స్నోగ్ధా, ఉత్స్నోఢా। ఉత్స్నుక్, ఉత్స్నుట్। ష్ణిహ స్నేగ్ధా, స్నేఢా। స్నిక్, స్నిట్। ద్రుహేః దాదిత్వాద్ ఘత్వంనిత్యం ప్రాప్తమ్, ఇతరేషామప్రాప్తమేవ ఘత్వం వికల్ప్యతే।

.

328. ఇగ్యణః సమ్ప్రసారణమ్ [1.1.45]

ఇక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సమ్ప్రసారణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఇక్ యణః సమ్ప్రసారణమ్

(సి.కౌ) యణః స్థానే ప్రయుజ్యమానో య ఇక్ స సంప్రసారణసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఇక్ యో యణః స్థానే భూతో భావీ వా తస్య సమ్ప్రసారణమ్ ఇత్యేషా సంజ్ఞా భవతి । యజ్ - ఇష్టమ్ । వప్ - ఉప్తమ్ । గ్రహ్ - గృహీతమ్ । కేచిదుభయథా సూత్రమ్ ఇదం వ్యాచక్షతే - వాక్యార్థః సంజ్ఞీ, వర్ణశ్చేతి । ఇగ్యణః యో వాక్యార్థః స్థాన్యాదేశసమ్బన్ధలక్షణః స సమ్ప్రసారణసంజ్ఞో భవతి, యణ్స్థానిక ఇగ్వర్ణః స సమ్ప్రసారణసంజ్ఞో భవతీతి । తత్ర విధౌ వాక్యార్థ ఉపతిష్ఠతే ష్యఙః సమ్ప్రసారణం పుత్రపత్యోస్తత్పురుషే 6.1.13, వసోః సమ్ప్రసారణమ్ 6.4.131 ఇతి । అనువాదే వర్ణః సమ్ప్రసారణాచ్ చ 6.1.108 ఇతి । సఙ్ఖ్యాతానుదేశాదిహ న భవతి - అదుహితరామ్ ఇతి । ద్యుభ్యామ్ ఇత్యత్ర దివ ఉత్ 6.1.131 ఇతి తపరకరణాద్ దీర్ఘో న భవతి । సమ్ప్రసారణప్రదేశాః వసోః సమ్ప్రసారణమ్ 6.4.131 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

329. వాహ ఊఠ్ [6.4.132]

వాహః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఊఠ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

వాహః సమ్ప్రసారణమ్ ఊఠ్

(సి.కౌ) భస్య వాహః సంప్రసారణమూఠ్ స్యాత్ ॥

(కాశికా) వాహః ఇత్యేవమన్తస్య భస్య ఊఠ్ ఇత్యేతత్ సమ్ప్రసారణం భవతి। ప్రష్ఠౌహః। ప్రష్ఠౌహా। ప్రష్ఠౌహే। దిత్యౌహః। దిత్యౌహా। దిత్యౌహే। ఏత్యేధత్యూఠ్సు 6.1.89 ఇతి వృద్ధిః। అథ కిమర్థమూఠః క్రియతే, సమ్ప్రసారణే ఏవ కృతే గుణే చ వృద్ధిరేచి 6.1.88 ఇతి వృద్ధౌ సత్యామ్ సిద్ధం రూపం భవతి ప్రష్ఠౌహః ఇతి, అనకారాన్తే చోపపదే వహేర్ణ్విర్న దృశ్యతే? ఝాపనార్థమ్। ఏతజ్ జ్ఞాపయతి, భవత్యేషా పరిభాషా అసిద్ధం బహిరఙ్గమన్తరఙ్గే ఇతి। తస్యాం హి సత్యాం బహిరఙ్గస్య సమ్ప్రసారణస్య అసిద్ధత్వాతన్తరఙ్గో గుణో న స్యాత్।

.

330. సమ్ప్రసారణాచ్చ [6.1.108]

సమ్ప్రసారణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

సమ్ప్రసారణాత్ పూర్వపరయోః ఏకః పూర్వః

(సి.కౌ) సంప్రసారణాదచి పరే పూర్వరూపమేకాదేశః స్యాత్ । ఏత్యేధత్యూఠ్సు (కౌముదీ-73) । విశ్వౌహః । విశ్వౌహేత్యాది । ఛన్దస్యేవ ణ్విరితి పక్షే ణిజన్తాద్విచ్ ॥

(కాశికా) పూర్వః ఇత్యేవ। సమ్ప్రసారణాతచి పరతః పూర్వపరయోః స్థానే పూర్వరూపమ్ ఏకాదేశో భవతి। యజి ఇష్టమ్। వపి ఉప్తమ్। గ్రహి గృహీతమ్। సమ్ప్రసరణవిధానసామర్థ్యాత్ విగృహీతస్య శ్రవణే ప్రాప్తే పూర్వత్వం విధీయతే। వా ఛన్దసి 6.1.106 ఇత్యేవ, మిత్రో నో అత్ర వరుణో యజ్యమానః। పరపూర్వత్వవిధానే సత్యర్థవత్ సమ్ప్రసారణవిధానమ్ ఇతి ఇష్ట ఇత్యేవమాదిషు పూర్వత్వభావే యణాదేశో భవత్యేవ। అన్తరఙ్గే చ అచి ఇఋుతార్థం వచనమ్ ఇతి బాహ్యే పశ్చాత్ సన్నిపతితే పూర్వత్వం న భవతి। శకహ్వౌ। శకహ్వర్థమ్।

.

331. చతురనడుహోరాముదాత్తః [7.1.98]

చతుర్-అనడుహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఆమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

చతుర్-అనడుహోః అఙ్గస్య సర్వనామస్థానే ఆముదాత్తః

(సి.కౌ) అనయోరామ్ స్యాత్సర్వనామస్థానే స చోదాత్తః ॥

(కాశికా) చతురనడుః ఇయేతయోః సర్వనామస్థానే పరతః ఆమాగమో భవతి, స చోదాత్తః। చత్వారః। అనడ్వాన్, అనడ్వాహౌ, అనడ్వాహః। అనడ్వాహమ్। తదన్తవిధిరత్ర ఇష్యతే। ప్రియచత్వాః, ప్రియచత్వారౌ, ప్రియచత్వారః। ప్రియానడ్వాన్, ప్రియాన్డ్వాహౌ, ప్రియానడ్వాహః। అనడుహః స్త్రియామ్ వేతి వక్తవ్యమ్। అనడుహీ, అనడ్వాహీ। గౌరాదిపాఠాత్ సిద్ధమ్।

.

332. సావనడుహః [7.1.82]

సౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనడుహః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అనడుహః అఙ్గస్య ఆత్ సౌ నుమ్

(సి.కౌ) అస్య నుమ్ స్యాత్సౌ పరే । ఆదిత్యధికారాదవర్ణాత్పరోఽయం నుమ్ । అతో విశేషవిహితేనాపి నుమా ఆమ్ న బాధ్యతే । అమా చ నుమ్ న బాధ్యతే । సోర్లోపః । నుమ్విధిసామర్థ్యాత్ వసుస్రంసు (కౌముదీ-334) ఇతి దత్వం న । సంయోగాన్తలోపస్యాఽసిద్ధత్వాన్నలోపో న । అనడ్వాన్ ॥

(కాశికా) సౌ పరతః అనడుహోఽఙ్గస్య నుమాగమో భవతి। అనడ్వాన్। హే అనడ్వన్। అత్ర కేచితాతిత్యధికారాదామమోః కృతయోః నుమం కుర్వన్తి। తేన నుమా ఆమమౌ న బాధ్యేతే, ఆఽఽమమ్భ్యాం చ నుమ్ ఇతి। అపరే తు సత్యపి సామాన్యవిశేషత్వే ఆమమోః నుమశ్చ సమావేశమ్ ఇచ్ఛన్తి, న బాధ్యబాధకభావమ్, యథా చిచీషత్యాదిషు దీర్ఘత్వద్విర్వచనయోః ఇతి।

.

333. అమ్ సమ్బుద్ధౌ [౭.౧.౯౯]

అమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమ్బుద్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

చతుర్-అనడుహోః అఙ్గస్య సమ్బుద్ధౌ అమ్

(సి.కౌ) చతురనడుహోరమ్ స్యాత్సంబుద్ధౌ । ఆమోఽపవాదః । హే అనడ్వన్ । అనడ్వాహౌ । అనడ్వాహః । అనడుహా ॥

(కాశికా) సమ్బుద్ధౌ పరతశ్చతురనడుహోః అమాగమో భవతి। పూర్వస్య అయమపవాదః। హే ప్రియచత్వః। హే ప్రియానడ్వన్।

.

334. వసుస్రంసుధ్వంస్వనడుహాం దః [౮.౨.౭౨]

వసుస్రంసుధ్వంస్వనడుహామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ దః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సః వసు-స్రంసు-ధ్వంసు-అనడుహామ్ పదస్య దః

(సి.కౌ) సాన్తవస్వన్తస్య స్రంసాదేశ్చ దః స్యాత్పదాన్తే । అనడుద్భ్యామిత్యాది । సాన్తేతి కిమ్ । విద్వాన్ । పదాన్తే ఇతి కిమ్ । స్రస్తమ్ । ధ్వస్తమ్ ॥

(కాశికా) ససజుషో రుః 8.2.66 ఇత్యతః సః ఇతి వర్తతే, తేన సమ్భవాత్ వ్యభిచారాచ్ చ వసురేవ విశేష్యతే, న స్రంసుధ్వంసూ, వ్యభిచారాభావాత్, అసమ్భవాచ్ చ న అనడుహ్, శబ్దః। వస్వన్తస్య పదస్య సకారాన్తస్య స్రంసు, ధ్వంసు, అనడుః ఇత్యేతేషాం చ దకారాదేశో భవతి। వసు విద్వద్భ్యామ్। విద్వద్భిః। పపివద్భ్యామ్। పపివద్భిః। స్రంసు ఉఖాస్రద్భ్యామ్। ఉఖాస్రద్భిః। ధ్వంసు పర్ణధ్వద్భ్యామ్। పర్ణధ్వద్భిః। అనడుః అనడుద్భ్యామ్। అనడుద్భిః। సః ఇత్యేవ, విద్వాన్। పపివాన్। నకారస్య న భవతి। రుత్వే నాప్రాప్తే ఇదమారభ్యతే ఇతి తద్ బాధ్యతే। సంయోగాన్తలోపస్ తు న ఏవమ్ ఇతి తేన ఏతదేవ దత్వం బాధ్యతే। అనడుహోఽపి ఢత్వమనేన బాధ్యతే। నుమస్తు విధానసామర్థ్యాన్న భవతి, అనడ్వాన్, హే అనడ్వనితి। పదస్య ఇత్యేవ, విద్వాంసౌ। విద్వాంసః।

.

335. సహేః సాడః సః [8.3.56]

సహేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సాడః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

సహేః సాడః అపదాన్తస్య సః మూర్ధన్యః

(సి.కౌ) సాడ్రూపస్య సహేః సస్య మూర్ధన్యాదేశః స్యాత్ । తురాషట్ । తురాషాడ్ । తురాసాహౌ । తురాసాహః । తురాషాడ్భ్యామిత్యాది । తురం సహత ఇత్యర్థే ఛన్దసి సహః (కౌముదీ-3409) ఇతి ణ్విః । లోకే తు సాహయతేః క్విప్ । అన్యేషామపి (కౌముదీ-539) ఇతి పూర్వపదస్య దీర్ఘః ॥

(కాశికా) సహేర్ధాతోః సాడ్రూపస్య యః సకారః తస్య మూర్ధన్యః ఆదేశో భవతి। జలాషాట్। తురాషాట్। పృతనాషాట్। సహేః ఇతి కిమ్? సహ డేన వర్తతే సడః, తస్య అపత్యం సాదిః। సాడ్గ్రహణం కిమ్? యత్రాస్య ఏతద్ రూపం తత్ర యథా స్యాత్, ఇహ మా భూత్ జలాసాహమ్। తురాసాహమ్। సః ఇతి కిమ్? ఆకారస్య మా భూత్।

.

336. దివ ఔత్ [7.1.84]

దివః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఔత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

దివః అఙ్గస్య సౌ ఔత్

(సి.కౌ) దివితి ప్రాతిపదికస్య ఔత్స్యాత్సౌ పరే । అల్విధిత్వేన స్థానివత్త్వాభావాత్ హల్ఙ్యాప్ (కౌముదీ-252) ఇతి సులోపో న । సుద్యౌః । సుదివౌ । సుదివః । సుదివమ్ । సుదివౌ ॥

(కాశికా) దివిత్యేతస్య సౌ పరతః ఔతిత్యయమాదేశో భవతి। ద్యౌః। దివితి ప్రాతిపదికమస్తి నిరనుబన్ధకమ్। ధాతుస్ తు సానుబన్ధకః, స ఇహ న గృహ్యతే, అక్షద్యూః।

.

337. దివ ఉత్ [6.1.131]

దివః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

దివః పదస్య ఉత్

(సి.కౌ) దివోఽన్తాదేశ ఉకారః స్యాత్పదాన్తే । సుద్యుభ్యామ్ । సుద్యుభిః । చత్వారః । చతురః । చతుర్భిః । చతుర్భ్యః । చతుర్భ్యః ॥

(కాశికా) ఏఙః పదాన్తాదతి 6.1.109 ఇత్యతః పదగ్రహణమనువర్తతే। దివః ఇతి ప్రాతిపదికం గృహ్యతే, న ధాతుః, సానుబన్ధకత్వాత్। దివః పదస్య ఉకారాదేశో భవతి। దివి కామో యస్య ద్యుకామః। ద్యుమాన్। విమలద్యు దినమ్। ద్యుభ్యామ్। ద్యుభిః। నిరనుబన్ధకగ్రహణాదిహ న భవతి,

అక్షద్యూభ్యామ్, అక్షద్యూభిః ఇతి। తపరకరణమ్ ఊఠో నివృత్త్యర్థమ్, ద్యుభ్యామ్, ద్యుభిః ఇతి। అత్ర హి పరత్వాతూటః ప్రాప్నోతి। పదస్య ఇతి కిమ్? దివౌ। దివః।

.

338. షట్చతుర్భ్యశ్చ [7.1.55]

షట్-చతుర్భ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

షట్-చతుర్భ్యః ఆమి నుట్ చ

(సి.కౌ) షట్సంజ్ఞకేభ్యశ్చతురశ్చ పరస్యామో నుడాగమః స్యాత్ । ణత్వమ్ । ద్విత్వమ్ । చతుర్ణ్ణామ్ । చతుర్ణ్ణామ ॥

(కాశికా) షట్సంజ్ఞకేభ్యః చతుఃశబ్దాచ్ చ ఉత్తరస్యామో నుడాగమః భవతి। షణ్ణామ్। పఞ్చానామ్। సప్తానామ్। నవానామ్। దశానామ్। చతుర్ణామ్। రేఫాన్తాయాః సఙ్ఖ్యాయాః షట్సంజ్ఞా న విహితా, షడ్భ్యో లుక్ 7.1.22 ఇతి లుగ్ మా భూత్। బహువచననిర్దేశాదత్ర సఙ్ఖ్యాప్రధానస్య గ్రహణం భవతి। పరమషణ్ణామ్। పరమపఞ్చానామ్। పరమసప్తానామ్। పరమచతుర్ణామ్। ఉపసర్జనీభూతాయాస్ తు సఙ్ఖ్యాయాః న భవతి, ప్రియషషామ్, ప్రియపఞ్చామ్, ప్రియచతురామ్ ఇతి।

.

339. రోః సుపి [8.3.16]

రోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సుపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

పదస్య రుః సుపి విసర్జనీయః సంహితాయామ్

(సి.కౌ) సప్తమీబహువచనే పరే రోరేవ విసర్జనీయో నాన్యరేఫస్య । షత్వమ్ । షస్య ద్విత్వే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) రు ఇత్యస్య రేఫస్య సుపి పరతో విసర్జనీయాదేశో భవతి। పయఃసు। సర్పిఃషు। యశఃసు। సుపి ఇతి సప్తమీబహువచనం గృహ్యతే। సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమార్థః, రోరేవ సుపి విసర్జనీయాదేశః, న అన్యస్య। గీర్షు ధూర్షు।

.

340. శరోఽచి [8.4.49]

శరః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

శరః అచి ద్వే న

(సి.కౌ) అచి పరే శరో న ద్వే స్తః । చతుర్షు । ప్రియచత్వాః । హే ప్రియచత్వః । ప్రియచత్వారౌ । ప్రియచత్వారః । గౌణత్వే తు నుణ్నేష్యతే । ప్రియచతురామ్ । ప్రాధాన్యే తు స్యాదేవ । పరమచతుర్ణామ్ । కమలం కమలాం వాచక్షణః కమల్ । కమలౌ । కమలః । షత్వం కమల్షు ॥

(కాశికా) న ఇతి వర్తతే। శరోఽచి పరతః న ద్వే భవతః। అచో రహాభ్యాం ద్వే 8.4.46 ఇతి ప్రాప్తిః ప్రతిషిధ్యతే। కర్షతి। వర్షతి। ఆకర్షః। అక్షదర్శః। అచి ఇతి కిమ్? దర్ష్యతే।

.

341. మో నో ధాతోః [8.2.64]

మః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ధాతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

మః ధాతోః పదస్య నః

(సి.కౌ) ధాతోర్మస్య నః స్యాత్పదాన్తే । నత్వస్యాసిద్ధత్వాన్నలోపో న । ప్రశామ్యతీతి ప్రశాన్ । ప్రశామౌ । ప్రశామః । ప్రశాన్భ్యామిత్యాది ॥

(కాశికా) మకారన్తస్య ధాతోః పదస్య నకారాదేశో భవతి। ప్రశాన్ ప్రతాన్। ప్రదాన్। శమితమిదమాదీనాం క్విప్, అనునాసికస్య క్విఝలోః క్ఙితి 6.4.15 ఇతి దీర్ఘత్వమ్। నత్వస్య అసిద్ధత్వాన్ నలోపో న భవతి। మః ఇతి కిమ్? భిత్। ఛిత్। ధాతోః ఇతి కిమ్? ఇదమ్। కిమ్। పదస్య ఇత్యేవ, ప్రతామౌ। ప్రతామః।

.

342. కిమః కః [7.2.103]

కిమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

కిమః కః విభక్తౌ

(సి.కౌ) కిమః కః స్యాద్విభక్తౌ । అకచ్సహితస్యాప్యయమాదేశః । కః । కౌ । కే । కమ్ । కౌ । కాన్ । ఇత్యాది సర్వవత్ ॥

(కాశికా) కిమ్ ఇత్యేతస్య కః ఇత్యయమాదేశో భవతి విభక్తౌ పరతః। కః, కౌ, కే। సాకచ్కస్య అప్యయమాదేశో భవతి, తేన అకార ఏవ కిమో న విధీయతే కిమోఽత్ 5.3.12 ఇతి।

.

343. ఇదమో మః [7.2.108]

ఇదమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ మః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఇదమః సౌ మః

(సి.కౌ) ఇదమో మస్య మః స్యాత్సౌ పరే । త్యదాద్యత్వాపవాదః ॥

(కాశికా) ఇదమః సౌ పరతః మకారోఽన్తాదేశో భవతి। ఇయమ్। అయమ్। ఇదమో మకారస్య మకారవచనం త్యదాద్యత్వబాధనార్థమ్।

.

344. ఇదోఽయ్ పుంసి [౭.౨.౧౧౧]

ఇదః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అయ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పుంసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఇదమః ఇదః అయ్ పుఀసి సౌ

(సి.కౌ) ఇదమ ఇదోఽయ్ స్యాత్సౌ పుంసి । సోర్లోపః । అయమ్ । త్యదాద్యత్వం పరరూపత్వం చ ॥

(కాశికా) ఇదమః ఇదరూపస్య పుంసి సౌ పరతః అయిత్యయమాదేశో భవతి। అయం బ్రాహ్మణః। పుంసి ఇతి కిమ్? ఇయం బ్రాహ్మణీ।

.

345. దశ్చ [౭.౨.౧౦౯]

దః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఇదమః దః మః విభక్తౌ

(సి.కౌ) ఇదమో దస్య మః స్యాద్విభక్తౌ । ఇమౌ । ఇమే । త్యదాదేః సమ్బోధనం నాస్తీత్యుత్సర్గః ॥

(కాశికా) ఇదమో దకారస్య స్థానే మకారాదేశో భవతి విభక్తౌ పరతః। ఇమౌ, ఇమే। ఇమమ్, ఇమౌ, ఇమాన్।

.

346. అనాప్యకః [౭.౨.౧౧౨]

అన లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)ఆపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అకః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అకః ఇదమః ఇదః ఆపి విభక్తౌ అన

(సి.కౌ) అకకారస్యేదమ ఇదోఽన్ స్యాదాపి విభక్తౌ । ఆబితి టా ఇత్యారభ్య సుపః పకారేణ ప్రత్యాహారః । అనేన ॥

(కాశికా) ఇదమః అకకారస్య ఇద్రూపస్య స్థానే అన ఇత్యయమాదేశో భవతి ఆపి విభక్తౌ పరతః। అనేన। అనయోః। అకః ఇతి కిమ్? ఇమకేన। ఇమకయోః। ఆపి ఇతి ప్రత్యాహారః తృతీయైకవచనాత్ ప్రభృతి సుపః పకారేణ।

.

347. హలి లోపః [౭.౨.౧౧౩]

హలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అకః ఇదమః ఇదః ఆపి హలి విభక్తౌ లోపః

(సి.కౌ) అకకారస్యేదమ ఇదో లోపః స్యాదాపి హలాదౌ ॥నానర్థకేఽలోన్త్యవిధిరనభ్యాసవికారే (వార్తికమ్) ॥

(కాశికా) హలాదౌ విభక్తౌ పరతః ఇదమోఽకకారస్య ఇద్రూపస్య లోపో భవతి। ఆభ్యామ్। ఏభిః। ఏభ్యః। ఏషామ్। ఏషు। నానర్థకేఽలోన్త్యవిధిః ఇతి సర్వస్య అయమ్ ఇద్రూపస్య లోపః। అథ వా న అయమ్ ఇల్లోపః। అనాప్యకః 7.2.112 ఇతి అఙ్గ్రహణమనువర్తతే।

.

348. ఆద్యన్తవదేకస్మిన్ [1.1.21]

ఆది-అన్తవత్ అవ్యయమ్ ఏకస్మిన్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఏకస్మిన్ ఆది-అన్తవత్

(సి.కౌ) ఏకస్మిన్ క్రియామాణం కార్యమాదావివాఽన్త ఇవ స్యాత్ । ఆభ్యామ్ ॥

(కాశికా) అసహాయస్యాద్యన్తోపదిష్టాని కార్యాణి న సిధ్యన్తీత్యయమతిదేశ ఆరభ్యతే । సప్తమ్యర్థే వతిః । ఆదావివాన్త ఇవైకస్మిన్నపి కార్యం భవతి । యథా - 'కర్తవ్యమ్' ఇత్యత్ర ప్రత్యయాద్యుదాత్తత్వం 3.1.3 భవతి, ఏవమ్ 'ఔపగవమ్' ఇత్యత్రాపి యథా స్యాత్ । యథా - వృక్షాభ్యామ్ ఇత్యత్ర అతోఽఙ్గస్య 7.3.102 దీర్ఘత్వమ్ ఏవమ్ 'ఆభ్యామ్' ఇత్యత్రాపి యథా స్యాత్ । ఏకస్మిన్నితి కిమ్ ? సభాసన్నయనే భవః సాభాసన్నయనః - ఆకారమాశ్రిత్య వృద్ధసంజ్ఞా న భవతి ॥

.

349. నేదమదసోరకోః [7.1.11]

న అవ్యయమ్ ఇదమ్-అదసోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అ-కోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

అకోః ఇదమ్-అదసోః భిసః ఐస్ న

(సి.కౌ) అకకారయోరిమదసోర్భిస ఐస్ న స్యాత్ । ఏత్వమ్ । ఏభిః । అత్వమ్ । నిత్యత్వాత్ జేః స్మై పశ్చాద్ధలి లోపః । అస్మై । ఆభ్యామ్ । ఏభ్యః । అస్మాత్ । ఆభ్యామ్ । ఏభ్యః । అస్య । అనయోః । ఏషామ్ । అస్మిన్ । అనయోః । ఏషు ॥ కకారయోగే తు అయకమ్ । ఇమకౌ । ఇమకే । ఇమకమ్ । ఇమకౌ । ఇమకాన్ । ఇమకేన । ఇమకాభ్యామ్ । ఇమకైః ॥

(కాశికా) ఇదమదసిత్యేతయోః అకకారయోః భిస ఐస్ న భవతి। ఏభిః। అమీభిః। అకోః ఇతి కిమ్? ఇమకైః। అముకైః। అకోః ఇత్యేతదేవ ప్రతిషేధవచనం జ్ఞాపకమ్ తన్మధ్యపతితస్తద్గ్రహణేన గృహ్యతే ఇతి। ఇదమదసోః కాతితి నోక్తమ్, విపరీతోఽపి నియమః సమ్భావ్యేత ఇదమదసోరేవ కాతితి। తతశ్చ

ఇహ న స్యాత్, సర్వకైః, విశ్వకైః। ఇహ చ స్యాదేవ, ఏభిః, అమీభిః। ప్రతిషేధకరణం విపరీతనియమనివృత్త్యర్థమ్।

.

350. ఇదమోఽన్వాదేశేఽశనుదాత్తస్తృతీయాదౌ [౨.4.3౨]

ఇదమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్వాదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అశ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అనుదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తృతీయా-ఆదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్వాదేశవిషయస్యేదమోఽనుదాత్తోఽశాదేశః స్యాత్తృతీయాదౌ । అశ్వచనం సాకచ్కార్థమ్ ॥

(కాశికా) ఆదేశః కథనమ్। అనవాదేశోఽనుకథనమ్। ఇదమోఽన్వాదేశవిషయస్య అశాదేశో భవత్యనుదాత్తః, తృతీయాదౌ విభక్తౌ పరతః। ఆభ్యాం ఛాత్రాభ్యం రాత్రిరధీతా, అథో ఆభ్యామహరప్యధీతమ్। అస్మై ఛాత్రాయ కమ్బలం దేహి, అథోఽస్మై శాటకమపి దేహి। అస్య ఛాత్రస్య శోభనం శీలమ్, అథోఽస్య ప్రభూతం స్వమ్। అశాదేశవచనం సాకచ్కార్థమ్। ఇమకాభ్యాం ఛాత్రాభ్యాం రాత్రిరధీతా, అథో ఆభ్యామహరప్యధీతమ్। నేహ పశ్చాదుచ్చారణమాత్రమన్వాదేశః। కిం తర్హి? ఏకస్య ఏవ అభిధేయస్య పూర్వం శబ్దేన ప్రతిపాదితస్య ద్వితీయం ప్రతిపాదనమన్వాదేశః। తేన ఇహ న భవతి, దేవదత్తం భోజయ, ఇమం చ యజ్ఞదత్తమ్ ఇతి।

.

351. ద్వితీయాటౌస్స్వేనః [౨.4.34]

ద్వితీయా-టా-ఓస్సు సప్తమీ-బహువచనమ్ ఏనః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్వితీయాయాం టౌసోశ్చ పరత ఇదమేతదోరేనాదేశః స్యాదన్వాదేశే । కిఞ్చిత్కార్యం విధాతుముపాత్తస్య కార్యాన్తరం విధాతు పునరుపాదానమన్వాదేశః । యథాఽనేన వ్యాకరణమధీతమేనం ఛన్దోఽధ్యాపయేతి । అనయోః పవిత్రం కులమేనయోః ప్రభూతం స్వమితి । ఏనమ్ । ఏనౌ । ఏనాన్ । ఏనేన । ఏనయోః । గణయతేర్విచ్ । సుగణ్ । సుగణౌ । సుగణః । సుగణ్ట్సు । సుగణ్ట్సు । సుగణ్సు । క్విప్ । అనునాసికస్య క్విఝలోః (కౌముదీ-2666) ఇతి దీర్ఘః । సుగాణ్ । సుగాణౌ । సుగాణః । సుగాణ్ట్సు । సుగాణ్ట్సు । సుగాణ్సు । పరత్వాదుపధాదీర్ఘః । హల్ఙ్యాదిలోపః । తతో నలోపః । రాజా ॥

(కాశికా) అన్వాదేశేఽనుదాత్తః ఇతి వర్తతే। ద్వితీయా టా ఓసిత్యేతేషు పరత ఇదమ్ ఏతదోరన్వాదేశవిషయయోః ఏనశబ్ద ఆదేశో ఆదేశో భవతి అనుదాత్తః। ఇదమో మణ్డూకప్లుతిన్యాయేన

అనువృత్తిః। ఇమం ఛాత్రం ఛన్దోఽధ్యాపయ, అథో ఏనం వ్యాకరణమధ్యాపయ। అనేన ఛాత్రేణ రాత్రిరధీతా, అథో ఏనేనాహరప్యధీతమ్। అనయోశ్ఛాత్రయోః శోభనం శీలమ్, అథో ఏనయోః ప్రభూతం స్వమ్। ఏతదః ఖల్వపి ఏతం ఛాత్రం ఛన్దోఽధ్యాపయ, అథో ఏనం వ్యాకరణమప్యధ్యాపయ। ఏతేన ఛాత్రేన రాత్రిరధీతా, అథో ఏనేనాహరప్యధీతమ్। ఏతయోశ్ ఛాత్రయోః శోభనం శీలమ్, అథో ఏనయోః ప్రభూతం స్వమ్। ఏనదితి నపుంసకైకవచనే వక్తవ్యమ్। ప్రక్షాలయైనత్। పరివర్తయైనత్। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, అయం దణ్డో హరానేన, ఏతమాతం జీతం విద్యాతితి? యత్ర కిఞ్చిద్ విధాయ వాక్యాన్తరేణ పునరన్యదుపదిశ్యతే సోఽన్వాదేశః। ఇహ తు వస్తునిర్దేశమాత్రం కృత్వా ఏకమ్ ఏవ విధానమ్।

.

352. న ఙిసమ్బుద్ధ్యోః [8.2.8]

న అవ్యయమ్ ఙిసమ్బుద్ధ్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

ప్రాతిపదికస్య పదస్య అన్త్యస్య నః లోపః ఙి-సమ్బుద్ధ్యోః న

(సి.కౌ) నస్య లోపో న స్యాత్ ఙౌ సంబుద్ధౌ చ । హే రాజన్ । ఙౌ తు ఛన్దస్యుదాహరణమ్ । సుపాం సులుక్ఇతి ఙేర్లుక్ । నిషేధసామర్థ్యాత్ప్రత్యయలక్షణమ్ । పరమే వ్యోమన్ ॥ఙావుత్తరపదే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ॥ చర్మణి తిలా అస్య చర్మతిలః । బ్రహ్మణి నిష్ఠా అస్య బ్రహ్మనిష్ఠః । రాజానౌ । రాజానః । రాజానమ్ । రాజానౌ । అల్లోపోఽనః (కౌముదీ-234) । శ్చుత్వమ్ । న చాఽల్లోపః స్థానివత్ । పూర్వత్రాసిద్ధే తన్నిషేధాత్ । నాఽపి బహిరఙ్గతయాఽసిద్ధ । యథోద్దేశపక్షే షాష్ఠీం పరిభాషాం ప్రతి శ్చుత్వస్యాసిద్ధతయాఽన్తరఙ్గాభావేన పరిభాషాయా అప్రవృత్తేః । ఙఞోర్జ్ఞః । రాజ్ఞః । రాజ్ఞా ॥

(కాశికా) ఙౌ పరతః సమ్బుద్ధౌ చ నకారలోపో న భవతి। ఆర్ద్రే చర్మన్। లోహితే చర్మన్। సుపాం లుకితి ఙేర్లుక్। సమ్బుద్ధౌ హే రాజన్। హే తక్షన్। ఏతస్మాదేవ నలోపప్రతిషేధవచనాతప్రత్యయః ఇతి ప్రత్యయలక్షణేన ప్రాతిపదికసంజ్ఞా న ప్రతిషిధ్యతే ఇతి జ్ఞాప్యతే, భసంజ్ఞా చ న భవతీతి। తథా చ రాజ్ఞః పురుషః రాజపురుషః ఇత్యత్ర నలోపశ్చ భవతి, అల్లోపశ్చ న భవతి। ఙావుత్తరపదే ప్రతిషేధస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। చర్మణి తిలా అస్య చర్మతిలః। హే రాజన్ వృన్దారక ఇత్యత్ర సముదాయార్థసమ్బోధనమ్, న పూర్వపదార్థసమ్బోధనం ప్రతీయతే ఇతి సమ్బుద్ధ్యన్తం పూర్వపదం న ఏవ సమస్యతే। వా నపుంసకానామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। హే చర్మన్, హే చర్మ।

.

353. నలోపః సుప్స్వరసంజ్ఞాతుగ్విధిషు కృతి [8.2.2]

నలోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సుప్స్వరసంజ్ఞాతుగ్విధిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ కృతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

సుప్-స్వర-సంజ్ఞా-తుగ్విధిషు-కృతి నలోపః పూర్వత్ర అసిద్ధమ్

(సి.కౌ) సుబ్విధౌ స్వరవిధౌ సంజ్ఞావిధౌ కృతితుగ్విధౌ చ నలోపోఽసిద్ధో నాన్యత్ర రాజాశ్వ ఇత్యాదౌ । ఇత్యసిద్ధత్వాదాత్వమేత్వమైస్త్వం చ న । రాజభ్యామ్ । రాజభిః । రాజ్ఞే । రాజభ్యః । రాజ్ఞః । రాజ్ఞోః । రాజ్ఞామ్ । రాజ్ఞి । రాజని ॥ ప్రతిదీవ్యతీతి ప్రతిదివా । ప్రతిదివానౌ । ప్రతిదివానః । అస్య భవిషయేఽల్లోపే కృతే ॥

(కాశికా) నలోపః పూర్వత్ర అసిద్ధో భవతి సుబ్విధౌ, స్వరవిధౌ, సఞ్జ్ఞావిధౌ, తుగ్విధౌ చ కృతి। విధిశబ్దోఽయం ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యమానః స్వరసంజ్ఞాతుకాం విధేయత్వాత్ తైః కర్మషష్ఠీయుక్తైః భావసాధనోఽభిసమ్బధ్యతే। సుపా తు సమ్బన్ధసామాన్యవచనషష్ఠ్యన్తేన కర్మసాధనః। తేన సుపః స్థానే యో విధిః, సుపి చ పరభూతే, సర్వోఽసౌ సుబ్విధిః ఇతి సర్వత్రాసిద్ధత్వం భవతి। సుబ్విధౌ తావత్ రాజభిః, తక్షభిః ఇత్యత్ర నలోపస్య అసిద్ధత్వాతతో భిస ఐస్ 7.1.9 ఇతి న భవతి। రాజభ్యామ్, తక్షభ్యామ్, రాజసు, తక్షసు ఇతి సుపి చ 7.3.102 ఇతి, బహువచనే ఝల్యేత్ 7.3.103 ఇతి దీర్ఘత్వమేత్వం చ న భవతి। స్వరవిధౌ రాజవతీ ఇత్యత్ర నలోపస్య అసిద్ధత్వాతన్తోఽవత్యాః 6.1.220 ఇతి న భవతి। పఞ్చార్మమ్, దశార్మమ్, ఇత్యత్ర నలోపస్య అసిద్ధత్వాతర్మే చావర్ణం ద్వ్యచ్ త్ర్యచ్ 6.2.90 ఇతి పూర్వపదస్య ఆద్యుదాత్తత్వం న భవతి। పఞ్చదణ్డీ ఇత్యత్ర నలోపస్య అసిద్ధత్వాదిగన్తే ద్విగౌ ఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరో న భవతి। సంజ్ఞావిధౌ పఞ్చ బ్రాహ్మణ్యః, దశ బ్రాహ్మణ్యః ఇతి నలోపస్య అసిద్ధత్వాత్ ష్ణాన్తా షట్ 1.1.24 ఇతి షట్సంజ్ఞా భవతి, తతశ్చ న షట్స్వస్రాదిభ్యః 4.1.10 ఇతి టాపః ప్రతిషేధో భవతి। తదేతత్ ప్రయోజనం కథం భవతి? యది ప్రతికార్యం సంజ్ఞాప్రవృత్తిః ఇత్యేతద్ దర్శనమ్। యా హి జశ్శసోర్లుగర్థా షట్సంజ్ఞా ప్రవృత్తా, తయా స్త్రీప్రత్యయప్రతిషేధో న క్రియతే ఇతి సా పునః ప్రవర్తయితవ్యా ఇతి। తుగ్విధౌ వృత్రహభ్యామ్, వృత్రహభిః ఇతి నలోపస్య అసిద్ధత్వాత్ హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్ 6.1.71 ఇతి తుగ్ న భవతి। అత్ర కేచిత్ సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య ఇతి తుకం ప్రతి నలోపస్య అనిమిత్తత్వాత్, బహిరఙ్గలక్షణేన వా అసిద్ధత్వాత్, తుగ్విధిగ్రహణమనర్థకమ్ ఇతి ప్రతిపన్నాః। తత్ తు క్రియతే పరిభాషద్వయస్య అనిత్యత్వం జ్ఞాపయితుమ్। కృతీతి కిమ్? వృత్రహచ్ఛత్రమ్, వృత్రహచ్ఛాయా, ఛే చ 6.1.73 ఇతి తుగ్ భవతి। అత్ర

సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమార్థః, ఏతేష్వేవ నలోపో అసిద్ధో భవతి, న అన్యత్ర। తేన రాజీయతి, రాజాయతే, రాజాశ్వః ఇతి ఈత్వమ్, దీర్ఘత్వమ్, ఏకదేశశ్చ సిద్ధో భవతి।

.

354. హలి చ [8.2.77]

హలి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ర్వోః ధాతోః ఉపధాయాః ఇకః హలి దీర్ఘః

(సి.కౌ) రేఫవాన్తస్య ధాతోరుపధాయా ఇకో దీర్ఘః స్యాద్ధలి । న చాల్లోపస్య స్థానివత్త్వమ్ । దీర్ఘవిధౌ తన్నిషేధాత్ । బహిరఙ్గపరిభాషా తూక్తన్యాయేన న ప్రవర్తతే । ప్రతిదీవ్నః । ప్రతిదీవ్నేత్యాది ॥ యజ్వా । యజ్వానౌ । యజ్వానః ॥

(కాశికా) హలి చ పరతో రేఫవకారాన్తస్య ధాతోః ఉపధాయాః ఇకః దీర్ఘః భవతి। ఆస్తీర్ణమ్। విస్తీర్ణమ్। విశీర్ణమ్। అవగూర్ణమ్। వకారాన్తస్య దీవ్యతి। సివ్యతి। ధాతోః ఇత్యేవ, దివమ్ ఇచ్ఛతి దివ్యతి। చతురః ఇచ్ఛతి చతుర్యతి। ఇకః ఇత్యేవ, స్మర్యతే। భవ్యమ్। అపదాన్తార్థోఽయమారమ్భః।

.

355. న సంయోగాద్వమన్తాత్ [6.4.137]

న అవ్యయమ్ సంయోగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వమన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

వమన్తాత్ సంయోగాత్ అనః భస్య అఙ్గస్య అత్-లోపః న

(సి.కౌ) వకారమకారాన్తసంయోగాత్పరస్యాఽనోఽకారస్య లోపో న స్యాత్ । యజ్వనః । యజ్వనా । యజ్వభ్యామిత్యాది । బ్రహ్మణః । బ్రహ్మణా । బ్రహ్మభ్యామిత్యాది ॥

(కాశికా) వకారమకారాన్తాత్ సంయోగాదుత్తరస్య అనః అకారస్య లోపో న భవతి। పర్వణా। పర్వణే। అథర్వణా। అథర్వణే। సంయోగాతితి కిమ్? ప్రతిదీవ్నా। ప్రతిదీవ్నే। సామ్నా। సామ్నే। వమన్తాతితి కిమ్? తక్ష్ణా। తక్ష్ణే।

.

356. ఇన్హన్పూషార్యమ్ణాం శౌ [6.4.12]

ఇన్-హన్-పూష-అర్యమ్ణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ శౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఇన్-హన్-పూష-అర్యమ్ణామఙ్గస్య అసమ్బుద్ధౌ సర్వనామస్థానే ఉపధాయాః దీర్ఘః శౌ

(సి.కౌ) ఏషాం శావేవోపధాయా దీర్ఘో నాన్యత్ర । ఇతి నిషేధే ప్రాప్తే ॥

(కాశికా) ఇన్ హన్ పూషనర్యమనిత్యేవమన్తానామఙ్గానాం శౌ పరత ఉపధాయా దీర్ఘో భవతి। బహుదణ్డీని। బహుచ్ఛత్రీణి। బహువృత్రహాణి। బహుభ్రూణహాని। బహుపూషాణి। బహ్వర్యమాణి। సిద్ధే సత్యారమ్భో నియమార్థః, ఇన్హన్పూషార్యమ్ణాముపధాయాః శావేవ దీర్ఘో భవతి న అన్యత్ర। దణ్డినౌ। ఛత్రిణౌ। వృత్రహణౌ। పూషణౌ। అర్యమణౌ। దీర్ఘవిధిర్య ఇహేన్ప్రభృతీనాం తం వినియమ్య సుటీతి సువిద్వాన్। శౌ నియమం పునరేవ విదధ్యాత్ భ్రూణహనీతి తథాస్య న దుష్యేత్। శాస్మి నివర్త్య సుటీత్యవిశేషే శౌ నియమం కురు వాప్యసమీక్ష్య। దీర్ఘవిధేరుపధానియమాన్మే హన్త యి దీర్ఘవిధౌ చ న దోషః। సుట్యపి వా ప్రకృతేఽనవకాశః శౌ నియమోఽప్రకృతప్రతిషేధే। యస్య హి శౌ నియమః సుటి నైతత్తేన న తత్ర భవేద్వినియమ్యమ్। హన్తేః అనునాసికస్య క్విఝలోః క్ఙితి 2.4.15 ఇతి దీర్ఘత్వం యత్ తదపి నియమేన బాధ్యతే వృత్రహణి, భ్రూణహని ఇతి। కథమ్? యోగవిభాగః క్రియతే। ఇన్హన్పూషార్యమ్ణామ్ సర్వనామస్థానే ఏవ దీర్ఘో భవతి, న అన్యత్ర ఇతి। తతః శౌ ఇతి ద్వితీయో నియమః। శౌ ఏవ సర్వనామస్థానే దీర్ఘో భవతి న అన్యత్ర ఇతి। సర్వస్య ఉపధాలక్షణస్య దీర్ఘస్య నియమేన నివృత్తిః క్రియతే। యస్ తు న ఉపధాలక్షణః స భవత్యేవ। వృత్రహాయతే। భ్రూణహాయతే। అథ వ అనువర్తమానేఽపి సర్వనామస్థానగ్రహణే సామర్థ్యాదయమవిశేషేణ నియమః। శిశబ్దో హి సర్వనామస్థాఽ ం నపుంసకస్య, న చ తస్య అన్యత్ సర్వనామస్థానమస్తి ఇత్యవిశేషేణ నియమః। తత్ర తు నపుంసకస్య ఇత్యేతన్ న అశ్రీయతే। తేన అనపుంసకస్య అపి దీర్ఘో న భవతి। సర్వనామస్థానసంజ్ఞావిధానే తు నపుంసకస్య వ్యాపారోఽస్తీతి తత్ర నియమః క్రియమణో నపుంసకస్య స్యాత్।

.

357. సౌ చ [6.4.13]

సౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఇన్-హన్-పూష-అర్యమ్ణామఙ్గస్య అసమ్బుద్ధౌ సౌ సర్వనామస్థానే చ ఉపధాయాః దీర్ఘః

(సి.కౌ) ఇన్నాదీనాముపధాయా దీర్ఘః స్యాదసంబుద్ధౌ సౌ పరే । వృత్రహా । హే వృత్రహన్ । ఏకాజుత్తరపదే (కౌముదీ-307) ఇతి ణత్వమ్ । వృత్రహణౌ । వృత్రహణః । వృత్రహణమ్ । వృత్రహణౌ ॥

(కాశికా) సావసమ్బుద్ధౌ పరతః ఇన్హన్పూషర్యమ్ణాముపధాయా దీర్ఘో భవతి। దణ్డీ। వృత్రహా। పూషా। అర్యమా। అసమ్బుద్ధౌ ఇతి కిమ్? హే దణ్డిన్। హే పూషన్। హే అర్యమన్।

.

358. హో హన్తేర్ఞ్ణిన్నేషు [7.3.54]

హః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ హన్తేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఞ్ణిత్-నేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

హన్తేః అఙ్గస్య హః కుః ఞ్ణిత్-నేషు

(సి.కౌ) ఞితి ణితి చ ప్రత్యయే నకారే చ పరే హన్తేర్హ్కారస్య కుత్వం స్యాత్ ॥

(కాశికా) హన్తేః హకారస్య కవర్గాదేశో భవతి ఞితి ణితి ప్రత్యయే పరతః నకారే చ। ఘాతయతి। ఘాతకః। సాభుఘాతీ। ఘాతంఘాతమ్। ఘాతో వర్తతే। నకారే ఘ్నన్తి। ఘ్నన్తు। అఘ్నన్। హః ఇతి కిమ్? అలో౭న్త్యస్య మా భూత్। హన్తేః ఇతి కిమ్? ప్రహారః। ప్రహారకః। ఞ్ణిత్ప్రత్యయో హన్తేర్విశేషణమ్, నకారో హకారస్య, నకారే౭నన్తరస్య హన్తిహకారస్య ఇతి। తచ్చానన్తర్య శ్రుతికృతం సన్నిపాతకృతమాశ్రీయతే। స్థానివద్భావశాస్త్రకృతం తు యదనానన్తర్యం తదవిఘాతకమ్, వచనసామర్థ్యాత్। యద్యపి సర్వైరేవ ఞ్ణిన్నైర్హన్తిహకారో విశిష్యతే తథాపి యేన నావ్యవధానం తేన వ్యవహితే౭పి వచనప్రామాణ్యాతితి ఞ్ణితి ధాత్వవయవేన వ్యవహితే౭పి సతి భవతి। ఇహ తు న భవతి, హననమ్ ఇచ్ఛతి హననీయతి, హననీయతేర్ణ్వుల్ హననీయకః ఇతి।

.

359. హన్తేరత్పూర్వస్య [8.4.22]

హన్తేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అత్పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

రషాభ్యాముపసర్గాత్ అత్పూర్వస్య హన్తేః నః ణః

(సి.కౌ)

(కాశికా) అకారపూర్వస్య హన్తినకారస్య ఉపసర్గస్థాత్ నిమిత్తాదుత్తరస్య ణకార ఆదేశో భవతి। ప్రహణ్యతే। పరిహణ్యతే। ప్రహణనమ్। పరిహణనమ్। అత్పూర్వస్య ఇతి కిమ్? ప్రఘ్నన్తి। పరిఘ్నతి। తపరకరణం కిమ్? చిణి ప్రాఘాని। పర్యఘాని।

.

360. మఘవా బహులమ్ [6.4.128]

మఘవా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)బహులమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మఘవన్శబ్దస్య వా తృ ఇత్యన్తాదేశః స్యాత్ । ఋ ఇత్ ॥

(కాశికా) **మఘవనిత్యేతస్య అఙ్గస్య బహులం తృ ఇత్యయమాదేశో భవతి। మఘవాన్, మఘవన్తౌ, మఘవన్తః। మఘవన్తమ్, మఘవన్తౌ, మఘవతః। మఘవతా। మఘవతీ। మాఘవతమ్। న చ భవతి। మఘవా, మఘవానౌ, మఘవానః। మఘవానమ్, మఘవానౌ, మఘోనః। మఘోనా, మఘవభ్యామ్, మఘవభిః। మఘోనీ। మాఘవనమ్।**

.

361. ఉగిదచాం సర్వనామస్థానేఽధాతోః [7.1.70]

ఉగిదచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ సర్వనామస్థానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అధాతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అధాతోః ఉగిత్-అచామఙ్గస్య సర్వనామస్థానే నుమ్

(సి.కౌ) అధాతోరుగితో నలోపినోఽఞ్చతేశ్చ నుమాగమః స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే । ఉపధాదీర్ఘః । మఘవాన్ । ఇహ దీర్ఘే కర్తవ్యే సంయోగాన్తలోపస్యాఽసిద్ధత్వం న భవతి బహులగ్రహణాత్ । తథాచ శ్వన్నుక్షన్నితి నిపాతనాన్మఘశబ్దాన్మతుపా చ భాషాయామపి శబ్దద్వయసిద్ధమాశ్రిత్యైతత్సూత్రం ప్రత్యాఖ్యాతమాకరే ॥ హవిర్జక్షితి నిఃశఙ్కో మఖేషు మఘవానసావితి భట్టిః । మఘవన్తౌ । మఘవన్తః । హే మఘవన్ । మఘవన్తమ్ । మఘవన్తౌ । మఘవతః । మఘవతా । మఘవద్భ్యామిత్యాది । తృత్వాభావే । మఘవా ।ఛన్దసీవనిపౌ చేతి వనిబన్తం మధ్యోదాత్తం ఛన్దస్యేవ (వార్తికమ్) ॥ అన్తోదాత్తం తు లోకేఽపీతి విశేషః । మఘవానౌ । మఘవానః । సుటి రాజవత్ ॥

(కాశికా) **ఉగితామఙ్గానాం ధాతువర్జితానామఞ్చతేశ్చ సర్వనామస్థానే పరతో నుమాగమో భవతి। భవతు భవాన్, భవన్తౌ, భవన్తః। ఈయసున్ శ్రేయాన్, శ్రేయాంసౌ, శ్రేయాంసః। శతృ పచన్, పచన్తౌ, పచన్తః। అఞ్చతేః ప్రాఙ్, ప్రాఞ్చౌ, ప్రాఞ్చః। ఉగిదచామ్ ఇతి కిమ్? దృషద్, దృషదౌ, దృషదః। సర్వనామస్థానే ఇతి కిమ్? భవతః పశ్య। శ్రేయసః పశ్య। అఞ్చతిగ్రహణం నియమార్థమ్, అఞ్చతేరేవ ధాతోరన్యస్య మా భూత్। ఉఖాస్రత్। పర్ణధ్వత్। అధాతోః ఇతి కిమ్? అధాతుభూతపూర్వస్య యథా స్యాత్। గోమన్తమ్ ఇచ్ఛతి గోమత్యతి, గోమత్యతేరప్రత్యయః గోమాన్। అత్ర హి ధాతుత్వాదఞ్చతిగ్రహణాన్ న స్యాత్।**

.

362. శ్వయువమఘోనామతద్ధితే [6.4.133]

శ్వ-యువ-మఘోనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అతద్ధితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

శ్వ-యువ-మఘోనామ్ భస్య అఙ్గస్య అతద్ధితే సమ్ప్రసారణమ్

(సి.కౌ) అన్నన్తానాం భసంజ్ఞకానామేషామతద్ధితే పరే సంప్రసారణం స్యాత్ । సంప్రసారణాచ్చ (కౌముదీ-330) । ఆద్గుణః (కౌముదీ-69) । మఘోనః । అన్నన్తానాం కిమ్ । మఘవతః । మఘవతా । స్త్రియాం మఘవతీ । అతద్ధితే కిమ్ । మాఘవనమ్ । మఘోనా । మఘవభ్యామిత్యాది । శునః । శునా । శ్వభ్యామిత్యాది । యువన్ శబ్దే వస్యోత్వే కృతే ॥

(కాశికా) శ్వన్ యువన్ మఘవనిత్యేతేషామఙ్గానామతద్ధితే ప్రత్యయే పరతః సమ్ప్రసారణం భవతి। శునః। శునా। శునే। యూనః। యూనా। యూనే। మఘోనః। మఘోనా। మఘోనే। అతద్ధితే ఇతి కిమ్? శౌవం మాంసమ్। యౌవనం వర్తతే। మాఘవనః స్థాలీపాకః। శునో వికారే ప్రాణిరజతాదిభ్యోఽఞ్ 4.3.154, ద్వారాదిత్వాదైజాగమః। శ్వాదీనామ్ ఏతత్ సమ్ప్రసారణం నకారాన్తానామ్ ఇష్యతే। ఇహ న భవతి, యువతీః పశ్య। మఘవతః। మఘవతా। మఘవతే। తదర్థముత్తరత్ర యోగవిభాగమ్ కుర్వన్తి। అల్లోపః। అనః। అనః ఇత్యుభయోః శేషః ఇతి।

.

363. న సమ్ప్రసారణే సమ్ప్రసారణమ్ [6.1.37]

న అవ్యయమ్ సమ్ప్రసారణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సమ్ప్రసారణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంప్రసారణే పరతః పూర్వస్య యణః సంప్రసారణం న స్యాత్ । ఇతి యకారస్య నేత్వమ్ । అతఏవ జ్ఞాపకాదన్త్యస్య యణః పూర్వం సంప్రసారణమ్ । యూనః । యూనా । యువభ్యామిత్యాది । అర్వా । హే అర్వన్ ॥

(కాశికా) సమ్ప్రసారనే పరతః పూర్వస్య యణః సమ్ప్రసారణం న భవతి। వ్యధ విద్ధః। వ్యచ విచితః। వ్యేఞ్ సంవీతః। ఏకయోగలక్షనమపి సమ్ప్రసారణమత ఏవ వచనాత్ ప్రథమం పరస్య యణః క్రియతే, పూర్వస్య చ ప్రసక్తం ప్రతిషిధ్యతే। సమ్ప్రసారణమ్ ఇతి వర్తమానే పునః సమ్ప్రసారనగ్రహణం విదేశస్థస్య అపి సమ్ప్రసారణస్య ప్రతిషేధో యథా స్యాతితి। శ్వయువమఘోనామతద్ధితే 6.4.133 యూనః। యూనా। సమ్ప్రసారణగ్రహణసామర్థ్యాతేవ పూర్వస్య ప్రతిషేధే వక్తవ్యే స్వర్ణదీర్ఘత్వమ్ ఏకాదేశో న స్థానివద్ భవతి। సతి వా స్థానివత్త్వే వ్యవధానమేతావదాశ్రయిష్యతే। ఋచి త్రేరుత్తరపదాదిలోపశ్ ఛన్దసి। ఋచి పరతః త్రేః సమ్ప్రసారణమ్ భవతి ఉత్తరపదాదిలోపశ్చ ఛన్దసి విషయే। తిప్ర ఋచః యస్మిన్ తత్ తృచం సూక్తమ్। తృచం సామ। ఋక్పూరబ్ధూఃపథామానక్షే 5.4.74 ఇతి సమాసాన్తః। ఛన్దసి తి కిమ్? త్ర్యృచం

కర్మ। రయేర్మతౌ బహులమ్। రయిశబ్దస్య ఛన్దసి విషయే మతౌ పరతో బహులం సమ్ప్రసారణం భవతి। ఆ రేవానేతు నో విశః। న చ భవతి। రయిమాన్ పుష్టివర్ధనః।

.

364. అర్వణస్త్రసావనఞః [6.4.127]

అర్వణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తృ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అసౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అవనఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నఞా రహితస్యార్వన్నన్తస్యాఙ్గస్య తృ ఇత్యన్తాదేశః స్యాన్న తు సౌ । ఉగిత్వాన్నుమ్ । అర్వన్తౌ । అర్వన్తః । అర్వన్తమ్ । అర్వన్తౌ । అర్వతః । అర్వతా । అర్వద్భ్యామిత్యాది ॥ అనఞః కిమ్ । అనర్వా । యజ్వవత్ ॥

(కాశికా) అర్వనిత్యేతస్య అఙ్గస్య తృ ఇత్యయమాదేశో భవతి, సుశ్చేత్ తతః పరో న భవతి, స చ నఞ ఉత్తరో న భవతి। అర్వన్తౌ। అర్వన్తః। అర్వన్తమ్, అర్వతౌ, అర్వతః। అర్వతా, అర్వద్భ్యామ్, అర్వద్భిః। అర్వతీ। ఆర్వతమ్। అసౌ ఇతి కిమ్? అర్వా। అనఞః ఇతి కిమ్? అనర్వాణౌ। అనర్వాణః। అనర్వాణం వృషభం మన్ద్రజిహ్వమ్।

.

365. పథిమథ్యృభుక్షామాత్ [7.1.85]

పథిమథ్యృభుక్షామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఆత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పథి-మథి-ఋభుక్షామఙ్గస్య సౌ ఆత్

(సి.కౌ) ఏషామాకారోఽన్తాదేశః స్యాత్సౌ పరే । ఆ-ఆదితి ప్రశ్లేషేణ శుద్ధాయా ఏవ వ్యక్తేర్విధానాన్నానునాసికః ॥

(కాశికా) పథిన్ మథిన్నృభుక్షినిత్యేతేషామఙ్గానాం సౌ పరతః ఆకారః ఆదేశో భవతి। పన్థాః। మన్థాః। ఋభుక్షాః। స్థానిన్యనునాసికేఽపి ఆకారోఽనునాసికో న భవతి। భావ్యమనేన సవర్ణానాం గ్రహణం న భవతీతి శుద్ధో ప్రాయముచ్చార్యతే।

.

366. ఇతోఽత్ సర్వనామస్థానే [7.1.86]

ఇతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సర్వనామస్థానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

పథిమథ్యృభుక్షామఙ్గస్య ఇతః సర్వనామస్థానే అత్

(సి.కౌ) పథ్యాదేరికారస్యాకారః స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే ॥

(కాశికా) పథ్యాదీనామ్ ఇకారస్య స్థానే అకారాదేశో భవతి సర్వనామస్థానే పరతః। పన్థాః, పథానౌ, పన్థానః। పన్థానమ్, పన్థానౌ। మన్థాః, మన్థానౌ, మన్థానః। మన్థానమ్, మన్థానౌ। ఋభుక్షాః, ఋభుక్షాణౌ, ఋభుక్షాణః। ఋభుక్షాణమ్, ఋభుక్షాణౌ। ఆతితి వర్తమానే పునరద్వచనం షపూర్వార్థమ్। ఋభుక్షణమ్ ఇత్యత్ర వా షపూర్వస్య నిగమే 6.4.9 ఇతి దీర్ఘవికల్పః।

.

367. థో న్థః [7.1.87]

థః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ న్థః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పథి-మథి-ఋభుక్షామఙ్గస్య థః సర్వనామస్థానే న్థః

(సి.కౌ) పథిమథోస్థస్య న్థాదేశః స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే । పన్థా । పన్థానౌ । పన్థానః । పన్థానమ్ । పన్థానౌ ॥

(కాశికా) పథిమథోః థకారస్య స్థానే న్థః ఇత్యయమాదేశో భవతి సర్వనామస్థానే పరతః। పన్థాః, పన్థానౌ, పన్థానః। మన్థాః, మన్థానౌ, మన్థానః।

.

368. భస్య టేర్లోపః [7.1.88]

భస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ టేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పథి-మథి-ఋభుక్షామ్ భస్య టేః లోపః

(సి.కౌ) భసంజ్ఞకస్య పథ్యాదేష్టేర్లోపః స్యాత్ । పథః । పథా । పథిభ్యామిత్యాది । ఏవం మన్థాః । ఋభుక్షాః । స్త్రియాం నాన్తలక్షణే ఙీపి భత్వాట్టిలోపః । సుపథీ । సుమథీ । నగరీ । అన్ఋభుక్షీ సేనా । ఆత్వం నపుంసకేన భవతి న లుమతా (కౌముదీ-263) ఇతి ప్రత్యయలక్షణనిషేధాత్ । సుపథి వనమ్ ॥సంబుద్ధౌ నపుంసకానాం నలోపో వా వాచ్యః (వార్తికమ్)॥ హే సుపథిన్ । సుపథి । నలోపః సుప్స్వర (కౌముదీ-353) ఇతి నలోపస్యాసిద్ధత్వాద్ధ్రస్వస్య గుణో న । ద్వివచనే భత్వాట్టిలోపః । సుపథీ । శౌ సర్వనామస్థానత్వాత్ సుపన్థాని । పునరపి । సుపథి । సుపథీ । సుపన్థాని । సుపథా । సుపథే । సుపథిభ్యామిత్యాది ॥

(కాశికా) పథ్యాదీనాం భసంజ్ఞకానాం టేః లోపో భవతి। పథః। పథా। పథే। మథః। మథా। మథే। ఋభుక్షః। ఋభుక్షా। ఋభుక్షే। సర్వనామస్థానే ఇత్యనువర్తమానమపి విరోధాదిహ న సమ్బధ్యతే।

.

369. ష్ణాన్తా షట్ [1.1.24]

ష్ణాన్తా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ షట్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ష్ణాన్తా సంఖ్యా షట్

(సి.కౌ) షాన్తా నాన్తా చ సఙ్ఖ్యా షట్సంజ్ఞా స్యాత్ । షడ్భ్యో లుక్ (కౌముదీ-261) । పఞ్చ । పఞ్చ । సఙ్ఖ్యా కిమ్ । విప్రుషః । పామానః । శతాని సహస్త్రాణీత్యత్ర సంనిపాతపరిభాషయా న లుక్ । సర్వనామస్థానసంనిపాతేన కృతస్య నుమస్తదవిఘాతకత్వాత్ । పఞ్చభిః । పఞ్చభ్యః । పఞ్చభ్యః । షట్చతుర్భ్యశ్చ (కౌముదీ-338) ఇతి నుట్ ॥

(కాశికా) స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశాత్ సఙ్ఖ్యేతి సమ్బధ్యతే । షకారాన్తా నకారాన్తా చ యా సఙ్ఖ్యా సా షట్సంజ్ఞా భవతి । షకారాన్తా తావత్ - షట్ తిష్ఠన్తి, షట్ పశ్య । నకారాన్తాః - పఞ్చ, సప్త, నవ, దశ । అన్తగ్రహణమౌపదేశికార్థమ్ । తేనేహ న భవతి - శతాని, సహస్రాణి । అష్టానామిత్యత్ర నుడ్ 7.1.55 భవతి । షట్ప్రదేశాః షడ్భ్యో లుక్ 7.1.22 ఇత్యేవమాదయః ॥

.

౩౭౦. నోపధాయాః [౬.౪.౭]

న లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)ఉపధాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

నః అఙ్గస్య ఉపధాయాః నామి దీర్ఘః

(సి.కౌ) నాన్తస్యోపధాయా దీర్ఘః స్యాన్నామి పరే । నలోపః । పఞ్చానామ్ । పఞ్చసు । పరమపఞ్చ । పరమపఞ్చానామ్ । గౌణత్వే తు న లుఙ్నుటౌ । ప్రియపఞ్చా । ప్రియపఞ్చానౌ । ప్రియపఞ్చానః । ప్రియపఞ్చామ్ । ఏవం సప్తన్ నవన్ దశన్ ॥

(కాశికా) నాన్తస్య అఙ్గస్య ఉపధాయాః నామి పరతో దీర్ఘో భవతి। పఞ్చానామ్। సప్తానామ్। నవానామ్। దశానామ్। నః ఇతి కిమ్? చతుర్ణామ్। నామి ఇత్యేవ, చర్మాణామ్।

.

౩౭౧. అష్టన ఆ విభక్తౌ [౭.౨.౮౪]

అష్టనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ విభక్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అష్టనః అఙ్గస్య విభక్తౌ ఆ

(సి.కౌ) అష్టన ఆత్వం స్యాద్ధలాదౌ విభక్తౌ ॥

(కాశికా) అష్టనో విభక్తౌ పరతః ఆకారాదేశో భవతి। అష్టాభిః। అష్టాభ్యః। అష్టానామ్। అష్టాసు। విభక్తౌ ఇతి కిమ్? అష్టత్వమ్। అష్టతా। ఆ ఇతి వ్యక్తినిర్దేశోఽయమ్। ఆకృతినిర్దేశే తు నకారస్థనేఽనునాసికాకారః స్యాత్। వికల్పేన అయమాకారో భవతి, ఏతజ్ జ్ఞాపితమష్టనో దీర్ఘాత్

6.1.172 ఇతి దీర్ఘగ్రహణాత్, అష్టాభ్య ఔశ్ 7.1.21 ఇతి చ కృతాత్వస్య నిర్దేశాత్। తేన అష్టభిః, అష్టభ్యః ఇత్యపి భవతి। తదన్తవిధిశ్చ అత్ర ఇష్యతే। ప్రియాః అష్టౌ యేషామ్ తే ప్రియాష్టానః। ప్రియాష్టౌ।

.

372. అష్టాభ్య ఔశ్ [7.1.21]

అష్టాభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ఔశ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అష్టాభ్యః జశ్-శసోః ఔశ్

(సి.కౌ) కృతాకారాదష్టనః పరయోర్జశ్శసోరౌశ్ స్యాత్ । అష్టభ్య ఇతి వక్తవ్యే కృతాత్వనిర్దేశో జశ్శసోర్విషయే ఆత్వం జ్ఞాపయతి । వైకల్పికం చేదమష్టన ఆత్వమ్ । అష్టనో దీర్ఘాత్ (కౌముదీ-3718) ఇతి సూత్రే దీర్ఘగ్రహణాజ్జ్ఞాపకాత్ । అష్టౌ । అష్టౌ । పరమాష్టౌ । పరమాష్టౌ । అష్టాభిః । అష్టాభ్యః । అష్టాభ్యః । అష్టానామ్ । అష్టాసు । ఆత్వాభావే । అష్ట । అష్ట । ఇత్యాది పఞ్చవత్ । గౌణత్వే త్వాత్వాఽభావే రాజవత్ । శసి ప్రియాష్ణః । ఇహ పూర్వస్మాదపి విధావల్లోపస్య స్థానివద్భావాన్న ష్టుత్వమ్ । కార్యకాలపక్షే బహిరఙ్గస్యాల్లోపస్యాసిద్ధత్వాద్వా । ప్రియాష్టా ఇత్యాది । జశ్శసోరనుమీయమానమాత్త్వం ప్రాధాన్య ఏవ న తు గౌణతాయామ్ । తేన ప్రియాష్ణో హలాదావేవ వైకల్పికమాత్త్వమ్ । ప్రియాష్టాభ్యామ్ 3 । ప్రియాష్టాభిః । ప్రియాష్టాభ్యః 2 । ప్రియాష్టాసు ॥ ప్రియాష్ణో రాజవత్సర్గం హాహావఞ్చాపరం హలి । భష్భావః । జశత్వచర్త్వే । భుత్ । భుద్ । బుధౌ । బుధౌ । బుధః । బుధా । భుద్భ్యామ్ । భుద్భ్యామ్ । భుద్భ్యామ్ । భుత్సు ॥

(కాశికా) అష్టాభ్యః ఇతి కృతాకారోఽష్టన్శబ్దో గృహ్యతే। తస్మాదుత్తరయోః జశ్శసోః ఔశిత్యాదేశో భవతి। అష్టౌ తిష్ఠన్తి। అష్టౌ పశ్య। కృతాకారస్య గ్రహణం కిమ్? అష్ట తిష్ఠన్తి। అష్ట పశ్య। ఏతదేవ కృతాత్వస్య గ్రహణం జ్ఞాపకమష్టన ఆ విభక్తౌ 7.2.84 ఇత్యాత్వవికల్పస్య। షడ్భ్యో లుక్ 7.1.22 ఇత్యస్య అయమపవాదః, నాప్రాప్తే తస్మిన్నిదమారభ్యతే। యస్ తు సుపో ధాతుప్రాతిపదికయోః 2.4.71 ఇతి, తస్మిన్ ప్రాప్తే చ అప్రాప్తే చేతి స న బాధ్యతే, అష్టపుత్రః, అష్టభార్యః ఇతి। తదన్తగ్రహణమత్ర ఇష్యతే। పరమాష్టౌ। ఉత్తరమాష్టౌ। ప్రియాష్టనః ఇత్యత్రాత్వస్య అభావాదౌశ్త్వం న భవతి।

.

373. ఋత్విగ్దధృక్స్రగ్దిగుష్ణిగఞ్చుయుజిక్రుఞ్చాం చ [3.2.59]

ఋత్విగ్-దధృక్-స్రగ్-దిగ్-ఉష్ణిగ్-అఞ్చు-యుజి-క్రుఞ్చామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

ఋత్విగ్-దధృక్-స్రగ్-దిగ్-ఉష్ణిగ్-అఞ్చు-యుజి-క్రుఞ్చామ్ క్విన్ ప్రత్యయః పరః ఆద్యుదాత్తః

(సి.కౌ) ఏభ్యః క్విన్స్యాత్ । అలాక్షణికమపి కించిత్కార్యం నిపాతనాల్లభ్యతే । నిరుపపదాద్యుజేః క్విన్ । కనావితౌ ॥

(కాశికా) ఋత్విగాదయః పఞ్చశబ్దాః క్విన్ప్రత్యయాన్తాః నిపాత్యన్తే, అపరే త్రయో ధాత్వో నిర్దిష్యన్తే। ఋతుశబ్ద ఉపపదే యజేర్ధాతోః క్విన్ ప్రత్యయో నిపాత్యతే। ఋతౌ యజతి, ఋతుం వా యజతి, ఋతుప్రయుక్తో వా యజతి ఋత్విక్। రూఢిరేషా యథా కథంచిదనుగన్తవ్యా। ధృషేః క్విన్ ప్రత్యయః, ద్విర్వచనమ్, అన్తోదాత్తత్వం చ నిపాత్యతే। ధృష్ణోతీతి దధృక్। సృజేః కర్మణి క్విన్, అమాగమః చ నిపాత్యతే। సృజన్తి తమ్ ఇతి స్రక్। దిషేః కర్మణి క్విన్ నిపాత్యతే। దిశన్తి తామ్ ఇతి దిక్। ఉత్పూర్వాత్ స్నిహేః క్విన్, ఉపసర్గాన్తలోపః, షత్వం చ నిపాత్యతే। ఉష్ణిక్। అఞ్చు యుజి క్రుఞ్చ ఇత్యేతేషాం ధాతూనాం క్విన్ ప్రత్యయో భవతి। నిపాతనైః సహ నిర్దేశాతత్ర అపి కించిదలాక్షణికం కార్యమస్తి। అఞ్చతేః సుబన్తమాత్ర ఉపపదే క్విన్ ప్రత్యయో భవతి। ప్రాఙ్। ప్రత్యఙ్। ఉదఙ్। యుజేః క్రుఞ్చేశ్చ కేవలాదేవ। యుఙ్, యుఞ్జౌ, యుఞ్జః। సోపపదాత్ తు సత్సూద్విష 3.2.61 ఇత్యాదినా క్విప్ భవతి। అశ్వయుక్, అశ్వయుజౌ, అశ్వయుజః। క్రుఙ్, క్రుఞ్చౌ, క్రుఞ్చః। నలోపః కస్మాన్ న భవతి? నిపాతనసాహచర్యాత్।

.

374. కృదతిఙ్ [3.1.93]

కృత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అతిఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంనిహితే ధాత్వధికారే తిఙ్భిన్నః ప్రత్యయః కృత్సంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) అస్మిన్ ధాత్వధికారే తిఙ్వర్జితః ప్రత్యయః కృత్సఞ్జ్ఞకో భవతి। కర్తవ్యమ్। కరణీయమ్। అతిఙ ఇతి కిమ్? చీయాత్। స్తూయాత్। కృత్ప్రదేశాః కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ 1.2.46 ఇత్యేవమాదయః।

.

375. వేరపృక్తస్య [6.1.67]

వేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అపృక్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అపృక్తస్య వేః లోపః

(సి.కౌ) అపృక్తస్య వేర్లోపః స్యాత్ । కృత్తద్ధిత (కౌముదీ-179) ఇతి ప్రాతిపదికత్వాత్స్వాదయః ॥

(కాశికా) లోపః ఇతి వర్తతే। వేః ఇతి క్విబాదయో విశేషాననుబన్ధానుత్సృజ్య సామాన్యేన గృహ్యన్తే। వేరపృక్తస్య లోపో భవతి। బ్రహ్మభ్రూణవృత్రేషు క్విప్ 6.2.87। బ్రహ్మహా। భ్రూణహా। స్పృశోఽనుదకే క్విన్

6.2.58। ఘృతస్పృక్। తైలస్పృక్। భజో ణ్విః 3.2.62। అర్ధభాక్। పాదభాక్। తురీయభాక్। అపృక్తస్య ఇతి కిమ్? వృదృభ్యాం క్విన్ దర్విః। కృగృశృపృజాగృభ్యః క్విః జాగృవిః।

.

376. యుజేరసమాసే [७.1.71]

యుజేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అసమాసే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అసమాసే యుజేః అఙ్గస్య సర్వనామస్థానే నుమ్

(సి.కౌ) యుజేః సర్వనామస్థానే నుమ్ స్యాదసమాసే । సులోపః । సంయోగాన్తస్య లోపః (కౌముదీ-54) ॥

(కాశికా) యుజేరసమాసే సర్వనామస్థానే పరతో నుమాగమో భవతి। యుఙ్, యుఞ్జౌ, యుఞ్జః। అసమాసే ఇతి కిమ్? అశ్వయుక్, అశ్వయుజౌ, అశ్వయుజః। యుజేః ఇతి ఇకారనిర్దేశాత్ యుజ సమాధౌ ఇత్యస్య గ్రహణం న భవతి। యుజమాపన్నా ఋషయః।

.

377. క్విన్ప్రత్యయస్య కుః [8.2.62]

క్విన్ప్రత్యయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పదస్య క్విన్ప్రత్యయస్య కుః

(సి.కౌ) క్విన్ప్రత్యయో యస్మాత్తస్య కవర్గోఽన్తాదేశః స్యాత్పదాన్తే । నస్య కుత్వేనాఽనునాసికో ఙకారః । యుఙ్ । నశ్చాపదాన్తస్యేతి నుమోఽనుస్వారః । పరసవర్ణః । తస్యాఽసిద్ధత్వాత్ చోః కుః (కౌముదీ-378) ఇతి కుత్వం న । యుఞ్జౌ । యుఞ్జః । యుఞ్జమ్ । యుఞ్జౌ । యుజః । యుగ్భ్యామిత్యాది । అసమాసే కిమ్ ॥

(కాశికా) పదస్య ఇతి వర్తతే। క్విన్ప్రత్యయస్య సర్వత్ర పదాన్తే కుత్వమ్ ఇష్యతే। క్విన్ ప్రత్యయో యస్మాద్ ధాతోః స క్విన్ప్రత్యయః, తస్య పదస్యాలోఽన్త్యస్య కవర్గాదేశో భవతి। స్పృశోఽనుదకే క్విన్ 3.2.58। ఘృతస్పృక్। హలస్పృక్। మన్త్రస్పృక్। క్వినః కుః ఇతి వక్తవ్యే ప్రత్యయగ్రహణం కృతం బహువ్రీహివిజ్ఞానార్థమ్। క్విన్ ప్రత్యయో యస్మాద్ విహితస్ తస్మాదన్యస్మిన్నపి ప్రత్యయే కుత్వం యథా స్యాత్। మా నో అస్రాక్। మా నో అద్రాక్। సృజిదృశిభ్యాం హి క్విన్ విహితః, తయోర్లుఙి కుత్వమ్ ఏతత్। మాఙ్యోగేఽపి ఛన్దసత్వాదడాగమః। ఈట్ చ న భవతి, బహులం ఛన్దసి (*7.3.97) ఇతి। తథా దృగ్భ్యామ్, దృగ్భిః ఇతి క్విబన్తస్య అపి దృశేః కుత్వం భవతి। ఏవం చ సతి రజ్జుసృడ్భ్యామ్ ఇత్యత్రాపి కుత్వం ప్రాప్నోతి। అథ తు న ఇష్యతే, ప్రతివిధానం కర్తవ్యమ్ ఇతి।

.

378. చోః కుః [८.२.३०]

చోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

చోః కుః ఝలి పదస్య అన్తే

(సి.కౌ) చవర్గస్య కవర్గః స్యాజ్ఝలి పదాన్తే చ । ఇతి కుత్వమ్ । క్విన్ప్రత్యయస్య (కౌముదీ-377) ఇతి కుత్వస్యాఽసిద్ధత్వాత్ । సుయుక్ । సుయుగ్ । సుయుజౌ । సుయుజః । యుజేరితి ధాతుపాఠపఠితేకారవిశిష్టస్యానుకరణం న త్వికా నిర్దేశః । తేనేహ న । యుజ్యతే సమాధత్తే ఇతి యుక్ । యుజ సమాధౌ దైవాదిక ఆత్మనేపదీ । సంయోగాన్తలోపః । ఖన్ । ఖఞ్జౌ । ఖఞ్జః । ఇత్యాది । వ్రశ్చ (కౌముదీ-294) ఇతి షత్వమ్ । జశ్త్వచర్త్వే । రాట్ । రాడ్ । రాజౌ । రాజః । రాట్సు । రాట్త్సు । ఏవం విభ్రాట్ । దేవేట్ । దేవేజౌ । దేవేజః ॥ విశ్వసృట్ । విశ్వసృడ్ । విశ్వసృజౌ । విశ్వసృజః । ఇహ సృజియజ్యోః కుత్వం నేతి క్లీబే వక్ష్యతే । పరిమృట్ । షత్వవిధౌ రాజిసాహచర్యాత్ టుభ్రాజృ దీప్తావితి ఫణాదిరేవ గృహ్యతే । యస్తు ఏజృభ్రేజృభ్రాజృదీప్తావితి తస్య కుత్వమేవ । విభ్రాక్ । విభ్రాగ్ । విభ్రాగ్భ్యామిత్యాది । పరౌ వ్రజేః షః పదాన్తే (కౌముదీ-ఉ217) । పరావుపపదే వ్రజేః క్విప్స్యాద్దీర్ఘశ్చ పదాన్తవిషయే షత్వం చ । పరిత్యజ్య సర్వం వ్రజతీతి పరివ్రాట్ । పరివ్రాజౌ । పరివ్రాజః ॥

(కాశికా) చవర్గస్య కవర్గాదేశో భవతి ఝలి పరతః, పదాన్తే చ। పక్తా। పక్తుమ్। పక్తవ్యమ్। ఓదనపక్। వక్తా। వక్తుమ్। వక్తవ్యమ్। వాక్। క్రుఞ్చా ఇత్యత్ర సిజీ ఇతి వచనాద్ ఞకారస్య చకారే ఝలి కుత్వం న భవతి, యుజిక్రుఞ్చాం చేతి నిపాతనాద్ వా। నకారోపధో వా ధాతురయం రేఫరహితశ్చ క్రుఞ్చ కౌటిల్యాల్పీభావయోః ఇతి పఠ్యతే। నకారలోపే హి నికుచితిః ఇతి దృశ్యతే। యుజిక్రుఞ్చాం చేతి తస్యైవ రేఫోఽధికో నకారస్య లోపాభావశ్చేతి నిపాత్యతే। తత్ర అనుస్వారస్య పరసవర్ణస్య చ అసిద్ధత్వాత్ ఞకార ఏవ న అస్తీతి కుత్వం న భవిష్యతి।

.

379. విశ్వస్య వసురాటోః [6.3.128]

విశ్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వసు-రాటోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) విశ్వశబ్దస్య దీర్ఘః స్యాద్వసౌ రాట్శబ్దే చ పరే । విశ్వం వసు యస్య స విశ్వావసుః । రాడితి పదాన్తోపలక్షణార్థమ్ । చర్త్వమవివక్షితమ్ । విశ్వారాట్ । విశ్వారాడ్ । విశ్వరాజౌ । విశ్వరాజః । విశ్వారాడ్భ్యామిత్యాది ॥

(కాశికా) విశ్వశబ్దస్య వసు రాటిత్యేతయోః ఉత్తరపదయోః దీర్ఘ ఆదేశో భవతి। విశ్వావసుః। విశ్వారాట్। రాటితి వికారనిర్దేశో యత్ర అస్య ఏతద్ రూపం తత్ర ఏవ యథా స్యాత్। ఇహ న భవతి, విశ్వరాజౌ। విశ్వరాజః।

.

380. స్కోః సంయోగాద్యోరన్తే చ [8.2.29]

స్కోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ సంయోగాద్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అన్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

సంయోగాద్యోః స్కోః పదస్య అన్తే ఝలి చ లోపః

(సి.కౌ) పదాన్తే ఝలి చ పరే యః సంయోగస్తదాద్యోః సకారకకారయోర్లోపః స్యాత్ । భృట్ । భృడ్ । సస్య శ్చుత్వేన శః । తస్య జశ్త్వేన జః । భృజ్జౌ । భృజ్జః । ఋత్విగ్ (కౌముదీ-373) ఇత్యాదినా ఋతావుపపదే యజేః క్విన్ । క్విన్నన్తత్వాత్కుత్వమ్ । ఋత్విక్ । ఋత్విగ్ । ఋత్విజౌ । ఋత్విజః । రాత్సస్య (కౌముదీ-280) ఇతి నియమాన్న సంయోగాన్తలోపః । ఉర్క్ । ఉర్గ్ । ఊర్జౌ । ఊర్జః । త్యదాద్యత్వం పరరూపత్వం చ ॥

(కాశికా) పదస్య అన్తే యః సంయోగః, ఝలి పరతో వా యః సంయోగః, తదాద్యోః సకారకకారయోర్లోపో భవతి। లస్జేః లగ్నః। లగ్నవాన్। సాధులక్। మస్జేః మగ్నః। కకారస్య తక్షేః తట్। తష్టః। తష్టవాన్। కాష్ఠతత్। ఝలి సజీతి వక్తవ్యమ్। కిమ్ ఇదం సిజి ఇతి? సనః సప్రభృతి మహిజో జకారేణ ప్రత్యాహారః। ఇహ మా భూత్, కష్ఠశక్థాతా ఇతి। థకారే ఝలి కకారస్య సంయోగాదేర్లోపః ప్రాప్నోతి। తదత్ర శకేః క్విబన్తస్య ప్రయోగ ఏవ న అస్తి ఇత్యాహ కాష్ఠశగేవ న అస్తి, కుతోఽయం కాష్ఠశకి తిష్ఠేతితి। వాస్యర్థమ్, కాక్యర్థమ్ ఇత్యత్రాపి బహిరఙ్గలక్షణస్య యణాదేశస్య అసిద్ధత్వాత్ సంయోగాదిలోపో న భవతి। స్కోః ఇతి కిమ్? నర్నర్తి। వర్వర్తి। సంయోగాద్యోః ఇతి కిమ్? పయఃశక్। అన్తే చేతి కిమ్? తక్షితః। తక్షకః।

.

381. తదోః సః సావనన్త్యయోః [7.2.106]

తదోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనన్త్యయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

త్యదాదీనామనన్త్యయోః తదోః సః సౌ

(సి.కౌ) త్యదాదీనం తకారదకారయోరనన్త్యయోః సః స్యాత్సౌ పరే । స్యః । త్యౌ । త్యే । త్యమ్ । త్యౌ । త్యాన్ । సః । తౌ । తే । పరమసః । పరమతౌ । పరమతే । ద్విపర్యన్తానామిత్యేవ । నేహ । త్వమ్ । నచ తకారోచ్చారణసామర్థ్యాన్నేతి వాచ్యమ్ । అతిత్వమితి గౌణే చరితార్థత్వాత్ । సంజ్ఞాయాం గౌణత్వే

చాత్వసత్వే న । త్యద్ । త్యదౌ । త్యదః । అతిత్యద్ । అతిత్యదౌ । అతిత్యదః । యః । యౌ । యే । ఏషః । ఏతౌ । ఏతే । అన్వాదేశే తు । ఏనమ్ । ఏనౌ । ఏనాన్ । ఏనేన । ఏనయోః 2 ॥

(కాశికా) త్యదాదీనాం తకారదకారయోః అనన్త్యయోః సకారాదేశో భవతి సౌ పరతః। త్యద్ స్యః। తద్ సః। ఏతద్ ఏషః। అదస్ అసౌ। అనన్త్యయోః ఇతి కిమ్? హే స। సౌ।

.

382. ఙే ప్రథమయోరమ్ [७.1.२८]

ఙే లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)ప్రథమయోరమ్ షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) యుష్మదస్మద్భ్యాం పరస్య ఙే ఇత్యేతస్య ప్రథమాద్వితీయయోశ్చామాదేశః స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఙే ఇత్యవిభక్తికో నిర్దేశః। ఙే ఇత్యేతస్య ప్రథమయోశ్చ విభక్త్యోః ప్రథాద్వితీయయోః యుష్మదస్మద్భ్యాముత్తరయోః అమ్ ఇత్యయమాదేశో భవతి। తుభ్యం దీయతే। మహ్యం దియతే। ప్రథమయోః త్వమ్। అహమ్। యువామ్। ఆవామ్। యూయమ్। వయమ్। త్వామ్। మామ్। యువామ్। ఆవామ్।

.

383. మపర్యన్తస్య [७.२.९१]

మపర్యన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) మపర్యన్తస్య ఇత్యయమధికారః। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామో మపర్యన్తస్య ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్।

.

384. త్వాహౌ సౌ [७.२.९४]

త్వాహౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ సౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యుష్మదస్మదోర్మపర్యన్తస్య త్వ అహ ఇత్యేతావాదేశౌ స్తః సౌ పరే ॥

(కాశికా) యుష్మదస్మదోర్మపర్యన్తస్య సౌ పరే త్వ అహ ఇత్యేతౌ ఆదేశౌ భవతః। త్వమ్। అహమ్। పరమత్వమ్। పరమాహమ్। అతిత్వమ్। అత్యహమ్।

.

385. శేషే లోపః [७.२.९०]

శేషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ లోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆత్వయత్వనిమిత్తేతరవిభక్తౌ పరతో యుష్మదస్మదోరన్త్యస్య లోపః స్యాత్ । అతో గుణే (కౌముదీ-191) అమి పూర్వః (కౌముదీ-194) ॥ త్వమ్ । అహమ్ । నను త్వం స్త్రీ అహం స్త్రీ ఇత్యత్ర త్వ అమహ అమ్ ఇతి స్థితే అమి పూర్వరూపం పరమపి బాధిత్వాఽన్తరఙ్గత్వాట్టాప్ ప్రాప్నోతి । సత్యమ్ । అలిఙ్గే యుష్మదస్మదీ । తేన స్త్రీత్వాభావాన్న టాప్ । యద్వా శేష ఇతి సప్తమీ స్థానినోఽధికరణత్వవివక్షయా । తేన మపర్యన్తాచ్ఛేషస్య అద్ ఇత్యస్య లోపః । సచ పరోఽప్యన్తరఙ్గే అతో గుణే (కౌముదీ-191) కృతే ప్రవర్తతే । తేనాదన్తత్వాఽభావాన్న టాప్ । పరమత్వమ్ । పరమాహమ్ । అతిత్వమ్ । అత్యహమ్ ॥

(కాశికా) శేషే విభక్తౌ యుష్మదస్మదోర్లోపో భవతి। కశ్చ శేషః? యత్ర ఆకారో యకారశ్చ న విహితః। పఞ్చమ్యాశ్చ చతుర్థ్యాశ్చ షష్ఠీప్రథమయోరపి। యాన్యద్వివచనాన్యత్ర తేషు లోపో విధీయతే। త్వమ్। అహమ్। యూయమ్। వయమ్। తుభ్యమ్। మహ్యమ్। యుష్మభ్యమ్। అస్మభ్యమ్। త్వత్। మత్। యుష్మత్। అస్మత్। తవ। మమ। యుష్మాకమ్। కస్మాకమ్। శేషగ్రహణం విస్పష్టార్థమ్। శేషే లోపే కృతే స్త్రియాం టాప్ కస్మాన్ న భవతి, త్వం బ్రాహ్మణీ, అహం బ్రాహ్మణీ? సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య, అలిఙ్గే వా యుస్మదస్మదీ ఇతి। కేచిత్ తు శేషే లోపం టిలోపమ్ ఇచ్ఛన్తి। కథమ్? వక్ష్యమాణాదేశాపేక్షః శేషః, తే చాదేశా మపర్యన్తస్య విధీయన్తే, తేన మపర్యన్తాద్ యోఽన్యః స శేషః ఇతి। తత్ర అయం లోపః ఇతి టిలోపో భవతి।

.

386. యువావౌ ద్వివచనే [౭.౨.౯౨]

యువావౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ద్వివచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్వియోరుక్తౌ యుష్మదస్మదోర్మపర్యన్తస్య యువావౌ స్తో విభక్తౌ ॥

(కాశికా) యువామ్। ఆవామ్। మపర్యన్తస్య ఇతి కిమ్? యువకామ్, ఆవకామ్ ఇతి సాకచ్కస్య మా భూత్। త్వమావేకవచనే 7.2.97 త్వయా। మయా। మపర్యన్తస్య ఇతి కిమ్? సర్వస్య మా భూత్। తథా చ సతి త్వమయోరకారస్య యోఽచి 7.2.89 ఇతి యకారే కృతే అనిష్టం రూపం స్యాత్। మాన్తస్య ఇత్యేవ సిద్ధే అస్మిన్ యత్ పరిగ్రహణం కృతమ్, అవధిద్యోతనార్థం తత్। మాన్తే మా భూత్। కదా? యదా ణ్యన్తయోః క్విపి మాన్తత్వం విద్యతే యుష్మదస్మదోః। స్థానివత్త్వం చ ణేరత్ర క్వౌ లుతత్వాన్ న విద్యతే। యువావౌ ద్వివచనే 7.2.92। ద్వివచనే ఇత్యర్థగ్రహణమ్। ద్వివచనే యే యుష్మదస్మదీ ద్వ్యర్థాభిధానవిషయే తయోః మపర్యన్తస్య స్థానే యువ ఆవ ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః। యువామ్।

ఆవామ్। యువాభ్యామ్। ఆవాభ్యామ్। యువయోః। ఆవయోః। యదా సమాసే ద్వ్యర్థే యుష్మదస్మదీ భవతః, సమాసార్థస్య అన్యసఙ్ఖ్యత్వాతేకవచనం బహువచనం వా భవతి, తదా అపి ద్వ్యర్థయోః యుష్మదస్మదోః యువావౌ భవతః , యది త్వాహౌ సౌ 7.2.94 ఇత్యేవమాదినా ఆదేశాన్తరేణ న బాధ్యేతే। అతిక్రాన్తం యువామతియువామ్। అత్యావామ్। అతిక్రాన్తాన్ యువామతియువాన్। అత్యావాన్। అతిక్రాన్తేన యువామతియువయా। అత్యావయా। అతిక్రాన్తైర్యువామతియువాభిః। అత్యావాభిః। అతిక్రాన్తేభ్యో యువామతియువభ్యమ్। అత్యావభ్యమ్। అతిక్రాన్తాద్ యువామతియువత్। అత్యావత్। అతిక్రాన్తేభ్యో యువామతియువత్। అత్యావత్। అతిక్రాన్తానాం యువామతియువాకమ్। అత్యావాకమ్। అతిక్రాన్తే యువామతియువయి। అత్యావయి। అతిక్రాన్తేషు యువామతియువాసు। అత్యావాసు। త్వాహాదీనాం తు విషయే పరత్వాత్ తే ఏవ భవన్తి। అతిక్రాన్తో యువామతిత్వమ్। అత్యహమ్। అతిక్రాన్తా యువామతియూయమ్। అతివయమ్। అతిక్రాన్తాయ యువామతియుభ్యమ్। అతిమహ్యమ్। అతిక్రాన్తస్య యువామతితవ। అతిమమ। యదా తు యుష్మదస్మదీ ఏకత్వబహుత్వయోర్వర్తేతే, సమాసార్థస్తు ద్విత్వే, తదా యువావౌ న భవతః। అతిక్రాన్తౌ త్వామతిత్వామ్। అతిమామ్। అతిక్రాన్తౌ యుష్మానతియుష్మాన్। అత్యస్మాన్। ఏవమున్నేయమ్।

.

387. ప్రథమాయాశ్చ ద్వివచనే భాషాయామ్ [७.२.८८]

ప్రథమాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ద్వివచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ భాషాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇహ యుష్మదస్మదోరాకారోఽన్తాదేశః స్యాత్ । ఔజీత్యేవ సువచమ్ । భాషాయాం కిమ్ । యువం వస్త్రాణి । యువామ్ । ఆవామ్ । మపర్యన్తస్య కిమ్ । సాకచ్కస్య మాభూత్ । యువకామ్ । ఆవకామ్ । త్వయా మయేత్యత్ర త్వ్యా మ్యేతి మాభూత్ । యువకాభ్యామావకాభ్యామితి చ న సిద్ధ్యేత్ ॥

(కాశికా) ప్రథమాయాశ్చ ద్వివచనే పరతో భాషాయాం విషయే యుష్మదస్మదోః ఆకారాదేశో భవతి। యువామ్। ఆవామ్। ప్రథమాయాః ఇతి కిమ్? యువయోః। ఆవయోః। ద్వివచనే ఇతి కిమ్? త్వమ్। అహమ్। యూయమ్। వయమ్। భాషాయామ్ ఇతి కిమ్? యువం వస్త్రాణి పీవసా వసాథే।

.

388. యూయవయౌ జసి [७.२.९३]

యూయవయౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ జసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్పష్టమ్ । యూయమ్ । వయమ్ । పరమయూయమ్ । పరమవయమ్ । అతియూయమ్ । అతివయమ్ । ఇహ శేషే లోపోఽన్త్యలోప ఇతి పక్షే జసః శీ ప్రాప్తః । [(పరిభాషా -) అఙ్గకార్యే కృతే పునర్నాఙ్గకార్యమ్] - ఇతి న భవతి । జేప్రథమయోః (కౌముదీ-382) ఇత్యత్ర మకారాన్తరం ప్రశ్లిష్య అమ్ మాన్త ఏవావశిష్యతే నతు వి క్రియత ఇతి వ్యాఖ్యానాద్వా ॥

(కాశికా) యుష్మదస్మదోః మపర్యన్తస్య జసి పరతో యూయ వయ ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః। యూయమ్। వయమ్। పరమయూయమ్। పరమవయమ్। అతియూయమ్। అతివయమ్। తదన్తవిధిరత్ర భవతి, అఙ్గాధికారే తస్య చ తదుత్తరపదస్య చేతి।

.

౩౮౯. త్వమావేకవచనే [౭.౨.౯౭]

త్వమౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఏకవచనే ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఏకస్యోక్తౌ యుష్మదస్మదోర్మపర్యన్తస్య త్వమౌ స్తో విభక్తౌ ॥

(కాశికా) ఏకవచనే ఇత్యర్థనిర్దేశః। ఏకవచనే యే యుష్మదస్మదీ ఏకార్థాభిధానవిషయే తయోర్మపర్యన్తస్య స్థానే త్వ మ ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః। త్వామ్। మామ్। త్వయా। మయా। త్వత్। మత్। త్వయి। మయి। యదా సమాసే ఏకార్థే యుష్మదస్మదీ భవతః, సమాసార్థస్య త్వన్యసఙ్ఖ్యత్వాత్ ద్వివచనం బహువచనం వా భవతి, తదాపి త్వమావాదేశౌ భవతః। ఆదేశాన్తరాణాం తు త్వాహౌ సౌ 7.2.94 ఇత్యేవమాదీనాం విషయే పూర్వవిప్రతిషేధేన తే ఏవేష్యన్తే। అతిక్రాన్తః త్వామతిత్వమ్। అత్యహమ్। అతిక్రాన్తౌ త్వామతిత్వామ్। అతిమామ్। అతిక్రాన్తాన్ త్వామతిత్వాన్। అతిమాన్। అతిక్రాన్తాభ్యామ్ త్వామతిత్వాభ్యామ్। అతిమాభ్యామ్। అతిక్రాన్తైః త్వామతిత్వాభిః। అతిమాభిః। ఇత్యేవమాద్యుదాహర్తవ్యమ్।

.

౩౯౦. ద్వితీయాయాం చ [౭.౨.౮౭]

ద్వితీయాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) యుష్మదస్మదోరాకారః స్యాత్ । త్వామ్ । మామ్ । యువామ్ । ఆవామ్ ॥

(కాశికా) ద్వితీయాయాం చ పరతః యుష్మదస్మదోః ఆకారాదేశో భవతి। త్వామ్। మామ్। యువామ్। ఆవామ్। యుష్మాన్। అస్మాన్। ఆదేశార్థం వచనమ్।

.

౩౯౧. శసో న [౭.౧.౨౯]

శసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ న లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

(సి.కౌ) నేత్యవిభక్తికమ్ । యుష్మదస్మద్భ్యాం పరస్య శసో నకారః స్యాత్ । అమోపవాదః । ఆదేః పరస్య (కౌముదీ-44) । సంయోగాన్తస్య లోపః (కౌముదీ-54) । యుష్మాన్ । అస్మాన్ ॥

(కాశికా) యుష్మదస్మద్భ్యాముత్తరస్యశసో నకారాదేశో భవతి। యుష్మాన్ బ్రాహ్మణాన్। అస్మాన్ బ్రాహ్మణాన్। యుష్మాన్ బ్రాహ్మణీః। అస్మాన్ బ్రాహ్మణీః। యుష్మాన్ కులాని। అస్మాన్ కులాని।

.

౩౯౨. యోఽచి [౭.౨.౮౯]

యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనయోర్యకారాదేశః స్యాదనాదేశేఽజాదౌ పరే । త్వయా । మయా ॥

(కాశికా) అజాదౌ విభక్తౌ అనాదేశే యుష్మదస్మదోః యకారాదేశో భవతి। త్వయా। మయా। త్వయి। మయి। యువయోః। ఆవయోః। అచి ఇతి కిమ్? యువాభ్యామ్। ఆవాభ్యామ్। యుష్మదస్మదోరనాదేశే 7.2.86 ఇత్యత్ర యది హలి ఇతి అనువర్తతే, శక్యమకర్తుమచి ఇతి ఏతత్? తత్ క్రియతే విస్పష్టార్థమ్। అనాదేశే ఇత్యేవ। త్వద్ గచ్ఛతి। మద్ గచ్ఛతి।

.

౩౯౩. యుష్మదస్మదోరనాదేశే [౭.౨.86]

యుష్మదస్మదోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అనాదేశే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనయోరాకారః స్యాదనాదేశే హలాదౌ పరే । యువాభ్యామ్ । ఆవాభ్యామ్ । యుష్మాభిః । అస్మాభిః ॥

(కాశికా) యుష్మదస్మదిత్యేతయోః అనాదేశే విభక్తౌ పరతః ఆకారాదేశో భవతి। యుష్మాభిః। అస్మాభిః। యుష్మాసు। అస్మాసు। అనాదేశే ఇతి కిమ్? యుష్మత్। అస్మత్। హలి ఇత్యధికారాదప్యత్ర న స్యాత్। ఉత్తరత్ర తు అనాదేశగ్రహణేన ప్రయోజనమ్ యోఽచి 7.2.89 ఇతి, తదిహైవ క్రియతే।

.

౩౯౪. తుభ్యమహ్యౌ ఙయి [౭.౨.౯౫]

తుభ్యమహ్యౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఙయి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనయోర్మపర్యన్తస్య తుభ్యమహ్యౌ స్తో ఙయి । అమాదేశః । శేషే లోపః (కౌముదీ-385) । తుభ్యమ్ । మహ్యమ్ । పరమతుభ్యమ్ । పరమమహ్యామ్ । అతితుభ్యమ్ । అతిమహ్యామ్ । యువాభ్యామ్ । ఆవాభ్యామ్ ॥

(కాశికా) యుష్మదస్మదోః మపర్యన్తస్య తుభ్య మహ్య ఇత్యేతావాదేశుఅ భవతో ఙయి పరతః। తుభ్యమ్। మహ్యామ్। పరమతుభ్యమ్। పరమమహ్యామ్। అతితుభ్యమ్। అతిమహ్యామ్।

.

395. భ్యసో భ్యమ్ [7.1.30]

భ్యసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ భ్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భ్యసో భ్యమభ్యమ్ వా ఆదేశః స్యాత్ । ఆద్యః శేషే లోపస్యాన్త్యలోపత్వ ఏవ । తత్రాఙ్గవృత్తపరిభాషయా ఏత్వం న । అభ్యమ్ తు పక్షద్వయేఽపి సాధుః । యుష్మభ్యమ్ । అస్మభ్యమ్ ॥

(కాశికా) యుష్మదస్మద్భ్యాముత్తరస్య భ్యసః భ్యమ్ ఇత్యయమాదేశో భవతి। యుష్మభ్యం దీయతే। అస్మభ్యం దీయతే। భ్యమాదేశే కృతే శేషేలోపే చ బహువచనే ఝల్యేత్ 7.3.103 ఇతి ఏత్వం ప్రాప్నోతి, తతఙ్గవృత్తే పునర్వృత్తావవిధిర్నిష్ఠితస్య ఇతి న భవతి। కేచిత్ పునరభ్యమాదేశమేత్వనివృత్త్యర్థం కుర్వన్తి। యేషాం తు శేషేలోపః టిలోపః, తేషామభ్యమాదేశ ఏవ। ఉదాత్తనివృత్తిస్వరశ్చాదేరేవ భవతి।

.

396. ఏకవచనస్య చ [7.1.32]

ఏకవచనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం పఞ్చమ్యేకవచనస్య అత్స్యాత్ । త్వత్ । మత్ । ఙసేశ్చేతి సువచమ్ । యువాభ్యామ్ । ఆవాభ్యామ్ ॥

(కాశికా) పఞ్చమ్యా ఏకవచనస్య యుష్మదస్మద్భ్యాముత్తరస్య అతిత్యయమాదేశో భవతి। త్వద్ గచ్ఛన్తి। మద్ గచ్ఛన్తి।

.

397. పఞ్చమ్యా అత్ [7.1.31]

పఞ్చమ్యాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం పఞ్చమ్యా భ్యసోఽత్స్యాత్ । యుష్మత్ । అస్మత్ ॥

(కాశికా) పఞ్చమ్యాః భ్యసః యుష్మదస్మద్భ్యాముత్తరస్య అతిత్యయమాదేశో భవతి యుష్మద్ గచ్ఛన్తి। అస్మద్ గచ్ఛన్తి।

.

398. తవమమౌ ఙసి [7.2.96]

తవమమౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఙసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనయోర్మపర్యన్తస్య తవమమౌ స్తో ఙసి ॥

(కాశికా) యుష్మదస్మదోః మపర్యన్తస్య తవ మమ ఇత్యేతావాదేశౌ భవతో ఙసి పరతః। తవ। మమ। పరమతవ। పరమమమ। అతితవ। అతిమమ।

.

399. యుష్మదస్మద్భ్యాం ఙసోఽశ్ [7.1.27]

యుష్మద్-అస్మద్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ ఙసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అశ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్పష్టమ్ । తవ । మమ । యువయోః । ఆవయోః ॥

(కాశికా) యుష్మదస్మదిత్యేతాభ్యాముత్తరస్య ఙసః అశిత్యయమాదేశో భవతి। తవ స్వమ్। మమ స్వమ్। శిత్కరణం సర్వాదేశార్థమ్। అన్యథా హి ఆదేశవ్యపదేశప్రక్లృప్త్యర్థమాదేరేవ స్యాత్, తతశ్చ యోఽచి 7.2.89 ఇతేతన్ న స్యాత్।

.

400. సామ ఆకమ్ [7.1.33]

సామః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఆకమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం పరస్య సామ ఆకమ్ స్యాత్ । భావినః సుటో నివృత్త్యర్థం ససుట్కనిర్దేశః । యుష్మాకమ్ । అస్మాకమ్ । త్వయి । మయి । యువయోః । ఆవయోః । యుష్మాసు । అస్మాసు ॥ సమస్యమానే ద్వ్యేకత్వవాచినీ యుష్మదస్మదీ । సమాసార్థోఽన్యసఙ్ఖ్యశ్చేత్స్తో యువావౌ త్వమావపి ॥ 1 ॥ సుజస్ఙేఙస్సు పరత ఆదేశాః స్యుః సదైవ తే । త్వాహౌ యూయవయౌ తుభ్యమహ్యౌ తవమమావపి ॥ 2 ॥ ఏతే పరత్వాద్బాధన్తే యువావౌ విషయే స్వకే । త్వమావపి ప్రబాధన్తే పూర్వవిప్రతిషేధతః ॥ 3 ॥ ద్వ్యేకసఙ్ఖ్యః సమాసార్థో బహ్వర్థే యుష్మదస్మదీ । తయోరద్వ్యేకతార్థత్వాన్న యువావౌ త్వమౌ న చ ॥ 4 ॥ త్వాం మాం వా అతిక్రాన్త ఇతి విగ్రహే । అతిత్వమ్ । అత్యహమ్ । అతిత్వామ్ । అతిమామ్ । అతియూయమ్ । అతివయమ్ । అతిత్వామ్ 2 । అతిమామ్ 2 । అతిత్వాన్ । అతిమాన్ । అతిత్వయా । అతిమయా । అతిత్వాభ్యామ్ । అతిమాభ్యామ్ । అతిత్వాభిః । అతిమాభిః । అతితుభ్యమ్ । అతిమహ్యమ్ । అతిత్వాభ్యామ్ । అతిమాభ్యామ్ । అతిత్వభ్యమ్ । అతిమభ్యమ్ । ఙసిభ్యసోః ।

అతిత్వత్ 2 । అతిమత్ 2 । భ్యామి ప్రాగ్వత్ । అతితవ । అతిమమ । అతిత్వయోః । అతిమయోః । అతిత్వాకమ్ । అతిమాకమ్ । అతిత్వయి । అతిమయి । అతిత్వయోః । అతిమయోః । అతిత్వాసు । అతిమాసు ॥ యువామావాం వా అతిక్రాన్త ఇతి విగ్రహే సుజస్ఙేజస్సు ప్రాగ్వత్ । ఔఅమౌట్సు । అతియువామ్ 3 । అత్యావామ్ 3 । అతియువాన్ । అత్యావాన్ । అతియువయా । అత్యావయా । అతియువాభ్యామ్ 3 । అత్యావాభ్యామ్ 3 । అతియువాభిః । అత్యావాభిః । భ్యసి । అతియువభ్యమ్ । అత్యావభ్యమ్ । ఙసిభ్యసోః । అతియువత్ 2 । అత్యావత్ 2 । ఓసి । అతియువయోః 2 । అత్యావయోః 2 । అతియువాకమ్ । అత్యావాకమ్ । అతియువయి । అత్యావయి । అతియువాసు । అత్యావాసు । యుష్మానస్మాన్వేతి విగ్రహే సుజస్ఙేజస్సు ప్రాగ్వత్ । ఔఅమౌట్సు । అతియుష్మామ్ 3 । అత్యస్మామ్ 3 । అతియుష్మాన్ । అత్యస్మాన్ । అతియుష్మయా । అత్యస్మయా । అతియుష్మాభ్యామ్ 3 । అత్యస్మాభ్యామ్ 3 । అతియుష్మాభిః । అత్యస్మాభిః । భ్యసి । అతియుష్మభ్యమ్ । అత్యస్మభ్యమ్ । ఙసిభ్యసోః । అతియుష్మత్ 2 । అత్యస్మత్ 2 । ఓసి । అతియుష్మయోః 2 । అత్యస్మయోః 2 । అతియుష్మాకమ్ । అత్యస్మాకమ్ । అతియుష్మయి । అత్యస్మయి । అతియుష్మాసు । అత్యస్మాసు ॥

(కాశికా) సామ ఇతి షష్ఠీబహువచనమాగతసుట్కం గృహ్యతే। తస్య యుష్మదస్మద్భ్యాముత్తరస్య ఆకమ్ ఇత్యయమాదేశో భవతి। యుష్మాకమ్। అస్మాకమ్। అథ కిమర్థమాగతసుట్కో గృహ్యతే, న ఘాదేశవిధానకాలే సుడ్ విద్యతే? తస్య ఏవ తు భావినః సుటో నివృత్త్యర్థమ్। ఆదేశే కృతే హి శేషేలోపే యుష్మదస్మదోరకారాన్తత్వాత్ సుట్ ప్రాప్నోతి, స స్థాన్యన్తర్భూతత్వాత్ నివర్తతే। దీర్ఘోచ్చారణం సవర్ణదిర్ఘార్థమ్। అకమి తు సతి హ్రస్వకరణే తద్విధానసామర్థ్యాదేవ సవర్ణదీర్ఘత్వం న ప్రాప్నోతి? తత్సామర్థ్యమ్ ఏత్వం ప్రతి భవిష్యతీతి అకారకరణమేత్వనివృత్త్యర్థమ్ ఇతి। అతో గుణే పరరూపత్వం స్యాత్।

.

401. పదస్య [8.1.16]

పదస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) పదస్య ఇత్యయమధికారః ప్రాగపదాన్తాధికారాత్। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః పదస్య ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి సంయోగాన్తస్య లోపః 8.2.23। పచన్। యజన్। పదస్య ఇతి కిమ్?

పచన్తౌ। యజన్తౌ। వక్ష్యమాణవాక్యాపేక్షయా పదస్య అధికృతస్య షష్ఠ్యర్థవ్యవస్థా ద్రష్టవ్యాః క్వచిత్ స్థానషష్ఠీ, క్వచిదవయవషష్ఠీ।

.

402. పదాత్ [8.1.17]

పదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)

(కాశికా) పదాతిత్యయమధికారః ప్రాక్ కుత్సనే చ సుప్యగోత్రాదౌ 8.1.69 ఇత్యేతస్మాత్। యదితి ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః పదాతిత్యేవం తద్ దేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి ఆమన్త్రితస్య చ 8.1.19। ఆమన్త్రితస్య పదాత్ పరస్య అనుదాత్తాదేశో భవతీతి। పచసి దేవదత్త। పదాతితి కిమ్? దేవదత్త పచసి।

.

403. అనుదాత్తం సర్వమపాదాదౌ [8.1.18]

అనుదాత్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అపాదాదౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) అనుదాత్తమ్ ఇతి చ, సర్వమ్ ఇతి చ, అపాదాదౌ ఇతి చ, అపాదాదౌ ఇతి చ ఏతత్ త్రయమధికృతం వేదితవ్యమా పాదపరిసమాప్తేః। ఇత ఉత్తరం యద్ వక్ష్యామః అనుదాత్తం సర్వమపాదాదౌ ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। వక్ష్యతి ఆమన్త్రితస్య చ 7.1.19 ఇతి। పచసి దేవదత్త। అపాదాదౌ ఇతి కిమ్? యత్ తే నియానం రజసం మృత్యో అనవధర్ష్యమ్। బహువచనస్య వస్నసౌ 8.1.21। గ్రామో వః స్వమ్, జనపదో నః స్వమ్। అపాదాదౌ ఇతి కిమ్? రుద్రో విశ్వేశ్వరో దేవో యష్మాకం కులదేవతా। స ఏవ నాథో భగవానస్మాకం శత్రుమర్దనః। పాదగ్రహణేనాత్ర ఋక్పాదః శ్లోకపాదశ్చ గృహ్యతే। సర్వగ్రహణమ్ సర్వమనూద్యమానం విధీయమానం చ అనుదాత్తం యథా స్యాతితి। తేన యుష్మదస్మదాదేశానామపి వాక్యభేదేన అనుదాత్తత్వం విధీయతే। యుష్మదస్మదాదేశాశ్చ సర్వస్య సుబన్తస్య పదస్య యథా స్యుః, యత్ర అపి స్యాదిపదం పదసంజ్ఞం భవతి। గ్రామో వాం దీయతే। జనపదో నౌ దీయతే।

.

404. యుష్మదస్మదోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోర్వాన్నావౌ [8.1.20]

యుష్మదస్మదోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ వాన్నావౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) పదాత్పరయోరపాదాదౌ స్థితయోరనయోః షష్ఠ్యాదివిశిష్టయోర్వాంనావిత్యాదేశౌ స్తస్తౌ చానుదాత్తౌ ॥

(కాశికా) యుష్మదస్మదిత్యేతయోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోః యథాసఙ్ఖ్యం వామ్ నౌ ఇత్యేతావాదేశౌ భవతః, తౌ చానుదాత్తౌ। పదస్య, పదాత్, అనుదాత్తం సర్వమపాదాదౌ ఇతి సర్వమ్ ఇహ సమ్బధ్యతే। గ్రామో వాం స్వమ్। జనపదో నౌ స్వమ్। గ్రామో వాం దీయతే। జనపదో నౌ దీయతే। గ్రామో వాం పశ్యతి। జనపదో నౌ పశ్యతి। ఏకవచనబహువచనాన్తయోరాదేశాన్తరవిధానాద్ ద్వివచనాన్తయోః ఏతావాదేశౌ విజ్ఞాయేతే। షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోః ఇతి కిమ్? గ్రామే యువాభ్యాం కృతమ్। స్థగ్రహణం శ్రూయమాణవిభక్త్యర్థమ్। ఇహ మా భూత్, అయం యుష్మత్పుత్రః అయమస్మత్పుత్రః ఇతి।

.

405. బహువచనస్య వస్నసౌ [8.1.21]

బహువచనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వస్నసౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఉక్తవిధయోః షష్ఠ్యాదిబహువచనాన్తయోర్వస్నసౌ స్తః । వాన్నావోరపవాదః ॥

(కాశికా) బహువచనాన్తయోః యుష్మదస్మదోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయోః యథాసఙ్ఖ్యమ్ వస్ నసిత్యేతావాదేశౌ భవతః। గ్రామో వః స్వమ్। జనపదో నః స్వమ్। గ్రామో వో దీయతే। జనపదో నో దీయతే। గ్రామో వః పశ్యతి। జనపదో నః పశ్యతి।

.

406. తేమయావేకవచనస్య [8.1.22]

తేమయౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ఏకవచనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉక్తవిధయోరనయోః షష్ఠీచతుర్థ్యేకవచనాన్తయోస్తే మే ఏతౌ స్తః ॥

(కాశికా) యుష్మదస్మదోః ఏకవచనాన్తయోః షష్ఠీచతుర్థీస్థయోః యథాసఙ్ఖ్యం తే మే ఇత్యేతౌ ఆదేశౌ భవతః। గ్రామస్తే స్వమ్। గ్రామో మే స్వమ్। గ్రామస్తే దీయతే। గ్రామో మే దీయతే। ద్వితీయాన్తస్య ఆదేశాన్తరవిధానసామర్థ్యాత్ షష్ఠీచతుర్థ్యోః ఏవాయం యోగః।

.

407. త్వామౌ ద్వితీయాయాః [8.1.23]

త్వామౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ ద్వితీయాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్వితీయైకవచనాన్తయోస్త్వా మా ఏతౌ స్తః ॥ శ్రీశస్త్వాఽవతు మా పీహ దత్తాత్తే మేపి శర్మ సః । స్వామీ తే మేపి స హరిః పాతువామపి నౌ విభుః ॥ 1 ॥ సుఖం వాం నౌ దదాత్వీశః పతిర్వామపి నౌ హరిః । సోఽవ్యాద్వో నః శివం వో నో దద్యాత్సేవ్యోఽత్ర వః స నః ॥ 2 ॥ పదాత్పరయోః కిమ్ । వాక్యాదౌ మాభూత్ । త్వాం పాతు । మాం పాతు । అపాదాదౌ కిమ్ ॥ వేదైరశేషైః సంవేద్యోఽస్మాన్కృష్ణః సర్వదాఽవతు ॥ స్థగ్రహణాచ్ఛ్రూయమాణవిభక్తికయోరేవ । నేహ । ఇతి యుష్మత్పుత్రో బ్రవీతి । ఇత్యస్మత్పుత్రో బ్రవీతి ॥సమానవాక్యే నిఘాతయుష్మదస్మదాదేశా వక్తవ్యాః (వార్తికమ్) ।ఏకతిఙ్వాక్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ తేనేహ న । ఓదనం పచ తవ భవిష్యతి । ఇహ తు స్యాదేవ । శాలీనాం తే ఓదనం దాస్యామీతి ।ఏతే వాంనావాదయ ఆదేశా అనన్వాదేశే వా వక్తవ్యాః (వార్తికమ్) ॥ అన్వాదేసే తు నిత్యం స్యుః । ధాతా తే భక్తోఽస్తి । ధాతా తవ భక్తోఽస్తీతి వా । తస్మై తే నమ ఇత్యేవ ॥

(కాశికా) ఏకవచనస్య ఇతి వర్తతే। ద్వితీయాయా యదేకవచనం తదన్తయోః యుష్మదస్మదోః యథాసఙ్ఖ్యమ్ త్వా మా ఇత్యేతౌ ఆదేశౌ భవతః। గ్రామస్త్వా పశ్యతి। గ్రామో మా పశ్యతి।

.

408. న చవాహాహైవయుక్తే [8.1.24]

న అవ్యయమ్ చవాహాహైవయుక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) చాదిపఞ్చకయోగే నైతే ఆదేశాః స్యుః । హరిస్త్వాం మాం చ రక్షతు । కథం త్వాం మాం వా న రక్షేదిత్యాది । యుక్తగ్రహణాత్సాక్షాద్యోగేఽయం నిషేధః । పరమ్పరాసంబన్ధే తు ఆదేశః స్యాదేవ । హరో హరిశ్చ మే స్వామీ ॥

(కాశికా) చ వా హ అహ ఏవ ఏభిర్యుక్తే యుష్మదస్మదోః వాన్నావాదయోః న భవన్తి। పుర్వేణ ప్రకారేణ ప్రాప్తాః ప్రతిషిధ్యన్తే। గ్రామస్తవ చ స్వమ్, గ్రామో మమ చ స్వమ్, యువయోశ్చ స్వమ్, ఆవయోశ్చ స్వమ్, యుష్మాకం చ స్వమ్, అస్మాకం చ స్వమ్। గ్రామస్ తుభ్యాం చ దీయతే, గ్రామో మహ్యం చ దీయతే, యువాభ్యాం చ దీయతే, ఆవాభ్యామ్ చ దీయతే, యుష్మభ్యం చ దీయతే, అస్మభ్యం చ దీయతే। గ్రామస్త్వాం చ పశయతి, గ్రామో మాం చ పృయతి, యువాం చ పశ్యతి, ఆవాం చ పశ్యతి, యుష్మాంశ్చ పశ్యతి, యుష్మాన్ వా పశ్యతి, అస్మాన్ వా పశ్యతి। వా గ్రామస్తవ వా స్వమ్, గ్రామో మమ వా స్వమ్, యువయోర్వా స్వమ్, ఆవయోర్వా స్వమ్, యుష్మాకం వా స్వమ్, అస్మాకం వా స్వమ్। గ్రామస్తుభ్యం వా దీయతే, గ్రామో మహ్యం వా దీయతే, యువాభ్యాం వా దీయతే, ఆవాభ్యాం వా

దీయతే, యుష్మభ్యం వా దీయతే, అస్మభ్యం వా దీయతే। గ్రామస్త్వాం వా పశ్యతి, గ్రామో మాం వా పశ్యతి, యువాం వా పశ్యతి, ఆవాం వా పశ్యతి, యుష్మాన్ వా పశ్యతి, అస్మాన్ వా పశ్యతి। హ గ్రామస్తవ హ స్వమ్, గ్రామో మమ హ స్వమ్, యువయోర్హ స్వమ్, ఆవయోర్హ స్వమ్, యుష్మాకం హ స్వమ్, అస్మాకం హ స్వమ్। గ్రామస్తుభ్యం హ దీయతే, గ్రామో మహ్యం హ దీయతే, యువాభ్యాం హ దీయతే, ఆవాభ్యాం హ దీయతే, యుష్మభ్యాం హ దీయతే, అస్మభ్యం హ దీయతే। గ్రామస్త్వాం హ పశ్యతి, గ్రామో మాం హ పశ్యతి, యువాం హ పశ్యతి, ఆవాం హ పశ్యతి, యుష్మాన్ హ పశ్యతి, అస్మాన్ హ పశ్యతి। అహ గ్రామస్తవ అహ స్వమ్, గ్రామో మమ అహ స్వమ్, యువయోరహ స్వమ్, ఆవయోరహ స్వమ్, యుష్మాకమహ స్వమ్, అస్మాకమహ స్వమ్। గ్రామస్తుభ్యమహ దీయతే, గ్రామో మహ్యమహ దీయతే, యువాభ్యామహ దీయతే, ఆవాభ్యామహ దీయతే, యుష్మభ్యమహ దీయతే, అస్మభ్యమహ దీయతే। గ్రామస్త్వామహ పశ్యతి, గ్రామో మామహ పశ్యతి, యువామహ పశ్యతి, ఆవామహ పశ్యతి, యుష్మానహ పశ్యతి, అస్మానహ పశ్యతి। ఏవ గ్రామస్తవ ఏవ స్వమ్, గ్రామో మమ ఏవ స్వమ్, యువయోరేవ స్వమ్, ఆవయోరేవ స్వమ్, యుష్మాకమ్ ఏవ స్వమస్మాకమ్ ఏవ స్వమ్। గ్రామస్తుభ్యమ్ ఏవ దీయతే, గ్రామో మహ్యమ్ ఏవ దీయతే, యువాభ్యామ్ ఏవ దీయతే, ఆవాభ్యామ్ ఏవ దీయతే, యుష్మభ్యమ్ ఏవ దీయతే, అస్మభ్యమ్ ఏవ దీయతే। గ్రాంస్త్వామ్ ఏవ పశ్యతి, గ్రామో మామ్ ఏవ పశ్యతి, యువామ్ ఏవ పశ్యతి, ఆవామ్ ఏవ పశ్యతి, యుష్మానేవ పశ్యతి, అస్మానేవ పశ్యతి। యుక్తగ్రహణం సాక్షాద్యోగప్రతిపత్త్యర్థమ్। యుక్తయుక్తే ప్రతిషేధో న భవతి। గ్రామశ్చ తే స్వమ్, నగరం చ మే స్వమ్।

.

409. పశ్యార్థైశ్చానాలోచనే [8.1.25]

పశ్యార్థైః తృతీయా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనాలోచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అచాక్షుషజ్ఞానార్థైర్ధాతుభిర్యోగే ఏతే ఆదేశా న స్యుః । చేతసా త్వా సమీక్షతే । పరమ్పరాసంబన్ధేఽప్యయం నిషేధః । భక్తస్తవ రూపం ధ్యాయతి । ఆలోచనే తు-భక్తస్త్వా పశ్యతి చక్షుషా ॥

(కాశికా) పశ్యార్థాః దర్శనార్థాః। దర్శనం జ్ఞానమ్, ఆలోచనమ్, చక్షుర్విజ్ఞానమ్। తైః పశ్యార్థైరనాలోచనే వర్తమానైర్యుక్తే యుష్మదస్మదోః వాన్నావాదయో న భవన్తి। గ్రామస్తవ స్వం సమీక్ష్యాగతః। గ్రామో మమ

స్వం సమీక్ష్యాగతః। గ్రామస్తుభ్యం దీయమానం సమీక్ష్యాగతః। గ్రామో మహ్యం దీయమానం సమీక్ష్యాగతః। గ్రామస్త్వాం సమీక్ష్యాగతః। గ్రామో మాం సమీక్ష్యాగతః। అనాలోచనే ఇతి కిమ్? గ్రామస్త్వా పశ్యతి। గ్రామో మా పశ్యతి। పశ్యార్థైర్యుక్తయుక్తేఽపి చ ప్రతిషేధ ఇష్యతే। తథా చ ఏవ ఉదాహృతమ్।

.

410. సపూర్వాయాః ప్రథమాయా విభాషా [8.1.26]

సపూర్వాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రథమాయాః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విద్యమానపూర్వాత్ప్రథమాన్తాత్పరయోరనయోరన్వాదేశేఽప్యేతే ఆదేశా స్యుః । భక్తస్త్వమప్యహం తేన హరిస్త్వాం త్రాయతే స మామ్ । త్వా మేతి వా ॥

(కాశికా) విద్యమానపూర్వాత్ ప్రథమాన్తాత్ పదాతుత్తరయోః యుష్మదస్మదోః విభాష వాన్నావాదయో న భవన్తి। గ్రామే కమ్బలస్తే స్వమ్, గ్రామే కమ్బలస్తవ స్వమ్। గ్రామే కమ్బలో మే స్వమ్, గ్రామే కమ్బలో మమ స్వమ్। గ్రామే కమ్బలస్తే దీయతే, గ్రామే కమ్బలస్తుభ్యం దీయతే। గ్రామే కమ్బలో మే దీయతే, గ్రామే కమ్బలో మహ్యం దీయతే। గ్రామే ఛాత్రాస్త్వా పశ్యన్తి, గ్రామే ఛాత్రాస్త్వాం పశ్యన్తి। గ్రామ్ ఛాత్రా మా పశ్యన్తి, గ్రామే ఛాత్రా మాం ప్శ్యన్తి। సుపూర్వాయాః ఇతి కిమ్? కమ్బలస్తే స్వమ్। కమ్బలో మే స్వమ్। పథమాయాః ఇతి కిమ్? కమ్బలో గ్రామే తే స్వమ్। కమ్బలో గ్రామే మే స్వమ్। యుష్మదస్మదోర్విభాషా అనన్వాదేశితి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, అథో గ్రామే కమ్బలస్తే స్వమ్, అథో గ్రామే కమ్బలో మే స్వమ్। అపర ఆహ సర్వ ఏవ వాన్నావాదయోఽనన్వాదేశే విభాషా వక్తవ్యాః। కమ్బలస్తే స్వమ్, కమ్బలస్తవ స్వమ్। కమ్బలో మే స్వమ్, కమ్బలో మమ స్వమ్। అనన్వాదేశే ఇతి కిమ్? అథో కమ్బలస్తే స్వమ్। అథో కమ్బలో మే స్వమ్। న తర్హి ఇదానీమిదం వక్తవ్యమ్ సపూర్వాయాః ప్రథమాయా విభాషా ఇతి? వక్తవ్యం చ। కిం ప్రయోజనమ్? అన్వాదేశార్థమ్। అనవాదేశే హి విభాషా యథా స్యాత్। అథో గ్రామే కమ్బలస్తే స్వమ్, అథో గ్రామే కమ్బలస్తే స్వమ్। అథో గ్రామే కమ్బలో మే స్వమ్, అథో గ్రామేకమ్బలో మే స్వమ్, అథో గ్రామే కమ్బలో మమ స్వమ్।

.

411. సామన్త్రితమ్ [2.3.48]

సా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆమన్త్రితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సంబోధనే యా ప్రథమా తదన్తమామన్త్రితసంజ్ఞం స్యాత్ ॥

(కాశికా) సమ్బోధనే యా ప్రథమా తదన్తం శబ్దరూపమామన్త్రితసంజ్ఞం భవతి। తథా చ ఏవ ఉదాహృతమ్। ఆమన్త్రితప్రదేశాః ఆమన్త్రితం పూర్వమవిద్యమానవత్ 8.1.72 ఇత్యేవమాదయః।

.

412. ఆమన్త్రితం పూర్వమవిద్యమానవత్ [8.1.72]

ఆమన్త్రితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పూర్వమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అవిద్యమానవత్ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) స్పష్టమ్ । అగ్నే తవ ... । దేవాస్మాన్పాహి । అగ్నే నయ । అగ్న ఇన్ద్ర వరుణ ...। ఇహ యుష్మదస్మదోరాదేశస్తిఙన్తనిఘాత ఆమన్త్రితనిఘాతశ్చ న । సర్వాదా రక్ష దేవ నః ఇత్యత్ర తు దేవేత్యస్యావిద్యమానవద్భావేఽపి తతః ప్రాచీనం రక్షేత్యేతదాశ్రిత్యాదేశః । ఏవం ఇమం మే గఙ్గే యమునే ఇతి మన్త్రే యమున ఇత్యాదిభ్యః ప్రాచీనామన్త్రితావిద్యమానవద్భావేఽపి మేశబ్దమేవాశ్రిత్య సర్వేషాం నిఘాతః ॥

(కాశికా) ఆమన్త్రితం పూర్వమవిద్యమానవద్ భవతి, తస్మిన్ సతి యత్కార్యం తన్న భవతి, అసతి యత్ తద్ భవతి। కాని పునరవిద్యమానవత్త్వే ప్రయోజనాని। ఆమన్త్రితతిఙ్నిఘాతయుష్మదస్మదాదేశాభావాః। దేవదత్త, యజ్ఞదత్త ఇత్యత్ర ఆమన్త్రితస్య పదాత్ పరస్య ఇతి నిఘాతో న భవతి। షష్ఠికామన్త్రితాద్యుదాత్తత్వం భవతి। దేవదత్త పచసి ఇత్యత్ర తిఙ్ఙతిఙః 8.1.28 ఇతి నిఘాతో న భవతి। దేవదత్త తవ గ్రామః స్వమ్, దేవదత్త మమ గ్రామః స్వమ్ ఇత్యేవమాదిసు యుష్మదస్మదాదేశా న భవన్తి। పూజాయామనన్తరప్రతిషేధః ప్రయోజనమ్। యావద్ దేవదత్త పచసి ఇత్యత్రాపి పూజాయాం నానన్తరమ్ ఇత్యేవ ప్రతిషేధో భవతి। జాత్వపూర్వమ్ 8.1.47 తియేతత్, దేవదత్త జాతు పచసి ఇత్యత్రాపి భవతి। ఆహో ఉతాహో చానన్తరమ్ 8.1.49 ఇతి, ఆహో దేవదత్త పచసి, ఉతాహో దేవదత్త పచసి ఇత్యత్రాపి భవతి। ఆమ ఏకాన్తరమామన్త్రితమనన్తికే 8.1.55 ఇతి, ఆమ్ భో పచసి దేవదత్త ఇత్యత్రాపి భవతి। ఆమన్త్రితమ్ ఇతి కిమ్? దేవదత్తః పచతి। పూర్వమ్ ఇతి కిమ్? దేవదత్త ఇత్యేతస్య ఆమన్త్రితాద్యుదాత్తత్వే కర్తవ్యే న అవిద్యమానవద్ భవతి। పూర్వత్వమ్ చ పరాపేక్షమ్ భవతీతి పరస్య ఏవ కార్యే స్వనిమిత్తేఽన్యనిమిత్తే వా తదవిద్యమానవద్ భవతి, న తు స్వకార్యే। దేవదత్త పచసి ఇత్యత్రాపి హి ఆమన్త్రితాద్యుదాత్తత్వం భవత్యేవ। ఇహ ఇమం మే గఙ్గే యమునే సరస్వతీతి గఙ్గేశబ్దః పూర్వమానన్త్రితమ్, తతః పరస్య యమునేశబ్దస్య అనుదాత్తత్వే కర్తవ్యే స్వయమవిద్యమానవత్త్వాన్ నిమిత్తం న భవతి। మేశబ్దస్య నిమిత్తభావం న ప్రతిబధ్నాతి।

.

413. నామన్త్రితే సమానాధికరణే సామాన్యవచనమ్ [8.1.73]

న అవ్యయమ్ ఆమన్త్రితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సమానాధికరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సామాన్యవచనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విశేష్యం సమానాధికరణే ఆమన్త్రితే పరే నావిద్యమానవత్స్యాత్ । హరే దయాలో నః పాహి । అగ్నే తేజస్విన్ । విభాషితం విశేషవచనే (కౌముదీ-3655) అత్ర భాష్యమ్ -బహువచనమితి వక్ష్యామీతి । బహువచనాన్తం విశేష్యం సమానాధికరణే ఆమన్త్రితే విశేషణే పరేవిద్యమానవద్వా । యూయం ప్రభవః । దేవాః శరణ్యాః । యుష్మాన్ భజే । దేవాః శరణ్యాః । వో భజే ఇతి వా । ఇహాన్వాదేశేఽపి వైకల్పికా ఆదేశాః । సుపాత్ । సుపాద్ । సుపాదౌ । సుపాదః । సుపాదమ్ । సుపాదౌ ॥

(కాశికా) అవిద్యమానవత్త్వస్య ప్రతిషేధః ఆమన్త్రితాన్తే సమానాధికరణే పరతః పూర్వమామన్త్రితాన్తం సామాన్యవచనమ్ న అవిద్యమానవద్ భవతి। కిం తర్హి? విద్యమానవదేవ। అగ్నే గృహపతే (అగ్నే గృహపతే)। మాణవక జటిలకాధ్యాపక। పూర్వస్య విద్యమానవత్త్వాత్ పరమనుదాత్తమేవ భవతి। ఆమన్త్రితే ఇతి కిమ్? దేవదత్త పచసి। సమానాధికరణే ఇతి కిమ్? దేవదత్త పణ్డిత యజ్ఞదత్త। అత్ర యజ్ఞదత్తవిశేషణమ్ పణ్డితశబ్దః, న పూర్వేణ సమానాధికరనః। సామాన్యవచనమ్ ఇతి కిమ్? పర్యాయేషు మా భూత్, అఘ్న్యే, దేవి, సరస్వతి, ఈడే, కావ్యే, విహవ్యే। పర్యాయశబ్దా ఏతే। ఏవం హి ఉక్తమ్, ఏతా తే అఘ్న్యే నామాని ఇతి।

.

414. పాదః పత్ [6.4.130]

పాదః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

పాదః భస్య అఙ్గస్య పత్

(సి.కౌ) పాచ్ఛబ్దాన్తం యదఙ్గం భం తదవయవస్య పాచ్ఛబ్దస్య పదాదేశః స్యాత్ । సుపదః । సుపదా । సుపద్భ్యామిత్యాది ॥ అగ్నిం మన్థతీత్యగ్నిమత్ । అగ్నిమద్ । అగ్నిమథౌ । అగ్నిమథః । అగ్నిమద్భ్యామిత్యాది । ఋత్విగ్ (కౌముదీ-373) ఇత్యాదిసూత్రేణాఞ్చేః సుప్యుపపదే క్విన్ ॥

(కాశికా) ద్విపదః పశ్య। ద్విపదా కృతమ్। భస్య ఇతి కిమ్? ద్విపాదౌ। ద్విపాదః। పాదః పత్ 6.4.130। పాదః ఇతి పాదశబ్దో లుప్తాకారో గృహ్యతే। తదన్తస్య అఙ్గస్య భస్య పతిత్యయమాదేశో భవతి। స చ

నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తీతి పాచ్ఛబ్దస్య ఏవ భవతి, న తదన్తస్య సర్వస్య। ద్విపదః పశ్య। ద్విపదా। ద్విపదే। ద్విపదికాం దదాతి। త్రిపదికాం దదాతి। వైయాఘ్రపద్యః।

.

415. అనిదితాం హల ఉపధాయాః క్ఙితి [6.4.24]

అనిదితామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ హలః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉపధాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ క్ఙితి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అనిదితాం హలః అఙ్గస్య ఉపధాయాః క్ఙితి నలోపః ।

(సి.కౌ) హలన్తానామనిదితామఙ్గానాముపధాయా నస్య లోపః స్యాత్కితి ఙితి చ । ఉగిదచామ్ (కౌముదీ-361) ఇతి నుమ్ । సంయోగాన్తస్య లోపః (కౌముదీ-54) । నుమో నకారస్య క్విన్ప్రత్యయస్య కుః (కౌముదీ-377) ఇతి కుత్వేన ఙకారః । ప్రాఙ్ । అనుస్వారపరసవర్ణౌ । ప్రాఞ్చౌ । ప్రాఞ్చః । ప్రాఞ్చమ్ । ప్రాఞ్చౌ ॥

(కాశికా) అనిదితామఙ్గానాం హలన్తానాముపధాయాః నకారస్య లోపో భవతి క్ఙితి ప్రత్యయే పరతః। స్రస్తః। ధ్వస్తః। స్రస్యతే। ధ్వస్యతే। సనీస్రస్యతే। దనీధ్వస్యతే। అనిదితామ్ ఇతి కిమ్? నన్ద్యతే। నానన్ద్యతే। హ���ః ఇతి కిమ్? నీయతే। నేనీయతే। ఉపధాయాః ఇతి కిమ్? నహ్యతే। నానహ్యతే। క్ఙితీతి కిమ్? స్రంసితా। ధ్వంసితా। అనిదితాం నలోపే లఙ్గికమ్ప్యోరుపతాపశరీరవికారయోరుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। విలగితః। వికపితః। ఉపతాపశరీరవికారయోః ఇతి కిమ్? విలఙ్గితః। వికమ్పితః। రఞ్జేర్ణౌ మృగరమణ ఉపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। రజయతి మృగాన్। జనీజౄష్క్నసురఞ్జోఽమన్తాశ్చేతి మిత్త్వాదుపధాహ్రస్వత్వమ్। మృగరమణ ఇతి కిమ్? రఞ్జయతి వస్త్రాణి। ఘినుణి చ రఞ్జేరుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। రాగీ। త్యజరజభజ ఇతి నిపాతనాద్ వా సిద్ధమ్। రజకరజనరజఃసూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। రజకః। రజనమ్। రజః।

.

416. అచః [6.4.138]

అచః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అచః భస్య అఙ్గస్య అత్-లోపః

(సి.కౌ) లుప్తనకారస్యాఞ్చతేర్భస్యాకారస్య లోపః స్యాత్ ॥

(కాశికా) అచః ఇత్యయమఞ్చతిర్లుప్తనకారో గృహ్యతే। తదన్తస్య భస్య అకారస్య లోపో భవతి। దధీచః పశ్య। దధీచా। దధీచే। మధూచః పశ్య। మధూచా। మధూచే।

.

417. చౌ [6.3.138]

చౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

చౌ పరతః పూర్వస్య అణః దీర్ఘః

(సి.కౌ) లుప్తాకారనకారేఽఞ్చతౌ పరే పూర్వస్యాణో దీర్ఘః స్యాత్ । ప్రాచః । ప్రాచా । ప్రాగ్భ్యామిత్యాది । ప్రత్యఙ్ । ప్రత్యఞ్చౌ । ప్రత్యఞ్చః । ప్రత్యఞ్చమ్ । ప్రత్యఞ్చౌ । అచేతి లోపస్య విషయేఽన్తరఙ్గోఽపి యణ్ న ప్రవర్తతే । అకృతవ్యూహా ఇతి పరిభాషయా । ప్రతీచః । ప్రతీచా । అముమఞ్చతీతి విగ్రహే అదస్-అఞ్చ్ ఇతి స్థితే ॥

(కాశికా) చౌ పరతః పూర్వపదస్య దీర్ఘో భవతి। చౌ ఇతి అఞ్చతిర్లుప్తనకారాకారో గృహ్యతే। దధీచః పశ్య। దధీచా। దధీచే। మధూచః పశ్య। మధూచా। మధూచే। అన్తరఙ్గోఽపి యణాదేశో దీర్ఘవిధానసామర్థ్యాన్ న ప్రవర్తతే।

.

418. విష్వగ్దేవయోశ్చ టేరద్ర్యఞ్చతావప్రత్యయే [6.3.92]

విష్వక్-దేవయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ టేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అద్రి లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అఞ్చతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అప్రత్యయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనయోః సర్వనామ్నశ్చ టేరద్ర్యాదేశః స్యాదప్రత్యయాన్తేఽఞ్చతౌ పరే । అదద్రి-అఞ్చ్ఇతి స్థితే యణ్ ॥

(కాశికా) విష్వక్ దేవ ఇత్యేతయోః సర్వనామ్నశ్చ టేః అద్రి ఇత్యయమాదేశో భవతి అఞ్చతౌ వప్రత్యయాన్తే ఉత్తరపదే। దిష్వగఞ్చతీతి విష్వద్ర్యఙ్। దేవద్ర్యఙ్। సర్వనామ్నః తద్ర్యఙ్। యద్ర్యఙద్రిసఘ్ర్యోరన్తోదాత్తనిపాతనం కృత్స్వరనివృత్త్యర్థమ్। తత్ర యణాదేశే కృతే ఉదాత్తస్వరితయోర్యణః స్వరితోఽనుదాత్తస్య 8.2.4 ఇత్యేష స్వరో భవతి। విష్వగ్దేవయోః ఇతి కిమ్? అశ్వాచీ। అఞ్చతౌ ఇతి కిమ్? విష్వగ్యుక్। వప్రత్యయే ఇతి కిమ్? విష్వగఞ్చనమ్। వప్రత్యయగ్రహణమన్యత్ర ధాతుగ్రహణే తదాదివిధిప్రతిపత్త్యర్థమ్। తేన అయస్కృతమ్, అయస్కారః

ఇత్యత్ర అతః కృకమికంసకుమ్భపాత్ర ఇతి సత్వం భవతి। ఛన్దసి స్త్రియాం బహులమ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। విశ్వాఈ చ ఘృతాచీ చ ఇత్యత్ర న భవతి। కద్రీచీ ఇత్యత్ర తు భవత్యేవ।

.

419. అదసోఽసేర్దాదు దో మః [8.2.80]

అదసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అసేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ దాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)దః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ మః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అదసోఽసాన్తస్య దాత్పరస్య ఉదూతౌ స్తో దస్య చ మః । ఉ ఇతి హ్రస్వదీర్ఘయోః సమాహారద్వన్ద్వః । ఆన్తరతమ్యాద్ధ్రస్వవ్యఞ్జనయోర్హ్రస్వో దీర్ఘస్య దీర్ఘః । అముముయఙ్ । అముముయఞ్చౌ । అముముయఞ్చః । అముముయఞ్చమ్ । అముముయఞ్చౌ । అముముఈచః । అముముఈచా । అముముయగ్భ్యామిత్యాది । ముత్వస్యాఽసిద్ధత్వాన్న యణ్ । [(పరిభాషా -) అన్త్యబాధేఽన్త్యసదేశస్య] ఇతి పరిభాషామాశ్రిత్య పరస్యైవ ముత్వం వదతాం మతే అదముయఙ్ । అః సేః సకారస్య స్థానే యస్య సోఽసిరితి వ్యాఖ్యానాత్ త్యదాద్యత్వవిషయ ఏవ ముత్వం నాన్యత్రేతి పక్షే అదద్యఙ్ । ఉక్తం చ -అదసోఽద్రేః పృథఙ్ ముత్వం కేచిదిచ్ఛన్తి లత్వవత్ । కేచిదన్త్యసదేశస్య నేత్యేకఽసేర్హి దృశ్యతే । ఇతి ॥ విష్వద్దేవయోః కిమ్ । అశ్వాచీ । అఞ్చతౌ కిమ్ । విష్వగ్యుక్ । అప్రత్యయే కిమ్ । విష్వగఞ్చనమ్ । అప్రత్యయగ్రహణం జ్ఞాపయతి అన్యత్ర ధాతుగ్రహణే తదాదివిధిరితి । తేనాఽయస్కారః । అతః కృకమి (కౌముదీ-160) ఇతి సః । ఉదఙ్ । ఉదఞ్చౌ । ఉదఞ్చః । శసాదావచి ॥

(కాశికా) అదసోఽసకారాన్తస్య వర్ణస్య దాత్ పరస్య ఉవర్ణాదేశో భవతి, దకారస్య చ మకారః। అముమ్, అమూ, అమూన్। అమునా, అమూభ్యామ్। భావ్యమానేన అప్యుకారేణ సవర్ణానాం గ్రహణమ్ ఇష్యతే ఇతి ఏకమాత్రికస్య మాత్రికః, ద్విమాత్రికస్య ద్విమాత్రికః ఆదేశో భవతి। అసేః ఇతి కిమ్? అదః ఇచ్ఛతి అదస్యతి। అదసోఽనోప్ర ఇతి వక్తవ్యమ్। ఓకారరేఫయోరపి ప్రతిషేధో యథా స్యాతితి। అదోఽత్ర। అదః। తదర్థం కేచిత్ సూత్రం వర్ణయన్తి, అః సేః యస్య సోఽయమసిః, యత్ర సకారస్య అకారః క్రియతే ఇతి, తేన త్యదాద్యత్వవిధానే ఏతదన్యత్ర న భవితవ్యమ్ ఏవ ఇతి। అద్ర్యాదేశే కథమ్? అదసోఽద్రేః పృథఙ్ ముత్వం కేచిదిచ్ఛన్తి లత్వవత్। కేచిదన్త్యసదేశస్య నేత్యేకేఽసేర్హి దృశ్యతే। ఇతి। యైః అసేః ఇతి సకారస్య ప్రతిషేధః క్రియతే, అనన్త్యవికారే అన్త్యసదేశస్య ఇతి చ పరిభాషా న అశ్రీయతే, తేషాముభయోరపి ముత్వేన భవితవ్యమ్,

అముముయఙ్, అముముయఞ్చౌ, అముముయఞ్చః ఇతి , యథా చలీక్లృప్యతే ఇతి లత్వమ్। యే తు పరిభాషామాశ్రయన్తి తేషామన్త్యసదేశస్య ఏవ భవితవ్యమ్, అదముయఙ్, అదముయఞ్చౌ, అదముయఞ్చః ఇతి। యేషం తు త్యదాద్యత్వవిషయ ఏవ ముత్వేన భవితవ్యమ్ ఇతి దర్శనమ్ తేషామత్ర న భవితవ్యమ్, అదద్ర్యఙ్, అదద్ర్యఞ్చౌ, అదద్ర్యఞ్చః ఇతి। దాతితి కిమ్? అలోఽన్త్యస్య మా భూత్, అముయా। అముయోః।

.

420. ఉద ఈత్ [6.4.139]

ఉదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఈత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఉదః అచః భస్య ఈత్

(సి.కౌ) ఉచ్ఛబ్దాత్పరస్య లుప్తనకారస్యాఞ్చతేర్భసాయకారస్య ఈత్స్యాత్ । ఉదీచః । ఉదీచా । ఉదగ్భ్యామిత్యాది ॥

(కాశికా) ఉదః ఉత్తరస్య అచః ఈకారాదేశో భవతి। ఉదీచః। ఉదీచా। ఉదీచే।

.

421. సమః సమి [6.3.93]

సమః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సమి లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)

అప్రత్యయే అఞ్చతౌ ఉత్తరపదే సమః సమి

(సి.కౌ) వప్రత్యయాన్తేఽఞ్చతౌ పరే । సమ్యఙ్ । సమ్యఞ్చౌ । సమ్యఞ్చః । సమీచః । సమీచా ॥

(కాశికా) సమ్ ఇత్యేతస్య సమి ఇత్యయమాదేశో భవతి అఞ్చతౌ వప్రత్యయన్తే ఉత్తరపదే। సమ్యక్, సమ్యఞ్చౌ, సమ్యఞ్చః।

.

422. సహస్య సధ్రిః [6.3.95]

సహస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సధ్రిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అప్రత్యయే అఞ్చతౌ ఉత్తరపదే సహస్య సధ్రిః

(సి.కౌ) వప్రత్యయాన్తేఽఞ్చతౌ పరే । సధ్ర్యఙ్ ॥

(కాశికా) సహ ఇత్యేతస్య సఘ్రిః ఇత్యయమాదేశో భవతి అఞ్చతౌ వప్రత్యాన్తే ఉత్తరపదే। సఘ్ర్యఙ్ సఘ్ర్యఞ్చౌ, సఘ్ర్యఞ్చః। సఘ్రీచః। సఘ్రీచా।

.

423. తిరసస్తిర్యలోపే [6.3.94]

తిరసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తిరి లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)అలోపే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

అప్రత్యయే అలోపే అఞ్చతౌ ఉత్తరపదే తిరసః తిరి

(సి.కౌ) అలుప్తాకారేఽఞ్చతౌ వప్రత్యయాన్తే పరే తిరసస్తిర్యాదేశః స్యాత్ । తిర్యఙ్ । తిర్యఞ్చౌ । తిర్యఞ్చః । తిర్యఞ్చమ్ । తిర్యఞ్చౌ । తిరశ్చః । తిరశ్చా । తిర్యగ్భ్యామిత్యాది ॥

(కాశికా) తిరసిత్యేతస్య తిరి ఇత్యయమాదేశో భవతి అఞ్చౌ వప్రత్యయాన్తే ఉత్తరపదేఽలోపే, యదా అస్య లోపో న భవతి। తిర్యక్, తిర్యఞ్చౌ, తిర్యఞ్చః। అలోపే ఇతి కిమ్? తిరశ్చా। తిరశ్చే। అచః ఇత్యకారలోపః।

.

424. నాఞ్చేః పూజాయామ్ [6.4.30]

న అవ్యయమ్ అఞ్చేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పూజాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

పూజాయామఞ్చేః అఙ్గస్య ఉపధాయాః నలోపః న

(సి.కౌ) పూజార్థస్యాఞ్చతేరుపధాయా నస్య లోపో న స్యాత్ । అలుప్తనకారత్వాన్న నుమ్ । ప్రాఙ్ । ప్రాఞ్చౌ । ప్రాఞ్చః । నలోపాభావాదకారలోపో న । ప్రాఞ్చః । ప్రాఞ్చా । ప్రాఙ్భ్యామ్ । ప్రాఙ్క్షు । ప్రాఙ్షు । ఏవం పూజార్థే ప్రత్యాఙ్ఙాదయః । క్రుఞ్చ కౌటిల్యాల్పీభావయోః । అస్య ఋత్విగ్ (కౌముదీ-373) ఆదినా నలోపాభావోఽపి నిపాత్యతే । క్రుఙ్ । క్రుఞ్చౌ । క్రుఞ్చః । క్రుఙ్భ్యామిత్యాది ॥ చోః కుః (కౌముదీ-378) ॥ పయోముక్ । పయోముగ్ । పయోముచౌ । పయోముచః । వ్రశ్చ (కౌముదీ-294) ఇతి షత్వమ్ । స్కోః (కౌముదీ-380) ఇతి సలోపః । జశ్త్వచర్త్వే । సువృట్ । సువృడ్ । సువృశ్చౌ । సువృశ్చః । సువృశ్చా । సువృట్సు । సువృట్త్సు ॥ వర్తమానే పృషన్మహద్బృహజ్జగచ్ఛతృవచ్చ (ఉణాదిః-2.084) ఏతే నిపాత్యన్తే శతృవచ్చైషాం కార్యం స్యాత్ । ఉగిత్త్వాన్నుమ్ । సాన్తమహత (కౌముదీ-317) ఇతి దీర్ఘః । మహ్యతే పూజ్యతే ఇతి మహాన్ । మహాన్తౌ । మహాన్తః । మహతః । మహతా । మహద్భ్యామిత్యాది ॥

(కాశికా) అఞ్చేః పూజాయామర్థే నకారస్య లోపో న భవతి। అఞ్చితా అస్య గురాః। అఞ్చితమేవ శిరో వహతి। అఞ్చేః పూజాయామ్ 7.2.53 ఇతి ఇడాగమః। పూజాయామ్ ఇతి కిమ్? ఉదక్తముదకం కూపాత్। ఉద్ధృతమ్ ఇత్యర్థః। యస్య విభాషా 7.2.15 ఇతి ఇట్ప్రతిషేధః।

.

425. అత్వసన్తస్య చాధాతోః [6.4.14]

అతు-అస్-అన్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అధాతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అధాతోః అతు-అస్-అన్తస్య అసమ్బుద్ధౌ సౌ ఉపధాయాః దీర్ఘః

(సి.కౌ) అత్వన్తస్యోపధాయా దీర్ఘః స్యాద్ధాతుభిన్నాసన్తస్య చాసంబుద్ధౌ సౌ పరే । పరం నిత్యం చ నుమం బాధిత్వావచనసామర్థ్యాదాదౌ దీర్ఘః । తతో నుమ్ । ధీమాన్ । ధీమన్తౌ । ధీమన్తః । హే ధీమన్ । శసాదౌ మహద్వత్ । ధాతోరప్యత్వన్తస్య దీర్ఘః । గోమన్తమిచ్ఛతి గోమానివాచరతీతి వా క్యజన్తాదాచారక్విబన్తాద్వా కర్తరి క్విప్ । ఉగిదచామ్ (కౌముదీ-36) ఇతి సూత్రేఽజ్గ్రహణం నియమార్థం । ధాతోశ్చేదుగిత్కార్యం తర్హ్యఞ్చతేరేవేతి । తేన స్నత్ ధ్వత్ ఇత్యాదౌ న । అధాతోరితి తు అధాతుభూతపూర్వస్యాపి నుమర్థమ్ । గోమాన్ । గోమన్తౌ । గోమన్తః । ఇత్యాది ॥ భాతేర్డవతుః (కౌముదీ-36) 3 । భవాన్ । భవన్తౌ । భవన్తః । శత్రన్తస్య త్వత్వన్యాభావాన్న దీర్ఘః । భవతీతి భవన్ ॥

(కాశికా) అతు అసిత్యేవమన్తస్య అధాతోరుపధాయాః సావసమ్బుద్ధౌ పరతః దీర్ఘో భవతి। డవతు భవాన్। క్తవతు కృతవాన్। మతుప్ గోమాన్। యవమాన్। అత్ర కృతే దీర్ఘే నుమాగమః కర్తవ్యః। యది హి పరత్వాన్ నిత్యత్వాచ్ చ నుమ్ స్యత్, దీర్ఘస్య నిమిత్తమతూపధా విహన్యేత। అసన్తస్య సుపయాః। సుయశాః। సుశ్రోతాః। అధాతోః ఇతి కిమ్? పిణ్డం గ్రసతే ఇతి పిణ్డగ్రః। చర్మ వస్తే ఇతి చర్మవః। అనర్థకోఽప్యస్శబ్దో గృహ్యతే, అనినస్మన్గ్రహణాన్యర్థవతా చ అనర్థకేన చ తదన్తవిధిం ప్రయోజయన్తీతి। అన్తగ్రహణముపదేశప్రయోగైకదేశస్య అప్యత్వన్తస్య పరిగ్రహార్థమ్, అన్యథా మతుపో గ్రహణమ్ న స్యాద్, ఉపదేశే రూపనిర్గ్రహహేతౌ నాయమత్వన్తః ఇతి। అసమ్బుద్ధౌ ఇత్యేవ, హే గోమన్। సుపయః।

.

426. ఉభే అభ్యస్తమ్ [6.1.5]

ఉభే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అభ్యస్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

ఉభే అభ్యస్తమ్

(సి.కౌ) షాష్ఠద్విత్వప్రకరణే యే ద్వే విహితే తే ఉభే సముదితే అభ్యస్తసంజ్ఞే స్తః ॥

(కాశికా) ద్వే ఇతి వర్తమానే ఉభేగ్రహణం సముదాయసఞ్జ్ఞాప్రతిపత్త్యర్థమ్। యే ఏవే విహితే తే ఉభే అపి సముదితే అభ్యస్తసంజ్ఞే భవతః। దదతి। దదత్। దధతు। ఉభేగ్రహణం కిమ్? నేనిజతి ఇత్యత్ర అభ్యస్తానామాదిః ఇతి సముదాయే ఉదాత్తత్వం యథా స్యాత్, ప్రత్యేకం పర్యాయేణ వా మా భూతితి। అభ్యస్తప్రదేశాః అభ్యస్తానామాదిః 6.1.189 ఇత్యేవమాదయః।

.

427. నాభ్యస్తాచ్ఛతుః [7.1.78]

న అవ్యయమ్ అభ్యస్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శతుః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అభ్యస్తాత్పరస్య శతుర్నుమ్ న స్యాత్ । దదత్ । దదద్ । దదతౌ । దదతః ॥

(కాశికా) అభ్యస్తాదఙ్గాదుత్తరస్య శతుః నుమ్ న భవతి। దదత్, దదతౌ, దదతః। దధత్, దధౌ, దధతః। జక్షత్, జక్షతౌ, జక్షతః। జాగ్రత్, జాగ్రతౌ, జాగ్రతః। శతురనన్తర ఈకారో న విహితః ఇతి వ్యవహితస్య అపి నుమః ప్రతిషేధో విజ్ఞాయతే।

.

428. జక్షిత్యాదయః షట్ [6.1.6]

జక్ష్-ఇత్యాదయః ప్రథమా-బహువచనమ్ షట్ ప్రథమా-బహువచనమ్

జక్షిత్యాదయః షట్ అభ్యస్తమ్

(సి.కౌ) షడ్ధాతవోఽన్యే జక్షితిశ్చ సప్తమ ఏతేఽభ్యస్తసంజ్ఞాః స్యుః । జక్షత్ । జక్షద్ । జక్షతౌ । జక్షతః । ఏవం జాగ్రత్ । దరిద్రత్ । శాసత్ । చకాసత్ । దీధీవేవ్యోర్ఙిత్త్వేఽపి ఛాన్దసత్వాద్వ్యత్యయేన పరస్మైపదమ్ । దీధ్యత్ । వేవ్యత్ । గుప్ । గుబ్ । గుపౌ । గుపః । గుబ్భ్యామిత్యాది ॥

(కాశికా) అభ్యస్తమ్ ఇతి వర్తతే। జక్ష ఇత్యయం ధాతుః ఇత్యాదయశ్చ అన్యే షట్ ధాతవః అభ్యస్తసంజ్ఞా భవన్తి। సేయం సప్తానాం ధాతూనామభ్యస్తసంజ్ఞా విధీయతే। జక్ష భక్షహసన్యోః ఇత్యతః ప్రభృతి వేవీఙ్ వేతినా తుల్యే ఇతి యావత్। జక్షతి। జాగ్రతి। దరిద్రతి। చకాసతి। శాసతి। దీధ్యతే, వేవ్యతే ఇత్యత్ర అభ్యస్తానామాదిః ఇత్యేష స్వరః ప్రయోజనమ్। దీధ్యతితి చ శతరి వ్యత్యయేన సమ్పాదితే న అభ్యస్తాచ్ ఛతుః 7.1.78 ఇతి నుమః ప్రతిషేధః।

.

429. త్యదాదిషు దృశోఽనాలోచనే కఞ్ చ [3.2.60]

త్యదాదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్ దృశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనాలోచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కఞ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) త్యదాదిషూపపదేష్వజ్ఞానార్థాద్దృశేర్ధాతోః కఞ్ స్యాచ్చాత్ క్విన్ ॥

(కాశికా) త్యదాదిషు ఉపపదేషు దృశేర్ధాతోరనాలోచనేఽర్థే వర్తమానాత్ కఞ్ ప్రత్యయో భవతి, చకారాత్ క్విన్ చ। త్యాదృశః, త్యాదృక్। తాదృశః, తాదృక్। యాదృశః, యాదృక్। కఞో ఞకారో విశేషణార్థః, ఠక్ ఠఞ్ కఞితి। అనాలోచనే ఇతి కిమ్? తం పశ్యతి తద్దర్శః। తాదృగాదయో హి రూఢిశబ్దప్రకారాః, న ఏవ అత్ర దర్శనక్రియా విద్యతే। సమానాన్యయోశ్చేతి వక్తవ్యమ్। సదృశః, సదృక్। అన్యాదృశః, అన్యాదృక్। దృశేః క్షశ్చ వక్తవ్యః। తాదృక్షః। యాదృక్షః। అన్యాదృక్షః। కీదృక్షః।

.

430. ఆ సర్వనామ్నః [6.3.91]

ఆ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)సర్వనామ్నః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సర్వనామ్న ఆకారోఽన్తాదేశః స్యాద్దృగ్దృశవతుషు । కుత్వస్యాఽసిద్ధత్వాత్ వ్రశ్చ (కౌముదీ-294) ఇతి షః । తస్య జశ్త్వేన డః । తస్య కుత్వేన గః । తస్య చర్త్వేన పక్షే కః । తాదృక్ । తాదృగ్ । తాదృశౌ । తాదృశః । షత్వాపవాదత్వాత్కుత్వేన ఖకార ఇతి కైయటహరదత్తాదిమతే తు చర్త్వాభావపక్షే ఖ ఏవ శ్రూయేత నతు గః । జశ్త్వం ప్రతి కుత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ । దిగాదిభ్యో యత్ (కౌముదీ-1429) ఇతి నిర్దేశాన్నాసిద్ధత్వమితి వా బోధ్యమ్ । వ్రశ్చ (కౌముదీ-294) ఇతి షత్వమ్ । జశ్త్వచర్త్వే । విట్ । విడ్ । విశౌ । విశః । విశమ్ ॥

(కాశికా) సర్వనామ్నః ఆకారాదేశో భవతి దృగ్దృశవతుషు। తాదృక్। తాదృశః। తావాన్। యాదృక్। యాదృశః। యావాన్। దృక్షే చేతి వక్తవ్యమ్। తాదృక్షః। యాదృక్షః।

.

431. నశేర్వా [8.2.63]

నశేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

నశేః పదస్య అన్తే కు వా

(సి.కౌ) నశే కవర్గోఽన్తాదేశో వా స్యాత్పదాన్తే । నక్ । నగ్ । నట్ । నడ్ । నశౌ । నశః । నగ్భ్యామ్ । నడ్భ్యామిత్యాది ॥

(కాశికా) పదస్య ఇతి వర్తతే। నశేః పదస్య వా కవర్గాదేశో భవతి। సా వై జీవనగాహుతిః। స వే జీవనడాహుతిః। నశేరయం సమ్పదాదిత్వాద్ భావే క్విప్। జీవస్య నాశో జీవనక్, జీవనట్। షత్వే ప్రాప్తే కుత్వవికల్పః।

.

432. స్పృశోఽనుదకే క్విన్ [3.2.58]

స్పృశః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనుదకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ క్విన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనుదకే సుప్యుపపదే స్పృశేః క్విన్స్యాత్ । ఘృతస్పృక్ । ఘృతస్పృగ్ । ఘృతస్పృశౌ । ఘృతస్పృశః । క్విన్ ప్రత్యయో యస్మాదితి బహువ్రీహ్యాశ్రయణాత్ క్విప్యపి కుత్వమ్ । స్పృక్ । షడగకాః ప్రాగ్వత్ । ఞిధృషా ప్రాగల్భ్యే । అస్మాత్ ఋత్విక్ (కౌముదీ-373) ఆదినా క్విన్ ద్విత్వమన్తోదాత్తత్వం చ నిపాత్యతే । కుత్వాత్పూర్వం జశ్త్వేన డః । గః । కః । ధృష్ణోతీతి దధృక్ । దధృగ్ । దధృషౌ । దధృషః । దధృగ్భ్యామిత్యాది । రత్నాని ముష్ణాతీతి రత్నముట్ । రత్నముడ్ । రత్నముషౌ । రత్నముషః ॥ షడ్భ్యో లుక్ (కౌముదీ-261) । షట్ । షడ్ । షడ్భిః । షడ్భ్యః 2 । షట్చతుర్భ్యశ్చ (కౌముదీ-338)

ఇతి నుట్ । అనామితి పర్యుదాసాన్న ష్టుత్వనిషేధః । యరోఽనునాసిక (కౌముదీ-116) ఇతి వికల్పం బాధిత్వా ।ప్రత్యయే భాషాయాం నిత్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇతి వచనాన్నిత్యమనునాసికః । షణ్ణామ్ । షట్సు । షట్సు । తదన్తవిధిః । పరమషట్ । పరమషణ్ణామ్ । గౌణత్వే తు-ప్రియషషః । ప్రియషషామ్ । రుత్వం ప్రతి షత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ ససజుషో రుః (కౌముదీ-162) ఇతి రుత్వమ్ ॥

(కాశికా) స్పృశే ర్ధాతోరనుదకే సుబన్తే ఉపపదే క్విన్ ప్రత్యయో భవతి। నను సకర్మకత్వాత్ స్పృశేః కర్మైవోపపదం ప్రాప్నోతి? న ఏష దోషః। కర్తరి ఇతి పూర్వసూత్రాదనువర్తతే, తత్ కర్తృప్రచయార్థం విజ్ఞాయతే। సుబన్తమాత్రే చ ఉపపదే కర్తృప్రచయో లభ్యతే ఘృతం స్పృశతి ఘృతస్పృక్। మన్త్రేణ స్పృశతి మన్త్రస్పృక్। జలేన స్పృశతి జలస్పృక్। అనుదకే ఇతి కిమ్? ఉదకస్పర్శః। నకారః క్విన్ప్రత్యయస్య కుః 8.2.62 ఇతి విశేషణార్థః।

.

433. ర్వోరుపధాయా దీర్ఘ ఇకః [8.2.76]

ర్వోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఉపధాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ దీర్ఘ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇకః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

పదస్య ర్వోః ధాతోః ఉపధాయాః ఇకః దీర్ఘః

(సి.కౌ) రేఫవాన్తస్య ధాతోరుపధాయా ఇకో దీర్ఘః స్యాత్పదాన్తే । పిపఠీః । పిపఠిషౌ । పిపఠిషః । పిపఠీర్భ్యామ్ । వా శరి (కౌముదీ-151) ఇతి వా విసర్జనీయః ॥

(కాశికా) రేఫవకారాన్తస్య ధాతోః పదస్య ఉపధాయాః ఇకః దీర్ఘో భవతి। గీః। ధూః। పూః ఆశీః। వకారగ్రహణముత్తరార్థమ్। ఉపధాగ్రహణం కిమ్? అబిభర్భవాన్। అభ్యాసేకారస్య మా భూత్। ఇకః ఇతి కిమ్? అత్ర ఏవ ప్రత్యుదాహరణే భశబ్దాకారస్య మా భూత్। ధాతోః ఇత్యేవ, అగ్నిః। వాయుః। పదస్య ఇత్యేవ, గిరౌ। గిరః।

.

434. నుమ్విసర్జనీయశర్వ్యవాయేఽపి [8.3.58]

నుమ్-విసర్జనీయ-శర్-వ్యవాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపి అవ్యయమ్

నుమ్-విసర్జనీయ-శర్-వ్యవాయే అపి అపదాన్తస్య ఇణ్కోః సః మూర్ధన్యః

(సి.కౌ) ఏతైః ప్రత్యేకం వ్యవధానేఽపి ఇణ్కుభ్యాం పరస్య సస్య మూర్ధన్యాదేశః స్యాత్ । ష్టుత్వేన పూర్వస్య షత్వమ్ । పిపఠీష్షు । పిపఠీఃషు । ప్రత్యేకమితి వ్యాఖ్యానాదనేకవ్యవధానే షత్వం న । నింస్స్వ । నింస్సే । నుమ్గ్రహణం నుమ్స్థానికానుస్వారోపలక్షణార్థమితి వ్యాఖ్యానాత్ । తేనేహ న । సుహిన్సు । పుంసు । అతఏవ న శర్గ్రహణేన గతార్థతా । రాత్సస్య (కౌముదీ-339) ఇతి సలోపే విసర్గః । చికీః ।

చికీర్ష్ణో । చికీర్షః । రోః సుపి (కౌముదీ-339) ఇతి నియమాన్న విసర్గః । చికీర్షు ॥ దమర్ద్గోసిః (కౌముదీ-227) ॥ డిత్త్వసామర్థ్యాట్టిలోపః । షత్వస్యాసిద్ధత్వాద్రుత్వవిసర్గౌ । దోః । దోషౌ । దోషః । పద్దన (కౌముదీ-228) ఇతి వా దోషన్ । దోష్ణః । దోష్ణా । దోషః । దోషా । విశ ప్రవేశనే । సన్నన్తాత్ క్విప్ । సంయోగాన్తలోపః । వ్రశ్చ (కౌముదీ-294) ఇతి షః । జశ్త్వచర్త్వే । వివిట్ । వివిడ్ । వివిక్షౌ । వివిక్షః । స్కోః (కౌముదీ-380) ఇతి కలోపః । తట్ । తడ్ । తక్షౌ । తక్షః । గోరట్ । గోరడ్ । గోరక్షౌ । గోరక్షః । తక్షిరక్షిభ్యాం ణ్యన్తాభ్యాం క్విపి తు స్కో (కౌముదీ-380) ఇతి న ప్రవర్తతే । ణిలోపస్య స్థానివద్భావాత్ ॥పూర్వత్రాసిద్ధీయే న స్థానివత్ (వార్తికమ్) ॥ - ఇతి తు ఇహ నాస్తి ॥తస్య దోషః సంయోగాదలోపలత్వణత్వేషు- ఇతి నిషిద్ధాత్ (వార్తికమ్) ॥ తస్మాత్సంయోగాన్తలోప ఏవ । తక్ తగ్ । గోరక్ । గోరగ్ । సంయోగాన్తలోపః । పిపక్ । పిపగ్ । ఏవం వివక్ । దిధక్ । పిస గతౌ । సుష్ఠు పేసతీతి సుపీః । సుపిసౌ । సుపిసః । సుపిసా । సుపీర్భ్యామ్ । సుపీఃషు । సుపీష్షు । ఏవం సుతూః । తుస ఖణ్డనే । విద్వాన్ । విద్వాంసౌ । విద్వాంసః । హే విద్వన్ । విద్వాంసమ్ । విద్వాంసౌ ॥

(కాశికా) నుంవ్యవాయేఽపి విసర్జనీయవ్యవాయేఽపి శర్వ్యవాయేఽపి ఉత్తరస్య సకారస్య మూర్ధన్యాదేశో భవతి। వ్యవాయశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే। నుంవ్యవాయే తావత్ సర్పింషి। యజూంషి హవీంషి విసర్జనీయవ్యవాయే సర్పిఃషు। యజుఃషు। హవిఃషు। శర్వ్యవాయే సర్పిష్షు। యజుష్షు। హవిష్షు। నుమాదిభిః ప్రత్యేకం వ్యవాయే। షత్వమిష్యతే, న సమస్తైః। తేన ఇహ న భవతి, నింస్సే, నింస్స్వః ఇతి। ణిసి చుమ్బనే ఇత్యేతస్య ఏతద్ రూపమ్। అత్ర హి నుమా, సకారేణ శరా చ వ్యవధానమ్।

.

435. వసోః సమ్ప్రసారణమ్ [6.4.131]

వసోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ సమ్ప్రసారణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

వసోః భస్య అఙ్గస్య సమ్ప్రసారణమ్

(సి.కౌ) వస్వన్తస్య భస్య సంప్రసారణం స్యాత్ । పూర్వరూపత్వం షత్వమ్ । విదుషః । విదుషా । వసుస్రుం (కౌముదీ-334) ఇతి దత్వమ్ । విద్వద్భ్యామిత్యాది । సేదివాన్ । సేదివాంసౌ । సేదివాంసః । సేదివాంసమ్ । అన్తరఙ్గోఽపీడాగమః సంప్రసారణవిషయే న ప్రవర్తతే । [(పరిభాషా -) అకృతవ్యూహా] ఇతి పరిభాషయా । సేదుషః । సేదుషా । సేదివద్భ్యామిత్యాది । సాన్తమహతః (కౌముదీ-317) ఇత్యత్ర సాన్తసంయోగోఽపి ప్రాతిపదికస్యైవ గృహ్యతే నతు ధాతోః ।

మహచ్ఛబ్దసాహచర్యాత్ । సుష్ఠు హినస్తీతి సుహిన్ । సుహింసౌ । సుహింసః । సుహిన్భ్యామ్ । సుహిన్సు । ధ్వత్ । ధ్వద్ । ధ్వసౌ । ధ్వసః । ధ్వాద్భ్యామ్ । ఏవం స్రత్ ॥

(కాశికా) వస్వన్తస్య భస్య సమ్ప్రసారణం భవతి। విదుషః పశ్య। విదుషా। విదుషే। పేచుషః పశ్య। పేచుషా। పేచుషే। పపుషః పశ్య। ఆకారలోపే కర్తవ్యే వసుసంప్రసారణస్య వ్యాశ్రయత్వాదసిద్ధత్వమ్ న భవతి। వసుగ్రహణే క్వసోరపి గ్రహణమ్ ఇష్యతే।

.

436. పుంసోఽసుఙ్ [౭.౧.౮౯]

పుంసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అసుఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

సర్వనామస్థానే పుంసః అసుఙ్

(సి.కౌ) సర్వనామస్థానే వివక్షితే పుంసోఽసుఙ్ స్యాత్ । ఉకార ఉచ్చారణార్థః । బహుపుంసీ ఇత్యత్ర ఉగితశ్చ (కౌముదీ-455) ఇతి ఙీబర్థం కృతేన పూఞో డుమ్సున్ ఇతి ప్రత్యయస్యోగిత్త్వేనైవ నుమ్సిద్ధేః । పుమాన్ । హే పుమన్ । పుమాంసౌ । పుమాంసః । పుంసః । పుంసా । పుంభ్యామ్ । పుంభిః । పుంసు । ఋదుశన (కౌముదీ-276) ఇత్యనఙ్ । ఉశనా । ఉశనసౌ । ఉశనసః ।అస్య సంబుద్ధౌ వాఽనఙ్నలోపశ్చ వా వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ హే ఉశనన్ । హే ఉశన । హే ఉశనః । ఉశనోభ్యామిత్యాది । అనేహా । అనేహసౌ । అనేహసః । హే అనేహః । అనేహోభ్యామిత్యాది । వేధాః । వేధసౌ । వేధసః । హే వేధః । వేధోభ్యామిత్యాది । అధాతోరిత్యుక్తేర్న దీర్ఘః । సుష్ఠు వస్తే సువః । సువసౌ । సువసః । పిణ్డం గ్రసతే పిణ్డగ్రః । పిణ్డగ్లః । గ్రసు గ్లసు అదనే ॥

(కాశికా) పుంస ఇత్యేతస్య సర్వనామస్థానే పరతోఽసుఙిత్యయమాదేశో భవతి। పుమాన్, పుమాంసౌ, పుమాంసః। ఇహ పరమపుమానితి ప్రాగేవ విభక్త్యుత్పత్తేః సమాసాన్తోదాత్తత్వమ్, ఉత్పన్నాయాం విభక్తౌ అసుఙిత్యనిష్టః స్వరః ప్రాప్నోతి? తదర్థమసుఙి ఉపదేశివద్వచనం కర్తవ్యమ్। తేన పరమపుమానిత్యన్తోదాత్తో భవతి। పుమానిత్యయం పునరాద్యుదాత్త ఏవ।

.

437. అదస ఔ సులోపశ్చ [౭.౨.౧౦౭]

అదసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఔ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)సులోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అదసః సౌ ఔ సులోపః చ

(సి.కౌ) అదస ఔకారోన్తాదేశః స్యాత్సౌ పరే సులోపశ్చ । తదోః సః సౌ (కౌముదీ-381) ఇతి దస్య సః । అసౌ ॥ఔత్వప్రతిషేధః సాకచ్కస్య వా వక్తవ్యః సాదుత్వం చ (వార్తికమ్) ॥ ప్రతిషేధసంనియోగశిష్టముత్వం తదభావే న ప్రవర్తతే । అసకౌ । అసుకః । త్యదాద్యత్వం । పరరూపత్వమ్ । వృద్ధిః । అదసోఽసేః (కౌముదీ-419) ఇతి మత్వోత్వే । అమూ । జసః శీ (కౌముదీ-214) । ఆద్ గుణః (కౌముదీ-69) ॥

(కాశికా) అదసః సౌ పరతః సకారస్య ఔకారాదేశో భవతి సోశ్చ లోపో భవతి। అసౌ। ఔత్వప్రతిషేధః సాకచ్కాద్ వా వక్తవ్యః సాదుత్వం చ। యదా చ ఔత్వప్రతిషేధః తదా సకారాదుత్తరస్య ఉత్వం భవతి। అసుకః। అసుకౌ। ఉత్తరపదభూతానాం త్యదాదీనామకృతసన్ధీనామాదేశా వక్తవ్యాః। పరమాహమ్। పరమాయమ్। పరమానేన। అదసః సోర్భవేదౌత్వం కిం సులోపో విధీయతే। హ్రస్వాల్ లుప్యేత సమ్బుద్ధిర్న హలః ప్రకృతం హి తత్। ఆప ఏత్వం భవేత్ తస్మిన్ న ఝలీత్యనువర్తనాత్। ప్రత్యయస్థాచ్చ కాదిత్వం శీభావశ్చ ప్రసజ్యతే।

.

438. ఏత ఈద్బహువచనే [8.2.81]

ఏతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఈత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ బహువచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అదసో దాత్పరస్యైత ఈత్స్యాద్దస్య చ మో బహ్వర్థోక్తౌ । అమీ । పూర్వత్రాసిద్ధమ్ (కౌముదీ-12) ఇతి విభక్తికార్యం ప్రాక్ పశ్చాదుత్వమత్వే । అముమ్ । అమూ । అమూన్ । ముత్వే కృతే ఘిసంజ్ఞాయాం నాభావః ॥

(కాశికా) అదసో దకారాదుత్తరస్య ఏకారస్య ఈకారాదేశో భవతి, దకారస్య చ మకారః, బహువచనే బహూనామర్థానాముక్తౌ। అమీ। అమీభిః। అమీభ్యః। అమీషామ్। అమీషు। బహువచనే ఇత్యర్థనిర్దేశోఽయమ్, పారిభాషికస్య హి బహువచనస్య గ్రహణే అమీ ఇత్యత్ర న స్యాత్।

.

439. న ము నే [8.2.3]

న అవ్యయమ్ ము లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)నే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ము నే పూర్వత్ర అసిద్ధమ్ న

(సి.కౌ) నాభావే కర్తవ్యే కృతే చ ముభావో నాసిద్ధః స్యాత్ । అమునా । అమూభ్యామ్ 3 । అమీభిః । అముష్మై । అమీభ్యః 2 । అముష్మాత్ । అముష్య । అముయోః । అమీషామ్ । అముష్మిన్ । అముయోః । అమీషు ॥। ఇతి హలన్తపుల్లిఙ్గప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) ముభావో నాభావే కర్తవ్యే న అసిద్ధో భవతి। కిం తర్హి? సిద్ధ ఏవ। అమునా। ముభావస్య అసిద్ధత్వాత్ ఘిలక్షణో నాభావో న స్యాత్। కృతే తు నాభావే ముభావస్య అసిద్ధత్వాత్, సుపి చ 7.3.102 ఇతి దీర్ఘత్వం యత్ ప్రాప్నోతి, తత్ సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తం తద్విఘాతస్య ఇతి న భవతి। అథవా యోగద్వయమ్ ఇదముభయార్థం తన్త్రేణ ఉచ్చారితమ్। అథ వా నే పరతో యత్ ప్రాప్నోతి తస్మిన్ కర్తవ్యే ముభావో న అసిద్ధః ఇత్యేష ఏవ అత్ర సూత్రార్థః। నే తు కర్తవ్యే ముభావస్య యత్ సిద్ధత్వం తదర్థాత్ సఙ్గృహీతమ్। తేన అత్ర ముభావస్య సిద్ధత్వాత్ నాభావశ్చ భవతి, దీర్ఘత్వం చ న భవతి। ఏకాదేశస్వరోఽన్తరఙ్గః సిద్ధో వక్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్? అయాయావేకాదేశశతృస్వరైకాననుదాత్తసర్వానుదాత్తార్థమ్। వృక్ష ఇదమ్, ప్లక్ష ఇదమ్। అత్ర ప్రాతిపదికాన్తసప్తమ్యేకవచనయోరుదాత్తానుదాత్తయోరేకాదేశః। స ఏకాదేశస్వరోఽన్తరఙ్గః సిద్ధో వక్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్? అయాయావేకాదేశశతృస్వరైకాననుదత్తసర్వానుదాత్తార్థమ్। వృక్ష ఇదమ్, ప్లక్ష ఇదమ్। అత్ర ప్రాతిపదికాన్తసప్తమ్యేకవచనయోరుదాత్తానుదాత్తయోరేకాదేశః। స ఏకాదేశ ఉదాత్తేన ఉదాత్తః 8.2.5 ఇత్యుదాత్తః। తస్య? సిద్ధత్వం వక్తవ్యమ్। ఆన్తర్యతః అయాదేశః ఉదాత్తో యథా స్యాత్। ఆయ్ కుమార్యా ఇదమ్। కథమ్ ఇదముదాహరణమ్ యది ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్ 6.1.174 ఇత్యుదాత్తత్వే కృతే విభక్తేః ఆటశ్చ 6.1.90 ఏకాదేశః, తదా భవతి ఇదముదాహరణమ్। అథ తు కృతే ఏకాదేశే ఉదాత్తయణో హల్పూర్వాత్ 6.1.174 ఇతి స్వరః, తదా న ఏతదస్య ప్రయోజనం భవతి। ఆవ్ వృక్షావిదమ్। ప్లక్షావిదమ్। ఏకాదేశః స్వరః గాఙ్గేఽనూప ఇతి గాఙ్గేశబ్దే ఏకారః ఏకాదేశ ఉదాత్తేన ఉదాత్తః 8.2.5 ఇతి ఉదాత్తః। తస్య సిద్ధత్వాత్ య పునః ఏఙః పదాన్తాదతి 6.1.109 ఇతి ఏకాదేశః స ఏకాదేశ ఉదాత్తేన ఉదాత్తః 8.2.5 ఇతి, అత స్వరితో వాఽనుదాత్తే పదాదౌ 8.2.6 ఇత్యేతద్ భవతి। శతృస్వరః తుదతీ। నుదతీ। అదుపదేశాతితి లసార్వధాతుకానుదత్తత్వే కృతే ఏకాదేశః, తదుదాత్తస్య సిద్ధత్వాత్ శతురనుమో నద్యజాదీ 6.1.173 అన్తోదాత్తాతిత్యేష స్వరో భవతి। అనుమ ఇతి ప్రతిషేధో జ్ఞాపకః, ఏకాదేశస్వరః శతృస్వరే సిద్ధః ఇతి। నహి సనుంకం శత్రన్తం శత్రన్తం కిఞ్చిదేకాదేశస్వరమన్తరేణ అన్తోదాత్తమస్తి। ఏకాననుదాత్తః తుదన్తి। లిఖన్తి। ఏకదేశస్వరస్య సిద్ధత్వాత్ తేన అనుదాత్తం పదమ్ ఏకవర్జమ్ 6.1.158 ఇతి వర్జమానతా భవతి। సర్వానుదాత్తః బ్రాహ్మణాస్ తుదన్తి। బ్రాహ్మణాః లిఖన్తి। ఏకాదేశస్వరస్య సిద్ధత్వాత్ కృతే తస్మిన్ తిఙ్ఙతిఙః 8.1.27 ఇతి నిఘాతో

భవతి। అన్తరఙ్గ ఇతి వచనాద్ బహిరఙ్గస్య అసిద్ధత్వమ్ ఏవ, పచతీతి, ప్రపచతీతి। సంయోగాన్తలోపో రోరుత్వే సిద్ధో వక్తవ్యః। కిం ప్రయోజనమ్? హరివో మేదినం త్వా। హరివః ఇతి మతుబన్తమ్ ఏతత్, తత్ర ఛన్దసీరః 8.2.15 ఇతి వత్వే, సంయోగాన్తస్య లోపే చ కృతే, మతువసో రు సమ్బుద్ధౌ ఛన్దసి 8.3.1 ఇతి రుత్వమ్, తస్య సంయోగాన్తస్య లోపస్య అసిద్ధత్వాత్ హశి చ 6.1.114 ఇతి ఉత్వం న ప్రాప్నోతి। సిజ్లోప ఏకాదేశే సిద్ధో వక్తవ్యః। అలావీత్। అపావీత్। ఇట ఈటి 8.2.29 ఇతి సిజ్లోపస్య సిద్ధత్వాత్ సవర్ణదీర్ఘత్వ భవతి। నిష్ఠాదేశః షత్వస్వరప్రత్యయేడ్విధిషు సిద్ధః వక్తవ్యః। వృక్ణః। వృక్ణవాన్। నిష్ఠాదేశస్య సిద్ధత్వాత్ ఝలి ఇతి షత్వం న భవతి। కుత్వం తు ప్రతి అసిద్ధ ఏవ ఇతి తద్ భవతి। స్వరప్రత్యయవిధీడ్విధిషు క్షీబశబ్ద ఉదాహ్రియతే। తత్ర చ నిపాతనమనేకధా సమాశ్రీయతే। యదా క్షీబేర్నిష్ఠాయామ్ ఇటి కృతే ఇత్శబ్దలోపో నిపాత్యతే, తదా క్షీబః ఇతి సంజ్ఞాయామ్ ఇత్శబ్దలోపస్య అసిద్ధత్వాత్ నిష్ఠా చ ద్వ్యజనాత్ 6.1.205 ఇత్యేష స్వరో న ప్రాప్నోతి, క్షీబేన తరతి క్షీబికః ఇతి ద్వ్యజలక్షణష్ఠన్ న ప్రప్నోతి। యదా తు తకారలోపో నిపాత్యతే, తదా తస్య అసిద్ధత్వాతిడాగమః ప్రాప్నోతి। ప్లుతవికారస్తుగ్విధౌ ఛే సిద్ధో వక్తవ్యః। అగ్నా3ఇచ్ఛత్రమ్। పటా3ఉచ్ఛత్రమ్। ప్లుతవికారస్య అసిద్ధత్వత్ ఛే చ 6.1.73 ఇతి హ్రస్వలక్షణో నిత్యస్ తుగ్ న ప్రాప్నోతి। శ్చుత్వం ధుటి సిద్ధం వక్తవ్యమ్। శ్చ్యుతిర్ క్షరణే ఇత్యయం ధాతుః సకారాదిః పఠ్యతే, తస్య శ్చుత్వస్య అసిద్ధత్వాతట్ శ్చ్యోతతి, రట్ శ్చ్యోతతీతి డః సి ధుట్ 8.3.21 ఇతి ప్రాప్నోతి। అటతీతి అడ్, రటతీతి రడ్, క్విబన్తోఽయమ్। కిమర్థం పునః సకారాదిః పఠ్యతే? ఇహ మధు శ్చ్యోతతీతి మధుశ్చ్యుత్, క్విబన్తః, మధుశ్చ్యుతమాచష్టే ఇతి ణిచ్, మధుశ్చ్యయతి, మధుశ్చ్యయతేః పునః క్విపి కృతే సంయోగాదిత్వాత్ సలోపః, సంయోగాన్తత్వాద్ యలోపః, చకారస్య కుత్వమ్, మధుగితి సిద్ధమ్। శకారాదౌ పునరేతస్మిన్ సంయోగాన్తలోపేన యకారచకారయోః లుప్తయోః శకారస్య షత్వే సతి మధుడితి స్యాత్। అభ్యాసజశ్త్వచర్త్వే ఏత్వతుకోః సిద్ధే వక్తవ్యే। బభణతుః। బభణుః। అభ్యాసజశ్త్వస్యాసిద్ధత్వాతనాదేశాదేః ఇతి ఏత్వం ప్రాప్నోతి। ఛిదేః విచిచ్ఛిత్సతి, ఉచ్ఛేః ఉచిచ్ఛిషతీతి అభ్యాసాదేశస్య అసిద్ధత్వాత్ ఛే చ 6.1.73 ఇతి తుక్ న ప్రాప్నోతి। ద్విర్వచనే పరసవర్నవం సిద్ధం వక్తవ్యమ్। సయ్ఁయ్ఁయన్తా, సవ్ఁవ్ఁ వత్సరః, యల్ఁల్ఁ లోకమ్, తల్ఁ ల్ఁ లోకమ్ ఇతి పరసవర్ణస్యాసిద్ధత్వాద్ యరః ఇతి ద్విర్వచనం న స్యాత్। పదాధికారశ్చేల్ లత్వఘత్వఢత్వనత్వరుత్వషత్వణత్వానునాసికఛత్వాని సిద్ధాని వక్తవ్యాని। లత్వమ్ గలో హలః, గరో

గరః। ఘత్వమ్ ద్రోగ్ధా ద్రోగ్ధా। ఢత్వమ్ ద్రోఢా ద్రోఢా। నత్వమ్ నున్నే నున్నః, నుత్తో నుత్తః। రుత్వమభినోఽభినః, అభినదభినత్। షత్వమ్ మాతుఃష్వసా మాతుఃష్వసా, మాతుఃస్వసా మతుఃస్వసా। పితుఃష్వసా పితుఃష్వసా, పితుఃస్వసా పితుఃస్వసా। ణత్వమ్ మాషవాపాణి మాషవాపాణి, మాషవాపాని మాశవాపాని। అనునాసికమ్ వాఙ్మయనం బాఙ్మయనమ్, వాగ్మయనం వాగ్మయనమ్। ఛత్వమ్ వక్ఛ్మయనం వాక్ఛ్మయనమ్, వాక్శయనం వాక్శయనమ్। లత్వాదీనాం వికల్పితానామసిద్ధత్వాత్ కృతే ద్విర్వచనే సత్యుపరిష్టద్ వికల్పే సితి గరో గలః, గలో గరః ఇత్యేవం రూపమపి ద్విరుక్తం స్యాత్। తదేతత్ సర్వం న ము నే ఇతి యోగవిభాగేన సాధ్యతే। న ఇత్యేతావదనిష్టే విషయే పూర్వత్ర అసిద్ధస్య ప్రతిషేధార్థమ్। తతో ము నే ఇతి। నేత్యేతదనువర్తతే।

.

440. నహో ధః [8.2.34]

నహః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ధః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

నహః హః ధః ఝలి పదస్య అన్తే

(సి.కౌ) ॥ అథ హలన్తస్త్రీలిఙ్గప్రకరణమ్ ॥ నహో హస్య ధః స్యాఝ్ఝలి పదాన్తే చ । ఉపానత్ । ఉపానద్ । ఉపానహౌ । ఉపానహః । ఉపానద్భ్యామ్ । ఉపానత్సు । ఉత్పూర్వాత్ ష్ణిహ ప్రీతావిత్స్మాత్ ఋత్విక్ (కౌముదీ-373) ఆదినా క్విన్ । నిపాతనాద్దలోపషత్వే । క్విన్నన్తత్వాత్కుత్వేన హస్య ఘః । జశ్త్వచర్త్వే । ఉష్ణిక్ । ఉష్ణిగ్ । ఉష్ణిహౌ । ఉష్ణిహః । ఉష్ణిగ్భ్యామ్ । ఉష్ణిక్షు । ద్యౌః । దివౌ । దివః । ద్యుషు । గీః । గిరౌ । గిరః । ఏవం పూః । చతురశ్చతస్రాదేశః । చతస్రః 2 । చతసృణామ్ । కిమః కాదేశే టాప్ । కా । కే । కాః । సర్వవత్ ॥

(కాశికా) నహో హకారస్య ధకారాదేశో భవతి ఝలి పరే పదాన్తే చ। నద్ధమ్। నద్ధుమ్। నద్ధవ్యమ్। ఉపానత్। పరీణత్।

.

441. యః సౌ [7.2.110]

యః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

ఇదమః దః సౌ యః

(సి.కౌ) ఇదమో దస్య యః స్యాత్సౌ ॥ ఇదమో మః (కౌముదీ-343) ఇయమ్ । త్యదాద్యత్వం టాప్ ।దశ్చ (కౌముదీ-345) ఇతి మః । ఇమే । ఇమాః । ఇమామ్ । ఇమే । ఇమాః । అనయా ॥ హలి లోపః (కౌముదీ-347) । ఆభ్యామ్ 3 । ఆభిః । అస్యై । అస్యాః 2 । అనయోః 2 । ఆసామ్ । అస్యామ్

। ఆసు । అన్వాదేశే తు । ఏనామ్ । ఏనే । ఏనాః । ఏనయా । ఏనయోః 2 । ఋత్విక్ (కౌముదీ-373) ఆదినా సృజేః క్విన్ అమాగమశ్చ నిపాతితః । స్రక్ । స్రగ్ । స్రజౌ । స్రజః । స్రగ్భ్యామ్ । స్రక్షు । త్యదాద్యత్వం టాప్ । స్యా । త్యే । త్యాః । ఏవం తద్ యద్ ఏతద్ । వాక్ । వాగ్ । వాచౌ । వాచః । వాగ్భ్యామ్ । వాక్షు । అప్ శబ్దో నిత్యం బహువచనాన్తః । అప్తృన్ (కౌముదీ-277) ఇతి దీర్ఘః । ఆపః । అపః ॥

(కాశికా) ఇదమో దకారస్య యకారాదేశో భవతి సౌ పరతః। ఇయమ్। ఉత్తరసూత్రే పుంసి ఇతి వచనాత్ స్త్రియామయం యకారః।

.

442. అపో భి [7.4.48]

అపః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ భి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అపస్తకారః స్యాద్భాదౌ ప్రత్యయే పరే । అద్భిః । అద్భ్యః 2 । అపామ్ । అప్సు । దిక్ । దిగ్ । దిశౌ । దిశః । దిగ్భ్యామ్ । దిక్షు । త్యదాదిషు (కౌముదీ-429) ఇతి దృశేః క్విన్విధానాదన్యత్రాపి కుత్వమ్ । దృక్ । దృగ్ । దృశౌ । దృశః । త్విట్ । త్విడ్ । త్విషౌ । త్విషః । త్విడ్భ్యామ్ । త్విట్సు । సహ జుషతే ఇతి సజూః । సజుషౌ । సజుషః । సజూర్భ్యామ్ । సజూష్షు । సజూఃషు । షత్వస్యాసిద్ధత్వాద్రుత్వమ్ । ఆశీః । ఆశిషౌ । ఆశిషః । ఆశీర్భ్యామ్ । అసౌ । త్యదాద్యత్వం టాప్ । ఔజః శీ । ఉత్వమత్వే । అమూ । అమూః । అమూమ్ । అమూ । అమూః । అముయా । అమూభ్యామ్ । అమూభిః । అముష్యై । అమూభ్యామ్ । అమూభ్యః । అముష్యాః 2 । అముయోః 2 । అమూషామ్ । అముష్యామ్ । అమూషు ॥। ఇతి హలన్తస్త్రీలిఙ్గప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) అపిత్యేతస్య అఙ్గస్య భకారాదౌ ప్రత్యయే పరతః త ఇత్యయమాదేశో భవతి। అద్భిః। అద్భ్యః। భి ఇతి కిమ్? అప్సు। స్వవఃస్వతవసోర్మాస ఉషసశ్చ తకారాదేశ ఇష్యతే ఛన్దసి భకారాదౌ। స్వవద్భిః। స్వతవద్భిః। మాద్భిరిష్ట్వా ఇన్ద్రో వృత్రహా। సముషద్భిరజాయథాః।

.

443. అహన్ [8.2.68]

అహన్ లుప్తవిభక్తికమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)

పదస్య అహ్నః రుః

(సి.కౌ) ॥ అథ హలన్తనపుంసకలిఙ్గ-ప్రకరణమ్ ॥ అహన్నిత్యస్య రుః స్యాత్పదాన్తే । అహోభ్యామ్ । అహోభిః । ఇహ అహః అహోభ్యామిత్యాదౌ రత్వరుత్వయోరసిద్ధత్వాన్నలోపే ప్రాప్తే । అహన్నిత్యావర్త్య నలోపాభావం నిపాత్య ద్వితీయేన రుర్విధేయః । తదన్తస్యాపి రుత్వరత్వే । దీర్ఘాణ్యహాని యస్మిన్ స

దీర్ఘాహా నిదాఘః । ఇహ హల్ఙ్యాదిలోపే ప్రత్యయలక్షణేనాఽసుపీతి నిషేధాద్రత్వాభావే రుః । తస్యాసిద్ధత్వాన్నాన్తలక్షణ ఉపధాదీర్ఘః । సంబుద్ధౌ తు హే దీర్ఘాహో నిదాఘః । దీర్ఘాహానౌ । దీర్ఘాహానః । దీర్ఘాహ్నః । దీర్ఘాహోభ్యామ్ । దణ్డి । దణ్డినీ । దణ్డీని । స్రగ్వి । స్రగ్విణీ । స్రగ్వీణి । వాగ్మి । వాగ్మినీ । వాగ్మీని । బహువృత్రహాణి । బహుపూషాణి । బహ్వర్యమాణి । అసృజః పదాన్తే కుత్వమ్ । సృజేః క్విన్ విధానాత్ । విశ్వసృడాదౌ తు న । సృజిదృశోః (కౌముదీ-2405) ఇతి సూత్రే రజ్జుసృడ్భ్యామితి భాష్యప్రయోగాత్ । యద్వా వ్రశ్చ (కౌముదీ-294) ఇతి సూత్రే సృజియజ్యోః పదాన్తే షత్వం కుత్వాపవాదః । స్రగ్ఋత్విక్కబ్దయోస్తు నిపాతనాదేవ కుత్వమ్ । అసృక్కబ్దస్తు అసృతేరౌణాదికే ఋచ్ప్రత్యయే బోధ్యః । అసృక్ । అసృగ్ । అసృజీ । అసృఞ్జి । పద్దన్న (కౌముదీ-228) ఇతి వా అసన్ । అసాని । అసృజా । అస్నా । అసృగ్భ్యామ్ । అసభ్యామిత్యాది । ఊర్క్ । ఊర్గ్ । ఊర్జి । ఊర్న్జి । నరజానాం సంయోగః ।బహూర్జి నుమ్ప్రతిషేధః (వార్త్తికమ్) ।అన్యాత్పూర్వో వా నుమ్ (వార్త్తికమ్) ॥ బహూర్జి । బహూర్న్జి వా కులాని ॥ త్యత్ । త్యద్ । త్యే । త్యాని । తత్ । తద్ । తే । తాని । యత్ । యద్ । యే । యాని । ఏతత్ । ఏతద్ । ఏతే । ఏతాని । అన్వాదేశే తు ఏనత్ । బోభిద్యతేః క్విప్ । బేభిత్ । బేభిద్ । బేభిదీ । శావల్లోపస్య స్థానివత్త్వాదఝలన్తత్వాన్న నుమ్ । అజన్తలక్షణస్తు నుమ్ న । స్వవిధౌ స్థానివత్త్వాభావాత్ । బేభిది బ్రాహ్మణకులాని చేచ్ఛిది ॥ గవాక్ఛబ్దస్య రూపాణి క్లీబేఽర్చాగతిభేదతః । అసన్ధ్యవజపూర్వరూపైర్నవాధికశతం మతమ్ ॥ 1 ॥ స్వమ్సుప్సు నవ షడ్ భాదౌ షట్కే స్యుస్త్రీణి జశ్శసోః । చత్వారి శేషే దశకే రూపాణీతి విభావయ ॥ 2 ॥ తథాహి । గామఞ్చతీతి విగ్రహే ఋత్విక్ (కౌముదీ-373) ఆదినా క్విన్ । గతౌ నలోపః । అవజ్ స్ఫోటాయనస్య (కౌముదీ-88) ఇత్యవజ్ । గవాక్ । గవాగ్ । సర్వత్ర విభాషా (కౌముదీ-87) ఇతి ప్రకృతిభావే గోఅక్ । గోఅగ్ । పూర్వరూపే । గోఽక్ । గోఽగ్ । పూజాయాం నస్య కుత్వేన ఙః । గవాఙ్ । గోఅఙ్ । గోఽఙ్ । అమ్యపి ఏతాన్యేవ నవ । ఔఙః శీ । భత్వాత్ అచః (కౌముదీ-416) ఇత్యల్లోపః । గోచీ । పూజాయాం తు గవాఞ్చీ । గోఅఞ్చీ । గోఽఞ్చీ ॥ జశ్శసోః శిః (కౌముదీ-312) ॥ శేః సర్వనామస్థానత్వాన్నుమ్ । గవాఞ్చి । గోఅఞ్చి । గోఽఞ్చి । గతిపూజనయోస్త్రీణ్యేవ । గోచా । గవాఞ్చా । గోఅఞ్చా । గోఽఞ్చా । గవాగ్భ్యామ్ । గోఅగ్భ్యామ్ । గోఽగ్భ్యామ్ । గవాఙ్భ్యామ్ । గోఅఙ్భ్యామ్ । ఇత్యాది ॥ సుపి తు ఙాన్తానాం పక్షేఙ్ణోః కుగ్ (కౌముదీ-130) ఇతి కుక్ । గవాఙ్క్షు । గవాఙ్షు । గవాక్షు । గోఅక్షు । గోక్షు । న చేహ । చయో ద్వితీయా ఇతి పక్షే కకారస్య ఖకారేణ షణ్ణామాధిక్యం శఙ్క్యమ్ । చర్త్వస్యాసిద్ధత్వాత్ । కుక్పక్షే తు తస్యాసిద్ధత్వాజ్జశ్త్వాఽభావే పక్షే ద్వితీయాదేశాత్త్రీణి రూపాణి వర్ద్ధన్త ఏవ ॥ ఊహ్యామేషాం ద్విర్వచనానునాసికవికల్పనాత్ । రూపాన్యశ్వాక్షిభూతాని (కౌముదీ-527) భవన్తీతి మనీషిభిః ॥ 1 ॥ తిర్యక్ । తిరశ్చీ । తిర్యఞ్చి । పూజాయాం తు । తిర్యఙ్ । తిర్యఞ్చీ । తిర్యఞ్చి

। యకృత్ । యకృతీ । యకృన్తి । పద్దన్ (కౌముదీ-228) ఇతి వా యకన్ । యకాని । యక్నా । యకృతా । శకృత్ । శకృతీ । శకృన్తి । శకాని । శక్నా । శకృతా । దదత్ । దదతీ ॥

(కాశికా) అహనిత్యేతస్య పదస్య రుః భవతి। అహోభ్యామ్। అహోభిః। నలోపమకృత్వా నిర్దేశో జ్ఞాపకః నలోపాభావో యథా స్యాతితి। దీర్ఘాహా నిదాఘః, హే దీర్ఘాహోఽత్ర ఇతి। అహనిత్యత్ర తు లాక్షణికత్వాదహన్శబ్దస్య రుః న భవతి। అహ్నో రువిధౌ రూపరాత్రిరథన్తరేషూపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమ్। అహోరూపమ్। అహోరాత్రః। అహోరథన్తరమ్। రోఽసుపి 8.2.69 ఇత్యస్య అపవాదో రుత్వముపసఙ్ఖ్యాయతే। అపర ఆహ సామాన్యేన రేఫాదౌ రుత్వం భవతి, అహోరమ్యమ్, అహోరత్నాని ఇతి।

.

444. వా నపుంసకస్య [౭.1.౭౯]

వా అవ్యయమ్ నపుంసకస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అభ్యస్తాత్పరో యః శతా తదన్తస్య క్లీబస్య నుమ్వా స్యాత్సర్వనామస్థానే పరే । దదన్తి । దదతి । తుదత్ ॥

(కాశికా) అభ్యస్తాదఙ్గాదుత్తరో యః శతృప్రత్యయస్ తదన్తస్య నపుంసకస్య వా నుమాగమో భవతి। దదతి, దదన్తి కులాని। దధతి, దధన్తి కులాని। జక్షతి, జక్షన్తి కులాని। జాగ్రతి, జాగ్రన్తి కులాని।

.

445. ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమ్ [౭.1.80]

ఆత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ శీ-నద్యోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ నుమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అవర్ణాన్తాదఙ్గాత్పరో యః శతురవయవస్తదన్తస్యాఙ్గస్య నుమ్ వా స్యాచ్ఛీనద్యోః పరతః । తుదన్తీ । తుదతీ । తుదన్తి । భాత్ । భాన్తీ । భాతీ । భాన్తి । పచత్ ॥

(కాశికా) అవర్ణాన్తాదఙ్గాదుత్తరస్య శతుః వా నుమాగమో భవతి శీనద్యోః పరతః। తుదతీ కులే, తుఅదన్తీ కులే। తుదతీ బ్రాహ్మణీ, తుదన్తీ బ్రాహ్మణీ। యాతీ కులే, యాన్తీ కులే। యాతీ బ్రాహ్మణీ, యాన్తీ బ్రాహ్మణీ। కరిష్యతీ కులే, కరిష్యన్తీ కులే। కరిష్యతీ బ్రాహ్మణీ, కరిష్యన్తీ బ్రాహ్మణీ। అత్ర అన్తరఙ్గత్వాదేకాదేశే కృతే వ్యపవర్గాభావాతవర్ణాన్తా దఙ్గాదుత్తరస్య శతుః ఇతి న యుజ్యతే వక్తుమ్, ఉభయత ఆశ్రయే నాన్తదివతిత్యన్తాదివద్భావోఽపి నాస్తి, భూతపూర్వగత్యాశ్రయణే వా అదతీ, ఘ్నతీ ఇత్యేవమాదిషు అతిప్రసఙ్గః ఇతి? అత్ర సమాధిం కేచిదాహుః। శతురవయవే శతృశబ్దో వర్తతే

అవర్ణాన్తాదఙ్గాదుత్తరో యః శత్రవయవః ఇతి। అపరే పునరాహుః। ఆతిత్యనేన శీనద్యావేవ విశేష్యేతే। అవర్ణాన్తాదఙ్గాదుత్తరే యే శీనద్యౌ తయోః పరతః శత్రన్తస్య నుమ్ భవతీతి। తత్ర యేన నావ్యవధానం తేన వ్యవహితేఽపి వచనప్రామాణ్యాతితి తకారేణ ఏవ వ్యవధానమాశ్రయిష్యతే। ఆతితి కిమ్? కుర్వతీ। సున్వతీ। శీనద్యోః ఇతి కిమ్? తుదతామ్। నుదతామ్।

.

446. శప్శ్యనోర్నిత్యమ్ [7.1.81]

శప్-శ్యనోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శప్శ్యనోరాత్పరో యః శతురవయవస్తదన్తస్య నిత్యం నుమ్ స్యాచ్ఛీనద్యోః పరతః । పచన్తీ । పచన్తి । దీవ్యత్ । దీవ్యన్తీ । దీవ్యన్తి । స్వప్ । స్వబ్ । స్వపీ । నిత్యాత్పరాదపి నుమః ప్రాక్ అప్తృన్ (కౌముదీ-277) ఇతి దీర్ఘః । ప్రతిపదోక్తత్వాత్ । స్వాంపి । నిరవకాశత్వం ప్రతిపదోక్తత్వమితి పక్షే తు ప్రకృతే తద్విరహాన్నుమేవ । స్వమ్పి । స్వపా । అపో భి (కౌముదీ-442) ॥ స్వద్భ్యామ్ । స్వద్భిః । అర్తిపృవపి ఇత్యాదినా ధనేరుస్ । రుత్వమ్ । ధనుః । ధనుషీ । సాన్త (కౌముదీ-317) ఇతి దీర్ఘః । నుమ్విసర్జనీయేతి షత్వమ్ । ధనూంషి । ధనుషా । ధనుర్భ్యామ్ । ఏవం చక్షుర్హవిరాదయః । పిపఠిషతేః క్విప్ । ర్వోః (కౌముదీ-433) ఇతి దీర్ఘః । పిపఠీః । పిపఠిషీ । అల్లోపస్య స్థానివత్త్వాజ్ఝలన్తలక్షణో నుమ్ న । స్వవిధౌ స్థానివత్త్వాభావాదజన్తలక్షణోఽపి నుమ్ న । పిపఠిషి । పిపఠీర్భ్యామిత్యాది । పయః । పయసీ । పయాంసి । పయసా । పయోభ్యామిత్యాది । సుపుమ్ । సుపుంసీ । సుపుమాంసి । అదః । విభక్తికార్యమ్ । ఉత్వమత్వే । అమూ । అమూని । శేషం పుంవత్ ॥.। ఇతి హలన్తనపుంసకలిఙ్గప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) శప్ శ్యనిత్యేతయోః శతుః శీనద్యోః పరతో నిత్యం నుమాగమో భవతి। పచన్తీ కులే। పచన్తీ బ్రాహ్మణీ। దీవ్యన్తీ కులే। దీవ్యన్తీ బ్రాహ్మణీ। సీవ్యన్తీ కులే। సివ్యన్తీ బ్రాహ్మణీ। నిత్యగ్రహణమ్ వా ఇత్యస్య అధికారస్య నివృత్త్యర్థమ్। ఇహారమ్భసామర్థ్యాన్ నిత్యముత్తరత్ర వికల్ప ఏవ అశఙ్క్యేత।

.

447. స్వరాదినిపాతమవ్యయమ్ [1.1.37]

స్వరాది-నిపాతమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అవ్యయమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

స్వరాదినిపాతమవ్యయమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ అవ్యయప్రకరణమ్ ॥ స్వరాదయో నిపాతాశ్చావ్యయసంజ్ఞాః స్యుః । స్వర్, అన్తర్, ప్రాతర్, పునర్, సనుతర్, ఉచ్చైస్, నీచైస్, శనైస్, ఋధక్, ఋతే, యుగపత్, ఆరాత్, పృథక్, శ్వస్,

దివా, రాత్రౌ, సాయమ్, చిరమ్, మనాక్, ఈషత్, జోషమ్, తూష్ణీమ్, బహిస్, అవస్, సమయా, నికషా, స్వయమ్, వృథా, నక్తమ్, నఞ్, హేతౌ, ఇద్ధా, అద్ధా, సామి(గణసూత్రమ్ –) వత్, బ్రాహ్మణవత్, క్షత్రియవత్, సనా, సనత్, సనాత్, ఉపధా, తిరస్, అన్తరా, అన్తరేణ, జ్యోక్, కమ్, శమ్, సహసా, వినా, నానా, స్వస్తి, స్వధా, అలమ్, వషట్, శ్రౌషట్, వౌషట్, అన్యత్, అస్తి, ఉపాంశు, క్షమా, విహాయసా, దోషా, మృషా, మిథ్యా, ముధా, పురా, మిథో, మిథస్, ప్రాయస్, ముహుస్, ప్రవాహుకమ్, ప్రవాహికా, ఆర్యహలమ్, అభీక్ష్ణమ్, సాకమ్, సార్ధమ్, నమస్, హిరుక్, ధిక్, అథ, అమ్, ఆమ్, ప్రతామ్, ప్రశాన్, ప్రతాన్, మా, మాఙ్ । ఆకృతిగణోఽయమ్ । చ, వా, హ, అహ, ఏవ, ఏవమ్, నూనమ్, శశ్వత్, యుగపత్, భూయస్, కూపత్, కువిత్, సూపత్స, కువిత్, నేత్, చేత్, చణ్, కచ్చిత్, కించిత్, యత్ర, నహ, హన్త, మాకిః, మాకిమ్, నకిః, ఆకిమ్, మాఙ్, నఞ్, యావత్, తావత్, త్వై, ద్వై, రై, శ్రౌషట్, వౌషట్, స్వాహా, స్వధా, తుమ్, తథాహి, ఖలు, కిల, అథో, అథ, సుష్ఠు, స్మ, ఆదహ । (గణసూత్రమ్ –) ఉపసర్గవిభక్తిస్వరప్రతిరూపకాశ్చ । అవదత్తమ్, అహయుః, అస్తిక్షీరా । అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, పశు, శుకమ్, యథాకథాచ, పాట్, ప్యాట్, అఙ్గ, హై, హే, భోః, అయే, ద్య, విషు, ఏకపదే, యుత్, ఆతః । చాదిరప్యాకృతిగణః ॥

(కాశికా) స్వరాదీని శబ్దరూపాణి నిపాతాశ్చ అవ్యయసంజ్ఞాని భవన్తి । స్వర్, అన్తర్, ప్రాతర్ - ఏతే అన్తోదాత్తాః పఠ్యన్తే । పునరాద్యుదాత్తః - సనుతర్, ఉచ్చైస్, నీచైస్, శనైస్, ఋధక్, ఆరాత్, ఋతే, యుగపత్, పృథక్ - ఏతేఽపి సనుతర్ప్రభృతయోఽన్తోదాత్తాః పఠ్యన్తే । హ్యస్, శ్వస్, దివా, రాత్రౌ, సాయమ్, చిరమ్, మనాక్, ఈషత్, జోషమ్, తూష్ణీమ్, బహిస్, ఆవిస్, అవస్, అధస్, సమయా, నికషా, స్వయమ్, మృషా, నక్తమ్, నఞ్, హేతౌ, అద్ధా, ఇద్ధా, సామి - ఏతేఽపి హ్యస్ప్రభృతయోఽన్తోదాత్తాః పఠ్యన్తే । వత్ (గణసూత్రమ్ 4) - వదన్తమవ్యయసంజ్ఞం భవతి - బ్రాహ్మణవత్, క్షత్రియవత్ । సన్, సనాత్, సనత్, తిరస్ - ఏతే ఆద్యుదాత్తాః పఠ్యన్తే । అన్తరా - అయమన్తోదాత్తః । అన్తరేణ, జ్యోక్, కమ్, శమ్, సనా, సహసా, వినా, నానా, స్వస్తి, స్వధా, అలమ్, వషట్, అన్యత్, అస్తి, ఉపాంశు, క్షమా, విహాయసా, దోషా, ముధా, మిథ్యా । క్త్వాతోసుఙ్కసునః (గణసూత్రమ్ 5), కృన్మకారాన్తః, సన్ధ్యక్షరాన్తః (గణసూత్రమ్ 6), అవ్యయీభావశ్చ (గణసూత్రమ్ 7), పురా, మిథో, మిథస్, ప్రబాహుకమ్, ఆర్యహలమ్, అభీక్ష్ణమ్, సాకమ్, సార్ధమ్, సమమ్, నమస్, హిరుక్, తసిలాదిః తద్ధిత ఏధాచ్పర్యన్తః (గణసూత్రమ్ 8), శస్తసీ (గణసూత్రమ్ 9), కృత్వసుచ్ (గణసూత్రమ్ 10), సుచ్ (గణసూత్రమ్ 11), ఆస్థాలౌ (గణసూత్రమ్ 12), చ్వ్యర్థాశ్చ (గణసూత్రమ్ 13), అమ్ (గణసూత్రమ్ 14), ఆమ్ (గణసూత్రమ్ 15),

ప్రతాన్, ప్రశాన్ - స్వరాదిః । నిపాతా వక్ష్యన్తే - ప్రాగ్రీశ్వరాన్నిపాతాః 1.4.56 ఇతి । చ, వా, హ, అహ, ఏవ, ఏవమ్ - ఇత్యాదయః । అవ్యయప్రదేశాః అవ్యయాదాప్సుపః 2.4.82 ఇత్యేవమాదయః । అవ్యయమ్ ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞా । సదృశం త్రిషు లిఙ్గేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు । వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయమ్ ॥ (గోపథబ్రాహ్మణమ్, 1.1.26)

.

448. తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిః [1.1.38]

తద్ధితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అ-సర్వ-విభక్తిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అసర్వవిభక్తిః తద్ధితః అవ్యయమ్

(సి.కౌ) యస్మాత్సర్వా విభక్తిర్నోత్పద్యతే స తద్ధితాన్తోఽవ్యయం స్యాత్ । పరిగణనం కర్తవ్యమ్ । తసిలాదయః ప్రాక్ పాశపః । శస్ప్రభృతయః ప్రాక్ సమాసాన్తేభ్యః । అమ్ । ఆమ్ । కృత్వోర్థాః । తసివతీ । నానాఞావితి । తేనేహ న । పచతికల్పమ్ । పచతిరూపమ్ ॥

(కాశికా) తద్ధితాన్తః శబ్దోఽసర్వవిభక్తిః అవ్యయసంజ్ఞో భవతి । యస్మాత్ న సర్వవిభక్తేరుత్పత్తిః సోఽసర్వవిభక్తిః । తతః, యతః ; తత్ర, యత్ర ; తదా, యదా, సర్వదా, సదా । తద్ధితః ఇతి కిమ్ ? ఏకః, ద్వౌ, బహవః । అసర్వవిభక్తిః ఇతి కిమ్ ? ఔపగవః, ఔపగవౌ, ఔపగవాః ॥

.

449. కృన్మేజన్తః [1.1.39]

కృత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మ్-ఏచ్-అన్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

మేజన్తః కృత్ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) కృద్యో మాన్త ఏజన్తశ్చ తదన్తమవ్యయం స్యాత్ । స్మారం స్మారమ్ । జీవసే । పిబధ్యై ॥

(కాశికా) కృద్ యో మకారాన్తః, ఏజన్తశ్చ తదన్తం శబ్దరూపమవ్యయసంజ్ఞం భవతి । స్వాదుఙ్కారం భుఙ్క్తే ; సమ్పన్నఙ్కారం భుఙ్క్తే ; లవణఙ్కారం భుఙ్క్తే । ఏజన్తః - వక్షే రాయః ; తా వామేషే రథానామ్ (ఋగ్వేదః 5.6.63) ; ఋత్వే దక్షాయ జీవసే (ఋగ్వేదః 10.5.74); జ్యోక్ చ సూర్యం దృశే (ఋగ్వేదః 10.5.74) । 'వక్షే' ఇతి వచేః తుమర్థే సేసేనసే... 3.4.9 ఇతి సేప్రత్యయే కుత్వే షత్వే చ కృతే రూపమ్ । 'ఏషే' ఇతి ఇణః సేప్రత్యయే గుణే షత్వే చ కృతే రూపమ్ । 'జీవసే' ఇతి జీవేః అసే ప్రత్యయే రూపమ్ । 'దృశే' ఇతి దృశేః కేన్ప్రత్యయో నిపాత్యతే దృశే విఖ్యే చ 3.4.11 ఇతి । అన్తగ్రహణమ్ ఔపదేశికప్రతిపత్త్యర్థమ్; ఇహ మా భూత్ - ఆధయే, చికీర్షవే, కుమ్భకారేభ్యః ఇతి ॥

.

450. క్త్వాతోసున్కసునః [1.1.40]

క్త్వా-తోసున్-కసునః ప్రథమా-బహువచనమ్

క్త్వా-తోసున్-కసునః అవ్యయాని

(సి.కౌ) ఏతదన్తమవ్యయం స్యాత్ । కృత్వా । ఉదేతోః । విసృపః ॥

(కాశికా) క్త్వా, తోసున్, కసున్ - ఇత్యేవమన్తం శబ్దరూపమవ్యయసంజ్ఞం భవతి । కృత్వా; హృత్వా । తోసున్ - పురా సూర్యస్యోదేతో రాధేయః (కాఠకసంహితా 8.3)। పురా వత్సానామపాకర్త్తోః (కాఠకసంహితా 31.15) । భావలక్షణే స్థేణ్కృఞ్వదిచరిహుతమిజనిభ్యస్తోసున్ 3.4.16 ఇతి ఇణః, కృఞశ్చ తోసున్ ప్రత్యయః । కసున్ - సృపితృదోః కసున్ 3.4.17 । పురా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్ (తైత్తిరీయసంహితా 1.1.9.3) । పురా జత్రుభ్య ఆతృదః (ఋగ్వేదః 8.1.12)॥

.

451. అవ్యయీభావశ్చ [1.1.41]

అవ్యయీభావః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

అవ్యయీభావః అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అధిహరి ॥

(కాశికా) అవ్యయీభావసమాసోఽవ్యయసంజ్ఞో భవతి । కిం ప్రయోజనమ్ ? లుఙ్ముఖస్వరోపచారాః । లుక్ - ఉపాగ్ని, ప్రత్యగ్ని శలభాః పతన్తి । ముఖస్వరః- ఉపాగ్నిముఖః, ప్రత్యగ్నిముఖః । ముఖం స్వాఙ్గమ్ 6.2.167 ఇత్యుత్తరపదాన్తోదాత్తత్వం ప్రాప్తమ్, నావ్యయదిక్శబ్ద... 6.2.168 ఇతి ప్రతిషిధ్యతే । తస్మిన్ ప్రతిషిద్ధే పూర్వపదప్రకృతిస్వర ఏవ భవతి । ఉపచారః - ఉపపయఃకారః, ఉపపయఃకామః । విసర్జనీయస్థానికస్య సకారస్య 'ఉపచారః' ఇతి సంజ్ఞా । తత్ర అవ్యయీభావస్య అవ్యయత్వే అతః కృకమికంసకుమ్భపాత్రకుశాకర్ణీష్వనవ్యయస్య 8.3.46 ఇతి పర్యుదాసః సిద్ధో భవతి । సర్వమ్ ఇదం కాణ్డం స్వరాదావపి పఠ్యతే । పునర్వచనమనిత్యత్వజ్ఞాపనార్థమ్ । తేన అయం కార్యనియమః సిద్ధో భవతి । ఇహ చ పురా సూర్యస్యోదేతోరాధేయః (కాఠకసంహితా 8.3), పురా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్ (తైత్తిరీయసంహితా 1.1.9.3) - ఇతి న లోకావ్యయనిష్ఠాఖలర్థతృనామ్2.3.69 ఇతి షష్ఠీప్రతిషేధో న భవతి॥

.

452. అవ్యయాదాప్సుపః [౨.4.8౨]

అవ్యయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆప్-సుపః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

అవ్యయాత్ ఆప్-సుపః లుక్

(సి.కౌ) అవ్యయాద్విహితస్యాపః సుపశ్చ లుక్ స్యాత్ । తత్ర శాలాయామ్ । విహితవిశేషణాన్నేహ । అత్యుచ్చైసౌ । అవ్యయసంజ్ఞాయాం యద్యపి తదన్తవిధిరస్తి తథాపి న గౌణే ।అఙ్గ్రహణం వ్యర్థమలిఙ్గత్వాత్ (వార్తికమ్) ॥ సదృశం త్రిషు లిఙ్గేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు । వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయమ్ ॥ ఇతి(భాష్యోక్తా) శ్రుతిర్లిఙ్గసఙ్ఖ్యాకారకాభావపరా ॥ వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోః । ఆపం చైవ హలన్తానాం యథా వాచా నిశా దిశా ॥ వగాహః । అవగాహః । పిధానమ్ । అపిధానమ్ ॥। ఇతి అవ్యయప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) అవ్యయాదుత్తరస్య ఆపః సుపశ్చ లుగ్ భవతి। తత్ర శాలాయామ్। యత్ర శాలాయామ్। సుపః ఖల్వపి కృత్వా। హృత్వా।

.

453. స్త్రియామ్ [4.1.3]

స్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

స్త్రియామ్

(సి.కౌ) ॥ అథ స్త్రీప్రత్యయప్రకరణమ్ ॥ అధికారోఽయమ్ । సమర్థానామితి యావత్ ॥

(కాశికా) అధికారోఽయమ్। యదితి ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః స్త్రియామ్ ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। జ్యాప్ప్రాతిపదికాత్ 4.1.1 ఇతి సర్వాధికారేఽపి ప్రాతిపదికమాత్రమత్ర ప్రకరణే సమ్బధ్యతే, ఙ్యాపోరనేన ఏవ విధానాత్। స్త్రియామ్ ఇత్యుచ్యతే। కేయం స్త్రీ నామ? సామాన్యవిశేషాః స్త్రీత్వాదయో గోత్వాదయ ఇవ బహుప్రకారా వ్యక్తయః। క్వచిదాశ్రయవిశేషాభావాతుపదేశవ్యఙ్గయా ఏవ భవన్తి, యథా బ్రాహ్మణత్వాదయః। స్త్రీత్వం చ ప్రత్యయార్థః। ప్రకృత్యర్థవిశేషణం చ ఇత్యుభయథా అపి ప్రయుజ్యతే, స్త్రియామభిధేయాయాం స్త్రియాం వా యత్ ప్రాతిపదికం వర్తతే ఇతి। వక్ష్యతి

.

454. అజాద్యతష్టాప్ [4.1.4]

అజాది-అతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ టాప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అజాది-అతః ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియామ్ టాప్-ప్రత్యయః

(సి.కౌ) అజాదీనామకారాన్తస్య చ వాచ్యం యత్స్త్రీత్వం తత్ర ద్యోత్యే టాప్ స్యాత్ । అజాద్యుక్తిర్జీషో జీపశ్చ బాధనార్థా । అజా । అతః - ఖట్వా । అజాదిభిః స్త్రీత్వస్య విశేషణాన్నేహ । పఞ్చాజీ । ద్విగోః (కౌముదీ-479) ఇతి జీప్ । అత్ర హి సమాసార్థసమాహారనిష్ఠం స్త్రీత్వమ్ । అజా । ఏడకా । అశ్వా । చటకా । మూషికా । ఏషు జాతిలక్షణో జీష్ ప్రాప్తః । బాలా । వత్సా । హోడా । మన్దా । విలాతా ।ఏషు వయసి ప్రథమే (కౌముదీ-478) ఇతి జీప్ ప్రాప్తః ॥సమ్భస్త్రాజినశణపిణ్డేభ్యః ఫలాత్ (వార్తికమ్) ॥ సంఫలా । భస్త్రఫలా । జ్యాపోః (కౌముదీ-1001) ఇతి హ్రస్వః ।సదచ్కాణ్డప్రాన్తశతైకేభ్యః పుష్పాత్ (వార్తికమ్) ॥ సత్పుష్పా । ప్రాక్పుష్పా । ప్రత్యక్పుష్పా ॥శూద్రా చామహత్పూర్వా జాతిః (వార్తికమ్) ॥ పుంయోగే తు శూద్రీ । అమహత్పూర్వా కిమ్ ? మహాశూద్రీ । క్రుఞ్చా । ఉష్ణిహా । దేవవిశా । జ్యేష్ఠా । కనిష్ఠా । మధ్యమేతి పుంయోగేఽపి । కోకిలా జాతావపి ॥మూలాన్నఞః (వార్తికమ్) ॥ అమూలా । ఋన్నేభ్యో జీప్ (కౌముదీ-306) ॥ కర్త్రీ । దణ్డినీ ॥

(కాశికా) అజా। దేవదత్తా। స్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? అజః। దేవదత్తః। అజాద్యతష్ టాప్ 4.1.4। అజాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః అకారాన్తాచ్ చ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం టాప్ ప్రత్యయో భవతి। పకారః సామాన్యగ్రహణార్థః। టకారః సామాన్యగ్రహణావిఘాతార్థః। అజా ఏడకా। కోకిలా। చటకా। అశ్వా। ఖట్వా। దేవదత్తా। తపరకరణం తత్కాలార్థమ్। శుభంయాః। కీలాలపాః బ్రాహ్మణీ। హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్ సుతిస్యపృక్తం హల్ 6.1.68 ఇతి సులోపః స్యాత్। అజాదిగ్రహణం తు క్వచిజ్ జాతిలక్షణే జీషి ప్రాప్తే, క్వచిత్ తు పుంయోగలక్షణే, క్వచిత్ తు పుష్పఫలోత్తరలక్షణే, క్వచిత్ తు వయోలక్షణే జీపి, క్వచిట్ టిల్లక్షణే। హలన్తానాం తవప్రాప్త ఏవ కస్మింశ్చిదాబ్ విధీయతే। శూద్రా చ అమహత్పూర్వా జాతిః ఇతి పఠ్యతే। తస్య అయమర్థః। శూద్రశబ్దష్ టాపముత్పాదయతి జాతిశ్చేద్ భవతి। శూద్రా। పుంయోగే జీషైవ భవితవ్యమ్। శూద్రస్య భార్యా శూద్రీ। మహత్పూర్వస్య ప్రతిషేధః। మహాశూద్రీ। మహాశూద్రశబ్దో హ్రాభీరజాతివచనః, తత్ర తదన్తవిధినా టాప్ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। గ్రహణవతా ప్రాతిపదికేన తదన్తవిధిర్న ఇతి కథం తదన్తవిధిః? ఏతదేవ జ్ఞాపకం భవతి అస్మిన్ ప్రకరణే తదన్తవిధిః ఇతి। తేన అతిధీవరీ, అతిపీవరీ, అతిభవతీ, అతిమహతీ ఇతి భవతి। అజా, ఏడకా, చటకా, అశ్వా, మూసికా ఇతి జాతిః। బాలా, హోఢా, పాకా, వత్సా, మన్దా, విలాతా ఇతి వయః। పూర్వాపహాణా, అపరాపహాణా। టిత్, నిపతనాణ్ ణత్వమ్। సంభస్త్రాజీనశణపిణ్డేభ్యః ఫలాత్। సమ్ఫలా। భస్త్రఫలా। అజినఫలా। శణఫలా। పిణ్డఫలా। త్రిఫలా ద్విగౌ। బహువ్రీహౌ త్రిఫలీ సంహతిః। సదచ్ప్రాక్కాణ్డప్రాన్తశతైకేభ్యః పుష్పాత్। సత్పుష్పా।

ప్రాక్పుష్పా। కాణ్డపుష్పా। ప్రాన్తపుష్పా। శతపుష్పా। ఏకపుష్పా। పాకకర్ణ ఇతి జీషోఽపవాదః। శూద్రా చ అమహత్పూర్వా జాతిః। క్రుఞ్చా, ఉష్ణిహా, దేవవిశా హలన్తాః। జ్యేష్ఠా, కనిష్ఠా, మధ్యమా పుంయోగః। కోకిలా జాతిః। మూలాన్న ఇః। అమూలా।

.

455. ఉగితశ్చ [4.1.6]

ఉగితః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఉగిదన్తాత్ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం ఙీప్ స్యాత్ । పచన్తీ । భవన్తీ । దీవ్యన్తీ । శప్శ్యనోః (కౌముదీ-446) ఇతి నుమ్ । ఉగిదచామ్ (కౌముదీ-361) ఇతి సూత్రేఽఙ్గ్రహణేన ధాతోశ్చేదుగిత్కార్యం తర్హ్యఞ్చతేరేవ ఇతి నియమ్యతే । తేనేహ న । ఉఖాస్రత్ । క్విప్ । అనిదితామ్ (కౌముదీ-415) ఇతి నలోపః । పర్ణధ్వత్ । అఞ్చతేస్తు స్యాదేవ । ప్రాచీ । ప్రతీచీ ॥

(కాశికా) ఉగితి యత్ర సమ్భవతి యథాకథంచిత్ తదుగిచ్ఛాబ్దరూపం, తదన్తాత్ స్త్రియాం ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। భవతీ। అతిభవతీ। పచన్తీ। యజన్తీ। ధాతోరుగితః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఉఖాస్రత్। పర్ణధ్వత్ బ్రాహ్మణీ। అఞ్చతేశ్చ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ప్రాచీ। ప్రతీచీ। ఉదీచీ।

.

456. వనో ర చ [4.1.7]

వనః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ర లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) వన్నన్తాత్తదన్తాచ్చ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం ఙీప్ స్యాత్ రశ్చాన్తాదేశః । వన్నితి ఙ్వనిప్క్వనిప్వనిపాం సామాన్యగ్రహణమ్ । [(పరిభాషా -) ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్స విహితస్తదాదేస్తదన్తస్య గ్రహణమ్] । తేన ప్రాతిపదికవిశేషణాత్తదన్తాన్తమపి లభ్యతే । సుత్వానమతిక్రాన్తా అతిసుత్వరీ । అతిధీవరీ । శర్వరీ ।వనో న హశ ఇతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ హశన్తాద్ధాతోర్విహితో యో వన్ తదన్తాత్తదన్తాన్తాచ్చ ప్రాతిపదికాత్ ఙీప్ రశ్చ నేత్యర్థః । ఓణృ అపనయనే । వనిప్ । విడ్వనోః (కౌముదీ-2982) ఇత్యాత్వమ్ । అవావా బ్రాహ్మణీ । రాజయుధ్వా ॥బహుబ్రీహౌ వా (వార్తికమ్) ॥ బహుధీవరీ । బహుధీవా । పక్షే డాప్ వక్ష్యతే ॥

(కాశికా) వన్నన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి, రేఫశ్చాన్తాదేశః। ధీవరీ। పీవరీ। శర్వరీ। పరలోకదృశ్వరీ। ఋన్నేభ్యో ఙీప్ 4.1.5 ఇత్యేవ ఙీపి సిద్ధే తత్సన్నియోగేన రేఫవిధానార్థం వచనమ్। వనో న హశః। ప్రాప్తౌ ఙీప్రౌ ఉభావపి ప్రతిషిధ్యేతే। సహయుధ్వా బ్రాహ్మణీ।

.

457. పాదోఽన్యతరస్యామ్ [4.1.8]

పాదః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పాచ్ఛబ్దః కృతసమాసాన్తస్తదన్తాత్ప్రతిపదికాత్ ఙీబ్వా స్యాత్ । ద్విపదీ । ద్విపాత్ ॥

(కాశికా) పాదః ఇతి కృతసమాసాన్తః పాదశబ్దో నిర్దిశ్యతే। పాదన్తాత్ ప్రాతిపదికాదన్యతరస్యాం స్త్రియాం ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। ద్విపాత్, ద్విపదీ। త్రిపాత్। త్రిపదీ। చతుష్పాద్, చతుష్పదీ।

.

458. టాబృచి [4.1.9]

టాప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఋచి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఋచి వాచ్యాయాం పాదన్తాట్టాప్ స్యాత్ । ద్విపదా ఋక్ । ఏకపదా । న షట్స్వస్రాదిభ్యః (కౌముదీ-308) ॥ పఞ్చ । చతస్రః । పఞ్చేత్యత్ర నలోపే కృతేఽపి ష్ణాన్తా షట్ (కౌముదీ-369) ఇతి షట్సంజ్ఞాం ప్రతి న లోపః సుప్స్వర (కౌముదీ-353) ఇతి నలోపస్యాసిద్ధత్వాత్ న షట్స్వస్రాదిభ్యః (కౌముదీ-308) ఇతి న టాప్ ॥

(కాశికా) పాదః ఇత్యేవ। ఋచి ఇత్యభిధేయనిర్దేశః। ఋచి వాచ్యాయాం పాదన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం టాప్ ప్రత్యయో భవతి। ఙీపోఽపవాదః। ద్విపదా ఋక్। త్రిపదా ఋక్। చతుష్పదా ఋక్। ఋచి ఇతి కిమ్? ద్విపదీ దేవదత్తా।

.

459. మనః [4.1.11]

మనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) మన్నన్తాన్న ఙీప్ । సీమా । సీమానౌ ॥

(కాశికా) మన్నన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ ఙీప్ ప్రత్యయో న భవతి। ఋన్నేభ్యో ఙీప్ 4.1.5 ఇతి ఙీప్ ప్రాప్తో మనః ఇతి సూత్రేణ ప్రతిషిధ్యతే। దామా, దామానౌ, దామానః। పామా, పామానౌ, పామానః। అనినస్మన్గ్రహణాన్యర్థవతా చ అనర్థకేన చ తదన్తవిధిం ప్రయోజయన్తి। సీమా, సీమానౌ, సీమానః। అతిమహిమా, అతిమహిమానౌ, అతిమహిమానః।

.

460. అనో బహువ్రీహేః [4.1.12]

అనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ బహువ్రీహేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్నన్తాద్బహువ్రీహేర్న ఙీప్ । బహుయజ్వా । బహుయజ్వానౌ ॥

(కాశికా) అన్నన్తాద్ బహువ్రీహేః స్త్రియాం జీప్ ప్రత్యయో న భవతి। అనుపధాలోపీ బహువ్రీహిరిహ ఉదాహరణమ్। ఉపధాలోపినో హి వికల్పం వక్ష్యతి। సుపర్వా, సుపర్వాణౌ, సుపర్వాణః। సుశర్మా, సుశర్మాణౌ, సుశర్మాణః। బహువ్రీహేః ఇతి కిమ్? అతిక్రాన్తా రాజానమతిరాజీ।

.

461. డాబుభాభ్యామన్యతరస్యామ్ [4.1.13]

డాప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉభాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సూత్రద్వయోపాత్తాభ్యాం డాబ్ వా స్యాత్ ॥ సీమా । సీమే । సీమానౌ । దామా । దామే । దామానౌ । న పుంసి దామేత్యమరః । బహుయజ్వా । బహుయజ్వే । బహుయజ్వానౌ ॥

(కాశికా) డాప్ ప్రత్యయో భవతి ఉభాభ్యాం మన్నన్తాత్ ప్రాతిపదికాతనన్తాచ్ చ బహువ్రీహేరన్యతరస్యామ్। పామా, పామే, పామాః। సీమా, సీమే, సీమాః। న చ భవతి। పామానః। సీమానః। బహువ్రీహౌ బహురాజా, బహురాజే, బహురాజాః। బహుతక్షా, బహుతక్షే, బహుతక్షాః। న చ భవతి। బహురాజానః। బహుతక్షాణః। అన్యతరస్యాంగ్రహణం కిమర్థమ్? బహువ్రీహౌ, వనో ర చ 4.1.7 ఇత్యస్య అపి వికల్పో యథా యాత్। బహుధీవా, బహుధీవరీ। బహుపీవా, బహుపీవరీ।

.

462. అన ఉపధాలోపినోన్యతరస్యామ్ [4.1.28]

అనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఉపధా-లోపినః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అన్నన్తాద్బహువ్రీహేరుపధాలోపినో వా జీప్ స్యాత్ । పక్షే డాబ్నిషేధౌ । బహురాజ్ఞీ । బహురాజ్ఞ్యౌ । బహురాజే । బహురాజానౌ ॥

(కాశికా) బహువ్రీహేరిత్యేవ। అన్నన్తో యో బహువ్రీహిః ఉపధాలోపీ, తస్మాదన్యతరస్యాం జీప్ ప్రత్యయో భవతి। జీపా ముక్తే డాప్ప్రతిషేధౌ భవతః। కిమర్థం తర్హి ఇదముచ్యతే, నను సిద్ధా ఏవ డాప్ప్రతిషేధజీపః? అనుపధాలోపినః జీప్ప్రతిషేధార్థం వచనమ్। బహురాజా, బహురాజ్ఞీ, బహురాజే। బహుతక్షా, బహుతక్ష్ణీ, బహుతక్షే। అనః ఇతి కిమ్? బహుమత్స్యా। ఉపధాలోపినః ఇతి కిమ్? సుపర్వా, సుపర్వే, సుపర్వాః। సుపర్వాణౌ, సుపర్వాణః। డాప్ప్రతిషేధావేవ అత్ర భవతః।

.

463. ప్రత్యయస్థాత్ కాత్ పూర్వస్యాత ఇదాప్యసుపః [7.3.44]

ప్రత్యయస్థాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఇత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అసుపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రత్యయస్థాత్కకారాత్పూర్వస్యాఽకారస్యేకారః స్యాదాపి పరే స ఆప్ సుపః పరో న చేత్ । సర్వికా । కారికా । అతః కిమ్ ? నౌకా । ప్రత్యయస్థాత్కిమ్ ? శక్నోతీతి శకా । అసుపః కిమ్ ? బహుపరివ్రాజకా నగరీ । కాత్కిమ్ ? నన్దనా । పూర్వస్య కిమ్ ? పరస్య మాభూత్ । కటుకా । తపరః కిమ్ ? రాకా । ఆపి కిమ్ ? కారకః ।మామకనరకయోరుపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ మామికా । నరాన్ కాయతీతి నరికా ।త్యక్త్యపోశ్చ (వార్తికమ్) ॥ దాక్షిణాత్యికా । ఇహత్యికా ॥

(కాశికా) ప్రత్యయస్థాత్ కకారాత్ పూర్వస్య అకారస్య ఇకారాదేశో భవతి ఆపి పరతః, స చేదాప్ సుపః పరో న భవతి। జటిలికా। ముణ్డికా। కారికా। హారికా। ఏతికాశ్చరన్తి। ప్రత్యయగ్రహణం కిమ్? శక్నోతీతి శకా। స్థగ్రహణమ్ విస్పష్టార్థమ్। కకారమాత్రం ప్రత్యయో న అస్తీతి సామర్థ్యాత్ ప్రత్యయస్థస్య గ్రహణమ్ శక్యతే విజ్ఞాతుమ్। కాతితి కిమ్? మణ్డనా। రమణా। పూర్వస్య ఇతి కిమ్? పరస్య మా భూత్, పటుకా। మృదుకా। అతః ఇతి కిమ్? గోకా। నౌకా। తపరకరణం కిమ్? రాకా। ధాకా। ఆపి ఇతి కిమ్? కారకః। ధారకః। అథ ఆపి ఇత్యనేన కిమ్? విశిష్యతే? కకారః। యద్యేవమ్, కారికా ఇత్యత్రాపి న ప్రాప్నోతి, అకారేణ వ్యవహితత్వాత్? ఏకాదేశే కృతే న అస్తి వ్యవధానమ్। ఏకాదేశః పూర్వవిధౌ స్థానివద్భవతీతి వ్యవధానమ్ ఏవ? వచనాద్ వ్యవధానమీదృశం యత్ స్థానివద్భావకృతమ్ ఏకేన వర్ణేన తదాశ్రీయతే। రథకట్యాదిషు తు శ్రుతికృతమనేకేన వర్ణేన వ్యవధానమ్ ఇతి ఇత్వం న భవతి। అసుపః ఇతి కిమ్? బహవః పరివ్రాజకా అస్యాం మథురాయామ్ బహుపరివ్రాజకా మథురా। సుబన్తాదయం బహుపరివ్రాజకశబ్దాత్ పరః ఆపితి ప్రతిషేధో భవతి। ప్రసజ్యప్రతిషేధశ్చాయమ్, న పర్యుదాసః। పర్యుదాసే హి సతి సముదాయాదసుబన్తాత్ పరతః ఆపితి ఇత్వమత్ర స్యాదేవ। అవిద్యమానః సుప్ యస్మిన్ సోఽయమసుపితి? ఏవమపి నాశీయతే। తథా హి సతి బహుచర్మికా ఇత్యత్రాపి న స్యాత్। మామకనరకయోరుపసఙ్ఖ్యానం కర్తవ్యమప్రత్యయస్థత్వాత్। మమ ఇయం మామికా నరికా। అణి మమకాదేశః। కేవలమామక ఇతి నియమాత్ సంజ్ఞాఛన్దసోః ఈకారో న అస్త్యత్ర, తేన అణ్ప్రత్యయాన్తాదపి టాప్ భవతి, నరాన్ కాయతీతి నరికా। ఆతోఽనుపసర్గే

కః 3.2.3 ఇతి కః ప్రత్యయః। ప్రత్యయనిషేధే త్యక్త్యపోశ్చ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఉదీచామాతః స్థానే యకపూర్వాయాః 7.3.43 ఇతి వికల్పే మా భూతితి। దీక్షిణాత్యికా। ఇహత్యికా।

.

464. న యాసయోః [७.3.45]

న అవ్యయమ్ యాసయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) యత్తద్దోరస్యేన్న స్యాత్ । యకా । సకా । యకామ్ । తకామ్ ।త్యకనశ్చ నిషేధః (వార్తికమ్) ॥ అధిత్యకా । ఉపత్యకా ॥ఆశిషి వునశ్చ న (వార్తికమ్) ॥ జీవకా । భవకా ॥ఉత్తరపదలోపే చ (వార్తికమ్) ॥ దేవదత్తికా । దేవకా ॥క్షిపకాదీనాం చ (వార్తికమ్) ॥ క్షిపకా । ధ్రువకా । కన్యకా । చటకా ॥తారకా జ్యోతిషి (వార్తికమ్) ॥ అన్యత్ర తారికా ॥వర్ణకా తాన్తవే (వార్తికమ్) ॥ అన్యత్ర వర్ణికా ॥వర్తకా శకునౌ ప్రాచామ్ (వార్తికమ్) ॥ ఉదీచాం తు వర్తికా ॥అష్టకా పితృదైవత్యే (వార్తికమ్) ॥ అష్టికాన్యా ।సూతకాపుత్రికావృన్దారకాణాం వేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇహ వా అ ఇతి చ్ఛేదః । కాత్పూర్వస్యాకారాదేశో వేత్యర్థః । తేన పుత్రికాశబ్దే జీన ఇవర్ణస్య పక్షేఽకారః । అన్యత్రేత్త్వబాధనార్థమకారస్యైవ పక్షేఽకారః । సూతకా । సూతికేత్యాది ॥

(కాశికా) యా సా ఇత్యేతయోః ఇకారాదేశో న భవతి। యకా। సకా। యా సా ఇతి నిర్దేశోఽతన్త్రమ్, యత్తదోరుపలక్షణమేతత్। ఇహ అపి ప్రతిషేధ ఇష్యతే, యకాం యకామధీమహే తకాం పచామహే ఇతి। యాసయోరిత్త్వప్రతిషేధే త్యకన ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఉపత్యకా। అధిత్యకా। పావకాదీనాం ఛన్దస్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। హిరణ్యవర్ణాః శుచయః పావకాః। యాసు అలోమకాః। ఛన్దసి ఇతి కిమ్? పావికా। ఆశిషి చ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। జీవతాత్ జీవకా। నన్దతాత్ నన్దకా। భవతాత్ భవకా। ఉత్తరపదలోపే చ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। దేవదత్తికా, దేవకా। యజ్ఞదత్తికా, యజ్ఞకా। క్షిపకాదీనాం చ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। క్షిపకా। ధ్రువకా। తారకా జ్యోతిష్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। తారకా। జ్యోతిషి ఇతి కిమ్? తారికా దాసీ। వర్ణకా తాన్తవ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। వర్ణకా ప్రావరణభేదః। తాన్తవే ఇతి కిమ్? వణికా భాగురీ లౌకాయతే। వర్తకా శకునౌ ప్రాచాముపసఙ్ఖ్యానమ్। వర్తకా శకునిః। ప్రాచామన్యత్ర ఉదీచాం తు వర్తికా। శకునౌ ఇతి కిమ్? వర్తికా భాగురీ లౌకాయతస్య। అష్టకా పితృదైవత్యే। అష్టకా। పితృదైవత్యే ఇతి కిమ్? అష్టికా ఖారీ। వా సుతకాపుత్రకావృన్దారకాణాముపసఙ్ఖ్యానమ్। సుతికా, సుతకా। పుత్రికా, పుత్రకా। వృన్దారికా, వృన్దారకా।

.

465. ఉదీచామాతః స్థానే యకపూర్వాయాః [7.3.46]

ఉదీచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఆతః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ స్థానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యకపూర్వాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యకపూర్వస్య స్త్రీప్రత్యయాకారస్య స్థానే యోఽకారస్తస్య కాత్పూర్వస్యేద్వా స్యాదాపి పరే । కేఽణః (కౌముదీ-834) ఇతి హ్రస్వః । ఆర్యకా । ఆర్యికా । చటకకా । చటకికా । ఆతః కిమ్ ? సాంకాశ్యే భవా సాంకాశ్యికా । యకేతి కిమ్ ? అశ్వికా । స్త్రీప్రత్యయేతి కిమ్ ? శుభం యాతీతి శుభంయాః । అజ్ఞాతా శుభంయాః శుభంయికా ॥ధాత్వన్తయకోస్తు నిత్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సునయికా । సుపాకికా ॥

(కాశికా) ఉదీచామాచార్యాణాం మతేన యకారపూర్వాయాః కకారపూర్వాయాశ్చ ఆతః స్థానే యోఽకారః, తస్యాతః స్థానే ఇకరాదేశో భవతి। ఉదీచాం గ్రహణం వికల్పార్థమ్। ఇభ్యికా, ఇభ్యకా। క్షత్రియికా, క్షత్రియకా। కకారపూర్వాయాః చటకికా, చటకకా। మూషికికా, మూషికకా। ఆతః ఇతి కిమ్? సాఙ్కాశ్యే భవా సాఙ్కాశ్యికా। స్థానగ్రహణమనువాదేఽపి స్థానసమ్బన్ధప్రతిపత్త్యర్థమ్। ఆతః ఇత్యనేన హ్యతః ఇతి స్థానీ విశిష్యతే। యకపూర్వాయాః ఇతి కిమ్? అశ్వా అశ్వికా। యకపూర్వాయాః ఇతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః ఆతః స్త్రీప్రత్యయస్య ప్రతిపత్త్యర్థమ్। ఇహ న భవతి, శుభం యాతీతి శుభంయాః శుభంయికా। భద్రం యాతీతి భద్రంయా భద్రంయికా। యకపూర్వాయా ధాత్వన్తప్రతిషేధః। ధాత్వన్తయోః యకారకకారయోరస్య ప్రతిషేధస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। సునయికా। సుశయికా। సుపాకికా। అశోకికా।

.

466. భస్త్రైషాఽజాజ్ఞాద్వాస్వానఞ్పూర్వాణామపి [7.3.47]

భస్త్రైషాఽజాజ్ఞాద్వాస్వాః ప్రథమా-బహువచనమ్ (షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే)నఞ్పూర్వాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అపి అవ్యయమ్

(సి.కౌ) స్వేత్యన్తం లుప్తషష్ఠీకం పదమ్ । ఏషామత ఇద్వా స్యాత్ । తదన్తవిధినైవ సిద్ధే నఞ్పూర్వాణామపీతి స్పష్టార్థమ్ । భస్త్రాగ్రహణముపసర్జనార్థమ్ । అన్యస్య తూత్తరసూత్రేణ సిద్ధమ్ । ఏషా ద్వా ఏతయోస్తు సపూర్వయోర్నేత్త్వమ్ । అన్తర్వర్తినీం విభక్తిమాశ్రిత్యాఽసుప ఇతి ప్రతిషేధాత్ । అనేషకా । పరమైషకా । అద్వకే । పరమద్వకే । స్వశబ్దగ్రహణం సంజ్ఞోపసర్జనార్థమ్ । ఇహ హి ఆతః స్థానే ఇత్యనువృత్తం స్వశబ్దస్యాతో విశేషణమ్ । నతు ద్వైషయోరసంభవాత్ ।

నాప్యన్యేషామవ్యభిచారాత్ । స్వశబ్దస్త్వనుపసర్జనమాత్మీయవాచీ అకజర్థ్వః । అర్థాన్తరే తు న స్త్రీ । సంజ్ఞోపసర్జనీభూతస్తు కప్రత్యయాన్తత్వాద్భవత్యేవోదాహరణమ్ । ఏవం చాత్మీయాయాం స్వికా పరమస్వికేతి నిత్యమేవేత్వమ్ । నిర్భస్త్రకా । నిర్భస్త్రికా । ఏషకా । ఏషికా । కృతషత్వనిర్దేశాన్నేహ వికల్పః । ఏతికే । ఏతికాః । అజకా । అజికా । జ్ఞకా । జ్ఞికా । ద్వకే । ద్వికే । నిఃస్వకా । నిఃస్వికా ॥

(కాశికా) ఏషామాతః స్థానే యోఽకారస్ తస్య ఇత్వం న భవతి ఉదీచామాచర్యాణాం మతేన। భస్త్రా భస్త్రకా, భస్త్రికా। అభస్త్రకా, అభస్త్రికా। ఏషా ఏషకా, ఏషికా। అజా అజకా, అజికా। అనజకా, అనజికా। జ్ఞా జ్ఞకా జ్ఞికా। అజ్ఞకా, అజ్ఞికా। ద్వా ద్వకే, ద్వికే। స్వా స్వకా, స్వికా। అస్వకా, అస్వికా। ఏషాద్వే నఞ్పూర్వే న ప్రయోజయతః। కిం కారణమ్? తత్ర హి సతి యది సాకచ్కాభ్యాం నఞ్సమాసః, అథాపి కృతే నఞ్సమాసే పశ్చాదకచ్, ఉభయథాపి సమాసాద్ య విభక్తిరుత్పద్యతే తస్యాం సత్యాం త్యదాత్యత్వే సతి టాపా భవితవ్యమ్, సోఽన్తర్వర్తిన్యా విభక్త్యా సుబన్తాత్ పరః ఇతి ఇత్వస్య ప్రాప్తిరేవ న అస్తి। తేన అనేషకా, అద్వకే ఇత్యేవ నిత్యం భవితవ్యమ్। స్వశబ్దస్తు జ్ఞాతిధనాఖ్యాయాం నఞ్పూర్వోఽపి ప్రయోజయతి। భస్త్రా ఇత్యయమభాషితపుంస్కః, తస్య అభాషితపుంస్కాచ్ చ 7.3.48 ఇత్యేవ సిద్ధే యదిహ గ్రహణం తదుపసర్జనార్థమ్। అవిద్యమానా భస్త్రా యస్యాః అభస్త్రా। సాల్పా అభస్త్రకా, అభస్త్రికా। అత్ర ఉపసర్జనహ్రస్వత్వే కృతే పునర్బహువ్రిహౌ కృతే భాషితపుంస్కాద్ యః టాపుత్పద్యతే తస్య కేఽణః 7.4.13 ఇతి యో హ్రస్వః, న అసౌ అభాసితపుంస్కాద్ విహితస్య అతః స్థానే భవతి। నఞ్పూర్వాణామపి ఇత్యపిశబ్దాదన్యపూర్వాణాం కేవలానాం చ విధిరయమ్ ఇష్యతే। నిర్భస్త్రకా, నిర్భస్త్రికా, బహుభస్త్రకా, బహుభస్త్రికా, ఇత్యేవమనయోరపి ఇష్యతే। అత్ర నఞ్పూర్వాణామ్ ఇతి వచనమనువాద ఏవ మన్దబుద్ధిప్రతిపత్త్యర్థః।

.

467. అభాషితపుంస్కాచ్చ [7.3.48]

అభాషితపుంస్కాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతస్మాద్విహితస్యాతః స్థానేఽత ఇద్వా స్యాత్ । గఙ్గకా । గఙ్గికా । బహువ్రీహేర్భాషితపుంస్కత్వాత్తతో విహితస్య నిత్యమ్ । అజ్ఞాతా అఖట్వా అఖట్వికా । శైషికే కపి తు వికల్ప ఏవ ॥

(కాశికా) అభాషితపుంస్కాద్ విహితస్య ఆతః స్థానే యోఽకారః తస్య ఉదీచామాచార్యాణాం మతేన ఇకారాదేశో న భవతి। ఖట్వకా, ఖట్వికా। అఖట్వకా, అఖట్వికా। పరమఖట్వకా, పరమఖట్వికా। బహువ్రీహౌ యదా కపి హ్రస్వః క్రియతే తదా భవితవ్యమనేన విధినా। అత్ర అపి అభాషితపుంస్కాద్ విహితస్య అతః స్థానే భవత్యకారః ఇతి। యదా తు అవిద్యమానా ఖట్వా అస్యాః అఖట్వా, అల్పా అఖట్వా అఖట్వికా ఇతి తదా న భవతి। తథా అతిక్రాన్తా ఖట్వామతిఖట్వా, అల్పా అతిఖట్వ అతిఖట్వికా।

.

468. ఆదాచార్యాణామ్ [7.3.49]

ఆత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఆచార్యాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వసూత్రవిషయే ఆద్వా స్యాత్ । గఙ్గాకా । గఙ్గికా । ఉక్తపుంస్కాత్తు శుభ్రికా ॥

(కాశికా) అభాషితపుంస్కాతాతః స్థానే యోఽకారః తస్య ఆచార్యాణామాకారాదేశో భవతి। ఖట్వాకా। అఖట్వాకా। పరమఖట్వాకా।

.

469. అనుపసర్జనాత్ [4.1.14]

అనుపసర్జనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధికారోఽయం యూనస్తిః (కౌముదీ-531) ఇత్యభివ్యాప్య । అయమేవ స్త్రీప్రత్యయేషు తదన్తవిధిం జ్ఞాపయతి ॥

(కాశికా) అధికారోఽయమ్। ఉత్తరసూత్రేషు ఉపసర్జనే ప్రతిషేధం కరోతి। యదితి ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామోఽనుపసర్జనాతిత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। టిడ్ఢాణఞితి జీప్। కురుచరీ। మద్రచరీ। అనుపసర్జనాతితి కిమ్? బహుకురుచరా, బహుమద్రచరా మధురా। జాతేః ఇతి జీష్। కుక్కుటీఇ। శూకరీ। అనుపసర్జనాతితి కిమ్? బహుకుక్కుటా, బహుశూకరా మధురా। కథం పునరుపసర్జనాత్ ప్రత్యయప్రస్ఙ్గః? తదన్తవిధినా। జ్ఞాపితం చ ఏతదస్యత్ర ప్రకరణే తదన్తవిధిః ఇతి। తథా చ ప్రధానేన తదనతవిధిర్భవతి। కుమ్భకారీ। నగరకారీ। న చ అణితి కృద్గ్రహణం, తద్ధితోఽప్యణస్తి।

.

470. టిడ్ఢాణఞ్ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచ్తయప్ఠక్ఠఞ్కఞ్క్వరపః [4.1.15]

టిత్-ఢ-అణ్-అఞ్-ద్వయసచ్-దఘ్నచ్-మాత్రచ్-తయప్-ఠక్-ఠఞ్-కఞ్-క్వరపః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనుపసర్జనం యట్టిదాది తదన్తం యదదన్తం ప్రాతిపదికం తతః స్త్రియాం ఙీప్ స్యాత్ । కురుచరీ । ఉపసర్జనాత్వాన్నేహ బహుకురూచరా । నదట్, నదీ । వక్ష్యమాణేత్యత్ర టిత్త్వాదుగిత్త్వాచ్చ ఙీప్ ప్రాప్తః । యాసుటో ఙిత్త్వేన [(పరిభాషా –) లాశ్రయమనుబన్ధకార్యం నాదేశానామ్] ఇతి జ్ఞాపనాన్న భవతి । శ్వః శానచః శిత్త్వేన క్వచిదనుబన్ధకార్యేఽప్యనల్విధావితి నిషేధజ్ఞాపనాద్వా । సౌపర్ణేయీ । ఐన్ద్రీ । ఔత్సీ । ఊరుద్వయసీ । ఊరుదఘ్నీ । ఊరుమాత్రీ । పఞ్చతయీ । ఆక్షికీ । లావణికీ । యాదృశీ । ఇత్వరీ ॥ [(పరిభాషా –) తాచ్ఛీలికే ణేఽపి] ॥ చౌరీ ।నఞ్స్నఞీకక్ఖ్యుంస్తరుణతలునానాముపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ స్త్రైణీ । పౌంస్నీ । శాక్తీకీ । ఆఢ్యఙ్కరణీ । తరుణీ । తలునీ ॥

(కాశికా) అతః ఇతి సర్వత్ర అనువరతతే। తత్ సతి సమ్భవే విశేషణం భవతి। టిదాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః స్త్రియాం ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। టాపోఽపవాదః। టితస్తావత్ కురుచరీ। మద్రచరీ। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, పచమానా, యజమానా? ద్వ్యనుబన్ధకత్వాల్ లటః। ల్యుడాదిషు కథమ్? టిత్కరణసామర్థ్యాత్। ఇతరత్ర తు టేరేత్వం ఫలమ్। పఠితా విద్యా ఇతి? ఆగమటిత్త్వమనిమిత్తం, ట్యుట్యులౌ తుట్ చేతి లిఙ్గాత్। ఢ సౌపర్ణేయీ। వైనతేయీ। నిరనుబన్ధకో ఢశబ్దః స్త్రియాం న అస్తీతి నిరనుబన్ధకపరిభాషా న ప్రవర్తతే। అణ్ కుమ్భకారీ। నగరకారీ। ఔపగవీ। ణేఽపి క్వచిదణ్కృతం కార్యం భవతి। చౌరీ, తాపసీ। దాణ్డా, మౌష్టా ఇత్యత్ర న భవతి। అఞ్ ఔత్సీ। ఔదపానీ। శార్ఙ్గరవాద్యఞో ఙీన్ 4.1.73 ఇతి పునరఞో గ్రహణం జాతిలక్షణం ఙీషం బాధితుమ్। ద్వయసచ్ ఊరుద్వయసీ। జానుద్వయసీ। దఘ్నచ్ ఊరుదఘ్నీ। జానుదఘ్నీ। మాత్రచ్ ఊరుమాత్రీ। జానుమాత్రీ। తయప్ పఞ్చతయీ। దశతయీ। ఠక్ ఆక్షికీ। శాలాకికీ। ఠఞ్ లావణికీ। ఠక్ఠఞోర్భేదేన గ్రహణం ఠనాదినివృత్త్యర్థమ్। కఞ్ యాదృశీ। తాదృశీ। క్వరప్ ఇత్వరీ। నశ్వరీ। ఖ్యున్ ఆఢ్యఙ్కరణీ। సుభగంకరణీ। నఞ్స్నఞీకక్తరుణతలునానాముపసఙ్ఖ్యానమ్। స్త్రైణీ। పౌంస్నీ। శాక్తీకీ। యాష్టీకీ। తరుణీ। తలునీ।

.

471. యఞశ్చ [4.1.16]

యఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) యఞన్తాత్స్త్రియాం ఙీప్స్యాత్ । ఆకారలోపే కృతే ॥

(కాశికా) ఙీపిత్యేవ। యఞన్తాచ్ చ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। గార్గీ। వాత్సీ। అపత్యగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, ద్వీపాదనుసముద్రం యఞ్ 4.3.10 ద్వైప్యా। యోగవిభాగః ఉత్తరార్థః।

.

472. హలస్తద్ధితస్య [6.4.150]

హలః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తద్ధితస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హల ఉత్తరస్య తద్ధితయకారస్యోపధాభూతస్య లోపః స్యాదీతి పరే । గార్గీ ।అనపత్యాధికారస్థాన్న ఙీప్ (వార్తికమ్) ॥ ద్వీపే భవా ద్వైప్యా । అధికారగ్రహణాన్నేహ । దేవస్యాపత్యం దైవ్యా । దేవాద్యఞఞావితి హి యఞ్ ప్రాగ్దీవ్యతీయో న త్వపత్యాధికారపఠితః ॥

(కాశికా) తద్ధితే ఇతి నివృత్తమ్। హల ఉత్తరస్య తద్ధితయకారస్య ఉపధాయాః ఈతి పరతో లోపో భవతి। గార్గీ। వాత్సీ। హలః ఇతి కిమ్? కారికేయీ। తద్ధితస్య ఇతి కిమ్? వైద్యస్య భార్యా వైద్యీ।

.

473. ప్రాచాం ష్ఫ తద్ధితః [4.1.17]

ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ష్ఫః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తద్ధితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యఞన్తాత్ష్ఫో వా స్యాత్ స్త్రియాం స చ తద్ధితః ॥

(కాశికా) యఞః ఇత్యేవ। ప్రాచామాచార్యాణాం మతేన యఞన్తాత్ స్త్రియాం ష్ఫః ప్రత్యయో భవతి, స చ తద్ధితసంజ్ఞః। షకారో ఙీషర్థః। ప్రత్యయద్వయేన ఇహ స్త్రీత్వం వ్యజ్యతే। తద్ధితగ్రహణం ప్రాతిపదికసంజ్ఞార్థమ్। గార్గ్యాయణీ। వాత్స్యాయనీ। అన్యేషామ్ గార్గీ। వాత్సీ। సర్వత్రగ్రహణముత్తరసూత్రాదిహ అపకృష్యతే బాధకబాధనార్థమ్। ఆవట్యాత్ చాపం వక్ష్యతి, తమపి బాధిత్వా ప్రాచాం ష్ఫ ఏవ యథా స్యాత్। ఆవట్యాయనీ।

.

474. షః ప్రత్యయస్య [1.3.6]

షః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రత్యయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

ఉపదేశే ప్రత్యయస్య ఆదిః షః ఇత్

(సి.కౌ) ప్రత్యయస్యాదిః ష ఇత్స్యాత్ ॥

(కాశికా) షకారః ప్రత్యయస్య ఆదిః ఇత్సంజ్ఞః భవతి। శిల్పిని ష్వున్ 3.1.145 నర్తకీ, రజకీ। ప్రత్యయస్య ఇతి కిమ్? షోడః, షణ్డః, షడికః। ఆదిః ఇత్యేవ అవిమహ్యోష్టిషచ్ అవిషః, మహిషః।

.

475. ఆయనేయీనీయియః ఫఢఖఛఘాం ప్రత్యయాదీనామ్ [౭.౧.౨]

ఆయన్-ఏయ్-ఈన్-ఈయ్-ఇయః ప్రథమా-బహువచనమ్ ఫ-ఢ-ఖ-ఛ-ఘామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ప్రత్యయాదీనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

ప్రత్యయాదీనామ్ ఫ-ఢ-ఖ-ఛ-ఘామాయన్-ఏయ్-ఈన్-ఈయ్-ఇయః

(సి.కౌ) ప్రత్యయాదిభూతానాం ఫాదీనాం క్రమాదాయన్నాదయ ఆదేశాః స్యుః । తద్ధితాన్తత్వాత్ప్రాతిపదికత్వమ్ । షిత్త్వసామర్థ్యాత్ ష్ఫేణోక్తేఽపి స్త్రీత్వే షిద్గౌరా (కౌముదీ-498) ఇతి వక్ష్యమాణో ఙీష్ । గార్గ్యాయణీ ॥

(కాశికా) ఆయనేయీనీయియిత్యేతే ఆదేశాః భవన్తి యథాసఙ్ఖ్యం ఫ ఢ ఖ ఛ ఘ ఇత్యేతేషా ప్రత్యయాదీనామ్। ఫ ఇత్యేతస్య ఆయనాదేశో భవతి। నడాదిభ్యః ఫక్ 4.1.99 నాడాయనః। చారాయణః। ఢస్య ఏయాదేశో భవతి। స్త్రీభ్యో ఢక్ 4.1.130 సౌపర్ణేయః। వైనతేయః। ఖస్య ఈనాదేశో భవతి కులాత్ ఖః 4.1.139 ఆఢ్యకులీనః। శ్రోత్రియకులీనః। ఛస్య ఈయాదేశో భవతి। వృద్ధాచ్ ఛః 4.2.114 గార్గీయః। వాత్సీయః। ఘ ఇత్యేతస్య ఇయాదేశో భవతి। క్షత్రాద్ ఘః 4.1.138 క్షత్రియః। ప్రత్యయగ్రహణం కిమ్? ఫక్కతి। ఢౌకతే। ఖనతి। ఛినత్తి। ఘూర్ణతే। ఆదిగ్రహణమ్ కిమ్? ఊరుదఘ్నమ్। జానుదఘ్నమ్। ఏతే ఆయన్నాదయః ప్రత్యయోపదేశకాల ఏవ భవన్తి। కృతేష్వేతేషు ప్రత్యయాద్యుదాత్తత్వం భవతి, తథా చ ఘచ్ఛౌ చ 4.4.117 ఇతి ఘచశ్చిత్కరనమర్థవద్ భవతి। శఙ్ఢః, షణ్ఢః ఇత్యేవమాదీనాం హి ఉణాదయో బహులమ్ ఇతి బహులవచనాదాదేశా న భవన్తి। ఋతేరీయఙ్ 3.1.29 ఇతి వావచనం జ్ఞాపకం ధాతుప్రత్యయానామాదేశాభావస్య। ఏజేః ఖశ్ 3.2.28, పదరుజవిశస్పృశో ఘఞ్ 3.3.16 ఇత్యేవమాదిషు తు ఇత్సంజ్ఞయా భవితవ్యమ్। తద్ధితేషు హి ఖకారఘకారయోరాదేశవచనమవకాశవదితి ఇత్సంజ్ఞాం బాధితుం న ఉత్సహతే। ఆయన్నీనోః నకారస్య ఇత్సంజ్ఞాయాం ప్రాప్తాయాం ప్రతివిధాతవ్యమ్, నిత్కార్యం హి సమ్భవతి।

.

476. సర్వత్ర లోహితాదికతాన్తేభ్యః [4.1.18]

సర్వత్ర అవ్యయమ్ లోహితాది-కతాన్తేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) లౌహితాదిభ్యః కతశబ్దాన్తేభ్యో యఞన్తేభ్యో నిత్యం ష్ఫః స్యాత్ । లౌహిత్యాయనీ । కాత్యాయనీ ॥

(కాశికా) యఞః ఇత్యేవ। పూర్వేణ వికల్పే ప్రాప్తే నిత్యార్థం వచనమ్। సర్వత్ర లోహితాదిభ్యః కతపర్యన్తేభ్యః యఞన్తేభ్యః స్త్రియాం ష్ఫః ప్రత్యయో భవతి। కతశబ్దః స్వతన్త్రం యత్ ప్రాతిపదికం తదవధిత్వేన పరిగృహ్యతే కపిశబ్దాత్ పరః కపి కత ఇతి , న ప్రతిపదికావయవః కురుకతేతి। లౌహిత్యాయనీ। శాంసిత్యాయనీ బాభ్రవ్యాయణీ। కణ్వాత్ తు శకలః పూర్వః కతాదుత్తర ఇష్యతే। పూర్వోత్తరౌ తదన్తాదీ ష్ఫాణౌ తత్ర ప్రయోజనమ్। ప్రాతిపదికేష్వన్యథా పాఠః, స ఏవం వ్యవస్థాపయితవ్యః ఇతి మన్యతే। కతన్తేభ్యః ఇతి బహువ్రీహితత్పురుషయోరేకశేషః, తథా కణ్వాదిభ్యో గోత్రే 4.2.111 ఇతి। తత్ర తత్పురుషవృత్త్యా సంగృహీతో మధ్యపాతీ శకలశబ్దో యఞన్తః ప్రత్యయద్వయమపి ప్రతిపద్యతే। శాకల్యాయనీ। శాకల్యస్య ఇమే ఛాత్రాః శాకలాః।

.

౪౭౭. కౌరవ్యమాణ్డూకాభ్యాం చ [4.1.19]

కౌరవ్య-మాణ్డూకాభ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం ష్ఫః స్యాత్ । టాప్ఙీషోరపవాదః । కుర్వాదిభ్యో ణ్యః (కౌముదీ-1175) । కౌరవ్యాయణీ । ఢక్ చ మణ్డూకాత్ (కౌముదీ-1122) ఇత్యణ్ । మాణ్డూకాయనీ ।ఆసురేరుపసఙ్ఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఆసురాయణీ ॥

(కాశికా) కౌరవ్య మాణ్డూక ఇత్యేతాభ్యాం స్త్రియాం ష్ఫః ప్రత్యయో భవతి। కుర్వాదిభ్యో ణ్యే కృతే, ఢక్ చ మణ్డూకాత్ 4.1.119 ఇత్యణి చ। యథాక్రమం టాబ్ఙీపోరపవాదః। కౌరవ్యాయణీ। మాణ్డూకాయనీ। కథం కౌరవీ సేనా? తస్య ఇదం వివక్షాయామణి కృతే భవిష్యతి। కౌరవ్యమాణ్డూకయోరాసురేరుపసఙ్ఖ్యానమ్। ఆసురాయణీ। శైషికేష్వర్థేషు ఇఞశ్చ 4.2.112 ఇత్యణి ప్రాప్తే ఛప్రత్యయ ఇష్యతే। ఆసురీయః కల్పః।

.

౪౭౮. వయసి ప్రథమే [4.1.20]

వయసి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రథమే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రథమవయోవాచినోఽదన్తాత్ స్త్రియాం ఙీప్ స్యాత్ । కుమారీ ।వయస్యచరమ ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ వధూటీ । చిరణ్టీ । వధూటచిరణ్టశబ్దౌ యౌవనవాచినౌ । అతః కిమ్ ? శిశుః । కన్యాయా న । న్యాయాః కనీన చ (కౌముదీ-1119) ఇతి నిర్దేశాత్ ॥

(కాశికా) కాలకృతశరీరావస్థా యౌవనాదిః వయః। ప్రథమే వయసి యత్ ప్రాతిపదికం శ్రుత్యా వర్తతే తతః స్త్రియాం ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। కుమారీ। కిశోరీ। బర్కరీ। ప్రథమే ఇతి కిం? స్థవిరా। వృద్ధా। అతః ఇత్యేవ, శిశుః। వయస్యచరమ ఇతి వక్తవ్యమ్। వధూటీ। చిరణ్టీ। ద్వితీయవయోవచనావేతౌ। ప్రాప్తయౌవనా స్త్రీ అభిధీయతే। కథం కన్యా? కన్యాయాః కనీన చ 4.1.116 ఇతి జ్ఞాపకాత్। ఉత్తానశయా, లోహితపాదికా ఇతి? నైతాః వయఃశ్రుతయః।

.

479. ద్విగోః [4.1.21]

ద్విగోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అదన్తాత్ ద్విగోర్ఙీప్ స్యాత్ । త్రిలోకీ । అజాదిత్వాత్త్రిఫలా । త్ర్యనీకా సేనా ॥

(కాశికా) ద్విగుసంజ్ఞకాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। పఞ్చపూలీ। దశపూలీ। కథం త్రిఫలా? అజాదిషు దృశ్యతే।

.

480. అపరిమాణబిస్తాచితకమ్బల్యేభ్యో న తద్ధితలుకి [4.1.22]

అ-పరిమాణ-బిస్త-అచిత-కమ్బల్యేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ న అవ్యయమ్ తద్ధిత-లుకి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అపరిమాణాన్తాద్బిస్తాద్యన్తాచ్చ ద్విగోర్ఙీప్ న స్యాత్తద్ధితలుకి సతి । పఞ్చభిరశ్వైః క్రీతా పఞ్చాశ్వా । ఆర్హీయష్ఠక్ । అధ్యర్ధ (కౌముదీ-1693) ఇతి లుక్ । ద్వౌ బిస్తౌ పచతి ద్విబిస్తా । ద్వ్యాచితా । ద్వికమ్బల్యా । పరిమాణాన్తాత్తు ద్వ్యాఢకీ । తద్ధితలుకి కిమ్ ? సమాహారే పఞ్చాశ్వీ ॥

(కాశికా) పూర్వేణ ఙీప్ ప్రాప్తః ప్రతిషిధ్యతే। అపరిమాణాన్తాత్ ద్విగోః బిస్తాఽచితకమ్బల్యాన్తాచ్ చ తద్ధితలుకి సతి ఙీప్ ప్రత్యయో న భవతి। బస్తాదీనాం పరిమాణార్థం గ్రహణమ్। సర్వతో మానం పరిమాణమ్। అపరిమాణాన్తాత్ తావత్ పఞ్చభిరశ్వైః క్రీతా పఞ్చాశ్వా। దశాశ్వా। కాలః చ సఙ్ఖ్యా న పరిమాణమ్। ద్వివర్షా త్రివర్షా। ద్వాభ్యాం శతాభ్యాం క్రీతా ద్విశతా। త్రిశతా। బిస్తాదిభ్యః ద్విబస్తా। త్రిబస్తా। ద్వ్యాచితా। త్ర్యాచితా। ద్వికమ్బల్యా। త్రికమ్బల్యా। అపరిమాణ ఇతి కిమ్? ద్వ్యాఢకీ। త్ర్యాఢకీ। తద్ధితలుకి ఇతి కిమ్? సమాహారే పఞ్చాశ్వీ। దశాశ్వీ।

.

481. కాణ్డాన్తాత్ క్షేత్రే [4.1.23]

కాణ్డ-అన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ క్షేత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్షేత్రే యః కాణ్డాన్తో ద్విగుస్తతో న ఙీప్ తద్ధితలుకి సతి । ద్వే కాణ్డే ప్రమాణమస్యాః ద్వికాణ్డా క్షేత్రభక్తిః । ప్రమాణే ద్వయసచ్ (కౌముదీ-1838) ఇతి విహితస్య మాత్రచః ।ప్రమాణే లో ద్విగోర్నిత్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ ఇతి లుక్ । క్షేత్రే కిమ్ ? ద్వికాణ్డీ రజ్జుః ॥

(కాశికా) కాణ్డశబ్దాన్తాత్ ద్విగోస్ తద్ధితలుకి సతి క్షేత్రే వాచ్యే ఙీప్ ప్రత్యయో న భవతి। ద్వే కణ్డే ప్రమాణమస్యాః క్షేత్రభక్తేః, ప్రమాణే ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచః 5.2.37 ఇతి విహితస్య తద్ధితస్య ప్రమాణే లో ద్విగోర్నిత్యమ్ ఇతి లుకి కృతే, ద్వికాణ్డా క్షేత్రభక్తిః। త్రికాణ్డా క్షేత్రభక్తిః। కాణ్డశబ్దస్య అపరిమాణవాచిత్వాత్ పూర్వేణ ఏవ ప్రతిషేధే సిద్ధే క్షేత్రే నియమార్థం వచనమ్। ఇహ మా భూత్, ద్వికాణ్డీ రజ్జుః, త్రికాణ్డీ రజ్జుః ఇతి। ప్రమాణవిశేషః కాణ్డమ్।

.

482. పురుషాత్ ప్రమాణేఽన్యతరస్యామ్ [4.1.24]

పురుషాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రమాణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రమాణే యః పురుషస్తదన్తాద్ద్విగోర్ఙీప్ వా స్యాత్తద్ధితలుకి । ద్వౌ పురుషౌ ప్రమాణమస్యాః సా ద్విపురుషీ ద్విపురుషా వా పరిఖా ॥

(కాశికా) ద్విగోః తద్ధితలుకి ఇత్యేవ। ప్రమాణే యః పురుషశబ్దః, తదన్తాద్ ద్విగోః తద్ధితలుకి సతి అన్యతరస్యాం న ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। ద్వౌ పురుషౌ ప్రమాణమస్యాః పరిఖాయాః ద్విపురుషా, ద్విపురుషీ। త్రిపురుషా, త్రిపురుషీ। అపరిమాణాన్తత్వాన్ నిత్యే ప్రతిషేధే ప్రాప్తే వికల్పార్థం వచనమ్। ప్రమాణే ఇతి కిమ్? ద్వాభ్యాం పురుషాభ్యాం క్రీతా ద్విపురుషా। క్రిపురుషా। తద్ధితలుకి ఇత్యేవ। సమాహారే ద్విపురుషీ। త్రిపురుషీ।

.

483. ఊధసోఽనఙ్ [5.4.131]

ఊధసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అనఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఊధోన్తస్య బహువ్రీహేరనఙాదేశః స్యాత్ స్త్రియామ్ । ఇత్యనఙి కృతే డాబ్ ఙీబ్ నిషేధేషు ప్రాప్తేషు ॥

(కాశికా) ఊధస్శబ్దాన్తస్య బహువ్రీహేః అనఙాదేశో భవతి సమాసాన్తః। కుణ్డమ్ ఇవ ఊధః అస్యాః సా కుణ్డోధ్నీ। ఘటోధ్నీ। ఊధసోఽనఙి స్త్రీగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, మహోధాః పర్జన్యః। ఘటోధో ధైనుకమ్।

.

484. బహువ్రీహేరూధసో ఙీష్ [4.1.25]

బహువ్రీహేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఊధసః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఙీష్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఊధోన్తాద్బహువ్రీహేర్ఙీష్ స్యాత్ స్త్రియామ్ । కుణ్డోధ్నీ । స్త్రియాం కిమ్ ? కుణ్డోధో ధైనుకమ్ । ఇహానఙపి న । తద్విధౌ ।స్త్రియామ్ (వార్త్తికమ్) ॥ ఇత్యుపసఙ్ఖ్యానాత్ ॥

(కాశికా) ఊధస్శబ్దాన్తాద్ బహువ్రీహేః స్త్రియాం ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। ఊధసోఽనఙ్ 5.4.131 ఇతి సమాసాన్తే కృతే అనో బహువ్రీహేః 4.1.12 ఇతి డాప్ప్రతిషేధయోః ప్రాప్తయోరిదముచ్యతే। ఘటోధ్నీ। కుణ్డోధ్నీ। బహువ్రీహేః ఇతి కిమ్? ప్రాప్తా ఊధః ప్రాప్తోధాః। అన ఉపధాలోపినోన్యతరస్యామ్ 4.1.28 ఇత్యస్య అపి ఙీపోఽయముత్తరత్ర అనువృత్తేర్బాధక ఇష్యతే। సమాసాన్తశ్చ స్త్రియామ్ ఏవ। ఇహ న భవతి, మహోధాః పర్జన్యః ఇతి।

.

485. సంఖ్యావ్యయాదేర్ఙీప్ [4.1.26]

సంఖ్యా-అవ్యయాదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఙీప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఙీషోఽపవాదః । ద్వ్యూధ్నీ । అత్యూధ్నీ । బహువ్రీహేరిత్యేవ । ఊధోఽతిక్రాన్తా అత్యూధాః ।

(కాశికా) పూర్వేణ ఙీషి ప్రాప్తే ఙీబ్ విధీయతే। సఙ్ఖ్యాదేః అవ్యయాదేశ్చ బహువ్రీహేరూధస్శబ్దాన్తాద్ ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। సఙ్ఖ్యాదేః తావత్ ద్వ్యూధ్నీ। త్ర్యూధ్నీ। అవ్యయాదేః అత్యూధ్నీ। నిరూధ్నీ। ఆదిగ్రహణం కిమ్? ద్వివిధోధ్నీ, త్రివిధోధ్నీ ఇత్యత్రాపి యథా స్యాత్।

.

486. దామహాయనాన్తాచ్చ [4.1.27]

దామ-హాయన-అన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సఙ్ఖ్యాదేర్బహువ్రీహేర్దామాన్తాద్ధాయనాన్తాచ్చ ఙీప్ స్యాత్ । దామాన్తే డాప్ప్రతిషేధయోః ప్రాప్తయోర్హాయనాన్తే టాపి ప్రాప్తే వచనమ్ । ద్విదామ్నీ । అవ్యయగ్రహణాఽననువృత్తేరుద్దామా వడవేత్యత్ర డాబ్నిషేధావపి పక్షే స్తః । ద్విహాయనీ బాలా ॥త్రిచతుర్భ్యాం హాయనస్య ణత్వం వాచ్యమ్ (వార్త్తికమ్) ।వయోవాచకస్యైవ హాయనస్య ఙీప్ ణత్వం చేష్యతే (వార్త్తికమ్) ॥ త్రిహాయణీ । చతుర్హాయణీ । వయసోఽన్యత్ర । త్రిహాయనా చతుర్హాయనా శాలా ॥

(కాశికా) ఊధసః ఇతి నివృత్తమ్। సఙ్ఖ్యాగ్రహణమనువర్తతే, న అవ్యయగ్రహణమ్। సఙ్ఖ్యాదేః బహువ్రీహేః దామశబ్దాన్తాత్ హాయనశబ్దాన్తాత్ చ స్త్రియాం ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। దామాన్తాత్

డాప్ప్రతిషేధవిక్ల్పేషు ప్రాప్తేషు నిత్యార్థం వచనమ్। ద్విదామ్నీ। త్రిదామ్నీ। హాయనాన్తాట్ టాపి ప్రాప్తే। ద్విహాయనీ। త్రిహాయణీ। చతుర్హాయణీ। హాయనో వయసి స్మృతః। తేన ఇహ న భవతి, ద్విహాయనా శాలా। త్రిహాయనా। చతుర్హాయనా। ణత్వమపి త్రిచతుర్భ్యామ్ హాయనస్య ఇతి వయస్య ఇవ స్మర్యతే।

.

487. నిత్యం సంజ్ఞాఛన్దసోః [4.1.29]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞా-ఛన్దసోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) అన్నన్తాద్బహుబ్రీహేరుపధాలోపినో జీప్ । సురాజ్ఞీ నామ నగరీ । అన్యత్ర పూర్వేణ వికల్ప ఏవ । వేదే తు శతమూర్ధ్నీ ॥

(కాశికా) అన్నన్తాద్ బహుబ్రీహేరుపధాలోపినః సంజ్ఞాయాం విషయే ఛన్దసి చ నిత్యం జీప్ ప్రత్యయో భవతి। వికల్పస్య అపవాదః। సురాజ్ఞీ, అతిరాజ్ఞీ నామః గ్రామ। ఛన్దసి గౌః పఞ్చదామ్నీ। ఏకదామ్నీ। ద్విదామ్నీ। ఏకమూర్ధ్నీ। సమానమూర్ధ్నీ।

.

488. కేవలమామకభాగధేయపాపాపరసమానార్యకృత-సుమఙ్గలభేషజాచ్చ [4.1.30]

కేవల-మామక-భాగధేయ-పాప-అపర-సమాన-ఆర్యకృత-సుమఙ్గల-భేషజాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో నవభ్యో నిత్యం జీప్ స్యాత్సఞ్జ్ఞాఛన్దసోః । అథోత ఇన్ద్రః కేవలీర్విశః । మామకీ । భాగధేయీ । పాపీ । అపరీ । సమానీ । ఆర్యకృతీ । సుమఙ్గలీ । భేషజీ । అన్యత్ర కేవలా ఇత్యాది । మామకగ్రహణం నియమార్థమ్ । అణ్ణన్తత్వాదేవ సిద్ధేః । తేన లోకేఽసంజ్ఞాయాం మామికా ।

(కాశికా) సంజ్ఞాఛన్దసోః ఇత్యేవ। కేవలాఽఽదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః సంజ్ఞాయాం, ఛన్దసి విషయే స్త్రియాం జీప్ ప్రత్యయో భవతి। కేవలీ। కేవలా ఇతి భాషాయామ్। మామకీ। మామికా ఇతి భాషాయామ్। మిత్రావరుణయోర్భాగధేయీః స్థ। భాగధేయా ఇతి భాషాయామ్। సా పాపీ। పాపా ఇతి భాషాయామ్। ఉతా అపరీభ్యో మఘవా విజిగ్యే। అపరా ఇతి భాషాయామ్। సమానీ ప్రవాణీ। సమానా ఇతి భాషాయామ్। ఆర్యకృతీ। ఆర్యకృతా ఇతి భాషాయామ్। సుమఙ్గలీ। సుమఙ్గలా ఇతి భాషాయామ్। భేషజీ। భేషజా ఇతి భాషాయామ్।

.

489. అన్తర్వత్పతివతోర్నుక్ [4.1.32]

అన్తర్వత్-పతివతోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ నుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోః స్త్రియాం నుక్ స్యాత్ ॥ ఋన్నేభ్యో ఙీప్ (కౌముదీ-306) గర్భిణ్యాం జీవద్భర్తృకాయాం చ ప్రకృతిభాగౌ నిపాత్యేతే । తత్రాన్తరస్త్యస్యాం గర్భ ఇతి విగ్రహే అన్తఃశబ్దస్యాధికరణశక్తిప్రధానతయాఽస్తి సామానాధికరణ్యాభావాద- ప్రాప్తో మతుప్ నిపాత్యతే । పతివత్నీత్యత్ర తు వత్వం నిపాత్యతే । అన్తర్వత్నీ । పతివత్నీ । ప్రత్యుదాహరణం తు । అన్తరస్త్యస్యాం శాలాయాం ఘటః । పతిమతీ పృథివీ ॥

(కాశికా) ప్రకృతిర్నిపాత్యతే, నుగాగమస్తు విధీయతే। అన్తర్వత్పతివతోర్నుక్ భవతి ఙీప్ చ ప్రత్యయః, స తు నకారాన్తత్వాదేవ సిద్ధః। నిపాతనసామర్థ్యాచ్ చ విశేషే వృత్తిర్భవతి। అన్తర్వత్ పతివతితి గర్భభర్తృసంయోగే। ఇహ న భవతి, అన్తరస్యాం శాలాయాం విద్యతే। పతిమతీ పృథీవీ। అన్తర్వతితి మతుబ్ నిపాత్యతే, వత్వం సిద్ధమ్। పతివతితి వత్వం నిపాత్యతే, మతుప్ సిద్ధః। అన్తర్వత్నీ గర్భిణీ। పతివత్నీ జీవపతిః। అన్తర్వత్పతివతోస్ తు మతుబ్వత్వే నిపాతనాత్। గర్భిణ్యాం జీవపత్యాం చ వా ఛన్దసి తు నుగ్విధిః। సాన్తర్వత్నీ దేవానుపైత్। సాన్తర్వతీ దేవానుపైత। పతివత్నీ తరుణవత్సా। పతివతీ తరుణవత్సా।

.

490. పత్యుర్నో యజ్ఞసంయోగే [4.1.33]

పత్యుః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యజ్ఞ-సంయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పతిశబ్దస్య నకారాదేశః స్యాద్యజ్ఞేన సమ్బన్ధే । వసిష్ఠస్య పత్నీ । తత్కర్తృకయజ్ఞస్య ఫలభోక్త్రీత్యర్థః । దమ్పత్యోః సహాధికారాత్ ॥

(కాశికా) పతిశబ్దస్య నకారాదేశః స్త్రియాం విధీయతే, ఙీప్ ప్రత్యయస్ తు నకారాన్తత్వాదేవ సిద్ధః యజ్ఞసంయోగే। యజ్ఞేన సంయోగః యజ్ఞసంయోగః। తత్సాధనత్వాత్ ఫలగ్రహీతృత్వాత్ వా యజమానస్య పత్నీ। పత్నీ వాచం యచ్ఛ। యజ్ఞసంయోగే ఇతి కిమ్? గ్రామస్య పతిరియం బ్రాహ్మణీ కథం వృషలస్య పత్నీ? ఉపమానాద్ భవిష్యతి।

.

491. విభాషా సపూర్వస్య [4.1.34]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ స-పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పతిశబ్దాన్తస్య సపూర్వస్య ప్రాతిపదికస్య నో వా స్యాత్ । గృహస్య పతిః గృహపతిః । గృహపత్నీ । అనుపసర్జనస్యేతీహోత్తరార్థమనువృత్తమపి న పత్యుర్విశేషణం కిన్తు తదన్తస్య । తేన బహువ్రీహావపి । దృఢపత్నీ । దృఢపతిః । వృషలపత్నీ । వృషలపతిః । అథ వృషలస్య పత్నీతి వ్యస్తే

కథమితి చేత్ । పత్నీవ పత్నీత్యుపచారాత్ । యద్వా । ఆచారక్విబన్తాత్కర్తరి క్విప్ । అస్మింశ్చ పక్షే । పత్నియౌ । పత్నియః । ఇతీయఙ్విషయే విశేషః । సపూర్వస్య కిమ్ ? గవాం పతిః స్త్రీ ॥

(కాశికా) పత్యుర్నః ఇతి వర్తతే। పతిశబ్దాన్తస్య ప్రాతిపదికస్య సపూర్వస్య అనుపసర్జనస్య స్త్రియాం విభాషా నకారాఽదేశో భవతి, ఙీప్ తు లభ్యతే ఏవ। వృద్ధపత్నీ, వృద్ధపతిః। స్థూలపత్నీ, స్థూలపతిః। అప్రాప్తవిభాషేయమయజ్ఞసంయోగత్వాత్। సపూర్వస్య ఇతి కిమ్? పతిరియం బ్రాహ్మణీ గ్రామస్య।

.

492. నిత్యం సపత్న్యాదిషు [4.1.35]

నిత్యమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సపత్నీ-ఆదిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వవికల్పాపవాదః । సమానస్య సభావోఽపి నిపాత్యతే । సమానః పతిర్యస్యాః సా సపత్నీ । ఏకపత్నీ । వీరపత్నీ ॥

(కాశికా) సపత్న్యాదిషు నిత్యం పత్యుర్న కారాదేశో భవతి, ఙీప్ తు లభ్యతే ఏవ। పూర్వేణ వికల్పే ప్రాప్తే వచనమ్। నిత్యగ్రహణం వస్పష్టార్థమ్। సమానః పతిరస్యాః సపత్నీ। ఏకపత్నీ। సమానాదిష్వితి వక్తవ్యే సమానస్య సభావార్థం వచనమ్। సమాన। ఏక। వీర। పిణ్డ। భ్రాతృ। పుత్ర। దాసాచ్ ఛన్దసి।

.

493. పూతక్రతోరై చ [4.1.36]

పూతక్రతోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఐ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ।ఇయం త్రిసూత్రీ పుంయోగే ఏవేష్యతే (వార్తికమ్) ॥ పూతక్రతోః స్త్రీ పూతక్రతాయీ । యయా తు క్రతవః పూతాః స్యాత్పూతక్రతురేవ సా ॥

(కాశికా) పూతక్రతుశబ్దస్య స్త్రియామ్ ఐకారశ్చాన్తాదేశో భవతి, ఙీప్ ప్రత్యయః। పూతక్రతోః స్త్రీ పూతక్రతాయీ। త్రయ ఏతే యోగాః పుంయోగప్రకరణే ద్రష్టవ్యాః। యయా హి పూతాః క్రతవః పూతక్రతుః సా భవతి।

.

494. వృషాకప్యగ్నికుసితకుసిదానాముదాత్తః [4.1.37]

వృషాకపి-అగ్ని-కుసిత-కుసిదానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఉదాత్తః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాముదాత్త ఐ ఆదేశః స్యాత్ ఙీప్ చ । వృషాకపేః స్త్రీ వృషాకపాయీ । హరవిష్ణూ వృషాకపీ ఇత్యమరః । వృషాకపాయీ శ్రీగౌర్యోరితి చ । అగ్నాయీ । కుసితాయీ । కుసిదాయీ । కుసిదశబ్దో హ్రస్వమధ్యో నతు దీర్ఘమధ్యః ॥

(కాశికా) వృషాకప్యాదీనాముదాత్త ఐకారాదేశో భవతి స్త్రియామ్, ఙీప్ చ ప్రత్యయః। వృషాకపిశబ్దో మధ్యోదాత్త ఉదాత్తత్వం ప్రయోజయతి। అగ్న్యాదిషు పునరన్తోదాత్తేషు స్థానివద్భావాదేవ సిద్ధమ్। వృషాకపేః స్త్రీ వృషాకపాయీ। అగ్నాయీ। కుసితాయీ। కుసిదాయీ। పుంయోగే ఇత్యేవ, వృషాకపిః స్త్రీ।

.

495. మనోరౌ వా [4.1.38]

మనోః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఔ లుప్తవిభక్తికమ్ (ప్రథమయా విపరిణమ్యతే)వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) మనుశబ్దస్యౌకారాదేశః స్యాదుదాత్త ఐకారశ్చ వా తాభ్యాం సన్నియోగశిష్టో ఙీప్ చ । మనోః స్త్రీ మనావీ । మనాయీ । మనుః ॥

(కాశికా) ఐ ఉదాత్తః ఇతి వర్తతే। మనుశబ్దాత్ స్త్రియాం ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి, ఔకారశ్చాన్తాదేశః, ఐకారశ్చ ఉదాత్తః। వాగ్రహణేన ద్వావపి వికల్ప్యేతే। తేన త్రైరూప్యం భవతి। మనోః స్త్రీ మనాయీ। మనావీ। మనుః। మనుశబ్దః ఆద్యుదాత్తః।

.

496. వర్ణాదనుదాత్తాత్తోపధాత్తో నః [4.1.39]

వర్ణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అనుదాత్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ త-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వర్ణవాచీ యోఽనుదాత్తాన్తస్తోపధస్తదన్తాదనుపసర్జనాత్ప్రాతిపదికాద్వా ఙీప్ స్యాత్తకారస్య నకారాదేశశ్చ । ఏనీ । ఏతా । రోహిణీ । రోహితా । వర్ణానాం తణతినితాన్తానామ్ (ఫి (కౌముదీ-33)) ఇతి ఫిట్సూత్రేణాద్యుదాత్తః । త్ర్యేణ్యా చ శలల్యేతి గృహ్యసూత్రమ్ । త్రీణ్యేతాని యస్యా ఇతి బహువ్రీహిః । అనుదాత్తాత్ కిమ్ ? శ్వేతా । ఘృతాదీనాం చ (ఫి (కౌముదీ-21)) ఇత్యన్తోదాత్తోఽయమ్ । అత ఇత్యేవ । శితిః స్త్రీ ॥పిశఙ్గాదుపసఙ్ఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ పిశఙ్గీ । పిశఙ్గా ॥అసితపలితయోర్న (వార్తికమ్) ॥ అసితా । పలితా ॥ఛన్దసి క్నమేకే (వార్తికమ్) ॥ అసిక్నీ । పలిక్నీ । అవదాతశబ్దస్తు న వర్ణవాచీ కింతు విశుద్ధవాచీ । తేన అవదాతా ఇత్యేవ ॥

(కాశికా) వా ఇతి వర్తతే। వర్ణవాచినః ప్రాతిపదికాతనుదాత్తాన్తాత్ తకారోపధాద్ వా ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి, తకారస్య నకారాదేశో భవతి। ఏతా, ఏనీం। శ్యేతా, శ్యేనీ। హరితా, హరిణీ। సర్వే ఏతే ఆద్యుదాత్తాః, వర్ణానాం తణతినితాన్తానామ్ ఇతి వచనాత్। వర్ణాతితి కిమ్? ప్రకృతా। ప్రరుతా। గతిస్వరేణాద్యుదాత్తః। అనుదాత్తాతితి కిమ్? శ్వేతా। ఘృతాదిత్వాదన్తోదాత్తః। తోపధాతితి కిమ్? అన్యతో ఙీషం వక్ష్యతి। అతః

ఇత్యేవ, శితిర్బ్రహ్మణీ। పిశఙ్గాదుపసఙ్ఖ్యానమ్। పిశఙ్గీ। అసితపలితయోః ప్రతిషేధః। అసితా। పలితా। ఛన్దసి క్నమ్ ఇత్యేకే। అసిక్నీ। పలిక్నీ। భాషాయామపి ఇష్యతే। గతో గణస్తూర్ణమసిక్నికానామ్।

.

497. అన్యతో ఙీష్ [4.1.40]

అన్యతః అవ్యయమ్ ఙీష్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తోపధభిన్నాద్వర్ణవాచినోఽనుదాత్తాన్తాత్ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం ఙీష్ స్యాత్ । కల్మాషీ । సారఙ్గీ । లఘావన్తే ద్వయోశ్చ బహ్వచో గురుః (ఫి (కౌముదీ-42)) ఇతి మధ్యోదాత్తావేతౌ । అనుదాత్తాన్తాత్కిమ్ ? కృష్ణా । కపిలా ॥

(కాశికా) వా ఇతి నివృత్తమ్। వర్ణాదనుదాత్తాతితి వర్తతే, తోపధాపేక్షమన్యత్వమ్। వర్ణవాచినః ప్రాతిపదికాదనుదాత్తాన్తాత్ స్త్రియాం ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। స్వరే విశేషః। సారఙ్గీ। కల్మాషీ। శబలీ। వర్ణాతిత్యేవ, ఖట్వా। అనుదాత్తాతిత్యేవ, కృష్ణా। కపిలా।

.

498. షిద్గౌరాదిభ్యశ్చ [4.1.41]

షిత్-గౌర-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

అనుపసర్జనాత్ షిత్-గౌరాదిభ్యః స్త్రియామ్ ఙీష్ ప్రత్యయః పరశ్చ

(సి.కౌ) షిద్భ్యో గౌరాదిభ్యశ్చ ఙీష్ స్యాత్ । నర్తకీ । గౌరీ ॥ఆమనడుహః స్త్రియాం వా (వార్తికమ్) ॥ అనడుహీ ॥ అనడ్వాహీ । (గణసూత్రమ్ -) పిప్పల్యాదయశ్చ ॥ ఆకృతిగణోఽయమ్ ॥

(కాశికా) ఙీషనువర్తతే। షిద్భ్యః ప్రాతిపదికేభ్యో గౌరాదిభ్యశ్చ స్త్రియామ్ ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। శిల్పిని ష్వున్ 3.1.145 నర్తకీ। ఖనకీ। రజకీ। గౌరాదిభ్యః గౌరీ। మత్సీ। గౌర। మత్స్య। మనుష్య। శృఙ్గ। హయ। గవయ। ముకయ। ఋష్య। పుట। ద్రుణ। ద్రోణ। హరిణ। కణ। పటర। ఉకణ। ఆమలక। కువల। బదర। బమ్బ। తర్కార। శర్కార। పుష్కర। శిఖణ్డ। సుషమ। సలన్ద। గడుజ। ఆనన్ద। సృపాట। సృగేర। ఆఢక। శష్కుల। సూర్మ। సుబ। సూర్య। పూష। మూష। ఘాతక। సకలూక। సల్లక। మాలక। మాలత। సాల్వక। వేతస। అతస। పృస। మహ। మఠ। ఛేద। శ్వన్। తక్షన్। అనడుహీ। అనడ్వాహీ। ఏషణః కరణే। దేహ। కాకాదన। గవాదన। తేజన। రజన। లవణ। పాన। మేధ। గౌతమ। ఆయస్థూణ। భౌరి। భౌలికి। భౌలిఙ్గి। ఔద్గాహమాని। ఆలిఙ్గి। ఆపిచ్ఛిక। ఆరట। టోట। నట। నాట। మలాట। శాతన। పాతన। సవన। ఆస్తరణ। ఆధికరణ। ఏత। అధికార। ఆగ్రహాయణీ। ప్రత్యవరోహిణీ। సేవన। సుమఙ్గలాత్ సంజ్ఞాయామ్। సున్దర।

మణ్డల। పిణ్డ। విటక। కుర్ద। గూర్ద। పట। పాణ్ణ। లోఫాణ్ణ। కన్దర। కన్దల। తరుణ। తలున। బృహత్। మహత్। సౌధర్మ। రోహిణీ నక్షత్రే। రేవతీ నక్షత్రే। వికల। నిష్కల। పుష్కల। కటాచ్ఛ్రోణివచనే। పిప్పల్యాదయశ్చ। పిప్పలీ। హరీతకీ। కోశాతకీ। శమీ। కరీరీ। పృథివీ। క్రోష్టీ। మాతామహ। పితామహ। మాతామహపితామహయోః మాతరి షిచ్ చ 4.2.36 ఇతి షిత్త్వాదేవ సిద్ధే జ్ఞాపనార్థం వచనమ్, అనిత్యః షిల్లక్షణో ఙీషితి, తేన దంష్ట్రా ఇత్యుపపన్నం భవతి।

.

४१२. సూర్యతిష్యాగస్త్యమత్స్యానాం య ఉపధాయాః [6.4.149]

సూర్య-తిష్య-అగస్త్య-మత్స్యానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ యః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉపధాయాః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ (సి.కౌ) అఙ్గస్యోపధాయా యస్య లోపః స్యాత్స చేద్యః సూర్యాద్యవయవః ।మత్స్యస్య ఙ్యామ్ (వార్తికమ్) ।సూర్యాగస్త్యయోశ్ఛే చ ఙ్యాం చ (వార్తికమ్) ।తిష్యపుష్యయోర్నక్షత్రాణి యలోప ఇతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ మత్సీ ।మాతరి షిచ్చ (వార్తికమ్) ॥ ఇతి షిత్త్వాదేవ సిద్ధే గౌరాదిషు మాతామహీశబ్దపాఠాదనిత్యః షితాం ఙీష్ । దంష్ట్రా ॥

(కాశికా) సూర్య తిష్యఅగస్త్య మత్స్య ఇత్యేతేషాం యకారస్య ఉపధాయాః భస్య లోపో భవతి ఈతి పరతస్తద్ధితే చ। సూర్యేణైకదిక్ సౌరీ బలాకా। అణి యో యస్య ఇతి లోపః తస్య అసిద్ధత్వం న అస్తి, వ్యాశ్రయత్వాత్। ఈకారే తు యస్తస్యా సిద్ధత్వాదుపధాయకారో భస్యాణన్తస్య సూర్యస్య సమ్బన్ధీ ఇతి లుప్యతే। తిష్య తైష్మహః। తైషీ రాత్రిః। అగస్త్య అగస్త్యస్య అపత్యం స్త్రీ, ఋషిత్వాదణి కృతే ఆగస్తీ। ఆగస్తీయః। మత్స్య గౌరాదిత్వాత్ ఙీష్, మత్సీ। ఉపధాయాః ఇతి కిమ్? మత్స్యచరీ। యగ్రహణముత్తరార్థమ్। విషయపరిగణనమత్ర కర్తవ్యమ్। మత్స్యస్య ఙ్యామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ మా భూత్, మత్స్యస్య ఇదం మాంసం మాత్స్యమ్। సూర్యాగస్త్యయోశ్ఛే చ గ్యాం చ। సౌరీయః। సౌరీ। ఆగస్తీయః। ఆగస్తీ। ఇహ మా భూత్, సౌర్యమ్ చరుం నిర్వపేత్। ఆగస్త్యః। తిష్యపుష్యయోర్నక్షత్రాణి। తిష్యేణ నక్షత్రేణ యుక్తః కాలః తైషః। పౌషః। అన్తికస్య తసి కాదిలోప ఆద్యుదాత్తం చ। అన్తికశబ్దస్య తసిప్రత్యయే పరతః కకారదేః శబ్దస్య లోపః, ఆద్యుదాత్తత్వమ్ చ। అన్తితో న దూరాత్। తమే తాదేశ్చ। తమప్రత్యయే అన్తికశబ్దస్య తకారాదేః కకారాదేశ్చ లోపో వక్తవ్యః। తత్ర తాదిలోపే అన్తమః। కాదిలోపే అన్తితమః। కాదిలోపే బహులమ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। అన్యత్ర అపి హి వృశ్యతే, అన్తికే సీదతీతి అన్తిషత్। పూర్వపదాత్ 8.3.106 ఇతి షత్వమ్। యే చ। అన్తియః।

.

500.

జానపదకుణ్డగోణస్థలభాజనాగకాలనీలకుశకాముకకబరాద్వృత్త్యమత్రావపనాకృత్రిమాశ్రాణాస్థౌల్యవర్ణానాచ్ఛాదనాయోవికారమైథునేచ్ఛాకేశవేశేషు [4.1.42]

జానపద-కుణ్డ-గోణ-స్థల-భాజ-నాగ-కాల-నీల-కుశ-కాముక-కబరాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వృత్తి-అమత్ర-అవపన-అకృత్రిమ-అశ్రాణా-అస్థౌల్య-వర్ణ-అనాచ్ఛాదన-అయోవికార-మైథునేచ్ఛా-కేశవేశేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్య ఏకాదశభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః క్రమాత్ వృత్త్యాదిష్వర్థేషు జీష్ స్యాత్ । జానపదీ వృత్తిశ్చేత్ । అన్యా తు జానపదీ । ఉత్సాదిత్వాదఞన్తత్వే టిడ్ఢా (కౌముదీ-470) ఇతి జీప్యాద్యుదాత్తః । కుణ్డీ అమత్రం చేత్ । కుణ్డాన్యా । కుడి దాహే । గురోశ్చ హలః (కౌముదీ-3280) ఇతి అప్రత్యయః । యస్తు అమృతే జారజః కుణ్డ ఇతి మనుష్యజాతివచనస్తతో జాతిలక్షణో జీష్ భవత్యేవ । అమత్రే హి స్త్రీవిషయత్వాదప్రాప్తో జీష్ విధీయతే నతు నియమ్యతే । గోణీ ఆవపనం చేత్ । గోణాన్యా । స్థలీ అకృత్రిమా చేత్ । స్థలాఽన్యా । భాజీ శ్రాణా చేత్ । భాజాఽన్యా । నాగీ స్థూలా చేత్ । నాగాఽన్యా । గజవాచీ నాగశబ్దః స్థౌల్యగుణయోగాదన్యత్ర ప్రయుక్త ఉదాహరణమ్ । సర్పవాచీ తు దైర్ఘ్యగుణయోగాదన్యత్ర ప్రయుక్తః ప్రత్యుదాహరణమ్ । కాలీ వర్ణశ్చేత్ । కాలాఽన్యా । నీలీ అనాచ్ఛాదనం చేత్ । నీలాఽన్యా । నీల్యా రక్తా శాటీత్యర్థః ।।నీల్యా అన్వక్తవ్యః (వార్తికమ్) ।। ఇత్యన్ । అనాచ్ఛాదనేఽపి న సర్వత్ర కింతు ।నీలాదౌషధౌ (వార్తికమ్) ।। నీలీ ।ప్రాణిని చ (వార్తికమ్) ।। నీలీ గౌః ।సంజ్ఞాయాం వా (వార్తికమ్) ।। నీలీ । నీలా । కుశీ అయోవికారశ్చేత్ । కుశాఽన్యా । కాముకీ మైథునేచ్ఛా చేత్ । కాముకాఽన్యా । కబరీ కేశానాం సంనివేశశ్చేత్ । కబరాఽన్యా । చిత్రేత్యర్థః ।।

(కాశికా) జానపదాఽదిభ్య ఏకాదశభ్యః ప్రాతిపదికేభ్య ఏకాదశసు వృత్త్యాదిష్వర్థేషు యథాసఙ్ఖ్యం జీష్ ప్రత్యయో భవతి। జానపదీ భవతి,వృత్తిశ్చేత్। జానపదీ అన్యా। స్వరే విశేసః। ఉత్సాదిపాఠాదఞి కృతే జీపాద్యుదాత్తత్వం భవతి। కుణ్డీ భవతి, అమత్రం చేత్। కుణ్డాఽన్యా। గోణీ భవతి, ఆవపనం చేత్। గోణా అన్యా। స్థలీ భవతి, అకృత్రిమా చేత్। స్థలా అన్యా। భాజీ భవతి, శ్రాణా చేత్। పక్వా ఇత్యర్థః। భాజా అన్యా। నాగీ భవతి, స్థౌల్యం చేత్। నాగా అన్యా। నాగశబ్దో గుణవచనః స్థౌల్యే జీషముత్పాదయతి, అన్యత్ర గుణ ఏవ టాపమ్। జాతివచనాత్తు జాతిలక్షణో జీషేవ భవతి। నాగీ। కాలీ భవతి, వర్ణశ్చేత్। కాలా అన్యా। నీలీ భవతి, అనాచ్ఛాదనం చేత్। నీలా అన్యా। న చ సర్వస్మిన్ననాచ్ఛాదన ఇష్యతే। కిం తర్హి? నీలాదోషధౌ ప్రాణిని చ। నీలీ ఓషధిః। నీలీ గౌః। నీలీ వడవా। సంజ్ఞాయాం వా। నీలీ, నీలా। కుశీ భవతి,

అయోవికారశ్చేత్। కుశా అన్యా। కాముకీ భవతి మైథునేచ్ఛా చేత్। కాముకా అన్యా। మైథునేచ్ఛావతీ భణ్యతే, నేచ్ఛామాత్రమ్। కబరీ భవతి, కేశవేశశ్చేత్। కబరా అన్యా।

.

501. శోణాత్ ప్రాచామ్ [4.1.43]

శోణాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ప్రాచామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) శోణీ । శోణా ॥

(కాశికా) శోణశబ్దాత్ ప్రాచామాచార్యాణాం మతేన స్త్రియాం ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। శోణీ, శోణా వడవా।

.

502. వోతో గుణవచనాత్ [4.1.44]

వా అవ్యయమ్ ఉతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ గుణ-వచనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉదన్తాద్గుణవాచినో వా ఙీష్ స్యాత్ । మృద్వీ । మృదుః । ఉతః కిమ్ ? శుచిః । గుణేతి కిమ్ ? ఆఖుః ।ఖరుసంయోగోపధాన్న (వార్తికమ్) ॥ ఖరుః పతింవరా కన్యా । పాణ్డుః ॥

(కాశికా) గుణముక్తవాన్ గుణవచనః। గుణవచనాత్ ప్రాతిపదికాదుకారాన్తాత్ స్త్రియాం వా ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। పట్వీ, పటుః। మృద్వీ, మృదుః। ఉతః ఇతి కిమ్? శుచిరియం బ్రాహ్మణీ। గుణవచనాతితి కిమ్? ఆఖుః। వసుశబ్దాద్ గుణవచనాద్ ఙీబాద్యుదాత్తార్థమ్। వస్వీ। ఖరుసంయోగోపధాత్ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఖరురియం బ్రాహ్మణీ। పాణ్డురియం బ్రాహ్మణీ। సత్త్వే నివిశతేఽపైతి పృథగ్ జాతిషు దృశ్యతే। ఆధేయశ్చ అక్రియాజశ్చ సోఽసత్త్వప్రకృతిర్గుణః।

.

503. బహ్వాదిభ్యశ్చ [4.1.45]

బహ్వ-ఆదిభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో వా ఙీష్ స్యాత్ । బహ్వీ । బహుః । (గణసూత్రమ్ -) కృదికారాదక్తినః ॥ రాత్రిః । రాత్రీ । (గణసూత్రమ్ -) సర్వతోఽక్తిన్నర్థాదిత్యేకే ॥ శకటిః । శకటీ । అక్తిన్నర్థాత్కిమ్ ? అజననిః । క్తిన్నన్తత్వాదప్రాప్తే విధ్యర్థం పద్ధతిశబ్దో గణే పఠ్యతే । హిమకాషిహతిషు చ (కౌముదీ-992) ఇతి పద్భావః । పద్ధతిః । పద్ధతీ ॥

(కాశికా) బహు ఇత్యేవమాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః స్త్రియాం వా ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। బహ్వీ, బహుః। బహు। పద్ధతి। అఙ్కతి। అఞ్చతి। అంహతి। వంహతి। శకటి। శక్తిః శస్త్రే। శారి। వారి। గతి। అహి। కపి। ముని। యష్టి। ఇతః ప్రాణ్యఙ్గాత్। కృదికారాదక్తినః। సర్వతోఽక్తిన్నర్థాదిత్యేకే। చణ్డ। అరాల। కమల। కృపాణ।

వికట। విశాల। విశఙ్కట। భరుజ। ధ్వజ। చన్ద్రభాగాన్నద్యామ్। కల్యాణ। ఉదార। పురాణ। అహన్। బహుశబ్దో గుణవచన ఏవ। తస్య ఇహ పాఠ ఉత్తరార్థః।

.

504. పుంయోగాదాఖ్యాయామ్ [4.1.48]

పుమ్-యోగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఆఖ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యా పుమాఖ్యా పుంయోగాత్ స్త్రియాం వర్తతే తతో ఙీష్ స్యాత్ । గోపస్య స్త్రీ గోపీ ।పాలకాన్తాన్న (వార్త్తికమ్) ॥ గోపాలికా । అశ్వపాలికా ।సూర్యాద్దేవతాయాం చాప్ వాచ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ సూర్యస్య స్త్రీ దేవతా సూర్యా । దేవతాయాం కిమ్ ? సూరీ కున్తీ । మానుషీయమ్ ॥

(కాశికా) పుంసా యోగః పుంయోగః। పుంయోగాద్ ధేతోర్యత్ ప్రాతిపదికం స్త్రియాం వర్తతే పుంస ఆఖ్యాభూతం తస్మాద్ ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। గణకస్య స్త్రీ గణకీ। మహామాత్రీ। ప్రష్ఠీ। ప్రచరీ। పుంసి శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తస్య సమ్భవాత్ పుంశబ్దా ఏతే, తద్యోగాత్ స్త్రియాం వర్తన్తే। పుంయోగాతితి కిమ్? దేవదత్తా। యజ్ఞదత్తా। ఆఖ్యాగ్రహణాత్ కిమ్? పరిసృష్టా। ప్రజాతా। పుంయోగాదేతే శబ్దాః స్త్రియాం వర్తన్తే, న తు పుమాంసమాచక్షతే। గోపాలికాదీనాం ప్రతిషేధః। గోపాలకస్య స్త్రీ గోపాలికా। సూర్యాద్ దేవతాయాం చాబ్ వక్తవ్యః। సూర్యస్య స్త్రీ దేవతా సూర్యా। దేవతాయామ్ ఇతి కిమ్? సురీ।

.

505. ఇన్ద్రవరుణభవశర్వరుద్రమృడహిమారణ్యయవయవనమాతులాచార్యాణామానుక్ [4.1.49]

ఇన్ద్ర-వరుణ-భవ-శర్వ-రుద్ర-మృడ-హిమ-అరణ్య-యవ-యవన-మాతుల-ఆచార్యాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఆనుక్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషామానుగాగమః స్యాత్ ఙీష్ చ । ఇన్ద్రాదీనాం షణ్ణాం మాతులాచార్యయోశ్చ పుంయోగ ఏవేష్యతే । తత్ర ఙీషి సిద్ధే ఆనుగాగమమాత్రం విధీయతే । ఇతరేషాం చతుర్ణాముభయమ్ । ఇన్ద్రాణీ ॥హిమారణ్యయోర్మహత్త్వే (వార్త్తికమ్) ॥ మహద్ధిమం హిమానీ । మహదరణ్యమరణ్యానీ ॥యవాద్దోషే (వార్త్తికమ్) ॥ దుష్టో యవో యవానీ ॥యవనాల్లిప్యామ్ (వార్త్తికమ్) ॥ యవనానాం లిపిర్యవనానీ ।మాతులోపాధ్యాయయోరానుగ్వా (వార్త్తికమ్) ॥ మాతులానీ । మాతులీ । ఉపాధ్యాయానీ । ఉపాధ్యాయీ ॥యా తు స్వయమేవాధ్యాపికా తత్ర వా ఙీష్ వాచ్యః (వార్త్తికమ్) ॥ ఉపాధ్యాయీ । ఉపాధ్యాయా । (గణసూత్రమ్ -) చార్యాదణత్వం చ ॥ ఆచార్యస్య స్త్రీ ఆచార్యానీ । పుంయోగ ఇత్యేవ । ఆచార్యా స్వయం వ్యాఖ్యాత్రీ ॥అర్యక్షత్రియాభ్యాం వా స్వార్థే (వార్త్తికమ్) ॥

అర్యాణీ । అర్యా । స్వామినీ వైశ్యా వేత్యర్థః । క్షత్రియాణీ । క్షత్రియా । పుంయోగే తు । అర్యీ । క్షత్రియీ । కథం బ్రహ్మాణీతి । బ్రహ్మాణమానయతి జీవయతీతి కర్మణ్యణ్ (కౌముదీ-2913) ॥

(కాశికా) ఇన్ద్రాదిభ్యః ప్రాతిపదికేభ్యః స్త్రియామ్ ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి, ఆనుక్ చ ఆగమః। యేషామత్ర పుంయోగ ఏవ ఇష్యతే, తేషామానుగాగమమాత్రం విధీయతే। రత్యయస్ తు పూర్వేణ ఏవ సిద్ధః। అన్యేషాం తూభయం విధీయతే। ఇన్ద్రాణీ। వరుణానీ। భవానీ। శర్వాణీ। రుద్రాణీ। మృడానీ। హిమారణ్యయోర్మహత్త్వే। మహద్ధిమం హిమానీ। మహదరణ్యమరణ్యానీ। యవాద్ దోషే। దుష్టో యవః యవానీ। యవనాల్లిప్యామ్। యవనానీ లిపిః। ఉపాధ్యాయమాతులాభ్యాం వా। ఉపాధ్యాయానీ, ఉపాధ్యాయీ। మతులానీ, మతులీ। ఆచార్యాదణత్వం చ। ఆచార్యానీ, ఆచార్యా। అర్యక్షత్రియాభ్యాం వా। అర్యాణీ, అర్యా। క్షత్రియాణీ, క్షత్రియా। వినా పుంయోగేన స్వార్థ ఏవ అయం విధిః। పుంయోగే తు ఙీషా ఏవ భవితవ్యమ్। అర్యీ। క్షత్రియీ। ముద్గలాచ్ఛన్దసి లిచ్చ। రథీరభూన్ముద్గలానీ గవిష్టౌ।

.

506. క్రీతాత్ కరణపూర్వాత్ [4.1.50]

క్రీతాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ కరణ-పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రీతాన్తాదదన్తాత్కరణాదేః స్త్రియాం ఙీష్ స్యాత్ । వస్త్రక్రీతీ । క్వచిన్న । ధనక్రీతా ॥

(కాశికా) కరణం పూర్వమస్మిన్నితి కరణపూర్వం ప్రతిపదికమ్। క్రీతశబ్దాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ కరణపూర్వాత్ స్త్రియాం ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। వస్త్రేణ క్రియతే సా వస్త్రక్రీతీ। వసనక్రీతీ। కరణపూర్వాతితి కిమ్? సుక్రీతా। దుష్క్రీతా। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, సా హీ తస్య ధనక్రీతీ ప్రాణేభ్యోఽపి గరీయసీ ఇతి? టాబన్తేన సమసః। అతః ఇతి చాతువర్తతే। గతికారకోపపదానాం కృద్భిః సహ సమాసవచనం ప్రాక్ సుబుత్పత్తేః ఇతి బహులం తదుచ్యతే, కర్తృకరణే కృతా బహులమ్ 2.1.32 ఇతి।

.

507. క్తాదల్పాఖ్యాయామ్ [4.1.51]

క్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అల్ప-ఆఖ్యాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కరణాదేః క్తాన్తాత్ స్త్రియాం ఙీష్ స్యాదల్పత్వే ద్యోత్యే । అభ్రలిప్తీ ద్యౌః అల్పాఖ్యాయాం కిమ్ ?చన్దనలిప్తాఙ్గనా ॥

(కాశికా) కరణపూర్వాతిత్యేవ। కరణపూర్వాత్ ప్రాతిపదికాత్ క్తాన్తాదల్పాఖ్యాయాం ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। అల్పాఖ్యాయామ్ ఇతి సముదాయోపాధిః। అభ్రవిలిప్తీ ఖ్యౌః। సూపవిలిప్తీ పాత్రీ। అల్పసూపా ఇత్యర్థః। అల్పాఖ్యాయామ్ ఇతి కిమ్? చన్దనానులిప్తా బ్రాహ్మణీ।

.

508. బహువ్రీహేశ్చాన్తోదాత్తాత్ [4.1.52]

బహువ్రీహేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అన్తోదాత్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) బహువ్రీహేః క్తాన్తాదన్తోదాత్తాదదన్తాత్ స్త్రియాం ఙీష్ స్యాత్ ।।జాతిపూర్వాదితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ।। తేన బహునఞ్సుకాలసుఖాదిపూర్వాన్న । ఊరుభిన్నీ । నేహ । బహుకృతా ।జాతాన్తాన్న (వార్తికమ్) ।। దన్తజాతా ।పాణిగృహీతీ భార్యాయామ్ (వార్తికమ్) ।। పాణిగృహీతాన్యా ।।

(కాశికా) క్తాతిత్యేవ। బహువ్రీహిర్యోఽన్తోదాత్తః, తస్మాత్ స్త్రియాం ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। స్వాఙ్గపూర్వపదో బహువ్రీహిరిహ ఉదాహరణమ్। అస్వాఙ్గపూర్వపదాద్ వికల్పం వక్ష్యతి। శఙ్ఖభిన్నీ। ఊరుభిన్నీ। గలలోత్కృత్తీ। కేశలూనీ। బహువ్రీహేః ఇతి కిమ్? పాదపతితా। అన్తోదాత్తాజ్ జాతప్రతిషేధః। దన్తజాతా। స్తనజాతా। పాణిగృహీత్యాదీనామర్థవిశేషే। పాణిగృహీతీ భార్యా। యస్య అస్తు కథఞ్చిత్ పాణిర్గృహ్యతే పాణిగృహీతా సా భవతి। అబహునఞ్సుఇఆలసుఖాదిపూర్వాదితి వక్తవ్యమ్। బహుకృతా। నఙ్ అకృతా। సు సుకృతా। కాల మాసజాతా। సంవత్సరజాతా। సుఖాది సుఖజాతా। దుఃఖజాతా। జాతికాలసుఖాఽదిభ్యోఽనాచ్ఛాదనాత్ క్తోఽకృతమిత. ప్రతిపన్నాః 6.2.170 ఇత్యేవమాదినా భౌవ్రీహేరన్తోదాత్తత్వమ్।

.

509. అస్వాఙ్గపూర్వపదాద్వా [4.1.53]

అ-స్వ-అఙ్గ-పూర్వ-పదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పూర్వేణ నిత్యం ప్రాప్తే వికల్పోఽయమ్ । సురాపీతీ । సురాపీతా । అన్తోదాత్తాత్కిమ్ ? వస్త్రచ్ఛన్నా । అనాచ్ఛాదనాదిత్యుదాత్తనిషేధః । అత ఏవ పూర్వేణాపి న ఙీష్ ।।

(కాశికా) అన్తోదాత్తాత్ క్తాతితి అనువర్తతే। అస్వాఙ్గపూర్వపదాదన్తోదాత్తాత్ క్తాన్తాద్ బహువ్రీహేః స్త్రియాం వా ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। పూర్వేణ నిత్యే ప్రాప్తే వికల్ప ఉచ్యతే। శార్ఙ్గజగ్ధీ, శార్ఙ్గజగ్ధా। పలాణ్డుభక్షితీ, పలాణ్డుభక్షితా। సురాపీతీ, సురాపీతా। అస్వాఙ్గపూర్వపదాతితి కిమ్? శఙ్ఖభిన్నీ।

ఊరుభిన్నీ। అన్తోదాత్తాతిత్యేవ, వస్త్రచ్ఛన్నా। వసనచ్ఛన్నా। బహులం సంజ్ఞాఛన్దసోరితి వక్తవ్యమ్। ప్రవృద్ధవిలూనీ, ప్రవృద్ధవిలూనా। ప్రవృద్ధా చ అసౌ విలూనా చేతి। న అయం బహువ్రీహిః।

.

510. స్వాఙ్గాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాత్ [4.1.54]

స్వ-అఙ్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఉపసర్జనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అ-సంయోగ-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అసంయోగోపధముపసర్జనం యత్స్వాఙ్గం తదన్తాదదన్తాత్ప్రాతిపదికాద్వా ఙీష్ । కేశానతిక్రాన్తా అతికేశీ । అతికేశా । చన్ద్రముఖీ । చన్ద్రముఖా । సంయోగోపధాత్తు సుగుల్ఫా । ఉపసర్జనాత్ కిమ్ ? శిఖా । స్వాఙ్గం త్రిధా ॥ అద్రవం మూర్తిమత్స్వాఙ్గం ప్రాణిస్థమవికారజమ్ ॥ సుస్వేదా ద్రవత్వాత్ । సుజ్ఞానా అమూర్తత్వాత్ । సుముఖా శాలా అప్రాణిస్థత్వాత్ । సుశోఫా వికారజత్వాత్ ॥అతత్స్థం తత్ర దృష్టం చ (వార్తికమ్) ॥ సుకేశీ సుకేశా వా రథ్యా । అప్రాణిస్థస్యాపి ప్రాణిని దృష్టత్వాత్ ॥తేన చేత్తత్తథా యుతమ్ (వార్తికమ్) ॥ సుస్తనీ సుస్తనా వా ప్రతిమా । ప్రాణివత్ప్రాణిసదృశే స్థితత్వాత్ ॥

(కాశికా) బహువ్రీహేః క్తాన్తాదన్తోదాత్తాతితి సర్వం నివృత్తమ్। వాగ్రహణమనువర్తతే। స్వాఙ్గం యదుపసర్జనమసంయోగోపధం తదన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం వా ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। చన్ద్రముఖీ, చన్ద్రముఖా। అతిక్రాన్తా కేశానతికేశీ, అతికేశా మాలా। స్వాఙ్గాతితి కిమ్? బహుయవా। ఉపసర్జనాతితి కిమ్? అశిఖా। అసంయోగోపధాతితి కిమ్? సుగుల్ఫా। సుపార్శ్వా। అఙ్గగాత్రకణ్ఠేభ్య ఇతి వక్తవ్యమ్। మృద్వఙ్గీ, మృద్వఙ్గా। సుగాత్రీ, సుగాత్రా। స్నిగ్ధకణ్ఠీ, స్నిగ్ధకణ్ఠా। అద్రవం మూర్తిమత్ స్వాఙ్గం ప్రాణిస్థమవికారజమ్। అతత్స్థం తత్ర దృష్టం చేత్ తేన చేత్తత్తథాయుతమ్।

.

511. నాసికోదరౌష్ఠజఙ్ఘాదన్తకర్ణశృఙ్గాచ్చ [4.1.55]

నాసిక-ఉదర-ఓష్ఠ-జఙ్ఘా-దన్త-కర్ణ-శృఙ్గాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో వా ఙీష్ స్యాత్ । ఆద్యయోర్బహ్వజ్లక్షణో నిషేధో బాధ్యతే । పురస్తాదపవాదన్యాయాత్ । ఓష్ఠాదీనాం పఞ్చానాం తు అసంయోగోపధాదితి పర్యుదాసే ప్రాప్తే వచనమ్ । మధ్యేఽపవాదన్యాయాత్ । సహనఞ్లక్షణస్తు ప్రతిషేధః పరత్వాదస్య బాధకః । తుఙ్గనాసికీ । తుఙ్గనాసికా ఇత్యాది । నేహ । సహనాసికా । అనాసికా । అత్ర వృత్తిః ॥ (వృ) అఙ్గగాత్రకణ్ఠేభ్యో వక్తవ్యమ్ ॥ స్వఙ్గీ । స్వఙ్గేత్యాది । ఏతచ్చానుక్తసముచ్చయార్థేన చకారేణ సఙ్గ్రాహ్యమితి కేచిత్ ।

భాష్యాద్యనుక్తత్వాదప్రమాణమితి ప్రామాణికాః । అత్ర వార్తికాని ।పుచ్ఛాచ్చ (వార్తికమ్) ॥ సుపుచ్ఛీ । సుపుచ్ఛా ॥కబరమణివిషశరేభ్యో నిత్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ కబరం చిత్రం పుచ్ఛం యస్యాః సా కబరపుచ్ఛీ మయూరీ ఇత్యాది ।ఉపమానాత్పక్షాచ్చ పుచ్ఛాచ్చ (వార్తికమ్) ॥ నిత్యమిత్యేవ । ఉలూకపక్షీ శాలా । ఉలూకపుచ్ఛీ సేనా ॥

(కాశికా) స్వాఙ్గాచ్ చ ఉపసర్జనాతిత్యేవ। బహ్వజ్లక్షణే సంయోగోపధలక్షణే చ ప్రతిషేధే ప్రాప్తే వచనమ్। సహనఞ్విద్యమానలక్షణస్ తు ప్రతిషేధో భవత్యేవ। నాసికాఽఉఅద్యన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం వా జీష్ ప్రత్యయో భవతి। తుఙ్గనాసికీ, తుఙ్గనాసికా। తిలోదరీ, తిలోదరా। బిమ్బోష్ఠీ, బిమ్బోష్ఠా। దీర్ఘజఙ్ఘీ, దీర్ఘజఙ్ఘా। సమదన్తీ, సమదన్తా। చారుకర్ణీ, చారుకర్ణా। తీక్షణశృఙ్గీ, తీక్ష్ణశృఙ్గా। పుచ్ఛాచ్ చేతి వక్తవ్యమ్। కల్యాణపుచ్ఛీ, కల్యాణపుచ్ఛా। కబరమణివిషశరేభ్యో నిత్యమ్। కబరపుచ్ఛీ। మణిపుచ్ఛీ। విషయుచ్ఛీ। శరపుచ్ఛీ। ఉపమానాత్ పక్షాచ్ చ పుచ్ఛాత్ చ। ఉలూకపక్షీసేనా। ఉలూకపుచ్ఛీ శాలా।

.

512. న క్రోడాదిబహ్వచః [4.1.56]

న అవ్యయమ్ క్రోడ-ఆది-బహ్వచః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రోడాదేర్బహ్వచశ్చ స్వాఙ్గాన్న జీష్ । కల్యాణక్రోడా । అశ్వానామురః క్రోడా । ఆకృతిగణోఽయమ్ । సుజఘనా ॥

(కాశికా) స్వాఙ్గాతితి జీష్ ప్రాప్తః ప్రతిషేధ్యతే। క్రోడాద్యన్తాత్ బహ్వజన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం జీష్ ప్రత్యయో న భవతి। కల్యాణక్రోడా। కల్యాణాఖురా। కల్యాణోఖా। కల్యాణబాలా। కల్యాణశఫా। కల్యాణగుదా। కల్యాణఘోణా। కల్యాణనఖా। కల్యాణముఖా। క్రోడాదిరాకృతిగణః। సుభగా। సుగలా। బహ్వచః ఖల్వపి పృథుజఘనా। మహాలలాటా।

.

513. సహనఞ్విద్యమానపూర్వాచ్చ [4.1.57]

సహ-నఞ్-విద్యమాన-పూర్వాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సహేత్యాదిత్రికపూర్వాన్న జీష్ । సకేశా । అకేశా । విద్యమాననాసికా ॥

(కాశికా) స్వాఙ్గాచ్ చ ఉపసర్జనాతితి, నాసికొదరఓష్ఠజఙ్ఘాదన్తకర్ణ. శృగ్గాచ్ చ 4.1.55 ఇతి చ ప్రాప్తో జీష్ ప్రతిషిధ్యతే। సహ నఞ్ విద్యమాన ఏవం పూర్వాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం జీష్ ప్రత్యయో న భవతి। సకేశా। అకేశా। విద్యమానకేశా। సనాసికా। అనాసికా। విద్యమాననాసికా।

.

514. నఖముఖాత్ సంజ్ఞాయామ్ [4.1.58]

నఖ-ముఖాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఙీష్ న స్యాత్ । శూర్పణఖా । గౌరముఖా । సంజ్ఞాయాం కిమ్ ? తామ్రముఖీ కన్యా ॥

(కాశికా) నఖముఖాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ సంజ్ఞాయామ్ విషయే స్త్రియాం ఙీష్ ప్రత్యయో న భవతి। శూర్పణఖా। వజ్రనఖా। గౌరముఖా। కాలముఖా। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? తామ్రనఖీ కన్యా। చన్ద్రముఖీ।

.

515. దిక్పూర్వపదాన్ఙీప్ [4.1.60]

దిక్-పూర్వపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఙీప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దిక్పూర్వపదాత్స్వాఙ్గాన్తాత్ప్రాతిపదికాత్పరస్య ఙీషో ఙీబాదేశః స్యాత్ । ప్రాఙ్ముఖీ । ఆద్యుదాత్తం పదమ్ ॥

(కాశికా) స్వాఙ్గాచ్ చ ఉపసర్జనాతిత్యేవమాదివిధిప్రతిషేధవిషయః సర్వోఽప్యపేక్ష్యతే। యత్ర ఙీష్ విహితస్ తత్ర తదపవాదః। దిక్పూర్వపదాత్ ప్రాతిపదికాత్ ఙీప్ ప్రత్యయో భవతి। స్వరే విశేషః। ప్రాఙ్ముఖీ, ప్రాఙ్ముఖా। ప్రాఙ్నాసికీ, ప్రాఙ్నాసికా। ఇహ న భవతి, ప్రాగ్గుల్ఫా, ప్రాక్క్రోడా, ప్రాగ్జఘనా ఇతి।

.

516. వాహః [4.1.61]

వాహః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వాహన్తాత్ప్రాతిపదికాత్ ఙీష్ స్యాత్ । ఙీషేవానువర్తతే న ఙీప్ । దిత్యవాట్ చ మే దిత్యౌహీ చ మే ॥

(కాశికా) ఙీషేవ స్వర్యతే, న ఙీప్। వహేరయం ణ్విప్రత్యయాన్తస్య నిర్దేశః। సామార్థ్యాత్ తదన్తనిధేర్విజ్ఞానమ్। బహన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। దిత్యౌహీ। ప్రష్ఠౌహీ।

.

517. సఖ్యశిశ్వీతి భాషాయామ్ [4.1.62]

సఖీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అశిశ్వీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇతి అవ్యయమ్ భాషాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇతి శబ్దః ప్రకారే భాషాయామిత్యస్యానన్తరం ద్రష్టవ్యః । తేన ఛన్దస్యపి క్వచిత్ । సఖీ । అశిశ్వీ । ఆధేనవో ధునయన్తామశిశ్వీః ॥

(కాశికా) సఖీ అశిశ్వీ ఇత్యేతౌ శబ్దౌ జీషన్తౌ భాషాయాం నిపాత్యేతే। సఖీయం మే బ్రాహ్మణీ। న అస్యాః శిశురస్తీతి అశిశ్వీ। భాషాయామ్ ఇతి కిమ్? సఖా సప్తపదీ భవ। అశిశుమ్ ఇవ మామయం శిశురభిమన్యతే।

.

518. జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాత్ [4.1.63]

జాతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అ-స్త్రీ-విషయాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అ-య-ఉపధాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జాతివాచి యన్న చ స్త్రియాం నియతమయోపధం తతః స్త్రియాం జీష్ స్యాత్ ।ఆకృతిగ్రహణా జాతిః (వార్త్తికమ్) ॥ అనుగతసంస్థానవ్యఙ్గ్యేత్యర్థః । తటీ ॥లిఙ్గానాం చ న సర్వభాక్ (వార్త్తికమ్) ॥ సకృదాఖ్యాతనిర్గ్రాహ్యా ॥ అసర్వలిఙ్గత్వే సత్యేకస్యాం వ్యక్తౌ కథనాద్వ్యక్త్యన్తరే కథనం వినాపి సుగ్రహా జాతిరితి లక్షణాన్తరమ్ । వృషలీ । సత్యన్తం కిమ్ ? శుక్లా । సకృదిత్యాది కిమ్ ? దేవదత్తా ।గోత్రం చ చరణైః సహ (వార్త్తికమ్) ॥ అపత్యప్రత్యయాన్తః శాఖాధ్యేతృవాచీ చ శబ్దో జాతికార్యం లభత ఇత్యర్థః । ఔపగవీ । కఠీ । బహ్వృచీ । బ్రాహ్మణీత్యత్ర తు శార్ఙ్గరవాదిపాఠాత్ జీనా జీష్ బాధ్యతే । జాతేః కిమ్ ? ముణ్డా । అస్త్రీవిషయాత్కిమ్ ? బలాకా । అయోపధాత్కిమ్ ? క్షత్రియా ।యోపధప్రతిషేధే హయగవయముకయమనుష్యమత్స్యానామప్రతిషేధః (వార్త్తికమ్) ॥ హయీ । గవయీ । ముకయీ । హలస్తద్ధితస్య (కౌముదీ-472) ఇతి యలోపః । మనుషీ ।మత్స్యస్య జ్యామ్ (వార్త్తికమ్) ॥ మత్సీ ॥

(కాశికా) జాతివాచి యత్ ప్రాతిపదికం న చ స్త్రియామ్ ఏవ నియతమస్త్రీవిషయమయకారోపధం చ తస్మాత్ స్త్రియాం జీష్ ప్రత్యయో భవతి। ఆకృతిగ్రహణా జాతిర్లిఙ్గానాం చ న సర్వభాక్। సకృదాఖ్యాతనిర్గ్రాహ్యా గోత్రం చ చరణైః సహ। కుక్కుటీ। సూకరీ। బ్రాహ్మణీ। వృషలీ। నాడాయనీ। చారాయణీ। కఠీ। బహ్వృచీ। జాతేః ఇతి కిమ్? ముణ్డా। అస్త్రీవిషయాతితి కిమ్? మక్షికా। అయోపధాతితి కిమ్? క్షత్రియా। యోపధప్రతిషేధే హయగవయముకయమత్స్యమనుష్యాణమప్రతిషేధః। హయీ। గవయీ। ముకయీ। మత్సీ। మనుషీ।

.

519. పాకకర్ణపర్ణపుష్పఫలమూలవాలోత్తరపదాచ్చ [4.1.64]

పాక-కర్ణ-పర్ణ-పుష్ప-ఫల-మూల-వాల-ఉత్తరపదాత్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పాకాద్యుత్తరపదాజ్జాతివాచినః స్త్రీవిషయాదపి జీష్ స్యాత్ । ఓదనపాకీ । శఙ్కుకర్ణీ । శాలపర్ణీ । శఙ్ఖపుష్పీ । దాసీఫలీ । దర్భమూలీ । గోవాలీ । ఓషధివిశేషే రూఢా ఏతే ॥

(కాశికా) పాకాఽద్యుత్తరపదాత్ జాతివాచినః ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। స్త్రీవిషయత్వాదేతేషాం పూర్వేణ అప్రాప్తః ప్రత్యయో విధీయతే। ఓదనపాకీ। శఙ్కుకర్ణీ। శాలపర్ణీ। శఙ్ఖపుష్పీ। దాసీఫలీ। దర్భమూలీ। గోవాలీ। పుష్పఫలమూలోత్తరపదాత్ తు యతో నేష్యతే తదజాదిషు పఠ్యతే, సత్ప్రాక్కాణ్డప్రాన్తశతైకేభ్యః పుష్పాత్, సమ్భస్త్రాజినశణపిణ్డేభ్యః ఫలాత్, మూలాన్న ఞః ఇతి।

.

520. ఇతో మనుష్యజాతేః [4.1.65]

ఇతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ మనుష్య-జాతేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఙీష్ స్యాత్ । దాక్షీ । యోపధాదపి । ఉదమేయస్యాపత్యం ఔదమేయీ । మనుష్యేతి కిమ్ ? తిత్తిరిః ॥

(కాశికా) ఇకారాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ మనుష్యజాతివాచినః స్త్రియాం ఙీష్ ప్రత్యయో భవతి। అవన్తీ। కున్తీ। దీక్షీ। ప్లాక్షీ। ఇతః ఇతి కిమ్? విట్। దరత్। మనుష్యగ్రహణం కిమ్? తిత్తిరిః। జాతేః ఇతి వర్తమానే పునర్జాతిగ్రహణం యోపధాదపి యథా స్యాత్। ఔదమేయీ। ఇఞః ఉపసఙ్ఖ్యానమజాత్యర్థమ్। సౌతఙ్గమీ। మౌనచిత్తీ। సుతఙ్గమాదిభ్యశ్చాతురర్థిక ఇఞ్ న జాతిః।

.

521. ఊఙుతః [4.1.66]

ఊఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉతః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉకారాన్తాదయోపధాన్మనుష్యజాతివాచినః స్త్రియామూఙ్ స్యాత్ । కురూః ॥ కురునాదిభ్యో ణ్యః (కౌముదీ-1190) ॥ తస్య స్త్రియామవన్తి (కౌముదీ-1195) ఇత్యాదినా లుక్ । అయోపధాత్ కిమ్ ? అధ్వర్యుః ॥అప్రాణిజాతేశ్చారజ్జ్వాదీనాముపసఙ్ఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ।రజ్జ్వాదిపర్యుదాసాదువర్ణాన్తేభ్య ఏవ (వార్తికమ్) ॥ అలాబ్వా । కర్కన్ధ్వా । అనయోర్దీర్ఘాన్తత్వేఽపి నోఙ్ధాత్వోః (కౌముదీ-3721) ఇతి విభక్త్యుదాత్తత్వప్రతిషేధ ఊఙః ఫలమ్ ॥ ప్రాణిజాతేస్తు కృకవాకుః । రజ్జ్వాదేస్తు రజ్జుః । హనుః ॥

(కాశికా) మనుష్యజాతేః ఇతి వర్తతే। ఉకారాన్తాత్ మనుష్యజాతివాచినః ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియామ్ ఊఙ్ ప్రత్యయో భవతి। కురూః। బ్రహ్మబన్ధూః। వీరబన్ధూః। ఙకారో నోఙ్ధాత్వోః 6.1.175 ఇతి విశేషణార్థః। దీర్ఘోచ్చారణం కపో బాధనార్థమ్। అయోపధాతిత్యేతదత్ర అపేక్ష్యతే। అధ్వర్యుర్బ్రాహ్మణీ।

అప్రాణిజాతేశ్చారజ్జ్వాదీనామ్ ఇతి వక్తవ్యమ్। అలాబూః। కర్కన్ధూః। అప్రాణిగ్రహణం కిమ్? కృకవాకుః। అరజ్జ్వాదీనామ్ ఇతి కిమ్? రజ్జుః। హనుః।

.

522. బాహ్వన్తాత్ సంజ్ఞాయామ్ [4.1.67]

బాహ్వ-అన్తాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్త్రియామూఙ్ స్యాత్ । భద్రబాహూః । సంజ్ఞాయాం కిమ్ ? వృత్తబాహుః ॥

(కాశికా) బాహుశబ్దాన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ సంజ్ఞాయాం విషయే స్త్రియాం ఊఙ్ ప్రత్యయో భవతి। భద్రబాహూః। జాలబాహూః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? వృత్తౌ బాహూ అస్యాః వృత్తబాహుః।

.

523. పఙ్గోశ్చ [4.1.68]

పఙ్గోః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) పఙ్గూః ।శ్వశురస్యోకారాకారలోపశ్చ (వార్తికమ్) ॥ చాదూఙ్ । పుంయోగలక్షణస్య ఙీషోఽపవాదః । లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా స్వాదయః । శ్వశ్రూః ॥

(కాశికా) పఙ్గుశబ్దాత్ స్త్రియాం ఊఙ్ ప్రత్యయో భవతి। పఙ్గూః। శ్వశురస్య ఉకారాకారలోపశ్చ వక్తవ్యః। శ్వశ్రూః।

.

524. ఊరూత్తరపదాదౌపమ్యే [4.1.69]

ఊరూ-ఉత్తరపదాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఔపమ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపమానవాచిపూర్వపదమూరూత్తరపదం యత్ప్రాతిపదికం తస్మాదూఙ్ స్యాత్ । కరభోరూః ॥

(కాశికా) ఊరూత్తరపదాత్ ప్రాతిపదికాతౌపమ్యే గమ్యమానే స్త్రియామ్ ఊఙ్ ప్రత్యయో భవతి। కదలీస్తమ్భోరూః। నాగనాసోరూః। కరభోరూః। ఔపమ్యే ఇతి కిమ్? వృత్తోరుః స్త్రీ।

.

525. సంహితశఫలక్షణవామాదేశ్చ [4.1.70]

సంహిత-శఫలక్షణ-వామాదేః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అనౌపమ్యార్థం సూత్రమ్ । సంహితోరూః । సైవ శఫోరూః । శఫౌ ఖురౌ తావివ సంశ్లిష్టత్వాదుపచారాత్ । లక్షణశబ్దాదర్శఆద్యచ్ । లక్షణోరూః । వామోరూః ।సహితసహాభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ హితేన సహ సహితౌ ఊరూ యస్యాః సా సహితోరూః । సహేతే ఇతి సహౌ

ఊరూ యస్యాః సా సహోరూః । యద్వా విద్యమానవచనస్య సహశబ్దస్య ఊర్వతిశయప్రతిపాదనాయ ప్రయోగః ॥

(కాశికా) సంహిత శఫ లక్షణ వామ ఇత్యేవమాదేః ప్రాతిపదికాదూరూత్తరపదాత్ స్త్రియామ్ ఊఙ్ ప్రత్యయో భవతి। అనౌపమ్యార్థ ఆరమ్భః। సంహితోరూః। శఫోరూః। లక్షణోరూః। వామోరూః। సహితసహాభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్। సహితోరూః। సహోరూః।

.

526. సంజ్ఞాయామ్ [4.1.72]

సంజ్ఞాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కద్రుకమణ్డల్వోః సంజ్ఞాయాం స్త్రియామూఙ్ స్యాత్ । కద్రూః । కమణ్డలూః । సంజ్ఞాయాం కిమ్ ? కద్రుః । కమణ్డలుః । అచ్ఛన్దోఽర్థం వచనమ్ ॥

(కాశికా) కద్రుకమణ్డలుశబ్దాభ్యాం సంజ్ఞాయాం విషయే స్త్రియామ్ ఊఙ్ ప్రత్యయో భవతి। అచ్ఛన్దోర్థం వచనమ్। కద్రూః। కమణ్డలూః। సంజ్ఞాయామ్ ఇతి కిమ్? కద్రుః। కమణ్డలుః।

.

527. శార్ఙ్గరవాద్యఞో ఙీన్ [4.1.73]

శార్ఙ్గరవాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అఞః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ ఙీన్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శార్ఙ్గరవాదేరఞో యోఽకారస్తదన్తాచ్చ జాతివాచినో ఙీన్ స్యాత్ । శార్ఙ్గరవీ । బైదీ । జాతేరిత్యనువృత్తేః పుంయోగే ఙీషేవ । (గణసూత్రమ్ -) నృనరయోర్వృద్ధిశ్చేతి గణసూత్రమ్ । నారీ ॥

(కాశికా) శార్ఙ్గరవాదిభ్యోఽఞన్తేభ్యశ్చ ప్రాతిపదికేభ్యః స్త్రియాం ఙీన్ ప్రత్యయో భవతి। శార్ఙ్గరవీ। కాపటవీ। అఞనతేభ్యః బైదీ। ఔర్వీ। జాతిగ్రహణమత్ర అనువర్తతే। తేన జాతిలక్షణో ఙీషనేన బాధ్యతే, న పుంయోగలక్షణః, బైదస్య స్త్రీ బైదీ। శార్ఙ్గరవ। కాపటవ। గౌగులవ। బ్రాహ్మణ। గౌతమ। ఏతేఽణన్తాః। కామణ్డలేయ। బ్రాహమకృతేయ। ఆనిచేయ। ఆనిధేయ। ఆశోకేయ। ఏతే ఢగన్తా। వాత్స్యాయన। మౌఞ్జాయన। ఏతౌ ఫగన్తౌ జాతిః। కైకసేయో ఢగన్తః। కావ్యశైవ్యౌ యఞన్తౌ। ఏహి, పర్యేహి కృదికారాన్తౌ। ఆశ్మరథ్యో యఞన్తః। ఔదపానః। ఉదపానశబ్దః శుణ్డికాద్యణన్తః ప్రయోజయతి। అరాల। చణ్డాల। వతణ్డ। జాతిః। భోగవద్గౌరిమతోః సంజ్ఞాయామ్ ఘాదిషు నిత్యం హ్రస్వార్థమ్। నృనరయోర్వృద్ధిశ్చ। అత్ర యథాయోగం ఙీబాదిషు ప్రాప్తేషు ఙీన్ విధీయతే।

.

528. యజశ్చాప్ [4.1.74]

యజః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చాప్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యజన్తాత్ స్త్రియాం చాప్ స్యాత్ । యజ ఇతి ఞ్యఙ్ష్యఙోః సామాన్యగ్రహణమ్ । ఆమ్బష్ఠ్యా । కారీషగన్ధ్యా ।షాద్యఞశ్చాప్ వాచ్యః (వార్తికమ్) ॥ పౌతిమాష్యా ॥

(కాశికా) యజన్తాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం చాప్ ప్రత్యయో భవతి। ఞ్యజః ష్యజశ్చ సామాన్యగ్రహణమ్ ఏతత్। ఆమ్బష్ఠ్యా। సౌవీర్యా। కౌసల్యా। ష్యఙ్ కారీషగన్ధ్యా। వారాహ్యా। బాలాక్యా। షాచ్ చ యఞః। షాత్ పరో యో యఞ్ తదన్తాచ్ చాప్ వక్తవ్యః। శార్కరాక్ష్యా। అపుతిమాష్యా। గౌకక్ష్యా। ఉత్తరసూత్రే చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః, తేన వా భవిష్యతి।

.

529. ఆవట్యాచ్చ [4.1.75]

ఆవట్యాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అస్మాచ్చాప్ స్యాత్ । యఞశ్చ (కౌముదీ-471) ఇతి ఙీషోఽపవాదః । అవటశబ్దో గర్గాదిః । ఆవట్యా ॥

(కాశికా) అవటశబ్దో గర్గాదిః, తస్మాద్ యఞి కృతే ఙీపి ప్రాప్తే వచనమ్ ఏతత్। ఆవట్యాచ్ చ స్త్రియాం చాప్ ప్రత్యయో భవతి। ఆవట్యా ప్రాచాం ష్ఫ ఏవ, సర్వత్ర గ్రహణాత్। ఆవట్యాయనీ।

.

530. తద్ధితాః [4.1.76]

తద్ధితాః ప్రథమా-బహువచనమ్

తద్ధితాః ప్రాతిపదికాత్ ప్రత్యయః పరశ్చ ఆద్యుదాత్తశ్చ

(సి.కౌ) ఆపఞ్చమసమాప్తేరధికారోఽయమ్ ॥

(కాశికా) అధికారోఽయమ్। ఆపఞ్చమాధ్యాయపరిసమాప్తేః యాన్ ఇత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః తద్ధితసంజ్ఞాః తే వేదితవ్యాః। వక్ష్యతి, యూనస్తిః 4.1.77 యువతిః। బహువచనమనుక్తతద్ధితపరిగ్రహార్థమ్। పృథివ్యా ఞాఞౌ 4.1.85, అగ్రాదిపశ్చాడ్ డిమచ్ 4.3.23 ఇత్యేవమాది లబ్ధం భవతి। తద్ధితప్రదేశాః కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ 1.2.46 ఇత్యేవమాదయః।

.

531. యూనస్తిః [4.1.77]

యూనః పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ తిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

అనుపసర్జనాత్ యూనః స్త్రియామ్ తిః తద్ధితః ప్రత్యయః పరశ్చ

(సి.కౌ) యువన్ శబ్దాత్తిప్రత్యయః స్యాత్ స చ తద్ధితః । లిఙ్గవిశిష్టపరిభాషయా సిద్ధే తద్ధితాధికార ఉత్తరార్థః । యువతిః । అనుపసర్జనాదిత్యేవ । బహవో యువానో యస్యాం సా బహుయువా । యువతీతి తు యౌతేః శత్రన్తాత్ ఙీపి బోధ్యమ్ ॥। ఇతి స్త్రీప్రత్యయప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) యువన్శబ్దాత్ ప్రాతిపదికాత్ స్త్రియాం తిః ప్రత్యయో భవతి। స చ తద్ధితసంజ్ఞో భవతి। ఙీపోఽపవాదః। యువతిః।

.

532. ప్రాతిపదికార్థలిఙ్గపరిమాణవచనమాత్రే ప్రథమా [౨.3.46]

ప్రాతిపదికార్థ-లిఙ్గ-పరిమాణ-వచనమాత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ప్రథమా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ॥ అథ కారకప్రకరణమ్ ॥ నియతోపస్థితికః ప్రాతిపదికార్థః । మాత్రశబ్దస్య ప్రత్యేకం యోగః । ప్రాతిపదికార్థమాత్రే లిఙ్గమాత్రాధిక్యే పరిమాణమాత్రే సఙ్ఖ్యామాత్రే చ ప్రథమా స్యాత్ । ఉచ్చైః । నీచైః । కృష్ణః । శ్రీః । జ్ఞానమ్ । అలిఙ్గా నియతలిఙ్గాశ్చ ప్రాతిపదికార్థమాత్ర ఇత్యస్యోదాహరణమ్ । అనియతలిఙ్గాస్తు లిఙ్గమాత్రాధిక్యస్య । తటః – తటీ – తటమ్ । పరిమాణమాత్రే, ద్రోణో వ్రీహిః । ద్రోణరూపం యత్పరిమాణం తత్పరిచ్ఛిన్నో వ్రీహిరిత్యర్థః । ప్రత్యయార్థే పరిమాణే ప్రకృత్యర్థోఽభేదేన సంసర్గేణ విశేషణమ్ । ప్రత్యయార్థస్తు పరిచ్ఛేద్యపరిచ్ఛేదకభావేన వ్రీహౌ విశేషణమితి వివేకః । వచనం సఙ్ఖ్యా । ఏకః । ద్వౌ । బహవః । ఇహోక్తార్థత్వాద్విభక్తేరప్రాప్తౌ వచనమ్ ॥

(కాశికా) ప్రాతిపదికార్థః సత్తా । లిఙ్గం స్త్రీలిఙ్గపుంలిఙ్గనపుంసకాని । పరిమణం ద్రోణః, ఖారీ, ఆఢకమ్ । వచనమ్ ఏకత్వద్విత్వబహుత్వాని । మాత్రశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే । ప్రాతిపదికార్థమాత్రే, లిఙ్గమాత్రే, ప్రిమాణమాత్రే, వచనమాత్రే ప్రథమా విభక్తిర్భవతి । ప్రాతిపదికార్థమాత్రే ఉచ్చైః । నీచైః । లిఙ్గగ్రహణం కిమ్ ? కుమారీ, వృక్షః, కుణ్డమ్ ఇత్యత్రాపి యథా స్యాత్ । పరిమాణగ్రహణం కిమ్ ? ద్రోణః, ఖారీ, ఆఢకమ్ ఇత్యత్రాపి యథా స్యాత్ । వచనగ్రహణం కిమ్ ? ఏకత్వాఽదిషు ఉక్తేష్వపి యథా స్యాత్ । ఏకః, ద్వౌ, బహవః । ప్రాతిపదికగ్రహణం కిమ్ ? నిపాతస్య అనర్థకస్య ప్రాతిపదికత్వముక్తం, తతోఽపి యథా స్యాత్ । ప్రలమ్బతే । అధ్యాగచ్ఛతి ॥

.

533. సమ్బోధనే చ [౨.3.47]

సమ్బోధనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఇహ ప్రథమా స్యాత్ । హే రామ ॥ ఇతి ప్రథమా ॥

(కాశికా) ఆభిముఖ్యకరణం, తదధికే ప్రాతిపదికార్థే ప్రథమా న ప్రాప్నోతీతి వచనమారభ్యతే। సమ్బోధనే చ ప్రథమా విభక్తిర్భవతి। హే దేవదత్త। హే దేవదత్తౌ। హే దేవదత్తాః।

.

534. కారకే [1.4.23]

కారకే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) కారకే ఇతి వశేషణమపాదానాదిసంజ్ఞావిషయమధిక్రియతే। కారకే ఇత్యధికారో వేదితవ్యః। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః కారకే ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। కారకశబ్దశ్చ నిమిత్తపర్యాయః। కరకమ్ హేతుః ఇత్యనర్థాన్తరమ్। కస్య హేతుః? క్రియాయాః। వక్ష్యతి, ధ్రువమపాయేఽపాదానమ్ 1.4.24 గ్రామాదాగచ్ఛతి। పర్వతాదవరోహతి। కారకే ఇతి కిమ్? వృక్షస్య పర్ణం పతతి। కుడ్యస్య పిణ్డః పతతి। అకథితం చ 1.3.51, అకథితం చ కారకం కర్మసంజ్ఞం భవతి మాణవకం పన్థానం పృచ్ఛతి। కరకే ఇతి కిమ్? మాణవకస్య పితరం పన్థానం పృచ్ఛతి। కారకసంశబ్దనేషు చ అనేన ఏవ విశేషణేన వ్యవహారో విజ్ఞాయతే।

.

535. కర్తురీప్సితతమం కర్మ [1.4.49]

కర్తుః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఈప్సితతమమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కర్మ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్తుః క్రియయా ఆప్తుమిష్టతమం కారకం కర్మసంజ్ఞం స్యాత్ । కర్తుః కిమ్ ? మాషేష్వశ్వం బధ్నాతి । కర్మణ ఈప్సితా మాషాః న తు కర్తుః । తమబ్గ్రహణం కిమ్ ? పయసా ఓదనం భుఙ్క్తే । కర్మేత్యనువృత్తౌ పునః కర్మగ్రహణమాధారనివృత్త్యర్థమ్ । అన్యథా గేహం ప్రవిశతీత్యత్రైవ స్యాత్ ॥

(కాశికా) కర్తుః క్రియయా యదాప్తుమ్ ఇష్టతమం తత్ కారకం కర్మసంజ్ఞం భవతి। కటం కరోతి। గ్రామం గచ్ఛతి। కర్తుః ఇతి కిమ్? మాషేష్వశ్వం బధ్నాతి। కర్మణ ఈప్సితా మాషాః, న కర్తుః। తమబ్గ్రహణం కిమ్? పయసా ఓదనం భుఙ్క్తే। కర్మ ఇత్యనువర్తమానే పునః కర్మగ్రహణమాధారనివృత్త్యర్థమ్। ఇతరథా ఆధారస్య ఏవ హి స్యాత్ గేహం ప్రవిశతీతి। ఓదనం పచతి, సక్తూన్ పిబతి ఇత్యాదిషు న స్యాత్। పునః కర్మగ్రహణాత్ సర్వత్ర సిద్ధ భవతి। కర్మప్రదేశాః కర్మణి ద్వితీయా 2.3.2 ఇత్యేవమాదయః।

.

536. అనభిహితే [౨.౩.౧]

అనభిహితే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) అనభిహితే ఇత్యధికారోఽయం వేదితవ్యః। యదిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః, అనభిహితే ఇత్యేవం తద్ వేదితవ్యమ్। అనభిహితే అనుక్తే, అనిర్దిష్టే కర్మాదౌ విభక్తిర్భవతి। కేన అనభిహితే? తిఙ్కృత్తద్ధితసమాసైః పరిసఙ్ఖ్యానమ్। వక్ష్యతి, కర్మణి ద్వితీయా 2.3.2 కటం కరోతి। గ్రామం గచ్ఛతి। అనభిహితే ఇతి కిమ్? తిఙ్ క్రియతే కటః। కృత్ కృతః కటః। తద్ధితః శత్యః। శతికః। సమాసః ప్రాప్తముదకం యం గ్రామం ప్రాప్తోదకో గ్రామః। పరిసఙ్ఖ్యానం కిమ్? కటం కరోతి భీష్మముదారం దర్శనీయమ్। వహుషు బహువచనమ్ ఇత్యేవమాదినా సఙ్ఖ్యా వచ్యత్వేన విభక్తీనాముపదిష్టాః, తత్ర విశేషణార్థమ్ ఇదమారభ్యతే అనభిహితకర్మాద్యాశ్రయేష్వేకత్వాదిషు ద్వితీయాదయో వేదితవ్యాః ఇతి।

.

537. కర్మణి ద్వితీయా [౨.౩.౨]

కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ద్వితీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనుక్తే కర్మణి ద్వితీయా స్యాత్ । హరిం భజతి । అభిహితే తు కర్మణి ప్రాతిపదికార్థమాత్ర ఇతి ప్రథమైవ । అభిధానం చ ప్రాయేణ తిఙ్కృత్తద్ధితసమాసైః । తిఙ్ – హరిః సేవ్యతే । కృత్ – లక్ష్మ్యా సేవితః । తద్ధితః – శతేన క్రీతః శత్యః । సమాసః – ప్రాప్తః ఆనన్దో యం స ప్రాప్తానన్దః । క్వచిన్నిపాతేనాభిధానం యథా – విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తుమసామ్ప్రతమ్ ॥ సాంప్రతమిత్యస్య హి యుజ్యత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) ద్వితీయాదయః శబ్దాః పూర్వాచార్యైః సుపాం త్రికేషు సమర్యన్తే, తైరేవ అత్ర వ్యవహారః। కర్మణి కారకే యా సఙ్ఖ్యా తత్ర ద్వితీయా విభక్తిర్భవతి। కటం కరోతి। గ్రామం గచ్ఛతి। ఉభసర్వతసోః కార్యా ధిగుపర్యాదిషు త్రిషు। ద్వితీయా ఆమ్రేడితాన్తేషు తతోఽన్యత్ర అపి దృశ్యతే। ఉభయతో గ్రామమ్। సర్వతో గ్రామమ్। ధిగ్ దేవదత్తమ్। ఉపర్యుపరి గ్రామమ్। అధ్యధి గ్రామమ్। అధోఽధో గ్రామమ్। అభితఃపరితఃసమయానికషాహాప్రతియోగేషు చ దృశ్యతే। అభితో గ్రామమ్। పరితో గ్రామమ్। సమయా గ్రామమ్। నికాషా గ్రామమ్। హా దేవదత్తమ్। బుభుక్షితం న ప్రతి భాతి కిఞ్చిత్।

.

538. తథాయుక్తం చానీప్సితమ్ [1.4.50]

తథా అవ్యయమ్ యుక్తమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనీప్సితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఈప్సితతమవత్క్రియయా యుక్తమనీప్సితమపి కారకం కర్మసంజ్ఞం స్యాత్ । గ్రామం గచ్ఛన్ తృణం స్పృశతి । ఓదనం భుఞ్జానో విషం భుఙ్క్తే ॥

(కాశికా) యేన ప్రకారేణ కర్తురీప్సితతమం క్రియయా యుజ్యతే, తేన ఏవ చేత్ ప్రకారేణ యదనీప్సితం యుక్తం భవతి, తస్య కర్మసంజ్ఞా విధీయతే। ఈప్సితాదన్యత్ సర్వమనీప్సితమ్, ద్వేష్యమ, ఇతరచ్ చ। విషం భక్షయతి। చౌరాన్ పశ్యతి। గ్రామం గచ్ఛన్ వృక్షమూలాన్యుపసర్పతి।

.

539. అకథితం చ [1.4.51]

అకథితమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అపాదానాదివిశేషైరవివక్షితం కారకం కర్మసంజ్ఞం స్యాత్ ॥ దుహ్యాచ్పచ్దణ్డ్రుధిప్రచ్ఛిచిబ్రూశాసుజిమథ్ముషామ్ । కర్మయుక్ స్యాదకథితం తథా స్యాన్నీహృకృష్వహామ్ ॥

(కాశికా) అకథితం చ యత్ కారకం తత్ కర్మసంజ్ఞం భవతి। కేన అకథితమ్? అపాదానాదివిశేషకథాభిః। పరిగణనం కర్తవ్యమ్ దుహియాచిరుధిప్రచ్ఛిభిక్షిచిఞాముపయోగనిమిత్తమపూర్వవిధౌ। బ్రువిశాసిగుణేన చ యత్ సచతే తదకీర్తితమాచరితం కవినా। ఉపయుజ్యతే ఇత్యుపయోగః పయఃప్రభృతి। తస్య నిమిత్తం గవాది। తస్య ఉపయుజ్యమానపయఃప్రభృతినిమిత్తస్య గవాదేః కర్మసంజ్ఞా విధీయతే। పాణినా కాంస్యపాత్ర్యాం గాం దోగ్ధి పయః। పాణ్యాదికమప్యుపయోగనిమిత్తం, తస్య 86 కస్మాన్ న భవతి? న ఏతదస్తి। విహితా హి తత్ర కరణాదిసంజ్ఞా। తదర్థమాహ అపూర్వవిధౌ ఇతి। బ్రువిశాసిగుణేన చ యత్ సచతే। బ్రువిశాస్యోర్గుణః సాధనమ్, ప్రధానం, ప్రధానం కర్మ, ధర్మాదికమ్, తేన యత్ సమ్బధ్యతే, తదకీర్తితమాచరితం కవినా, తదకథితమ్ ఔక్తం సూత్రకారేణ। దుహి గాం దోగ్ధి పయః। యాచి పౌరవం గాం యాచతే। రుధి గామవరుణద్ధి వ్రజమ్। ప్రచ్ఛి మాణావకం పన్థానం పృచ్ఛతి। భిక్షి పౌరవమ్ గాం భిక్షతే। చిఞ్ వృక్షమవిచినోతి ఫలాని। బ్రువి మాణవకం ధర్మం బ్రూతే। శాసి మాణవకం ధర్మమనుశాస్తి।

.

540. గతిబుద్ధిప్రత్యవసానార్థశబ్దకర్మాకర్మకాణామణి కర్తా స ణౌ [1.4.52]

గతి-బుద్ధి-ప్రత్యవసానార్థ-శబ్దకర్మ-అకర్మకాణామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అ-ణి లుప్తవిభక్తికమ్ (సప్తమ్యా విపరిణమ్యతే)కర్తా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ణౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

గతి-బుద్ధి-ప్రత్యవసానార్థ-శబ్దకర్మ-అకర్మకాణామ-ణి కర్తా సః ణౌ కర్మ

(సి.కౌ) గత్యాద్యర్థానాం శబ్దకర్మణామకర్మకాణాం చాణౌ యః కర్తా స ణౌ కర్మ స్యాత్ ॥ శత్రూనగమయత్స్వర్గం వేదార్థం స్వానవేదయత్ । ఆశయచ్చామృతం దేవాన్వేదమధ్యాపయద్విధిమ్ ॥ 1 ॥ ఆసయత్సలిలే పృథ్వీం యః స మే శ్రీహరిర్గతిః ॥గతీత్యాది కిమ్ ? పాచయత్యోదనం దేవదత్తేన । అణ్యన్తానాం కిమ్ ? గమయతి దేవదత్తో యజ్ఞదత్తం తమపరః ప్రయుఙ్క్తే గమయతి దేవదత్తేన యజ్ఞదత్తం విష్ణుమిత్రః ।నీవహ్యోర్న (వార్తికమ్) ॥ నాయయతి వాహయతి వా భారం భృత్యేన ॥నియన్తృకర్తృకస్య వహేరనిషేధః (వార్తికమ్) ॥ వాహయతి రథం వాహాన్ సూతః ।ఆదిఖాద్యోర్న (వార్తికమ్) ॥ ఆదయతి ఖాదయతి వా అన్నం బటునా ॥భక్షేరహింసార్థస్య న (వార్తికమ్) ॥ భక్షయత్యన్నం బటునా । అహింసార్థస్య కిమ్ ? భక్షయతి బలీవర్దాన్ సస్యమ్ ॥జల్పతిప్రభృతీనాముపసఙ్ఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ జల్పయతి భాషయతి వా ధర్మం పుత్రం దేవదత్తః ।దృశేశ్చ (వార్తికమ్) ॥ దర్శయతి హరిం భక్తాన్ । సూత్రే జ్ఞానసామాన్యార్థానామేవ గ్రహణం న తు తద్విశే0షార్థనామిత్యనేన జ్ఞాప్యతే । తేన స్మరతి జిఘ్రుతీత్యాదీనాం న । స్మారయతి ఘ్రాపయతి వా దేవదత్తేన ॥శబ్దాయతేర్న (వార్తికమ్) ॥ శబ్దాయయతి దేవదత్తేన । ధాత్వర్థసఙ్గృహీతకర్మత్వేనాకర్మకత్వాత్ప్రాప్తిః । యేషాం దేశకాలాదిభిన్నం కర్మ న సంభవతి తేఽత్రాకర్మకాః । న త్వవివక్షితకర్మాణోఽపి । తేన మాసమాసయతి దేవదత్తమిత్యాదౌ కర్మత్వం భవత్యేవ । దేవదత్తేన పాచయతీత్యాదౌ తు న ॥

(కాశికా) అర్థశబ్దః ప్రత్యేకమభిసమ్బధ్యతే। గత్యర్థానాం బుద్ధ్యర్థానాం ప్రత్యవసానార్థానమ్ చ ధాతూనాం, తథ శబ్దకర్మకాణామకర్మకనామ్ చ అణ్యన్తానామ్ యః కర్తా, స ణ్యన్తానాం కర్మసంజ్ఞో భవతి। గచ్ఛతి మాణవకో గ్రామమ్, గమయతి మాణవకం గ్రామమ్। యాతి మాణవకో గ్రామమ్, యాపయతి మాణవకం గ్రామమ్। గత్యర్థేషు నీవహ్యోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। నయతి భారమ్ దేవదత్తః, నాయయతి భారమ్ దేవదత్తేన। వహతి భారమ్ దేవదత్తః, వాహ్యతి భారం దేవదత్తేన। వహేరనియన్తృకర్తృకస్య ఇతి వక్తవ్యమ్। ఇహ ప్రైత్షేధో మా భూత్, వహన్తి యవాన్ బలీవర్దాః, వాహయతి యవాన్ బలీవర్దానితి। బుద్ధిః బుధ్యతే మాణవకో ధర్మమ్, బోధయతి మాణవకం

దహ్యమ్। వేత్తి మాణవకో ధర్మమ్, వేదయతి మాణవకం ధర్మమ్। ప్రత్యవసానమభ్యవహారః। భుఙ్క్తే మాణవక ఓదనమ్, భోజయతి మాణవకమ్ ఓదనమ్। అశ్నాతి మానవక ఓదనమ్, ఆశయతి మాణవకమోదనమ్। ఆదిఖాద్యోః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। అత్తి మాణవక ఓదనమ్, ఆదయతే మాణవకేన ఓదనమ్। ఖాదతి మాణవకః, ఖాదయతి మాణవకేన। భక్షేరహింసార్థస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। భక్షయతి పిణ్డీం దేవదత్తః, భక్షయతి పిణ్డీం దేవదత్తేన ఇతి। అహింసార్థస్య ఇతి కిమ్? భక్షయన్తి బలీవర్దాః సస్యమ్, భక్షయన్తి బలీవర్దాన్ సస్యమ్। శబ్దకర్మణామధీతే మానవకో వేదమ్, అధ్యాపయతి మాణవకం వేదమ్। పఠతి మాణవకో వేదమ్। పాఠయతి మాణవకం వేదమ్। అకర్మకాణామాస్తే దేవదత్తః, ఆసయతి దేవదత్తమ్। శేతే దేవదత్తః, శాయయతి దేవదత్తమ్। ఏతేషామ్ ఇతి కిమ్? పచత్యోదనం దేవదత్తః, పాచయత్యోదనం దేవదత్తేన ఇతి। అణ్యన్తానామ్ ఇతి కిమ్? గమయతి దేవదత్తో యజ్ఞదత్తమ్, తమపరః ప్రయుఙ్క్తే, గమయతి దేవదత్తేన యజ్ఞదత్తం విష్ణుమిత్రః।

.

541. హృక్రోరన్యతరస్యామ్ [1.4.53]

హృక్రోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హృక్రోరణౌ యః కర్తా స ణౌ వా కర్మసంజ్ఞః స్యాత్ । హారయతి కారయతి వా భృత్యం భృత్యేన వా కటమ్ ॥అభివాదిదృశోరాత్మనేపదే వేతి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ అభివాదయతే దర్శయతే దేవం భక్తం భక్తేన వా ॥

(కాశికా) అని కర్త స ణౌ ఇతి వర్తతే। హరతేః కరోతేశ్చ అణ్యన్తయోర్యః కర్తా స ణ్యన్తయోరన్యతరస్యాం కర్మసంజ్ఞో భవతి। హరతి భారం మానవకః, హరయతి భారం మానవకం, మానవకేన ఇతి వా। కరోతి కటం దేవదత్తః, కారయతి కటం దేవదత్తం, దేవదత్తేన ఇతి వా। అభివాదిదృశోరాత్మనేపద ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। అభివదతి గురుం దేవదత్తః, అభివాదయతే గురుం దేవదత్తం, దేవదత్తేన ఇతి వా। పశ్యన్తి భృత్యా రాజానమ్, దర్శయతే భృత్యాన్ రాజానమ్, భృత్యైః ఇతి వా। ఆత్మనేపదే ఇతి కిమ్? దర్శయతి చైత్రం మైత్రమపరః। ప్రాప్తవికల్పత్వాద్ ద్వితీయైవ। అభివాదయతి గురుం మాణవకేన పితా। అప్రాప్తవికల్పత్వాత్ తృతీయా ఏవ।

.

542. అధిశీఙ్స్థాఽఽసాం కర్మ [1.4.46]

అధిశీఙ్స్థాఽఽసామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ కర్మ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధిపూర్వాణామేషామాధారః కర్మ స్యాత్ । అధిశేతే అధితిష్ఠతి అధ్యాస్తే వా వైకుణ్ఠం హరిః ॥

(కాశికా) పూర్వేణ అధికరణసంజ్ఞాయాం ప్రాప్తాయాం కర్మసంజ్ఞా విధీయతే। అధిపూర్వాణాం శీఙ్ స్థా ఆసిత్యేతేషామాధారో యః, తత్ కారకం కర్మసంజ్ఞం భవతి। గ్రామమధిశేతే। గ్రామమధితిష్ఠతి। పర్వతమధ్యాస్తే।

.

543. అభినివిశశ్చ [1.4.47]

అభినివిశః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అభినీత్యేతత్సంఘాతపూర్వస్య విశతేరాధారః కర్మ స్యాత్ । అభినివిశతే సన్మార్గమ్ । పరిక్రయణే సంప్రదానమ్ (కౌముదీ-580) ఇతి సూత్రాదిహ మణ్డూకప్లుత్యాఽన్యతరస్యాం గ్రహణమనువర్త్య వ్యవస్థితవిభాషాశ్రయణాత్క్వచిన్న । పాపేఽభినివేశః ॥

(కాశికా) అభినిపూర్వస్య విశతేరాధారో యః, తత్ కారకమ్ కర్మసంజ్ఞం భవతి। గ్రామమభినివిశతే। కథం కల్యాణేఽభినివేశః, పాపేఽభినివేశః, యా యా సంజ్ఞా యస్మిన్ యస్మిన్ సంజ్ఞిన్యభినివిశతే ఇతి? అన్యతరస్యామ్ ఇతి వర్తతే, పరిక్రయణే సమ్ప్రదానమన్యతరస్యామ్ 1.4.44 ఇత్యతః। సా చ వ్యవస్థితవిభాషా విజ్ఞాయతే।

.

544. ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః [1.4.48]

ఉపాన్వధ్యాఙ్వసః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉపాదిపూర్వస్య వసతేరాధారః కర్మ స్యాత్ । ఉపవసతి అనువసతి అధివసతి ఆవసతి వా వైకుణ్ఠం హరి ॥అభుక్త్యర్థస్య న (వార్తికమ్) ॥ వనే ఉపవసతి ॥

(కాశికా) ఉప అను అధి ఆ ఇత్యేవం పూర్వస్య వసతేరాధారో యః, తత్ కారకం కర్మసంజ్ఞం భవతి। గ్రామముపవసతి సేనా। పర్వతముపవసతి। గ్రామమనువసతి। గ్రామమధివసతి। గ్రామమావసతి। వసేరశ్యర్థస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। గ్రామే ఉపవసతి। భోజననివృత్తిం కరోతి ఇత్యర్థః।

.

545. అన్తరాఽన్తరేణ యుక్తే [2.3.4]

అన్తరా-అన్తరేణ అవ్యయమ్ యుక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం యోగే ద్వితీయా । అన్తరా త్వాం మాం హరిః । అన్తరేణ హరిం న సుఖమ్ ॥

(కాశికా) ద్వితీయా స్వర్యతే, న తృతీయా। అన్తరాన్తరేణ శబ్దౌ నిపాతౌ సాహచర్యాద్ గృహ్యేతే। ఆభ్యాం యోగే ద్వితీయా విభక్తిర్భవతి। షష్ఠ్యపవాదోఽయమ్ యోగః। తత్ర అన్తరాశబ్దో మధ్యమాధేయప్రధానమాచష్టే। అన్తరేణ శబ్దస్ తు తచ్ చ వినార్థం చ। అన్తరా త్వాం చ మాం చ కమణ్డలుః। అన్తరేణ త్వాం చ మాం చ కమణ్డలుః। అన్తరేణ పురుషకారం న కించిల్ లభ్యతే। యుక్తగ్రహణం కిమ్? అన్తరా తక్షశిలాం చ పాటలిపుత్రం స్రుఘ్నస్య ప్రాకారః।

.

546. కర్మప్రవచనీయాః [1.4.83]

కర్మప్రవచనీయాః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఇత్యధికృత్య ॥

(కాశికా) కర్మప్రవచనీయాః ఇత్యధికారో విదితవ్యః। యానిత ఊర్ధ్వమనుక్రమిష్యామః కర్మప్రవచనీయ. సంజ్ఞాస్తే వేదితవ్యాః అధిరీశ్వరే 1.4.97 ఇతి యావద్ వక్ష్యతి। కర్మప్రవచనీయప్రదేశాః కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా 2.3.8 ఇత్యేవమాదయః।

.

547. అనుర్లక్షణే [1.4.84]

అనుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ లక్షణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) లక్షణే ద్యోత్యేఽనురుక్తసంజ్ఞః స్యాత్ । గత్యుపసర్గసంజ్ఞాపవాదః ॥

(కాశికా) అనుశబ్దో లక్షణే ధ్యోత్యే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతి। శాకల్యస్య సంహితామను ప్రావర్షత్। అనడుద్యజ్ఞమన్వసిఇచ్ఛత్। అగస్త్యమన్వసిఇచ్ఛత్ ప్రజాః। కిమర్థమ్ ఇదముచ్యతే, యావతా లక్షణేత్థమ్ భూతాఽఖ్యాన 1.4.90 ఇతి సిద్ధైవానోః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా? హేత్వర్థం తు వచనమ్। హేతుతృతీయాం వాధిత్వా ద్వితీయాఽ ఏవ యథా స్యాత్।

.

548. కర్మప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా [2.3.8]

కర్మప్రవచనీయ-యుక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ద్వితీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతేన యోగే ద్వితీయా స్యాత్ । జపమను ప్రావర్షత్ । హేతుభూతజపోపలక్షితం వర్షణమిత్యర్థః । పరాపి హేతావితి తృతీయాఽనేన బాధ్యతే । లక్షణేత్థంభూత (కౌముదీ-552) ఇత్యాదినా సిద్ధే పునః సంజ్ఞావిధానసామర్థ్యాత్ ॥

(కాశికా) కర్మప్రవచనీయైర్యుక్తే ద్వితీయా విభక్తిర్భవతి। అనుర్లక్షణే 1.4.84 శాకల్యస్య సంహితామనుప్రావర్షత్। ఆగస్త్యమన్వసిఞ్చత్ ప్రజాః।

.

549. తృతీయార్థే [1.4.85]

తృతీయార్థే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అస్మిన్ద్యోత్యేఽనురుక్తసంజ్ఞః స్యాత్ । నదీమన్వవసితా సేనా । నద్యా సహ సంబద్ధేత్యర్థః ॥ షిఞ్ బన్ధనే క్తః ॥

(కాశికా) అనుశబ్దస్ తృతీయార్థే ద్యోత్యే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతి। నదీమన్వవసితా సేనా। పర్వతమన్వవసితా సేనా। పర్వతేన సమ్బద్ధా ఇత్యర్థః।

.

550. హీనే [1.4.86]

హీనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హీనే ద్యోత్యేఽనుః ప్రాగ్వత్ । అను హరిం సురాః । హరేర్హీనా ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) హీనః ఇతి న్యూనః ఉచ్యతే, స చ ఉత్కృష్టాపేక్షః। తేన ఇయమ్ హీనోత్కృష్టసమ్బన్ధే సంజ్ఞా విజ్ఞాయతే। హీనే ద్యోత్యే అయమనుః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతి। అను శాకటాయనం వైయాకరణాః। అన్వర్జునం యోద్ధారః।

.

551. ఉపోఽధికే చ [1.4.87]

ఉపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అధికే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అధికే హీనే చ ద్యోత్యే ఉపేత్యవ్యయం ప్రాక్సంజ్ఞం స్యాత్ । అధికే సప్తమీ వక్ష్యతే । హీనే ఉప హరిం సురాః ॥

(కాశికా) ఉపశబ్దః అధికే హీనే చ ద్యోత్యే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతి। ఉప ఖార్యాం ద్రోణః। ఉప నిష్కే కార్షాపణమ్। హీనే ఉప శాకటాయనం వైయాకరణాః।

.

552. లక్షణేత్థమ్భూతాఖ్యానభాగవీప్సాసు ప్రతిపర్యనవః [1.4.90]

లక్షణేత్థమ్భూతాఖ్యానభాగవీప్సాసు సప్తమీ-బహువచనమ్ ప్రతిపర్యనవః ప్రథమా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏష్వర్థేషు విషయభూతేషు ప్రత్యాదయ ఉక్తసంజ్ఞాః స్యుః । లక్షణే, వృక్షం ప్రతి, పర్యను వా విద్యోతతే విద్యుత్ । ఇత్థంభూతాఖ్యానే, భక్తో విష్ణుం ప్రతి, పర్యను వా । భాగే, లక్ష్మీర్హరిం ప్రతి,

పర్యను వా । హరేర్భాగ ఇత్యర్థః । వీప్సాయాం, వృక్షంవృక్షం ప్రతి పర్యను వా సిఞ్చతి । అత్రోపసర్గత్వాభావాన్న షత్వమ్ । ఏషు కిమ్ ? పరిషిఞ్చతి ॥

(కాశికా) లక్షణే, ఇత్థంభూతాఽఖ్యానే, భాగే, వీప్సాయాం చ విశాయభూతాయాం ప్రతి పరి అను ఇత్యేతే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా భవన్తి। లక్షణే తావత్ వృక్షం ప్రతి విద్యోతతే విద్యుత్। వృక్షం పరి। వృక్షమను। ఇత్థంభూతాఽఖ్యానే సాధుర్దేవదత్తో మాతరమ్ ప్రతి। మాతరమ్ పరి। మాతరమను। భాగే యదత్ర మాం ప్రతి స్యాత్। మామ్ పరి స్యాత్। మామను స్యాత్। వీప్సాయామ్ వృక్షం వృక్షమ్ ప్రతి సిఞ్చతి। పరి సిఞ్చతి। అను సిఞ్చతి। లక్షణాదిషు ఇతి కిమ్? ఓదనం పరిషిఞ్చతి। అథ పరిశబ్దయోగే పఞ్చమీ కస్మాన్ న భవతి పఞ్చమ్యపాఙ్పరిభిః 2.3.10 ఇతి? వర్జనవిషాయే సా విధీయతే, అపశబ్దసాహచర్యాత్।

.

553. అభిరభాగే [1.4.91]

అభిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అభాగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భాగవర్జే లక్షణాదావభిరుక్తసఞ్జ్ఞః స్యాత్ । హరిమభి వర్తతే । భక్తో హరిమభి । దేవం దేవమభి సిఞ్చతి । అభాగే కిమ్ ? యదత్ర మమాభిష్యాత్తద్దీయతామ్ ॥

(కాశికా) లక్షనాఽదిషు ఏవ భాగవర్జితేషు అభిః కర్మప్రవచనీయసఞ్జ్ఞో భవతి। వృక్షమభి విద్యోతతే విద్యుత్। సాధుర్దేవదత్తో మాతరమభి। వృక్షం వృక్షమభి సిఞ్చతి। అభాగే ఇతి కిమ్? భాగః స్వీక్రియమాణోఽంశః। యదత్ర మమ అభిష్యత్ తద్ దీయతామ్। యదత్ర మమ భవతి తద్ దీయతామ్ ఇత్యర్థః।

.

554. అధిపరీ అనర్థకౌ [1.4.93]

అధిపరీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ అనర్థకౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఉక్తసంజ్ఞౌ స్తః । కుతోఽధ్యాగచ్ఛతి । కుతః పర్యాగచ్ఛతి । గతిసఞ్జ్ఞాబాధాత్ గతిర్గతౌ (కౌముదీ-3977) ఇతి నిఘాతో న ॥

(కాశికా) అధిపరీ శబ్దౌ అనర్థకౌ అనర్థాన్తరవాచినౌ కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞౌ భవతః। కుతోఽధ్యాగచ్ఛతి। కుతః పర్యాగచ్ఛతి। గత్యుపసర్గసంజ్ఞావాధనార్థా కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞా విధీయతే।

.

555. సుః పూజాయామ్ [1.4.94]

సుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పూజాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సుసిక్తమ్ । సుస్తుతమ్ । అనుపసర్గత్వాన్న షః । పూజాయాం కిమ్ ? సుషిక్తం కిం తవాఽత్ర । క్షేపోఽయమ్ ॥

(కాశికా) సుశబ్దః పూజాయామర్థే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతి। సు సిక్తం భవతా। సు స్తుతం భవతా। ధాత్వర్థః స్తూయతే। ఉపసర్గసంజ్ఞాఽఽశ్రయం షత్వం న భవతి। పూజాయామ్ ఇతి కిమ్? సుషిక్తం కిం తవాత్ర।

.

556. అతిరతిక్రమణే చ [1.4.95]

అతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అతిక్రమణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అతిక్రమణే పూజాయాం చాతిః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞః స్యాత్ । అతి దేవాన్ కృష్ణః ॥

(కాశికా) అతిశబ్దః అతిక్రమణే, చకారాత్ పూజయం చ కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతి। నిష్పన్నే ఽపి వస్తుని క్రియాప్రవృత్తిః అతిక్రమణమ్। అతి సిక్తమేవ భవతా। అతి స్తుతమేవ భవతా। పూజాయమతి సిక్తం భవతా। అతి స్తుతమేవ భవతా। శోభనం కృతమ్ ఇత్యర్థః।

.

557. అపిః పదార్థసమ్భావనాన్వవసర్గగర్హాసముచ్చయేషు [1.4.96]

అపిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ పదార్థసమ్భావనాన్వవసర్గగర్హాసముచ్చయేషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషు ద్యోత్యేష్వపిరుక్తసఙ్జ్ఞః స్యాత్ । సర్పిషోఽపి స్యాత్ । అనుపసర్గత్వాన్న షః । సంభావనాయాం లిఙ్ । తస్యా ఏవ విషయభూతే భవనే కర్తృదౌర్లభ్యప్రయుక్తం దౌర్లభ్యం ద్యోతయన్నపిశబ్దః స్యాదిత్యనేన సంబధ్యతే । సర్పిష ఇతి షష్ఠీ త్వపిశబ్దబలేన గమ్యమానస్య బిన్దోరవయవావయవిభావసమ్బన్ధే । ఇయమేవ హ్యపిశబ్దస్య పదార్థద్యోతకతా నామ । ద్వితీయా తు నేహ ప్రవర్తతే । సర్పిషో బిన్దునా యోగో న త్వపినేత్యుక్తత్వాత్ । అపి స్తుయాద్విష్ణుమ్ । సంభావనం శక్త్యుత్కర్షమావిష్కర్తుమత్యుక్తిః । అపి స్తుహి । అన్వవసర్గః కామచారానుజ్ఞా । ధిగ్దేవదత్తమపి స్తుయాద్వృషలమ్ । గర్హా । అపి సిఞ్చ అపి స్తుహి । సముచ్చయే ॥

(కాశికా) పదార్థే, సమ్భావనే, అన్వవసర్గే, గర్హాయామ్, సముచ్చయే చ వర్తమానః అపిః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతి। పదాన్తరస్య అప్రయుజ్యమానస్య అర్థః పదార్థః సర్పిషోఽపి స్యాత్। మధునోఽపి స్యాత్। మాత్రా, బిన్దుః, స్తోకమ్ ఇత్యస్య అర్థేఽపి శబ్దో వర్తతే। సమ్భావనమధికార్థవచనేన

శక్తేరప్రతిఘాతావిష్కరనమపి సిఞ్చేన్ మూలకసహస్రమ్। అపి స్తుయాద్ రాజానమ్। అన్వవసర్గః కామచారాభ్యనుజ్ఞానమపి సిఞ్చ। అపి స్తుహి। గర్హా నిన్దా ధిగ్ జాల్మం దేవదత్తమ్, అపి సిఞ్చేత్ పలాణ్డుమ్। అపి స్తుయాద్ వృషలమ్। సముచ్చయే అపి సిఞ్చ। అపి స్తుహి। సిఞ్చ చ స్తుహి చ। ఉపసర్గసంజ్ఞాబాధనాత్ షత్వమ్ న భవతి।

.

558. కాలాధ్వనోరత్యన్తసంయోగే [2.3.5]

కాల-అధ్వనోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ అత్యన్త-సంయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఇహ ద్వితీయా స్యాత్ । మాసం కల్యాణీ । మాసమధీతే । మాసం గుడధానాః । క్రోశం కుటిలా నదీ । క్రోశమధీతే । క్రోశం గిరిః । అత్యన్తసంయోగే కిమ్ ? మాసస్య ద్విరధీతే । క్రోశస్యైకదేశే పర్వతః ॥ ఇతి ద్వితీయా ॥

(కాశికా) కాలశబ్దేభ్యోఽధ్వశబ్దేభ్యశ్చ ద్వితీయా విభక్తిర్భవతి అత్యన్తసంయోగే గమ్యమానే। క్రియాగుణద్రవ్యైః సాకల్యేన కాలాధ్వనోః సమ్బన్ధః అత్యన్తసంయోగః। మాసమధీతే। సంవత్సరమధీతే। మాసం కల్యాణీ। సంవత్సరం కల్యాణీ। మాసం గుడధీనాః। సంవత్సరం గుడధానాః। అధ్వనః ఖల్వపి క్రోశమధీతే। యోజనమధీతే। క్రోశం కుటిలా నదీ। యోజనం కుటిలా నదీ। క్రోశం పర్వతః। యోజనం పర్వతః। అత్యన్తసంయోగే ఇతి కిమ్? మాసస్య ద్విరధీతే। క్రోశస్య ఏకదేశే పర్వతః।

.

559. స్వతన్త్రః కర్తా [1.4.54]

స్వతన్త్రః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కర్తా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రియాయాం స్వాతన్త్ర్యేణ వివక్షితోఽర్థః కర్తా స్యాత్ ॥

(కాశికా) స్వతన్త్రః ఇతి ప్రధానభూత ఉచ్యతే। అగుణీభూతో, యః క్రియాసిద్ధౌ స్వతన్త్ర్యేణ వివక్ష్యతే, తత్ కారకం కర్తృసంజ్ఞం భవతి। దేవదత్తః పచతి। స్థాలీ పచతి। కర్తృప్రదేశాః కర్తృకరణయోస్ తృతీయా 2.3.18 ఇత్యేవమాదయః।

.

560. సాధకతమం కరణమ్ [1.4.42]

సాధకతమమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కరణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రియాసిద్ధౌ ప్రకృష్టోపకారకం కరణసఞ్జ్ఞం స్యాత్ । తమప్ గ్రహణం కిమ్ ? గఙ్గాయాం ఘోషః ॥

(కాశికా) క్రియాసిద్ధౌ యత్ ప్రకృష్టోపకారకం వివక్షితమ్ తత్ సాధకతమం కారకమ్ కరణసంజ్ఞం భవతి। దాత్రేణ లునాతి। పరశునా ఛినత్తి। తమబ్గ్రహనమ్ కిమ్? గఙ్గాయాం ఘోషః। కూపే గర్గకులమ్। కరణప్రదేశాః కర్తృకరణయోస్ తృతీయా 2.3.18 ఇత్యేవమాదయః।

.

561. కర్తృకరణయోస్తృతీయా [౨.3.18]

కర్తృ-కరణయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ తృతీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనభిహితే కర్తరి కరణే చ తృతీయా స్యాత్ । రామేణ బాణేన హతో వాలీ ॥ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ ప్రకృత్యా చారుః । ప్రాయేణ యాజ్ఞికః । గోత్రేణ గార్గ్యః । సమేనైతి । విషమేణైతి । ద్విద్రోణేన ధాన్యం క్రీణాతి । సుఖేన దుఃఖేన వా యాతీత్యాది ॥

(కాశికా) కర్తరి కరణే చ కారకే తృతీయా విభక్తిర్భవతి। దేవదత్తేన కృతమ్। యజ్ఞదత్తేన భుక్తమ్। కరణే దాత్రేణ లునాతి। పరశునా ఛినత్తి। తృతీయావిధానే ప్రకృత్యాదీనాముపసఙ్ఖ్యానమ్। ప్రకృత్యాఽభిరూపః। ప్రకృత్యా దర్శనీయః। ప్రాయేణ యాజ్ఞికః। ప్రాయేణ వైయాకరణః। గార్గ్యోఽస్మి గోత్రేణ। సమేన ధావతి। విషమేణ ధావతి। ద్విద్రోణేన ధాన్యం క్రీణాతి। పఞ్చకేన పశూన్ క్రీణాతి। సాహస్రేణ అశ్వాన్ క్రీణాతి।

.

562. దివః కర్మ చ [1.4.43]

దివః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కర్మ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) దివః సాధకతమం కారకం కర్మసంజ్ఞం స్యాచ్చాత్కరణసంజ్ఞమ్ । అక్షైరక్షాన్వా దీవ్యతి ॥

(కాశికా) పూర్వేణ కరణసంజ్ఞాయాం కరనసంజ్ఞాయాం ప్రాప్తాయామ్ కర్మసంజ్ఞా విధీయతే। దివః సాధకతమం యత్ కారకమ్ తత్ కర్మసంజ్ఞమ్ భవతి, చకారాత్ కరణసంజ్ఞమ్ చ। అక్షాన్ దీవ్యతి, అక్షైర్దీవ్యతి।

.

563. అపవర్గే తృతీయా [౨.3.6]

అపవర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ తృతీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అపవర్గః ఫలప్రాప్తిస్తస్యాం ద్యోత్యాయాం కాలాధ్వనోరత్యన్తసంయోగే తృతీయా స్యాత్ । అహ్నా క్రోశేన వాఽనువాకోఽధీతః । అపవర్గే కిమ్ ? మాసమధీతో నాయాతః ॥

(కాశికా) కాలాధ్వనోరత్యన్తసంయోగే ఇతి వర్తతే। అపవర్గః ఫలప్రాప్తౌ సత్యాం క్రియాపరిసమాప్తిః। అపవర్గే గమ్యమానే కాలాధ్వనోరత్యన్తసంయోగే తృతీయా విభక్తిర్భవతి। మాసేన అనువాకోఽధీతః। సంవత్సరేణ అనువాకోఽధీతః। అధ్వనః క్రోశేన అనువాకోఽధీతః। యోజనేన అనువాకోఽధీతః। అపవర్గే ఇతి కిమ్? క్రోశమధీతోఽనువాకః। మాసమధీతః। కర్తవ్యాదృత్తౌ ఫలసిద్ధేరభావాత్ తృతీయా న భవతి। మాసమధీతోఽనువాకః, న చ అనేన గృహీతః।

.

564. సహయుక్తేఽప్రధానే [౨.౩.౧౯]

సహయుక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అప్రధానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సహార్థేన యుక్తే అప్రధానే తృతీయా స్యాత్ । పుత్రేణ సహాగతః పితా । ఏవం సాకంసార్ధంసమంయోగేఽపి । వినాపి తద్యోగం తృతీయా । వృద్ధో యూనా (కౌముదీ-931) ఇత్యాదినిర్దేశాత్ ॥

(కాశికా) సహార్థేన యుక్తే అప్రధానే తృతీయా విభక్తిర్భవతి। పుత్రేణ సహాగతః పితా। పుత్రేణ సహ గోమాన్। పితురత్ర క్రియాదిసమ్బన్ధః శబ్దేన ఉచ్యతే, పుత్రస్య తు ప్రతీయమాన ఇతి తస్యాప్రాధాన్యమ్। సహార్థేన చ యోగే తృతీయావిధానాత్ పర్యాయప్రయోగేఽపి భవతి, పుత్రేణ సార్ధమ్ ఇతి। వినాఽపి సహశబ్దేన భవతి, వృద్ధో యూనా 1.2.65 ఇతి నిదర్శనాత్। అప్రధానే ఇతి కిమ్? శిష్యేణ సహోపాధ్యాయస్య గౌః।

.

565. యేనాఙ్గవికారః [౨.౩.౨౦]

యేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ అఙ్గ-వికారః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యేనాఙ్గేన వికృతేనాఙ్గినో వికారో లక్ష్యతే తతః తృతీయా స్యాత్ । అక్ష్ణా కాణః । అక్షిసమ్బన్ధికాణత్వవిశిష్ట ఇత్యర్థః । అఙ్గవికారః కిమ్ ? అక్షి కాణమస్య ॥

(కాశికా) అఙ్గశబ్దోఽత్ర అఙ్గసముదాయే శరీరే వర్తతే, యేన ఇతి చ తదవయవో హేతుత్వేన నిర్దిశ్యతే। యేన అఙ్గేన వికృతేన అఙ్గినో వికారో లక్ష్యతే, తతస్ తృతీయా విభక్తిర్భవతి। అక్ష్ణా కాణః। పాదేన ఖఞ్జః। పాణినా కుణ్ఠః। అవయవధర్మేణ సముదయో వ్యపదిశ్యతే। అఙ్గవికారః ఇతి కిమ్? అక్షి కాణమస్య।

.

566. ఇత్థంభూతలక్షణే [౨.౩.౨౧]

ఇత్థంభూత-లక్షణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కంచిత్ప్రకారం ప్రాప్తస్య లక్షణే తృతీయా స్యాత్ । జటాభిస్తాపసః । జటాజ్ఞాప్యతాపసత్వవిశిష్ట ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) కఞ్చిత్ ప్రకారం ప్రాప్తః ఇత్థమ్భూతః। తస్య లక్షణమ్ ఇత్థమ్భూతలక్షణమ్। తతస్ తృతీయా విభక్తిర్భవతి। అపి భవాన్ కమణ్డలునా ఛాత్రమద్రాక్షీత్? ఛాత్త్రేణోపాధ్యాయమ్। శిఖయా పరివ్రాజకమ్। ఇహ న భవతి, కమణ్డ్లుపానిశ్ఛాత్రః ఇతి, లక్షణస్య సమాసేఽన్తర్భూతత్వాత్। ఇత్థమ్భూతః ఇతి కిమ్? వృక్షం ప్రతి విద్యోతనమ్।

.

567. సంజ్ఞోఽన్యతరస్యాం కర్మణి [౨.3.౨౨]

సంజ్ఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)   సంపూర్వస్య జానాతేః కర్మణి తృతీయా వా స్యాత్ । పిత్రా పితరం వా సంజానీతే ॥

(కాశికా)   సమ్పూర్వస్య జానాతేః కర్మణి కరకే ద్వితీయాయాం ప్రాప్తాయామన్యతరస్యాం తృతీయావిభక్తిర్భవతి। పిత్రా సఞ్జానీతే, పితరం సఞ్జానీతే। మాత్రా సఞ్జానీతే, మాతరం సఞ్జానీతే।

.

568. హేతౌ [౨.3.23]

హేతౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ)   హేత్వర్థే తృతీయా స్యాత్ । ద్రవ్యాదిసాధారణం నిర్వ్యాపారసాధారణం చ హేతుత్వమ్ । కరణత్వం తు క్రియామాత్రవిషయం వ్యాపారనియతం చ । దణ్డేన ఘటః । పుణ్యేన దృష్టో హరిః । ఫలమపీహ హేతుః । అధ్యయనేన వసతి । గమ్యమానాపి క్రియా కారకవిభక్తౌ ప్రయోజికా । అలం శ్రమేణ । సాధ్యం నాస్తీత్యర్థః । సాధనక్రియాం ప్రతి శ్రమః కరణమ్ । శతేన శతేన వత్సాన్పాయయతి పయః । శతేన పరిచ్ఛిద్యేత్యర్థః ॥అశిష్టవ్యవహారే దాణః ప్రయోగే చతుర్థ్యర్థే తృతీయా (వార్తికమ్) ॥ దాస్యా సంయచ్ఛతే కాముకః । ధర్మ్యే తు భార్యాయై సంయచ్ఛతి ॥ ఇతి తృతీయా ॥

(కాశికా) ఫలసాధనయోగ్యః పదార్థో లోకే హేతురుచ్యతే। తద్వాచినస్ తృతీయా విభక్తిర్భవతి। ధనేన కులమ్। కన్యయా శోకః। విద్యయా యశః।

.

569. కర్మణా యమభిప్రైతి స సమ్ప్రదానమ్ [1.4.3౨]

కర్మణా తృతీయా-ఏకవచనమ్ యమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ అభిప్రైతి తిఙన్తమ్ సః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమ్ప్రదానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దానస్య కర్మణా యమభిప్రైతి స సమ్ప్రదానసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) కర్మణా కరణభూతేన కర్తా యమభిప్రైతి తత్ కారకం సమ్ప్రదానసంజ్ఞం భవతి। అన్వర్థసంజ్ఞావిజ్ఞానాద్ దదాతికర్మణా ఇతి విజ్ఞాయతే। ఉపాధ్యాయాయ గాం దదాతి। మాణవకాయ భిక్షాం దదాతి। క్రియాగ్రహణమపి కర్తవ్యమ్। క్రియయాఽపి యమభిప్రైతి స సమ్ప్రదానమ్। శ్రాద్ధాయ నిగర్హతే। యుద్ధాయ సన్నహ్యతే। పత్యే శేతే। సమ్ప్రదానప్రదేశాః చతుర్థీ సమ్ప్రదానే 2.3.13 ఇత్యేవమాదయః। కర్మణః కరణసంజ్ఞా వక్తవ్యా సమ్ప్రదానస్య చ కర్మసంజ్ఞా। పశునా రుద్రం యజతే। పశుం రుద్రాయ దదాతి ఇత్యర్థః।

.

570. చతుర్థీ సమ్ప్రదానే [౨.3.13]

చతుర్థీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ సమ్ప్రదానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విప్రాయ గాం దదాతి । అనభిహిత ఇత్యేవ । దానీయో విప్రః ।క్రియయా యమభిప్రైతి సోఽపి సంప్రదానమ్ (వార్తికమ్) ॥ పత్యే శేతే ।యజేః కర్మణః కరణసంజ్ఞా సంప్రదానస్య చ కర్మసంజ్ఞా (వార్తికమ్) ॥ పశునా రుద్రం యజతే । పశుం రుద్రాయ దదాతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) సమ్ప్రదానే కారకే చతుర్థీ విభక్తిర్భవతి। ఉపధ్యాయాయ గాం దదాతి। మానవకాయ భిక్షాం దదాతి। దేవదత్తాయ రోచతే। పుష్పేభ్యః స్పృహయతి ఇత్యాది। చతుర్థీవిధానే తాదర్థ్య ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। యూపాయ దారు। కుణ్డలాయ హిరణ్యమ్। రన్ధనాయ స్థాయ స్థాలీ। అవహననాయోలూఖలమ్। క్లృపి సమ్పద్యమానే చతుర్థీ వక్తవ్యా। మూత్రాయ కల్పతే యవాగూః। ఉచ్చారాయ కల్పతే యవాగూః। క్లృపి ఇత్యర్థనిర్దేశః। మూత్రాయ సమ్పద్యతే యవాగూః। మూత్రాయ జాయతే యవగూః। ఉత్పాతేన జ్ఞాప్యమానే చతుర్థీ వక్తవ్యా। వాతాయ కపిలా విద్యుదాతపాయాతిలోహినీ। పీతా వర్షాయ విజ్ఞేయా దుర్భిక్షాయ సితా భవేత్। హితయోగే చతుర్థీ వక్తవ్యా। గోభ్యో హితమ్। అరోచకినే హితమ్।

.

571. రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణః [1.4.33]

రుచ్యర్థానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ప్రీయమాణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) రుచ్యర్థానాం ధాతూనాం ప్రయోగే ప్రీయమాణోఽర్థః సమ్ప్రదానం స్యాత్ । హరయే రోచతే భక్తిః । అన్యకర్తృకోఽభిలాషో రుచిః । హరినిష్ఠప్రీతేర్భక్తిః కర్త్రీ । ప్రీయమాణః కిమ్ ? దేవదత్తాయ రోచతే మోదకః పథి ॥

(కాశికా) రుచినా సమానార్థాః రుచ్యర్థాః అన్యకర్తృకోఽభిలాషో రుచిః। రుచ్యర్థానాం ధాతూనాం ప్రయోగే ప్రీయమాణో యోఽర్థః, తత్ కారకం సమ్ప్రదానాసంజ్ఞమ్ భవతి। దేవదత్తాయ రోచతే మోదకః। యజ్ఞదత్తాయ స్వాదతేఽపూపః। దేవదత్తస్థస్యాభిలాషస్య మోదకః కర్తా। ప్రీయమాణః ఇతి కిమ్? దేవదత్తాయ రోచతే మోదకః పథి।

.

572. శ్లాఘహ్నుఙ్స్థాశపాం జ్ఞీప్స్యమానః [1.4.34]

శ్లాఘహ్నుఙ్స్థాశపామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ జ్ఞీప్స్యమానః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం ప్రయోగే బోధయితుమిష్టః సంప్రదానం స్యాత్ । గోపీ స్మరాత్కృష్ణాయ శ్లాఘతే హ్నుతే తిష్ఠతే శపతే వా । జ్ఞీప్స్యమానః కిమ్ ? దేవదత్తాయ శ్లాఘతే పథి ॥

(కాశికా) శ్లాఘ హ్నుఙ్ స్థా శప ఇత్యేతేషామ్ జ్ఞీప్స్యమానో యోఽర్థహ్, తత్ కారకం సమ్ప్రదానసంజ్ఞం భవతి। జ్ఞీప్స్యమానః జ్ఞపయితుమ్ ఇష్యమణః, బోధ్యితుమభిప్రేతః। దేవదత్తాయ శ్లాఘతే। దేవదత్తం శ్లాఘమానస్తామ్ శ్లాఘాం తమేవ జ్ఞపయితుమ్ ఇచ్ఛతి ఇత్యర్థః। ఏవమ్ దేవదత్తాయ హ్నుతే। యజ్ఞదత్తాయ హ్నుతే। దేవదత్తాయ తిష్ఠతే। యజ్ఞదత్తాయ తిష్ఠతే। దేవదత్తాయ శపతే। యజ్ఞదత్తాయ శపతే। జ్ఞీప్స్యమానః ఇతి కిమ్? దేఅదత్తాయ శ్లాఘతే పథి।

.

573. ధారేరుత్తమర్ణః [1.4.35]

ధారేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఉత్తమర్ణః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ధారయతేః ప్రయోగే ఉత్తమర్ణ ఉక్తసంజ్ఞః స్యాత్ । భక్తాయ ధారయతి మోక్షం హరిః । ఉత్తమర్ణః కిమ్ ? దేవదత్తాయ శతం ధారయతి గ్రామే ॥

(కాశికా) ధారయతేః ప్రయోగే ఉత్తమర్ణో యోఽర్థః, తత్ కారకం సమ్ప్రదానసంజ్ఞం భవతి। ఉత్తమమ్ ఋణం యస్య స ఉత్తమర్ణః। కస్య చోత్తమమృణమ్? యదీయం ధనమ్। ధనస్వామీ ప్రయోక్తా ఉత్తమర్ణః, స సమ్ప్రదానసంజ్ఞో భవతి। దేవదత్తాయ శతమ్ ధారయతి। యజ్ఞదత్తాయ శతం ధారయతి। ఉత్తార్ణః ఇతి కిమ్? దేవదత్తాయ శతమ్ ధరయతి గ్రామే।

.

574. స్పృహేరీప్సితః [1.4.36]

స్పృహేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఈప్సితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్పృహయతేః ప్రయోగే ఇష్టః సంప్రదానం స్యాత్ । పుష్పేభ్యః స్పృహయతి । ఈప్సితః కిమ్ ? పుష్పేభ్యో వనే స్పృహయతి । ఈప్సితమాత్రే ఇయం సంజ్ఞా । ప్రకర్షవివక్షాయాం తు పరత్వాత్కర్మసంజ్ఞా । పుష్పాణి స్పృహయతి ॥

(కాశికా) స్పృహ ఈప్సాయామ్ చురాదావదన్తః పఠ్యతే। తస్య ఈప్సితో యోఽర్థః, తత్ కారకం సమ్ప్రదానసంజ్ఞమ్ భవతి। ఈప్సితః ఇత్యభిప్రేతః ఉచ్యతే। పుష్పేభ్యః స్పృహయతి। ఫలేభ్యః స్పృహయతి। ఈప్సితః ఇతి కిమ్? పుశ్పేభ్యో వనే స్పృహయతి।

.

575. క్రుధద్రుహేర్ష్యాఽసూయార్థానాం యం ప్రతి కోపః [1.4.37]

క్రుధద్రుహేర్ష్యాసూయార్థానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ యమ్ ద్వితీయా-ఏకవచనమ్ ప్రతి అవ్యయమ్ కోపః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రుధాద్యర్థానాం ప్రయోగే యం ప్రతి కోపః స ఉక్తసంజ్ఞః స్యాత్ । హరయే క్రుధ్యతి । ద్రుహ్యతి । ఈర్ష్యతి । అసూయతి । యం ప్రతి కోపః కిమ్ ? భార్యామీర్ష్యతి మైనామన్యోఽద్రాక్షీదితి । క్రోధోఽమర్షః । ద్రోహోఽపకారః । ఈర్ష్యాఽక్షమా । అసూయా గుణేషు దోషావిష్కరణమ్ । ద్రుహాదయోఽపి కోపప్రభవా ఏవ గృహ్యన్తే । అతో విశేషణం సామాన్యేన యం ప్రతి కోప ఇతి ॥

(కాశికా) అమర్షః క్రోధః । అపకారో ద్రోహః । అక్షమా ఈర్ష్యా । గుణేషు దోషావిష్కరనమసూయా । క్రుధాద్యర్థానామ్ ప్రయోగే యం ప్రతి కోపః, తత్ కారకం సమ్ప్రదానసంజ్ఞమ్ భవతి । క్రోధస్తావత్ కోప ఏవ । ద్రోహాదయోఽపి కోపప్రభవా ఏవ గృహ్యన్తే । తస్మాత్ సామాన్యేన విశేషణమ్ యం ప్రతి కోపః ఇతి । దేవదత్తాయ క్రుధ్యతి । దేవదత్తాయ ద్రుహ్యతి । దేవదత్తాయ ఈర్ష్యతి । దేవదత్తాయ అసూయతి । యమ్ ప్రతి కోపః ఇతి కిమ్ ? భార్యామ్ ఈర్ష్యతి, మా ఏనామన్యో ద్రాక్షీతితి ॥

.

576. క్రుధద్రుహోరుపసృష్టయోః కర్మ [1.4.38]

క్రుధద్రుహోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ ఉపసృష్టయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ కర్మ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) సోపసర్గయోరనయోర్యం ప్రతి కోపస్తత్కారకం కర్మసంజ్ఞం స్యాత్ । క్రూరమభిక్రుధ్యతి । అభిద్రుహ్యతి ॥

(కాశికా) పూర్వేణ సమ్ప్రదానసఞ్జ్ఞాయామ్ ప్రాప్తాయామ్ కర్మసంజ్ఞా విధీయతే । క్రుధద్రుహోరుపసృష్టయోరుపసర్గసమ్బద్ధయోః యం ప్రతి కోపః, తత్ కారకం కర్మసంజ్ఞం భవతి ।

దేవదత్తమభిక్రుధ్యతి । దేవదత్తమభిద్రుహ్యతి । ఉపసృష్టయోః ఇతి కిమ్ ? దేవదత్తాయ క్రుధ్యతి । యజ్ఞదత్తాయ ద్రుహ్యతి ॥

.

577. రాధీక్ష్యోర్యస్య విప్రశ్నః [1.4.39]

రాధీక్ష్యోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ విప్రశ్నః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోః కారకం సంప్రదానం స్యాత్ । యదీయో వివిధః ప్రశ్నః క్రియతే । కృష్ణాయ రాధ్యతి ఈక్షతే వా । పృష్టో గర్గః శుభాశుభం పర్యాలోచయతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) రాధేరీక్షేశ్చ కారకమ్ సమ్ప్రదానసంజ్ఞం భవతి । కీదృశమ్ ? యస్య విప్రశ్నః । వివిధః ప్రశ్నః = విప్రశ్నః । స కస్య భవతి ? యస్య శుభాశుభం పృచ్ఛ్యతే । దేవదత్తాయ రాధ్యతి । దేవదత్తాయ ఈక్షతే । నైమిత్తికః పృష్టః సన్ దేవదత్తస్య దైవం పర్యాలోచయతి ఇత్యర్థః ॥

.

578. ప్రత్యాఙ్భ్యాం శ్రువః పూర్వస్య కర్తా [1.4.40]

ప్రత్యాఙ్భ్యామ్ పఞ్చమీ-ద్వివచనమ్ శ్రువః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ పూర్వస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కర్తా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం పరస్య శృణోతేర్యోగే పూర్వస్య ప్రవర్తనరూపవ్యాపారస్య కర్తా సంప్రదానం స్యాత్ । విప్రాయ గాం ప్రతిశృణోతి ఆశృణోతి వా । విప్రేణ మహ్యం దేహీతి ప్రవర్తితః ప్రతిజానీత ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) ప్రతి ఆఙిత్యేవం పూర్వస్య శృణోతేః కారకమ్ సమ్ప్రదానసంజ్ఞం భవతి। కీదృశమ్? పూర్వస్య కర్తా। ప్రతిపూర్వ ఆఙ్పూర్వశ్చ శృణోతి రభ్యుపగమే ప్రతిజ్ఞానే వర్తతే। స చ అభ్యుపగమః పరేన ప్రయుక్తస్య సతో భవతి। తత్ర ప్రయోక్తా పూర్వస్యాః క్రియాయా కర్తా సమ్ప్రదానసంజ్ఞో భవతి। దేవచత్తాయ గామ్ ప్రతిశృణోతి। దేవదత్తాయ గామాశృణోతి। ప్రతిజానీతే ఇత్యర్థః।

.

579. అనుప్రతిగృణశ్చ [1.4.41]

అనుప్రతిగృణః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం గృణాతేః కారకం పూర్వవ్యాపారస్య కర్తృభూతముక్తసంజ్ఞం స్యాత్ । హోత్రేఽనుగృణాతి ప్రతిగృణాతి । హోతా ప్రథమం శంసతి తమధ్వర్యుః ప్రోత్సాహయతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) పూర్వస్య కర్తా ఇతి వర్తతే। అనుపూర్వస్య ప్రతిపూర్వస్య చ గృణాతేః కారకమ్ పూర్వస్యాః క్రియాయః కర్తృభూతం సంప్రదానసంజ్ఞం భవతి। హోత్రేఽనుగృణాతి। హోతా ప్రథమం శంసతి,

తమన్యః ప్రోత్సాహయతి। అనుగరః, ప్రతిగరః ఇతి హి సంసితుః ప్రోత్సాహనే వర్తతే। హోత్రేఽనుగృణాతి, హోతారం శంసన్తమ్ ప్రోత్సాహయతి ఇత్యర్థః।

.

580. పరిక్రయణే సమ్ప్రదానమన్యతరస్యామ్ [1.4.44]

పరిక్రయణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సమ్ప్రదానమ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నియతకాలం భృత్యా స్వీకరణం పరిక్రయణం తస్మిన్ సాధకతమం కారకం సంప్రదానసంజ్ఞం వా స్యాత్ । శతేన శతాయ వా పరిక్రీతః ॥తాదర్థ్యే చతుర్థీ వాచ్యా (వార్తికమ్) ॥ ముక్తయే హరిం భజతి ॥క్లపి సమ్పద్యమానే చ (వార్తికమ్) ॥ భక్తిర్జ్ఞానాయ కల్పతే సమ్పద్యతే జాయత ఇత్యాది ॥ఉత్పాతేన జ్ఞాపితే చ (వార్తికమ్) ॥ వాతాయ కపిలా విద్యుత్ ।హితయోగే చ (వార్తికమ్) ॥ బ్రాహ్మణాయ హితమ్ ॥

(కాశికా) సాధకతమమ్ ఇతి వర్తతే। పూర్వేన కరణసంజ్ఞాయాం ప్రాప్తాయా సమ్ప్రదానసజ్ఞా పక్షే విధీయతే। పరిక్రయణే సాధకతమం కారకమన్యతరస్యాం సమ్ప్రదానసంజ్ఞం భవతి। పరిక్రయణమ్ నియతకాలం వేతనాదినా స్వీకరణమ్, నత్యన్తికః క్రయ ఏవ। శతేన పరిక్రీతోఽనుబ్రూహి, శతాయ పరిక్రీతోఽనుబ్రూహి। సహస్రేణ పరిక్రీతోఽనుబ్రూహి, సహస్రాయ పరిక్రీతోఽనుబ్రూహి।

.

581. క్రియార్థోపపదస్య చ కర్మణి స్థానినః [2.3.14]

క్రియార్థ-ఉపపదస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ స్థానినః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) క్రియార్థా క్రియా ఉపపదం యస్య తస్య స్థానినోఽప్రయుజ్యమానస్య తుమునః కర్మణి చతుర్థీ స్యాత్ । ఫలేభ్యో యాతి । ఫలాన్యాహర్తుం యాతీత్యర్థః । నమస్కుర్మో నృసింహాయ । నృసింహమనుకూలయితుమిత్యర్థః । ఏవం స్వయంభువే నమస్కృత్యేత్యాదావపి ॥

(కాశికా) క్రియార్థా క్రియా ఉపపదం యస్య సోఽయం క్రియార్థోపపాః। తుమున్ణ్వులౌ క్రియాయాం క్రియార్థాయామ్ 3.3.10 ఇత్యేష విషయో లక్ష్యతే। క్రియార్థోపపదస్య చ స్థానినోఽప్రయుజ్యమానస్య ధాతోః కర్మణి కారకే చతుర్థీ విభక్తిర్భవతి। ద్వితీయాపవాదో యోగః। ఏధేభ్యో వ్రజతి। పుష్పేభ్యో వ్రజతి క్రియార్థోపపదస్య ఇతి కిమ్? ప్రవిశ పిణ్డీమ్। ప్రవిశ తర్పనమ్। భక్షిరత్ర స్థానీ, న తు క్రియార్థోపపదః। కర్మణి ఇతి కిమ్? ఏధేభ్యో వ్రజతి శకటేన। స్థానినః ఇతి కిమ్? ఏధానాహర్తుం వ్రజతి।

.

582. తుమర్థాచ్చ భావవచనాత్ [౨.3.15]

తుమర్థాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ భావవచనాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భావవచనాశ్చ (కౌముదీ-3180) ఇతి సూత్రేణ యో విహితస్తదన్తాచ్చతుర్థీ స్యాత్ । యాగాయ యాతి । యష్టుం యాతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) తుమునా సమానార్థస్ తుమర్థః। తుమర్థభావవచనప్రత్యయాన్తాత్ ప్రాతిపదికాచ్ చతుర్థీ విభక్తిర్భవతి। భావవచనాశ్చ 3.3.11 ఇతి వక్ష్యతి, తస్య ఇదం గ్రహనమ్। పాకాయ వ్రజతి। త్యాగాయ వ్రజతి। భూతయే వ్రజతి। సంపత్తయే వ్రజతి। తుమర్థాతితి కిమ్? పాకః। త్యాగః। రాగః। భావవచనాతితి కిమ్? కారకో వ్రజతి।

.

583. నమఃస్వస్తిస్వాహాస్వధాలమ్వషడ్యోగాచ్చ [౨.3.16]

నమః-స్వస్తి-స్వాహా-స్వధా-అలమ్-వషట్-యోగాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభిర్యోగే చతుర్థీ స్యాత్ । హరయే నమః । [(పరిభాషా -) ఉపపదవిభక్తేః కారకవిభక్తిర్బలీయసీ] ॥ నమస్కరోతి దేవాన్ । ప్రజాభ్యః స్వస్తి । అగ్నయే స్వాహా । పితృభ్యః స్వధా । అలమితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణమ్ । తేన దైత్యేభ్యో హరిరలం ప్రభుః సమర్థః శక్త ఇత్యాది । ప్రభ్వాదియోగే షష్ఠ్యపి సాధుః । తస్మై ప్రభవతి (కౌముదీ-1765) స ఏషాం గ్రామణీః (కౌముదీ-1878) ఇతి నిర్దేశాత్ । తేన ప్రభుర్బుభూషుర్భువనత్రయస్యేతి సిద్ధమ్ । వషడిన్ద్రాయ । చకారః పునర్విధానార్థః । తేనాశీర్వివక్షాయాం పరామపి చతుర్థీ చాశిషీతి షష్ఠీం బాధిత్వా చతుర్థ్యేవ భవతి । స్వస్తి గోభ్యో భూయాత్ ॥

(కాశికా) నమః స్వస్తి స్వాహా స్వధా అలమ్ వషటిత్యేతైర్యోగే చతుర్థీ విభక్తిర్భ్వతి। నమో దేవేభ్యః। స్వస్తి ప్రజాభ్యః। స్వాహా అగ్నయే। స్వధా పితృభ్యః। అలం మల్లో మల్లాయ। అలమ్ ఇతి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణమ్। ప్రభుర్మల్లో మల్లాయ। శక్తో మల్లో మల్లాయ్। వశడగ్నయే। వషడిన్ద్రాయ। చకారః పునరస్య ఏవ సముచయార్థః। తేన ఆశీర్వివక్షాయామపి షష్ఠీం వాధిత్వా చతుర్థ్యేవ భవతి। స్వస్తి గోభ్యో భూయాత్। స్వస్తి బ్రాహ్మణేభ్యః।

.

584. మన్యకర్మణ్యనాదరే విభాషాఽప్రాణిషు [౨.3.17]

మన్యకర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనాదరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అప్రాణిషు సప్తమీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ప్రాణివర్జే మన్యతేః కర్మణి చతుర్థీ వా స్యాత్తిరస్కారే । న త్వాం తృణం మన్యే తృణాయ వా । శ్యనా నిర్దేశాత్తానాదికయోగే న । న త్వాం తృణం మన్వేఽహమ్ ॥అప్రాణిష్విత్యపనీయ నౌకాకాన్నశుకశృగాలవర్జ్యేష్వితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ తేన న త్వాం నావమన్నం వా మన్యే ఇత్యత్రాప్రాణిత్వేఽపి చతుర్థీ న । న త్వాం శునే మన్యే ఇత్యత్ర ప్రాణిత్వేఽపి భవత్యేవ ॥

(కాశికా) మన్యతేః కర్మణి మన్యకర్మణి। మన్యకర్మణి ప్రాణివర్జితే విభాషా చతుర్థీ విభక్తిర్భవతి అనాదరే గమ్యమానే। అనాదరస్తిరస్కారః। న త్వా తృణం మన్యే, న త్వా తృణాయ మన్యే। న త్వా బుసం మన్యే, న త్వా బుసాయ మన్యే। మన్యతిగ్రహణం కిమ్? న త్వా తృణం చిన్తయామి। వికరణనిర్దేశః కిమర్థః? న త్వా తృణం మన్వే। అనాదరే ఇతి కిమ్? అశ్మానం దృషదం మన్యే మన్యే కష్ఠములూఖలమ్। అన్ధాయాస్తం సుతం మన్యే యస్య మాతా న పశ్యతి। అప్రానిషు ఇతి కిమ్? న త్వా శృగాలం మన్యే। యదేతదప్రాణిష్వితి తదనావాదిష్వితి వక్తవ్యమ్। వ్యవస్థితవిభాషా చ జ్ఞేయా। న త్వా నావం మన్యే యావదుత్తీర్ణం న నావ్యమ్। న త్వాఽన్నం మన్యే యావన్ న భుక్తం శ్రాద్ధమ్। ప్రాణిషు తూభయమ్। న త్వా కాకం మన్యే। న త్వా శృగాలం మన్యే। ఇహ చతుర్థీ ద్వితీయా చ భవతః న త్వా శ్వానం మన్యే, న త్వా శునే మన్యే। యుష్మదః కస్మాన్ న భవతి చతుర్థీ, ఏతదపి హి మన్యతేః కర్మ? వ్యవస్థితవిభాషావిజ్ఞానాదేవ న భవతి।

.

585. గత్యర్థకర్మణి ద్వితీయాచతుర్థ్యౌ చేష్టాయామనధ్వని [౨.౩.౧౨]

గత్యర్థ-కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ద్వితీయా-చతుర్థ్యౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చేష్టాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అనధ్వని సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధ్వభిన్నే గత్యర్థానాం కర్మణి ఏతే స్తశ్చేష్టాయామ్ । గ్రామం గ్రామాయ వా గచ్ఛతి । చేష్టాయాం కిమ్ ? మనసా హరిం వ్రజతి । అనధ్వనీతి కిమ్ ? పన్థానం గచ్ఛతి । గన్త్రాధిష్ఠితేఽధ్వన్యేవాయం నిషేధః । యదా తూత్పథాత్పన్థా ఏవాక్రమితుమిష్యతే తదా చతుర్థీ భవత్యేవ । ఉత్పథేన పథే గచ్ఛతి ॥ ఇతి చతుర్థీ ॥

(కాశికా) గత్యర్థానాం ధాతూనాం చేష్టాక్రియాణాం పరిస్పన్దక్రియాణాం కర్మణి కారకేఽధ్వవర్జితే ద్వితీయాచతుర్థ్యౌ భవతః। గ్రామం గచ్ఛతి, గ్రామాయ గచ్ఛతి। గ్రామం వ్రజతి, గ్రామాయ వ్రజతి। గత్యర్థగ్రహణం కిమ్? ఓదనమ్ పచతి। కర్మణి ఇతి కిమ్? అశ్వేన వ్రజతి। దేష్టాయమ్ ఇతి కిమ్? మనసా పాటలిపుత్రం గచ్ఛతి। అనధ్వని ఇతి కిమ్? అధ్వానం గచ్ఛతి। అధ్వనీత్యర్థగ్రహనమ్। పన్థానం

గచ్ఛతి। మార్గం గచ్ఛతి। ఆస్థితప్రతిషేధశ్చాయం విజ్ఞేయః। ఆస్థితః సమ్ప్రాప్తః, ఆక్రాన్త ఉచ్యతే। యత్ర తు ఉత్పథేన పన్థానం గచ్ఛతి, తత్ర భవితవ్యమ్ ఏవ చతుర్థ్యా, పథే గచ్ఛతీతి। ద్వితీయాగ్రహణం కిమ్? న చత్ర్థ్యేవ విక్ల్ప్యేత, అపవాదవిషయేఽపి యథా స్యాత్। గ్రామమ్ గన్తా గ్రామాయ గన్తా। కృద్యోగలక్షణా షష్ఠీ న భవతి।

.

586. ధ్రువమపాయేఽపాదానమ్ [1.4.24]

ధ్రువమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అపాయే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అపాదానమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అపాయో విశ్లేషస్తస్మిన్సాధ్యే ధ్రువమవధిభూతం కారకమపాదానం స్యాత్ ॥

(కాశికా) ధ్రువం యదపాయయుక్తమపాయే సాధ్యే యదవధిభూతం తత్ కారకమపాదానసంజ్ఞం భవతి। గ్రామాదాగచ్ఛతి। పర్వతాదవరోహతి। సార్థాద్ధీనః। రథాత్ పతితః। జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానాముపసఙ్ఖ్యానమ్। అధర్మాజ్ జుగుప్సతే। అధర్మాద్ విరమతి। ధర్మాత్ ప్రమాద్యతి। అపాదానప్రదేశాః అపాదానే పఞ్చమీ 2.3.28 ఇత్యేవమాదయః।

.

587. అపాదానే పఞ్చమీ [2.3.28]

అపాదానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పఞ్చమీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గ్రామాదాయాతి । ధావతోఽశ్వాత్పతతి । కారకం కిమ్ ? వృక్షస్య పర్ణం పతతి ।జుగుప్సావిరామప్రమాదార్థానాముపసఙ్ఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ పాపాజ్జుగుప్సతే । విరమతి । ధర్మాత్ప్రమాద్యతి ॥

(కాశికా) అపాదానే కారకే పఞ్చమీ విభక్తిర్భవతి। గ్రామాదాగచ్ఛతి। పర్వతాదవరోహతి। వృకేభ్యో బిభేతి। అధ్యయనాత్ పరాజయతే। పఞ్చమీవిధానే ల్యబ్లోపే కర్మణ్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। ప్రాసాదమారుహ్య ప్రేక్షతే, ప్రాసాదాత్ ప్రేక్షతే। అధికరణే చ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఆసనే ఉపవిశ్య ప్రేక్షతే, ఆసనాత్ ప్రేక్షతే। శయనాత్ ప్రేక్షతే। ప్రశ్నాఖ్యానయోష్ చ పఞ్చమీ వక్తవ్యా। కుతో భవాన్? పాటలిపుత్రాత్। యతశ్చాధ్వకాలనిర్మాణమ్ తత్ర పఞ్చమీ వక్తవ్యా। గవీధుమతః సాఙ్కాశ్యం చత్వారి యోజనాఽని। కార్తిక్యా ఆగ్రహాయణీ మాసే। తద్యుక్తాత్ కాలే సప్తమీ వక్తవ్యా। కార్తిక్యా ఆగ్రహాయణీ మాసే। అధ్వనః ప్రథమా సప్తమీ చ వక్తవ్యా। గవీధుమతః సాఙ్కాశ్యం చత్వారి యోజనాని, చతుర్షు యోజనేషు వా।

.

588. భీత్రార్థానాం భయహేతుః [1.4.25]

భీత్రార్థానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ భయహేతుః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భయార్థానాం త్రాణార్థానాం చ ప్రయోగే హేతురపాదానం స్యాత్ । చోరాద్ బిభేతి । చోరాత్త్రాయతే । భయహేతుః కిమ్ ? అరణ్యే బిభేతి త్రాయతే వా ॥

(కాశికా) బిభేత్యర్థానాం త్రాయత్యర్థానాం చ ధాతూనాం ప్రయోగే భయహేతుర్యః స్తత్ కారకమపాదానసంజ్ఞం భవతి। చౌరేభ్యో బిభేతి। చౌరేభ్య ఉద్విజతే। త్రాయత్యర్థానామ్ చౌరేభ్యస్ త్రాయతే। చౌరేభ్యో రక్షతి। భయహేతుః ఇతి కిమ్? అరణ్యే బిభేతి। అరణ్యే త్రాయతే।

.

589. పరాజేరసోఢః [1.4.26]

పరాజేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అసోఢః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పరాజేః ప్రయోగేఽసహ్యోఽర్థోఽపాదానం స్యాత్ । అధ్యయనాత్పరాజయతే । గ్లాయతీత్యర్థః । సోఢః కిమ్ ? శత్రూన్పరాజయతే । అభిభవతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) పరాపూర్వస్య జయతేః ప్రయోగేఽసోఢో, యోఽర్థః సోఢుం న శక్యతే, తత్ కారకమపాదానసంజ్ఞం భవతి। అధ్యయనాత్ పరాజయతే। అసోఢః ఇతి కిమ్? శత్రూన్ పరాజయతే।

.

590. వారణార్థానామీప్సితః [1.4.27]

వారణార్థానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ ఈప్సితః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ప్రవృత్తివిఘాతో వారణమ్ । వారణార్థానాం ధాతూనాం ప్రయోగే ఈప్సితోఽపాదానం స్యాత్ । యవేభ్యో గాం వారయతి । ఈప్సితః కిమ్ ? యవేభ్యో గాం వారయతి క్షేత్రే ॥

(కాశికా) వారణార్థానామ్ ధాతూనామ్ ప్రయోగే య ఈప్సితోఽర్థః తత్ కారకమపాదానసంజ్ఞం భవతి। ప్రవృత్తివిఘాతో వారనమ్। యవేభ్యో గా వారయతి। యవేభ్యో గా నివర్తయతి। ఈప్సితః ఇతి కిమ్? యవేభ్యో గా వారయతి క్షేత్రే।

.

591. అన్తర్ద్ధౌ యేనాదర్శనమిచ్ఛతి [1.4.28]

అన్తర్ద్ధౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ యేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ అదర్శనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఇచ్ఛతి తిఙన్తమ్

(సి.కౌ) వ్యవధానే సతి యత్కర్తృకస్యాత్మనో దర్శనస్యాభావమిచ్ఛతి తదపాదానం స్యాత్ । మాతుర్నిలీయతే కృష్ణః । అన్తర్ధౌ కిమ్ ? చౌరాన్న దిదృక్షతే । ఇచ్ఛతిగ్రహణం కిమ్ ? అదర్శనేచ్ఛాయాం సత్యాం సత్యపి దర్శనే యథా స్యాత్ ॥

(కాశికా) వ్యవధానమన్తర్ధిః। అన్తర్ధినిమిత్తం యేన అదర్శనమాత్మన ఇచ్ఛతి తత్ కారకమపాదానసంజ్ఞం భవతి। ఉపాధ్యాయాదన్తర్ధత్తే। ఉపాధ్యాయాన్ నిలీయతే। మా మాముపాధ్యాయో ద్రాక్షీతితి నిలీయతే। అన్తర్ధౌ ఇతి కిమ్? చౌరాన్ న దిదృక్షతే। ఇచ్ఛతిగ్రహణం కిమ్? అదర్శనేచ్ఛాయాం సత్యాం సత్యపి దర్శనే యథా స్యాత్।

.

592. ఆఖ్యాతోపయోగే [1.4.29]

ఆఖ్యాతా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉపయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నియమపూర్వకవిద్యాస్వీకారే వక్తా ప్రాక్సంజ్ఞః స్యాత్ । ఉపాధ్యాయాదధీతే । ఉపయోగే కిమ్ ? టస్య గాథాం శృణోతి ॥

(కాశికా) ఆఖ్యాతా ప్రతిపాదయితా। ఉపయోగః నియమపూర్వకం విద్యాగ్రహణమ్। ఉపయోగే సాధ్యే య ఆఖ్యాతా తత్ కారకమపాదానసంజ్ఞం భవతి। ఉపాధ్యాయాదధీతే। ఉపాధ్యాయాదాగమయతి। ఉపయోగే ఇతి కిమ్? నటస్య శృణోతి।

.

593. జనికర్తుః ప్రకృతిః [1.4.30]

జనికర్తుః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ప్రకృతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జాయమానస్య హేతురపాదానం స్యాత్ । బ్రహ్మణః ప్రజాః ప్రజాయన్తే ॥

(కాశికా) జనేః కర్తా జనికర్తా। జన్యర్థస్య జన్మనః కర్తా జాయమానః, తస్య యా ప్రకృతిః కారణమ్, హేతుః, తత్ కారకమపాదానంజ్ఞమ్ భవతి। శృఙ్గాచ్ఛరో జాయతే। గోమయాద్ వృశ్చికో జాయతే।

.

594. భువః ప్రభవః [1.4.31]

భువః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ప్రభవః ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భవనం భూః । భూకర్తుః ప్రభవస్తథా । హిమవతో గఙ్గా ప్రభవతి । తత్ర ప్రకాశతే ఇత్యర్థః ॥ల్యబ్లోపే కర్మణ్యధికరణే చ (వార్తికమ్) ॥ ప్రాసాదాత్ప్రేక్షతే । ఆసనాత్ప్రేక్షతే । ప్రాసాదమారుహ్య ఆసనే ఉపవిశ్య ప్రేక్షత ఇత్యర్థః । శ్వశురాజ్జిహ్రేతి । శ్వశురం వీక్ష్యేత్యర్థః ॥గమ్యమానాపి క్రియా

కారకవిభక్తీనాం నిమిత్తమ్ (వార్తికమ్) ॥ కస్మాత్త్వం నద్యాః ॥యతశ్చాధ్వకాలనిర్మాణం తత్ర పఞ్చమీ (వార్తికమ్) ।తద్యుక్తాదధ్వనః ప్రథమాసప్తమ్యౌ (వార్తికమ్) ।కాలాత్సప్తమీ చ వక్తవ్యా (వార్తికమ్) ॥ వనాద్ గ్రామో యోజనం యోజనే వా । కార్తిక్యా ఆగ్రహాయణీ మాసే ॥

(కాశికా) కర్తుః ఇతి వర్తతే। భవనం భూః। ప్రభవత్యస్మాతితి ప్రభః। భూకర్తుః ప్రభవో యః, తత్ కారకమపాదానసంజ్ఞమ్ భవతి। హిమవతో గఙ్గా ప్రభవతి। కాశ్మీరేభ్యో వితస్తా ప్రభవతి। ప్రథమత ఉపలభ్యతే ఇత్యర్థః।

.

595. అన్యారాదితరర్తేదిక్శబ్దాఞ్చూత్తరపదాజాహియుక్తే [2.3.29]

అన్య-ఆరాత్-ఇతర-ఋతే-దిక్శబ్ద-అఞ్చూత్తరపద-ఆచ-ఆహియుక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతైర్యోగే పఞ్చమీ స్యాత్ । అన్య ఇత్యర్థగ్రహణమ్ । ఇతరగ్రహణం ప్రపఞ్చార్థమ్ । అన్యో భిన్న ఇతరో వా కృష్ణాత్ । ఆరాద్వనాత్ । ఋతే కృష్ణాత్ । పూర్వో గ్రామాత్ । దిశి దృష్టః శబ్దో దిక్శబ్దః । తేన సమ్ప్రతి దేశకాలవృత్తినా యోగేఽపి భవతి । చైత్రాత్పూర్వః ఫాల్గునః । అవయవవాచియోగే తు న । తస్య పరమామ్రేడితమ్ (కౌముదీ-83) ఇతి నిర్దేశాత్ । పూర్వం కాయస్య । అఞ్చూత్తరపదస్య తు దిక్శబ్దత్వేఽపి షష్ఠ్యతసర్థ (కౌముదీ-609) ఇతి షష్ఠీం బాధితుం పృథగ్గ్రహణమ్ । ప్రాక్ ప్రత్యగ్వా గ్రామాత్ । ఆచ్, దక్షిణా గ్రామాత్ । ఆహి, దక్షిణాహి గ్రామాత్ । అపాదానే పఞ్చమీ (కౌముదీ-587) ఇతి సూత్రే కార్తిక్యాః ప్రభృతీతి భాష్యప్రయోగాత్ ప్రభృత్యర్థయోగే పఞ్చమీ । భవాత్ప్రభృతి ఆరభ్య వా సేవ్యో హరిః । అపపరిబహిః (కౌముదీ-666) ఇతి సమాసవిధానాజ్జ్ఞాపకాద్బహిర్యోగే పఞ్చమీ । గ్రామాద్బహిః ॥

(కాశికా) అన్య ఆరాతితర ఋతే దిక్శబ్ద అఞ్చూత్తరపద ఆచాహి ఇత్యేతైర్యోగే పఞ్చమీ విభక్తిర్భవతి। అన్య ఇత్యర్థగ్రహనమ్। తేన పర్యాయప్రయోగేఽపి భవతి। అన్యోదేవదత్తాత్। భిన్నో దేవదత్తాత్। అర్థాన్తరం దేవదత్తాత్। విలక్షణే దేవదత్తాత్। ఆరాచ్ఛబ్దో దూరాన్తికార్థే వర్తతే। తత్ర దూరాన్తికార్థైః షష్ఠ్యన్యతరస్యామ్ 2.3.34। ఇతి ప్రాప్తే పఞ్చమీ విధీయతే। ఆరాద్ దేవదత్తాత్। ఆరాద్ యజ్ఞదత్తాత్। ఇతర ఇతి నిర్దిశ్యమానప్రతియోగీ పదార్థ ఉచ్యతే। ఇతరో దేవదత్తాత్। ఋతే ఇతి అవ్యయం వర్జనార్థే। ఋతే దేవదత్తాత్। ఋతే యజ్ఞదత్తాత్। దిక్శబ్దః పూర్వో గ్రామాత్ పర్వతః। ఉత్తరో గ్రామాత్। పూర్వో గ్రీష్మాత్ వసన్తః। ఉత్తరో గ్రీష్మో వసన్తాత్। ద్విక్శబ్ద ఇత్యత్ర శబ్దగ్రహణం దేశకాలవృత్తినాఽపి దిక్శబ్దేన యోగే యథా స్యాత్, ఇతరథా హి దిగ్వృత్తినైవ స్యాత్, ఇత్యమస్యాః పూర్వా ఇతి। ఇహ తు న స్యాత్,

అయమస్మాత్ పూర్వః కాలః ఇతి। అఞ్చూత్తరపద ప్రాగ్ గ్రామాత్। ప్రత్యగ్ గ్రామాత్। నను చాయమపి దిక్శబ్ద ఏవ। షష్ఠ్యతసర్థప్రత్యయేన 2.3.30 ఇతి వక్ష్యతి, తస్య అయం పురస్తాదపకర్షః। ఆచ్ దక్షిణా గ్రామాత్। ఉత్తరా గ్రామాత్। ఆహి దక్షిణాహి గ్రామాత్। ఉత్తరాహి గ్రామాత్।

.

596. అపపరీ వర్జనే [1.4.88]

అపపరీ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ వర్జనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతౌ వర్జనే కర్మప్రవచనీయౌ స్తః ॥

(కాశికా) అపపరీ శబ్దౌ వర్జనే ద్యోత్యే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞౌ భవతః। ప్రకృతేన సమ్బన్ధినా కస్యచిదనభిసమ్బన్ధః వర్జనమ్। అప త్రిగర్తేభ్యో వృష్టో దేవః। పరి పరి త్రిగర్తేభ్యో వృష్టో దేవః। వర్జనే ఇతి కిమ్? ఓదనం పరిషిఞ్చతి।

.

597. ఆఙ్ మర్యాదావచనే [1.4.89]

ఆఙ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ మర్యాదావచనే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆఙ్ మర్యాదాయాముక్తసంజ్ఞః స్యాత్ । వచనగ్రహణాదభివిధావపి ॥

(కాశికా) ఆఙిత్యేషా శబ్దో మర్యాదావచనే కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతి। అవధిర్మర్యాదా। వచనగ్రహణాదభివిధిరపి గృహ్యతే। ఆ పాటలిపుత్రాద్ వృష్టో దేవః। ఆ కుమారం యశః పాణినేః। ఆ సాంకాశ్యాత్। ఆ మథురాయాః। మర్యాదావచనే ఇతి కిమ్? ఈషదర్థే క్రియాయోగే చ మా భూత్।

.

598. పఞ్చమ్యపాఙ్పరిభిః [2.3.10]

పఞ్చమీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అప-ఆఙ్-పరిభిః తృతీయా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతైః కర్మప్రవచనీయైర్యోగే పఞ్చమీ స్యాత్ । అప హరేః, పరి హరేః సంసారః । పరిరత్ర వర్జనే । లక్షణాదౌ తు హరిం పరి । ఆముక్తేః సంసారః । ఆసకలాత్ బ్రహ్మ ॥

(కాశికా) అప ఆఙ్ పరి ఇత్యేతైః కర్మప్రవచనీయైర్యోగే పఞ్చమీ విభక్తిర్భవతి। అప త్రిగర్తేభ్యో వృష్టో దేవః। ఆ పాటలిపుత్రాద్ వృష్టో దేవః। పరి త్రిగర్తేభ్యో వృష్టో దేవః। అపేన సాహచర్యాత్ పరేర్వర్జనార్థస్య గ్రహణమ్, తేన ఇహ న భవతి, వృక్షం పరి విద్యోతతే విద్యుత్।

.

599. ప్రతిః ప్రతినిధిప్రతిదానయోః [1.4.92]

ప్రతిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ప్రతినిధిప్రతిదానయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) ఏతయోరర్థయోః ప్రతిరుక్తసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) ముఖ్యసదృశః ప్రతినిధిః। దత్తస్య ప్రతినిర్యాతనం ప్రతిదానమ్। ప్రతినిధివిషయే ప్రతిదానవిషయే చ ప్రతిః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతి। అభిమన్యురర్జునతః ప్రతి। మాషానస్మై తిలేభ్యః ప్రతి యచ్ఛతి।

.

600. ప్రతినిధిప్రతిదానే చ యస్మాత్ [2.3.11]

ప్రతినిధి-ప్రతిదానే ప్రథమా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ యస్మాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అత్ర కర్మప్రవచనీయైర్యోగే పఞ్చమీ స్యాత్ । ప్రద్యుమ్నః కృష్ణాత్ప్రతి । తిలేభ్యః ప్రతియచ్ఛతి మాషాన్ ॥

(కాశికా) ముఖ్యసదృశః ప్రతినిధిః। దత్తస్య ప్రతినిర్యాతనం ప్రతిదానమ్। యస్మాత్ ప్రతినిధిర్యతశ్చ ప్రతిదానం తత్ర కర్మప్రవచనీయయుక్తే పఞ్చమీ విభక్తిర్భవతి। అభిమన్యురర్జునతః ప్రతి। ప్రద్యుమ్నో వాసుదేవతః ప్రతి। మాషానస్మై తిలేభ్యః ప్రతి యచ్ఛతి। నను చ ప్రతినిధిప్రతిదానే కర్మప్రవచనీయయుక్తే, న తు యతః ప్రతినిధిప్రతిదానే? న ఏష దోషః, సమ్బన్ధసమ్బన్ధాత్ తస్య అపి యోగోఽస్త్యేవ।

.

601. అకర్తర్యృణే పఞ్చమీ [2.3.24]

అకర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఋణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ పఞ్చమీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్తృవర్జితం యదృణం హేతుభూతం తతః పఞ్చమీ స్యాత్ ॥ శతాద్బద్ధః । అకర్తరి కిమ్ ? శతేన బన్ధితః ॥

(కాశికా) హేతౌ ఇతి వర్తతే। కర్తృవర్జితం యదృణం హేతుః, తతః పఞ్చమీ విభక్తిర్భవతి తృతీయా అపవాదో యోగః। శతాద్ బద్ధః। సహస్రాద్ బద్ధః। అకర్తరి ఇతి కిమ్? శతేన బన్ధితః। శతమృణం చ భవతి, ప్రయోజకత్వాచ్ చ కర్తృసంజ్ఞకమ్।

.

602. విభాషా గుణేఽస్త్రియామ్ [2.3.25]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ గుణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అస్త్రియామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) గుణే హేతావస్త్రీలిఙ్గే పఞ్చమీ వా స్యాత్ । జాడ్యాజ్జాడ్యేన వా బద్ధః । గుణే కిమ్ ? ధనేన కులమ్ । అస్త్రియాం కిమ్ ? బుద్ధ్యా ముక్తః । విభాషేతి యోగవిభాగాదగుణే స్త్రియాం చ క్వచిత్ । ధూమాదగ్నిమాన్ । నాస్తి ఘటోఽనుపలబ్ధేః ॥

(కాశికా) హేతౌ ఇతి వర్తతే। గుణే హేతావస్త్రీలిఙ్గే విభాషా పఞ్చమీ విభక్తిర్భవతి। జాడ్యాద్ బద్ధః, జాడ్యేన బద్ధః। పాణ్డిత్యాన్ ముక్తః, పాణ్డిత్యేన ముక్తః। గుణగ్రహణం కిమ్? ధనేన కులమ్। అస్త్రియామ్ ఇతి కిమ్? బుద్ధ్యా ముక్తః। ప్రజ్ఞయా ముక్తః।

.

603. పృథగ్వినానానాభిస్తృతీయాఽన్యతరస్యామ్ [౨.3.3౨]

పృథక్-వినా-నానాభిః తృతీయా-బహువచనమ్ తృతీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభిర్యోగే తృతీయా స్యాత్పఞ్చమీద్వితీయే చ । అన్యతరస్యాం గ్రహణం సముచ్చయార్థమ్ । పఞ్చమీద్వితీయేఽనువర్తేతే । పృథగ్ రామేణ రామాత్ రామం వా । ఏవం వినా నానా ॥

(కాశికా) పఞ్చమీగ్రహణమనువర్తతే। పృథక్ వినా నానా ఇత్యేతైర్యోగే తృతీయా విభక్తిర్భవతి, అన్యతరస్యాం పఞ్చమీ చ। పృథగ్ దేవదత్తేన, పృథగ్ దేవదత్తాత్। వినా దేవదత్తేన, వినా దేవదత్తాత్। నానా దేవదత్తేన, నానా దేవదత్తాత్। పృథగ్వినానానాభిః ఇతి యోగవిభాగో ద్వితీయాఽర్థః। వినా వాతం వినా వర్షం విద్యుత్ప్రపతనం వినా। వినా హస్తికృతాన్ దోషాన్ కేనేమౌ పాతితౌ ద్రుమౌ।

.

604. కరణే చ స్తోకాల్పకృచ్ఛ్రకతిపయస్యాసత్త్వవచనస్య [౨.3.33]

కరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ స్తోక-అల్ప-కృచ్ఛ్ర-కతిపయస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అసత్త్వ-వచనస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యోఽద్రవ్యవచనేభ్యః కరణే తృతీయాపఞ్చమ్యౌ స్తః । స్తోకేన స్తోకాద్వా ముక్తః । ద్రవ్యే తు స్తోకేన విషేణ హతః ॥

(కాశికా) స్తోక అల్ప కృచ్ఛ్ర కతిపయ ఇత్యేతేభ్యోఽసత్త్వవచనేభ్యః కరణే కారకేఽన్యతరస్యాం తృతీయా భవతి। పఞ్చమ్యత్ర పక్షే విధీయతే, తృతీయా తు కరణే ఇత్యేవ సిద్ధా। యదా తు ధర్మమాత్రం కరణాయా వివక్ష్యతే న ద్రవ్యమ్, తదా స్తోకాఽదీనామసత్త్వవచనతా। స్తోకాన్ ముక్తః, స్తోకేన ముక్తః। అల్పాన్ ముక్తః, అల్పేన ముక్తః। కృచ్ఛ్రాన్ ముక్తః, కృచ్ఛ్రేణ ముక్తః। కతిపయాన్ ముక్తః,

కతిపయేన ముక్తః। అసత్త్వవచనస్య ఇతి కిమ్? స్తోకేన విషేణ హతః। అల్పేన మధునా మత్తః। కరణే ఇతి కిమ్? క్రియావిశేషణే కర్మణి మా భూత్, స్తోకం ముఞ్చతి।

.

605. దూరాన్తికార్థేభ్యో ద్వితీయా చ [౨.౩.౩5]

దూర-అన్తిక-అర్థేభ్యః పఞ్చమీ-బహువచనమ్ ద్వితీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏభ్యో ద్వితీయా స్యాచ్చాత్పఞ్చమీతృతీయే । ప్రాతిపదికార్థమాత్రే విధిరయమ్ । గ్రామస్య దూరం దూరాత్ దూరేణ వా । అన్తికమన్తికాత్ అన్తికేన వా । అసత్త్వవచనస్యేత్యనువృత్తేర్నేహ । దూరః పన్థాః ॥ ఇతి పఞ్చమీ ॥

(కాశికా) పఞ్చమీ అనువర్తతే। దూరాన్తికార్థేభ్యః శబ్దేభ్యో ద్వితీయా విభక్తిర్భవతి, చకారాత్ పఞ్చమీ తృతీయాఽపి సముచ్చీయతే। దూరం గ్రామస్య, దూరాద్ గ్రామస్య, దూరేణ్ గ్రామస్య। అన్తికం గ్రామస్య, అన్తికాద్ గ్రామస్య, అన్తికేన గ్రామస్య। ప్రాతిపదికార్థే విధానమ్। అసత్త్వవచనగ్రహణం చ అనువర్తతే। సత్త్వశబ్దేభ్యో యథాయథం విభక్తయో భవన్తి। దూరః పన్థాః, దూరాయ పథే దేహి, దూరస్య పథః స్వమ్।

.

606. షష్ఠీ శేషే [౨.౩.50]

షష్ఠీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ శేషే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కారకప్రాతిపదికార్థవ్యతిరిక్తః స్వస్వామిభావాదిసమ్బన్ధః శేషస్తత్ర షష్ఠీ స్యాత్ । రాజ్ఞః పురుషః । కర్మాదీనామపి సమ్బన్ధమాత్రవివక్షాయాం షష్ఠ్యేవ । సతాం గతమ్ । సర్పిషో జానీతే । మాతుః స్మరతి । ఏధో దకస్యోపస్కురుతే । భజే శంభోశ్చరణయోః । ఫలానాం తృప్తః ॥

(కాశికా) కర్మాఽదిభ్యోఽన్యః ప్రాతిపదికార్థవ్యతిరేకః స్వస్వామిసమ్బన్ధాఽదిః శేషః, తత్ర షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। రజ్ఞః పురుషః। పశోః పాదః। పితుః పుత్రః।

.

607. షష్ఠీ హేతుప్రయోగే [౨.౩.౨6]

షష్ఠీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ హేతు-ప్రయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హేతుశబ్దప్రయోగే హేతౌ ద్యోత్యే షష్ఠీ స్యాత్ । అన్నస్య హేతోర్వసతి ॥

(కాశికా) హేతోః ప్రయోగః హేతుప్రయోగః। హేతుశబ్దస్య ప్రయోగే హేతౌ ద్యోత్యే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। అన్నస్య హేతోర్వసతి।

.

608. సర్వనామ్నస్తృతీయా చ [౨.3.27]

సర్వనామ్నః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తృతీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) సర్వనామ్నో హేతుశబ్దస్య చ ప్రయోగే హేతౌ ద్యోత్యే తృతీయా స్యాత్ షష్ఠీ చ । కేన హేతునా వసతి । కస్య హేతోః ।నిమిత్తపర్యాయప్రయోగే సర్వాసాం ప్రాయదర్శనమ్ (వార్తికమ్) ॥ కిం నిమిత్తం వసతి । కేన నిమిత్తేన । కస్మై నిమిత్తాయేత్యాది । ఏవం కిం కారణం కో హేతుః కిం ప్రయోజనమ్ ఇత్యాది । ప్రాయగ్రహణాదసర్వనామ్నః ప్రథమాద్వితీయే న స్తః । జ్ఞానేన నిమిత్తేన హరిః సేవ్యః । జ్ఞానాయ నిమిత్తాయేత్యాది ॥

(కాశికా) సర్వనామ్నో హేతుశబ్దప్రయోగే హేతౌ ద్యోత్యే తృతీయా విభక్తిర్భవతి, షష్ఠీ చ। పూర్వేణ షష్ఠ్యామ్ ఏవ ప్రాప్తాయామ్ ఇదముచ్యతే। కేన హేతునా వసతి, కస్య హేతోర్వసతి। యేన హేతునా వసతి, యస్య హేతోర్వసతి। నిమిత్తకారణహేతుషు సర్వాసాం ప్రాయదర్శనమ్। కింనిమిత్తం వసతి, కేన నిమిత్తేన వసతి, కస్మై నిమిత్తాయ వసతి, కస్మాన్ నిమిత్తాద్ వసతి, కస్య నిమిత్తస్య వసతి, కస్మిన్ నిమిత్తే వసతి। ఏవం కారణహేత్వోరప్యుదహార్యమ్। అర్థగ్రహణం చ ఏతత్। పర్యాయోపాదానం తు స్వరూపవిధిర్మా విజ్ఞాయి ఇతి। తేన ఇహ అపి భవతి కిం ప్రయోజనం వసతి, కేన ప్రయోజనేన వసతి, కస్మై ప్రయోజనాయ వసతి, కస్మాత్ ప్రయోజనాద్ వసతి, కస్య ప్రయోజనస్య వసతి, కస్మిన్ ప్రయోజనే వసతి।

.

609. షష్ఠ్యతసర్థప్రత్యయేన [౨.3.30]

షష్ఠీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అతసర్థ-ప్రత్యయేన తృతీయా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతద్యోగే షష్ఠీ స్యాత్ । దిక్శబ్ద (కౌముదీ-595) ఇతి పఞ్చమ్యా అపవాదః । గ్రామస్య దక్షిణతః । పురః పురస్తాత్ । ఉపరి ఉపరిష్టాత్ ॥

(కాశికా) దక్షిణోత్తరాభ్యామతసుచ్ 5.3.28 ఇతి వక్ష్యతి, తస్య ఇదం గ్రహనమ్। అతసర్థేన ప్రత్యయేన యుక్తే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। దక్షిణతో గ్రామస్య। ఉత్తరతో గ్రామస్య। పురస్తాద్ గ్రామస్య। ఉపరి గ్రామస్య। ఉపరిష్టాద్ గ్రామస్య।

.

610. ఏనపా ద్వితీయా [౨.3.31]

ఏనపా తృతీయా-ఏకవచనమ్ ద్వితీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏనబన్తేన యోగే ద్వితీయా స్యాత్ । ఏనపేతి యోగవిభాగాత్షష్ఠ్యపి । దక్షిణేన గ్రామం గ్రామస్య వా । ఏవముత్తరేణ ॥

(కాశికా) ఏనబన్యతరస్యామదూరేఽపఞ్చమ్యాః 5.3.35 ఇతి వక్ష్యతి । తేన యుక్తే ద్వితీయా విభక్తిర్భవతి । పూర్వేణ షష్ఠ్యాం ప్రాప్తాయామ్ ఇదం వచనమ్ । దక్షిణేన గ్రామమ్ । ఉత్తరేణ గ్రామమ్ । షష్ఠ్యపీష్యతే । దక్షిణేన గ్రామస్య । ఉత్తరేణ గ్రామస్య । తదర్థం యోగవిభాగః కర్తవ్యః ॥

.

611. దూరాన్తికార్థైః షష్ఠ్యన్యతరస్యామ్ [౨.3.34]

దూరా-అన్తిక-అర్థైః తృతీయా-బహువచనమ్ షష్ఠీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏతైర్యోగే షష్ఠీ స్యాత్ పఞ్చమీ చ । దూరం నికటం గ్రామస్య గ్రామాద్వా ॥

(కాశికా) పఞ్చమీ అనువర్తతే। దూరాన్తికార్థైః శబ్దైర్యోగే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి, అన్యతరస్యాం పఞ్చమీ చ। దూరం గ్రామస్య, దూరం గ్రామాత్। విప్రకృష్టం గ్రామస్య, విప్రకృష్టం గ్రామాత్। అన్తికం గ్రామస్య, అన్తికం గ్రామాత్। అభ్యాశం గ్రామస్య, అభ్యాశం గ్రామాత్। అన్యతరస్యామ్ గ్రహణం పఞ్చమ్యర్థమ్। ఇతరథా హి తృతీయా పక్షే స్యాత్।

.

61౨. జ్ఞోఽవిదర్థస్య కరణే [౨.3.51]

జ్ఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ అవిదర్థస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ కరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జానాతేరజ్ఞానార్థస్య కరణే శేషత్వేన వివక్షితే షష్ఠీ స్యాత్ । సర్పిషో జ్ఞానమ్ ॥

(కాశికా) జానాతేరవిదర్థస్య అజ్ఞానార్థస్య కరణే కారకే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। సర్పిషో జానీతే। మధునో జానీతే। సర్పిషా కరణేన ప్రవర్తతే ఇత్యర్థః। ప్రవృత్తివచనో జానతిరవిదఃఅర్థః। అథ వ మిథ్యాజ్ఞానవచనః। సర్పిషి రక్తః ప్రతిహతో వా। చిత్తభ్రాన్త్యా తదాత్మనా సర్వమ్ ఏవ గ్రాహ్యం ప్రతిపద్యతే। మిథ్యాజ్ఞానమజ్ఞానమ్ ఏవ। అవిదర్థస్య ఇతి కిమ్? స్వరేణ పుత్రం జానాతి।

.

613. అధీగర్థదయేశాం కర్మణి [౨.3.5౨]

అధిగర్థ-దయ-ఈశామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం కర్మణి శేషే షష్ఠీ స్యాత్ । మాతుః స్మరణమ్ । సర్పిషో దయనమ్, ఈశనం వా ॥

(కాశికా) శేషే ఇతి వర్తతే। అధీగర్థాః స్మరనార్థాః, దయ దానగతిరక్షనేషు, ఈశ ఏశ్వర్యే, ఏతేషం కర్మణి కారకే శేషత్వేన వివక్షితే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। మాతురధ్యేతి। మాతుః సమరతి। సర్పిషో ద్యతే। సర్పిష ఈష్టే। మధున ఈష్టే। కర్మణి ఇత్యేవ, మాతుర్గుణైః స్మరతి। శేషే కిమ్? మాతరం స్మరతి।

.

614. కృఞః ప్రతియత్నే [౨.3.53]

కృఞః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ప్రతియత్నే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కృఞః కర్మణి శేషే షష్ఠీ స్యాత్ గుణాధానే । ఏధో దకస్యోపస్కరణమ్ ॥

(కాశికా) సతో గుణాన్తరాధానం ప్రతియత్నః। కరోతేః కర్మణి కారకే శేషత్వేన వివక్షితే ప్రతియత్నే గమ్యమానే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। ఏధోదకస్యోపస్కురుతే। శస్త్రపత్రస్యోపస్కురుతే ప్రతియత్నే ఇతి కిమ్? కటం కరోతి। కర్మణి ఇతి కిమ్? ఏధోదకస్యోపస్కురుతే ప్రజ్ఞయా। శేషే ఇత్యేవ, ఏధోదకముపస్కురుతే।

.

615. రుజార్థానాం భావవచనానామజ్వరేః [౨.3.54]

రుజ-అర్థానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ భావ-వచనానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ అజ్వరేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) భావకర్తృకాణాం జ్వరివర్జితానాం రుజార్థానాం కర్మణి శేషే షష్ఠీ స్యాత్ । చౌరస్య రోగస్య రుజా ।అజ్వరిసంతాప్యోరితి వాచ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ రోగస్య చౌరజ్వరః చౌరసన్తాపో వా । రోగకర్తృకం చౌరసంబన్ధి జ్వరాదికమిత్యర్థః ॥

(కాశికా) రుజార్థానాం ధాతూనాం భావవచనానాం భావకర్తృకాణాం జ్వరివర్జితానాం కర్మణి కారకే శేషత్వేన వివక్షితే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। చౌరస్య రుజతి రోగః। చౌరస్యామయత్యామయః। రుజార్థానామ్ ఇతి కిమ్? ఏతి జీవన్తమానన్దో నరం వర్షశతాదపి। జీవ పుత్రక మా మైవం తపః సాహసమాచర। భావవచనానామ్ ఇతి కిమ్? నదీ కూలాని రుజతి। అజ్వరేః ఇతి కిమ్? చౌరం జ్వరయతి జ్వరః। అజ్వరిసన్తాప్యోరితి వక్తవ్యం। చౌరం సన్తాపయతి తాపః। శేషే ఇత్యేవ, చౌరం రుజతి రోగః।

.

616. ఆశిషి నాథః [౨.3.55]

ఆశిషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ నాథః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆశీరర్థస్య నాథతేః శేషే కర్మణి షష్ఠీ స్యాత్ । సర్పిషో నాథనమ్ । ఆశిషీతి కిమ్ ? మాణవకనాథనమ్ । తత్సంబన్ధినీ యాచ్ఞేత్యర్థః ॥

(కాశికా) నాథృ నాధృ యాచ్ఞోపతాపైశ్వర్యాశీఃషు పఠ్యతే, తస్యాశీఃక్రియస్య కర్మణి కారకే శేషత్వేన వివక్షితే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। సర్పిషో నాథతే। మధునో నాథతే। ఆశిషి ఇతి కిమ్? మాణవకముపనాథతి అఙ్గ పుత్రకాధీష్వ।

.

617. జాసినిప్రహణనాటక్రాథపిషాం హింసాయామ్ [2.3.56]

జాసి-నిప్రహణ-నాట-క్రాథ-పిషామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ హింసాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) హింసార్థనామేషాం శేషే కర్మణి షష్ఠీ స్యాత్ । చౌరస్యోజ్జాసనమ్ । నిప్రౌ సంహతౌ విపర్యస్తౌ వ్యస్తౌ వా । చౌరస్య నిప్రహణనమ్ । ప్రణిహననమ్ । నిహననమ్ । ప్రహణనం వా । నట అవస్కన్దనే చురాదిః । చౌరస్యోన్నాటనమ్ । చౌరస్య క్రాథనమ్ । వృషలస్య పేషణమ్ । హింసాయాం కిమ్ ? ధానాపేషణమ్ ॥

(కాశికా) జాసి నిప్రహణ నాట క్రాథ పిషిత్యేతేషాం ధాతూనాం హింసాక్రియాణాం కర్మణి కారకే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। జసు హింసాయామ్, జసు తాడనే ఇతి చ చురాదౌ పఠ్యతే, తస్య ఇదం గ్రహణం, న దైవాదికస్య జసు మోక్షణే ఇత్యస్య। చౌరస్య ఉజ్జాసయతి। వృషలస్య ఉజ్జాసయతి। నిప్రహణ ఇతి సఙ్ఘాతవిగృహీతవిపర్యస్తస్య గ్రహణమ్। చౌరస్య నిప్రహతి। చౌరస్య నిహన్తి। చౌరస్య ప్రహన్తి। చౌరస్య ప్రణిహన్తి। చౌరస్య ఉన్నాటయతి। వృషలస్య ఉన్నాటయతి। చౌరస్య ఉత్క్రాథయతి। వృషలస్య క్రాథయతి। నిపాతనాద్ వృద్ధిః। అయం హి ఘటాదౌ పఠ్యతే, శ్రథ క్నథ క్రథ క్లథ హింసార్థాః ఇతి। తత్ర ఘటాదయో మితః ఇతి మిత్సంజ్ఞాయాం మితాం హ్రస్వః 6.4.92 ఇతి హ్రస్వత్వం స్యాత్। చౌరస్య పినష్టి। వృషలస్య పినష్టి। హింసాయామ్ ఇతి కిమ్? ధానాః పినష్టి। శేషే ఇత్యేవ, చౌరముజ్జాసయతి। ఏశామ్ ఇతి కిమ్? చౌరం హినస్తి। నిప్రహణ ఇతి కిమ్? చౌరం విహన్తి।

.

618. వ్యవహృపణోః సమర్థయోః [2.3.57]

వ్యవహృ-పణోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ సమర్థయోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) శేషే కర్మణి షష్ఠీ స్యాత్ । ద్యూతే క్రయవిక్రయవ్యవహారే చానయోస్తుల్యార్థతా । శతస్య వ్యవహరణం పణనం వా । సమర్థయోః కిమ్ ? శలాకావ్యవహారః । గణనేత్యర్థః । బ్రాహ్మణపణనం స్తుతిరిత్యర్థః ॥

(కాశికా) వ్యవహృ పణ ఇత్యేతయోః సమర్థయోః సమానార్థయోః కర్మణి కారకే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। ద్యూతే క్రయవిక్రయవ్యవహారే చ సమానార్థత్వమనయోః। శతస్య వ్యవహరతి। సహస్రస్య వ్యవహరతి। శతస్య పణతే। సహస్రస్య పణతే। ఆయప్రత్యయః కస్మాన్ న భవతి? స్తుత్యర్థస్య పనతేరాయప్రత్యయ ఇష్యతే। సమర్థయోః ఇతి కిమ్? శలాకాం వ్యవహరతి। విక్షిపతి ఇత్యర్థః వ్రాహమణాన్ పణాయతే। స్తౌతి ఇత్యర్థః। శేషే ఇత్యేవ, శతం పణతే।

.

619. దివస్తదర్థస్య [౨.౩.58]

దివః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ తదర్థస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ద్యూతార్థస్య క్రయవిక్రయరూపవ్యవహారార్థస్య చ దివః కర్మణి షష్ఠీ స్యాత్ । శతస్య దీవ్యతి । తదర్థస్య కిమ్ ? బ్రాహ్మణం దీవ్యతి । స్తౌతీత్యర్థః ॥

(కాశికా) వ్యవహృపణిసమానార్థస్య దీవ్యతేః కర్మణి షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। శతస్య దీవ్యతి। సహస్రస్య దీవ్యతి। తదర్థస్య ఇతి కిమ్? బ్రాహ్మనం దీవ్యతి। యోగవిభాగ ఉత్తరార్థః।

.

620. విభాషోపసర్గే [౨.౩.5౯]

విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఉపసర్గే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) పూర్వయోగాపవాదః శతస్య శతం వా ప్రతిదీవ్యతి ॥

(కాశికా) దివస్ తదర్థస్య 2.3.58 ఇతి నిత్యం షష్ఠ్యాం ప్రాప్తాయాం సోపసర్గస్య వికల్ప ఉచ్యతే। ఉపసర్గే సతి దివస్ తదర్థస్య కర్మణి కారకే విభాషా షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। శతస్య ప్రతిదీవ్యతి। సహస్రస్య ప్రతిదీవ్యతి। శతం ప్రతిదీవ్యతి। సహస్రం ప్రతిదీవ్యతి। ఉపసర్గే ఇతి కిమ్? శతస్య దీవ్యతి। తదర్థస్య ఇత్యేవ శలాకాం ప్రతిదీవ్యతి।

.

621. ప్రేష్యబ్రువోర్హవిషో దేవతాసమ్ప్రదానే [౨.౩.61]

ప్రేష్య-బ్రువోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ హవిషః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ దేవతా-సమ్ప్రదానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) దేవతాసంప్రదానేఽర్థే వర్తమానయోః ప్రేష్యబ్రువోః కర్మణో హవిర్విశేషస్య వాచకాచ్ఛబ్దాత్షష్ఠీ స్యాత్ । అగ్నయే ఛాగస్య హవిషో వపాయా మేదసః ప్రేష్య అనుబ్రూహి వా ॥

(కాశికా) ప్రేష్య ఇతి ఇష్యతేర్దైవాదికస్య లోణ్మధ్యమపురుషస్య ఏకవచనమ్, తత్సాహచర్యాద్ బ్రువిరపి తద్విషయ ఏవ గృహ్యతే। ప్రేష్యబ్రువోర్హవిషః కర్మణః షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి దేవతాసమ్ప్రదానే సతి।

అగ్నయే ఛాగస్య హవిషో వపాయా మేదసః ప్రే౩ష్య। అగ్నయే ఛాగస్య హవిషో వపాయై మేదసోఽనుబ్రూహి౩। ప్రేష్యబ్రువోః ఇతి కిమ్? అగ్నయే ఛాగం హవిర్వపాం మేదో జుహుధి। హవిషః ఇతి కిమ్? అగ్నయే గోమయాని ప్రేష్య। దేవతాసమ్ప్రదానే ఇతి కిమ్? మాణవకాయ పురోడాశం ప్రేష్య। హవిషః ప్రస్థితస్య ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం ఛాగం హవిర్వపాం మేదః ప్రస్థితం ప్రేష్య౩।

.

622. కృత్వోఽర్థప్రయోగే కాలేఽధికరణే [౨.3.64]

కృత్వోఽర్థ-ప్రయోగే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కాలే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ అధికరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కృత్వోర్థానాం ప్రయోగే కాలవాచిన్యధికరణే శేషే షష్ఠీ స్యాత్ । పఞ్చకృత్వోఽహ్నో భోజనమ్ । ద్విరహ్నో భోజనమ్ । శేషే కిమ్ ? ద్విరహన్యధ్యయనమ్ ॥

(కాశికా) ఛన్దసి బహులమ్ ఇతి నివృత్తమ్। కృత్వోఽర్థానాం ప్రయోగే కాలేఽధికరణే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। పఞ్చకృత్వోఽహ్నో భుఙ్క్తే। ద్విరహ్నో ఽధీతే। కృత్వోఽర్థగ్రహణం కిమ్? అహ్ని శేతే। రాత్రౌ శేతే। ప్రయోగగ్రహణం కిమ్? అహని భుక్తమ్। గమ్యతే హి ద్విస్ త్రిశ్చతుర్వేతి, న త్వప్రయుజ్యమానే భవతి। కాలగ్రహణమ్ కిమ్? ద్విః కాంస్యపాత్ర్యాం భుఙ్క్తే। అధికరణే ఇతి కిమ్? ద్విరహ్నో భుఙ్క్తే। శేషే ఇత్యేవ, ద్విరహన్యధీతే।

.

623. కర్తృకర్మణోః కృతి [౨.3.65]

కర్తృ-కర్మణోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్ కృతి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కృద్యోగే కర్తరి కర్మణి చ షష్ఠీ స్యాత్ । కృష్ణస్య కృతిః । జగతః కర్తా కృష్ణః ।గుణకర్మణి వేష్యతే (వార్తికమ్) ॥ నేతాఽశ్వస్య స్రుఘ్నస్య స్రుఘ్నం వా । కృతి కిమ్ ? తద్ధితే మాభూత్ । కృతపూర్వీ కటమ్ ॥

(కాశికా) కృత్ప్రయోగే కర్తరి కర్మణి చ షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। భవతః శాయికా। భవత ఆసికా। కర్మణిఅపాం స్రష్టా। పురాం భేత్తా। వజ్రస్య భర్తా। కర్తృకర్మణోః ఇతి కిమ్? శస్త్రేణ భేత్తా। కృతీతి కిమ్? తద్ధితప్రయోగే మా భూత్, కృతపూర్వీ కటమ్। భుక్తపూర్వ్యోదనమ్। శేషే ఇతి నివృత్తమ్, పునః కర్మగ్రహణాత్। ఇతరథా హి కర్తరి చ కృతి ఇత్యేవం బ్రూయాత్।

.

624. ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి [౨.3.66]

ఉభయప్రాప్తౌ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ కర్మణి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఉభయోః ప్రాప్తిర్యస్మిన్కృతి తత్ర కర్మణ్యేవ షష్ఠీ స్యాత్ । ఆశ్చర్యో గవాం దోహోఽగోపేన ॥స్త్రీప్రత్యయయోరకాకారయోర్నాయం నియమః (వార్తికమ్) ॥ భేదికా బిభిత్సా వా రుద్రస్య జగతః ।శేషే విభాషా (వార్తికమ్) ॥ స్త్రీప్రత్యయ ఇత్యేకే । విచిత్రా జగతః కృతిర్హ్వరేర్హ్వరిణా వా । కేచిదవిశేషేణ విభాషామిచ్ఛన్తి । శబ్దానామనుశాసనమాచార్యేణాచార్యస్య వా ॥

(కాశికా) పూర్వేణ షష్ఠీ ప్రాప్తా నియమ్యతే। ఉభయప్రాప్తౌ ఇతి బహువ్రీహిః। ఉభయోః ప్రాప్తిర్యస్మిన్ కృతి, సోఽయముభయప్రాప్తిః। తత్ర కర్మణ్యేవ షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి, న కర్తరి। ఆశ్చర్యో గవాం దోహోఽగోపాలకేన। రోచతే మే ఓదనస్య భోజనం దేవదత్తేన। సాధు ఖలు పయసః పానం యజ్ఞదత్తేన। బహువ్రీహివిజ్ఞానాదిహ నియమో న భవతి, ఆశ్చర్యమ్ ఇదమ్ ఓదనస్య నామ పాకో బ్రాహ్మణానం చ ప్రాదుర్భావః ఇతి। అకాకారయోః స్త్రీప్రత్యయయోః ప్రయోగే న ఇతి వక్తవ్యమ్। భేదికా దేవదత్తస్య కాష్ఠానామ్। చికీర్షా దేవదత్తస్య కటస్య। శేషే విభాషా। అకాకారయోః స్త్రీప్రత్యయయోర్గ్రహనాత్ తదపేక్షయా శేషః స్త్రీప్రత్యయ ఏవ గృహ్యతే। శోభనా హి సూత్రస్య కృతిః పాణినేః పాణినినా వా। కేచిదవిశేషేణైవ విభాషామ్ ఇచ్ఛన్తి, శబ్దానామనుశాసనమాచార్యణ ఆచార్యస్య ఇతి వా।

.

625. క్తస్య చ వర్తమానే [౽.3.67]

క్తస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ వర్త్తమానే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) వర్తమానార్థస్య క్తస్య యోగే షష్ఠీ స్యాత్ । న లోక (కౌముదీ-627) ఇతి నిషేధస్యాపవాదః । రాజ్ఞాం మతో బుద్ధః పూజితో వా ॥

(కాశికా) న లౌఉకావ్యయ. నిష్ఠాఖలర్థతృనామ్ 2.3.69 ఇతి ప్రతిషేధే ప్రాప్తే పునః షష్ఠీ విధీయతే। క్తస్య వర్తమానకాలవిహితస్య ప్రయోగే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। రజ్ఞాం మతః। రాజ్ఞాం బుద్ధః। రాజ్ఞాం పూజితః। క్తస్య ఇతి కిమ్? ఓదనం పచమానః। వర్తమానే ఇతి కిమ్? గ్రామం గతః। నపుంసకే భావ ఉపసఙ్ఖ్యానమ్। ఛాత్రస్య హసితమ్। మయూరస్య నృత్తమ్। కోకిలస్య వ్యాహృతమ్। శేషవిజ్ఞానాత్ సిద్ధమ్। తథా చ కర్తృవివక్షాయాం తృతీయాఽపి భవతి, ఛాఽత్రేణ హసితమ్ ఇతి।

.

626. అధికరణవాచినశ్చ [౽.3.68]

అధికరణ-వాచినః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) క్తస్య యోగే షష్ఠీ స్యాత్ । ఇదమేషామాసితం శయితం గతం భుక్తం వా ॥

(కాశికా) క్తోఽధికరణే చ ధ్రౌవ్యగతిప్రత్యవసానార్థేభ్యః 3.4.76 ఇతి వక్ష్యతి। తస్య ప్రయోగే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। అయమపి ప్రతిషేధాపవాదో యోగః। ఇదమ్ ఏషామాసితమ్। ఇదమ్ ఏషాం శయితమ్। ఇదమ్ హేః సృప్తమ్। ఇదం వనకపేర్యాతమ్। ఇదమ్ ఏషాం భుక్తమ్। ఇదమ్ ఏషామశితమ్। ద్వికర్మకాణాం ప్రయోగే కర్తరి కృతి ద్వయోరపి షష్ఠీ ద్వితీయావత్। నేతాఽశ్వస్య గ్రామస్య చైత్రః। అన్యే ప్రధానే కర్మణ్యాహుః। తదా, నేతాఽశ్వస్య గ్రామం చైత్రః।

.

627. న లోకావ్యయనిష్ఠాఖలర్థతృనామ్ [౨.౩.౬౯]

న అవ్యయమ్ ల-ఉ-ఉక-అవ్యయ-నిష్ఠా-ఖలర్థ-తృనామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏషాం ప్రయోగే షష్ఠీ న స్యాత్ । లాదేశాః । కుర్వన్ కుర్వాణో వా సృష్టిం హరిః । ఉః । హరిం దిదృక్షుః । అలంకరిష్ణుర్వా । ఉక । దైత్యాన్ ఘాతుకో హరిః ॥కమేరనిషేధః (వార్తికమ్) ॥ లక్ష్మ్యాః కాముకో హరిః । అవ్యయమ్ । జగత్ సృష్ట్వా । సుఖం కర్తుమ్ । నిష్ఠా । విష్ణునా హతా దైత్యాః । దైత్యాన్ హతవాన్ విష్ణుః । ఖలర్థః । ఈషత్కరః ప్రపఞ్చో హరిణా । తృన్నితి ప్రత్యాహారః శతృశానచావితి తృశబ్దాదారభ్యాతృనో నకారాత్ । శానన్ । సోమం పవమానః । చానశ్ । ఆత్మానం మణ్డయమానః । శతృ । వేదమధీయన్ । తృన్ । కర్తా లోకాన్ ॥ద్విషః శతుర్వా (వార్తికమ్) ॥ మురస్య మురం వా ద్విషన్ ॥ సర్వోఽయం కారకషష్ఠ్యాః ప్రతిషేధః ॥ శేషే షష్ఠీ తు స్యాదేవ । బ్రాహ్మణస్య కుర్వన్ । నరకస్య జిష్ణుః ॥

(కాశికా) కర్తృకర్మణోః కృతి 2.3.65 ఇతి ప్రాప్తా షష్ఠీ ప్రతిషిధ్యతే। ల ఉ ఉక అవ్యయ నిష్ఠా ఖలర్థ తృనిత్యేతేషాం ప్రయోగే షష్ఠీ విభక్తిర్న భవతి। ల ఇతి శతృశానచౌ, కానచ్క్వసూ, కికినౌ చ గృహ్యన్తే। ఓదనం పచన్। ఓదనం పచమానః। ఓదనం పేచానః। ఓదనం పేచివాన్। పపిః సోమం దదిర్గాః। ఉ కటం చికీర్షుః। ఓదనం బుభుక్షుః। కన్యామలఙ్కరిష్ణుః। ఇష్ణుచోఽపి ప్రయోగే నిషేధః। ఉక ఆగాముకం వారాణసీం రక్ష అహుః। ఉకప్రతిషేధే కమేర్భాషాయామప్రతిషేధః। దాస్యాః కాముకః। అవ్యయ కటం కృత్వా। ఓదనం భుక్త్వా। అవ్యయప్రతిషేధే తోసున్కసునోరప్రతిషేధః। వ్యుష్టాయాం పురా సూర్యస్యోదేతోరధేయః। పురా క్రూరస్య విసృపో విరప్శిన్। నిష్ఠా ఓదనం బుక్తవాన్। దేవదత్తేన కృతమ్। ఖలర్థ ఈషత్కరః కటో భవతా। ఈషత్పానః సోమో భవతా। తృనితి ప్రత్యాహారగ్రహణమ్। లటః శతృశానచావప్రథమా. సమానాధికరణే 3.2.124 ఇత్యారభ్య ఆ తృనో నకారాత్। తేన శానఞ్చానశ్శతృతృనామపి ప్రతిషేధో భవతి। సోమం పవమానః। నడమాఘ్నానః। అధీయన్

పారాయనమ్। కర్తా కటాన్। వదితా జనాపవాదాన్। ద్విషః శతుర్వావ్చనమ్। చౌరం ద్విషన్, చౌరస్య ద్విషన్।

.

628. అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోః [2.3.70]

అక-ఇనోః షష్ఠీ-ద్వివచనమ్ భవిష్యత్-ఆధమర్ణ్యయోః సప్తమీ-ద్వివచనమ్

(సి.కౌ) భవిష్యత్యకస్య భవిష్యదాధమర్ణ్యార్థేనశ్చ యోగే షష్ఠీ న స్యాత్ । సతః పావకోఽవతరతి । వ్రజం గామీ । శతం దాయీ ॥

(కాశికా) అకస్య భవిష్యతి కాలే విహితస్య, ఇనస్ తు భవిష్యతి చాధమర్ణ్యే చ విహితస్య ప్రయోగే షష్ఠీ విభక్తిర్న భవతి। కటం కారకో వ్రజతి। ఓదనం భోజకో వ్రజతి। ఇనః ఖల్వపి గ్రామం గమీ। గ్రామం గామీ। శతం దాయీ। సహస్రం దాయీ। భవిష్యదాధమర్ణ్యయోః ఇతి కిమ్? యవనాం లావకః। సక్తూనాం పాయకః। అవశ్యంకారీ కటస్య। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, వర్షశతస్య పూరకః, పుత్రపౌత్రాణాం దర్శకః ఇతి? భవిష్యదధికారే విహితస్య అకస్య ఇదం గ్రహణమ్।

.

629. కృత్యానాం కర్తరి వా [2.3.71]

కృత్యానామ్ షష్ఠీ-బహువచనమ్ కర్తరి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ వా అవ్యయమ్

(సి.కౌ) షష్ఠీ వా స్యాత్ । మయా మమ వా సేవ్యో హరిః । కర్తరీతి కిమ్ ? గేయో మాణవకః సామ్నామ్ । భవ్యగేయ (కౌముదీ-2894) ఇతి కర్తరి యద్విధానాదనభిహితం కర్మ । అత్ర యోగో విభజ్యతే ॥ కృత్యానామ్ ॥ ఉభయప్రాప్తావితి నేతి చానువర్తతే । తేన నేతవ్యా వ్రజం గావః కృష్ణేన । తతః ॥ కర్తరి వా ॥ ఉక్తోఽర్థః ॥

(కాశికా) కర్తృకర్మణోః కృతి 2.3.65 ఇతి నిత్యం షష్ఠీ ప్రాప్తా కర్తరి వికల్ప్యతే। కృత్యానాం ప్రయోగే కర్తరి వా షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి, న కర్మణి। భవతా కటః కర్తవ్యః, భవతః కటః కర్తవ్యః। కర్తరి ఇతి కిమ్? గేయో మాణవకః సామ్నామ్। ఉభయప్రాప్తౌ కృత్యే షష్ఠ్యాః ప్రతిషేధో వక్తవ్యః। క్రష్టవ్యా గ్రామం శాఖా దేవదత్తేన। నేతవ్యా గ్రామమజా దేవదత్తేన।

.

630. తుల్యార్థైరతులోపమాభ్యాం తృతీయాఽన్యతరస్యామ్ [2.3.72]

తుల్యార్థైః తృతీయా-బహువచనమ్ అ-తులా-ఉపమాభ్యామ్ తృతీయా-ద్వివచనమ్ తృతీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అన్యతరస్యామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) తుల్యార్థైర్యోగే తృతీయా వా స్యాత్పక్షే షష్ఠీ । తుల్యః సదృశః సమో వా కృష్ణస్య కృష్ణేన వా । అతులోపమాభ్యాం కిమ్ ? తులా ఉపమా వా కృష్ణస్య నాస్తి ॥

(కాశికా) తుల్యార్థైః శబ్దైర్యోగే తృతీయా విభక్తిర్భవత్యన్యతరస్యామ్, పక్షే షష్ఠీ చ, తులాఉపమాశబ్దౌ వర్జయిత్వా। శేషే విషయే తృతీయావిధానాత్ తయా ముక్తే షష్ఠ్యేవ భవతి। తుల్యో దేవదత్తేన, తుల్యో దేవదత్తస్య। సదృశో దేవివదత్తేన, సదృశో దేవదత్తస్య। అతులోపమాభ్యామ్ ఇతి కిమ్? తులా దేవదత్తస్య న అస్తి। ఉపమా కృష్ణస్య న విద్యతే। వా ఇతి వర్తమానేఽన్యతరస్యాం గ్రహనముత్తరసూత్రే తస్య చకారేన అనుకర్షణార్థమ్। ఇతరథా హి తృతీయాఽనుకృష్యేత।

.

631. చతుర్థీ చాశిష్యాయుష్యమద్రభద్రకుశలసుఖార్థహితైః [౨.౩.౭౩]

చతుర్థీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఆశిషి సప్తమీ-ఏకవచనమ్ ఆయుష్య-మద్ర-భద్ర-కుశల-సుఖ-అర్థ-హితైః తృతీయా-బహువచనమ్

(సి.కౌ) ఏతదర్థైర్యోగే చతుర్థీ వా స్యాత్పక్షే షష్ఠీ ఆశిషి । ఆయుష్యం చిరఞ్జీవితం కృష్ణాయ కృష్ణస్య వా భూయాత్ । ఏవం మద్రం భద్రం కుశలం నిరామయం సుఖం శమర్థః ప్రయోజనం హితం పథ్యం వా భూయాత్ । ఆశిషి కిమ్ ? దేవదత్తస్యాయుష్యమస్తి । వ్యాఖ్యానాత్సర్వత్రార్థగ్రహణమ్ । మద్రభద్రయోః పర్యాయత్వాదన్యతరో న పఠనీయః ॥ ఇతి షష్ఠీ ॥

(కాశికా) ఆశిషి గయమానాయామాయుష్య మద్ర భద్ర కుశల సుఖ అర్థ హిత ఇత్యేతైర్యోగే చతుర్థీ విభక్తిర్భవతి। చకారో వికల్పానుకర్షణార్థః। శేషే చతుర్థీవిధానాత్ తయా ముక్తే షష్ఠీ విభక్తిర్భవతి। అత్ర ఆయుష్యాఽదీనాం పర్యాయగ్రహణం కర్తవ్యమ్। ఆయుష్యం దేవదత్తాయ భూయాత్, ఆయుష్యం దేవదత్తస్య భూయాత్। చిరం జీవితం దేవదత్తాయ దేవదత్తస్య వా భుయాత్। మద్రం దేవదత్తాయ దేవదత్తస్య వా భూయాత్। భద్రం దేవదత్తాయ, భద్రం దేవదత్తస్య। కుశలం దేవదత్తాయ, కుశలం దేవదత్తస్య। నిరామయం దేవదతాయ, నిరామయం దేవదత్తస్య। సుఖం దేవదత్తాయ, సుఖం దేవదత్తస్య। శం దేవదత్తాయ, శం దేవదత్తస్య। అర్థో దేవదత్తాయ, అర్థో దేవదత్తస్య। ప్రయోజనం దేవదత్తాయ, ప్రయోజనం దేవదత్తస్య। హితం దేవదతాయ, హితం దేవదత్తస్య। పథ్యం దేవదత్తాయ, పథ్యం దేవదత్తస్య। ఆశిషి ఇతి కిమ్? ఆయుష్యం దేవదత్తస్య తపః। ఇతి శ్రీజయాదిత్యవిరచితాయాం కాశికాయాం వృత్తౌ ద్వితీయాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః। ద్వితీయాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః।

.

632. ఆధారోఽధికరణమ్ [1.4.45]

ఆధారః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అధికరణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) కర్తృకర్మద్వారా తన్నిష్ఠక్రియాయా ఆధారః కారకమధికరణసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఆధ్రియన్తేఽస్మిన్ క్రియాః ఇత్యాధారః। కర్తృకర్మణోః క్రియాశ్రయభూతయోః ధారణక్రియాం ప్రతి య ఆధారః, తత్ కారకమధికరణసంజ్ఞం భవతి। కటే ఆస్తే। కటే శేతే। స్థాల్యాం పచతి। అధికరనప్రదేశాః సప్తమ్యధికరణే చ 2.3.36 ఇత్యేవమాదయః।

.

633. సప్తమ్యధికరణే చ [౨.3.36]

సప్తమీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అధికరణే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) అధికరణే సప్తమీ స్యాత్ । చకారాద్దూరాన్తికార్థేభ్యః । ఔపశ్లేషికో వైషయికోఽభివ్యాపకశ్చేత్యాధారస్త్రిధా । కటే ఆస్తే । స్థాల్యాం పచతి । మోక్షే ఇచ్ఛాస్తి । సర్వస్మిన్నాత్మాస్తి । వనస్య దూరే అన్తికే వా । దూరాన్తికార్థేభ్యః (కౌముదీ-605) ఇతి విభక్తిత్రయేణ సహ చతస్రోఽత్ర విభక్తయః ఫలితాః ॥క్తస్యేన్విషయస్య కర్మణ్యుపసఙ్ఖ్యానమ్ (వార్తికమ్) ॥ అధీతీ వ్యాకరణే । అధీతమనేనేతి విగ్రహే ఇష్టాదిభ్యశ్చ (కౌముదీ-1888) ఇతి కర్తరీనిః ॥సాధ్వసాధుప్రయోగే చ (వార్తికమ్) ॥ సాధుః కృష్ణో మాతరి । అసాధుర్మాతులే ॥నిమిత్తాత్కర్మయోగే (వార్తికమ్) ॥ నిమిత్తమిహ ఫలమ్ । యోగః సంయోగసమవాయాత్మకః ।

(కాశికా) సప్తమీ విభక్తిర్భవత్యధికరణే కారకే, చకారాద్ దూరాన్తికార్థేభ్యశ్చ। కటే ఆస్తే। శకటే ఆస్తే। స్థాల్యాం పచతి। దూరాన్తికార్థేభ్యః ఖల్వపి దూరే గ్రామస్య। అన్తికే గ్రామస్య। అభ్యాశే గ్రామస్య। దూరన్తి కార్థేభ్యశ్చతస్రో విభక్తయో భవన్తి, ద్వితీయాతృతీయాపఞ్చమీసప్తమ్యః। సప్తమీవిధానే క్తస్యేన్విషయస్య కర్మణ్యుపసఙ్ఖ్యానమ్। అధీతీ వ్యాకరణే। పరిగణితీ యాజ్ఞికే। ఆమ్నాతీ ఛన్దసి। సాధ్వసాధుప్రయోగే చ సప్తమీ వక్తవ్యా। సాధుర్దేవదత్తో మాతరి। అసాధుః పితరి। కారకార్హాణాం చ కారకత్వే సప్తమీ వక్తవ్యా। ఋద్ధేషు భుఞ్జానేషు దరిద్రా ఆసతే। బ్రాహ్మణేషు తరత్సు వృషలా ఆసతే। అకారకార్హాణాం చాకరకత్వే సప్తమీ వక్తవ్యా। దరిద్రేష్వాసీనేషు ఋద్ధా భుఞ్జతే। వృషలేష్వాసీనేషు బ్రాహ్మణాస్ తరన్తి। తద్విపర్యాసే చ సప్తమీ వక్తవ్యా। ఋద్ధేష్వాసీనేషు దరిద్రా భుఞ్జతే। బ్రాహ్మణేష్వాసీనేషు వృషలాస్ తరాన్తి। నిమిత్తాత్ కర్మసంయోగే సప్తమీ వక్తవ్యా। చర్మణి ద్వీపినం హన్తి దన్తయోర్హన్తి కుఞ్జరమ్। కేశేషు చమరీం హన్తి సీమ్ని పుష్కలకో హతః।

.

634. యస్య చ భావేన భావలక్షణమ్ [౨.3.37]

యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ భావేన తృతీయా-ఏకవచనమ్ భావ-లక్షణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) యస్య క్రియయా క్రియాన్తరం లక్ష్యతే తతః సప్తమీ స్యాత్ । గోషు దుహ్యమానాసు గతః ।అర్హాణాం కర్తృత్వేఽనర్హాణామకర్తృత్వే తద్వైపరీత్యే చ (వార్తికమ్) ॥ సత్సు తరత్సు అసన్త ఆసతే । అసత్సు తిష్ఠత్సు సన్తస్తరన్తి । సత్సు తిష్ఠత్సు అసన్తస్తరన్తి । అసత్సు తరత్సు సన్తస్తిష్ఠన్తి ॥

(కాశికా) సప్తమీ ఇతి వర్తతే। భావః క్రియా। యస్య చ భావేన యస్య చ క్రియయా క్రియాన్తరం లక్ష్యతే, తతో భావవతః సప్తమీ విభక్తిర్భవతి। ప్రసిద్ధా చ కియా క్రియాన్తరం లక్షయతి। గోషు దుహ్యమానాసు గతః, దుగ్ధాస్వాగతః। అగ్నిషు హూయమానేషు గతః, హుతేష్వాగతః। భావేన ఇతి కిమ్? యో జటాభిః స భుఙ్క్తే। పునర్భావగ్రహణం కిమ్? యో భుఙ్క్తే స దేవదత్తః।

.

635. షష్ఠీ చానాదరే [౨.3.38]

షష్ఠీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ అనాదరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అనాదరాధిక్యే భావలక్షణే షష్ఠీసప్తమ్యౌ స్తః । రుదతి రుదతో వా ప్రావ్రాజీత్ । రుదన్తం పుత్రాదికమనాదృత్య సంన్యస్తవానిత్యర్థః ॥

(కాశికా) పూర్వేణ సప్తమ్యాం ప్రాప్తాయాం షష్ఠీ విధీయతే, చకారాత్ సాఽపి భవతి। అనాదరాధికే భావలక్షనే భావవతః షష్ఠీసప్తమ్యౌ విభక్తీ భవతః। రుదతః ప్రావ్రాజీత్, రుదతి ప్రావ్రాజీత్ క్రోశతః ప్రావ్రాజీత్, క్రోశతి ప్రావ్రాజీత్। క్రోశన్తమనాదృత్య ప్రవ్రజితః ఇత్యర్థః।

.

636. స్వామీశ్వరాధిపతిదాయాదసాక్షిప్రతిభూప్రసూతైశ్చ [౨.3.39]

స్వామిన్-ఈశ్వర-అధిపతి-దాయాద-సాక్షిన్-ప్రతిభూ-ప్రసూతైః తృతీయా-బహువచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఏతైః సప్తభిర్యోగే షష్ఠీసప్తమ్యౌ స్తః । షష్ఠ్యామేవ ప్రాప్తాయాం పాక్షికసప్తమ్యర్థం వచనమ్ । గవాం గోషు వా స్వామీ । గవాం గోషు వా ప్రసూతః । గా ఏవానుభవితుం జాత ఇత్యర్థః ।

(కాశికా) షష్ఠీసప్తమ్యౌ వర్తతే। స్వామినీశ్వర అధిపతి దాయాద సాక్షిన్ ప్రతిభూ ప్రసూత ఇత్యేతైర్యోగే షష్ఠీసప్తమ్యౌ విభక్తీ భవతః। గవాం స్వామీ, గోషు స్వామీ। గవామీశ్వరః, గోష్వీశ్వరః। గవామధిపతిః, గోష్వధిపతిః। గవాం దాయాదః, గోషు దాయాదః। గవాం సాక్షీ, గోషూ సాక్షీ। గవాం ప్రతిభూః, గోషు

ప్రతిభూతః। గవాం ప్రసూతః, గోషు ప్రసూతః। షష్ఠ్యామ్ ఏవ ప్రాప్తయాం పక్షే సప్తమీవిధానార్థం వచనమ్।

.

637. ఆయుక్తకుశలాభ్యాం చాసేవాయామ్ [౭.3.40]

ఆయుక్త-కుశలాభ్యామ్ తృతీయా-ద్వివచనమ్ చ అవ్యయమ్ ఆసేవాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం యోగే షష్ఠీసప్తమ్యౌ స్తస్తాత్పర్యేఽర్థే । ఆయుక్తో వ్యాపారితః । ఆయుక్తః కుశలో వా హరిపూజనే హరిపూజనస్య వా । ఆసేవాయాం కిమ్ ? ఆయుక్తో గౌః శకటే । ఈషద్యుక్త ఇత్యర్థః ॥

(కాశికా) షష్ఠీసప్తమ్యౌ వర్తతే। ఆయుకతః వ్యాపారితః, కుశలః నిపుణః, తాభ్యాం యోగే ఆసేవాయాం గమ్యమానాయాం షష్ఠీసప్తమ్యౌ విభక్తీ భవతః। ఆసేవా తత్పర్యమ్। ఆయుక్తః కటకరణస్య, ఆయుక్తః కటకరణే కుశలః కటకరనస్య, కుశ్లః కటకరణే। ఆసేవాయామ్ ఇతి కిమ్? ఆయుక్తో గౌః శకటే। తత్ర సప్తమ్యేవ అధికరణే భవతి।

.

638. యతశ్చ నిర్ధారణమ్ [౭.3.41]

యతః అవ్యయమ్ చ అవ్యయమ్ నిర్ధారణమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) జాతిగుణక్రియాసంజ్ఞాభిః సముదాయాదేకదేశస్య పృథక్కరణం నిర్ధారణం యతస్తతః షష్ఠీసప్తమ్యౌ స్తః । నృణాం నృషు వా బ్రాహ్మణః శ్రేష్ఠః । గవాం గోషు వా కృష్ణా బహుక్షీరా । గచ్ఛతాం గచ్ఛత్సు వా ధావన్ శీఘ్రః । ఛాత్రాణాం ఛాత్రేషు వా మైత్రః పటుః ॥

(కాశికా) షష్ఠీసప్తమ్యౌ వర్తతే। జాతిగుణక్రియాభిః సముదాయాదేకదేశస్య పృథక్ కరనం నిర్ధారనమ్। యతో నిర్ధారనం తతః షష్ఠీ సప్తమ్యౌ విభక్తీ భవతః। మనుష్యాణామ్ క్షత్రియః శూరతమః, మనుష్యేషు క్షత్రియః శూరతమః। గవం కృష్ణా సమ్పన్నక్షీరతమా, గోషు కృష్ణా సమ్పన్నక్షీరతమా అధ్వగానాం ధవన్తః శీఘ్రుతమా, అధ్వగేషు ధావన్తః శీఘ్రుతమాః।

.

639. పఞ్చమీ విభక్తే [౭.3.42]

పఞ్చమీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ విభక్తే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) విభాగో విభక్తమ్ । నిర్ధార్యమాణస్య యత్ర భేద ఏవ తత్ర పఞ్చమీ స్యాత్ । మాథురాః పాటలిపుత్రకేభ్య ఆఢ్యతరాః ॥

(కాశికా) యతశ్చ నిర్ధరనమ్ ఇతి వర్తతే। షష్ఠీసప్తమ్యపవాదో యోగః। విభాగః విభక్తమ్। యస్మిన్ నిర్ధారణాऽऽశ్రయే విభక్తమస్య అస్తి తతః పఞ్చమీ విభక్తిర్భవతి। మాథురాః పాటలిపుత్రకేభ్యః సుకుమారతరాః, ఆఢ్యతరాః।

.

640. సాధునిపుణాభ్యామర్చాయాం సప్తమ్యప్రతేః [౨.3.43]

సాధు-నిపుణాభ్యామ్ తృతీయా-ద్వివచనమ్ అర్చాయామ్ సప్తమీ-ఏకవచనమ్ సప్తమీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ అప్రతేః షష్ఠీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం యోగే సప్తమీ స్యాదర్చాయామ్ న తు ప్రతేః ప్రయోగే । మాతరి సాధుర్నిపుణో వా । అర్చాయాం కిమ్ ? నిపుణో రాజ్ఞో భృత్యః । ఇహ తత్త్వకథనే తాత్పర్యమ్ ।అప్రత్యాదిభిరితి వక్తవ్యమ్ (వార్తికమ్) ॥ సాధుర్నిపుణో వా మాతరం ప్రతి పర్యను వా ॥

(కాశికా) సాధు నిపుణ ఇత్యేతాభ్యామ్ యోగేఽర్చాయాం గమ్యమానాయాం సప్తమీ విభక్తిర్భవతి, న చేత్ ప్రతిః ప్రయుజ్యతే। మాతరి సాధుః। పితరి సాధుః। మాతరి నిపుణః। పితరి నిపుణః। అర్చాయామ్ ఇతి కిమ్? సాధుర్భృత్యో రాజ్ఞః। తత్త్వకథనే న భవతి। అప్రతేః ఇతి కిమ్? సాధుర్దేవదత్తో మాతరం ప్రతి। అప్రత్యాదిభిరితి వక్తవ్యమ్। సాధుర్దేవదత్తో మాతరమ్ పరి। మాతరమను।

.

641. ప్రసితోత్సుకాభ్యాం తృతీయా చ [౨.3.44]

ప్రసిత-ఉత్సుకాభ్యామ్ తృతీయా-ద్వివచనమ్ తృతీయా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్

(సి.కౌ) ఆభ్యాం యోగే తృతీయా స్యాచ్చాత్సప్తమీ । ప్రసిత ఉత్సుకో వా హరిణా హరౌ వా ॥

(కాశికా) ప్రసిత ఉత్సుక ఇత్యేతాభ్యాం యోగే తృతీయా విభక్తిర్భవతి, చకారాత్ సప్తమీ చ। ప్రసితః ప్రసక్తః, యస్ తత్ర నిత్యమ్ ఏవ అవబద్ధః స ప్రసితశబ్దేన ఉచ్యతే। కేశైః ప్రసితః కేశేషు ప్రసితః। కేశైరుత్సుకః, కేశేషు ఉత్సుకః।

.

64౨. నక్షత్రే చ లుపి [౨.3.45]

నక్షత్రే సప్తమీ-ఏకవచనమ్ చ అవ్యయమ్ లుపి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) నక్షత్రే ప్రకృత్యర్థే యో లుప్సంజ్ఞయా లుప్యమానస్య ప్రత్యయస్యార్థస్తత్ర వర్తమానాత్తృతీయాసప్తమ్యౌ స్తోఽధికరణే । మూలేనావాహయేద్దేవీం శ్రవణేన విసర్జయేత్ । మూలే శ్రవణే ఇతి వా । లుపి కిమ్ ? పుష్యే శనిః ॥

(కాశికా) తృతీయాసప్తమ్యావనువర్తతే। లుబన్తాత్ నక్షత్రశబ్దాత్ తృతీయాసప్తమ్యౌ విభక్తీ భ్వతః। పుష్యేణ పాయసమశ్నీయాత్, పుష్యే పాయసమశ్నీయాత్। మఘాభిః పలలౌదనమ్, మఘాసు పలలౌదనమ్। నక్షత్ర ఇతి కిమ్? పఞ్చాలేషు వసతి। లుపి ఇతి కిమ్? మఘాసు గ్రహః। ఇహ కస్మాన్ న భవతి, అద్య పుష్యః, అద్య కృత్తికా? అధికరణే ఇతి వర్తతే। వచనం తు పక్షే తృతీయావిధానార్థమ్।

.

643. సప్తమీపఞ్చమ్యౌ కారకమధ్యే [౨.3.7]

సప్తమీ-పఞ్చమ్యౌ ప్రథమా-ద్వివచనమ్ కారక-మధ్యే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) శక్తిద్వయమధ్యే యౌ కాలాధ్వనౌ తాభ్యామేతే స్తః । అద్య భుక్త్వాఽయం ద్వ్యహే ద్వ్యహాద్వా భోక్తా । కర్తృశక్త్యోర్మధ్యేఽయం కాలః । ఇహస్థోఽయం క్రోశే క్రోశాద్వా లక్ష్యం విధ్యేత్ । కర్తృకర్మశక్త్యోర్మధ్యేఽయం దేశః । అధికశబ్దేన యోగే సప్తమీపఞ్చమ్యావిష్యేతే । తదస్మిన్నధికమ్ (కౌముదీ-1846) ఇతి యస్మాదధికమ్ (కౌముదీ-645) ఇతి చ సూత్రనిర్దేశాత్ । లోకే లోకాద్వా అధికో హరిః ॥

(కాశికా) కాలాధ్వనోః ఇతి వర్తతే। కారకయోర్మధ్యే యౌ కాలాధ్వానౌ తాభ్యాం సప్తమీపఞ్చమ్యౌ విభక్తీ భవతః। అద్య భుక్తవా దేవదత్తో ద్వ్యహే భోక్తా ద్వ్యహాద్ వా భోక్తా। త్ర్యహే త్ర్యహాద్ వా భోక్తా। కర్తృశక్త్యోర్మధ్యే కలః। ఇహ స్థోఽయమ్ ఇష్వాసః క్రోశే లక్ష్యం విధ్యతి। క్రోశాల్ లక్ష్యం విధ్యతి। కర్తృకర్మణోః కారకయోః కర్మాపాదానయోః కర్మాధికరణయోర్వా మధ్యే క్రోశః। సఙ్ఖ్యాతానుదేశో న భవతి, అస్వరితత్వాత్।

.

644. అధిరీశ్వరే [1.4.97]

అధిః ప్రథమా-ఏకవచనమ్ ఈశ్వరే సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) స్వస్వామిభావసమ్బన్ధేఽధిః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞః స్యాత్ ॥

(కాశికా) ఈశ్వరః స్వామీ, స చ స్వమపేక్షతే। తదయమ్ స్వస్వామిసమ్బన్ధే అధిః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతి। తత్ర కదాచిత్ స్వామినః కర్మప్రవచనీయవిభక్తిః సప్తమీ భవతి, కదాచిత్ స్వాత్। అధి బ్రహ్మదత్తే పఞ్చాలాః। అధి పఞ్చాలేషు బ్రహ్మదత్తః।

.

645. యస్మాదధికం యస్య చేశ్వరవచనం తత్ర సప్తమీ [౨.3.౯]

యస్మాత్ పఞ్చమీ-ఏకవచనమ్ అధికమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ యస్య షష్ఠీ-ఏకవచనమ్ ఈశ్వరవచనమ్ ప్రథమా-ఏకవచనమ్ తత్ర అవ్యయమ్ సప్తమీ ప్రథమా-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అత్ర కర్మప్రవచనీయయుక్తే సప్తమీ స్యాత్ । ఉప పరార్ధే హరేర్గుణాః । పరార్ధాదధికా ఇత్యర్థః । ఐశ్వర్యే తు స్వస్వామిభ్యాం పర్యాయేణ సప్తమీ । అధి భువి రామః । అధి రామే భూః । సప్తమీ శౌణ్డైః (కౌముదీ-717) ఇతి సమాసపక్షే తు రామాధీనా । అషడక్ష (కౌముదీ-2079) ఇత్యాదినా ఖః ॥

(కాశికా) కర్మప్రవచనీయయుక్త ఇతి వర్తతే। యసమా దధికం యస్య చ ఈశ్వరవచనం కర్మప్రవచనీయైర్యుక్తే తత్ర సప్తమీ విభక్తిర్భవతి। ఉప ఖార్యం ద్రోణః। ఉప నిష్కే కార్షాపణమ్। యస్య చ ఈశ్వరవచనమ్ ఇతి స్వస్వామినోర్ద్వయోరపి పర్యాయేణ సప్తమీ విభక్తిర్భవతి। అధి బ్రహ్మదత్తే పఞ్చాలాః, అధి పఞ్చాలేషు బ్రహ్మదత్తః ఇతి। ద్వితీయాపవాదో యోగః।

.

646. విభాషా కృఞి [1.4.98]

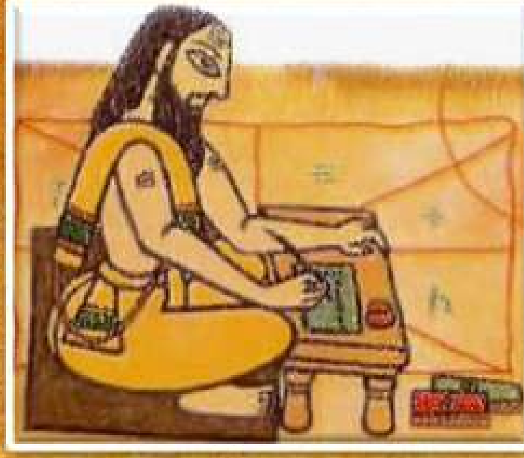
విభాషా ప్రథమా-ఏకవచనమ్ కృఞి సప్తమీ-ఏకవచనమ్

(సి.కౌ) అధిః కరోతౌ ప్రాక్సంజ్ఞో వా స్యాదీశ్వరేఽర్థే । యదత్ర మామధికరిష్యతి । వినియోక్ష్యత ఇత్యర్థః । ఇహ వినియోక్తురీశ్వరత్వం గమ్యతే । అగతిత్వాత్ తిఙి చోదాత్తవతి (కౌముదీ-3978) ఇతి నిఘాతో న ॥ ఇతి సప్తమీ ॥। ఇతి కారకప్రకరణమ్ ।

(కాశికా) అధిః కరోతౌ విభాషా కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞో భవతి। యదత్ర మామధి కరిష్యతి। కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞాపక్షే గతిసంజ్ఞాబాధనాత్ తిఙి చ ఉదాత్తవతి 8.1.71 ఇతి నిఘాతో న భవతి।

.

***

యేనాక్షరసమామ్నాయమ్అధిగమ్య మహేశ్వరాత్।
కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తం, తస్మై పాణినయే నమ:॥

వాక్యకారం వరరుచిం భాష్యకారం పతఞ్జలిమ్।
పాణినిం సూత్రకారం చ ప్రణతోఽస్మి మునిత్రయమ్॥

మునిత్రయం నమస్కృత్య తదుక్తీః పరిభావ్య చ।
వైయాకరణసిద్ధాన్తకౌముదీయం విరచ్యతే॥